

**ЛЕВ
ТОЛСТОЙ**

**УРУШ
ВА
ТИНЧЛИК**

Абдулла Қаҳҳор ва
Кибриё Қаҳҳорова
таржимаси

ТОШКЕНТ — 1979 **Ғафур Ғулом**
номидаги
Адабиёт ва санъат
нашриёти

ИККИНЧИ КИТОБ

БИРИНЧИ БУЛИМ

I

1806 йилнинг бошларида Николай Ростов отпускага қайтди. Денисов ҳам ўз юрти Воронежга кетмоқда эди, Ростов уни Москвага бирга бориб, ўзлариникига тушишга кўндирди. Москвага бир бекаат қолганда Денисов бир ўртоғини учратиб, у билан уч шиша вино ичди-да, Ростовнинг ёнида ухлаб қолди; йўл ўнқир-чўнқир бўлиб, чана ҳарчанд чайқалса ҳам Денисов Москвагача уйғонмади. Ростов эса Москвага яқинлашган сайин бетоқат бўлар эди.

Улар заставада отпускарини қайд қилдириб, Москвага кирганларида Ростов ичида: «Қачон етамиз? Қачон етамиз? Оббо, кўчалари, дўконлари, калачлари, фонуслари, извошлари қурсин!» — дер эди.

Ростов талпинса, чана тезроқ юрадигандай энгашиб:

— Денисов! Тур, келдик! Ухлагани ухлаган! — деди. Денисовдан садо чиқмади.

— Ана Захар извошчи турадиган чорраҳа; ана, Захарнинг ўзи, ўша оти, мана ширин кулча сотиб оладиган дўконимиз. Қачон етамиз? Мунча узоқ бўлиб кетди!

— Қайси ҳовлига? — деб сўради аравакаш.

— Ҳув ана, кўчанинг охиридаги катта иморат, кўрмаясанми! Шу бизнинг ҳовлимиз, — деди Ростов, — ахир шу уй бизники-да! Денисов, Денисов! Келиб қолдик.

Денисов бошнини кўтариб йўталдию ҳеч нарса демади.

— Дмитрий, — деди Ростов козлада ўтирган хизматкорига. — Ўша ёнаётган чироқ бизнинг ҳовлимизда эмасми?

— Ҳа, отангизнинг кабинетларида ҳам чироқ бор.

— Ҳали ухлашмапти-да, а? Ухлашмаганмикин? Эсингдан чиқармагин, дарров янги венгеркамни олиб бер, — деди Ростов энди сабза урган мўйловини силаб.

— Қани, ҳайда тезроқ, — деб бақирди аравакашга. — Вася, турсанг-чи, — деди яна ётиб олган Денисовга.

— Тезроқ ҳайда, уч сўлкавой ароқ пули оласан, — деб бақирди Ростов ҳовлисига уч уй қолганда. Назарида от қимирламасдан бир жойда тургандай эди. Ниҳоят, чана ўнг томондаги катта эшикка томон бурилди, Ростов тепасига қараб, сувоқлари тушиб кетган ўша таниш карнизни, пиллапояни ва йўлкадаги устунни кўрди. Чана тўхтагунча сабри чидамай сакраб тушиб, айвонга қараб чопди. Ҳовли ҳам жимжит, ким келганлиги билан иши бўлмагандай, қовоғини солиб турар эди. Айвонда ҳеч ким йўқ. «Эй худойим! Тинчлик-омонликмикин?» — деди Ростов юраги орзиқиб ва бир лаҳзагина тўхтадию қийшайиброқ қолган ўша эски зинадан югурганича чиқиб кетди. Графиня, тутқичи кир, деб ҳамиша койиниб юрадиган ўша эшик илгаригидай секингина очилди. Қираверишдаги уйда битта шам ёниб турар эди.

Чол Михайло сандиқ устида ётган эди. Каретада юрадиган ва каретани орқасидан баҳузур кўтаришга кучи етадиган ўша бақувват лакей Прокофий қовуқдан чобота тўқиб ўтирган эди. Уйқу босиб, бепарво ўтирган Прокофий очилган эшикка қарадию бирдан ҳам қўрқиб, ҳам суюниб кетди.

— Ё қудратингдан! Кичкина граф-ку! — деди Николайни таниб. — Бу қандоқ бўлди? Бўталоғим! — Прокофий ҳаяжондан титраб-қалтираб, унинг келганидан хабар бермоқчи бўлди шекилли, эшикка томон югурди-ю, лекин яна қайтди ва ёш хўжайиннинг елкасига осилди.

— Тинчлик-омонликми? — деди Ростов қўлини унинг қўлидан тортиб.

— Худога шукур! Ҳамма соғ-саломат. Ҳозиргина овқат еб бўлишди! Кел, бир дийдорингга тўяй, тўрам!

— Ҳамма, соғ-саломатми?

— Ҳа, худога шукур! Худога шукур!

Ростов келганини ҳеч кимга билдирмай, пўстинини ечиб ташлаб, Денисовни ҳам тамоман эсидан чиқариб, оёқ учида қоронғи катта залга кирди. Бу ер ҳам ҳамон илгаригидай: карта ўйналадиган ўша столлар, усти ёпиб қўйилган ўша катта қандил. Бироқ кимдир ёш хўжайинни кўриб қолиб, Николай меҳмонхонанинг эшигига етмасдан, ёнбошдаги эшикдан елдай югуриб келдию уни қучоқлаб ўпа бошлади. Яна бошқа эшиклардан бошқа одамлар шунга ўхшаш чолиб келиб уни қучоқлаб-ўпиб, хурсандликдан

кўз ёши қилишди. Николай бу одамлардан қайсиси отаси, қайсиси Наташа, қайсиси Петя эканини билолмас эди. Ҳамма бараварига қичқирар, гапирар, ўпар эди. Ростов буларнинг ичида онаси йўқлигинигина билар эди холос.

— Мен билмабман ҳам... Николушка... айланай!

— Мана... ўзи... дўстим Коля... ўзгариб кетипти! Шам йўқми! Нима бало!

— Мени ҳам ўпсанг-чи!

— Айланай... мени-чи.

Соня, Наташа, Петя, Анна Михайловна, Вера, кекса граф уни қучоқлашар эди, хизматкорлар, оқсочлар бир уй бўлиб чуғурлашар ва ўз хурсандликларини ифода қилишар эди.

Петя унинг оёғига ёпишиб:

— Мени-чи, мени ўпмайсанми? — деб қичқирди.

Наташа акасининг бўйнини эгиб, юз-кўзидан чўлп-чўлп ўпганидан кейин ўзини четга олди-да, унинг венгер-касини этагидан ушлаганича эчкидай ирғишлаб, чийиллай бошлади.

Теварак-атрофда кўзларига қувонч ёши тўлган, лаблари бўсага тайёр одамлар турар эди.

Қипқизариб кетган Соня ҳам унинг қўлидан ушлаб, қарашини кутиб гул-гул очилиб турар эди. Соня ўн еттига қадам қўйган бўлиб, айниқса ҳозир, унинг келганига суюниб очилганидан ниҳоятда чиройли бўлиб кетган эди. У тин олмай, кулумсираб Николайга тикилганича турар эди. Николай унга ташаккуромиз назар ташлади, лекин ҳануз кимнидир кутар ва излар эди. Кекса графиня ҳали чиқмаган эди. Ниҳоят йўлакдан оёқ шарпаси эшитилди. Лекин бу оёқ шарпаси жуда тез, онасининг юришига ўхшамас эди.

Аммо келаётган онаси бўлиб, у Николай йўқлигида тиктирган янги кўйлагини кийиб олган эди. Ҳамма четланди, Николай онасининг истиқболига югурди, она-бола кўришганда графиня йиғлаб, ўзини унинг бағрига ташлади. У бошини кўтаролмас, юзини ўғлининг венгеркасининг совуқ шнурларига тобора қаттиқроқ босар эди. Кирганини ҳеч ким пайқаман Денисов уларга қараб, кўзларини уқалаб бир четда турар эди.

— Мен ўғлингизнинг дўсти Василий Денисов бўламан,— деди у,— савол назари билан қараган графга ўзини танитиб.

— Хуш келибсиз, хуш келибсиз. Биламан,— деди граф

уни қучоқлаб ўпиб, — Николушка сизнинг тўғрингизда ёзган эди... Наташа, Вера, мана Денисов.

Уша бахтиёр, қувноқ чехралар, сочи ҳурпайган Денисовга ўгирилди ва уни қуршаб олишди.

Хурсандлигидан ўзини йўқотиб қўйган Наташа чопиб унинг олдига келди-ю:

— Вой, жонгинам, Денисов! — деб уни қучоқлаб ўпди. Наташанинг бу қилмишидан ҳамма хижолатда қолди. Денисов ҳам қизариб кетди, лекин кулимсираганича Наташанинг қўлини олиб ўпди.

Денисовни алоҳида тайёрлаб қўйилган уйга олиб киришди. Ростовлар эса истироҳат бўлмасида Николушка атрофига тўпланишди.

Кекса графиня унинг қўлини ушлаганича дамба-дам ўпиб ёнида ўтирар эди; бошқалар эса уларнинг атрофига тўпланиб, Николайнинг ҳар бир ҳаракатини, сўзини, қарагини кузатиб, унга хурсандлик ва меҳр-муҳаббат билан тикилиб туришар эди. Николайнинг уқалари ва сингиллари унга яқинроқ ўтиргани жой талашар, чой, рўмолча, трубкани ҳар қайсиси мен келтираман, деб бир-бири билан жанжаллашар эди.

Ростов ўзига бўлган бу меҳр-муҳаббатдан жуда хурсанд эди, лекин учрашувнинг дастлабки дақиқалари шундай яхши бўлган эдики, ҳозирги хурсандлиги назарида кам кўринди ва у яна нималарнидир кутар эди.

Йўлдан чарчаб келган икки оғайни эртасига соат тўққиздан ошгунча ухлашди.

Бериги уйда қилич, сумка, қопчиқ, қопқоғи очиқ чамадон, ифлос этиклар сочилиб ётар эди. Ҳозиргина пардозланган шпорлик бир жуфт этик девор тагида турар эди. Хизматкорлар дастшўй, соқол олгани иссиқ сув ва чўткалаб тозаланган кийим-кечакларни олиб келишди. Уйдан тамаки ва эркак ҳиди келар эди.

— Ҳой, Гришка, трубкани келтир, — деб қичқирди Васька Денисов бўғиқ товуш билан. — Ростов, турсанг-чи!

Ростов кўзларини уқалаб, иссиқ ёстиқдан бошини кўтарди. Унинг сочлари тўзиб кетган эди.

— Нима, ухлаб қолибмизми?

Наташанинг:

— Ҳа, соат тўққиздан ошди, — деган товуши эшитилди ва нариги уйда оҳорланган кўйлақларнинг шилдираши, қизларнинг шивирлагани ва кулгани эшитилди: қия турган эшикдан ҳаво ранг бир нима, лента, қора сочлар ва

кулиб турган юзлар кўзга чалинди. Булар Наташа билан Соня ва Петя бўлиб, меҳмонлар туришмадимикин, деб хабар олгани келишган эди.

Эшик олдидан яна Наташанинг:

— Николинька, тур! — деган товуши эшитилди.

— Ҳозир!

Шу пайт Петя нариги уйда қилични кўриб дарров кўлига олди-ю, жанговар соҳибқирон акасини кўриб ўзида йўқ суюнган боладай хурсанд бўлди ва опаларининг ҳали кийинмаган эркакларга кўзи тушуви айб эканлигини ҳам унутиб, эшикни очиб юборди.

— Бу қилич сеникимми? — деб қичқирди Петя. Қизлар ўзларини четга олишди. Денисов, кўзлари олайиб, «Бу қандоқ бўлди» деган мазмунда ўртоғига қарар экан, жун босган оёғини кўрпанинг остига тикди. Петя ичкарига кириши билан эшик ёпилди. Эшикнинг нариги ёғидан қизларнинг кулгиси эшитилди.

Яна Наташанинг:

— Николинька, халат кийиб чиқа қол, — деган товуши эшитилди.

— Бу қилич сеникимми? — деб сўради Петя, — ё сиз-никими? — деди мўйловли, қора Денисовга хушомадомуз ҳурмаг билан мурожаат қилиб.

Ростов шошиб-пишиб оёғига кийди ва халатини елкасига ташлаб нариги уйга чиқди. Наташа шпорли этикнинг бир пойини кийган, иккинчисига оёғини тикмоқда эди. Соня эса гир айланиб, кўйлагининг этагини шишириб, энди ўтирмоқчи бўлиб турган эди. Иккови ҳам бир хилда ҳаворанг янги кўйлак кийган, икковининг ҳам юзи қип-қизил, қувноқ эди. Соня қочиб кетди, Наташа эса акасини қўлтиқлаб истироҳат бўлмасига олиб кирди ва шу ерда иккови гаплаша кетди. Ака-сингил ўзларинигина қизиқтирадиган сон-саноқсиз икир-чикирлар тўғрисида бир-бирига савол-жавоб қилишар эди. Наташа ўзи ҳар бир оғиз сўз айтганда ҳам, акаси гапирганда ҳам кулар, лекин унинг кулиши орада қизиқ гаплар ўтаётганлигидан эмас, балки хурсандлигидан ва бу хурсандликни ичига сиғдиролмаганлигидан эди.

У икки гапнинг бирида:

— Мунча яхши, мунча ҳам яхши! — деб қўяр эди.

Ростов сўнгги бир ярим йил мобайнида биринчи марта ҳароратли муҳаббат нури таъеиридан кўнгилда ва юзида маъсум табассум сездик, уйдан чиқиб кетганидан бери бу хилда табассум қилмаган эди.

— Йўқ, менга қара,— деди Наташа,— энди катта йигит бўлибсан-а? Шундай акам бор-а!—деди унинг мўйловига қўл теккизиб,— йигитлар қанақа бўлади-я? Шуни билмоқчиман. Бизга ўхшаганми — сизлар? Йўқми?

— Соня нега қочиб кетди? — деб сўради Ростов.

— Буни қўй, гап кўп. Соня билан гаплашганингда сен-сирайсанми, сизлайсанми?

— Кўрамиз-да,— деди Ростов.

— Сизлагин, хўпми, мен сенга кейин айтиб бераман.

— Нима гап экан?

— Хўп, ҳозир айта қолай. Сонянинг ўртоғим эканлигини биласан-а. Бизлар шунақа ўртоқки, унинг учун мен қўлимни ҳам куйдираман. Мана, кўр,— деб ҳарир кўйлагининг енгини шимарди ва узун нозик қўлининг тирсагидан анча юқори (балда кийиладиган кўйлак ҳам беркитиб турадиган) жойидаги қизил изни кўрсатди.

— Уни қанчали яхши кўрганлигимни билдириш учун шу еримни ўзим куйдирганман, темир жазбар¹ ни ўтда қиздирдиму босдим.

Ростов ўзининг бурунги уйда, ёстиқчалар қўйилган диванда ўтириб, Наташанинг қувноқ ва ўйнаб турган кўзларига қарар экан, ўзидан бошқа ҳеч кимга ҳеч қандай қиммати бўлмаган, лекин унга ҳаётда энг катта ҳузур-ҳаловат бағишлаган болалик олами қучоғига яна кириб кетди. Наташанинг муҳаббат билдириш учун жазбар билан қўл куйдирганлиги ҳам унга бемаъни кўринмади, чунки Ростов буни англар ва бунга ҳайрон бўлмас эди.

— Хўш, бутун гап шуми? — деди Ростов.

— Жонажон ўртоқмиз-да, ўртоқмиз. Жазбар билан қўл куйдириш нима деган гап экан. Қиёматли ўртоқмиз. Соня бировни яхши кўргидай бўлса, ўла-ўлгунча яхши кўради: лекин мен негадир унақа эмасман, дарров эсимдан чиқараман.

— Хўш, яна нима?

— Нима бўлар эди, Соня мени ҳам, сени ҳам яхши кўради! — Наташа тўсатдан қизариб кетди.— Эсингда борми, жўнайдиган кунинг... Ўша гапларни эсидан чиқарсин, дейди... Мен уни ўла-ўлгунимча яхши кўраман, лекин унинг боши очиқ, дейди. Жуда яхши, олижаноб одамнинг гапи-а! Нима дейсан? Олижаноб-а? Шундай эмасми? —

¹ Ж а з б а р—линейка. (Ред.)

деди ва бу саволларни шундай жиддият билан ва ҳаяжон ичида берардики, ҳозир гапирётган бу гапларини илгари йиғлаб гапирганлиги кўриниб турар эди. Ростов ўйланиб қолди.

— Мен ҳеч қачон лафзимдан қайтмайман,— деди Ростов,— бундан ташқари, Соня шундай дилбар қизки, бундай бахту толедан аҳмоқ юз ўгиради.

— Йўқ, йўқ,— деди Наташа қичқириб,— бу тўғрида биз гаплашганмиз. Сенинг шундоқ дейишингни билар эдик. Лекин бу тўғри келмайди, чунки сен шундоқ десанг, лафзимдан қайтмайман, дейдиган бўлсанг, Соня ҳалиги гапни жўрттага айтгандай бўлиб қолади. Унда сен ҳар нечук, уни мажбуран оладиган бўлиб чиқасан. Унда тўғри келмайди.

Ростов бу гапларни Соня билан Наташа бамаслаҳат пишиқтириб қўйганини фаҳмлаб турар эди. Соня кеча ҳам уни ўзининг ҳусну жамолига қойил қолдирган эди. Ҳали қия очиқ турган эшикдан кўзи тушганда кўзига кечагидан ҳам чиройлироқ кўринди. У ўн олти яшар, тўлин ойдай қиз бўлиб, афтидан, Ростовни жондан ортиқ яхши кўрар эди (Ростов бунга заррача ҳам шубҳа қилмас эди). «Нега энди уни яхши кўрмайину, ҳатто уйланмайин,— деб ўйлар эди Ростов,— лекин... Ҳозир бошқа хурсандчилигу машғулотдан кўпи борми?» Ҳа, икковининг ўйлаган нарсаси маъқул,— деди Ростов ичида,— менинг бошим очиқ бўлиши керак».

— Хўп жуда яхши,— деди Ростов,— кейин гаплашамиз.— Сени кўрганимга шунчалик хурсандманки! — деди у яна.

— Хўш, сен қалайсан, Борисни эсингдан чиқарганинг йўқми? — деди акаси.

— Қўйсанг-чи! — деди кулиб Наташа.— Борисингни ҳам танимайман, бошқасини ҳам.

— Ҳали шунақами! Нима бўлди санга?

— Менгами? — деди Наташа гул-гул очилиб кулиб.— Сен Dupont'ни кўрдингми?

— Йўқ.

— Машҳур раққос Дюпорни кўрганинг йўқми? Кўрган бўлсанг тушунмайсан, мен мана бунақа бўлиб кетганман.— Наташа рақсга чоғланиб, юбкасининг этагини икки томондан ушлади-да, бир неча қадам нарига югуриб бориб ирғиди, оёқларини бир-бирига урди ва оёгининг учгинасида бир неча қадам босди.

— Оёғимнинг учида турибманми? Кўрдингми,— деди, лекин оёқ учида кўп туролмади.— Мана, мени кўрдингми! Ҳеч эрга тегмайман, раққоса бўламан. Лекин бу гапни ҳеч кимга оғзингдан чиқарма:

Ростов шу қадар қаттиқ кулдики, нариги уйда ўтирган Денисовнинг ҳаваси келди ва Наташа ўзини тутолмай унга қўшилишиб кулди.— Яхши-я? — дер эди Наташа қайта-қайта.

— Яхши. Демак, энди Борисга тегмайсан-а?

Наташанинг жаҳли чиқди.

— Ҳеч кимга ҳам тегмайман. Кўрсам, ўзига ҳам шу гапни айтаман.

— Ҳали шундоқми? — деди Ростов.

— Ҳа, кел, қўй бу гапларни,— деди Наташа,— Денисов яхши одамми?

— Яхши одам.

— Хўп бор, кийин. Денисов бадфеъл эмасми?

— Нега бадфеъл бўлади? — деди Nicolas,— йўқ, Васька хушфеъл одам.

— Сен уни Васька дейсанми? қизиқ... Хўш, у жуда яхши кишимми?

— Жуда яхши киши.

— Хўп, тезроқ чойга чиқ. Ҳаммамиз бирга ичамиз.

Наташа худди раққосалардай оёқ учида юриб ва ўн беш яшар қувноқ қизлардек табассум қилганича уйдан чиқиб кетди. Ростов меҳмонхонада Соняни кўриб қизариб кетди. У Соняга қандай муомала қилишини билмас эди. Кеча биринчи кўришилгандаги хурсанд дақиқаларида иккови ўпишган эди, лекин ҳозир ундай қилиш мумкин эмаслигини иккови ҳам билар эди; Ростовнинг назарида ҳамма: онаси ҳам, ҳамширалари ҳам худди унга, қани Соняга қандай муомала қилар экан, деб қараб тургандай бўлар эди. У Сонянинг қўлини ўпиб, ўзини узоқроқ тутгандай *сизлаб* гапирди. Лекин кўз-кўзга тушганда икковининг ҳам кўзи бир-бирини яқин тутиб «сенсирагани» ва кўзи билан бир-бирини юшоққина ўпгани сезилиб турар эди. Сонянинг кўзлари «берган ваъданги Наташа орқали эслатганим учун кечир, менга кўнгил қўйганинг учун ташаккур» деб турар эди. Николинъканинг кўзлари эса «бошинг очик деганинг учун қуллуқ, лекин ҳар қандай бўлганда ҳам сени яхши кўраман, чунки сени яхши кўрмай илож йўқ» дер эди.

— Вой тавба,— деди Вера бир лаҳза жимлик чўккан-

да.— Соня билан Николинъка бугун кўришганда худди бегона одамлардай сизлашиб гапиришди-я.— Веранинг бу мулоҳазаси ҳам унинг бошқа мулоҳазалари сингари тўғри мулоҳаза эди, лекин унинг мулоҳазалари кўпинча ҳаммани ўнғайсиз ҳолатда қолдиргандай бу гапдан кейин фақат Соня, Николай ва Наташагина эмас, ҳатто мудом ўғлининг Соняга бўлган ва уни бой қизга уйланишдан маҳрум қиладиган муҳаббатидан қўрқиб юрган қари графиня ҳам ёш қизлардай қизариб кетди. Денисов Ростовни ҳайратда қолдириб, эгнида янги мундир, пардоз-андоз қилиб, ўзига атир сепиб, Жанг майдонларида юрганидек олифта-ланиб хонимлар ва кавалерларга жуда шириқ забон бўлиб меҳмонхонага чиқди. Ростов, уни бу тахлитда кўришни сира хаёлига келтирмаган эди.

II

Армиядан Москвага қайтиб келган Николай Ростовни уй ичи яхши ўғил, қаҳрамон ва севикли Николушка деб, қавм-қариндошлар — меҳрибон, дилкаш ва хуш ахлоқ ёш йигит сифатида, таниш-билишлар келишган гусар поручиги, абжир раққос ва Москванинг куёв бўладиган энг яхши йигитлардан бири сифатида қарши олишди.

Ростовларнинг бутун Москва билан ошначилиги бор эди: кекса граф бутун мулкларини гаровга қўйгани учун бу йил пули жуда кўп эди, шунинг учун ҳам Николушка чопқир от, ҳали Москвада ҳеч ким киймаган жуда чиройли шим, тумшуги узун ва кумуш шпорли энг яхши этик сотиб олиб, кунларни хурсандчилик билан ўтказар эди. Ростов, уйга қайтиб келганидан кейин, илгариги ҳаётини ҳозирги ҳаётига солиштириб бирмунча вақт димоғи чоғ бўлиб юрди. Назарида, ҳозир тўлишган ва катта йигит бўлиб қолгандай эди. Дин дарсидан имтиҳон беролмай хафа бўлгани, извош кирага Гавриладан пул қарз олиб юргани, Соня билан яшириқча ўпишганлари — буларнинг ҳаммаси болалигида бўлиб ўтган ва ҳозир жуда узоқда қолиб кетгандай туюлар эди. У ҳозир зарҳал ментик¹ли гусар поручик бўлиб қолган, солдатларга бериладиган Георгий нишонини олган, чопқир отини пойгага совутаёттипти: машҳур овчилар, ёши улуг кишилар, муҳтарам зотлар билан ҳамсуҳ-

¹ Гусарлар княдиган нимча.

бат. Унинг бульварда турадиган хотин ошнаси бор, кеч-қурунлари ўшанинг олдига боради. Архаровларникида бўлган балда мазуркага дирижёрлик қилди, фельдмаршал Каменский билан уруш тўғрисида суҳбатлашди, Инглиз клубига борарди. Денисов таништирган қирқ ёшли бир полковник билан жуда яқин одамдай *сенсирашиб* гаплашар эди.

Москвага келганидан кейин унинг подшоҳга бўлган оташин муҳаббати бир оз сусайди, чунки бу орада уни кўрмаган эди. Шундоқ бўлса ҳам, подшоҳ тўғрисида, унга ўзининг муҳаббати ҳақида кўп сўзлар ва шу билан бирга подшоҳга нисбатан кўнглида бўлган муҳаббатнинг ҳаммасини изҳор қилмаганига, кўнглида бошқалар тушунмайдиган яна алланималар борлигига ишора қилиб қўяр; Москвада шу кунлари император Александр Павловичга «ер фариштаси» деб берилган унвонга жон-дили билан қўшилар эди.

Ростов Москвада, армияга қайтиб кетгунигача бўлган бу қисқа муддат ичида, Соня билан яқинлашмади, аксинча, узоқлашди. Соня чиройли, дилбар қиз бўлиб қолган, афтидан, уни жуда яхши кўрар эди; лекин Ростов ёшликнинг шундай бир даврида эдики, бу даврда бунақа нарса билан машғул бўлишга *қўли тегмайдигандай* кўринади ва йигит бунга элашиб қолишдан кўрқади — бошқа кўп нарсаларга керак бўлалиган эркини қўлдан беришга кўзи қиймайди. У Москвада юрган бу кунларида Соня тўғрисида ўйлар экан, «Эй! ҳали бунақа нарса кўп учрайди, мен билмаганларим жуда кўп. Тиласам ҳали муҳаббат билан ҳам машғул бўлгани фурсат бўлади, ҳозир фурсатим йўқ» дер эди. Бундан ташқари, хотин-қизларга аралашиб юриш, назарида нечукдир эркаклик ҳамиятига тегадигандай эди. У балларга, аёллар суҳбатига борганида, ўзини ноилож бораётганга солар эди. Пойга, Инглиз клуби, Денисов билан фиск-фужур йўлига юриши, у ёққа бориши — булар бошқа гап: ёш гусарга муносиб ишлар эди. •

Март ойининг бошида кекса граф Илья Андреич Ростов Инглиз клубида князь Багратион шарафига зиёфат бериш тараддудида бўлди.

Граф устида халат, князь Багратион шарафига берилдиган зиёфатга керакли сарсабил, бодринг, қулупнай, яхна гўшт ва балиқ тўғрисида клубнинг экономига ва бош ошпази машҳур Феоктистга амр-фармонлар бериб залда юрар эди. Граф клуб очилгандан бери унинг аъзоси ва оқсоқоли эди. Багратион шарафига зиёфат ташкил қилишни

клуб графга топширган эди, чунки зиёфатни унингдай тўкин-сочин ташкил қиладиган, лозим бўлганда ўз пулини ҳам аямасдан харжлайдиган валлават ва меҳмондўст одам жуда кам топилар эди. Клубнинг ошпази билан экономи графнинг амр-фармонларига илжайиб қулоқ солишар, чунки улар бир неча минг сўмлик зиёфатга граф бош бўлгандагина кўпроқ юлиш мумкин эканлигини билишар эди.

— Ҳа, тож эсингдан чиқмасин-а, тортюга тож соласан!

— Демак, уч хил яхна тайёрлаймиз-а? — деб сўради ошпаз. Граф ўйланиб қолди.

— Бундан кам бўлса бўлмайди... майонез бир... — деди у бармоғини букиб.

— Стерляд балиғининг каттасини олаверайми? — деб сўради экономи.

— Нима ҳам қилардик, айтганига олаберасан энди. Эй-ҳа, айтгандай, эсимдан чиқаёзипти: столга яна бошқа нарса қўйиш ҳам керак-ку ахир. Оббо худо урди, — деди бошини ушлаб. — Гулга ким боради? Митинька! Ҳой, Митинька! Сен Москвадан ташқаридаги боққа от чоп! — деди югуриб кирган саркорга. — Москвадан ташқаридаги боққа учиб бориб, боғбон Максимкага айт, дарров крепостнойларга буюрсин. Айтки, гулхонадаги бутун гулларни наматга ўраб, бу ерга юборсин. Жума кунигача икки юз тувак гул шу ерда бўлсин.

У тагин бирмунча амр-фармонлар бериб, дам олгани графиня олдига кирмоқчи бўлган эди, яна бир нарса эсига тушиб қайтди ва ошпаз билан экономи чақириб, яна амру фармонлар бера бошлади. Эшикдан эркак кишининг енгил қадам ташлаши ва шпорнинг жиринглаши эшитилдию, чиройли, икки юзи қипқизил, мўйлови энди сабза урган афтидан, Москвада тингчина ётиб хўп ҳордиғи чиқиб, семириб қолган ёш граф кирди.

— Эй, бормисан! Бошим ғовлаб кетди, — деди граф ўғлидан уялгандай кулимсираб! — Ҳеч бўлмаса сен қарашсанг бўлар эди. Ҳали ашулачи топиш керак. Созандалар ўзимдан чиқади, лўлилардан чақирсакмикин? Сиз ҳарбийлар, шуларни яхши кўрасизлар.

— Дада, ростини айтсам, князь Багратион Шенграбен жангига тайёргарлик кўрганида ҳам сизчалик ташвиш тортмагандир, — деди ўғли кулимсираб.

Кекса граф ёлгондан қовоғини солди.

— Гапирасан-да, шу ишни сен қилиб кўр-чи!

Граф ота-болага маъноли ва ҳурмат сақлаган қиёфада

мушоҳадакор ва мулойим назар ташлаб турган ошпазга мурожаат қилди.

— Бу ёшларни кўраётибсанми, Феокист?— деди граф.— Биз қарияларни мазах қилаётипти.

— Булар фақат яхши овқат ейишни билишади, тўрам, лекин буни қанақа қилиб пиширадию, қанақа қилиб дастурхонга қўяди — буниси билан ишлари йўқ.

— Шундайми ҳали,— деди граф ва кулиб ўғлининг икки қўлидан ушлаб қичқирди.— Мана энди мен сени ҳам ишга соламан, қўлимга тушдинг! Ҳозир қўш отли чанани олу Безуховникига бориб, граф Илья Андреич земляника билан ананас сўраптилар, дегин. Бошқа ҳеч кимдан топа олмайсан. Агар ўзи бўлмаса, кириб княжналарга айт; у ердан чиқиб, тўғри Разгуляйга бор — кучер Ипатка билди — граф Орловникида оқ камзул кийиб ўйинга тушган лўли Ильюшка эсингда борми, ўшани топиб бу ерга олиб кел.

— Лўли хотинларни ҳам бирга олиб келайми? — деди Николай кулиб.

— Бор, гапни кўпайтирма!

Шу пайт юмшоқ-юмшоқ қадам босиб, ташвишманд ва шу билан бирга юзидан сира ариймайдиган христианларга хос ҳалимлик акс этган Анна Михайловна кириб келди. Гарчи Анна Михайловна графни ҳар куни халатда кўрса ҳам, граф ҳар сафар хижолат бўлар ва шу ҳолда кўринганига ундан узр сўрар эди.

— Майли, майли, граф, чироғим,— деди Анна Михайловна ҳалимлик билан кўзини юмиб.— Безуховникига мен бораман. Ёш Безухов шу ерда, унинг гулхонасидан ҳаммасини топамиз, граф. Ўзим ҳам уни кўрмоқчи эдим. Борисдан менга хат келган экан, шунини бериб юборипти. Худога шукур, Боря штабга ўтипти.

Анна Михайловна ҳам зиммасига бир иш олганидан граф хурсанд бўлиб, кичкина каретани қўшгани буюрди.

— Безуховга айтинг, ўзи ҳам келсин. Мен уни рўйхатга ёзиб қўяман. Хотини билан келармикин? — деб сўради граф.

Анна Михайловна кўзининг пахтасини кўрсатди, унинг юзида зўр қайғу акс этди.

— Эй, жигарим, бечоранинг хотиндан толеи бўлмади,— деди у.— Агар биз эшитган гаплар рост бўлса, шўри қурсин! У уйланганига шунчалик хурсанд бўлганимизда бу гаплар хаёлимизга ҳам келмаган эди. Безухов шундай

олижадоб, олиҳиммат йигит! Мен унга чин кўнглимдан ачинаман, қўлимдан келганча унга тасалли беришга ҳаракат қиламан.

— Эй, нима бўлипти? — деди ота-бола Ростовлар. Анна Михайловна чуқур хўрсинди.

— Марья Ивановнанинг ўгли Долохов, — деди у секин пичирлаб, — Эленнинг обрўйини тўккан эмиш. Пьер уни рўёбга чиқарди, Петербургда уйига йўл берди, у бўлса тузини ичиб, тузлигига... Элен бу ерга келган эди, у касофат орқасидан эргашиб келди, — деди Анна Михайловна ўзининг Пьерга ачинаётганини кўрсатмоқчи бўлиб, лекин унинг гап оҳанги ва жилмайишидан, ўзи айтмоқчи касофатга, яъни Долоховга хайрихоҳ эканлиги кўриниб турар эди. — Пьер ҳам бу қайғу билан ўзини еб қўйган эмиш.

— Ҳарқалай Пьерга айтинг, клубга келсин, зиёфатда ўйин-кулгу билан кўнгли ёзилади.

Эртаси, 3-мартда, кундузи соат иккида, 250 кишидан иборат Инглиз клуби аъзолари ва 50 кишидан иборат меҳмонлар Австрия юришининг қаҳрамони, қадрли меҳмон князь Багратионнинг зиёфатга келишига мунтазир эди. Аустерлиц жанги тўғрисида хабар келган дастлабки кунларда бутун Москва гаранг бўлиб қолган эди. Ўша вақтларда руслар ғалабага шунчалик ўрганиб қолган эдики, мағлубият тўғрисида хабар келганда баъзилар ишонмади, баъзилар эса бундай ғайритабiiий ҳодисага фавқулодда бирон нарса сабаб бўлгандир деб ўйлади. Инглиз клубига йиғиладиган ҳамма нарсадан хабардор обрўлик барча оқсуяклар жанг майдонидан хабарлар келиб турган декабрь ойида, худди ҳаммалари тил бириктиргандай, на уруш тўғрисида ва на охири жанг ҳақида оғиз очишмас эди. Бўладиган гап-сўзларни йўллайдиган граф Растопчин, князь Юрий Владимирович Долгоруков, Валуев, граф Марков, князь Вяземскийга ўхшаган одамлар клубга келмасдан, ўзлари йиғилишиб хусусий суҳбатлар қуришар эди, бошқалардан эшитиб гапирадиган москваликлар (Илья Андрееч Ростов ҳам шулар жумласидан эди) бир неча вақт уруш тўғрисида бирон фикр айтишдан ожиз ва раҳбарсиз бўлиб қолди. Москваликлар қандайдир кўнгилсиз бир иш бўлаётганини, бу совуқ хабарларни муҳокама қилиш қийин эканлигини ва шунинг учун ҳам яхшиси жимгина ўтириш маъқуллигини сезишар эди. Бироқ бирмунча вақтдан кейин, кенгаш бўлмасидан чиққан суд маслаҳатчиларидек, клубда маълум бир фикр айтадиган кузирлар ҳам пайдо бўлишди

ва ҳамма аниқ-равшан гапирадиган бўлди. Фавқулодда, кўз кўрмаган ва қулоқ эшитмаган, имконият хорижида бўлган воқеа — рус аскарларининг мағлуб бўлганлиги сабаблари топилиб, ҳамма нарса равшан бўлди, бутун Москва шу тўғридагина гапира бошлади. Бу мағлубиятга сабаб: австрияликларнинг хиёнат қилганлиги, қўшинларнинг озиқ-овқати ёмон бўлганлиги, поляк Пршебишевский ва француз Ланжеронинг хиёнати, Кутузовнинг қобилиятсизлиги ҳамда ярамас ва анчайин одамларга ишонган подшоҳнинг ёшлиги ва тажрибасизлиги (бу гапни секин айтишар) эди. Лекин қўшинлар, рус қўшинлари мисли кўрилмаган жасорат ва мўъжизалар кўрсатди, дейишар эди. Солдатлар, офицерлар ва генераллар қаҳрамон эди. Лекин Шенграбен жанги ва Аустерлицдан чекиниш билан донг чиқарган Багратион қаҳрамонларнинг қаҳрамони эди (у Аустерлицда бир ўзи колоннасини бузмасдан олиб чиққан ва ўзидан икки ҳисса ортиқ кучга эга бўлган душман билан кунни бўйи олишган). Москваликлар уни қаҳрамон деб кўтаришларига унинг Москвада катталардан ошнаси бўлмаганлиги ва москваликлар учун бегона одам эканлиги ҳам сабаб бўлган эди. Уни жанговар, тўпори, катталардан ошнаси бўлмаган ва ҳийла-найрангни билмайдиган, Суворовнинг Италияга қилган юришида қатнашган рус солдати сифатида ҳурмат қилишар эди. Бундан ташқари унга бўлган бу иззат-ҳурмат Кутузовни хушламасликларини, ёқтирмакликларини яхшироқ кўрсатар эди.

— Багратион бўлмаганда ҳам *il faudrait l'inventer*¹, — деди ҳазилкаш Шиншин Вольтернинг сўзини ҳажв қилиб. Кутузов хусусида ҳеч ким оғиз очмас, баъзилар уни сарой мегажини ва қари фосиқ деб секин сўкиб қўйишар эди.

Бутун Москва бизнинг мағлубиятимиз ҳақида бурунги ғалабаларимизни эслаб ўзига тасалли берган князь Долгоруковнинг «урушаберсанг ўрганиб қоласан» деган сўзларини такрорлар, Растопчиннинг француз солдатларини жангга йўллаш учун уларни дабдабали сўзлар билан руҳлантириш, немисларни эса мантиқий равишда фикр юртизиб, олға боришдан кўра орқага қочиш хавфлироқ эканлигига ишонтириш керак, лекин рус солдатларини фақат тутиб туриш, уларга «секинроқ» дейиш кифоя, деган гапларини қайтарар эди. Ҳар томондан бизнинг солдат ва офицерларимизнинг Аустерлиц жангида кўрсатган айрим мард-

¹ уни ўйлаб чиқариш керак эди

лик намуналари ҳақида янгидан-янги хабарлар тарқалмоқда эди. Бири байроқни қутқариб қолган, бири бешта французни ўлдирган, бири ўзи якка бешта замбаракни ўқлаб бериб турган. Берг тўғрисида ҳам гапирардилар, уни билмаган одамлар «у, ўнг қўли ярадор бўлганда, қилични чап қўлига олиб олға борипти» дейишарди. Болконский тўғрисида ҳеч ким гапирмас, уни яқиндан биладиган одамларгина ҳомиладор хотини ва қариб, табиати ғалати бўлиб қолган отасини доғ-ҳасратда қолдириб ёш ўлиб кетганлиги ҳақида афсус қилишар эди.

III

3-мартда Инглиз клубининг ҳамма бўлмалари ғовурга тўлди, мундир, фрак, баъзи бирлари упа сепилган парик билан кафтан кийган клуб аъзолари ва меҳмонлар худди баҳорда тўзиган асаларидай нари-бери юришар, ўтиришар, тикка туришар, тўпланишар, тарқалишар эди. Ҳар бир эшик олдида упа сепилган парик, пайпоқ, бошмоқ ва хизматкорларга хос либос кийган лакейлар, меҳмонлар ва клуб аъзоларининг ҳар бир ҳаракатларига зеҳн солиб, хизматга ҳозир бўлиб туришар эди. Бу ерда тўпланганларнинг кўпчилиги юзлари кенг ва пурвиқор бармоқлари йўғон-йўғон, ҳаракатлари ва товушлари кескин кекса муҳтарам зотлар эди. Бу тоифа меҳмонлар ва клуб аъзолари маълум ва одатдаги жойларда ўтиришар, маълум ва одатдаги даврага қўшилишар эди. Бу ерда ҳозир бўлган одамларнинг оз қисми тасодифий кишилар бўлиб, бу тасодифий кишиларнинг кўпи ёшлар, булар орасида Денисов, Ростов ва Семёнов полкида яна офицерлик унвонини олган Долохов ҳам бор эди. Ёшларнинг, айниқса, ҳарбий хизматдаги ёшларнинг юзида қарияларни назарга илмай ҳурмат қилиш, қарияларга «биз сизларни иззат ва ҳурмат қилишга тайёрмиз, лекин ҳарқалай, эсларингдан чиқармангларки, келажак бизники» деган гурур ифодаси ётар эди.

Клубнинг эски аъзоси бўлмиш Несвицкий ҳам шу ерда эди. Хотинининг амри билан соч қўйиб, кўзойнак тақмайдиган бўлган ва жуда яхши кийинган, лекин жуда маъюс кўринган Пьер залларда айланиб юрар эди. Пьернинг молдунёси олдида бош эккан одамлар ҳар қаердагидек бу ерда ҳам унинг атрофини ўраб олишар, Пьер ўзига одат бўлиб қолган ҳукмдорлик ва паришонҳол менсимаслик билан уларга муомала қилар эди.

У ёш жиҳатидан ёшлар қаторида ўтириши керак бўлса ҳам мол-дунёси ва обрўли одамлардан ёр-ошналари бўлганлиги сабабли қариялар, муҳтарам зотлар даврасига кирар ва шунинг учун даврама-давра юрар эди. Энг муҳтарам қариялар ҳамма давраларга марказ бўлган бир давра ташкил қилишдики, машҳур одамларнинг сўзларини эшитмоқ учун ҳатто нотаниш кишилар ҳам одоб билан бу даврага яқинлашди. Граф Растопчин, Валуев ва Нарискинлар атрофида катта-катта давралар ташкил топди. Растопчин русларнинг қочиб бораётган австрияликлар томонидан қандай босиб мажақлангани, улар найза ёрдами билан қочоқлар орасидан ўзларига йўл очганлари тўғрисида сўзлади.

Валуев Москва аҳолисининг Аустерлиц тўғрисидаги фикрини билиш учун Петербургдан Увоарвни юборишгани ҳақида яшириқча гапирди.

Учинчи даврада Нарискин Австрия генералларининг бетамизликларига жавобан Суворов хўроз бўлиб қичқирган Австрия ҳарбий кенгашининг мажлиси тўғрисида гапирар эди. Шу ерда турган Шиншин тегишиб, Кутузов афтидан, Суворовдан хўроз бўлиб қичқиришдек осонгина санъатни ҳам ўрганаолмапти демоқчи бўлган эди, бироқ қариялар унга хўмрайишиб, бу ерда, бугун Кутузов ҳақида бундоқ дейиш одобдан эмас, деган ишорани қилишди.

Граф Илья Андреич Ростов оёғида юмшоққина этик шобиб-пишиб ошхонадан меҳмонхонага чиқар, катта-кичик ҳамма (буларнинг ҳаммасини билар эди) билан бир хилда саломлашар, ҳар замон ўзининг хушқомат, азамат ўғлини қидириб у ёқ-бу ёққа қарар, уни кўрганида хурсанд бўлиб унга кўз қисар эди. Ёш Ростов яқин орадагина танишган ва жонажон дўст бўлиб қолган ўртоғи Долохов билан дераза ёнида турар эди. Кекса граф буларнинг олдига келиб Долохов билан сўрашди.

— Бизникига марҳамат қил, бизнинг азамат билан танишсан... Урушда бирга қаҳрамонлик кўрсатгансизлар... Эҳ! Василий Игнатъич-ку... салом, чол,— деди у олдидан ўтиб бораётган мўйсафидга, лекин ҳали ҳол-аҳвол сўраб уялгурмаган эдики, бирдан ҳамма туриб қолди ва ранги ўчиб чопиб келган лакей: «Ташриф буюрдилар!» деб хабар берди.

Кўнғироқ товуши эшитилди, клуб оқсоқоллари югуриб чиқишди: уйларда ўтирган меҳмонлар худди эланган буғдойнинг чоридай бир жойга тўпланишди ва катта меҳмонхонада, залнинг эшиги олдида туриб қолишди.

Олдинги эшикда бошяланг, қиличсиз Багратион намоён бўлди, у клубнинг расм-одатига кўра, шляпаси билан қиличини швейцарда қолдирган эди. У Ростов Аустерлиц жанги арафасида кечаси кўрганидек барра телпак кийиб, елкасидан тўқима тасма ўтказган эмас, балки ихчамгина янги мундир кийиб, Россия ва чет эл орденлари, чап кўкрагига Георгий юлдузи тақиб олган эди. У сочи билан бакенбардини ҳозиргина, бу ерга келиш олдидан олдирган бўлса керак, афти-ангори хунукроқ кўринар эди. Унинг чеҳрасидаги сипоҳлик ва мардлик ифодасига қўшилиб, юзида кулгили бир ифода ҳосил қилган нечукдир маъсумона шодлик аломати бор эди. У билан бирга келган Беклешов ва Федор Петрович Уваровлар, унинг асосий меҳмон сифатида олдин ўтишини истаб, эшик олдида тўхташди. Багратион буларнинг кўрсатган ҳурматларидан андак шошиб қолди: эшик олдида тўхтаб қолинди, ниҳоят Багратион ҳарқалай олдинга ўтди. У иккалақўлини қаергақўйишини билмай, қабулхонанинг паркет полидан тортиниб ва зўрға юриб борар, чунки унинг учун бундан кўра Шенграбенда Курск полки олдида юрганидек, ўқ ёмғири остида, ўнқир-чўнқир жойда юриш қулайроқ эди. Клуб оқсоқоллари уни биринчи эшик олдида қарши олиб, ҳурматли меҳмоннинг ташриф буюрганидан мамнун эканликларини бирикки оғиз сўз билан арз этиб, унинг жавобини кутмасдан, худди у энди ўз ихтиёрларида бўлгандай, уни қуршаб меҳмонхонага томон олиб кетишди. Меҳмонхона эшиги олдида тўпланган клуб аъзолари ва меҳмонлар орасидан ўтишнинг сира иложи йўқ: булар тиқилишиб, худди нодир бир жониворни томоша қилгани интилгандай, бир-бирларини итаришиб, елкаларидан ошиб Багратионга қарашар эди. Бошқалардан кўра эпчилроқ бўлган граф Илья Андреич кулиб: «Йўл беринглар, топ сечг йўл беринглар, йўл беринглар» дея-дея халойиқни итариб-туртиб, меҳмонларни меҳмонхонага олиб кирди ва ўрта диванга ўтказди. Клубнинг энг мўътабар аъзолари бўлмиш казо-казолар уларни ўраб олишди. Граф Илья Андреич яна халойиқни ёриб ўтиб меҳмонхонадан чиқди. ва ҳаял ўтмай, бошқа бир оқсоқол билан бирликда каттакон бир кумуш лаган келтириб князь Багратионга тутди. Бу лаганда қаҳрамоннинг шарафига ёзилиб босилган шеърлар бор эди. Багратион лаганни кўриб чўчиб кетди ва нима қилишини билмай, орқасига қаради. Бироқ ҳамма унинг рад қилмаслигини талаб қилгандай қараб турар эди. Багратион ўзини буларнинг ҳукм-

ронлиги остида сезиб, лаганни икки қўллаб олди, лаганни тутиб турган графга, бу нима қилганинг дегандай жаҳл билан қаради. Кимдир хизмат қилган бўлиб, унинг қўлидан лаганни олди (йўқса кечгача ҳам тутиб турадиган ва дастурхонга ҳам шу билан борадигандай кўринар эди) ва ичидаги шеърга унинг диққатини жалб қилди. Багратион худди «хўп, ўқийман» дегандай бўлди ва чарчаган кўзларини қоғозга тикиб жиддий қиёфада, диққат билан ўқишга киришди. Шеърни ёзган кишининг ўзи олиб ўқий бошлади. Князь Багратион бошини эгиб қулоқ солар эди.

Александр замонин шонига қўш шон,
Титни доим тахтида асра, бахт айла иқбол,
Ёвкур лашкарбоши бўл, бўлгил оққўнгил инсон
Юрт аро Рифей янглиғ, жанг аро Цесарь мисол.
Ҳаттоки бахти чопган ул Наполеон,
Ўзи кўрди: неларга қодир бу Багратион,
Ортиқ рус Алкидларин уринтирмоғи маҳол . . .

Бироқ у шеърни ўқиб тамом қилмасдан овози баланд баковул: «Овқат тайёр!» деди. Эшик очилди, ошхонадан полякча ашула янграб эшитилди: «Ғалаба наъраси янгра, қувон баҳодир рус», граф Илья Андреич ҳамон шеър ўқишда бўлган шоирга хўмрайиб қаради ва Багратионга, марҳамат, дегандай таъзим қилди. Ҳамма шеърдан кўра овқат муҳимроқ эканини билиб, ўрнидан турди ва яна Багратион ҳаммадан олдинда ошхонага қараб кетди. Багратионни биринчи ўринга, подшо билан адаш бўлган икки Александр — Нарискин билан Беклешовнинг ўртасига атайин ўтқазилди: уч юз киши ошхонада ҳар қайсиси ўз мансаби ва мартабасига қараб, мартабаси улугроқлари, худди сув табиий равишда пастқамликка кўпроқ оққанидек, шарафига зиёфат берилаётган азиз меҳмонга яқинроқ ўтиришди.

Зиёфат бошланиши олдида граф Илья Андреич ўғлини князьга таништирди. Багратион уни таниб, бугун куни бўйи гапирган гапларидек бир-икки оғиз қовушмаган, келишмаган сўз айтди. Граф Илья Андреич ўғли билан Багратион гаплашаётган вақтда хурсанд бўлиб ифтихор билан ҳаммага назар ташлади.

Николай Ростов ва Денисов янги танишлари Долохов билан бир жойда, столнинг ўрта ерида ўтиришди. Буларнинг рўпарасида, князь Несвицкийнинг ёнида Пьер ўтирди.

Граф Илья Андренч бошқа оқсоқоллар билан бирга Багратионнинг рўпарасида ўтираркан, москваликларнинг меҳмондўстлигини ўзида мужжасам қилиб, князьга, олинг-олинг, дер эди.

Графнинг меҳнатлари зое кетмади. Унинг гўштли ва гўштсиз овқатлари жуда яхши чиқди, лекин шундоқ бўлса ҳам то меҳмондорчилик тамом бўлгунча у хотиржам ўтиролмади. У буфетчига кўз қисар, лакейларга шивирлаб амр-фармон берар ва ўзига маълум ҳар бир овқатни келтиришини ҳаяжон билан кутар эди. Ҳаммаси жойида эди. Иккинчи овқатда, баҳайбат стерлядни (балиқ) келтириб қўйгандан сўнг (буни кўрганида Илья Андренч хурсанд бўлганидан ва шошиб қолганидан қип-қизариб кетди) лакейлар шампан виноларини пақиллатиб очиб қуя бошлашди. Ҳаммага манзур бўлган балиқдан сўнг, граф Илья Андренч бошқа оқсоқоллар билан бир кўз уриштириб олди. «Қадақ кўтаришлар кўп бўлади, бошлаш керак» деб шивирлади, қўлига қадаҳни олиб ўрнидан турди. Ҳамма унинг оғзига қараб жим қолди.

— Шаҳаншоҳимизнинг саломатликлари учун! — деб қичқирди ва шу онда хурсандлик ва завқдан унинг эзгу кўзларига ёш келди. Шу пайт «Ғалаба наъраси янгра» машқи чалинди. Ҳамма ўрнидан туриб, ура! деб қичқирди. Багратион ҳам Шенграбен жанг майдонида қичқирганидек, ура! деб қичқирди. Ёш Ростовнинг қувноқ овози уч юз кишининг овози ичидан алоҳида эшитилиб турар эди. У йиғламсираган овоз билан «Шаҳаншоҳнинг соғлиқлари учун, ура!» деб қичқирди ва қадаҳни бир кўтаришда ичиб ерга ташлади. Бошқа кўп кишилар ҳам шундай қилишди. «Ура-ура» узоқ давом этди. «Ура» овозлари тингандан сўнг лакейлар қадаҳларнинг синиғини йиғиб олишди-да, ҳамма ўзининг шовқин-сурон кўтарганига кулиб, ўзаро гаплашиб ўтиришди. Граф Илья Андренч яна ўрнидан турди, олдида, товоқча ёнида турган хатчага кўз ташлади ва сўнгги кампаниямизнинг қаҳрамони князь Петр Иванович Багратион шарафига қадаҳ кўтарди ва унинг кўк кўзларига яна ёш келди. Уч юз овоз тагин «ура!» деб қичқирди ва музыка ўрнида хонандалар Павел Иванович Кутузов ёзган кантатани баравар кўтаришди.

Русларнинг йўлида писандмас ғовлар,
Ҳасорат келтиргай шарафлар-шонлар,
Хасдек пойимизда хор бўлур ёвлар,
Чунки бор бизларда Багратионлар-в.ҳ.

Хонанда кантигани тамом қилгандан кейин яна янги-дан-янги қадаҳлар кўтарилди ва ҳар бир қадаҳ кўтаришда граф Илья Андреичнинг кўпроқ ўпкаси тўлар, ҳар қадаҳ кўтаришда яна кўпроқ қадаҳ синдирилар, қаттиқроқ қичкиришлар эди. Беклешов, Нарискин, Уваров, Долгоруков, Апраксин, Валуевларнинг соғлиги учун, оқсоқолларнинг соғлиги учун, зиёфат берганининг соғлиги учун, ҳамма клуб аъзоларининг соғлиги учун, клубнинг барча меҳмонлари соғлиги учун ичилди, ниҳоят, бу зиёфатни ташкил қилган граф Илья Андреичнинг соғлиги учун яна алоҳида қадаҳ кўтарилди. Шунда граф чўнтагидан рўмолчасини олиб юзини беркитдию йўғлаб юборди.

IV

Пьер Долохов билан Николай Ростовнинг қаршисида ўтирар эди. У ютоққандай кўп ер, одатдагича кўп ичар эди. Бироқ уни унча яхши билмаган кишилар, бугун унда нечукдир катта бир ўзгариш бўлганини кўришди. У бутун зиёфат давомида оғиз очмади, кўзини қисиб ва афтини буриштириб атрофга назар ташлар ёки паришон ҳол қиёфада, бир нуқтага кўз тикиб, бармоғи билан беихтиёр қаншарини ишқар эди. У маъюс ва шумшайган эди. У худди атрофида бўлаётган ишларни кўрмаётган ва гапларни эшитмаётгандай, нечукдир оғир ва ҳал бўлмаган бир нарса тўғрисида ўйлаётгандай кўринар эди.

Бу ҳал бўлмаган ва уни қийнаётган масала, Москвада княжнанинг «Долохов хотинингга яқин муносабатда», деган мазмунда қилган кинояси ва бугун эрталаб олган имзосиз хати эди; бу хатда, имзосиз хатларга хос хунук ҳазил йўсинида, кўзойнак билан яхши кўрмайсан, хотининг билан Долохов ўртасидаги муносабатни фақат сен билмайсан, холос дейилган эди. Пьер княжнанинг киноясига ҳам, бу хатда ёзилган гапларга ҳам қатъиян ишонмасанда, бироқ рўпарасида ўтирган Долоховга қараши унинг учун ниҳоятда оғир эди. Ҳар сафар Долоховнинг чиройли ва беибо кўзларига беҳосдан кўзи тушар экан, Пьер юраги орзиқиб, дарров юзини ўгирар эди. У хотинининг бутун ўтмишини ва унинг Долохов билан бўлган муносабатини беихтиёр эслаб, бу имзосиз хатда ёзилган гапларнинг ҳақиқат бўлиши мумкин, агарда бу гаплар бошқа хотин тўғрисида бўлган тақдирда ўзи ишонганлигига кўзи етиб турар эди. Пьер беихтиёр, жангдан сўнг яна офицерлик

уновни қайтиб берилгандан кейин Долохов Петербургга қайтиб, уникига келганини эслади. Долохов бир вақтлар фисқ-фужурда Пьернинг ҳамнишин дўсти бўлганидан фойдаланиб, тўғри унинг уйига келувди, Пьер эса унга жой ва қарзга пул берган эди. Пьер Долохов уларнинг уйида турганига Элен ўз норозилигини табассум билан билдирганини, Долохов унинг хотинининг ҳусн-жамолини ҳеч ибo қилмай мақтаганини ва Москвага келгунларича булардан ажрамаганини хотирлади.

«Тўғри, Долохов жуда чиройли йигит, — дер эди Пьер ичида, — мен уни биламан. У мени бадном ва калака қилишга жуда орзуманд, чунки мен уни деб у ёқ-бу ёққа югурганман, уни рўёбга чиқарганман, ёрдам берганман-да. Агар шу ҳақиқат бўлса, бу қилмиши унинг хиёнатига ўз наздида қандай маъно беришини биламан, тушунаман. Ҳа, агар шу гап рост бўлса, лекин мен бунга ишонмайман, ишонишга ҳаққим ҳам йўқ, ишнолмайман». У Долоховнинг шафқатсиз бўлган пайтларидаги, чунончи миршабни айиқнинг орқасига боғлаб, ариққа ташлаган, ёки ҳеч сабабсиз бировни дуэлга чақирганда ёки аравакашнинг отини тўп-понча билан отиб ўлдирган вақтларидаги юз ифодасини эслади. Долохов унга қараган пайтларда кўпинча юзида шундай ифода бўлар эди. «Ҳа, бу безори одам, дер эди Пьер ичида, одам ўлдириш унинг учун ҳеч нарса эмас, мендан ҳамма кўрқади деб ўйласа керак, эҳтимол, шундан лаззат ҳам топса. Мени ҳам кўрқади деб ўйласа керак. Ҳақиқатан ҳам мен ундан кўрқаман». Пьер шуларни ўйлар экан, яна юраги аллақандай бўлиб орзиқиб кетди. Долохов, Денисов ва Ростовлар унинг қаршисида ўтиришар, ҳаммаси ҳам жуда хурсанддай кўринар эди. Ростов ўзининг бири ботир гусар, иккинчиси машҳур безори ва санқи бўлмиш ўртоқлари билан хушчақчақ гаплашиб ўтирар ва бугунги зиёфатда паришонхотир ва ўйчанлиги, ҳамда йўғон гавдаси билан ҳаммани ҳайратда қолдириб ўтирган Пьерга ҳар замон қараб кўяр эди. Ростов Пьерга ёмон назар билан қарарди, биринчидан: бу гусар йигитга Пьер жўн бир бой, чиройли хотиннинг эри, умуман хотинчалиш бир одам кўринган бўлса, иккинчидан, Пьер паришонхотирлиги ва ўз ўй-хаёли билан кайфияти бир тарзи бўлгани учун Ростовни танимай, унинг саломига алиқ олмаган эди. Ҳамма подшоҳнинг саломатлигига қадаҳ кўтарганда, Пьер ўй-хаёл билан бўлиб, ўрнидан турмади ва қадаҳни олмади.

Ростов ҳаяжон ва ғазаб билан унга қараркан:

— Ҳой! Эшитмаётибсизми, шаҳаншоҳимиз саломатликларига кўтараяпмиз! — деб бақирди. Пьер уф тортиб, итоаткорона ўрнидан турди, қадаҳини кўтарди ва ҳамма ўтиргандан кейин Ростовга қараб мулойим табассум билан:

— Мен сизни танимабман,— деди. Бироқ Ростов ура ура билан банд бўлгани учун унга эътибор қилмади.

— Ҳа, ошначиликни бас қилдингми,— деди Долохов Ростовга.

— Қўй шу аҳмоқни,— деди Ростов.

— Гўзал хонимларнинг эрларига хушомад қилиш керак,— деди Денисов.

Пьер булар нима деяётганликларини эшитмаса ҳам ўзи тўғрисида гапирётганликларини билиб турар эди. У қизариб юзини тескари ўгирди.

— Энди гўзал хонимларнинг саломатликлари учун ичайлик,— деди Долохов ва жиддий қиёфада бўлса ҳам, лекин хиёл табассум қилиб Пьерга қараб:

— Гўзал хонимлар ва уларнинг жазманлари саломатлигига, Петруша,— деди.

Пьер Долоховга қарамасдан ва унинг сўзига жавоб ҳам бермасдан ерга қараб қадаҳини ичди. Кутузов кантатасини улашиб юрган лакей азиз меҳмонлар қаторида Пьернинг ҳам олдига бир варақ қоғоз қўйди. У қоғозни олмоқчи бўлган эди, бироқ Долохов энгашиб унинг қўлидан тортиб олдию ўқий бошлади. Пьер ғазаб билан Долоховга қаради, бутун зиёфат давомида унинг юрагини ғаш қилаётган алланечук хунук ва даҳшатли нарса юзага чиқди. У йўғон гавдасини стол устида энгаштириб:

— Қўйинг жойига! — деб қичқирди.

Бу қичқириқни эшитиб ва кимга қичқириляётганини кўриб Несвицкий билан унинг ўнг томонида ўтирган киши чўчиб кетди ва шошиб Безуховга мурожаат қилишди.

— Бас, бас, сизга нима бўлди? — деб шивирлади.

Долохов шўх, қувноқ ва беибо кўзлари билан, худди «Мана бу менга маъқул» дегандай табассум қилиб, Пьерга қаради.

— Қўймайман,— деди Долохов барала.

Ранги оқариб, лаблари пир-пираб учаётган Пьер қоғозни унинг қўлидан юлқиб олди.

— Сиз... сиз аблаҳ!.. мен сизни дуэлга чақираман,— деди Пьер ва курсини суриб ўрнидан турди. Пьер шу ишни қилган ва шу сўзни айтган пайтида шу кечаю-кундуз ўзини қийнаётган масала — хотинининг гуноҳкорлиги мутлақо

тўғри эканлигини сезди. Шу дамда хотини кўзига беҳад ёмон кўринди ва у билан узил-кесил ажралгандай эди, Денисовнинг шунча бу ишга аралашма дейишига қарамасдан Ростов Долоховга секундант бўлишга кўнди ва зиёфатдан кейин Безуховнинг секунданти бўлган Несвицкий билан дуэлнинг шарт-шароити тўғрисида маслаҳат қилишди. Пьер уйига кетди, Ростов, Долохов ва Денисовлар эса ярим кечагача клубда лўлилар ва ҳофизларнинг ашулаларини эшитиб ўтиришди.

Долохов клубнинг зинасида Ростов билан хайрлашар экан:

— Эртагача хайр, Сокольникида кўришамиз,— деди.

— Тетикмисан? — деб сўради Ростов.

Долохов тўхтади.

— Шошма, мен сенга дуэлнинг бутун сирини икки оғиз гап билан айтиб берай. Агар сен дуэль олдидан васиятнома ва ота-онангга юракни эзадиган хатлар ёзадиган ва ўлишим мумкин деб ўйлайдиган бўлсанг, аҳмоқсан ва ўлдим деявер: сен дуэлга уни ўлдираман, мумкин қадар тезроқ ва албатта ўлдираман деган ният билан борсанг, ишинг ўнгидан келади. Ҳамшаҳримиз костромалик айиқ овчиси: «Айиқдан-ку қўрқасан киши, лекин айиқни кўрдингми, қўрқувдан асар қолмайди, ишқилиб қочиб кетмасин деб қоласан» дер эди. Мен ҳам мана шундай дейман. A detain, mon cher!¹...

Эртасига эрталаб, соат саккизда Пьер секунданти Несвицкий билан Сокольники ўрмонига келганида Долохов, Денисов ва Ростовлар аллақачон келиб ўтиришган экан. Пьер, худди ҳозир бўладиган ишга сира алоқаси бўлмаган, аллақандай бир мулоҳаза билан банд бўлган кишига ўхшар эди. Кечаси ухламаган бўлса керак, озиб қолган юзи сарғайиб кетган эди. У атрофга паришонҳол назар ташладию, худди офтобдан кўзи қамашгандай, афтини буриштирди. Унинг бутун фикру ёди икки мулоҳаза билан банд эди: уйқусиз ўтказилган кечадан кейин хотинининг гуноҳкорлигига заррача шубҳаси қолмаганлигию, ўзи учун бегона бўлган бир одамнинг номусини сақлашга ҳеч қандай эҳтиёжи бўлмаган Долоховнинг бегуноҳ эканлиги. «Унинг ўрнида бўлсам, эҳтимол, мен ҳам шундай қилар эдим, деди ичида Пьер, балки албатта шундай қилар эдим; бу дуэль, бу одам ўлдиришнинг нима кераги бор? Ё мен уни ўлди-

¹Эртагача хайр, азизим.

раман ёки унинг ўқи бошимгами, тирсагимгами, тиззамгами тегаети. Бу ердан кетиш, қочиш, бирон жойга кўмилиб ётиш керак» деган фикрлар унинг бошига келар эди. Бироқ бошига шундай фикрлар келган пайтда, у кўрган кишини эътиром қилишга мажбур этадиган жуда осойишта ва паришонҳол бир қиёфада: «Қани, бўлдимми?» деб сўради.

Ҳамма нарса тахт бўлиб, чегарани белгилаш учун қорга қилич санчилиб, тўппончалар ўқлангандан кейин Несвицкий Пьернинг олдига келди.

— Агар мен шу пайтда, шу жуда муҳим пайтда сизга бир ҳақиқатни айтмасам, граф,— деди босинқи товуш билан,— ўз вазифамни адо этмаган ва мени секундант қилиб кўрсатган ишонч ва иззат-ҳурматингизга муносиб иш тутмаган бўлар эдим. Менимча, дуэль қилишга етарли асос йўқ ва шу иш учун қон тўкишга арзимаиди... Айб сиздан ўтувди, ўзингиз тезлик қилувдингиз...

— Ҳа, жуда хунук иш бўлди...— деди Пьер.

— Ижозат беринг бўлмаса, сизнинг пушаймон бўлганингизни уларга етказай, аминманки, душманларимиз ҳам сизнинг узрингизни қабул этишади,— деди Несвицкий (дуэль қатнашчилари ва умуман шунга ўхшаш дуэллаarga яштирақ қиладиган бошқа мишилар сингари Несвицкий ҳам бу ишнинг оқибати дарҳақиқат дуэлга бориб етишига ишонмас эди).— Ўзингиз биласизки, граф, ишни хароб қилгандан кўра, хатони эътироф қилиш олижаноблироқдир. Ҳеч ким ҳеч кимга озор бергани йўқ. Ижозат беринг, мен гаплашай...

— Йўқ, нимани гаплашасиз! — деди Пьер,— барибир... қани, бўлдимми? — деди у яна— қаерда туриб қаёққа отишимни айтиб берсангиз бас,— деди ғайри табиий бир жилмайиб. У тўппончани олди-да, шу чоққача қўлига тўппонча ушламагани учун қандай отиш кераклигини сўрай бошлади.— Ҳа, бундоқ эди денг, билар эдим-ку эсимдан чиқипти,— деди умрида қўлига тўппонча ушламаганини яширишга тиришиб.

Долохов ҳам уларни яраштиришга уриниб кўрган Денисовга:

— Йўқ, ҳеч қандай узр-пузури йўқ! — деди-да, белгиланган жойга келди.

Дуэль чана турган катта йўлдан саксон қадам нарида, куи исиб, қори эрий бошлаган кичикроқ қарагай ўрмоннинг яланглигида бўлиши керак эди. Душманлар ялангликнинг икки четидан бир-биридан қирқ қадамча узоқда турар эди.

Секундантлар салмоқли қадам ташлаб ўзлари турган жойдан Несвицкий билан Денисовнинг қиличлари санчиб қўйилган жойгача эриб турган қордан йўл очиб боришди. Қиличлар бир-биридан ўн қадам узоққа, қорга санчилган бўлиб, чегарани белгилаб турар эди. Ҳаво ҳамон илиқ ва туман, қирқ қадам наридаги нарсани кўриб бўлмас эди. Ҳамма нарса тайёр бўлса ҳамки, дуэлни уч дақиқача бошламай турдилар. Ҳеч ким чурқ этмас эди.

V

— Қани, бошлайлик бўлмаса! — деди Долохов.

— Майли,— деди Пьер ҳамон кулимсираб.

Ҳаммани даҳшат босди. Ҳазил-ҳазил билан бошлана қолган бу ишнинг олдини олиш энди сира мумкин эмаслиги, бу иш кишиларнинг ихтиёридан ташқари ўз йўлича кетаётганлиги ва ниҳоятига етиши кераклиги маълум бўлиб турар эди. Денисов ҳаммадан олдин чегарага келиб:

— Модомики душманлар ярашишдан бош тортдилар, энди бошласак ҳам бўлар: тўппончаларни олиб, уч деб команда берилгандан кейин ҳар ким ўз жойига бориб турсин,— деди.

— Бир... Икки! Уч! — деб қичқирди Денисов ва ўзи четга чиқиб турди. Икки рақиб секундантлари очган йўлдан туман ичида тобора бир-бирини яққолроқ кўриб, яқинлаша бошлади. Чегарага етгандан кейин ким истаса ўқ узиши мумкин эди. Долохов тўппончасини кўтармасдан, рақибига чақнаб турган шўх кўк кўзларини тикиб, аста-секин қадам ташлаб бормоқда эди. Унинг лаби, одатдагича, кулумсираб турганга ўхшар эди.

Уч деб команда берилгандан кейин Пьер очилган йўлдан четга, босилмаган қорга чиқиб, тез-тез қадам ташлаб олға борди. У мабодо шу тўппонча билан ўзимни отиб қўймайин, деб кўрқиб кетган эди шекилли, тўппонча тутган ўнг қўлини олдинга чўзди. У чап қўли билан ўнг қўлини сал тутгиси келар, лекин қондага мувофиқ бундай қилиш мумкин эмаслигини билгани учун чап қўлини орқага қилишга зўр берар эди. Олти қадамча юрганидан кейин йўлкадан қорга чиқиб қолиб, оёқ остига қаради, кейин яна ялт этиб Долоховга боқдию ўргатганларича тепкини босиб ўқ узди. Тўппончадан бунчалик қаттиқ овоз чиқишини кутмаган Пьер чўчиб тушди ва бу қилган иши ўзига таъсир қилди-да, илжайиб тўхтади. Туман билан қўшилиб

Ш

қуюқлашиб кетган тутунда у бир лаҳза ҳеч нарсани қўролмади: бироқ у кутган ўқ овози чиқмади. Фақат Долоховнинг шошқин қадам товушигина эшитилди ва тутун бир оз тарқалгандан кейин унинг гавдаси кўринди. У бир қўли билан чап биқинини ушлаб, иккинчи қўлида тўппончани осилтириб турар эди. Унинг ранги-қути ўчган эди. Ростов чопиб унинг олдига келдию бир нима деди:

— Йў... йўқ...— деди Долохов тишини-тишига қўйиб,— йўқ, иш тамом бўлгани йўқ, отаман,— у қилич санчилган жойгача аранг юриб бордию қорга йиқилди. Унинг чап қўли қонга беланган эди, у қонни кийимига артдию шу қўлига суянди. Ранги бўзарган, афти буришган ва юзи титрар эди.

— Марҳа... марҳамат,— деди Долохов аранг. Пьер ўзини йиғидан зўрға тутиб Долохов томонга қараб чопди ва чегарадан ўтди деганда Долохов:— жойингизга боринг!— деб қичқирди! — Пьер унинг нима демоқчи эканини тушуниб, ерга санчиб қўйилган қиличи олдида тўхтади. Буларнинг ораси ўн қадамгина эди. Долохов бошини ерга қўйиб, жон жаҳди билан қорни тишлади, сўнгра яна бошини кўтариб ўзини ўнглади, ўрнашиброқ ўтириш учун оёғини йиғди. У совуқ қорни шимиб ютар эди, лаблари пир-пираб учаётган бўлса ҳам ҳамон табассум қилар, зўр берганидан кўзлари ёнар эди. У тўппончани ўқталиб Пьерни нишонга ола бошлади.

— Ёнбош туринг, тўппонча билан тўсинг,— деди Несвицкий. Ҳатто Денисов ҳам сабри чидолмай душманига:

— Тўсинг тўппонча билан! — деб бақирди.

Пьер афсуслангани ва пушаймон бўлганини кўрсатаётган ёввош табассум билан, қўл ва оёғи бўшашгани ҳолда Долоховнинг қаршисида, кенг кўкрагини тутиб, унга маъюсона қараб турар эди. Денисов, Ростов ва Несвицкийлар кўзларини қисийди. Тўппончанинг гумбирлаши билан бирга Долоховнинг жон-жаҳди билан:

— Тегмади! — деб қичқирган товуши эшитилди ва Долохов бўшашиб қорга мукка тушди. Пьер иккала қўли билан бошини ушлаб, ўрмонга қараб, қор кечибораркан, афтини буриштириб:

— Бемазагарчилик!.. Бемазагарчилик! Бировни ўлдириш... Ёлғон...— дер эди. Несвицкий уни тўхташиб, уйига олиб кетди.

Ростов билан Денисов эса ўқ еган Долоховни олиб кетишди.

Долохов ўртоқларининг саволларига жавоб бермай, кўзларини юмиб индамай чанада ётар эди: бироқ Москвага кирилгандан кейин бирдан ўзига келди-да, бошини зўрға кўтариб, ёнида ўтирган Ростовнинг қўлини ушлади. Унинг буткул ўзгариб кетган ва тўсатдан хурсандлик акс этган юзини кўриб Ростов ҳайратда қолди.

— Хўш, аҳволинг қалай? — деди Ростов.

— Маза йўқ! Лекин гап бунда эмас! Дўстим,— деди Долохов энтикиб,— қаердамиз? Биламан, Москвадамиз. Ўзимга-ку майлию унга қийин бўлади... Бунни кўтаролмайди, кўтаролмайди...

— Кимга? — деб сўради Ростов.

— Онам. Менинг онам, менинг малагим, менинг бор-йўғим онам,— деди Долохов ва Ростовнинг қўлини қаттиқ қисиб йиғлаб юборди.

У ўзини бир оз тутиб олгандан кейин, онаси билан бирга туришини, агар онаси шу аҳволда кўрса юраги ёрилиб кетишини уқдирди ва олдинроқ бориб, воқеани онасига ётиғи билан айтишини сўраб Ростовга ялинди.

Ростов унинг бу топшириғини бажаргани олдинроқ кетди ва шу бевош ва шаллоқи Долохов Москвада қари онаси ва букир синглиси билан бирга туришини, энг суюкли фарзанд ва энг меҳрибон ака эканини билиб ҳайрон қолди.

VI

Пьер сўнгги вақтларда хотини билан камдан-кам юзма-юз келадиган бўлди. Петербургдаги уйларида ҳам, Москвадаги уйларида ҳам, ҳамisha меҳмон тўла бўлар эди. Пьер дуэлнинг эртаси, кечқурун ётоққа кирмай, отаси граф Безухов, ўлган ўша катта кабинетда ётди. (У кўпинча шу ерда қолар эди).

У бўлиб ўтган ҳодисаларни бир оз унутиш учун диванга чўзилиб ухламоқчи бўлди, бироқ ухлай олмади. Тўсатдан унинг қалбида бениҳоят ҳислар, ўй-хаёллар, хотиротлар шу қадар мавж урдик, ухлаш у ёқда турсин, ҳатто бир жойда ўтираолмади ва ўрнидан туриб у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Гоҳ унинг кўз олдида тўйдан кейин дастлабки кунларда елкаларини очиб, ҳорғин эҳтиросли кўзларини хумор қилиб юрган хотини келар ва шу ондаёқ унинг ёнида Долоховнинг чиройли сурбет ва зиёфат кундагидек бенбо ва истеҳзоли юзи, гоҳ шу Долоховнинг дуэлдан кейин ранги-

қути ўчиб, қалтираб муккаси билан қорға йиқилгани келар эди.

«Нима бўлди? — дер эди Пьер ўзига-ўзи. — Мен ўйнаш-ни, хотинимнинг ўйнашини ўлдирдим. Ҳа, шундай қилдим. Нима учун? Мен нима бўлиб шу даражага етдим?» «Ўшанга уйланганинг учун» деб жавоб берарди ички бир товуш.

«Хўп, менинг гуноҳим нима?» деб сўради ўзи-ўзидан. — «Гуноҳинг шуки, уни яхши кўрмасдан олдинг ва шу билан ҳам ўзингни, ҳам уни алдадинг! Унинг кўз олдида князь Василийнинг уйида, кечки овқатдан кейин, ҳеч қачон ўзидан чиқмайдиган гапни, яъни: «Je vous aime»¹ деган гапни айтган дақиқалари гавдаланди. «Ҳамма бало мана шундан чиқди. Мен ўшанда ҳам буни сезган эдим, шундай қилмаслигим кераклигини ўшанда ҳам сезган эдим. Худди шундай бўлиб чиқди». У никоҳдан кейин ўтган «ширин-шакар» бир ойни эслаб қизариб кетди. Тўйдан кейин бир куни кундузи соат ўн бирларда шоҳи авра тўн кийиб ётоғидан чиқиб кабинетига кирганида у ерда бош саркорни кўргани, саркор эҳтиром билан таъзим қилиб, унинг юзига ва авра тўшига қараб, худди ўз хўжасининг бахтига хурсандлик изҳор қилгандай кулимсираганини эсласа, жуда-жуда элами келар ва хижолат бўлар эди.

«Шундай хотиним бор деб қанча ифтихор қилганман-а, унинг улуғвор ҳусн-жамоли, киборларга хос рафтори билан қанчалик фахрланганман-а, — дер эди ўз-ўзига, — хотиним ва бутун Петербургни қабул қилган ўша ҳовлим билан фахрланганман-а, унинг покдомонлиги ва гўзаллиги билан фахрланганман-а! Ҳали шу билан фахрланган экайман-да?! Мен у вақтда хотинимни яхши билмайман деб ўйлар эдим. Унинг хулқ-атвори тўғрисида ўйлаб, кўпинча айб ўзимда, мен хотинимни яхши билмайман, унинг ҳар доим оғирлигини, нафси қонган бўлишини, ҳеч қандай эҳтирос ва ҳоҳиши бўлмаганлигини тушунмайман деб ўйлар эдим, маълум бўладикки, бунинг ҳамма сирини унинг бузуклигида экан» — Пьер ўз-ўзига шу даҳшатли сўзни айтдию, унга ҳамма нарса ойнадай равшан бўлди қолди.

«Анатолий ундан пул қарз сўрагани келганида, унинг очиқ елкаларидан ўпган эди. У Анатолийга пул бермовдию, лекин елкасидан ўпич берувди. Отаси ҳазиллашиб, унинг рашканин қўзғатганда, у бепарво табассум қилиб, тентак эмасманки рашк қилсам: билганини қилсин, деган эди

¹ Мен сизни яхши кўраман.

менинг тўғримда. Мен бир куни ундан, ҳомиладор бўлмадингмикин, деб сўраган эдим. Шунда у таҳқиромуз илжайиб, «Туғиб эсимни ебманми, сендан бола бўлмайди ҳам» деб жавоб берган эди.

У хотинининг олимақом аристократлар доирасида тарбияланганига қарамай, дағаллигини, фикрларини беиба ва ифодаларини беварда айтишини эслади. «Мен унақа аҳмоқ эмасман... ўзинг кўрчи... allez vous prothepes»¹ дер эди. Хотинининг ёш-қари ва эркак-аёл ҳамманинг диққатини ўзига жалб қилганини кўриб Пьер, мен нима учун уни яхши кўрмайман, деб ўзига савол берар ва «Тўғри, мен уни ҳеч қачон яхши кўрган эмасман», деб яна ўзига жавоб берар эди. «Мен унинг бузуқ хотин эканлигини билар эдим, лекин бунга иқрор бўлишга журъат қилаолмасдим» дер эди Пьер яна ўзига-ўзи.

«Мана энди Долохов қорда ўтириб, зўрма-зўраки кулиб, эҳтимолки, менинг бу афсус ва надоматларимга алланечук сохта мардлик билан жавоб бериб, ўлаётгандир!»

Пьер зоҳиран иродаси суст кўринса ҳам, лекин ғамига ғамгузор изламайдиган кишилар тоифасидан эди. У ўз ғамини ёлғиз ўзи ютар эди.

«Ҳамма, ҳамма айб хотимнинг ўзида, — дер эди у ўзича — лекин бундан нима фойда? Нега мен унга элакишдим? **Нега мен ёлғондан ҳам ёмонроқ, бўлмағур гапни — «Je vous aime»² деган гапни айтдим. Айб ўзимда, ўзим кўтаришим керак... Нимани? Маломат ва бахтсизлик юкинимми? Эй, ҳаммаси беҳуда гаплар... — деди ўзига — маломат ҳам, номус ҳам, ҳаммаси бир нав гап, ҳеч қайсининг менга алоқаси йўқ».**

«Людовик XVI ни беномус ва жинояткор деб ўлдиришди (шу фикр Пьернинг бошига келди), унинг учун ўзларини қурбон қилиб, минг азоб-уқубат ичида ҳалок бўлган ва Людовик XVIни азиз авлиёлар қаторида кўрган кишилардек, уни ўлдирган кишилар ҳам ўз нуқтаи назарларидан ҳақли эдилар. Сўнгра, Робеспьерни золим деб ўлдиришди. Қим ҳақу, ким ноҳақ? Ҳеч ким. Модомики тирик экансан, яшай бер: мен ҳам бундан бир соат бурун ўлишим мумкин бўлганидай, эртага ўларсан кетарсан. Абадиятга нисбатан бир лаҳзагина умринг қолганда шунга шунчалик азоб-

¹ Йўқол.

² Мен сизни яхши кўраман.

уқубат чекиб ўтиришга арзийдими?» Лекин у мана шу хилдаги мулоҳазалар орқасида тасалли топганида бирдан кўзига хотини, унинг ўзининг ғайри самимий муҳаббатини жўшқинроқ изҳор қилган дақиқалари кўриндию юраги тарс ёрилиб кетгудай бўлди: яна ўрнидан туриб, юришга, қўлига тушган нарсани йиртишга, синдиришга мажбур бўлди. «Нега ҳам мен унга *Je vous aime* дедим экан» дер эди ҳамон ўзига. Шу саволни неча марталаб такрорлаганидан кейин унинг ёдига Мольернинг: *mais que diable allait il faire dans cette galère?*¹ дегани тушди ва ўз ҳолига ўзи кулди.

Пьер кечаси камердинерни чақириб, Петербургга жўнагани йўл ҳозирлиги кўришни буюрди. Энди хотини билан қандай гаплашишни у сира кўз олдига келтира олмас эди. У эртага, кетиш олдидан, хотинига узил-кесил ажралиш нияти борлигини айтиб, хат қолдирмоқчи бўлди.

Эрталаб камердинер кабинетига кофе олиб кирганида Пьер қўлида очиқ китоб, диванда ухлаб ётар эди.

У уйғондию кўзини очиб, қаерда эканлигини дарров билолмай, хийла вақтгача қўрқув ичида атрофга қараб ўтирди.

— Жаноблари уйдадилар, шуни билиб келгин дедилар, графиня, — деди камердинер.

Биров Пьер ҳали бир нима дейишга улгурмаган эдики, графиня зардўзи оқ атлас халат кийиб, икки ўрим узун сочини чиройли бошига икки айлантириб ўраб, осойишта ва улуғворлик билан кабинетга кирди: унинг дарғазаблиги оппоқ ва дўнгроқ пешонасидаги ажинидангина билиниб турар эди. У ўзига хос вазминлик билан камердинер олдида гап очмади. У дуэлни эшитган ва шу тўғрида гаплашмоқчи бўлиб кирган эди: У камердинер кофени қўйиб чиқиб кетгунича маҳтал бўлиб турди. Пьер кўзойнаги орқали унга қўрқибгина назар ташлади ва итлар қуршаб олганда қулоқларини чимириб, душманлари кўз олдида тик ёта берган куёндек, китоб ўқишни давом эттирмоқчи бўлди, бироқ бу бўлмаган гап ва мумкин эмаслигини фаҳмлаб, хотинига яна қўрқибгина қаради. Хотини ўтирмади ва камердинернинг чиқиб кетишини кутиб, эрига таҳқиромуз табассум билан қараб турди.

— Бу нимаси эди тагин? Нима қилдингиз, мен сиздан сўраётиман? — деди хотини жеркиб.

¹ Қайси гўрдан ҳам бу галерага келиб қолди.

— Менми? Нима қилибман?

— Баҳодирни қаранглару! Қани айтинг-чи, бу қанақа дуэль эди? Бу билан нимани исбот қилмоқчи бўлдингиз? Нимани? Мэн сиздан сўраётибман? — Пьер унга томон секин ўғирилди, оғзини очдию лекин жавоб беролмади.

— Сиз айтмасангиз, ўзим айтиб берай...— деди Элен.— Сиз одамлар нима деса ишонаверасиз. Сизга одамлар...— Элен кулиб юборди.— Одамлар Долохов хотинингга ўйнаш дейишган,— деди Элен французчалаб беибо «ўйнаш» сўзини оддий сўзлар каби рўйи-рост айтиб,— шунга ишонгансиз! Хўш, шу билан нимани исбот қилдингиз? Шу дуэль билан нимани исбот қилдингиз? Шусиз ҳам аҳмоқлигингизни, ҳамма билар эди! Бунинг оқибати нима бўлади? Бунинг оқибати шу бўладики, мен бутун Москвага калака бўламан, сизни эса, маст бўлиб бегуноҳ бир кишини бекордан-бекорга рашк қилиб, дуэлга чақирипти дейди.— Элен борган сайин авж олиб, қаттиқроқ гапира бошлади.— Ҳолбуки бу одам ҳар жиҳатдан сиздан юқори туради...

Пьер афтини буриштириб, хотинига ҳам қарамай:

— Ҳим... Ҳим...— деб қимирламай ўтираверди.

— Нега энди сиз ўшанинг менга ўйнашлигига ишондингиз?... Нега? Унинг суҳбатини яхши кўрганим учунми? Ахир сиз ақллироқ ва дилкашроқ бўлганингизда унинг суҳбатидан сизнинг суҳбатингизни афзалроқ кўрар эдим.

— Бас қилинг, менга гапирманг... Худо ҳақи,— деди Пьер хириллаб.

— Нега гапирмас эканман? Гапираман, баралла айтаманки, сиздай эри бўлган хотинлар камдан-ками ўйнаш ордирмайди, лекин мен бу ишни қилмадим,— деди Элен. Пьер нимадир демоқчи бўлиб унга ғалати бир кўз ташладию ҳозини бу қарашдан ҳеч нарса англамади), яна ётди. У шу дамда жисмоний азоб чекар эди: кўкраги қисилиб, нафас ололмай қолди. Бу азобдан қутулиш учун нимадир қилиш кераклигини билар, лекин бу иш ниҳоятда мудҳиш эди.

— Яхшиси, ажрашайлик,— деди у нафаси тиқилиб.

— Хўп, мол-дунё беринг, ажрашамиз...— деди Элен.— Зап гап билан қўрқитмоқчи бўлибсизу!

Пьер дивандан ирғиб турдию гандираклаб унга томон отилди.

— Ўлдираман! — деб бақирди ва столдаги мрамар тахтани олиб, беихтиёр бир қадам ташладию, тахта билан урмоқчи бўлди.

Эленнинг ранги-қути ўчди, чинқириб ўзини орқага ташлади. Шу пайт Пьер отасига тортди. Ҳазабдан унинг кўзига ҳеч нарса кўринмас эди. У мармар тахтани ерга уриб синдирди, қўлини палахса қилиб хотинига яқинлашаркан: «Йўқол!!» деб шу қалар қаттиқ бақирдики, бутун ҳовлидагилар бу товушни эшитиб қўрқиб кетинди. Агар шу топда Элен қочиб чиқиб кетмаганда, худо билади, Пьер нималар қилмасди.

Бир ҳафтадан кейин Пьер бутун бойлигининг ярмидан кўпи бўлган великорусдаги ҳамма мулкини хотинига ва-сиқа қилиб бериб, ўзи якка Петербургга жўнаб кетди.

VII

Аустерлиц жанги ва князь Андрейнинг ҳалок бўлганлиги ҳақида Лисие Горига хабар келганига икки ой бўлди, лекин элчихоналар орқали кўп хатлар юборилганлиги ва шунчалик қидирилишига қарамай, князь Андрейнинг жасади ҳам топилмади, асир тушганлиги ҳам маълум бўлмади. Унинг оиласини ҳаммадан ҳам кўра, ўша ердаги одамлар уни жанг майдонидан олиб кетган ва эҳтимолки бегона одамлар орасида ё кундан-кун тузалиб ёки ўзининг аҳволи тўғрисида хат ёзгани ҳам дармони бўлмай, ўлим тўшагида ётипти, деган фикру хаёл қийнар эди. Кекса князь Аустерлиц воқеасини дастлаб газеталардан билди, газеталар бу жанг ҳақида, одатдагича, жуда қисқа ва дудмал қилиб, рус қўшинлари ажойиб жангдан кейин чекинишлари лозим бўлди ва жуда тартиб билан чекиндилар, деб қўя қолган эди. Бу расмий ахборотдан кекса князь қўшинларимиз тор-мор бўлганини англади. Газета хабаридан кейин бир ҳафта ўтиб, кекса князь Аустерлиц жанги ҳақида Кутузовдан хат олди. Кутузов бу хатда қари князь ўглининг тақдирини ҳақида ёзган эди:

«Ўғлинигиз менинг кўз олдимда, қўлида байроқ, полкнинг олдида бориб, отаси ва ўз ватанига муносиб қахрамонларча ҳалок бўлди. Менинг ва бутун армиянинг бахтига қарши ҳануз унинг на ўлганлиги маълум, на тириклиги. Сизни ҳам, ўзимни ҳам уни тирик деб умидвор қиламан, чунки акс ҳолда, жанг майдонидан йиғиштириб олинган ва рўйхатлари элчилар орқали менга юборилган офицерлар ичида унинг ҳам номи бўлар эди.»

Қари князь бу хабарни кечаси ўз кабинетида ёлғиз ўтирганида олдию эртасига, одатдагича, эрталаб айлангани

чиқиб кетди: у гумаштаси, боғбони ва архитектору билан гаплашмади, гарчи жуда дарғазаб кўринса ҳам ҳеч кимга ҳеч нарса демади.

Княжна Марья ҳар кунги вақтда унинг олдига кирганида у дастгоҳ олдида ниманидир тарашлаб турар эди, лекин қизига одатдагича қайрилиб қарамади.

— Эй, княжна Марья-ку! — деди чол тўсатдан сохта бир оҳангда ва қўлидаги исканани қўйди. (Дастгоҳнинг чархи запти билан ҳануз айланар эди. Чархнинг тобора сустлашган ғижирлаши шундан кейин рўй берган ҳодиса билан бирга қўшилиб анча вақтгача княжна Марьянинг эсидан чиқмади.

Княжна Марья отаси ёнига борди ва унинг юзини кўриб, юраги шув этиб кетди. Унинг кўз ўнгини қоронғилик босди. У отасининг ғам ифода этмаган, мусибатдан адо бўлмаган, лекин дарғазаб ва фавқулудда ташвишманд юзини кўрдию умрида кўрмаган, ҳеч қачон ўнғарилмайдиган, ақл емайдиган, энг яхши кўрган одами ўлгандек бошига зўр кулфат келаётганини англади.

— Моп рёге,— Андрей?¹— деди беўхшов; бесўнақай княжна; бу гапни шундай таъсирли, шундай юрак-бағирни эзадиган қилиб айтдики, отаси унинг кўз қарашига бардош қилолмай, ўпкаси тўлиб, юзини тескари ўгирди.

— Хат келди, асир тушганлар ичида ҳам, ўлганлар ичида ҳам йўқ. Кутузов, ҳалок бўлди, депти,— деб кекса князь шу қадар қаттиқ қичқирдики, гўё шу билан княжнани уйдан ҳайдаб чиқармоқчи эди.— Ҳалок бўлди! — деб ёзибди.

Княжна йиқилмади, ўзидан кетмади. Унинг ранги аллақачон ўчиб кетган эди, лекин бу гапни эшитган ҳамон юзи ўзгарди ва чиройли кўзларида нимадир ёниб кетди. Гўё хурсандлик, бу дунёнинг туйғу ва шодликларига боғлиқ бўлмаган, зўр бир хурсандлик унинг қалбидаги ғамни кўмиб кетгандай эди. У отасидан қўрқишни ҳам унутиб, унинг олдига борди, қўлидан ушлаб ўзига тортди ва пайдангина иборат бўлган ориқ бўйнидан қучоқлади.

— Моп рёге,— деди,— юзингизни ўгирманг, бирга йнглаймиз.

Чол ундан ўзини тортиб:

— Малъунлар, ифлослар! — деб қичқирди.— Армияни

¹ Отажон! Андрей?

ҳалок қилиш, одамларни ҳалок қилиш! Нима учун? Бор, бор, Лизага айт.

Княжна ҳолдан тойиб, отасининг олдидаги креслога ўтириб қолдию йиглаб юборди. Унинг кўзига шу топда Лиза ва ўзи билан меҳрибонлик ва виқор билан хайрлашаётган акаси кўришиб кетди; акасининг мулойимлик билан ва кулиб бўйнига бут тақаётгани кўз олдига келди. «Ўшанда худога ишонганмиди? Худога мункир бўлганича тавба қилганмиди экан? Унинг руҳи жаннатдамикин? Абадий роҳат ва фароғат маконидамикан» деб ўйлар эди княжна.

— Моп рёге,— деди кўзида ёш княжна,— айтиб беринг, қандоқ бўлган экан?

— Бор, бор, энг яхши рус фарзандларини ўлдиргани ва рус шон-шавкатини барбод бергани олиб борилган жангда ҳалок бўлипти. Бор, княжна Марья. Бориб Лизага айт. Мен ҳозир кираман.

Княжна Марья отасининг олдидан қайтиб келганида кичкина княгиня иш тикиб ўтирар эди: у княжна Марьяга фақат иккиқат хотинларгагина хос ички саодатманд осойишталикни ифода қилувчи бир назар билан қаради. У княжна Марьяга қараб турган бўлса ҳам уни кўрмаётганлиги, бутун эс-ҳуши ўзида — ўзининг ичида бўлаётган сирли бир нарсада эканлиги кўришиб турар эди.

— Marie,— деди ишини нари суриб ва гавдасини орқага ташлаб,— қўлингни бер,— деди ва княжнанинг қўлини олиб, ўзининг қорнига қўйди.

Қорнидаги боласининг қимирлашини кутиб кўзлари кулар эди, майин қора тук босган лаблари маъсумона табасумдан кўтарилганича қолди.

Княжна Марья келинининг қаршисига тиз чўкдию унинг этаги билан юзини ёпди.

— Ана, ана пайқаяпсанми? Одам аллақандай бўлиб кетади. Эсон-омон қутулсам, қанчалик яхши кўрар эдим, Марья,— деди Лиза хурсандликдан ёниб турган кўзлари билан қайини опасига қараб.

Княжна Марья йиглаётганлиги учун бошини кўтаролмас эди.

— Нима бўлди сенга, Маша?

— Ҳеч... Шундай, ўзим... Андрейни соғиниб хафа бўлаётиман,— деди у кўз ёшини келинининг тиззасига артиб. Княжна Марья эрталабдан бери келинига бу совуқ хабарни ётиги билан айтишга бир неча марта уринди-ю, лекин ҳар сафар ўпкаси тўлиб айтолмасди. Бу кўз ёшлар-

нинг сабабини билмаган кичкина княгиня унчалик зийрак бўлмаса ҳам ҳар қалай ташвишга тушди. У княжнага ҳеч нарса демаса ҳам кўзлари жаланглаб қолди. Овқатланиш олдидан уйга ҳар кунгидан ҳам баджаҳл кўринган қайнатаси — кекса князь кирдию (кичкина княгиня ундан ҳаммиша қўрқар эди) индамасдан чиқиб кетди. Кичкина княгиня княжна Марьяга қаради, сўнгра юзида ҳомиладор хотинларга хос бир ифода билан ўйланиб қолдию бирдан йиғлаб юборди.

— Андрейдан бирон хат-хабар келдими? — деб сўради.

— Йўқ, ҳаливери келмаслигини ўзинг биласан-ку. Лекин хавотир бўлаётитилар, шунга мен қўрқаётиман.

— Тинчликми, ахир?

— Тинчлик,— деди княжна Марья нурли кўзларини келинига тикиб. Княжна бу совуқ хабарни келинидан яширишга қарор берди ва у кўз ёргунича айтмаслигини сўраб отасига ялинди. (Лизанинг ой-куни яқин эди). Княжна Марья билан қари князь ҳар қайсиси ўзича пинҳоний ғам чекар эди. Қари князь умидвор бўлиб ўтиришни истамади: гарчи ўглини қидиргани Австрияга одам юборган бўлса ҳам князь Андрей ҳалок бўлди, деган қаноатда ҳаммага ўғлим ўлди, деб Москвага ҳайкал буюрди ва бу ҳайкални ўзининг боғига қўймоқчи бўлди. У кундалик ҳаёт тартибини ўзгартмасдан юрагидан яшашга ҳаракат қилар, лекин қуввати бурунгидай эмас эди: у кам юрар, кам ер, кам ухлар, кундан-кун заифлана борар эди. Княжна Марья умидвор эди. У худди акаси тирикдай ибодат қилиб, унга умр тилар ва унинг келиши тўғрисида кечасио кундузи хат-хабар кутар эди.

VIII

— Ma bonne amie¹— деди кичкина княгиня ўн тўққизинчи март куни эрталаб нонуштадан кейин ва унинг майин қора тук босган лаби одатдагича кўтарилди; лекин мусибат хабари келганидан бери бу ҳовлидаги одамларнинг табассумларига, наинки табассумларига, сўз оҳанглари ва ҳатто юришларига ҳам ғам-койиш акси уриб қолганлиги учун, гарчи, гапдан беҳабар бўлса ҳам умумий кайфиятга берилган кичкина княгинянинг ҳозирги табассуми ҳам яна шу ғам-койишни эслатди.

¹ Ўртоқжоним.

— *Ma bonne amie, je crains que le fruschtique (comme dit) de ce matin ne m'aie pas fait du mal.*¹

Княжна Марья кўрқиб кетиб:

— Жоним, нима қилди? Рангинг эппоқ. Вой, жуда ҳам оқариб кетдинг-а,— деди-да, одатдагича оғир-оғир, лекин юмшоқ қадам ташлаб келинининг олдига борди.

— Хоним афанди, Марья Богдановнага киши юборайликми? — деди шу ерда турган бир оқсоч. (Марья Богдановна уезддан келган доя бўлиб, икки ҳафтадан бери Лисие Гориди турар эди.)

— Ҳа, айтгандай, шундоқ қилиш керакдир,— деди княжна Марья унинг сўзини қувватлаб,— мен борай. *Courage, mon ange!*² у Лизани ўпди-ю, эшикка томон йўналди.

— Йўқ, йўқ, кўйинг!— деди кичкина княгиня. У ранги оқарганлигидан ташқари, юзида қаттиқ жон оғриғи азоби натижасида бўлган маъсумона кўрқув аломати кўриниб турар эди.

— *Non, c'est l'estomac... dites que c'est l'estomac, dites, Marie, dites...*³— деди кичкина княгиня ва бетоқатликдан кичкина қўлчаларини уқалаб, болаларча гиншиб, ҳатто бир қадар маҳоват қилиб йиглаб юборди. Княжна Марья Богдановнани айтиб келгани югуриб кетар экан, кичкина княгинянинг: — *Oh! Mon dieu! Mon dieu!*⁴— деган товушини эшитди.

У ташқарида семиз, кичкина ва оппоқ қўлларини арта-арта бамайлихотир келаётган дояга рўпара келди.

— Марья Богдановна, тўлғоқ бошланганга ўхшайди,— деди княжна Марья кўрқувдан кўзларини катта очиб.

— Ҳа, жуда яхши, княжна,— деди Марья Богдановна ҳамон шошилмасдан қадам ташлар экан.— Сизлар, қизлар, бу ишга аралашманглар.

— Москвадан ҳали доктор келгани йўқ-ку ахир,— деди княжна. (Лиза ва князь Андрейнинг раўйига кўра Москвадан акушер олиб келгани одам юборилган, унинг келишини дам сайини кутишмоқда эди.)

¹ Ўртоқжон, шу фриштик (ошпаз Фока бу овқатга шундай номи берган) дан кўнглим озмаса деб кўрқаман.

² Кўрқма, малагим!

³ Йўқ, бу оғриқ уники эмас . . . Маша, айт, бу оғриқ уники эмас . . .

⁴ Вой худо-ей, вой худо-ей! Вой!

— Майли, княжна, ташвиш тортманг,— деди Марья Богдановна,— докторсиз ҳам эсон-омон қутилади.

Ўз уйига кирган княжна орадан беш минут ўтгандан кейин оғир бир нарсани кўтариб боришаётганларини эшитиб қаради. Официантлар князь Андрей кабинетидида турган чарм диванини негадир ётоққа олиб киришаётган эди. Диван кўтариб бораётган одамларнинг юзидида нечукдир тантана бор эди.

Княжна Марья қулоғи ҳовлида, ўз бўлмасидида ёлғиз ўтираркан, биров ўтганда ҳар замонда эшикни очар ва коридорда нима бўлаётганига қараб қўяр эди. Бир неча хотин секин-секин қадам босиб, княжнага қараб ва ундан юзларини буриб, у ёқдан-бу ёққа ўтишди. Княжна улардан гап сўрагани журъат қилолмай, эшикни ёпиб қайтиб келар, гоҳ креслосига ўтирар, гоҳ ибодатномасини қўлига олар, гоҳ санам қаршисидида тиз чўкар: бахтга қарши бугун ибодат ҳам ҳаяжонини босмаётганини сезиб ҳайрон бўлар эди. Тўсатдан эшик очилди-ю, бошига рўмол ўраб олган қари момоси Прасковья Савишна кўринди. (Қари князь ман қилганлиги учун у ҳеч қачон княжнанинг уйига кирмас эди.)

— Сен билан бир оз ўтирай деб кирдим, Машенька,— деди Прасковья Савишна.— Мана, князьнинг никоҳ шабини санам олдиға ёқиб қўй, малагим,— деб уф тортди.

— Яхши қилибсиз, она.

— Худо кушойиш беради, жоним қўзим,— деди момо ва зарҳалга ўралган шабини санам олдиға ёқди-ю, қўлида тўқнётган пайпоғи билан эшик олдиға бориб ўтирди. Княжна Марья китобни олиб ўқишга киришди. Ҳар гал йўлакда қадам товуши ва гап овози эшитилса, улар бир-бирига,— княжна кўрқиб, савол назари, момо эса тасалли назари билан қараб қўяр эди. Бутун ҳовлидагилар ҳам ўз уйидида ўтирган княжна Марья сингари ташвишманд эди. Ўз ёқ тутаётган хотиннинг дард чекаётганлигидан ҳамма хабардор бўлса, туғиши қийин бўлади, деган иримга мувофиқ ҳамма ўзини билмасликка солар, бу ҳақда ҳеч ким гапирмас, лекин князьнинг ҳовлисидаги одат бўлиб қолган оғирлик ва тамкиндан ташқари ҳамманинг юзидан яна қандайдир умумий бир ташвишмандлик, тараҳҳум, шу дақиқда нечукдир буюк ақл ожизлик қиладиган бир иш бўлаётгани кўриниб турар эди.

Оқсоч қизлар турадиган катта уйдан кулги товуши эшитилмас, официантлар бўлмасидида ҳамма ниманидир кут-

гандай жим ўтирар эди. Хизматкорлар ҳам чироқ ёқиб ухламай ўтиришар эди. Уйда тўқ-тўқ қилиб нари-бери юрган қари князь Марья Богдановнадан нима бўлганини сўраб келгани Тихонни юборди.

— Бор, князь нима бўлди деб сўраётибдилар дегин, нима деса, менга келиб айтгин.

— Князга бориб айт, чордард бошланди,— деди Марья Богдановна Тихонга тикилиб қараб. Тихон бориб князга айтди.

— Ҳа, бўлти,— деди князь ва эшикни ёпиб олди. Шундан кейин Тихон князнинг бўлмасидан ҳеч қандай товуш эшитмади. Бир оздан кейин Тихон шамнинг пилигини тузатиш баҳонаси билан кабинетга кирди. Князь диванда ётган эди. Тихон князга, унинг паришон юзига қаради, бош чайқади, индамай унинг олдига бориб елкасидан ўпди: шамни ҳам тузатмай, нима учун кирганини ҳам айтмай, чиқиб кетди. Дунёда энг тантанали мўъжиза рўй бермоқда эди. Кеч бўлди, тун кирди. Ақл ожизлик қиладиган ишнинг ташвиш таҳликаси камаймади, аксинча, авж олди. Ҳеч ким ухламас эди.

Қиш худди қишлигини кўрсатиб, қаҳр-ғазаб билан сўнгги қорини сенган ва бўронини гувиллатаётган март кечаларининг бири. Москвадан келиши дақиқа сайин кутилаётган немис докторни қарши олиш учун катта йўлга от юборилган ва уни қор уюмлари, ўйдим-чуқурлардан олиб ўтиш учун бурилишга чироқ кўтарган отлиқлар чиқарилган эди.

Княжна Марья китобини аллақачонлар қўйган, кўз олдида қариган момосининг ажин босган юзига, рўмолининг тагидан чиқиб турган олпоқ сочларига, осилиб турган, теридангина иборат бўлган бақбақасига ўтдай кўзларини тикиб хомуш ўтирар эди.

Савишна момо, найиоқ тўқиб ўтирар экан, ўз овозини ўзи ҳам эшитмай ва нима дейётганини билмай, минг марта айтган ҳикоясини, яъни марҳум княгиня Кишиневда дояси, бир молдаван хотини билан қандай қилиб княжна Марьяни туққанини ғуриг-ғуриг қилиб айтиб ўтирар эди.

— Худо ўзи кушойиш берса, ҳеч қачон духтур керакмас,— деди момо.

Шамол бир хуруж қилганда яхши беркитилмаган деразининг бир табақаси очилиб кетдию қор аралаш совуқ шамол оғир ипак пардани кўтариб, шамни ўчирди. Княжна

Марья бир чўчиб тушиди: момо тўқиб турган пайпоғини қўйиб, дераза олдига борди ва бошини чиқариб, шамол очиб юборган деразани ушламоқчи бўлди. Совуқ шамол унинг оппоқ сочини, рўмолининг учини юлқиб ўйнар эди.

— Княжна, онагинам, катта кўчадан кимдир келаётинпти,— деди у деразани ёпмасдан,— чирсоқ билан келаётинпти, духтур бўлса керак.

— Вой, худога шукур-эй, худога шукур-эй! — деди княжна Марья,— бориб, уни қарши олиши керак, рус тилини билмайди.

Княжна Марья рўмолини ўраб, келаётганларни қарши олгани чиқди. У даҳлиздан ўтаётганида деразадан катта эшик олдида турган бир аравани, чироқларни кўрди. У зинага чиқди. Панжаранинг устига ёқиб қўйилган шам шамолдан оқиб ётар эди. Ранг-қути ўчган офицант Филипп яна битта шам ушлаб, зинапоянинг биринчи супачасида турар эди. Ундан пастда, зинанинг муюлишида кигиз этик кийган кишининг қадам товуши эшитилди. Княжнага танишдай туюлган бир овоз алланима деди.

— Худога шукур, — деди ўша товуш. — Отам қалай?

— Ухладилар,— деб жавоб берди пастда турган саркор Демьян.

Сўнгра ўша товуш яна бир нима деди, Демьян унга яна алланима деб жавоб қайтарди. Кигиз этик кийган кишининг оёқ шарпаси зинанинг пастки муюлишига тез-тез яқинлашди. «Андреймикин! — деди княжна Марья ичида.— Йўқ-эй, у эмасдир, у бўлиши ҳеч мумкин эмас» деди яна ўзича ва шу онда, офицант шам тутиб турган зинанинг супачасида, пўстинининг ёқаси қордан оппоқ бўлган князь Андрей намоён бўлди. Бу ҳақиқатан Андрей эди, лекин унинг озиб, ўзгариб қолган юзидан мулојимлик аломатлари кўриниб турар, аммо ҳаяжон ифода ётар эди. У юқорига чиқиб, опасини қучоқлаб олди.

— Менинг хатимни олганларинг йўқми? — деб сўради ва саволига жавоб кутмай (княжна барибир жавоб беролмасди, чунки гапиролмас эди), орқага қайтди ва орқасидан чиққан доктор билан (улар охириги бекатда учрашган эди) бирга тез-тез юриб тагин зинага чиқди ва яна опасини қучоқлади.

— Толени қара-я! Азизим Маша! — деди ва пўстини билан этигини ечиб, княгинянинг уйига кириб кетди.

Кичкина княгиня бошига оқ чепчик кийиб ёстиқда ётар эди. (Чордард ҳозиргина қўйиб юборган эди). Унинг қора сочлари дарднинг зўридан қизариб, шишинқираб ва терлаб кетган юзига тушган: устини майин қора тук босган, қипқизил, чиройли оғзи салгина очиқ, у севиниб кулимсираб турар эди. Князь Андрей уйга кириб, хотини ётган диваннинг олдида тўхтади. Унинг ёниб турган, болаларча қўрқув босган кўзлари ҳаяжон ичида эрига ҳамон бир зайлда қараб турар эди. Унинг кўз қараши «Мен ҳам-маларингни яхши кўраман, ҳеч кимга ёмонлик қилганим йўқ эди-ку нима учун мунча азоб тортаётибман? Мени бу азобдан қутқаринглар» деб турар эди. У эрини кўриб турса ҳам, лекин унинг шу топда пайдо бўлганига тушунолмас эди. Князь Андрей диванни айланиб ўтиб, хотинининг пешонасидан ўпди.

— Жонгинам,— деди у умрида биринчи марта,— худо ўзи кушоғини беради...— хотини унга савол назари билан маъсумона ўнкалаб қаради.

Унинг кўзлари «Сен бўлсанг, дардимни енгил қиларминг, деб умид қилган эдим, сен ҳам ҳеч нарса қилолмадинг» деб турар эди. У эрининг келганига таажжубланмади: унинг келганига тушунмади. Эрининг келиши унинг чекаётган азобига, бу азобни енгиллатишга ҳеч дахли йўқ эди. Яна дард тутди. Марья Богдановна князь Андрейга уйда чикиб туришни маслаҳат берди.

Доктор уйга кирди. Князь Андрей уйдан чиқди ва княжна Марьяни кўриб, яна унинг олдида борди. Булар ўзаро шивирлаб гапиришар, лекин тез-тез гапини тўхтатиб, ниманидир кутиб қулоқ солишар эди.

— Allez, топ ами¹,— деди княжна Марья.

Князь Андрей яна хотинининг олдида кирди ва нариги уйда ўтирди. Кичкина княгиня ётган уйдан кути ўчиб чиққан бир хотин князь Андрейни кўриб, нима қилишини билмай қолди. Князь Андрей юзини кўзлари билан берки-тиб бир неча дақиқа шу куйича ўтириб қолди. Ичкари уйдан инграш, «вой-вой» эшитилиб турар эди. Князь Андрей ўрнидан туриб, эшикни очмоқчи бўлди. Кимдир эшикни маҳкам тортиб турар эди.

¹ Бор кир, азизим.

— Кирманг, кирманг! — деди ичкаридан кимдир ваҳма қилиб.

У уйда нари-бери юра бошлади. Дод-вой товуши тинди. Орадан яна бир неча лаҳза ўтди. Бирдан даҳшатли бир дод овози эшитилди (бу овоз Лизанинг овози эмас, чунки у бундоқ қаттиқ додлабмас эди). Князь Андрей югуриб эшик олдига борди; дод овози тинди; сўнгра чақалоқнинг қичқиргани эшитилди.

«Нега бу ерга олиб кирипти? — деб ўйлади князь Андрей дастлаб, — чақалоқ? Қанақа чақалоқ? Бу ерда чақалоқ нима қилади? Ё туғдимикин?»

Князь Андрей бу қичқириқнинг қувноқлик маъносига тушунганидан кейин ўлкаси тўлди ва иккала тирсагини дераза тубига қўйиб, ёш боладай йиғлаб юборди. Эшик очилди. Доктор уйдан енглари шимарилган, сюртуксиз, ранг-қути ўчган, ияги титраган ҳолда чиқди. Князь Андрей унга нимадир деган эди, доктор гаранг бир аҳволда унга бир қарадию индамасдан олдидан ўтиб кетди. Уйдан югуриб чиққан бир хотин князь Андрейни кўриб нима қилишини билмай, бўсағада туриб қолди. У хотинининг олдига кирди. Хотини бундан беш дақиқа олдин қандай ётган бўлса, шундай ўлиб ётар эди. Унинг кўзлари хира тортган, юзи оппоқ оқарган бўлса ҳам, майин қора тук босган лаби ва кичкинагина чиройли маъсум юзида ҳамон ўша ифода ётар эди.

«Мен ҳаммаларингни яхши кўраман, ҳеч кимга ёмонлик қилганим йўқ эди-ку, нега мени бундай қилдиларинг?» деб турар эди унинг чиройли аянч, жонсиз юзи. Уйнинг бир бурчагида Марья Богдановнанинг қалтираб турган оппоқ қўлларида кичкинагина, қишқизил бир нарса хириллар ва чийиллар эди.

Икки соатдан кейин князь Андрей секин-секин қадам босиб отасининг кабинетига кирди. Чол аллақачон ҳамма гапдан хабардор бўлган эди. У эшик олдида турган экан, эшик очилиши билан, индамай суяк ва теридангина иборат бўлган қаттиқ қўллари билан ўглининг бўйнидан қучоқлаб, ёш боладай йиғлаб юборди.

Уч кундан кейин кичкина княгинянинг дафи маросими бўлди, князь Андрей хотини билан видолашгани тобут устига энгашди. Кичкина княгиня тобутда гарчи кўзлари юмиқ ётган бўлса ҳам юзида ҳамон ўша ифода эди. «Вой, мени нима қилиб қўйдиларинг?» деб тургандай кўринар эди. Князь Андрей қалбида бир нима чирс этиб узилгандай,

Ўзини ҳеч қачон ўнгариб бўлмайдиган ва эсдан чиқмайдиган бир гуноҳ қилгандай сездим. Унинг кўзига ёш келмас эди. Чол ҳам тобут ёнига чиқиб, келинининг чалмаштириб қўйилган ва оқ мўмдай бўлиб қолган қўлидан ўпди. Келин унга ҳам: «Вой, мен нима гуноҳ қилдимки, мени бундай қилиб қўйдиларинг?» — деб тургандай эди. Чол буни кўриб, дарров юзини ўгирди.

Яна беш кун ўтгандан кейин ёш князь Николай Андреични чўқинтиришди. Энага қўлидаги боланинг йўргачини ияги билан тутиб турди, поп ғознинг пати билан боланинг бужмайган кафтию оёғининг тагига мой суркади. Чўқинтирган отаси — бобоси, қўлидан тушириб юборишдан қўрқиб болани табаррук жомдан айлантириб ўтиб чўқинтирган онаси княжна Марьяга берди. Князь Андрей болани сувда димиқтириб қўйишларидан қўрқиб, нариги уйда маросимнинг тамом бўлишини кутиб ўтирар эди.

Энага болани кўтариб чиққанида князь Андрей унга қувониб қаради ва энаганинг жомга соч ўраб ташланган тумор сувга чўкмасдан, жомда сузиб юрди, деганига жавобан бош иргаб қўйди.

Х

Ростовнинг Долохов билан Безухов дуэлида иштирок қилганлиги кекса графнинг ҳаракати орқасида бости-бости бўлиб кетди ва Ростов ўзи кутганча офицерликдан солдатликка туширилиш ўрнига, аксинча, Москва генерал-губернаторига адъютантликка тайин қилинди. Шунинг учун у ота-онаси билан қишлоққа кўчиб боролмай, ёзи бўйи Москвада қолди. Долохов тузалай деб қолди. Ростов мана шу кунларда у билан жуда қалин дўст эди. Қасал Долохов ўғилга парвона бўлган онасиникида ётар эди. Кампир Марья Ивановна Ростовни шунинг учун ҳам севар эдики, у яъни—Ростов, ўғли Федя билан жонажон ўртоқ эди; у кўпинча ўғли тўғрисида гапирар экан:

— Ҳа, шундай, граф, фиққ-фужурдан иборат бўлган ҳозирги олимақом донраминизга у тўғри келмайди, у жуда ҳам олижаноб ва ҳалол йингит, — дер эди.— Ҳозир эзгуликни ҳеч ким яхши кўрмайди, эзгулик ҳамманинг кўзига чўп бўлиб тиқилади. Қани, граф ўзингиз айтингчи, Безуховнинг шу иши инсофданми? Федя олижаноб бўлганлигидан уни яхши кўрар эди, ҳозир ҳам унинг тўғрисида ҳеч

ёмон гап гапирмайди. Петербургда шўхлик қилиб, миршабни ана унақа қилишганда ҳаммаси бирга қилганмиди? Безуховга ҳеч нарса бўлмади, бечора Федя эса шунча азоб чекди! Нималарни кўрмади! Хўп, офицерлик унвонини қайтиб беришипти, бермасдан илож ҳам бормиди? Менимча, бундай баҳодир ва ўз ватанининг фарзанди бўлган йигитлар жуда кўп эмасдир. Шунчадан кейин энди бу дуэль нимаси эди? Бу одамларда ҳам инсоф деган гап бормикин? Яккаю ягона ўғил эканлигини била туриб наҳот уни дуэлга чақирсаю тўппа-тўғри отса! Хайрият худо сақлапти. Нима гуноҳ қилган эди? Ҳозирги замонда ким чакки юрмайди? Безухов бунчалик бадрашк бўлса, бу нима қилсин? Бунақа экан, илгарироқ билдирса бўлмасмиди, ахир бир йил бўлди-ку Федя мендан қарздор, шунинг учун ҳам отишмайди, деб дуэлга чақирди-да, шундай ҳам пасткашлик бўладими! Шундай ҳам разолат бўладими! Менга аёнки, сиз Федянинг кўнглини биласиз, азизим граф, шунинг учун ҳам сизни яхши кўриб қолдим. Унинг кўнглини камдан-кам киши билади. Унинг кўнгли мана шундай юксак, олижаноб кўнгил.

Долоховнинг ўзи ҳам касал ётган вақтида Ростовга шундай гапларни айтдики, ундан шундай гаплар чиқишини ҳеч ким кутмас эди.

— Мени ёмон одам дейишади, буни ўзим биламан,— дер эди у,— айтишаверсин, майли, ўзим яхши кўрган одамлардан бошқа ҳеч ким менга керак эмас, лекин бир яхши кўрдимми, у одамдан жонимни ҳам аямайман, менинг йўлимни тўсадиган бошқа ким бўлмасин, янчиб ташлайман. Менинг жондан ортиқ ва бебаҳо онам, икки-учта сенга ўхшаган дўстим бор, бошқаларга эса қанчалик фойдаси тегадию қанчалик зарари тегади, деб қарайман. Буларнинг деярлик ҳаммаси, айниқса хотинлар, зарарли. Мана шундай, дўстим,— деди давом этиб.— Эркаклар орасида садоқатли, олижаноб ва олиҳиммат кишиларни кўрдим, лекин хотинлар орасида хоҳ графиня бўлсин, хоҳ хизматкор бўлсин — сотқин махлуқлардан бошқа ҳеч кимни учратмадим. Мен ҳали хотинлар орасида биронта ҳам покдомон ва вафодорни топганим йўқ. Агар шундай хотинни тополсам, жонимни қурбон қилар эдим. Мана булар бўлса!..— у нафрат билан қўл силтади.— Ишонасанми, агар мен ҳаёт лейдиган бўлсам, фақат шундай покдомон ва вафодор хотинни учратарман, бу хотин мени қайтадан оламга келтиради, қалбимни пок қилади ва мени кўкларга кўтаради, деган умиддагина ҳаёт дейман. Лекин сен бунга тушунмайсан.

— Нега, мен жуда яхши тушунаман, — деди ўзининг янги дўсти таъсирида бўлган Ростов.

Кузда Ростовлар хонадони Москвага кўчиб келди. Қишнинг бошида Денисов ҳам қайтиб келди ва Ростовларникига тушди. 1806 йил қиш мавсумининг Николай Ростов Москвада ўтказган дастлабки кунлари унинг учун ҳам, бутун оиласи учун ҳам энг хурсандлик билан ўтказилган кунлар эди. Николай ота-онасининг уйига кўп ёш йигитларни олиб келар эди. Вера йигирма ёшга кириб, чиройли қиз бўлиб қолган; Соня ўн олти ёшида бўлиб, энди очилаётган гунчадай; Наташа эса бола деса бола дегудай, бўйга етган деса бўйга етган қиз дегудай — гоҳ ёш боладай одамнинг кулгуси қистайдиган ҳаракатлар қилар ва гоҳ етилган қизлардай кишини мафтун қиларди.

Ростовларнинг уйида шу кунлари чиройли ва ёш қизлар кўп бўлган уйлардаги сингари, нечукдир ошиқ-маъшуқлик кайфияти ҳукм сурар эди. Ростовларнинг уйига келган ҳар қандай ёш йигит ҳам бу ёш, серзавқ, негадир (эҳтимолки ўз хушбахтликларигадир) кулиб турадиган қизларнинг юзига, уларнинг тала-тўполоқ қилиб у ёқдан-бу ёққа югуриб юришларига қараб, қизларнинг қозушмаган бўлса ҳам, лекин ҳаммага ёқадиган, уларнинг таъсирчан ва умидга тўла эканликларини кўрсатадиган ширин сўзларини эшитиб, ҳали мусиқа чалишларига ва ҳали ашула айтишларига қулоқ бериб, худди Ростовлар ҳовлисидаги ёшларнинг ўзларидек муҳаббат қўйишга ва келажак бахту саодатга умид боғлашга ўзини тайёр сезар эди.

Ростов олиб келадиган ёш йигитлар орасида энг яхшиларидан бири Долохов бўлиб, у Наташадан бошқа ҳаммага ёқиб қолган эди. Долохов туфайли Наташа сал бўлмаса акаси билан уришаёзди. Наташа уни ёмон одам, Безухов билан бўлган дуэлда Пьер ҳақли, айб Долоховда, унинг ўзи бадҳазм ва рикор киши деб туриб олди.

— Жуда яхши биламан! — деб қичқирди Наташа ўжарлик қилиб, — Долохов — ичи қора, бағритош одам. Мана, Денисовингни яхши кўраман-ку. У бевош, ҳарқанча ёмон бўлса ҳам мен уни яхши кўраман, демак, мен уни билар эканман. Мен сенга тушунтиролмайтирман, Долоховинг ҳар нарсадан муддао кузатади, мен бунақа одамни ёмон кўраман. Денисов бўлса...

— Денисовнинг йўли бошқа, — деди Николай шу билан Долоховга солиштирганда ҳатто Денисов ҳам ҳеч нарса эмас, демоқчи бўлди. — Долоховнинг нима эканлигини унинг онаси билан гапиришаётганда кўриш керак, қалби шундоқки!

— Бунисини билмайман, лекин у гаплашганда киши ноқулай тортади. Ҳа, у Соняни яхши кўриб қолган, биласанми?

— Бўлмаган гап...

— Хўп, кўрарсан.

Наташанинг гапи тўғри чиқди. Хотинлар суҳбатини ёмон кўрадиган Долохов Ростовларникига тез-тез келиб турадиган бўлиб қолди, кўп ўтмай, гарчи бу ҳақда ҳеч ким ҳеч нарса демаса ҳам, Соняни деб келиб юрганлиги маълум бўлиб қолди. Соня гарчи буни айтишга ҳеч қачон журъат қилолмаса ҳам лекин буни билар ва ҳар сафар Долоховни кўрганида қизариб кетар эди.

Долохов кўпинча Ростовларникида овқатланар, улар борадиган театрлардан ҳеч қолмас, Иогельникида бўлган ва Ростовлар ҳаммавақт бориб турадиган «*adolescentes*» балида ҳам бўлар эди. У ҳаммадан кўра Соняга кўпроқ диққат ва эътибор қилар, унга шундай қарар эдики, бу қарашдан Сонягина эмас, ҳатто қари графиня билан Наташа ҳам буни пайқаб қизариб кетишар эди.

Бу кучли ва галати йигит шу хушқомат, бошқа кишини яхши кўрадиган қора қизга мафтун бўлиб юрганлиги кўриниб турар эди.

Ростов Долохов билан Соня орасида илгари бўлмаган бир муносабат пайдо бўлганини сезар, лекин бу муносабат шимадан иборат эканлигини аниқ билмас эди. У Соня билан Наташа тўғрисида «Булар кимнидир яхши кўриб қолишган» — деб қўя қолар эди. Лекин ҳозир Соня билан Долоховни кўрганида илгаригидай эмас, қандайдир ўнғайсизлик сезар, шунинг учун уйда камроқ бўлишга ҳаракат қилар эди.

1806 йилнинг кузида Наполеонга қарши уруш ҳақидаги гап-сўз ўтган йилгига қараганда яна авж олди. Ҳарминг кишидан ўн кишини аскарликка чақиришдан ташқари, яна тўққиз киши лашкарликка олинадиган бўлди. Ҳаммасида Бонапартни қарғашар ва лаънатлашар эди. Москвада ҳамма фақат бўлажак уруш тўғрисида гапирар эди. Ростов-

¹ Усмирлар.

лар оиласида урушнинг ташвиши фақат шундан иборат эдики, Николушка Москвада қолгани кўнмай, жангга борадиган бўлди ва ҳозир, байрамдан кейин полкка бирга кетиш учун Денисовнинг отпускиси тамом бўлишини кутар эди. Унинг сафарга отлиниши хурсандчилигига халал бермадигина эмас, балки кўпроқ йўл очди. У кўп вақтини уйда эмас, зиёфатларда, кечаларда, ва балларда ўтказар эди.

XI

Рождество байрамининг учинчи куни Николай уйда тушлик қилди, у кейинги вақтларда уйда жуда кам тушлик қилар эди. У байрамдан кейин Денисов билан полкка кетадиган бўлгани учун бу тушлик расмий хайрлашиш тушлиги бўлди. Тушликда йигирмага яқин киши, шу жумладан, Долохов ва Денисовлар ҳам бор эди.

Ростовлар уйда ошиқ-маъшуқлик кайфияти ҳеч қачон шу байрам кунларидагидек барала сезилмаган эди. «Саодатли дамларни ғанимат бил, бошқаларни мафтун қил, ўзинг ҳам мафтун бўл! Дунёда бирдан бир ҳақиқий саодат шудир, бошқа ҳаммаси бекор гап. Биз бу ерда фақат мана шу билан машғулмиз» дер эди бу кайфият.

Николай ҳар кунгидай қўш отни қора терга пишириб борадиган ва таклиф қилинган жойларнинг ҳаммасига боролмай, уйга тушлик олдидан етиб келди. У уйга кириши биланоқ уйда ошиқ-маъшуқлик кайфияти авжига олганини, бундан ташқари бу ердаги баъзи бирлар орасида галати бир гангиш ҳукмронлик қилаётганини пайқади ва сизди. Хусусан Соня, Долохов, кекса графиня ва бир қадар Наташа ҳам ҳаяжонда эди. Николай тушликкача Соня билан Долохов ўртасида бир нима бўлишини сизди ва шунинг учун ўзига хос бир зийраклик билан тушлик вақтида ҳар иккаласига жуда мулойимлик билан ва ҳушёр бўлиб муомала қилди. Рақс муаллими Иогель ҳар байрамда берадиган баллари сингари бу байрамнинг ҳам учинчи кунда ўз шогирдлари учун бат бериши керак эди.

— Николинька, сен Иогелникига борасанми? Албатта боргин,— деди унга Наташа,— у жуда тайинлади, Василий Дмитрич ҳам (бу Денисов эди) боради.

— Графиня буюрсалар дунёнинг у бурчига бўлса ҳам бораман,— деди Денисов. У ҳазиллашиб, мен Наташанинг рицариман, деб юрар эди,— *pas de châte*¹ га ҳам тайёрман.

¹ рўмол рақсига

— Қўлим тегса бораман! Архаровларга ваъда бердим, уларникида бугун ўтириш бўлади,— деди Николай.

— Сен-чи? — деб сўради у Долоховдан. Сўрашга сўради-ю, лекин кейин пушаймон бўлди.

— Балки борарман... — деб қўя қолди Долохов Соляга қараб ва худди клубдаги тушлик вақтида Пьерга қарагандай қовоғини солиб яна Николайга қаради.

— «Бир гап бўлганга ўхшайди» — деди Николай ичида ва тушлик тамом бўлиши биланоқ Долоховнинг кетиши унинг бу тахминини тасдиқлади. У Наташани чақириб: «Ўзи нима гап?» деб сўради.

— Мен сени ахтариб юриб эдим,— деди Наташа унинг олдига югуриб келиб.— Мен сенга айтмабмидим, сен ишонмаган эдинг,— деди керилиб.— У Солянинг қўлини сўради.

Николай бу гал келганида Соля билан нақадар иши бўлмаган бўлса ҳам, лекин бу гапни эшитганида юраги шув этиб кетди. Долохов бу сепсиз етимча қизга бинойигина, баъзи жиҳатдан жуда ҳам муносиб куёв эди. Кекса графиня ва киборлар доираси нуқтаи назаридан Долоховнинг таклифини қабул қилиш керак эди. Шунинг учун бу хабарни эшитганида Николайнинг Солядан димоғи куйди. У: «Жуда яхши, болаликдаги аҳд-паймонларни эсидан чиқариб, унинг таклифини қабул қилиши керак» дейишга ўзини чоғладию, лекин бу гапни айтишга улгурмади...

— Буни қара-я! Соля буткул рад қилди,— деди Наташа.— Мен бошқа бир йигитни яхши кўраман, деб айтди — деди яна Наташа бир оздан кейин.

«Ҳа, менинг Солям шундай дейиши ҳам керак эди» — деди Николай ичида.

— Ойим шунча қистасалар ҳам кўнмади. Мен биламан, у ҳеч қачон битта гапини иккита қилмайди.

— Ойим қистадилар ҳамми? — деди Николай ўпкалаб.

— Ҳа,— деди Наташа.— Аччиғинг келмасин, Николинъка, лекин мен биламан, сен унга уйланмайсан. Биламан, нима учун эканлигини худо биладию, лекин аниқ биламанки, уйланмайсан.

— Йўқ, сен бунга ҳеч ҳам билмайсан,— деди Николай,— лекин мен ўзи билан гаплашишим керак. Соля тушкур хўп ҳам сўлим бўпти-да, — деди кулимсираб Николай.

— Ҳа, асти қўй! Мен ҳозир уни айтиб юбораман,— деди Наташа ва акасини ўпиб, чопқиллаганича кетди.

Бир оздан кейин ранг-қути ўчган, гангиган ва ўзини нечукдир гуноҳкор сезган Соня кириб келди. Николай уни қарши олиб қўлини ўпди. Николай келганидан бери икковининг ёлғиз учрашгани ва муҳаббат изҳор қилгани ҳам шу эди.

— Sophie,— деди Николай тортиниб, сўнгра тобора дадилроқ бўлди,— шундай муносиб, ҳар жиҳатдан мувофиқ кишининг тақлифини рад қилсангиз... Лекин у жуда яхши, олижаноб йигит... Менинг дўстим...

Соня унинг сўзини бўлиб:

— Мен аллақачон рад қилдим,— деди шошиб.

— Агар мени деб рад қилган бўлсангиз, қўрқаманки...

Соня унинг сўзини яна бўлди. У Николайга қўрқиб, ёлбораётгандай қараб:

— Nicolas, менга бу гапни гапирманг,— деди.

— Йўқ, айтишим керак. Эҳтимол бу менинг suffisance¹ бўлар, лекин ҳар қалай айтганим яхши. Агар сиз мени деб рад қиладиган бўлсангиз, мен гапнинг ростини айтиб қўйишим керак. Мен сизни яхши кўраман, ўйлайман, ҳаммадан ҳам кўпроқ...

— Менга шунинг ўзи бас,— деди Соня қизариб.

— Йўқ, мен минг марта ошнқ бўлганман ва бўламан ҳам, лекин ҳеч кимни сиздай дўст тутганим, самимий яхши кўрганим йўқ. Бундан ташқари, мен ҳали ёшман. Матапнинг хоҳиши йўқ. Шунинг учун ҳам мен ҳозир сизга ҳеч қандай ваъда бермайман. Долоховнинг тақлифини дурустроқ ўйлаб кўришингизни сўрайман,— деди у дўстининг номини айтгани зўрға тили бориб.

— Қўйинг, гапирманг менга бунақа гапни. Мен ҳеч нарсани истамайман. Мен сизни ўз акамдай яхши кўрганман ва яхши кўраман, менга бошқа ҳеч нарса керак эмас.

— Сиз фаринтасиз, мен сизга лойиқ эмасман, лекин сизни алдаб қўймай деб қўрқаман.— Николай унинг қўлини яна ўпди.

XII

Июгелнинг уйида бўладиган баллар Москвада бўладиган энг хушчақчақ баллардан эди. Буни эндигина ўрганган рақсларини ижро қиладиган *adolescentes*² га қараб ўтирган

¹ Мутаккаббирлигим.

² Ўсмирлар

оналар, ҳолдан тойиб йиқилгунча рақс қилган *adolescentes*¹, хушчақчақ ўсмирлар билан ўйин-кулги ва вақтичоллик қилиш ниятида келган бўйи етган қизлар ва йигитлар тасдиқлашар эди. Шу бу йил мана шу балларда танишиб икки қиз эрга тегди. Иккала чиройли княжна Горчакова шу балдан куёв топиб тегди ва шу билан бу балларнинг яна ҳам донғи кетди. Бу балларнинг энг яхши томони шу эдики, бунда балга расмий тус берадиган уй эгалари йўқ эди, фақат санъатнинг барча қоидаларига риоя қилиб, ўйнаб пардай учиб юрадиган оқ кўнгил Иогель ўз меҳмонларидан дарс билетини йиғиштириб олар эди холос; ундан ташқари, бу балга, умрида биринчи марта узун кўйлак кийган ўн уч-ўн тўрт яшар қизлар ҳавасқилгандек, ким ўйин-кулгини ҳавас қилса келаберар эди. Буларнинг деярлик ҳаммаси чиройли ёки чиройли кўринадиган ёшлар эди. Буларнинг ҳаммаси завқдан табассум қилар, кўзлари ёнар эди. Баъзан энг яхши шогирд қизлар *pas de châte*² ни ҳам ижро қилишар, буларнинг ичида ўзининг хушқоматлиги билан ажралиб турган Наташа ўйинга жуда уста эди; лекин бу сўнгги балда фақат экосеза, англеза ва шу вақтларда эндигина расм бўлган мазурка рақсларигина ижро қилинди. Иогель бу бал учун Безуховнинг залини сўраган эди, ҳамманинг айтишига кўра бал жуда яхши бўлди. Балда чиройли қизлар жуда кўп эди, лекин буларнинг ичида ҳаммадан чиройлиги Ростовалар эди. Буларнинг ҳар иккаласи ҳам бугун жуда хурсанд ва хушчақчақ эди. Долоховнинг таклифидан, унга рад жавоби берганини ва Николай билан муҳаббат изҳор қилишганидан маърур бўлган Соня оқсоч қизга сочини тарагани тутқич бермай, ҳануз уйда дикиллаб юрар ва энди гул-гул очилганлиги шундай кўриниб турар эди. Биринчи марта узун кўйлак кийганига ундан камроқ маърур бўлмаган Наташа ҳам бу балда ўзида йўқ хурсанд эди. Иккаласи ҳам ҳарир кўйлак кийиб, пушти лента таққан эди.

Наташа залга кириши билан мафтун бўлиб қолди. У айрим бирон кишига эмас, ҳаммага ошиқ эди. У кимга қарамасин, қараган замониёқ ўшанга ошиқ бўлиб қолар эди.

— Вой, мунча ҳам яхши! — дер эди Соняга нуқул.

Николай билан Денисов рақс қилаётганларга мулойим ва хайрихоҳона назар ташлаб, залда айланиб юришар эди.

¹ Қизчалар.

² Рўмол ўйини

— Хўп ҳам дилбар, хўп чиройли қиз бўлди-да,— деди Денисов.

— Ким?

— Графиня Наташа,— деди Денисов.

— Рақс қилишини қара-я, латофатини кўр-а,— деди бир оздан кейин яна Денисов.

— Ким тўғрисида гапираётибсан?

— Синглинг тўғрисида,— деб бақирди Денисов.

Ростов кулиб қўйди.

Бўйи кичкина Иогель Николайнинг олдига келиб:

— *Mon cher comte; vous êtes l'un de mes meilleurs écoliers, il faut que vous dansiez, Voyez combien de jolies demoiselles,*¹— деди ва собиқ шогирди бўлмиш Денисовга ҳам шу тарзда мурожаат қилди.

— *Non, mon cher, je ferai tapisserie*²,— деди Денисов.— Наинки уқувсиз шогирдингиз бўлганлигим эсингиздан чиққан бўлса?

— Йўқ-эй,— деди дарров Иогель унинг кўнглини кўтармоқчи бўлиб,— сиз фақат кам ҳафсалароқ эдингиз, бўлмаса жуда лаёқатли шогирд эдингиз.

Янги модага кириб қолган мазурка чалинди. Николай муаллими Иогельнинг сўзини қайтаролмай, Соняни рақсга таклиф қилди. Денисов бир кампирнинг ёнига ўтирди ва қиличига суяниб, рақс қилаётган ёшларга қараганича, музика мақомига ер тепиб, кула-кула алланималар деб кекса хонимларни кулдирди. Иогель аввал ўзининг ифтихори бўлган энг яхши шогирди Наташа билан танца қилди. Бошмоқ кийган кичкина оёқларини юмшоқ босиб, енгил кўтариб Иогель, қўрқиброқ бўлса ҳам яхши танца тушишга тиришаётган Наташа билан биринчи бўлиб зални айланди. Денисов кўзини Наташадан олмай, музика мақомига қиличини тўқиллатиб ўтирар, унинг танцани билмагани учун эмас, хоҳламагани учун танца қилмаганини очиқ кўрсатиб турар эди. Бир мақомнинг ярмида у олдилан ўтиб бораётган Ростовни чақирди.

— Бу ҳеч ўхшамайди-ку,— деди у.— Поляк мазуркаси шунақа бўлар эканми? Лекин жуда яхши танца қилаётпти-да.

Денисов Польшада поляк мазуркасини яхши билиш

¹ Муҳтарам граф, сиз мени энг яхши шогирдларимдансиз. Рақс қилишингиз керак. Қаранг, қанча чиройли қизлар, бор.

² Йўқ, азизим, шу ердан томоша қилиб ўтирганим яхшироқ.

билан ном чиқарганини билган Николай югуриб Наташанинг олдига борди.

— Бор, Денисовни таклиф қилгин. Бу танцани у жуда қотиради,— деди. Яна навбати келганда Наташа ўрнидан турди ва бантик тақилган бошмоғи билан йўрғалаганича, бир оз тортиниб, ўзи ёлғиз залдан ўтди ва Денисов ўтирган жойга қараб кетди. У ҳамма қараб турганини ва танцага тушишини кутаётганини сезиб турар эди. Николай синглиси Наташа Денисов билан кула-кула баҳслашаётганини ва Денисов хурсанд бўлиб, жилмайиб, йўқ деяётганини кўриб турар эди. Николай югуриб борди.

— Юринг, Василий Дмитрич,— дер эди Наташа,— юра қолинг энди.

— Қўйинг, графиня, мени шу ишдан озод қилинг,— дерди Денисов.

— Қўй энди, Вася, бора қол,— деди Николай.

— Худди мушук Васькани йўлга солаётганга ўхшайсизлар-а,— деди Денисов тегишиб.

— Кейин кечаси билан ашула айтиб бераман,— деди Наташа.

— Бу сеҳргар мени ҳар йўлга солади,— деди Денисов ва қиличини белидан ечди. У стулларни оралаб олдинга чиқди, Наташанинг қўлидан маҳкам ушлади-да, мақомни кутиб, бошини кўтариб, оёғини чоғлади.

Бўйин пастлиги отда-ю, танцада билинмайдиган Денисов ҳозир ўзи тасаввур қилганича азамат йигит эди. Музыка мақомни тўғри келганда у ўзининг хонимига голибона ва ҳазилнамо қийрон қараб, тўсатдан бир оёғини ерга урди-ю, худди тўпдай иргншлаб, хонимини давра бўйлаб олиб кетди. У залнинг ярмигача иккинчи оёғини ерга текизмасдан, товуш чиқармай учиб, худди олдида турган нарсаларни кўрмагандай, столлар устига бориб қолди: кейин бирдан шпорларини шиқирлатиб оёқларини қўйди-да, пошнасида туриб қолди: шу зайлда шпорларини шириқлатиб, бир оз ер тепиниб турдию гир айланди ва чап оёғини ўнг оёғига уриб, яна давра бўйлаб учиб кетди. Наташа унинг нима қилмоқчи эканини билди ва қандоқ қилаётганини ўзи ҳам билмай, бутун ихтиёрини унга берди. У Наташани гоҳ ўнг қўли билан ва гоҳ чап қўли билан пилдиратар, гоҳ чўккалаб ўз атрофида айлантирар, яна ирғиб турар, худди бутун зални бир зумда айланиб чиқмоқчи бўлгандай олға учар, гоҳ яна тўсатдан тўхтаб, кутилмаган чоқда тиз букиб ўйнар эди. У хонимини жойига олиб бориб, бир айлантриб

шпорини шиқирлатиб унга таъзим қилганда Наташа ҳатто қуллуқ ҳам қилмади. У худди Денисовни танимаётгандай кулимсираганича анграйиб қараб қолди.

— Бу қанақа бўлди? — деди Наташа ўзинга.

Гарчи Йогель бу мазуркани мазурка деб билмаса ҳам ҳамма Денисовнинг усталлигига қойил бўлди. Ҳамма уни мақтади, чоллар эса кулимсираб, Польша ва ўтган яхши замонлар ҳақида гап бошлади. Ўйиндан қип-қизариб кетган Денисов юз-кўзини рўмолча билан артиб, Наташанинг ёнида ўтирди, ҳамманинг кўзи Наташада эди.

XIII

Шундан кейин Ростов икки кунгача Долоховни ўз уйида ҳам учрата олмади, у Ростовларникига ҳам келмади. Учинчи кун Ростов ундан бир хатча олди.

«Мен бундан кейин, ўзингга маълум сабабларга кўра сизларнинг уйлариингга бормаيمان, армияга кетаётганлигим учун бугун кичкинагина зиёфат бериб, ўртоқларим билан хайрлашмоқчиман.— Инглиз меҳмонхонасига келгин». Ростов онла аъзолари ва Денисов билан театрга борган эди, шу ердан соат ўнларда чиқиб, тўғри Инглиз меҳмонхонасига борди. Уни дарров шу кечаси Долохов ижарага олган энг яхши уйга олиб киришди.

Долохов икки шам ўртасида ўтирар, стол атрофига йигирмага яқин киши тўпланган эди. Стол устида тилла ва қоғоз пуллар ётар, Долохов банк тутган эди. Соня Долоховнинг таклифини рад қилгандан кейин Николай ўртоғи билан кўришмаган эди. Шунинг учун ҳозир кўришиш тўғрисида ўйлаганида юраги увишиб кетар эди.

Ростов эшикдан кириши билан Долохов унга худди кўзи тўрт бўлиб ўтиргандай қаради.

— Анчадан бери кўришганимиз ҳам йўқ,— деди у,— хуш келибсан. Мана шу ўйинни тамом қилайин, унгача Илюшка ҳам ашулачиларни олиб келар.

— Мен уйингга борган эдим,— деди Ростов қизариб. Долохов индамади.

— Ўтир, ўйна,— деди у Ростовга.

Ростов шу пайт Долохов айтган галати бир гапни эслади: «Аҳмоқ одам таваккал деб ўйнайди» деган эди ўшанда Долохов.

Долохов худди Ростовнинг кўнглидагини билгандай:

— Ё мен билан ўйнагани қўрқасанми? — деб кулим-

сиради. Бу табассумдан Ростов унинг Инглиз клубида бўлган зиёфат кунисидаги кайфиятда эканини англади: Долохов умуман кундалик ҳаётдан зеркиб, бундан бирон беҳуда, кўпинча шафқатсизлик қилиб қутилиш заруратини ҳис қилганида шундай кайфиятда бўлар эди.

Ростов ўнғайсизланиб қолди; Долоховнинг сўзига ҳазил билан жавоб бермоқчи бўлди-ю, лекин шу онда эсига ҳеч нарса келмади. У то ўйлаб жавоб топгунича Долохов унинг юзига қараб, ҳаммага эшиттириб, дона-дона қилиб деди:

— Ўйин тўғрисида гаплашганимиз эсингда борми... аҳмоқ одам таваккал деб ўйнайди. Ўйнаганда албатта ютаман деб ўйнаши керак, мен ҳозир шуни кўрмоқчиман.

«Таваккал қилибми ёки албатта ютаман дебми?» — деди Ростов ичида.

— Ўйнамай қўя қол,— деб қўйди Долохов ва янги карта очиб: — Банк, жаноблар! — деди.

Долохов пулини ўртага суриб қўйиб, карта суза бошлади. Ростов унинг ёнида ўтирди-ю, лекин ўйнамади. Долохов унга қараб:

— Нега ўйнамаётибсан? — деди ва Ростов негадир озгина пул тикиб, карта олиб, ўйнашни зарур кўрди.

— Ёнимда пулим йўқ,— деди Ростов.

— Ишонаман!

Ростов беш сўм тикиб ютқизди, яна беш сўм тикиб уни ҳам бой берди. Долохов Ростовнинг устма-уст ўнта картасини ютиб олди.

— Жаноблар,— деди Долохов бир неча марта карта бериб,— қани, пул ташланглар, мен ҳисобдан адашиб қоламан.

Картабозлардан бири, пул ташламасам ҳам менга ишонасизлар деб умид қиламан, деди.

— Ишонини мумкин, лекин адашиб кетаман деб қўрқаман, пул ташланглар,— деб жавоб берди Долохов.— Сен хижолат тортма, икковимиз кейин суришамиз,— деди у Ростовга қараб.

Ўйин давом этар, лакей тинмай шампанский ташир эди.

Ростов ҳамма карталарга чув тушди, саккиз юз сўмча қарздор бўлиб қолди. У бир картанинг устига саккиз юз сўм ёзай деб турганда, лакей шампанский берди-ю, Ростов бу ниятидан қайтиб, саккиз юз ўрнига оддий дов — йигирма сўм ёзди.

Долохов гарчи унга қарамагандай кўринса ҳам:

— Тикавер, тезроқ ютиб оласан.— Бошқаларга берману сенинг картангни ўлдираман. Ё мендан кўрқасанми? — деди у яна.

Ростов унинг сўзи билан ўша саккиз юзни тикди-ю, ердан олган бурчаги йиртиқ, еттилик картани қўйди. У кўп вақтлар бу картани унутмади. У тиккан саккиз юз сўмини бўр билан еттилик картага ёзиб қўйди: салгина илитилган бир стакан шампанский ичди, Долоховнинг сўзига кулимсираб, ўша еттилик картани кутиб юраги орзиқиб, унинг қўлига қараб турар эди. Мана бу еттилик картани ютиш ёки ютириш Ростов учун жуда катта аҳамиятга эга эди. Ўтган якшанба куни граф Илья Андреич ўғлига икки минг сўм бериб, пул танқислиги ҳақида гапиришни ёмон кўрса ҳам, лекин бу сафар бир оз тежаб, шу пулни майгача еткизгин, деган эди. Николай эса бу пул жуда кўп, баҳоргача сиздан пул сўрамайман, деб сўз берган эди. Ҳозир шу пулдан бир минг икки юзи қолди. Энди агар бу еттилик картани бой берса, бир минг олти юз сўм ютқизишдан ташқари, яна отасига берган сўздан қайтвиши ҳам зарур бўлар эди. Шунинг учун ҳам у юраги орзиқиб Долоховнинг қўлига қарар экан, «Қани, бер менга шу картани тезроқ: шундан кейин шапкамин олиб чиқиб кетаман-у, уйга бориб Денисов, Наташа ва Сонялар билан овқатланаман, минбаъд қўлимга карта ушламайман» деб ўйлар эди. Шу дамда унинг уйда кечирадиган ҳаёти — Петя билан қиладиган ҳазиллари, Соня билан гапиришишлари, Наташа билан лапар айтишлари, отаси билан карта ўйнашлари ва ҳатто юмшоққина тўшаги ҳам кўзига шу қадар ёрқин, гўзал бўлиб кўриндики, гўё буларнинг ҳаммаси аллақачонлар ўтган, қўлдан кетган ва таърифга сизмайдиган бир саодат бўлиб кўринар эди. Беҳуда бир тасодиф рўй бериб, еттилик қўлдан кетиб, у эндигина тушунаётгани, эндигина қадрига етаётгани, бахт-саодатининг барбод бўлишини, умрида кўрмагани ва бондан кечирмагани бир бахтсизлик чангалига тушиб қолишини тасаввур қила олмас эди. Бундоқ бўлиши мумкин бўлмаса ҳам у ҳар қалай Долоховнинг қўл ҳаракатларини юраги орзиқиб кузатар эди. Суяги йўғон, қизгимтир билагининг жуни енгидан чиқиб турган қўл картани қўйиб, узатилган стакан билан трубкани олди.

— Мен билан ўйнагани кўрқмайсан-а? — деди Долохов яна ва гўё қизиқ бир нарса эсига тушгандай картани

қўйиб, стулнинг суянчигига суянди ва кулимсираганича аста гап бошлади:

— Ҳа, айтгандай, мени Москвада ғирром деб овоза қилишипти, шунинг учун, жаноблар, мен билан ўйнаганда эҳтиёт бўлинглар.

— Ҳа, хўп, бўл,— деди Ростов.

— Оббо Москва кампирлари-ей! — деди Долохов ва кулимсираб картани олди.

— Уфф! — деди Ростов икки қўллаб сочини чангаллаб. У умид қилган еттилик карта Долохов қўлидаги карталарнинг устида турар эди, демак бисотидаги бор пулдан ҳам кўпроқ ютқизди.

Долохов унга кўз қирини ташлаб:

— Кўп чиранма,— деди-да, карта беришда давом этди.

XIV

Бир ярим соатдан кейин кўп картабозлар ўз ўйинларига ҳазилакам деб қарайдиган бўлишди.

Бутун ўйин Ростовда бўлиб қолди. Бир минг олти юз сўм у ёқда қолиб, унинг ҳисобига бирин-кетин ёзилган рақамлар шу қадар кўпайиб кетдики, у ўн минггача санадию, лекин тахмини ўн беш мингдан кам эмас эди. Ҳақиқатда эса бу ёзилган рақамлар йигирма мингдан ҳам ошиб кетган эди. Долохов ҳозир на гапга қулоқ солар, на ўзи гапирар, у Ростовнинг ҳар бир қўл ҳаракатини кузатар ва ҳар замон ёзиб қўяётган ютуғига кўз ташлаб қўяр эди. У ютуғи қирқ уч мингга етгунича ўйнашга аҳд қилган эди. Ўз ёши билан Сонянинг ёшини қўшганда қирқ уч бўлганлиги учун шу рақамни белгилаган эди. Ростов бошини икки қўли орасига олиб, ҳамма ёғи чизиб ташланган, вино тўкилган карталар уюлиб ётган стол олдида ўтирар эди. Оғир бир таассурот унинг зеҳнидан ҳеч кетмас эди: суяги йўғон, қизғимтир, енглари остидан жуни чиқиб турган, бир вақтлар кўзига иссиқ кўрингану ҳозир кўргани тоқати бўлмаган бу қўллар уни ўз чангалига олган эди.

«Олти юз сўм, туз угол тўққизлик... қайтиб ютиб олиш мумкин эмас!.. Уйим қандоқ яхши эди-я! Саллот ўйини... бу мумкин бўлмаган гап! Нега бу мени унақа қилаётипти?—... деб ўйлар эди Ростов. У баъзан катта картани қўяр, Долохов эса уни қўйиб, ўзи дов тикар эди. Николай унга бўйсуниб, жанг майдонида — Амштетен кўпригида худога сиғингандек, худога сиғинар, гоҳ стол тагидаги карталардан

қўлимга тушгани мени бу аҳволдан қутқазармикин деб умид боғлар, гоҳ бутун ютқизиғига нимчасининг боғичлари миқдоридаги очколик карта қўймоқчи бўлар, гоҳ энди нима қиламан дегандай бошқа картабозларга қарар, гоҳ Долоховнинг бепарво юзига қараб, унинг кўнглидагини билишга ҳаракат қилар эди.

«Шунча пулни ютқизиш менинг учун нима эканлигини билади-ку ахир. Наҳот менинг хароб бўлишимни истаса? У менга дўст эди-ку. Мен уни яхши кўрар эдим-ку... Лекин омади келган бўлса бу ҳам қандоқ қилсин! Айб менда ҳам эмас,— дер эди Ростов ўзича.— Мен ҳеч қандай ноҳўя иш қилганим йўқ. Нима, мен одам ўлдирдимми, бировни ҳақорат қилдимми, бировга ёмонлик тиладимми? Нега менинг бошимга бундай фалокат келди? Бу фалокат қачондан бошланди? Мен ҳалигина бу стол ёнига юз сўм ютаман, онамга туғилган кунда совға қилиш учун қутича сотиб олиб уйга бораман, деган умид билан келиб ўтирган эдим. Нақадар бахтиёр, эркин ва хурсанд эдим! Ушанда нақадар бахтиёр эканлигимнинг қадрига етмаган эканман. Бу бахтиёрлик қачон қўлдан кетдию қачон бу фалокатлар бошланди? Нима бўлиб бу фалокат бошланди? Мен-ку шу ерда, шу стол ёнида ҳамон бир хилда карта олиб, пул тикиб, бу суяги йўғон эпчил қўлларга қараб ўтириб эдим, нима бўлдики, бошимга бундай фалокат келди? Мен-ку соғ-саломат, бақувват, ҳамон илгаригидайман, ҳамон ўша жойимда ўтирибман. Йўқ, бундоқ бўлиши ҳеч мумкин эмас. Бунинг оқибати ҳеч нарса бўлмайди.

Уй иссиқ бўлмаса ҳам Ростов қип-қизариб, терга пишиб кетган эди. Унинг юзи, хусусан, ўзини туттишга беҳуда зўр берганидан жуда ёмон, одамнинг раҳми келадиган бир ҳолатда эди.

Ютқизилган пулнинг миқдори ўша машъум миқдор — қирқ уч мингга етди. Ростов уч минг сўм — банкнинг тўртдан бирига карта олган эди. Долохов қўлидаги картани тақ этиб столга қўйдю, бўрни олиб, ўзининг чиройли ва пишқ хати билан Ростов ёзиб қўйган рақамларни жамлай бошлади.

— Овқат қилайлик, овқат қилайлик! Мана, лўлилар ҳам келишди,— дейишди.

Шу пайт дарҳақиқат ташқаридан лўли лаҳжасида гаплашиб, қора мағиздан келган эркак-аёллар кириб келишди. Николай иш тамом бўлганини билиб турар эди, шундоқ бўлса ҳам лоқайд бир товуш билан:

— Ҳа, энди ўйнамайсанми? Жуда яхши бир картани тайёрлаб ўтирувдим-да,— деди гўё фақат ўйингагина қизиққандай.

«Иш тамом, хароб бўлдим! Энди ўзимни отишим қолди холос» — деди ичида, лекин қувноқ товуш билан:

— Қани, яна битта ўйнайлик,— деди.

— Хўп,— деди Долохов ютган пулини жамлаб бўлиб,— бўпти! Йигирма бир сўм тикдим,— деди қирқ уч мингдан ортиқча чиққан йигирма бир сўмни кўрсатиб ва картани олиб чийлай бошлади. Ростов, хўп, деб қўлидаги картанинг четини букди ва ёзиб қўйгани олти минг ўрнига йигирма бир ёзди.

— Менга барибир,— деди у,— мен шуни кўрмоқчиман, қани шу картани босасанми ёки менга берасанми?

Долохов астойдил карта бера бошлади. Шу пайтда бу қизғимтир, бармоқлари калта, енг остидан жуни чиқиб турган ва уни ўз чангалига олган қўлларни Ростов нақадар ёмон кўрар эди... Ўнлик карта Ростовга чиқди.

— Қирқ уч минг сўм қарздор бўлдингиз, граф,— деди Долохов ва керишиб ўрнидан турди.— Одам ўтираверса ҳам чарчаб кетар экан,— деб қўйди.

— Ҳа, мен ҳам чарчадим,— деди Ростов.

Долохов худди ҳазил қилишни сенга ким қўйипти, демоқчи бўлгандай унинг сўзини бўлиб:

— Пулни қачон оламиз, граф,— деди.

Ростов қип-қизариб, Долоховни бошқа уйга олиб кирди.

— Шунча пулни бирдан беролмайман, вексель бераман,— деди.

— Менга қара, Ростов,— деди Долохов кулиб ва унинг кўзларига қараб,— «Муҳаббатда омади бўлган кишининг картада омади бўлмайди» деган мақол бор. Жиянинг сени яхши кўради. Мен буни биламан.

«Ўзингни шу одамнинг чангалида ҳис қилиш нақадар оғир!» — деди Ростов ичида. У шунча пул ютқизганлигини айтса, ота-онаси қанчалик хафа бўлишини билар, бу фалокатдан қутулиш нақадар катта бахт эканлигини, Долохов уни шу фалокатдан қутқазолишини ва ҳозир яна уни мушук сичқонни ўйнагандай ўйнамоқчи бўлганини англади.

— Жиянинг...— деган эди Долохов, Николай унинг сўзини бўлди.

— Бунга жиянимнинг нима дахли бор, унинг тўғри-сида нима қиласан гапириб! — деди Ростов бақариб.

— Хўш, пулни қачон оламан? — деди Долохов.
— Эртага, — деди Ростов ва уйдан чиқди.

XV

«Эртага» дейиш ва йигитликни қўлдан бермаслик учун қизишмаслик-ку осон эди-я, лекин уйга келиб, сингилларига, укасига, ота-онасига рўбарў бўлиб, қилмишига иқрор бўлиш, пул сўрамайман, деб сўз бергани ҳолда яна пул сўраш ниҳоятда оғир эди.

Уйда ҳали ҳеч ким ухлагани йўқ эди. Ростовлар ҳовлисидаги ёшлар театрдан қайтиб, овқат еб, клавиборд олдида ўтиришган эди. Николай залга кириши биланоқ, шу бу йил қиш уйларида ҳукмрон бўлган ва Долоховнинг таклифи-ю, Иогелнинг балидан кейин Соня билан Наташа атрофида яна ҳам авж олган ўша ошиқ-маъшуқлик кайфияти уни қамраб олди. Театрга кийиб борган ҳаворанг кўйлақларида яна ҳам чиройлироқ бўлиб ва буни ўзлари ҳам билиб, гул-гул очилган Соня билан Наташа клавиборд олдида жилмайиб туришган эди. Вера билан Шиншин меҳмонхонада шахмат ўйнашмоқда эди. Кекса графиня эри билан ўглини кутиб, шу ерда истиқомат қиладиган ва оқсуяклардан бўлган бир кампир билан карта ўйнамоқда эди. Кўзлар ёниб турган, сочлари тўзиғиган Денисов оёқларини кериб, қисқа бармоқлари билан клавиборд чалар ва кўзларини сузиб, ўзи ёзган «Соҳира» деган шеърга куй топмоқчи бўлиб, майингина овози билан хиргойи қилиб ўтирган эди.

Ул куй на куйдирки, айтгил, соҳира,
Қи мени унутик торларга тортар;
Ул ўт на ўтдирки, тинч қўймас сира
Таҳ-батаҳ қалбимга завқу шавқ ортар!

У эҳтиросли овоз билан ашула айтар экан, чақнаб турган қоп-қора кўзларини данг қотиб, ўзида йўқ хурсанд бўлиб кетган Наташадан олмас эди.

— Жуда яхши! Қойил! — деб қичқирди Наташа.— Иккинчи бандини ҳам айтинг,— деди Николайнинг кирганини пайқамай.

Николай меҳмонхонага қараб, у ерда Верани ва кампир билан ўтирган онасини кўриб ичида: «Булар ҳали ҳам шу» деб қўйди.

— Эй, ана, Николинъка ҳам келди,— деб Наташа унинг олдига югуриб борди.

— Дадам уйдадилар? — деб сўради Николай.

— Зап келдинг-да,— деди Наташа унинг саволига жавоб бермай.— Хурсандчилик қилиб ўтирибмиз. Менинг учун Василий Дмитрич яна бир кунга қолди, биласанми?

— Йўқ, ҳали дадам келганлари йўқ,— деди Соня.

Меҳмонхонада ўтирган графинянинг:

— Эй, қўзим, келдингми, қани, бу ёққа кел-чи,— деган овози эшитилди.

Николай онасининг олдига борди, унинг қўлини ўпди ва индамай унинг олдидаги курсига ўтирди-ю, унинг карта тахлаётган қўлига қараб қолди. Залдан кулги ва Наташани қистаётган хушчақчақ овозлар эшитилиб турар эди.

— Хўп-хўп,— деб қичқирар эди Денисов,— энди баҳона кетмайди, вагсаголла айтиб берасиз сўрайман.

Графиня индамай ўтирган ўғлига қаради.

— Ҳа, нима бўлди сенга? — деб сўради онаси.

— Ҳеч нарса бўлгани йўқ,— деди Николай худди бу савол жонига теккандай.— Дадам келиб қолармикин?

— Келиб қолар.

«Булар ҳамон ўша, ҳеч нарсадан хабари йўқ! Қаёққа борай?» деди ичида Николай ва яна клавиборд турган залга чиқди. Соня клавиборд олдида ўтириб, Денисов жуда яхши кўрадиган баркаролланинг прелюдиесини¹ чалмоқда. Наташа ашула айтмоқчи бўлиб, Денисов эса унга завқ билан тикилиб турар эди.

Николай залда нари-бери юра бошлади.

«Шуни ашула айттириб нима қилишар экан! Бу ашулани билладими? Шу ҳам хурсандчилик бўлдию!» деб ўйлар эди Николай.

Соня прелюдиенинг биринчи аккордини чала бошлади.

«Эй худо, мен буткул хароб бўлган, буткул расво бўлган одамман. Менга ашулани ким қўйипти, бирдан бир қиладиган ишим ўзимни отиш. Ё бирон ёққа кетайми? Қаёққа бораман? Барибир, ашуласини айтаверсин» деб ўйлар эди Ростов.

Николай қовоғини солиб, уйда ҳамон нари-бери юрар, Денисов билан қизларнинг кўзини-кўзига туширмасликка ҳаракат қилиб, уларга қарар эди.

¹ Прелюдие — музикали асарнинг кириш қисми, сарахбори.

Соия худди «Николинька, сизга нима бўлди» деб сўраётгандай унга тикилиб турар эди. У Николайни кўриши билан унга бир нарса бўлганини сезди.

Николай ундан юзини ўгирди. Наташа ҳам ўзига хос зийраклик билан шу ондаёқ акасининг кайфиятини пайқади: пайқашга пайқадию, лекин ҳозир шу қадар хурсанд, ҳам хоҳиш, таъна-дундан шу қадар узоқ эдики (ёшлар кўпинча шундоқ бўлади), ўзини ўзи алдади: «Кўй, ҳозир бировнинг ҳам-хоҳишини деб ўзимнинг хурсандчилигимни барбод бераманми» деган хаёлда ўзига ўзи: «Йўқ, мен янглишаётгандирман, эҳтимол у ҳам менга ўхшаган хурсандир» деди.

— Қани Соия,— деди Наташа ва залнинг ўртасига, назарида овоз янграйдиган жойга борди; бошини кўтарди, раққосалардек беҳол қўлларини осилтирди-да, оёқ учига йўргалаб уйни бир айландию тўхтади.

Завқ қилиб кузатиб турган Денисовга у худди: «Мана, мени кўрдингми?» деяётгандай эди.

Николай синглисига қараб: «Бу нимага мунча хурсанд бўлаётган экан! — деди ичида. — Наҳот ҳозир юрагига шу сизга!» Наташа ашулани бошлади, овози очилди, кўкраги кўтарилди ва кўзлари жиддий тус олди. Шу дамда ҳеч ким ва ҳеч нарса тўғрисида ўйламас, табассумга чоғлаган лабларидан қўнғироқдай овоз янграб чиқарди: бу овоз худди шу мақомда ва шу тарзда ҳар кимнинг ҳам оғзидан чиқиши мумкин, лекин бу овоз минг мартаба эшитганда таъсир қилмаса ҳам, минг биринчи мартаба эшитганда сизни титратар ва йиғлатар эди.

Наташа шу бу йил қиш биринчи марта, айниқса Денисов товушига маҳлиё бўлгандан кейин ашулага жиддий берилди. У энди ашулани болаларча эмас, катта одамларча айтар, у ҳозир ашула айтганда илгаригидай болаларча чирамас эди: шундоқ бўлса ҳам унинг ашуласини эшитганда шинавандалар ҳали сал хомроқ дейишар эди. «Овози ҳали етилмаган, лекин жуда ажойиб овоз, етилтириш керак» дер эди ҳамма. Лекин ҳаммавақт бу гапларни Наташа ашула айтаётганда эмас, айтиб бўлгач, анчадан кейин айтишар эди. Ҳали етилмаган, кераклик жойда нафас олмаганлигидан пардадан-пардага қийинлик билан ўтаётган бу овоз янграганда ҳатто катта шинавандалар ҳам индамай овозга маҳлиё бўлиб ўтиришар, фақат яна эшитишни орзу қилишар эди. Унинг ишламаган, ҳали ўз кучини билмаган, ҳали табиий ва ипакдай юмшоқ товуши ашула

санъатини яхши билмаслик натижаси бўлган камчиликлар билан шундай қўшилиб кетган эдики, унинг камчилигини тузатаман деган киши овозни бузиб қўйишдан қўрқар эди.

Николай унинг товушини эшитиб ҳайрон бўлиб: «Бу қандоқ бўлди? Нима бўлди унга? Бунақа ашула айтолмас эди-ку» деди ўзича. У тўсатдан бутун оламни эсидан чиқарди-да, тамом диққати ашуланинг давомида бўлди. Унинг учун бутун ҳаёт уч темпдан иборат бўлиб қолди: «Oh mio crudele offetto.¹ Бир икки, уч... бир, икки уч... бир... Oh mio crudele offetto. Бир, икки, уч... бир. Эй, бизнинг ҳаётимиз ҳам ҳаёт бўлдими! — деди Николай ўзича, — буларнинг ҳаммаси — бу фалокат ҳам, пул ҳам, Долохов ҳам, кек ҳам, ор-номус ҳам — ҳаммаси икки пулга арзимайдн. Ҳақиқий ҳаёт мана бу... Қани, Наташа, қани, кўзим! Қани, ол! Қани, si-ни қанақа олар экан! Олди! Худога шукур!» У si-ни кучайтириш учун, ўзи ҳам билмай, беихтиёр баланд терцияга қўшилди. «Вой тавба! Қандай яхши! Наҳот шу овоз меники бўлса! Шу овоз-а!» деб кўнглидан ўтказди.

Бу терция шундай ҳам жарангладики, Ростовнинг кўнглидаги энг яхши ҳислар қўзғолиб кетди. Бу ҳис олам билан ҳеч алоқаси бўлмаган ва оламдан юқорироқ турган бир ҳис эди. Юқизиш, Долохов, сўз бериш нима деган гап ўзи! Ҳаммаси беҳуда гаплар. Киши одам ўлдирса ҳам, ўғирлик қилса ҳам ҳарқалай бахтиёр бўлиши мумкин...

XVI

Ростов кўндан бери бугунгидай музика эшитиб завқ қилган эмас эди. Бироқ, Наташа ашуласини тамом қилиши биланоқ унинг эсига яна ҳозирги аҳволи тушди. У индамасдан залдан чиқдию пастга, ўзининг уйига тушди. Чорак соат ўтгандан кейин кекса граф хурсанд ва мамнун бўлиб клубдан қайтиб келди. Николай унинг келганини эшитиб олдига чиқди.

Илья Андреич ўғлига қараб хурсанд ва ифтихор билан табассум қилиб:

— Хўш, қалай, ўйнаб-кулиб келдингми? — деди. Николай «ҳа» демоқчи бўлдию айта олмади: у йиғлаб юбораёзди. Граф трубка чекар эди, ўғлининг ҳолатини пайқамади.

¹ Оҳ, золим муҳаббат.

«Оббо, айтмай илож йўқ!» — деди Ростов ичида биринчи ва охирги марта. Тўсатдан, худди шаҳарга бориб келган отасидан арава сўраётгандай:

— Дада, мен олдингизга бир иш билан келдим, эсимдан чиқаёзипти. Менга пул керак эди, — деди. Бу гапни у шундай бамайлихотир айтдики, сўзига ўзининг нафрати келди.

Кайфи жуда чоғ бўлган дадаси:

— Ҳа, ҳа, ҳали шундоқ дегин. Етмайди демабмидим? Кўп керакми? — деди.

— Ҳа, жуда кўп керак, — деди Николай қизариб-бўзариб ва кўп вақтгача кўнглида доғ бўлиб қолган табассум билан. — Бир оз ютқазиб қўйдим, бир оз ҳам эмас, анчагина, жуда кўп, қирқ уч минг сўм.

— Нима? Қимга? Ҳазиллашаётибсанми? — деб бақирди граф. Унинг томоқ ва бўйинлари қизариб кетди.

— Эртага тўлайман деб ваъда бердим, — деди Николай.

— Аҳ!.. — деди кекса граф ва оёқ қўли бўшашиб, диванга ўтириб қолди.

— Қандоқ қилай! Бу иш кимнинг бошига тушмайди, — деди Николай пинагини бузмасдан, лекин ичида ўзини умр бўйи бу жиноятни ювиб ташлолмайдиган аблаҳ, разил ҳисоблар эди. Николай отасининг қўлини ўпиб, тиз чўкиб, ундан узр сўрашни истагани ҳолда, пинагини бузмай, ҳатто дағалроқ бир тарзда: — Бу номардгарчилик ҳар кимда ҳам бўлади, — деди.

Граф Илья Андреич ўғлининг бу сўзини эшитиб бошини қуйи солди ва бир нима излагандай шошилди.

— Ҳа-ҳа... — деди у, — қийин, топиш қийин бўлар деб қўрқаман... Кимнинг бошига тушмайди! Ҳа, кимнинг бошига тушмайди... — граф ўғлига кўз қири билан қарадию, уйдан чиқиб кетди... Николай отаси бирон сўз айтса, унга жавоб қилгани тайёрланган, бироқ отасини индамай қўя қолшини сира кутмаган эди.

— Дада, дадажон! — деб қичқирди унинг кетидан югуриб, — кечиринг! — деди ва отасининг қўлини ўпиб йиғлаб юборди.

Ота-бола орасида шу гаплар бўлаётган вақтда, ичкарида она-бола ўртасида ҳам шундай катта бир гап бўлмоқда эди. Наташа ҳовлиққанича онасининг олдига чопиб келди.

— Ойи!.. Ойи!.. Денисов оламан, — деди.

— Кимни оламан деди?

— Мени, мени оламан деди. Ойи! Ойи! — деб қичқирди Наташа.

Графиня донг қотиб қолди. Денисов оламан депти. Кимни? Яқинда қўғирчоқ ўйнаб юрган, ҳали ўқиб юрган муштдай болани-я!

— Наташа, қўй бунақа беҳуда гапларни! — деди графиня ҳануз бунга ҳазил гумон қилиб.

— Беҳуда гапингиз нимаси! Мен бўлган гапни айтаётиман, — деди Наташа аччиғланиб. — Мен сиздан, нима қилай, деб сўрагани келсам, сиз менга «беҳуда гап» дейсиз.

Графиня ҳайрон бўлиб елкасини қисди.

— Агар мосъё Денисов ростдан ҳам сени оламан деган бўлса, аҳмоқ экансан, дегин қўйгин, вассалом.

— Йўқ, у аҳмоқ эмас, — деди Наташа ўпкалаб жиддий равишда.

— Ҳа, бўлмаса нима демоқчисан? Ҳозир ҳаммаларинг ҳам ошиқ-маъшуксизлар. Хўп, яхши кўриб қолган бўлсанг, тега қол, — деди графиня истеҳзо билан кулиб — худо пешонагни очсин.

— Йўқ, ойи, мен уни яхши кўриб қолганим йўқ, яхши кўриб қолмаган бўлсам керак.

— Шундоқ бўлса, шундоқ дегин-да.

— Ойи, мендан хафа бўлаётирсизми? Хафа бўлманг, ойижон, мен нима гуноҳ қилибман?

— Мен ҳам гуноҳ қилдинг деяётганим йўқ, қизгинам. Сен айта олмасанг, мен бориб айта қолай, — деди графиня кулимсираб.

— Йўқ, ўзим айтаман, фақат ўргатсангиз бас, — деди ва онасининг табассумига жавобан илова қилди. — Сизга осон кўринади-да, унинг бу гапни менга қандай қилиб айтганини кўрганингизда билар эдингиз! Ўзим ҳам билар эдим, бу гапни менга айтмоқчи эмас эди, оғзидан чиқиб кетди.

— Ҳарнечук бўлганда ҳам йўқ дейиш керак.

— Йўқ, қўйинг. Бечорага одамнинг раҳми келади. Шундай яхши киши.

— Ундоқ, бўлса, хўп дегин. Эрга тегадиган вақтинг ҳам бўлиб қолди, — деди онаси заҳарханда қилиб.

— Йўқ, ойи, хафа қилгани ҳеч кўнглим бўлмайди. Қандоқ қилиб айтишимни билмайман.

— Сенинг айтишинг ҳам керак эмас, мен ўзим айтаман, —

деди графиня муштдай болага катта қиз деб қараб, шундоқ гапни айтишганидан даргазаб бўлиб.

— Йўқ, йўқ, мен ўзим айтаман. Сиз эшик орқасида туриб қулоқ солинг.— Наташа югурганича меҳмонхонадан ўтиб, залга чиқди. Денисов ҳамон ўша ерда, клавиқорд олдида, икки қўли билан юзини ушлаб ўтирар эди. У Наташанинг енгил қадам шарпасини эшитиб, ирғиб ўрнидан турди.

— Наталья,— деди у Наташага томон тез-тез юриб келиб,— менинг тақдиримни ҳал қилинг. Тақдирим сизнинг қўлингизда!

— Василий Дмитрич, сизга жуда юрагим ачийди!.. Жуда ҳам яхши одамсизу... лекин қўйинг... бу... мен ҳам мавақт сизни шундай яхши кўриб юравераман.

Денисов унинг қўлига энгашди ва Наташанинг қулогига жуда ғалати, тушуниб бўлмайдиган бир товуш эшитилди. У Денисовнинг қоп-қора, жингалак сочидан ўпди. Шу пайт графиня кўйлагини шилдиратиб, буларнинг устига кириб қолди.

— Василий Дмитрич, бошимизни осмонга еткизганингиз учун қуллуқ,— деди хижолат тортган бир тарзда,— лекин менинг қизим ҳали жуда ёш. Сиз ўғлимнинг жонажон ўртоғи бўлганингиз учун бу гапни аввал менга айтарсиз деб ўйлаган эдим. Шундоқ қилганингизда мени рад қилиш заруратидан озод қилар эдингиз.

Денисов мулзам бўлиб ерга қараб:

— Графиня,— деб гап бошладию, лекин дудуқланиб қолди.

Наташа унинг бундай уволгина бўлиб турганини кўриб, юраги ачиди ва ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Графиня, кечиринг,— деди Денисов товуши қалтираб,— лекин мен сизнинг қизингизни ва бутун оилангизни шу қадар эҳтиром қиламанки, агар иккита жоним бўлса икковини ҳам қурбон қилар эдим...— У графиняга кўқирини ташлади ва уни жиддий қиёфада кўриб...— Хайр графиня,— деб унинг қўлини ўпди ва Наташага қарамасдан, тез-тез ва қаттиқ-қаттиқ қадам ташлаб, чиқиб кетди.

Эртасига Ростов Москвада бир кун туришга ҳам тоқати қолмаган Денисовни кузатди. Денисовни Москвадаги ҳамм. ўртоқлари лўлиларникига йиғилиб кузатишди. Ўртоқлари уни чанага ўтқизишганини ҳам, уч бекат кузатиб қўйишганини ҳам Денисов билмай қолди.

Денисов кетгандан кейин Ростов то отаси у ёқ-бу ёқдан пул топгунча яна икки ҳафта уйдан чиқмай, кўпинча вақтини қизлар бўлмасида ўтказиб, Москвада яна икки ҳафта турди. Соня унга аввалгидан ҳам кўра меҳрибонроқ ва яқинроқ эди. У Ростовнинг шунча пул ютқизганлигига бир йигитлик деб қарагандай, шу иши учун уни яна ҳам кўпроқ яхши кўрганлигини кўрсатмоқчи бўлгандай кўринар эди, лекин Николай энди ўзини унга нолойиқ кўрар эди.

У қизларнинг хотира дафтарини шеър ва ноталар билан тўлдирди ва таниш-билишларидан ҳеч ким билан хайрлашмасдан, Долоховга қирқ уч минг сўмни юбориб, тилхат олгач, ноябрь ойининг охирида аллақачонлар Польшага етиб олган полкига жўнади.

Пьер хотини билан очиқ сўзлашганидан кейин Петербургга жўнади. Торжок бекатига келганда бекат назоратчиси от беришни истамади шекилли, от йўқ, деди. Пьер кутишга мажбур бўлди. У ечинмасдан, тўгарак стол ёнидаги чарм диванга чўзилди ва иссиқ этик кийган каттакон оёқларини стол устига узатиб юбориб, ўйга толди.

— Чамадонларини олиб кирайликми? Тўшак солиб берайликми, чойга майллари қалай? — деб сўради камердинер.

Пьер жавоб бермади, чунки кўзига ҳеч нарса кўринмас, қулоғига ҳеч гап кирмас эди. У илгариги бекатда ҳам ўйга ботганича, ҳамон ўша муҳим нарса тўғрисида ўйлар, шунинг учун ҳам атрофида нималар бўлаётганига ҳеч эътибор қилмас эди. У Петербургга эртароқ борадими ёки кечроқ борадими, бу бекатда дам олгани жой топиладими-топилмайдими, парвойига келмас, ҳозир миясини банд қилган масала олдида, ҳатто бу бекатда бир неча соатгина турадими ёки умр бўйи қоладими — унинг учун барибир эди.

Назоратчи, унинг хотини, камердинер, машиначи кампир, ҳар қайсииси хизматга тайёр эканлигини айтиб кириб турар эди. Пьер стол устига узатиб юборган оёғини йиғиштирмасдан, буларга кўзойнаги орқали қарар экан, миясини банд қилиб турган нарсаларни ҳал қилмасдан туриб, қандоқ яшаб турганини ва буларга нима кераклигини тушуна олмас эди. Дуэль куни Сокольниковидан қайтиб, азоб-уқубатга тўла уйқусиз ўтказилган биринчи кечадан бери унинг мияси ҳамон ўша масала билан банд эди. Энди сафар ёлғизлигида бу фикру хаёллар уни айниқса ўз чангалига

олган эди. У нима тўғрида ўйламасин, яна ўша ҳал қилолмаган масалага ва тинмай ўзига берадиган саволига келиб тақдлар эди. Гўё унинг бутун ҳаётини тутиб турган асосий вниг бўшаб қолгандай эди. Бу винт на ичкари киради, на буткул тушиб кетади: бекордан-бекорга бир жойда айлангани айланган, уни тўхтатишнинг сира ҳисоби йўқ эди.

Назоратчи кириб, етти букилиб, жаноблари икки соатгина сабр қилсалар, кейин (нима бўлса бўлар) жаноблари учун почта отини бермоқчи эканини айтди. Назоратчи, афтидан, чойчақа олиш ниятида ёлгон гапираётган эди. «Шу яхши бўлдими, ёмон бўлдими? — деди Пьер ўзича,— менинг учун яхши, бошқа йўловчи учун ёмон, унинг ўзи учун эса зарур, чунки шундай қилмаса оч қолади, у: «Мени офицер силтаб ташлади», деди. Офицер тезроқ кетиши керак бўлгани учун силтаб ташлаган-да. Мен, масалан, ўзимни ҳақоратланган ҳисоблаганим учун Долоховга қараб ўқ уздим. Людовик XVI ни эса жинояткор деб қатл қилишди; бир йилдан кейин уни қатл қилганларни ҳам нима учундир ўлдиришди. Қайсиси гуноҳ? Қайсиси савоб? Нимани яхши кўриш керак? Нимани ёмон кўриш керак? Яшашдан мурод нима? Мен нимадан иборатман? Ҳаёт нима? Ўлим нима? Буларнинг ҳаммасини қандай куч идора қилади?» — деб сўрар эди ўзидан-ўзи. Бу саволларнинг ҳеч бирига бир мантиқсиз жавобдан бошқа ҳеч қандай жавоб йўқ, бу мантиқсиз жавоб ҳам бу саволларга жавоб бера олмас эди. Бу жавоб: «Ўлсанг, ҳаммаси тамом бўлади кетади. Ўлсанг ё ҳаммасини биласан, ёки қайтиб сўрамайсан» деган сўздан иборат эди. Лекин ўлим ҳам жуда қўрқинчли эди.

Торжок бекатининг савдогар хотини чийиллаб ўзининг молларини, айниқса, бўз туфлисини мақтар эди. «Мен шунча пулимни қаерга қўйишимни билмайман, бу бечора эса йиртиқ пўстин кийиб, менга мунғайиб қараб турипти,— деб ўйлар эди Пьер.— Бу пулнинг нима кераги бор экан? Кошки пул деган нарса буни бир зум бахтиёр қилсаю руҳига ором берса! Дунёда буни ёки мени фалокат ва ажалга дучор бўлишдан бир оз бўлса-да қутқариш қўлидан келадиган бирон нарса борми? Ҳамма нарсани барбод қиладиган ва бугунми, эртами келадиган ажал абадиятга нисбатан кўз очиб юмгунча барибир келиб ёқангдан ушлайди». У яна ўша бекордан-бекорга айланаётган винтини босди, лекин вниг ҳамон бир жойда айланар эди.

Хизматкори унга m-me Suza¹нинг саҳифалари ярмигача қирқилган романини берди. Бу китобда Пьер Amélie de Mansfeld² деган бир хотиннинг чеккан изтироблари ва ҳалоллик учун курашганлигини ўқиди. «Ўзи яхши кўра туриб, бу хотин нега ўзининг ошинига қарши курашипти? Худо ўз иродасига қарши унинг кўнглига гулгула солмаса керак эди. Менинг собиқ хотиним курашмади ва эҳтимол тўғри қилгандир. Ҳеч қандай ҳақиқат топилган эмас,— деди Пьер яна ўзича,— ҳеч қандай ҳақиқатнинг тагига етиб бўлмайди. Биз фақат билмаслигимизнинггина биламиз. Мана шунинг ўзи инсон заковатининг энг олий нуқтасидир».

Унинг бутун турган-битгани ва атрофидаги ҳамма нарса назарида чалкаш, маъносиз ва жирканч кўринар эди. Лекин Пьер мана шу атрофидаги ҳамма нарсадан жирканиб лаззат топар эди.

Назоратчи от етишмаганлиги важдан кетолмай қолган бир йўловчини бошлаб кириб:

— Мумкинми, жаноблари, сизни салгина қисиб бу кишига ҳам шу ердан жой қилиб берсак,— деди.

Йўловчи пакана, суяклари йўгон, ранги сапсариқ, юзини ажини босган, кўкимтир кўзларининг устига оппоқ қоши тушиб турган бир чол эди.

Пьер оёғини столдан олди, ўрнидан турди ва тўшақ тўшаб қўйилган каравотга чўзилди, чолга ҳар замон бир қараб қўяр эди. Чарчагандай кўринган қовоғи солиқ чол Пьерга қарамасдан, хизматкори ёрдами билан зўрға ечинди; устида қолган эски пўстинчаси-ю, суякдангина иборат бўлган оёғидаги кигиз этиги билан диванга ўтирди, чаккалари кенг, сочи калта қилиб қирқилган катакон бошини диваннинг суянчиғига қўйиб, Безуховга назар ташлади. Унинг жиддий, маъноли ўткир кўз қараши Пьерни ҳайратга солди. У шу одам билан гаплашгиси келиб, йўл қалай, деб сўз бошламоқчи бўлиб турганида йўловчи бир бармоғига одам сурати солинган каттакон жез узукли қўлини қовуштириб, кўзларини юмди, Пьернинг назарида, дам олибми ёки нима тўғридадир чуқур ўйга толибми, қимирламай ўтирди. Унинг хизматкори ҳам юзини ажини босган, хўжайинга ўхшаган сап-сариқ, афтидан, кўса бир чол эди. Абжир бу хизматкор чол сафар халтани очиб,

¹ Сюзакхоним.

² Амелия Мансфельд.

чой ичгани дастурхон ҳозирлади ва қайнаб турган самоварни келтириб қўйди. Ҳамма нарса тайёр бўлгандан кейин йўловчи кўзини очиб столга яқинроқ келди ва ўзига бир стакан чой қўйиб, яна бир стакан чойни кўса чолга берди. Пьер бу одам билан жуда ҳам гаплашгиси келиб, бетоқат бўла бошлади.

Хизматкор чойни ичиб, бўш стакан билан ейилмай қолган бир бўлак қандни келтириб столга қўяр экан, хўжайинидан, «Бирон нарса керакми» деб сўради.

— Йўқ, китобни бер,— деди йўловчи. Хизматкор Пьернинг назарида диний китобдай кўринган бир китобни берди. Йўловчи ўқишга киришди. Пьер унга қараб турар эди. Йўловчи бирдан хатчўп қўйиб, китобини ёпди, яна кўзини юмиб, диваннинг суянчиғига тирсакланиб, боягидай ўтирди. Ҳамроҳига қараб турган Пьер ундан кўзини олишга улгурмай чол кўзини очди ва унга тикилиб қолди.

Пьер хижолат тортгандай бошқа ёққа қарамоқчи бўлган эди, чолнинг чақнаб турган кўзлари уни ўзига тортди.

II

— Янглишмасам, граф Безуховнинг суҳбатларига мушарраф бўлаётиман шекилли? — деди йўловчи салмоқлаб баланд овоз билан. Пьер индамасдан, кўзойнак орқали ўзининг ҳамсуҳбатига савол назари билан қарарди.

— Мен сизни ва бошингизга келган мусибатларни эшитган эдим, султоним.— У худди: «Сиз мусибат демасангиз ҳам, лекин Москвада бошингизга келган кунлар мусибатдир» демоқчи бўлгандай, «мусибат» сўзини таъкидлаб айтди.— Ниҳоятда афсусландим, султоним.

Пьер қизариб кетди ва шошиб-пишиб оёғини каравотдан тушириб, гайритабiiй бир табассум билан чолга томон энгашди.

— Мен бу гапни азбаройи қизиққанлигимдан айтаётганим йўқ, султоним, бунга бошқа муҳим сабаблар бор.— У Пьерга тикилганича, сал нари сурилди ва шу ҳаракати билан Пьерни диванга таклиф қилгандай бўлди. Бу чол билан гаплашишга Пьернинг ҳозир сира кўнгли бўлмаса ҳам, лекин чолга беихтиёр бўйсуниб, унинг ёнига бориб ўтирди.

— Сиз бахтсиз одамсиз, султоним,— деди чол давом этиб.— Сиз ёшсиз, мен қариб қолганман. Қўлимдан келганича сизга ёрдам қилишни истар эдим.

— Ҳа, ҳа,— деди Пьер тиржайиб,— жуда миннатдорман... Қаёқдан келаётиптилар? — Йўловчининг чеҳраси тунд ва ҳатто қовоғи солиқ бўлса ҳам, лекин унинг гапи ва афт-ангори Пьернинг диққатини тортди.

— Агар бирон сабаб орқасида мен билан гаплашиш малол келадиган бўлса, очигини айтаверинг, султоним,— деди чол. У тўсатдан оталарга хос меҳр билан табассум қилди.

— Йўқ, йўқ, ҳеч ундоқ эмас, аксинча, мен сиз билан танишганимдан жуда хурсандман,— деди Пьер унинг қўлига ва узугига синчиклаб қараб. У чолнинг қўлидаги узукда масонлик¹ аломати бўлмиш одам калласининг суратини кўрди.

— Мумкинми сўрасам,— деди Пьер,— сиз масонми?

— Ҳа, мен озод бинокорлар жамиятига мансубман,— деди йўловчи тобора Пьернинг кўзларига тикилиб.— Ўз номимдан ва ҳаммаслақларим номидан сизга мурувват қўлини чўзаман.

Пьер бир томондан бу одамнинг сўзларига ишонганлиги ва иккинчи томондан илгари масонларнинг эътиқодидан кулиб юрганлиги учун иккиланиб:

— Шуниси борки,— деди кулимсираб,— нима десам экан, олам тўғрисидаги менинг қарашим сизнинг қарашингизга шу қадар қарама-қаршики, бир-биримизни англашолмасмиз деб қўрқаман.

— Мен сизнинг қарашингизни биламан,— деди масон,— ўша айтган қарашингиз ва назарингизда тафаккурингизнинг самарасидай бўлиб кўринган қарашингиз, кўп кишиларнинг қаноатидек, кибр, ялқовлик ва жаҳолат натижасидир. Кечирасиз, султоним, агар мен бу қарашни билмаганимда, бу ҳақда сўз очмас эдим. Сизнинг қарашингиз гумроҳликдир.

— Худди шундай, мен ҳам сизни гумроҳликка тушгансиз деб тахмин қилишим мумкин,— деди Пьер жилмайиб.

— Мен ҳақиқатни биламан деб ҳеч қачон даъво қилмайман,— деди масон сўзининг пухта ва бурролиги билан Пьерни борган сайини қойини қолдириб.— Ҳеч ким якка ўзи ҳақиқатга етиша олмайди, ҳамма, Одам Атодан тортиб шу кунгача бўлган миллион-миллион насл иштирок қил-

¹ Масонлик—XVIII асрда пайдо бўлган диний-сиёсий ҳаракат бўлиб, ўз олдига ахлоқни мукаммаллаштиришни мақсад қилиб қўйган эди.

гандагина худои таолога муносиб макон бунёдга келгусидир.

Пьер гапнинг ростини айтишга мажбур бўлганини сезиб, таассуф билан зўрға:

— Мен сизга айтсам... Мен... Худога ишонмайман,— деди.

Масон унга диққат билан қараб кулимсиради, унинг кулимсираши беш сўм пулим бўлса қандай бахтиёр бўлар эдим, деган камбағалга кулимсираган миллионер бойнинг кулимсирашига ўхшар эди.

— Ҳа, сиз худони билмайсиз, султоним,— деди масон.— Уни билолмайсиз ҳам. Худони билмаганингиз учун ҳам шундай бадбахт бўлгансиз.

— Ҳа, ҳа, мен бадбахтман,— деди Пьер,— бироқ на чора?

— Сиз худони билмаганингиз учун ҳам бадбахтсиз, султоним. Сиз худони билмайсиз, ҳолбуки, худо шу ерда, менинг кўнглимда, менинг сўзларимда. Худо сенинг кўнглингда, ҳатто ҳозир айтган куфр сўзларингда ҳам,— деди масон жиддий ва титроқ овоз билан.

У ўзини босиш учун бўлса керак, чуқур нафас олди ва жим қолди.

— Агар худо бўлмаганда эди, султоним,— деди у секин,— биз унинг тўғрисида гапиришмас эдик. Биз нима ва ким тўғрисида гапиришдик? Сен кимни инкор қилдинг?— деди у тўсатдан ғолибона жиддият ва тантана билан.— Худо бўлмаса, уни ким ўйлаб чиқарибди? Бўлмаса, нега сенда шундай тушуниб бўлмайдиган бир вужуд бор деган тахмин пайдо бўлган экан? Бўлмаса, нега сен ва бутун олам шундай ақл-идрок етмайдиган қудратли ва ўзининг бутун хислатлари билан абадий ва бениҳоя бир вужуд бор деб тахмин қилади? — деди масон ва узоқ жим қолди.

Пьер сўз қотишни истамади ва сўз қотолмади.

Масон ички ҳаяжондан тек туролмаган қўли билан олдидаги китобни варақлар эди.

— Худо бор, лекин уни англаш мушкул,— деди яна масон Пьернинг афтига қараб.— Худо одам бўлсаю сен унинг борлигига шубҳа қилганингда эди, мен унинг қўлидан ушлаб, олдинга олиб келиб кўрсатар эдим. Лекин мен, бир ожиз банда, унинг бутун қудратини, абадий эканлигини, бутун лутфу карамини кўрга ёки уни кўрмаслик ва билмаслик учун ўз разолатини, жаҳолатини кўрмаслик ва тушунмаслик учун кўзини юмган кишига қандай қилиб

кўрсатоламан? — у яна жим қолди.— Қимсан ўзинг? Нимадан иборатсан? Шундай куфр сўзларни сўзлай олганинг учун ўзингни донишманд деб ўйлайсанми,— деди масон заҳарҳанда қилиб.— Сен жуда ҳунарманд уста ясаган соатнинг қисмларини ўйнаб ўтириб, бу соатнинг нимага кераклигини билмагани учун устанинг борлигига ҳам ишонмайдиган боладан ҳам нодонроқ, бефаҳмроқсан. Худони билмоқ қийин. Биз аср бўйи, Одам Атодан бошлаб шу кунгача уни билишга тиришиб келмоқдамиз, лекин бу мақсадга эришмоқдан ҳали бениҳоят узоқдамиз, уни англамаганимизга сабаб ўзимизнинг ожизлигимизу унинг буюклигидир...

Пьер тин олмай, ёниб турган кўзлари билан масонга қараб, унинг сўзини бўлмасдан, гап сўрамасдан қулоқ солар, бу бегона одамнинг гапирган гапларига бутун вужуди билан ишонар эди. У масоннинг ақлга тўғри келадиган далил-исботлар билан гапирётган гапларига ишондими ёки болалардек унинг талаффузига, ишонч ва самимият билан сўзлашига, баъзан деярлик унинг сўзини бўлиб қўядиган овозидаги титроқча интондими ёки шу эътиқод билан қариган масоннинг чақнаб турган кўзларига ишондими, ёки ўзининг тушқун ва забунлигига чоғиштирилганда ҳайратга қолгани, унинг бутун вужудидан ёғилиб турган осойишталиги, қатъияти ва ўз бурчини билишлигига ишондими, ҳар қалай Пьер астойдил ишонгиси келди, ишонди ва ишонганидан кўнгил тасалли топгандай, дунёга янгидан келгандай ва ҳаётга қайтгандай бўлди.

— Худони ақл билан билиб бўлмайди, уни ҳаётда билди киши,— деди масон.

— Мен тушунолмайман,— деди Пьер кўнглида пайдо бўлаётган шубҳадан чўчиб. У ҳамсуҳбати кўрсатаётган далил-исботларнинг аниқ-равшан эмаслиги ва бўшлигидан ва унинг сўзларига ишонмасликдан қўрқар эди.— Мен тушунолмайман, нечук инсоннинг ақли сиз айтётган нарсаларга етмаса?

Масон ювошгина, оталарча табассум қилди.

— Ҳикмати илоҳи ва ҳақиқат инсонимиз керак бўлган покиза сув демакдир,— деди масон.— Бу покиза сувни нопок идишга қуйиб, бу тозами-нотозами деб ўтиришим мумкинми? Мен аввал ўзимни пок қилсам, ундан кейин бу сувнинг маълум даражада поклигига эришган бўламан.

— Ҳа, ҳа, тўғри айтасиз,— деди Пьер қувониб.

— Ҳикмати илоҳи фақат ақлу идрокка, физика, тарих, кимё ва бошқа дунёвий илмлардан мураккаб бўлган билимга асосланган эмас. Ҳикмати илоҳи ягонадир. Ҳикмати илоҳи бир илмдан ҳамма нарсани, оламнинг яратилиши ва унда инсоннинг тутган ўрнини тушунтириб берадиган илмдан иборат. Бу илмни забт этиш учун одам ўзини, кўнглини пок қилиши керакдир. Шунинг учун бу илмни билишдан олдин эътиқод қилиш ва такомиллашиш лозим. Бу мақсадларга эришмоқ учун қалбимизга виждон отли нури илоҳий жойлаштирилгандир.

— Шундоқ, — деди Пьер унинг сўзини маъқуллаб.

— Сен ўз кўнглингга маънавий кўз билан қараю ўзим-ўзимдан розиманми, деб сўра. Шу ақлнингина пеша қилиб нимага эришдинг? Ўзинг нимадан иборатсан? Сиз ёшсиз, бойсиз, ақлсиз, маълумотлисиз, султоним. Мана шу лутфу иноятларнинг ҳаммасидан нима кўрдингиз? Ўзингиз ва ўз ҳаётингиздан розимисиз?

— Йўқ, мен ўз ҳаётимдан безорман, — деди Пьер афтини буриштириб.

— Безор бўлсанг, бу ҳаётингни ўзгартир, ўзингни пок қил, пок бўлганинг сайин ҳикмати илоҳини тушунаверасан. Ўз ҳаётингизга бир назар ташланг, султоним. Бу ҳаётни сиз қандай кечирдингиз? Айш-ишрат, фисқ-фужур билан кечирдингиз, жамиятдан ҳамма нарсани олдингизу, унга ҳеч нарса бермадингиз. Бойлик орттирддингиз. Бу бойликни қандай сарф қилдингиз? Одам боласи учун сиз нима қилдингиз? Минглаб, ўн минглаб қулларингиз тўғрисида ҳеч ўйладингизми, уларга моддий ва маънавий ёрдам қилдингизми? Йўқ, сиз фисқ-фужур билан умр кечириш учун уларнинг меҳнатидан фойдаландингиз. Қилган ишингиз мана шу. Одам боласига ёрдам қилиш керак деган ҳеч ниятингиз бўлганмиди? Йўқ. Сиз умрингизни бекорчилик ва ишрат билан ўтказдингиз. Кейин уйландингиз, султоним, ёш бир хотинга бош бўлиш масъулиятини бўйингизга олдингиз. Хўш, оқибат нима қилдингиз? Сиз унга ҳақиқат йўлини топгани ёрдам бермадингиз, султоним, аксинча, уни ёлғончилик ва бахтсизлик қучоғига ташландингиз. Бир одам сизни ҳақорат қилган эди, сиз уни ўлдирдингиз, яна мен худони билмайман, ҳаётимдан безорман, дейсиз. Бунда таажжубланарли ҳеч нарса йўқ, султоним.

Шу гаплардан кейин масон худди узоқ гапдан чарчагандай яна диванга тирсақларини тираб, кўзларини юмди.

Пьер чолнинг жиддий, қотиб қолган, ўликдай қони қочган юзига қараб пичирлаб қўйди. У «дарҳақиқат, ҳаётимни расвогарчилик, бекорчилик, фисқ-фужур билан ўтказдим» демоқчи бўлди-ю, лекин сукунатни бузгани ботинолмади.

Масон қариларча хириллаб йўталди ва хизматкорини чақирди.

— От нима бўлди? — деди Пьерга қарамай.

Нариги бекатга топшириладиган отлардан олиб келишди, — деди хизматкор, — дам олмайсизми?

— Йўқ, айт, аравани қўшсин.

«Наҳот ҳамма гапини гапириб бўлмасдан ва менга ёрдам ваъда қилмасдан мени ёлғиз ташлаб кетиб қолса?» — деди Пьер ичида ва ўрнидан туриб, бошини қуйи солганича, ҳар замон масонга бир қараб, нари-бери юра бошлади. «Ҳа, тўғри, мен бу тўғрида ўйламаган эканман, мен жирканч ва фисқ-фужурга тўла ҳаёт кечирдим, мен бу ҳаётни яхши кўрмас эдим ва шундай ҳаёт кечиришни истамас эдим, бу одам ҳақиқатни билади, агар истаса эди, менга ҳақиқат йўлини очиб бера олар эди». Пьер кўнглига келган шу гапини масонга айтишни истар эди-ю, лекин айтишга ботинолмасди. Йўловчи буришган-тиришган қўллари билан нарсаларини чаққон йиғиштирди, пўстинчасининг тугмасини ўтқизди; кейин Безуховга қараб, лоқайд ва эҳтиром сақлаган бир оҳангда:

— Қай томонга азм қилмоқчилар, султоним? — деди.

— Менми?.. Мен Петербургга, — деди Пьер болалардай тортинибгина. — Мен сиздан жуда миннатдорман. Мен сизнинг ҳамма фикрларингизга қўшиламан. Лекин мени унчалик бефаросат деб ўйламанг. Мен сиз айтгандай одам бўлишни жон-дилим билан истар эдим, лекин бу борада ҳеч кимдан ҳечқандай ёрдам кўрмадим. Лекин дастлаб ҳамма айб ўзимда. Менга мадад қилинг, йўл кўрсатинг, эҳтимол мен... — Пьер гапиролмай қолди, буринини тортиб юзини тескари ўгирди.

Масон, афтидан, нима тўғридадир ўйлаб, узоқ жим қолди.

— Мададни фақат худодан сўраш керак, — деди у, — лекин жамиятимиз қўлидан келадиган ёрдамни сизга беради, султоним. Петербургга борсангиз мана шуни (у ҳамёнини очиб, тўрт букланган катта бир қоғозни олиб бир неча калима ёзди) граф Вилларскийга беринг. Сизга бир маслаҳат: пойтахтга боришингиз билан бирмунча вақт узлатга чекилинг, ўз қилмишларингизни муҳокама

қилинг, бурунги ҳаёт йўлингизга қайтиб қадам босманг. Кейин сизга оқ йўл ва муваффақият тилайман, султоним,— деди, хизматкори кирганини пайқаб.

Бу йўловчи Осип Алексеевич Баздеев экан, буни Пьер назоратчининг дафтарини кўриб билди. Баздеев Новиков замонасининг машҳур масон ва мартинистларидан эди. У кетгандан кейин Пьер анчагача ухламай, от ҳам сўрмай, ўзининг расво кечмиши тўғрисида ўйлаб, назарида жуда осондай кўринган бекам-кўст ва эзгу келажagini хурсандлик билан тасаввур қилиб, бекатнинг уйида айланиб юрди. Унинг назарида яхши одам бўлиш қанчалик яхши эканлигини тасодифан эсидан чиқариб қўйганлиги учунгина шу йўлларга киргандай кўринар эди. Унинг қалбида бурунги шубҳалардан асар ҳам қолмади. У инсонларнинг биродар бўла олишларига, эзгулик йўлида қовушишларига қаттиқ ишонар ва масонлик назарида шундай кўринар эди.

III

Пьер Петербургга келди-ю, келганини ҳеч кимга маълум қилмади, ҳеч кимникига бормади, эртадан кечгача уйда ўтириб, аллаким келтириб берган Фома Кемпийский китобини ўқишдан бош кўтармади. Бу китобни ўқиган сари, бир нарса унга ошкор бўлаверди, бу нарса камолотга етишмоқ ва одамлар орасида Осип Алексеевич очиб берган биродарлик меҳру оқибат туғилиши мумкинлигига ишонч завқи эди. Пьер келганига бир ҳафта бўлганда бир кунни кечқурун унинг кабинетига Петербургдаги киборлар доирасида бир-икки кўргани, польшалик ёш граф Вилларский кирди. У кабинетга худди Долоховнинг секундантига ўхшаш, расмий ва тентанали бир важоҳат билан кирди-ю, эшикни ёпди ва уйда Пьердан бўлак ҳеч ким йўқлигига ишонганидан кейин унга мурожаат қилди:

— Мен сизнинг ҳузурингизга бир топшириқ ва таклиф билан келдим, граф,— деди тикка турганича,— жамиятимизда жуда катта ўрин тутган муҳтарам бир зот сизни жамиятимизга муддатдан бурунроқ қабул қилишни сўради ва сизга кафил бўлишимни таклиф қилди. Мен шу зотнинг хоҳишини бажо келтиришни ўзимнинг муқаддас бурчим деб биламан. Менинг кафолатим билан озод бинокорлар жамиятига киришни истайсизми?

Балларда, энг гүзал хотинлар суҳбатида ҳаммавақт мулоким табассум қилиб турганини кўриб юрган Пьер унинг ҳозирги расмий ва жиддий важоҳатини кўриб ҳайратда қолди.

— Ҳа, истайман,— деди Пьер.

Вилларский бош эгди.

— Яна бир савол, граф,— деди у,— бу саволга бўлажак масон сифатида эмас, балки ҳалол бир киши сифатида самимий жавоб беришингизни сўрайман: илгариги фикрларингиздан юз ўгирдингизми, худога ишонасизми?

Пьер ўйланиб қолди.

— Ҳа... Ҳа... Мен худога ишонаман,— деди у.

— Ундоқ бўлса...— деб Вилларский гап бошлаган эди. Пьер унинг сўзини бўлди: — Ҳа, мен худога ишонаман,— деди яна қайтиб.

— Ундоқ бўлса, юринг,— деди Вилларский,— менинг аравам хизматингизга тайёр.

Вилларский йўл бўйи оғиз очмади: Пьернинг нима қилишим ва қандоқ жавоб беришим керак деган сўроқларига жавобан, мўътабарроқ биродарлар сизни синаб кўришади, сиз рост гапирсангиз кифоя, деб қўя қолди.

Арава жамият ўрнашган катта ҳовли дарвозасидан кирди, булар қоронги зинадан чиқиб, унча катта бўлмаган ёруғ бир даҳлизга киришди ва пўстинларини ечишди. Бу даҳлиздан бошқа бир уйга киришди. Эшик олдида жуда галати кийинган бир киши турар эди. Вилларский унга яқин бориб, французча бир нима деди-ю, чоғроқ бир жавоннинг олдига борди. Бу жавонда Пьер умрида кўрмаган кийимлар осиелиқ турар эди. Вилларский жавондан бир рўмолни олиб, Пьернинг кўзини боғлади, боғланганда унинг сочи тугунга кириб оғриди, кейин унинг бошини эгиб, пешонасидан ўпди-да, қўлидан ушлаб қаёққадир бошлади. Пьернинг тугунга кириб қолган сочининг ости оғрир, оғриқдан афтини буриштирар ва нимадандир уялиб илжайар эди. У қўлларини осилтириб, афтини буриштириб, илжайганича чалама-чатти қадам ташлаб, унинг кетидан туядай бўлиб борар эди.

Ўн қадамча юрилгандан кейин Вилларский тўхтади.

— Агар сиз бизнинг жамиятимизга киришга аҳд қилган бўлсангиз,— деди у,— нима бўлмасин, мардона туришингиз керак. (Пьер хўп деб бош иргитди). Эшик тақиллаганда кўзингизни очасиз,— деди яна Вилларский.— Сизга мардлик ва муваффақият тилайман,— дедию Пьернинг қўлини сиқиб чиқиб кетди.

Ёлғиз қолган Пьер ҳамон илжайиб турар эди. У бир икки марта елкасини учириб, кўзини очмоқчи бўлиб қўлини рўмолга олиб бордию журъат қилолмади. Кўзи боғлиқ шу аҳволда беш дақиқача тургани унга бир соатдай туюлди. Унинг қўллари шишгандай, оёқларининг мадори қуригандай, ўзи чарчагандай бўлар эди. У энг мураккаб ва турли-туман ҳисларни бошдан кечирар эди. У ҳозир нима бўлар экан деб ваҳимага тушар ва бундан ҳам кўра ваҳимага тушганини билдириб қўйишдан қўрқар эди. У нима бўлишини, кўзини очганида қандай сир-асрорни кўришни билишга қизиқар эди. Лекин ҳаммадан ҳам кўра Осип Алексеевич билан учрашгандан бери орзу қилиб юргани ўша янги ҳаёт сари қадам қўядиган пайти келаётганига хурсанд бўлар эди. Эшик қаттиқ тақиллади. Пьер кўзини очиб атрофга қаради. Уй қоп-қоронғи, фақат бир бурчакда бир оқ нарсанинг устида чироғ ёниб турар эди. Пьер яқинроқ бориб қаради: чироғ қора бир столнинг устида бўлиб, унинг ёнида очиқ китоб турар эди. Бу китоб — инжил эди. Чироғ тагида турган нарса кўз ўрни қорайиб, тишлари кўришиб турган калла суяги эди. Пьер инжилнинг биринчи хати — «Ибтидо баноми худо»ни ўқиб столи айланиб ўтди ва нима биландир тўлган очиқ каттакон бир сандиқни кўрди. Бу тобут бўлиб, ичи тўла суяк эди. Бу нарсани кўриб Пьер ҳеч ҳайратда қолмади. У илгариги ҳаётдан тамоман бошқача, янги бир ҳаётга қадам қўйиш умидида кўп фавқулодда нарсаларни, бу кўрганларидан ҳам фавқулоддароқ нарсаларни кутар эди. Бош суяги, тобут, инжил — буларнинг ҳаммаси ўзи кутган нарсалардай кўриниб, булардан ҳам каттароқ бир ҳодисани кутар эди. У ўзида эътиқод ҳиси уйғотишга тиришиб атрофга қаради. «Худо, ажал, муҳаббат, инсонлар бирларлиги», деди ичида ўзига маълум унча аниқ бўлмаган, лекин хурсандлик бағишлайдиган ниманидир шу сўзларга боғлаб. Эшик очилиб, кимдир кирди. Пьер кўзи кўникиб қоп-қоронғида ўрта бўйли одамни кўрди. Бу одам ёруғдан киргани учун уй кўзига қоп-қоронғи кўринди шекилли, тўхтади, кейин секин-секин қадам босиб стол олдига борди ва чарм қўлқоп кийган кичкина қўлини столга қўйди.

Бу ўрта бўйли киши кўкрагидан тиззасигача тушиб турган оқ мешдан пешгир кийган, бўйнига маржонга ўхшаган бир нима солиб олган, пастдан шуъла тушиб турган чувак юзини ўраб турган тикка оқ ёқаси маржоннинг тагидан кўтарилиб турар эди.

— Бу ерга нима деб келдингиз?—деди ўша киши Пьернинг шарпаси эшитилган томонга қараб.— Сиз, маърифат ҳақиқатига ишонмайдиган ва маърифатдан кўз юмган киши нима деб бу ерга келдингиз ва биздан нима талабингиз бор? Сизга маърифат, фазилат ва илму урфон керакми?

Эшик очилиб бу номаълум одам кирганда Пьерни болалигида диний маросимда ўтирган вақтдагидек бир салобат босди: у ҳаёт йўсини жиҳатидан тамоман бегона бўлса ҳам, лекин инсонлар биродарлиги жиҳатидан ўзига жуда яқин бўлган бир киши билан юзма-юз турганини сизди. У юраги гуп-гуп уриб, зўрға нафас олиб, ритор (жамиятга кириш учун тайёрлайдиган одамни масонлар орасида ритор дейилар эди) га томон юрди. У яқин бориб қараса, ритор ўзига таниш Смольянинов деган экан, лекин шу онда бу одам таниш киши экан-ку, деб ўйлашни ҳақорат деб билар эди; чунки унинг учун бу одам фақат жамиятнинг аъзоси ва яхши йўлга бошлайдиган пир эди холос. Пьер анчагача сўзга тили келмагандан кейин ритор саволини яна такрорлади.

— Ҳа... мен... мен пок бўлишни истайман,—деди Пьер зўрға.

— Хўп,— деди Смольянинов ва дарҳол давом этди,— муқаддас тариқатимиз сизнинг ўз мақсадингизга етишувингиз учун қандай воситалар билан ёрдам қилишини биласизми? — деди тезгина лекин осойишталик билан.

Пьер ҳеч қачон русча мавҳум нарса тўғрисида гапириб ўрганмагани ва ҳаяжонга тушганидан овози қалтираб зўрға:

— Мен... умид қиламанки... покланишим учун раҳнамолик... ёрдам...— деди.

— Франк-масонликни нима деб биласиз?

— Мен шундоқ деб биламанки, франк-масонлик эгу ниятли кишиларнинг *fraternité*¹ ва тенглигидир,— деди Пьер оғзидан чиқаётган сўзлар бу тантанали дақиқага мос келмаётганидан тобора уялиб.— Мен шундай деб ўйлайманки...

Ритор унинг шу жавобидан қаноат ҳосил қилди шекилли, шошиб:

— Яхши,— деди,— сиз ўз мақсадингизга эришиш учун диндан бирон ёрдам умид қилганмидингиз?

— Йўқ, мен динни ҳаққониятсиз деб қараб, унга амал

¹ Биродарлик.

қилмас эдим,— деди Пьер ва гапни шу қадар секин айтдики, ритор эшитмасдан қайтиб сўради.— Мен даҳри эдим,— деб жавоб берди Пьер.

— Сиз ҳақиқатни унинг қонунларига ҳаётда амал қилиш учун қидирасиз; демакки сиз ҳикмат ва маърифат изларсиз-а,— деди ритор бир оз жим қолганидан кейин.

— Ҳа, ҳа, шундай,— деди Пьер.

Ритор томоғини қириб олди ва қўлқоп кийган қўлларини кўкрагига чалмаштириб, гап бошлади:

— Энди мен сизга тариқатимизнинг асосий мақсадини айтиб беришим керак,— деди у,— агар тариқатимизнинг мақсади сизнинг мақсадингизга мувофиқ келса, у вақтда сиз бизнинг жамиятимизга кирасиз. Тариқатимизнинг биринчи мақсади ҳеч ким путур еткизолмайдиган асосий бир муҳим сирни сақлаш ва наслдан-наслга ўтказишдир... Бу сир энг қадим замонлардан, ҳатто Одам Атодан қолиб келаётган сир бўлиб, бани башар тақдири шунга боғлиқдир. Лекин мазкур сир шундоқ бир хусусиятга моликдирки, узоқ муддат ўзини поклаб тайёр қилмаган кимса буни билолмайди ва бундан истифода қилолмайди, шунинг учун бу сирдан воқиф бўлиш ҳар кимга ҳам муяссар бўлавермайди. Шу сабабли бизнинг иккинчи мақсадимиз ўз аъзоларимизни шунга тайёр қилиш, имкон борича уларнинг қалбларини пок этиш, уларнинг ақлу идрокларини мазкур сирдан воқиф бўлиш йўлида кўп риёзат чеккан зотлардан қолган воситалар ёрдами билан тозалаш ва мунаввар қилиш, шу билан уларни қобили асрор этишдир. Ўз аъзоларимизнинг қалбларини тозалаш ва уларни тўғри йўлга солиш билан биз, учинчидан, ўз фазилат ва художўйлигимизни намуна қилиб бутун бани башарни ҳам тўғри йўлга солган ва шу билан бутун кучимизни сарф қилиб, жаҳонда ҳукмрон бўлган ёвузликка қарши курашган бўламиз. Мана шу тўғриларда ўйлаб кўринг, мен яна қайтиб кирман,— деб ритор уйдан чиқиб кетди.

— Жаҳонда ҳукмрон бўлган ёвузликка қарши кураш... — деди Пьер ичида ва келажакда шу йўлда кўрсатадиган фаолиятини тасаввур қилди. Унинг кўз олдига ўзи бундан икки ҳафта бурун қандай бўлса, шундай одамлар келди ва буларга ўзича панду насиҳат ўқиди. Унинг кўз олдига ҳам сўзи, ҳам иши билан ёрдам қилган кишилари — йўлдан озган ва бахтсиз кишилар келди: мазлумларни қўлларида халос қилган золимлар кўз ўнгида гавдаланди. Ритор қайд қилган уч мақсаддан энг охиригиси — бани ба-

шарни тўғри йўлга солиш Пьерга айниқса маъқул эди. Ритор айтган биринчи муҳим мақсад унинг мароқини қўзғотган бўлса ҳам, назарда унча муҳим кўринмади; иккинчи мақсад — киши ўз қалбини пок этиб ўзини тўғри йўлга солиши билан унинг унчалик иши бўлмади, чунки шу тобда ўзини аллақачон тўғри йўлга кирган ва илгариги нуқсонларидан қутилган ва фақат эзгуликкагина қодир деб сезар эди.

Ярим соатдан кейин ритор қайтиб келди ва жўяндаги Сулаймон маъбадининг етти зинасига мувофиқ етти фазилатни баён қилди, масонликка кирувчи ҳар бир кишида мана шу фазилатлар бўлиши керак эди: 1) *шикаста нафслик*, тариқатнинг йўлларига риоя қилиш, 2) *жамиятнинг улдузларига итоаткорлик*, 3) *хушфёъллик*, 4) *инсонпарварлик*, 5) *мардлик*, 6) *сахийлик*, 7) *ўлимга муҳаббат*.

— Еттинчидан, — деди ритор, — ўлим тўғрисида кўпроқ ўйлаб, ўзингизни шу даражага етказингки, ўлим кўзингизга даҳшатли душман эмас, балки... эзгулик йўлида риёзат чеккан руҳни роҳат ва фароғатга элтиш учун бу дунёнинг касиратидан қутқарадиган дўст бўлиб кўринсин.

Ритор шу сўзларни айтиб чиқиб кетгандан кейин Пьер: «Ҳа, шундоқ бўлса керак» деб ўйлади. — Шундоқ бўлса керак, лекин мен ҳали шунчалик заифманки, эндигина маъносига унча-мунча тушуниб келаётган ҳаётимни яхши кўраман». У қолган беш фазилатини бирма-бир санаб, мардлик ҳам, сахийлик ҳам, хушфёъллик ҳам, инсонпарварлик ҳам, хусусан, кўзига ҳатто фазилатгина эмас, балки бахт бўлиб кўринган итоаткорлик ҳам қалбида борлигини сизди. (Бебошлигидан қутулиб, ўз иродасини шубҳасиз ҳақиқатни биладиган кишилар қўлига топширишдан бениҳоят хурсанд эди). Еттинчи фазилатни Пьер эсидан чиқариб қўйди ва ҳарчанд ўйласа ҳам эслолмади.

Ритор учинчи марта тез қайтиб келди ва ундан ўз ниятингизда қатъий турибсизми, сиздан нимаки талаб қилинса, ҳаммасини ўрнига етказингизга розимисиз, деб сўради.

— Мен ҳаммасига розиман, — деди Пьер.

— Мен сизга яна шунини айтишим керак, — деди Ритор, — бизнинг тариқатимиз ўз таълимотини сўз билангина эмас, балки ҳикмат ва фазилат муридларига сўздан кўра кўпроқ таъсир қиладиган бошқа воситалар билан таълим беради. Агар қалбингиз соф бўлса, мана шу маъбадимиз ўзининг кўриниши билан сизга сўз билан айтгандан кўра кўпроқ

нарсани англатмоғи керак; қабул қилинганингиздан кейин, эҳтимол, келажакда яна шу хилда таълим кўрарсиз. Бизнинг тарикатимиз ўз таълимотини иероглифлар воситаси билан ўргатган қадимги замон жамиятларига тақлид қилади. Иероглиф,—деди ритор,—ҳис қилиб бўлмайдиган ва тасвир қилинган нарсадаги сифатларга эга бўлган нарсанинг номидир.

Иероглиф нима эканлигини Пьер жуда яхши билса ҳам гапиргани журъат қилолмади. Бу гаплардан у ҳозир синов бошланишини сезиб, индамай риторнинг сўзларига қулоқ солар эди.

— Агар сиз ўз қарорингизда қаттиқ турган бўлсангиз, мен бошлашим керак,— деди ритор Пьерга яқин келиб.— Сахийлигингизнинг исботи учун ҳамма қимматбаҳо нарсаларингизни менга беришингизни сўрайман.

— Ёнимда ҳеч нарса йўқ эди-ку,— деди Пьер унинг сўзидан бутун бойлигини бер деган маъно тушуниб.

— Ҳозир ёнингизда борини бераверинг: соатми, пулми, узукми...

Пьер дарров ёнидан ҳамёнини, соатини олди ва семиз бармоғидан никоҳ кечаси тақиладиган узугини чиқаргани анча уриниб қолди. У ҳамма нарсани бергандан кейин масон:

— Итоаткорлигингизнинг исботи учун ҳозир ечинингизни сўрайман,— деди.

Пьер риторнинг амрига кўра фракини, жилеткаси ва чап оёғидаги этигини ечди. Масон унинг ёқасини суриб, чап кўкрагини очди ва энгашиб иштонининг чап почасини тиззасигача кўтарди. Пьер бу одам овора бўлмасин деб дарров ўнг оёғидаги этигини ҳам ечиб, почасини кўтармоқчи бўлган эди, масон керакмас, деб чап оёғига кийгани туфли берди. Пьер болаларча уялар, интиқликда ўзига-ўзи кулгиси келиб беихтиёр жилмайган кўйи риторнинг қарши-сида қўлларини осилтириб, оёқларини кериб, ундан яна амр-фармон кутиб турар эди.

— Энди софдиллигингизнинг исботи учун энг кўп ҳирс қўйган нарсангизни айтишингизни сўрайман,— деди ритор.

— Менинг ҳирс қўйган нарсаларим! Мен кўп нарсаларга ҳирс қўйган эдим,— деди Пьер.

— Фазилат эгаси бўлиш йўлида сизни иккиланишга ҳаммадан кўпроқ мажбур қилган ўша нарсани айтинг,— деди масон.

Пьер эсламоқчи бўлиб ўйланиб қолди.

У ўзининг қусурларини бирма-бир эслаб ва буларнинг қайси бири каттароқ деб ҳар қайсини салмоқлаб кўрар эди: «Майхўрликми? Баднафсликми? Такасалтангликми? Ялқовликми? Тезликми? Баджаҳлликми? Хотинбозликми?»

— Хотинбозлик — деди Пьер эшитилар-эшитилмас. Бу жавобдан кейин масон анчагача тек ва жим қолди; ниҳоят Пьерга яқин келди-ю, столда турган рўмолни олиб, унинг кўзини яна боғлади.

— Сизга сўнгги марта айтаман: бутун диққатингизни ўзингизга қаратинг, бутун ҳиссиётингизни занжирбанд қилинг, кайфи сафони эҳтиросдан эмас, ўз қалбингиздан истанг. Кайф-сафо манбаи сиздан ташқарида эмас, ўзингизда...

Пьер ҳозир қувонч ва эътиқодга тўла бўлган қалбида одамнинг баҳрини очадиган кайф-сафо манбаи пайдо бўлганини сизди.

IV

Орадан кўп ўтмай қоронги маъбадга бояги ритор эмас, кафил бўлган Вилларский кириб келди. Пьер уни овозидан таниди. Ўз қароридида маҳкам турган-турмаганлиги тўғрисида яна берилган саволга жавобан Пьер:

— Ҳа, ҳа, турибман,— деди ва семиз кўкраги очиқ ҳолда маъсумона табассум билан бир оёғида этик, бир оёғи этиксиз оқсоқлана-оқсоқлана, Вилларский кўкрагига қўйилган қилич билан лапанглаб олға юрди. Уни уйдан олиб чиқиб ва орқа-олдинга қайриб, йўлак бўйлаб олиб кетишди ва ниҳоят ложа¹ эшиги олдига олиб келишди... Вилларский йўталди, унга масонлар болғачаси билан тикиллатиб жавоб беришди, эшик очилди. Йўғон бир товуш Пьердан (унинг кўзи ҳамон боғлиқ эди) кимсан, қаерда ва қачон тутилгансан ва ҳоказо деб сўради. Шундан кейин унинг кўзини очмасдан, яна қаёққадир олиб боришди: йўл-йўлаккай бу «саёҳатда» чекадиган заҳматлари тўғрисида, муқаддас дўстлик тўғрисида, халлоқи олам тўғрисида, барча қийинчилик ва хавф-хатарларга мардонавор тоб бериши тўғрисида разм билан сўзлашди. Бу саёҳат чоғида Пьер ҳамроҳлари уни гоҳ *жўянда*, гоҳ *жафокаш*, гоҳ *толиб* деб атаёт-

¹ Ложа—масонлар мажлис қурадиган махсус хона ва бошланғич ташкилот.

ганликларини ва бу гапларни айтганларида болгача ва қилич билан турлича тақиллатганликларини пайқади. Уни алланиманинг олдига олиб келганларида пирлари шошиб ва гангиб қолганликларини сизди. Уни ўраб олган одамлар шивирлашиб ўзаро мунозара қилаётганликларини, булардан бири уни нечукдир бир гилам устидан юргизишни талаб қилаётганлигини эшитди. Шундан кейин унинг ўнг қўлини олиб ниманингдир устига қўйишди, чап қўлини чап кўкрагига қўйишни буюришди ва бир масон айтаётган сўзларни такрорлаб, тарикат қонун-қоидаларга содиқ бўлиш тўғрисида қасам ичишга ундашди. Сўнгра шамни ўчириб, спирт ёндиришди (Пьер буни ҳидидан билди) ва унга «Сен ҳозир кичик зиёни кўрасан» дейишди. Унинг кўзини очишди. Пьер худди тушида кўргандай, спирт алангасининг хирагина ёруғида риторга ўхшаш оқ пешгир тутган бир неча кишини кўрди, булар унинг рўпарасида кўкрагига қилич ўқталиб туришар эди. Буларнинг орасида қонга беланган оқ кўйлак кийган бир киши бор эди. Пьер қилич кўкрагимга санчилсин, деб олға ташланди. Бироқ қиличлар четланди. Унинг кўзини дарров боғлашди.

— Ҳозир сен кичик зиёни кўрдинг,— деди кимдир. Кейин яна шамларни ёқиб, энди катта зиёни кўришинг керак дейишди ва яна кўзини очишди ва ўндан ортиқ овоз тўсатдан: *sic transit gloria mundi*¹ деди.

Пьер аста-секин ўзига кела бошлади ва уйга, ундаги одамларга қарай бошлади. Қора чойшаб ёпилган узун стол атрофида ўн иккитача одам ўтирар, ҳаммасининг кийими ҳам Пьер ҳали кўрган кишиларнинг кийимига ўхшар эди. Булардан баъзи бирларини Пьер Петербургдаги ўтиришларда кўрган эди. Раислик ўрнини бўйнига махсус бут таққан, Пьерга нотаниш ёш бир йигит ишғол қилган эди. Унинг ўнг томонида Пьер бундан икки йил бурун Анна Павловнанинг уйида кўргани ўша итальян аббат ўтирар эди. Булар орасида яна катта бир мансабдор ва илгари Курагинларникида турган швейцариялик бир мураббий ҳам бор эди. Ҳамма қўлига болгача тутган раиснинг сўзларига қулоқ бериб, шукуҳ билан хомуш ўтирар эди. Деворга ёниб турган юлдуз ўрнатилган; столнинг бир томонида турли-туман расмлар солинган чоғроқ гилам, иккинчи томонида меҳробга ўхшаган бир жой бўлиб, унда инжил билан одамнинг калла суяги турар эди. Столнинг тевара-

¹ Дунён фоний мана шундай ўтади кетади.

гига бутхона чироғпояларига ўхшаган етита катта-катта чироғпоя қўйилган. Масонлардан икки киши Пьерни меҳробга олиб бориб чўккалатишди ва меҳробга сажда қилишни буюришди.

— Аввал қўлига курак олишни керак, — деди масонлардан бири секингина.

— Эй, қўя турсангиз-чи! — деди яна бири.

Пьер кўзлари жавдираб, сажда қилмасдан атрофга қаради ва бирдан иштибога қолди: «Қаердаман? Нима қилаётибман? Мени калака қилишмаётганмикин? Шу ишларимдан кейинчалик ўзим уялиб юрмасмиканман?» Лекин бу иштибо бир лаҳзагина давом этди. У атрофини ўраб турган кишиларнинг жиддий башарасига қаради, шу дамгача қилган ишларини эслади ва ёрти йўлда — аросатда қолиш мумкин эмаслигини англади: у ўз иштибосидан ўзи кўрқиб, ўзида аввалгидай ихлос туғдиришга тиришиб меҳробга сажда қилди. Дарҳақиқат унинг ихлоси илгаридан ҳам ортиб кетди. У бирмунча вақт бош қўйиб ётгандан кейин унга ўрнингдан тур, дейишди ва бошқалар тутган пешгир сингари оқ меш пешгир боғлашди, қўлига курак, уч жуфт қўлқоп беришди. Шундан кейин пири аъзам унга мурожаат қилди. Пири унга метинлик ва поклик рамзи бўлишни бу пешгирга ҳеч доғ туширмаслигига ҳаракат қилишни тайинлади: кейин шу курак билан ўз қалбингни қусурлардан тозала, одамларнинг қалбини ардоқла деди. Кейин бир жуфт мардона қўлқоп ҳақида гапириб, бунинг маъносини ҳали сен билолмайсан, лекин эҳтиёт қилгин деди; иккинчи бир жуфт мардона қўлқопни мажлисларда киясан деди, ниҳоят учинчи бир жуфт заифона қўлқоп ҳақида шундай деди:

— Азиз биродар, бу заифона қўлқоп сизнинг ихтиёрингизда. Қайси хотинни кўпроқ эҳтиром қилсангиз, ўшага беришди. Ўзингиз муносиб кўриб, ихтиёр қилган хотинингизга шу туҳфа билан қалбингизнинг поклигини исбот қиласиз, — деди ва бир оз жим қолганидан кейин илова қилди. — Шунинг назарда тутки, азиз биродар, бу қўлқоп нопок қўлнинг зийнати эмас, Пири аъзам шу сўзларни айтаётганда Пьернинг назарида раис хижолат тортгандай кўринди. Пьер ундан кўпроқ хижолат тортди ва ҳатто қизариб, болалардай кўзларидан ёш чиқди-да, аланглаб атрофга қарай бошлади. Ўнгайсиз жимлик чўкди.

Бу жимликни биродарлардан бири бузиб, Пьерни гилам олдига олиб борди ва дафтарига қараб-қараб, гилам-

даги офтоб, ойболгача, шоқул, курак, йўнилган ва йўнилмаган тош, устун, уч дераза ва бошқа нарсаларнинг тасвирини унга тушунтира бошлади. Кейин Пьерга жой тайинлашди, ўтирадиган ложасининг белгисини кўрсатишди, киришда айгиладиган сўзни айтишди, ниҳоят, ўтиргани ижозат беришди. Пири аъзам дастурни ўқий бошлади. Дастур жуда узун эди. Пьер хурсандликдан, ҳаяжон ва уяғидан ўқилаётган нарсага тушуна олмас эди. У дастурнинг фақат кейинги жумласинигина эшитди-ю, шу эсида қолди:

«Биз ўз маъбадларимизда эзгулигу ёвузлик орасидаги даражалардан бошқа даражаларни тан олмаймиз. Тенгликни бузадиган бирон ҳаракатдан ўзингни сақла. Ким бўлмасин, одам боласига дарҳол ёрдам қил, гумроҳга йўл кўрсат, йиқилаётганини суяб қол, одам боласига ҳеч қачон душманлик қилма, ғазабланма. Хушфёъл ва хушмуомала бўл. Барчанинг кўнглида эзгулик оловини ёқ. Бахтсаодатни одам боласи билан баҳам кўр, шунда бу фароғатингга ҳеч қачон ҳасад путур етказмайди.

Душманингни кечир, ундан қасос олма, унга фақатгина яхшилик қил. Олий қонунни мана шундай ижро қилишинг билан сен қадимги, йўқотган шавкатинг изига тушган бўласан». У сўзини тамом қилганидан кейин ўрнидан туриб, Пьерни қучоқлади ва ўпди.

Пьер хурсандлигидан кўзларида ёш, табриклаётган ва қайтадан танишаётган одамларга нима жавоб беришини билмай, атрофига қарар эди. У ҳеч қандай танишликни тан олмас, бу одамларнинг ҳаммасига фақат ҳаммаслагим дебгина қарар ва улар билан бирликда иш бошлаш иштиёқида ёнар эди.

Пири аъзам болгачаси билан тақиллатди, ҳамма жой-жойига ўтирди ва бир киши мўминлик зарурати ҳақида ваъз айтди.

Пири аъзам энг сўнгги бурчни адо этишни буюрди, иона тўпловчи унвонини олган катта мансабдор масоиларни айланиб чиқди. Пьер иона варақасига бор пулни ёзмоқчи бўлдию, лекин бу мағрўрлик бўлмасин деб қўрқиб, бошқалар қанча ёзган бўлса шунча ёзиб қўя қолди.

Мажлис тамом бўлди. Пьер уйга қайтиб келганида ўзини худди ўн йиллик сафардан қайтган ва буткул ўзгариб, бурунги урф-одатларидан тамоман бегона бўлиб қолгандай сездди.

Ложада бўлган қабул маросимининг иккинчи кунини Пьер уйда китоб ўқиб ўтираркан, ундаги бир томони худони, бир томони маънавий, учинчи томони жисмоний ва тўртинчи томони аралаш асосларини тасвир этган тўрт бурчакнинг маъносини англашга уринар эди. У ҳар замон китоб ва тўрт бурчакдан бошини кўтариб, хаёлида янги ҳаётнинг режасини тузар эди. Кеча ложада, дуэль хабари шохнинг қулогига етганлиги ва Пьер Петербургдан чиқиб кетса, балки яхшироқ бўлиши тўғрисида гапиришган эди. У ўзининг жанубдаги мулкларига бориб, у ерда ўз деҳқонлари билан машғул бўлишни мўлжаллади. У мана шу янги ҳаёти тўғрисида хурсанд бўлиб ўйлаб ўтирганида беҳосдан князь Василий кириб келди.

— Дўстим, сен Москвада нима бало қилдинг? Лёля билан нима учун урушдинг, тол шер¹ Сен янглишгансан, — деди князь Василий эшикдан кирар экан.— Мен ҳаммасини билдим. Сенга шуни айтиб қўяйки, Эленда ҳеч гуноҳ йўқ, у фариштадай бегуноҳ.

Пьер жавоб қайтармоқчи бўлган эди, князь Василий унинг сўзини оғзидан олди:

— Нима учун тўппа-тўғри менга, ўз дўстингга муржаат қилмадинг? Ман ҳаммасидан хабардорман, ҳаммасини биламан,— деди у,— сен ўз ор-номусини биладиган кишини сифатида орийат талаб қилгансан; эҳтимолки бир оз шошқалоқлик қилгандирсан, лекин бу тўғрида гапириб ўтирмаймиз. Аммо шуни назарда тутки, сен бу ишнинг билан Элен икковимизни бутун жамоат ва ҳатто сарой олдида ёмон аҳволда қолдирасан,— деди у овозини пасайтириб.— Элен Москвада, сен бу ерда. Шуни билгинки, дўстим,— деди Пьернинг қўлини пастга тортиб,— бу бир англашилмовчилик холос, ўзинг ҳам сезиб тургандирсан деб ўйлайман. Ҳозир хат ёзиб бергин. Элен бу ерга келиб, ҳаммасини сенга айтиб беради. Бўлмаса, ўзингга жабр бўлади, дўстим.

Князь Василий унга «гап мана шу» дегандай назар ташлади.

— Тул маликамиз бу ишга жуда қизиққанлар, деб тайинлик одамлардан эшитдим. Биласанми, маликамиз Эленга жуда меҳрибонлар.

¹ Азизим.

Пьер гапирмоқчи бўлиб бир неча марта оғиз ростлади-ю, лекин бир томондан князь Василий навбат бермади, иккинчи томондан эса, қайнатасининг сўзини қайтариб, ярашмасликка қарор қилганлигини қатъий айтгани журъат қилолмади. Бундан ташқари, масонлар дастурдаги «хушфёъл ва хушмуомала бўл» деган гап эсига тушди. У афтини буриштирди, қизарди, нима қилишини билмай бир неча марта туриб ўтирди: умрида ҳеч қачон ким бўлмасин ҳеч кимнинг юзига қаттиқ гапирмагани учун ҳозир кўп қийин аҳволга тушиб қолди. У князь Василийнинг бунақа мағрурлик билан айтадиган сўзларига бўйинсунишга шу қадар ўрганиб қолган эдики, ҳозир ҳам унга бир нима дейишга ўзини ожиз сизди, лекин келажак ҳаёти ҳозир айтадиган гапига боғлиқ эканлигини билиб турар эди: у яна эски йўлдан юрадими — ёки масонлар кўрсатган, янги ҳаётга олиб борадиган ўша жозибали йўлдан борадими шу бир оғиз гапига боғлиқ эди.

— Қани, азизим,— деди князь Василий тегишиб — «хўп» дегин, мен ҳозир сенинг номингдан хат ёзаман, олам гулистон,— лекин князь Василий ҳали сўзини тугатмаган эдики, Пьер отасига ўхшаб, оқариб бўзариб, князь Василийнинг афтига қарамай:

— Князь, мен сизни чақирганим йўқ, чиқинг ҳозир, чиқиб кетинг,— дея шивирларкан, ирғиб ўрнидан туриб эшикни очди ва ўзи қилаётган ишига ўзи ишонмай, князь Василийнинг қути ўчганини кўриб севиниб,— чиқинг дейман! — деди яна.

— Сенга нима бўлди? Хушинг жойидами?

— Чиқинг деяпман! — деди яна Пьер қалтироқ овоз билан. Князь Василий тайинлик бир жавоб олмай, чиқиб кетишга мажбур бўлди.

Пьер бир ҳафтадан кейин янги ёр-дўстлари бўлмиш масонлар билан хайрлашди ва уларга иона тариқасида катта пул қолдириб ўз мулкига кетди. Янги биродарлари унга Киев ва Одесса масонларига хат қилиб беришди ва унга хат ёзиб туриш ва келажак янги фаолиятларига раҳбарлик қилиш тўғрисида ваъда беришди.

VI

Пьер билан Долохов ўртасида бўлиб ўтган иш босди-босди қилинди ва подшоҳ ўша вақтларда дуэль хусусида жуда қаттиққўл бўлса ҳам, лекин ҳар иккала рақибга ҳам,

уларнинг секундантларига ҳам ҳеч нарса бўлмади. Бироқ Пьер хотини билан ажрашгандан кейин дуэлнинг сабаби ҳаммага маълум бўлди. Бир вақтлар гайри қонуний ўғил бўлганида ҳамма илтифот ва ҳимоят кўзи билан қараган, Россия империясида энг бадавлат бўйдоқ-йигитлардан бўлганида ҳамма ширин сўз айтган ва мақтаган Пьер уйланганидан кейин, яъни қизлар ва оналарнинг ундан умидлари узилгандан сўнг, хусусан одамларни ўзига хайрихоҳ бўлишларини истамагани ва хайрихоҳ қила билмагани учун жамоат ўртасида анчагина сҳори тўкилган эди. Энди ҳамма айбни унга тўнкашар, уни тутуруқсиз бадрашк, отасига ўхшаб жаҳли келганда, кўзига ҳеч нарса кўринмайдиган жоҳил дейишар эди. Пьер кетгандан кейин, Элен Петербургга келганда, таниш-билишлари уни хурсандлик билангина эмас, балки унинг бошига келган ғамга ғамгузордай бўлиб қарши олишди. Эридан гап очилганда Элен ўзига хос одоб билан, гарчи маъносига тушунмаса ҳам, рафтор қилди. Бу рафтори билан у гўё «тақдирига тан бермай начора, худо пешонамга шундай эр ёзган бўлса, қандоқ қилай» деб турар эди. Князь Василий ўз фикрини очиқроқ айтар эди. Пьердан гап очилганда у елкасини учириб ишора қилиб:

— *Uncerveau fêlé — je le disais toujours*¹, — дер эди.

— Мен олдинроқ айтган эдим, — деди Анна Павловна, мен ўшандаёқ дарров, ҳаммадан бурун (у ҳаммадан бурун айтганлигини таъкидлар эди) бу йигит асримизнинг йўлдан оздирувчи ғоялари бузган ярамас йигит, деган эдим. У чет элдан янги келиб, унга ҳамманинг ҳаваси келиб юрганда шундоқ деган эдим. Эсингизда борми, бир куни кечқурун бизникида ўгиришганимизда ўзини аллақандай бир Маратга ўхшатиб ўтирган эди. Мана, оқибати нима бўлди? Шу тўйнинг бўлишига ўшандаёқ кўнглим йўқ эди, ўшандаёқ охири бахайр бўлсин, деган эдим.

Анна Павловна бўш кунлари ҳали ҳам бурунгидек ўз уйида ўзига хос маҳорат билан ўтиришлар ташкил қилар, бу ўтиришларга биринчидан Анна Павловна ўзи айтгандай *La crème de la véritable bonne société, la fine fleur de l'essence intellectuelle de la société de Pétersbourg*² йиғилар эди. Бу хилланган меҳмонлардан ташқари, Анна Павловна ташкил қилган ўтиришлар бошқа ўтиришлардан шу билан

¹ Мен ҳамма вақт жиннисимон демасмидим.

² Яхшиларнинг яхшиси, Петербург оқилларининг гули

фарқ қилар эдики, у ҳаммавақт бунда меҳмонларга бирон янги ва ҳаммага ёқадиган кишини таништирар, Петербург сарой муҳибларининг кайфиятини кўрсатадиган сиёсий термометрнинг даражаси бошқа ҳеч қаерда бу ўтиришлардагидек очиқ ва равшан кўринмас эди.

1806 йилнинг охирида, Наполеон прусс армиясини Иена ва Ауерштет атрофида тор-мор қилганлиги, прусс қалъаларининг кўпи қўлдан кетганлиги ҳақида хунук хабарларнинг тафсилоти келганидан ва бизнинг қўшинларимиз Пруссия тупроғига кириб, Наполеонга қарши иккинчи уруш бошланганидан кейин Анна Павловна уйда ўтириш ташкил қилди. Бу ўтиришда *la cène de la végétale boppe société*¹ ташкил қилганлар дилбар ва эри ташлаб кетган бахтсиз Элен, Mortemart, яқиндагина Венадан келган дилкаш князь Ипполит, икки нафар дипломат, Анна Павловнанинг холаси, суҳбатларида *d'un homme de beaucoup de mérite*² дебгина аталадиган бир ёш йигит, яқиндагина лутфан фрейлина қилинган бир хотин ва унинг онаси ҳамда яна бир неча бундайроқ кишилардан иборат эди.

Бу кечада Анна Павловна меҳмонларига таништирган янги шахс яқиндагина Пруссия армиясидан чопар бўлиб келган ва у ерда катта бир амалдорга адъютант бўлиб хизмат қиладиган Борис Друбецкой эди.

Бу ўтиришда сиёсий термометрнинг суҳбат аҳлига кўрсатган ҳарорат даражаси шундан иборат эди: бутун Европа подшоҳлари ва саркардалари ҳар қайсимизни ва ҳаммамизни дилсиёҳлик ва қайғуга солиш учун Наполеонни қанчалик ёқлашга тиришмасинлар, Бонапарт хусусидаги бизнинг фикримиз барибир ўзгармайди. Биз бу ҳақда кўнглимизда нима бўлса шуни очиқ айтишдан тўхтамаймиз ва Пруссия қироли ҳамда бошқаларга шуни айтаемизки: «Ўзларингга қийин. Tu l'as voulu, George Dandin,³ бизнинг айтадиган гапимиз мана шу». Анна Павловна ташкил қилган бу ўтиришда сиёсий термометр мана шуни кўрсатар эди. Меҳмонларга таништирилиши керак бўлган Борис меҳмонхонага кирганда ҳамма йиғилиб бўлган, Анна Павловна бош бўлган суҳбат Австрия билан бўлган дипломатик муносабатларимиз ва у билан иттифоқ тузиш умиди устида борар эди.

¹ Яхшиларнинг яхшиси

² Катта фазилат эгаси

³ Сен шуни истар эдинг, Жорж Дандэн.

Олифта адъютантча мундир кийган, тўлишган, юзлари қип-қизил Борис меҳмонхонага бамайлихотир кириб келди, уни салом бериш учун одатдагича аввал Анна Павловнанинг холаси олдига олиб боришди, сўнгра меҳмонлар даврасига ўтқизишди.

Анна Павловна унга қоқ суякдан иборат бўлган қўлини ўптирди, кейин уни баъзи нотаниш меҳмонлар билан таништираар экан, пичирлаб ҳар қайсисини таърифлади.

— *Le Prince Hippolyte Kouraguine — charmant jeune homme. M-r Kroug chargé d'affaires de Kopenhague — un esprit profond, ёки оддийгина қилиб айтганда: M-r Shitoff un comme de beaucoup de mérite.*¹

Борис хизмат даврида Анна Михайловнанинг гамхўрликлари соясида ва ўз диди ҳамда табиатан сиполиги орқасида хизматга хийла қулай вазиятни ишғол қилиб олди. У жуда катта бир кишига адъютант бўлиб, Пруссияга муҳим бир топшириқ билан бориб, ҳозир ўша ердан қайтиб келаётган эди. У Ольмюцда ўзига жуда ёқиб қолган, лекин ҳеч қаерда ёзилмаган субординацияни жуда яхши ўрганиб олган, бу субординацияга кўра, прапоршик сўзсиз генералдан жуда юқори туради; бу субординацияга кўра хизматда юқори мартабага эришиш учун ҳаракат, меҳнат, ботирлик, садоқат эмас, балки қилинган хизмат учун мукофот берадиганлар билан муомала қилишни билиш керак эди: у ўзининг тез муваффақият қозонишига ҳамда бошқалар бунинчун тушунмасликларига кўпинча ҳайрон қолар эди. Мана шу кашфиёти натижасида унинг бутун кундалик ҳаёти, илгариги таниш-билишлари билан бўлган бутун муносабатлари, келажаги тўғрисидаги бутун режалари буткул ўзгариб кетди. У бой эмас, лекин бор пулини бошқалардан кўра яхшироқ кийишга сарф қилар, ҳар қандай ҳузур-ҳаловатдан воз кечар эди-ю, лекин мундоқ извошга тушмас ёки эски мундир кийиб Петербург кўчасига чиқмас эди. У ўзидан юқори ва фойдаси тегадиган одамларгагина яқинлашар ва улар билан ошно бўлишга тиришар эди. У Петербургни яхши кўрар ва Москвани эса ёмон кўрар эди. Ростовлар оиласи ва Наташага бўлган болалик муҳаббати ёдига тушса жини кўзир, шунинг учун армияга кетганидан бери Ростовларникига қадам босмаган эди. Анна Павловнанинг уйдаги суҳбатда иштирок

¹ Князь Ипполит Курагин, дилкаш йигит. Жаноб Круг, Копенгаген элчиси, зақи одам . . . ва жаноб Шитов, кўп фазилатли киши.

тишни хизматда катта мартабага эришиш деб билган Борис бу ерда ўзининг ролини дарҳол англади, бу ерда ўтирганларга зеҳн солиб ҳар қайсиси билан яқинлашиш имконияти ва фойдасини чамалар экан, ўзидаги фазилатдан фойдаланишни Анна Павловнага қўйиб берди. У гўзал Элен ёнидан кўрсатилган жойга ўтириб, суҳбатга қулоқ берди.

— *Vienne trouve les bases du traité proposé tellement hors d'atteinte qu'on ne saurait y parvenir même par une continuité de succès les plus brillants, et elle mêt en doute les moyens qui pourraient nous les procurer*». C'est la phrase authentique du cabinet de Vienne¹,— деди Дания элчиси.

— C'est le doute qui est flatteur! — деди l'homme à l'esprit profond² хиёл табассум билан.

— Il faut distinguer entre le cabinet de Vienne et l'Empereur d'Autriche, — Mortemart. — L'Empereur d'Autriche n'a jamais pu penser à une chose pareille, ce n'est que le cabinet qui le dit.³

— Eh, mon cher vicomte, — деди Анна Павловна гапга аралашиб, — *L'Urope ne sera jamais notre allée sincère*.⁴

Шу гаплардан кейин Анна Павловна Борисни ишга солиш учун Пруссия қиролининг жасорати ва матонатидан сўз очди.

Борис сўз навбатини кутиб, гапираётган кишининг сўзига диққат билан қулоқ солиб ўтираркан, ёнидаги гўзал Эленга бир неча марта қараб ҳам қўйди; Элен ҳам ўз навбатда бир неча марта ёш ва чиройли йигит — адъютант билан жилмайиб кўз уриштириб олди.

Анна Павловна Пруссия аҳволи тўғрисида сўзлаб туриб, Борисдан Глогауга қилган сафари ва Пруссия қўшинларининг аҳволи тўғрисида гапириб беришни сўради. Борис шошилмасдан, соф француз тилида жуда ўринлатиб, қўшинлар тўғрисида, сарой хусусида анчагина қизиқ тафсилотларни айтди ва бутун сўзи давомида айтган фактлари

¹ «Вена таклиф қилинган шартноманинг асосларини шу қадар имконият хорижида деб биладики, буларни бирмунча порлоқ муваффақиятлар натижасидагина қўлга киритиш мумкиндир ва Вена мана шу муваффақиятларни қўлга киритишимиз воситаларига шубҳа билан қарайди». Вена кабинетининг фикри мана шу.

² Яхши шубҳа—деди заковат эгаси

³ Вена кабинетини Австрия императоридан фарқ қилиши керак,— деди Мортемар. — Австрия императори бундай ўйлаши ҳеч мумкин эмас, бу фақат кабинетнинг гапи.

⁴ Оҳ, азизим, викоит, Европа ҳеч қачон бизга самимий иттифоқчи бўлмайди.

тўғрисида ўз фикрини баён қилишдан қочишга ҳаракат қилди. Борис бирмунча вақт меҳмонларнинг диққатини ўзига тортди ва Анна Павловна бу янги тортгидан меҳмонлар мамнун бўлганликларини сизди. Бориснинг сўзларига ҳаммадан кўра Элен ортигроқ эътибор қилар эди. У бир неча марта сўз қотиб, Бориснинг сафари ҳақидаги баъзи бир тафсилотларни сўради ва бу саволлардан Пруссия армиясининг аҳволига жуда қизиққандай кўринар эди. Борис сўзини тамом қилиши биланоқ Элен одатлагича жилмайиб, унга мурожаат қилди:

— Il faut absolument que vous veniez me voir,¹ — деди. Бу гапни шундай бир тарзда айтдики, гўё Борис билмайдиган баъзи бир мулоҳазаларга кўра, унинг келиши жуда зарур эди. — Mardi entre les 8 et 9 heures. Vous me ferez grand plaisir.²

Борис унинг хоҳишини бажо келтиришга ваъда бериб, энди у билан сўзлашмоқчи бўлган эди, Анна Павловна «ҳолам сизнинг сўзингизни эшитмоқчи» деган баҳона билан Борисни чақирди.

— Сиз бу кишининг эрини биласиз-а? — деди Анна Павловна кўзини юмиб ва маҳзун бир ҳаракат билан Эленни кўрсатиб. — Шундай чиройли хотин шундай бахтсиз бўлса-я! Унинг олдида эридан сира сўз оча кўрманг! Бечорага жуда ҳам қийин!

VII

Борис билан Анна Павловна меҳмонлар даврасига қайтиб келганда князь Ипполит гап сотиб ўтирган эди. У ўтирган креслосида илгарироқ сурилиб:

— Le Roi de Prusse!³ — дедино кулиб юборди. Ҳамма унга қараб қолди, — Le Roi de Prusse? — деб сўради Ипполит ва яна кулди, яна осойишта ва жиддий қиёфада ўзини креслога ташлади. Анна Павловна бир оз кутди, лекин унинг ортиқ сўзлашга майли йўқлигини кўриб, худо беҳабар Бонапарт Потсдамда Буюк Фридрихнинг қиличини ўғирлагани ҳақида сўз очди.

¹ Албатта, менинг олдимга бир келишингиз керак.

² Сешанба куни соғ 8 билан 9 орасида. Келсангиз, жуда хурсанд бўламан.

³ Пруссия қироли!

C'est l'épée de Frédéric le Grand que je...¹— деб гап бошлаган эди, Ипполит унинг сўзини бўлиб:

— Le Roi de Prusse...— деди-ю, меҳмонлар оғзига қараши биланоқ уэр сўраб яна жим бўлди. Анна Павловна афтини буриштирди. Ипполитнинг ошнаси Mortemart унга қараб: Voyons à qui en avez vous avec votre Roi de Prusse?²— деди.

Ипполит худди ўз кулгисидан ўзи уялгандай кулди.

— Non, ce n'est rien, je voulais dire seulement...³ (у Венада эшитгани ва бутун оқшом давомида айтишга урингани бир қизиқ гапни айтмоқчи эди.) Je voulais dire seulement que nous avons tort de faire la guerre pour le roi de Prusse.⁴

Борис шундай эҳтиёт билан табассум қилдики, меҳмонлар ҳазилни қандай қабул қилишларига қараб, бу табассумни, ўша ҳазилни мазах қилиш, ҳазил маъқул бўлди, деб тушунса ҳам бўлар эди. Ҳамма кулиб юборди.

— Il est très mauvais votre jeu de mot, très spirituel, mais injuste — деди Анна Павловна буришган бармоғи билан таҳдид қилиб.— Nous ne faisons pas la guerre pour le roi de Prusse, mais pour les bons principes. Ah, le méchant, ce prince hippolyte!⁵ — деди у.

Сухбат кўпроқ сиёсий янгиликлар атрофида айланиб, бутун оқшом давом этди. Ўтиришнинг охирида сўз шаҳаншоҳ берган мукофотлар тўғрисида борганда сухбат жуда ҳам авжига чиқди.

Ўтган йили №№ портрет ишланган тамакидон мукофот олди-ку,— деди L'homme à l'esprit profond⁶— Нера энди ўша мукофотни SS ололмас экан?

— Je vous demande pardon, une tabatière avec le portrait de L'Empereur est une résomqense, miis point une distincton — деди дипломат,— un cadeau plutôt.⁷

¹ Бу қилич Буюк Фридрихники бўлиб, мен буни . . .

² Хўп, нима бўлипти Пруссия қироли?

³ Ҳеч нарса, мен фақат айтмоқчи эдимки...

⁴ Мен фақат шуни айтмоқчи эдимки, биз Пруссия қиролини деб бекорга уришиб юрибмиз.

⁵ Сизнинг сўз ўйинингиз яхши эмас, жуда ўткир бўлса ҳам лекин ноҳақ. Биз Пруссия қироли учун эмас, балки эзгу ният учун урушаётимиз. Бай-бай, бу князь Ипполит мунча заҳар!

⁶ Заковат эгаси.

⁷ Кечирасиз, императорнинг портрети ишланган тамакидон мартаба эмас, мукофот, ҳатто армуғондир.

—Il y eu plutôt des antécédents, je vous citerai Schwarzenberg.¹

—C'est impossible,²—деди яна бири.

— Le grand cordon, c'est différent³,— деди бошқаси.

Ҳамма кетгани ўрнидан кўзғолганида бутун оқшом кам гапириб ўтирган Элен яна Борисга қараб буйруқомуз мулойим бир илтимос йўсинида унинг сешанба куни келишини сўради.

— Сизнинг келишингиз жуда зарур,— деди у Анна Павловнага кулимсираб қараб. Анна Павловна пуштпаноҳида бўлган Элен тўғрисида сўзлаган вақтда юзида пайдо бўладиган ўша маънос табассум билан Эленнинг хоҳишини тасдиқлади. Бориснинг шу оқшом Пруссия кўшинлари ҳақида айтган ҳалиги сўзларидан Элен уни албатта кўришим зарур, деган фикрга келгандай эди. Элен худди сешанба куни келсангиз, бу заруратнинг сабабини айтиб бераман, дегандай кўришарди.

Борис сешанба куни кечқурун Эленнинг ҳашаматли меҳмонхонасига келди-ю, лекин бу ерга келиши нима учун бунчалик зарур бўлганлигига дурустроқ бир изоҳ топа олмади. Бу ерда бошқа меҳмонлар ҳам бор эди. Графиня Борис билан дурустгина гаплашмади ҳам, Борис кетаётиб унинг қўлини ўнганида Элен нечукдир жилмаймасдан, шивирлаб:

— Venez demain dîner ... le soir. Il faut que vous venez... Venez⁴,— деди.

Борис Петербургга бу келишида графиня Безухованинг уйига серқатнов бўлиб қолди.

VIII

Уруш авж олиб кетиб, жанг майдони Россия чегарасига яқинлашиб келмоқда эди. Ҳамма инсоният душмани бўлмиш Бонапартни қаргамоқда эди. Қишлоқларда халқ лашкарлари тўпланмоқда, аскарликка одам олинмоқда эди. Жанг майдонларидан турли-туман хабарлар келиб турар, бу хабарлар ҳаминша ёлгон-яшиқдан иборат бўлар, шунинг учун буларга ҳамма ҳар хил маъно берар эди.

¹ Мисоллар бўлган—Шварценберг.

² Бундоқ бўлиши ҳеч мумкин эмас.

³ Лента—бошқа масала...

⁴ Эртага овқатлангани келинг кечқурун. Келишингиз зарур албатта келинг.

Кекса князь Болконский, князь Андрей ва княжна Марьянинг ҳаётлари 1805 йилдан буён анча ўзгариб кетди.

1806 йилда кекса князь халқ лашкарлари бўйича ўша вақтда бутун Россияга тайинланган саккиз бош кўмондоннинг бири эгилиб тайинланди. Ўғлини ўлганга чиқарган вақтларида қарилиги айниқса билиниб қолган кекса князь заифлигига қарамай, императорнинг ўзи тайинлаган бу вазифадан бош тортишни ўзига эп кўрмади ва бу фаолият уни ғайратга киргизиб, тетик қилиб қўйди. У ўзига топширилган уч губернага ҳар доим қатнаб турар, ўз вазифаларини ниҳоятда садоқат билан адо этар, қўл остидаги одамларга бениҳоят қаттиқ қўл бўлиб, ҳеч бир икир-чикирни кўзидан қочирмас эди. Княжна Марья отасидан математика дарси олишни йиғиштириб қўйди, фақат чол уйда бўлган чоғлардагина ҳар куни эрталаб кичкина князь Николайнинг (бобоси уни шундоқ атар эди) мураббияси билан отасининг кабинетига кирар эди. Ҳали эмадиган князь Николай ўз мураббияси ва дояси Савишна билан марҳума княгинянинг уйида турар, княжна Марья эса, жиянчасига қўлидан келганича оналик қилиб, кўп вақтини унинг бўлмасида ўтказар эди. M-lle Bourienne ҳам болани жуда яхши кўрадигандай кўринар, княжна Марья кичкина *фаришта* (у жиянини шундоқ деб атар эди)га қараш ва у билан ўйнаш лаззатидан ўзини маҳрум қилиб, бу лаззатини дугонасига бағишлар эди.

Лисие Гори бутхонасининг олдида, кичкина княгиня қабрининг тепасида часовня¹ бўлиб, бунга Италиядан келтирилган мрамор ҳайкал қўйилган эди. Бу ҳайкал қанотларини ёзиб учишга тайёр турган фариштанинг тасвири эди. Фариштанинг юқориги лаби худди табассум қилмоқчи бўлгандай, бир оз кўтарилиб турар эди. Бир куни князь Андрей билан княжна Марья часовнядан чиқаркан, ажиб бир ҳолни — бу фариштанинг юзи марҳуманинг юзини эслатишини айтди. Лекин князь Андрей бундан ҳам ажиброқ бир нарсани синглисига айтмади: ҳайкалтарош фариштанинг юзига тасодифий равишда шундай бир ифода берган эдики, князь Андрей марҳума хотиннинг юзида ўқигани ўша «Вой, мени нима қилиб қўйдиларинг?..» деган маънони уқиди.

Князь Андрей қайтиб келганидан кейин, орадан кўп вақт ўтмай кекса князь ўғлига Лисие Горига тўрт чақирим

¹ Кичкина бутхона.

келадиган Богучароводаги катта мулкни ажратиб берди. Бир томондан Лисие Горига боғлиқ оғир хотирот, бир томондан отасининг феъл-атворига унчалик тоқати бўлмаганлиги, бир томондан узлатга чекилиш зарурати важдан князь Андрей Богучаровога кўчди-да, вақтининг кўпроқ қисмини шу ерда ўткази бошлади.

Аустерлиц кампаниясидан кейин князь Андрей минбаъд ҳарбий хизматга кирмасликка аҳд қилди: уруш бошланиб, ҳамма аскарний хизматда бўлиши зарур бўлиб қолган вақтда у ҳақиқий ҳарбий хизматдан қутилиш учун отасининг қўл остида халқ лашкарлари тўплаш вазифасида ишлади. Ота-бола 1805 йилдан кейин гўё ролларини алмаштиргандай бўлишди. Кекса князь ишда ғайратга миниб, кампаниядан яхши натижалар умид қилар, князь Андрей эса, аксинча, урушда иштирок қилмай, ичида афсусланар ва кампаниядан фақат ёмон натижалар кутар эди.

1807 йилнинг 26 февралда кекса князь округларга чиқиб кетди. Князь Андрей Лисие Горига қолди, у отаси бўлмаган вақтларда кўпинча вақтини шу ерда ўтказар эди. Кичкина Николушка уч кундан бери бетоброқ эди. Кекса князини олиб борган кучерлар шаҳардан қайтиб, князь Андрейга турли қоғоз ва хатлар олиб келишди.

Хат олиб кирган камердинер ёш князни кабинетдан тополмай, княжна Марьянинг бўлмасига кирди. Бироқ князь Андрей бу ерда ҳам йўқ эди. Унга князь ўз ўглининг бўлмасида эканлигини айтишди.

— Зоти олийлари, Петрушка сизга хат олиб келибди,— деди мураббиа ёрдамчиларидан бўлмиш бир қиз князь Андрейга қараб. Князь Андрей болалар стулчасида ўтириб, жуда диққат қилиб, титроқ қўллари билан ярим рюмка сувга шишадан дори томизмоқда эди.

— Нима гап? — деди у жаҳл билан. Қўли қалтираб кетиб, рюмкага ортиқча дори томиб кетди. У рюмкадаги дорини ерга тўкиб ташлади-да, яна сув сўради. Қиз сув берди.

Уйда битта болалар каравоти, иккита сандиқ, иккита кресло, стол, болалар столи ва князь Андрей ўтирган стулча бор эди. Деразаларга парда тутилган, столда ёниб турган шам каравотдан муқовали нота китоби билан тўсиб қўйилган эди.

Каравотча ёнида турган княжна Марья акасига қараб:
— Дўстим, тура турайлик... кейин,— деди.

— Қўйсанг-чи шунақа беҳуда гапларингни, ҳали ҳам қилган ишинг шу бўлди-ку,— деди князь Андрей жаҳл билан шивирлаб, афтидан, синглисига теккизиб.

— Дўстим, уйғотмаганинг яхши, бола ухлаб қолди,— деди княжна ёлворган товуш билан.

Князь Андрей ўрнидан турди ва қўлида рюмка, оёқ учида каравотча олдига келди.

— Ё уйғотмасакмикин?— деди у иккиланиб.

Княжна Марья гапи ўтганига хижолат бўлгандай, лекин тортиниброқ:

— Ўзинг биласан... менимча... ўзинг биласан,— деди. У шивирлаб чақираётган қизни акасига кўрсатди.

Иситмада куйиб ётган болага қараб иккаласи ҳам икки кечадан бери ухламаган эди. Ўз докторларига ишонмай, шаҳардан олиб келинадиган докторни кутиб, булар икки кундан бери болага ўзлари ҳар хил дори-дармон қилишмоқда эди. Уйқусизлик ва ташвишдан бўларича бўлган ака-сингил бир-биридан аламини олар, бир-биринга жаҳл қилар ва уришар эди.

— Петруша дадангиздан қоғоз олиб келипти,— деди қиз шивирлаб.

Князь Андрей чиқиб кетди.

— Нима гап экан ўзи! — деди у жаҳл билан ва отаси айтиб юборган амр-фармонни эшитиб, ундан келган хат ва қоғозларни олиб, яна ўглининг бўлмасига кирди.

— Хўш, қалай? — деди князь Андрей.

— Бир зайлда, сабр қилгин, худо ҳаққи. Карл Иванич доим уйқу ҳамма нарсадан яхши дейди,— деб шивирлади княжна Марья хўрсиниб.

Князь Андрей боланинг олдига келиб, унинг у ёқ-бу ёғини ушлаб кўрди. Бола иситмада ёнмоқда эди.

— Э, қўй, ўша Карл Иваничингни!— деб у дорилик рюмкани олиб, боланинг тепасига келди.

— Андрей, қўйсанг-чи! — деди княжна Марья.

Лекин князь Андрей унга афтини буриштириб хўм-райди-ю, қўлида рюмка, боланинг устига энгашди.

— Мен шуни ичкизмоқчиман,— деди у,— мен сендан сўрайман, шу дорини бер.

Княжна Марья елкасини учирди-ю, ноилож унинг қўлидан рюмкани олди ва дояни чақириб, болага дори ичира бошлади. Бола чинқириб нафаси қайтди. Князь Андрей афтини буриштириб, бошини ушлаганича уйдан чиқди-да, нариги уйга кириб, диванга ўтирди.

Отасидан келган хатлар ҳамон унинг қўлида эди. Кекса князь кўк қоғозга йирик-йирик қилиб шуларни ёзган эди:

«Агар ёлгон бўлмаса, ушбу дақиқада курьер катта бир хушxabар келтирди. Эйлау ёнида Бенигсен гўё Бонапартдан голиб келипти. Петербургда ҳамма шод-хуррам, армияга бениҳоят мукофотлар юборилмоқда. Немис бўлса ҳам табрик қиламан. Корчева бошлиғи Хандриков деган шахс нима қилаётганини ҳеч билмайман: шу маҳалгача қўшимча одам ва озиқ-овқат юборгани йўқ. Дарҳол от чопиб боргин ва айтгинки, агар бир ҳафта ичида ҳаммасини муҳайё қилмаса, бошини оламан. Прейсиш-Эйлау жанги тўғрисида Петенкадан ҳам мактуб олдим, жангда ўзи қатнашипти, бу гаплари рост. Аралашуви керак бўлмаганлар аралашмасалар, ҳатто немис ҳам Бонапартнинг адабини бериши мумкин. Одамларнинг гапларига қараганда, тумтарақай бўлиб қочмоқда эмиш. Тездан Корчевага от чопиб, топширигимни бажо келтиргин».

Князь Андрей бир уф тортдию иккинчи конвертни очди. Икки саҳифа қоғозга майда ёзилган бу хат Билибиндан эди. Князь Андрей бу хатни ўқимасдан, икки буклади-да, яна отасининг «Корчевага от чопиб, топширигимни бажо келтиргин!» — деган сўз билан тамом бўлган хатини қайтадан ўқиди.

«Кечирасиз, бола тузалмагунча ҳеч қаёққа бормайман» деди ичида ва эшик олдига бориб, бола ётган уйга қаради. Княжна Марья ҳануз каравотча ёнида туриб, болани секин-секин тебратмоқда эди.

«Ёзган совуқ хабарини қараю! — деди князь Андрей отаси ёзган хатни ўйлаб.— Ҳмм. Мен армияда хизмат қилмайдиган вақтда улар Бонапартни енгишипти. Мени мазах қилгани қилган... Майли, қилса қилаверсин...» деди ва Билибиннинг французча ёзган хатини ўқий бошлади. Хаёлини банд қилиб қийнаётган ўйлардан бир дақиқа фориг бўлиш учун гарчи бошига чала-ярим кираётган бўлса ҳам, лекин хатни ўқиди.

IX

Билибин ҳозир армиянинг бош квартираси ҳузурда дипломатия чиновниги бўлиб хизмат қилар, хатни француз тилида, французча ибора ва қизиқ тадбирлар ишлатиб ёз-

ган бўлса ҳам лекин ўз қилмишини қоралаш ва ўз айбини фош қилишда русларга хос жасорат билан бу кампанияни мукамал тасвирлаган эди. Билибин хатида дипломатик discrétion¹ қийнаётганини, армияда рўй бераётган ҳодисаларни кўриб юраги сиқилганда дардини айтгани князь Андрейдек одами борлигидан хушбахт эканини айтган эди. Бу эски хат бўлиб, Прейсиш Эйлау жангидан бурун ёзилган эди.

«Depuis nos grands succès d'Austerlitz vous savez, mon cher Prince,— деб ёзган эди Билибин,— que je ne quitte plus les quartiers généraux. Décidément j'ai pris le gout de la guerre, et bien m'en a pris. C'est que j'ai vu ces trois mois, est incroyable.

Je commence ab ovo. L'ennemi du genre humain, comme vous savez, s'attaque aux Prussiens. Les Prussiens sont nos fidèles alliés, qui ne nous ont trompés que trois fois depuis trois ans. Nous prenons fait et cause pour eux. Mais il se trois ans. Nous prenons fait et cause pour eux. Mais il se à nos beaux discours, et avec sa manière impolie et sauvage se jette sur les Prussiens sans leur donner le temps de finir la parade commencée, en deux tours de main les rosse a plate couture et va s'installer au palais de Potsdam.

«J'ai le plus vif désir,— écrit le Roi de Prusse à Bonaparte,— que V. M. soit accueillie et traitée dans mon palais d'une manière, qui lui soit agréable et c'est avec empressement, que j'ai pris à cet effet toutes les mesures que les circonstances me permettaient. Puisse-je avoir réussi!» Les généraux Prussiens se piqueent de politesse envers les Français et mettent bas les armes aux premières sommations.

Le chef de la garnison de Glogau avec dix mille hommes, demande au Roi de Prusse, ce qu'il doit faire s'il est sommé de se rendre?.. Tout cela est positif.

Bref, espérant en imposer seulement par notre attitude militaire, il se trouve que nous voilà en guerre pour tout de bon, et ce qui plus est en guerre sur nos frontières avec et pour le Roi de Prusse. Tout est au grand complet, il ne nous manque qu'une petite chose, c'est le général en chef. Comme il s'est trouvé que les succès d'Austerlitz auraient pu être plus décisifs si le général en chef eut été moins jeune, on fait la revue des octogénaires et entre Prosorofsky et Kamensky, on donne la préférence au dernier. Le général nous

arrive en kibik à la manière Souvoroff, et est accueilli avec des acclamation de joie et de triomphe.

Le 4 arrive le premier courrier de Pétersbourg. On apporte les malles dans le cabinet du maréchal, qui aime à faire tout par lui-même. On m'appelle pour aider à faire le triage des lettres et prendre celles qui nous sont destinées. Le maréchal nous regarde faire et attend les paquets qui lui sont adressés. Nous cherchons — il n'y en a point. Le maréchal devient impatient, se met lui même à la besogne et trouve des lettres de l'Empereur pour le comte T., pour le prince V. et autres. Alors le voilà qui se met dans une de ses colères bleues. Il jette feu et flamme contre tout le monde, s'empare des lettres, les decachète et lit celles de l'Empereur adressées à d'autres.

Ҳали менга муомала шуми! Менга ишонч йўқми? Мени таъқиб қилишмоқчи! Хўп, қилишсин, йўқол ҳамманг!

Et il écrit le fameux ordre du jour au général Benigsen.¹

¹ «Дўстим князь, ўзингиз биласизки, Аустерлицдаги порлоқ галабамиздан бери мен бош квартирадан бир қадам нарига жилганим йўқ. Мен урушга жуда ҳам ўрганиб қолдим ва шундан мамнунман; сўнги уч ой ичида ҳориқулода нарсаларни кўрдим.

Мен гапни яна бошидан бошлайман. Ўзингизга маълум, бани башар душмани пруссакларга ҳужум қилаётпти. Бу ўша бизни уч йилда уч мартабагина алдаган содиқ иттифоқчиларимиз бўлган пруссаклар! Биз шуларга ёрдам қилаяпмиз. Бироқ, маълум бўлишича, бани башар душмани бизнинг гўзал нутқларимизга ҳеч қандай эътибор қилмасдан, ўзига хос одобсизлик ва ёввойилик билан пруссакларга ҳужум қилаётпти, бошлаган парадларини тамом қилгани уларга фурсат бермай, тор-мор қилиб, Потсдам саройига кириб олаётпти.

Пруссия қироли Бонапартга шундай деб ёзпти: «Мен зоти олийларини саройимда ўзларига муносиб равишда кутиб олишиштиёқидаман ва бу хусусда мен айрим эътибор билан шароит имкон берганича, зарур бўлган ҳамма амр-фармонларни бердим. Шунга муяссар бўлиш орзусидаман». Прусс генераллари французлар олдида кўл қовуштириб туришади ва бир оғиз гап билан таслим бўлишади. Уннинг аскарни бўлган Глогау гарнизонининг бошлиғи, агар таслим бўлиш керак бўлиб қолса қандай қилай, деб Пруссия қиролидан сўрайди. Буларнинг ҳаммаси аниқ. Қисқаси, биз унга ҳарбий кучини билан даҳшат солмоқчи бўлган эдик, бироқ натижада ўз чегарамизда, ҳаммадан ҳам кўра муҳимроғи, Пруссия қироли учун ўшанинг ўзи билан бирга урушга тортилган бўлиб чиқдик. Ҳамма нарсамиз охири-тохири ётипти, фақат кичкинагина бир нарса етмай туринти, у ҳам бўлса—бош кўмондон. Бош кўмондон бунчалик ёш бўлмаганда Аустерлицда қозонган галабамиз кескинроқ бўлар эди деб, саксон яна генераллардан бош кўмондон танлаб, Прозоровский билан Каменскийдан бирини, яъни Каменскийни танланди. Генерал бизнинг олдимизга суворовчасига усти ёпиқ файтунда келди, уни шод-хуррамлик ва зўр тантана билан қарши олишди.

«Мен ярадорман, от миниб юра олмайман, демак, армияга қўмондонлик ҳам қила олмайман. Сиз армиянгиизнинг асосий қисмини Пултускка тор-мор қилинган ҳолда келтирдигиз: у бу ерда, очиқ ҳавода, ўтинсиз, ем-хашаксиз ётипти, шунинг учун чора кўриш керак: чунки ўзингиз граф Буксгевденга кеча шундоқ илтифот кўрсатдингиз, чегарамизга чекиниш тўғрисида ўша ўйласин ва буни ўша бугун бажарсин.

— Отда юравериб, *écrit-il à l'Empereur*, эгар кетимни чақа қилдики, бу нарса отлиқ юришимга ҳамда бундай катта армияга қўмондонлик қилишимга монелик қилади, шунинг учун ҳам қўмондонликни ўзимдан каттароқ бўлган генерал, яъни граф Буксгевденга топширдим ва бу ишга тааллуқли нарсаларни ўшанга ҳавола қилиб, унга маслаҳат бердимки, агарда нон юборилмаса, Пруссиянинг ичкарироғига чекинсин, чунки бир кунга етадиган нон қолган холос, баъзи полкларда эса дивизион командирлари Остерман ва Седморецкийларнинг сўзларига кўра ҳеч нарса қолган эмас, мужикларнинг ўзлари эса оч, менинг ўзим бўлсам то муолажа қилиб бўлгунимча Остроленко госпиталида бўламан. Госпиталда неча кун ётганлигим тўғрисида маълумот берман ва шу билан бирга маълум қиламанки, агарда армия шу манзилда яна ўн беш кун турса, баҳоргача ҳам соғ одам қолмайди.

Мен чолга жавоб беринг, қишлоққа кетайин, зероки топширилган буюк вазифани адо қилолмай, шон-шарафдан маҳрум бўлдим, Сизнинг илтифотномангизни шу ерда, яъни госпиталда ётиб кутаман, токи армияда командирлик ўрнида мирзолик вазифасини ўтаб ўтирмайин. Менинг армиядан кетганлигим боиси таассуф бўлмас, чароки бир кўрнинг армиядан кетиши ҳукмидадир, менга ўхшаган кишилар Россияда мингларча».

4-числода Петербургдан биринчи курьер келди. Чамадонни фельдмаршалнинг кабинетига олиб киришди, чунки у ҳамма ишни ўз қўли билан қилишни яхши кўради. Келтирилган хатларни ажратиб, ўзимизга тегишли бўлганларини айриб олишга ёрдам бергани мени қақришди. Фельдмаршал бу ишни бизга топшириб, ўз номига келган хатни кутиб, қараб ўтирди. Биз қидириб унинг номига хат топа олмадик. Фельдмаршал ҳаяжонланиб ўзи ахтара бошлади ва шаҳаншоҳдан граф Т., князь В, ва бошқаларга келган хатларни топди. У ниҳоятла дарғазаб бўлиб, жон-пони чиқиб шаҳаншоҳнинг бошқалар номига ёзган хатларини очиб ўқий бошлади. Шундан кейин граф Бенигсенга ўша машҳур буйруғини ёзди.

Le maréchal se fâche contre l'Empereur et nous punit tous; n'est-ce pas que c'est logique!

Voilà le premier acte. Aux suivants l'intérêt et le ridicule montent comme de raison. Après le départ du maréchal il se trouve que nous sommes en vue de l'ennemi, et qu'il faut livrer bataille. Boukshevden est général en chef par droit d'ancienneté, mais le général Benigsen n'est pas de cet avis; d'autant plus qu'il est lui, avec son corps en vue de l'ennemi, et qu'il veut profiter de l'occasion d'une bataille «aus eigener Hand» comme disent les Allemands. Il la donne. C'est la bataille de Pultousk qui est sensée être une grande victoire, mais qui à mon avis ne l'est pas du tout. Nous autres pékins avons comme vous savez, une très vilaine habitude de décider du gain ou de la perte d'une bataille. Celui qui s'est retiré après la bataille, l'a perdu, voilà ce que nous disons, et à titre nous avons perdu la bataille de Pultousk. Bref, nous nous retirons après la bataille, mais nous envoyons un courrier à Petersbourg, qui porte les nouvelles d'une victoire, et le général ne cède pas le commandement en chef à Boukshevden, espérant recevoir de Pétersbourg en reconnaissance de sa victoire le titre de général en chef. Pendant cet interrègne, nous commençons un plan de manoeuvres excessivement intéressant et original. Notre but ne consiste pas, comme il devrait l'être, à éviter ou à attaquer l'ennemi; mais uniquement à éviter le général Boukshevden qui par droit d'ancienneté serait notre chef. Nous poursuivons ce but avec tant d'énergie, que même en passant une rivière qui n'est pas guéable, nous brûlons les ponts pour nous séparer de notre ennemi, qui, pour le moment, n'est pas Bonaparte, mais Boukshevden. Le général Boukshevden a manqué d'être attaqué et pris par des forces ennemies supérieures à cause d'une de nos belles manoeuvres qui nous sauvait de lui. Boukshevden nous poursuit — nous filons. A peine passe-t-il de notre côté de la rivière, que nous repassons de l'autre. A la fin notre ennemi Boukshevden nous attrape et s'attaque à nous. Les deux généraux se fâchent. Il y a même une provocation en duel de la part de Boukshevden et une attaque d'épilepsie de la part de Benigsen. Mais au moment critique le courrier, qui porte la nouvelle de notre victoire de Pultousk, nous apporte de Pétersbourg notre nomination de général en chef, et le premier ennemi Boukshevden est enfoncé: nous pouvons penser au second,

Князь Андрей хатни аввал эътибор бермасдан ўқиди, лекин ўқийётган нарсалари (Билибнига нақадар ишониб мумкин эканлигини билса ҳам тобора хаёлини банд қила бошлади. Хатни у шу еригача ўқидию сўнг гижимлаб ташлади. Унинг аччиғини келтирган нарса хатда ёзилган гаплар эмас, балки ўзига ёт бўлган ҳаёт уни мунчалик ташвишга солгани эди. У кўзларини юмди, хатда ўқиганларини гўё унутиш учун пешанасини ишқади-да, болалар бўлмасига қулоқ солди. Қулоғига бирдан галати бир товуш эшитилгандай бўлди. Унинг жон-пони чиқиб кетди, хат ўқийётган вақтимда болага бирон нарса бўлмадимикин, деб қўрқиб кетди. У оёқ учиди юриб болалар бўлмасининг эшиги олдига келди, эшикни очди.

У бўлмага кириши билан мураббия кайфи учиб, алланимани яширди, княжна ҳам каравот ёнида йўқ эди.

— Дўстим,— деб унинг орқасидан шивирлаган княжна Марьянинг товуши унга ғоят ташвишманд туюлди.

Князь Андрей сабабсиз ваҳимага тушдики, бу ҳол кўпинча узоқ уйқусиз ва кўп ҳаяжондан кейин бўлади. У, бола ўлипти, деган хаёлга борди. Унинг қулоғига кирган ҳар бир товуш, кўзига кўринган ҳар бир нарса шу қўрқувсини тасдиқлаётгандай бўлар эди.

«Оббо, тамом» — деди у ичида ва пешанасига совуқ тер чиқди. У, бола каравотда йўқ ва мураббия унинг ўлигини мenden яширди, деган комил ишонч билан гаранг

манимиз Буксгевден бизга етиб олиб, атака қилди. Иккала генерал кўп талашди ва бир-биридан хафа бўлишди, иш якки бош қўмондон орасида дуэлгача борди. Бироқ шу пайтда Пултуск ғалабаси ҳақида Петербургда хабар олиб борган чопар қайтиб келади ва бош қўмондон тайин қилинганлиги ҳақида буйруқ келтиради, шу билан биринчи душман—Буксгевден мағлуб бўлади. Биз энди иккинчи душман—Бонапарт тўғрисида ўйласак бўлади. Мана шу пайтда, учинчи душман чиқиб қоладик, бу душман православлардан иборат бўлиб, баланд овоз билан пон, гўшт, сухари, ем-хашак яна алланималар талаб қилмоқда. Магазинлар бўм-бўш, йўллар юриб бўлмайдиған. Православлар талаб бошлайди ва бу талон шу даражага етадики, бу сўнгги кампаниялар бундай талоннинг тисолини кўрган эмас. Поklarнинг ярми бебос командаларга айланб, бутун мамлакатни кезиб, аҳолини хонавайрон қилаёттипти. Аҳоли буткул хонавайрон бўлди. Касалхоналар касаллар билан тўлиб тошиб кетди. Ҳаммаёқда очлик. Босқинчи солдатлар икки марта ҳатто бош штабни босишди ва бош қўмондон уларни даф қилиш учун бир батальон солдат қақришга мажбур бўлди. Мана шундай босқинлар вақтида менинг бўш чамадоним билан тўнмин олиб кетишди. Шаҳаншоҳ барча дивизия бошлиқларига босқинчиларни отиб ташлашга ҳуқуқ бермоқчи. Лекин мен бу нарса қўшинларнинг ярмини отишга мажбур қилмаса деб қўрқаман».

бўлиб, каравотча олдига келди. У пардани кўтарди-ю, лекин жавдираган кўзларига бола анчагача кўринмади. Ниҳоят у болани кўрди: икки бети қип-қизил бола бошини ёстиқдан пастроққа қўйиб, тарвайиб, уйқу ичида тамшаниб, бир текис нафас олиб каравотда кўндаланг ётар эди.

Князь Андрей болани кўриб, худди ўлган боласи тирилгандай суюниб кетди. У энгашиб, синглиси ўргатгандай, лабини боланинг пешонасига қўйиб, унинг иситмасини кўрди. Боланинг нозиккина пешонаси нам эди. У боланинг бошини ушлаб кўрди, бола шунчалик терлаган эдики, ҳатто сочлари ҳўл эди. Бола ўлимдан қолдигина эмас, дарднинг оғир пайти ўтиб, энди тузалмоқда эди. Князь Андрей бу бир парча гўшти олиб бағрига босмоқни истади, лекин журъат қилмади. У боланинг тепасида турар экан, унинг бошига, қўлларига ва кўрпа остида билиниб турган оёқларига қарар эди. Ёнидан шарпа эшитилди ва каравотнинг пардасига кўланка тушди. Князь Андрей қарамади, у боладан кўзини олмай, унинг бир текисда нафас олишига қулоқ солар эди.

Бу кўланка княжна Марьянинг кўланкаси эди, у аста босиб каравотнинг олдига келди-да, пардани кўтариб ичига кирди. Князь Андрей қарамасдан уни билдию қўлини узатди. Княжна Марья унинг қўлини қисди.

— Терлапти,— деди князь Андрей.

— Мен шуни сенга айтай деб чиқаётган эдим,— деди княжна Марья.

Бола уйқусида салгина қимирлади, кулимсиради ва пешонасини ёстиққа ишқади.

Князь Андрей опасига қаради. Княжна Марьянинг нур сочиб турган чиройли кўзларида хурсандлик ёши ялтираб, парда остида яна ҳам чиройлироқ кўринди. У каравот пардасини хиёл тортиб укасига томон интилди ва уни ўпди. Иккови бир-бирига таҳдидомуз ишора қилди, учовини бутун дунёдан ажратиб турган бу оламдан чиққуси келмагандай, парда ичида хийла туриб қолишди. Сочини парданинг попуғига ўралаштириб каравот олдидан аввал князь Андрей чиқди. «Дунёда энди бирдан бир илинжим шу» — деди у хўрсиниб.

Х

Пьер масонлар жамиятига қабул қилинганидан кейин кўп ўтмай, ўз мулкларида нима ишлар қилиши кераклиги тўғрисидаги қўлланмаларни тўла ёзиб олиб, Киев губер-

насиға жўнади — деҳқонларининг кўпчилиги ўша ерда эди.

Пьер Киевга келиши биланоқ бош конторага ҳамма бошқарувчиларни йиғиб, уларга ўзининг ният ва хоҳишларини баён қилди. У шундоқ деди: деҳқонларни крепостнойликдан буткул озод қилишнинг тадбири тезда кўрилади, ўшангача уларга оғир меҳнат юкламаслик керак: болалик хотинлар ишга чиқарилмаслиги керак; деҳқонларга ёрдам берилиши керак; деҳқонларга жисмоний жазо бериш ўрнига насиҳат қилиниши керак, ҳар бир мулкда касалхона, етимхона ва мактаблар очилиши керак. Бошқарувчиларнинг баъзилари (бу ерда чаласавод хўжалик мудирлари ҳам бор эди) ёш граф ишимиздан норози, пул ўғирлаганимизни пайқаб қолдимикин деб, унинг сўзларига ўтлари ёрилиб қулоқ солишар; баъзилари дастлаб бир кўрққанларидан кейин Пьернинг тиши тушган кишидек шу-шу қилиб гапирганига ва у айтган янги сўзларга қизиқсиниб қулоқ солишар, баъзилари эса хўжайиннинг гапиришининг ўзидан завқ қилишар, яна баъзи бирлари, энг ақллилари, шу жумладан, бош бошқарувчи ҳам унинг сўзларидан ўз мақсадларига етмоқ учун хўжайинга қандоқ муомала қилиш кераклигини англашар эди.

Бош бошқарувчи Пьернинг ниятларига катта хайрихоҳлик билдирди; лекин бу ўзгаришлардан ташқари умуман издан чиқиб кетган ишлар билан ҳам машғул бўлиш зарур эканлигини айтди.

Граф Безуховдан қолган шунча мол-давлатга эга бўлиб, яна йилига, одамларнинг айтишича, 500 минг сўм даромад олса ҳам Пьер отаси ҳаёт чоғида ўн минг сўм олган вақтидагидан ҳозир ўзини кампулроқ сезар эди. У йиллик бюджетини қуйидагича тахмин қилар эди. Бутун мулклари бўйича Кенгашга 80 мингга яқин тўлайди; Москва ёнидаги ва Москвадаги ҳовли ҳамда княжналарнинг харажати 30 мингга яқин туради; 15 мингга яқин нафақага кетади; яна шунчаси хайрия ишларига сарф бўлади; 150 минг графинянинг таъминоти учун юборилади; қарзларнинг процентига 70 мингга яқин берилади; солинаётган бутхона учун шу икки йил мобайнида ўн минг кетди; қолган юз минг нимага сарф бўлганини ўзи ҳам билмас, яна ҳар йили қарз кўтаришга мажбур бўлар эди. Булардан ташқари, бош бошқарувчи ҳар йил гоҳ ёнгин чиқди, гоҳ ғалла унмади, гоҳ фабрика- заводларни қайта қуриш зарурлиги ҳақида хат ёзиб турар эди. Шундоқ қилиб Пьер

биринчи навбатда машғул бўлиши керак бўлган нарса мулкларга тааллуқли ишлар эдики, бунга унинг на қобилияти бор эди, на хоҳиши...

Пьер бош бошқарувчи билан ҳар кун *машғул бўлар* эди. Бироқ бу машғулотдан ҳеч натижа чиқмаётганлигини ўзи сезиб турар эди. Унинг машғулоти ишга ҳеч муносабати йўқ бир тарзда ўтаётгани, бу машғулоти ишни илгарилатмаганини ҳис қилар эди. Бир томондан, бош бошқарувчи бутун ишларни расво бир аҳволда қилиб кўрсатар ва Пьерга қарзларни тўлаш, крепостной деҳқонлар кучи билан янги ишлар бошлаш зарурлигини айтар, бунга эса Пьер кўнмас эди. Иккинчи томондан, Пьер крепостной деҳқонларни озод қилишга киришишни талаб қилар, бошқарувчи эса, аввал васийлар кенгашидан бўлган қарзни узиш кераклигини ва буни узмагунча деҳқонларни тездан озод қилиш мумкин эмаслигини айтар эди.

Бошқарувчи бу иш мутлақо мумкин эмас, демас эди; у деҳқонларни озод қилиш учун Кострома губернасидаги ўрмонларни, паст кўриқ ва Қримдаги ерларни сотишни таклиф қилар эди. Лекин бошқарувчи бу ишларни ижозатнома, талабнома ва ҳоказолар сингари нарсаларга боғлаб, шу қадар мураккаб қилиб кўрсатар эдики, Пьер гаранг бўлиб қолиб, фақатгина «ҳа, ҳа, шундай қилинг» дейишдан бошқа ҳеч нарса деёлмас эди.

Бу иш билан ўзи бевосита машғул бўлишга Пьернинг уқуви йўқ эди, шунинг учун ишга ҳуши йўқ, бошқарувчи олдида ўзини шу иш билан машғул бўлаётгандай қилиб кўрсатар эди холос. Бошқарувчи бўлса бу ишларни граф қилсалар яхши, менинг учун ноқулайроқ деб кўрсатишга тиришар эди.

Катта шаҳарда таниш-билишлар кўпайиб қолди; таниш бўлмаганлар эса губернанинг энг давлатманд кишиси билан танишмоққа ва қутламоққа шошилар эди. Пьер масонлар жамиятига кириш олдида ўзи иқрор бўлган ва тарк қилишни ваъда қилган қусурлари шу қадар суяк-суягига сингиб кетган эдики, булардан ҳеч қутила олмас эди. Унинг кун ва тунлари, ҳафта ва ойлари ўша Петербургдаги сингари ўтиришларда, зиёфатларда, суҳбатларда, балларда ўтар, кўз очиб атрофга қарагани вақт тополмас эди. У янгича ҳаёт кечириш умидида бўлса ҳам ҳамон илгаригача, фақат бошқа шароитда яшар эди.

Пьер билар эдики, масонлик буюрган уч қарздан бирини, яъни ҳар бир масон маънавий ҳаётда намуна бўлиши

керак, деган қарзни ўрнига етказа олмаётипти; етти фази-латдан эса иккитаси: хушфеъллик ва ўлимга муҳаббат унда мутлақо йўқ. У бошқа қарзларни — инсониятни йўлга солиш, инсонпарварлик, хусусан, сахийликни ўрнига етказаётибман-ку, деб ўзига тасалли берар эди.

1807 йилнинг баҳорида Пьер Петербургда қайтиб бор-моқчи бўлди. У қайтиб кетаётиб, йўлакай бутун мулкларини айланиб, зиммасига олган ишларидан нималар қилинганлигини, худди таоло топширган ва лутф-марҳамат қилиши керак бўлган одамлар қай аҳволда эканликларини ўз кўзи билан кўрмоқчи бўлди.

Ёш графнинг барча ниятларини телбалик, ўзи учун ҳам, граф учун ҳам, деҳқонлар учун ҳам зарарли деб билгани бош бошқарувчи ён берди. У деҳқонларни озод қилиш мумкин бўлмаган иш деб кўрсата туриб, барча мулкларда катта мактаб бинолари, касалхона ва етимхоналар солдиришга киришди; хўжайинни қарши олган ҳамма жойга одамлар қўйиб, уни дабдаба ва тантана билан эмас (чунки бу Пьерга ёқмаслигини билар эди) балки, графга таъсир қиладиган ва уни алдайдиган бир тарзда, яъни диний маросим шаклида, санам ва нон-туз олиб чиқиб қарши олишни буюрди.

Жануб баҳори, Вена коляскасида тинчгина ва тез юриб қилинаётган саёҳат ва ҳам йўл ёлғизлиги Пьернинг кайфини чоғ қилди. Унинг биринчи марта кўраётган мулклари бир-биридан гўзалроқ, ҳамма жойда одамлар унинг илтифотларидан мамнун ва миннатдор кўринар эди. Пьер одамларнинг бу қарши олишларидан бир қадар ўнғайсизланса ҳам, лекин ичида жуда хурсанд эди. Бир жойда мужиклар уни нон-туз ҳамда Пётр ва Павелнинг сурати билан қарши олишди, унинг деҳқонларга кўрсатган лутф-марҳамати учун миннатдорлик нишонаси ўлароқ ўз ҳисобларидан Пётр билан Павел ҳазратлари шарафига бутхонага яна битта меҳроб қургани ижозат сўрашди. Яна бир жойда ёш болали хотинлар уни қарши олиб, оғир ишдан озод қилганлиги учун унга миннатдорлик билдиришди. Учинчи бир мулкда бир руҳоний Пьернинг марҳамати соясида савод чиқараётган ва диний дарс ўқиётган болалар билан бирликда хоч кўтариб чиқиб қарши олди. Пьер ҳамма мулкларида касалхона, мактаб ва ибодатхоналар учун солинган ва солинаётган ғиштин иморатларни ўз кўзи билан кўрди, буларнинг ҳаммаси яқин ўртада очилиши керак эди. Пьер ҳамма ерда, баршчина ишлари илгаригидан камайганлиги

тўғрисида фақат бошқарувчиларнинг ҳисоботини кўрган бўлса ҳам, лекин кўк кафтан кийган деҳқон вакилларининг таъсирли сўзлар билан миннатдорчилик баён қилганларини эшитди.

Лекин Пьер нон-туз олиб чиқилган ва Пётр билан Павел шарафига бутхонада яна битта меҳроб қурилган жой тижорат қишлоғи бўлиб, Пётр кунда у ерда ярмарка очилишини, унинг олдига вакил бўлиб келган бой мужиклар томонидан меҳроб аллақачон қурилганлигини, бу қишлоқ мужикларининг ўндан тўққиз қисми ниҳоят даражада қашшоқ эканлигини билмас эди. Фармонга мувофиқ баршчина ишларига юборилмай қўйилган болали хотинлар ўз ерларида жуда қаттиқ меҳнат остида эзилаётганликларидан ҳам Пьер беҳабар эди. Хоч билан қарши олган руҳоний деҳқонларни шилаётганлигини, унинг қўлига топширилган болаларни ота-оналари йиғи-сиғи билан бериб, кейинчалик катта пул бадалига қайтиб олишларини ҳам билмас эди. План билан қурилаётган бу ғиштин иморатлар ўз деҳқонларининг қўли билан қурилаётганлигини ва шу билан баршчина қоғозда озайтирилган бўлса ҳам амалда кўпайиб кетганлигини билмас эди. Бошқарувчи унинг фармонига мувофиқ оброкни учдан бир камайтирилганлигини дафтардан кўрсатган бўлса, ўша ерда баршчина мажбурияти илгаригидан ярим баравар ортиб кетганлигини билмас эди. Мана шунинг учун Пьер ўз мулкларига қилган саёҳатидан бениҳоят хурсанд бўлиб, Петербургдан чиққан вақтдаги камбағалпарварлик кайфиятига қайтди ва ўзи буюк устод деб атагани пирнаъзамга дабдабали хатлар ёзди.

«Шу қадар хайрли иш қилиш, шунчалик гап экан-ку,— дер эди Пьер ўзича,— нега биз шу тўғрида дурустроқ ўйламаймиз!»

У миннатдорчиликлардан хурсанд бўлса ҳам, лекин миннатдорчилик сўзларини эшитганида хижолат бўлар эди. Бу миннатдорчиликлар унинг шу тўпори ва фақир кишиларга яна ҳам кўпроқ яхшилик қилишга қодир эканлигини эслатар эди.

Ўтакетган қаллоб ва аҳмоқ бош бошқарувчи графнинг ақллилиги ва гўллигини яхши билиб, уни ўйинчоқдек ўйнаб, дабдабали қарши олишлар Пьерга қанчалик таъсир қилганини кўриб, деҳқонларни озод қилиш мумкин эмас, озод қилиш керак ҳам эмас, улар шусиз ҳам жуда яхши ҳаёт кечираётипти деб туриб олди.

Пьер ичида деҳқонлар ҳақиқатан яхши ҳаёт кечираётгани, озод қилинса буларнинг бошига худо билади, не кунлар келиши мумкин деб ўйлаб, бош бошқарувчининг фикрига қўшилар, лекин астойдил бўлмаса ҳам, ўзи адолатдан деб билган нарсаларнинг амалга оширилишини талаб қилар эди. Бошқарувчи графнинг хоҳишларини амалга ошириш учун бутун кучини сарф қилишга ваъда берди, чунки у яхши билардики, ўрмон ва мулкларни сотиш, кенгашдан ижозат олиш учун унинг бирон чора кўриш-кўрмаслигини текшириш у ёқда турсин, ҳатто граф нима учун қурилган иморатлар бўш ётганини ва деҳқонлар ҳамон бурунгидай хўжайинга пул бериб ёки унинг ишини қилиб юрганлигини ҳеч қачон сўрамайди ва билмайди.

XI

Жануб саёҳатидан кайфи чоғ бўлиб қайтган Пьер кўндан бери ўйлаб юрган ниятини бажо келтириб, икки йилдан бери кўрмаган дўсти Болконскийнинг олдига борди.

Богучарово қишлоғи даштлик, кесилган ва кесилмаган қайинзор ва арчазордан иборат кўримсизгина бир текисликда эди. Бариннинг қўраси катта йўл бўйидаги қишлоқнинг охирида, янги қазилган, қирғоқларига ҳали ўт-ўлан чиқмаган сув тўла ҳовузнинг нариги томонида — онда сонда катта қарағайлар кўзга чалинган ёш ўрмоннинг ўртасида эди.

Бариннинг қўраси ғалла омбори, хўжаликка керакли бинолар, отхона, ҳаммом, флигель ва ярим доира шаклидаги пештоқи ҳали битмаган каттакон ёшт иморатдан иборат эди. Ҳовлининг атрофига ниҳоллар ўтқазилган, девори ва дарвозаси янгигина ҳамда мустаҳкам; айвонда кўк бўёққа бўялган иккита ёнги трубаси ва бочка турар, йўлкалар типтик, кўприклар панжарали ва пишиқ; ҳамма нарсдан эгасининг сариштали, сарфгарлиги кўриниб турар эди. Эшикдаги хизматкорлар, князь қайси уйда туради, деган саволга жавобан ҳовуз бўйидаги кичкинагина янги флигелни кўрсатишди. Князь Андрейнинг қари оғаси, Антон, Пьерни коляскадан туширди ва князь уйдалар, деб уни кичкинагина ва озода флигелчага олиб кирди.

Ўз дўстини охирги марта Петербургда жуда ҳашаматли бир шароитда кўрган Пьер дўсти яшаб турган бу ҳовли-

чанинг, гарчи озода бўлса ҳам одмилигига ҳайрон қолди. У шошиб ҳануз қарагай ҳиди келиб турган ва шувалмаган кичкина залга кириб, эшикка томон бораётган эди, Антон оёқ учида югуриб, ундан илгари ўтдию эшикни тақиллатди. Ичкаридан:

— Ҳа, нима гап? — деган қаттиқ ва ёқимсиз товуш эшитилди.

— Меҳмон келди,— деди Антон.

— Айт, тура турсин,— деган жавоб бўлдию стулнинг сурилган товуши эшитилди. Пьер йўрғалаб эшик олдига келди-да, ичкаридан чиққан қовоғи солиқ ва хийла қариб қолган князь Андрейга дуч келиб қолди. Пьер уни кучоқлади, кўзойнагини кўтариб уни ўпди ва яқиндан юзига қаради.

— Қандай шамол учирди, хуш келибсан,— деди князь Андрей. Пьер индамасдан, ҳайрон бўлиб, дўстига тикилиб турар эди. Князь Андрейнинг ўзгариб кетганлиги уни ҳайратда қолдирди. Князь Андрейнинг сўзлари мулоим, юзида ва лабларида табассум бўлса ҳам, лекин нигоҳи сўник эди ва бу сўник нигоҳига хурсандлик ифодаси беришга тиришса ҳам бера олмас эди. Князь Андрейни озипти, рангрўйи оқарипти, вояга етипти, дебгина бўлмасди, мудом бир нарса тўғрисида ўйлаганини кўрсатадиган бу нигоҳи ва пешонасидаги ажини Пьерни ҳайратда қолдирди ва то ўргангунча бегонасирашиб қўйди.

Узоқ жудоликдан кейин кўришганда гап дарров кўр олмагани сингари, буларнинг ҳам гаплари кўр олмай, ўзларига маълум бўлган нарсалар тўғрисида қисқа-қисқа савол-жавоб қилишди. Ниҳоят, гап аста-секин кўр олиб, боя бир-икки оғиз сўз билан айтилган нарсалар, ўтмиш ҳаёт, келажак тўғрисидаги режалар, Пьернинг саёҳати, унинг машғулотлари, уруш ва ҳоказолар масаласи устида тўхтади. Князь Андрейнинг нигоҳида Пьер пайқаган ўйчанлик ва сўниклик ҳозир Пьернинг сўзларига, айниқса унинг ўтмиш ёки келажак ҳақида шавқ-завқ билан сўзлаётган сўзларига қулоқ солиб қилаётган табассумида кўпроқ билинди. Князь Андрей унинг сўзларига гўё қўшилишни истар эдию қўшила олмас эди. Пьер ҳозир князь Андрейнинг олдида шавқ-завқ билан сўзлаш, орзу-ҳавас умидидан гапириш ўнғайсиз бўлиб қолганини ҳис қила бошлади. У ўзининг сўнгги саёҳатидан кейин айниқса кучайган масонлик фикрларини баён қилишдан тортинар эди. У содалик қилиб қўйишдан қўрқиб, ўзини тутди; шу билан бирга

у ўзининг яхши йигит бўлиб қолганини, энди Петербургдаги Пьерга сира ўхшамаганлигини ўз дўстига кўрсатишни жуда-жуда хоҳлар эди.

— Кўришмаганимиздан буён кўп кунларни бошдан кечирдим, ўзим ўзимни танимай қолдим.

— Ҳа, ўшандан буён бизлар жуда кўп ўзгариб кетдик, — деди князь Андрей.

— Сиз-чи, сиз? — деб сўради Пьер, — сизнинг қандай ниятларингиз бор?

— Қандай ниятларим? — деди князь Андрей кинояомуз. — Менинг ниятларимми? — деди у яна худди бу сўзнинг маъносига ҳайрон бўлгандай. — Мана, иморат солаётиман, келаси йил буткул кўчиш ниятидаман...

Пьер индамай, князь Андрейнинг қартаё бошлаган юзига тикилди.

— Йўқ, мен сўраётганим... — деди Пьер.

Князь Андрей унинг сўзини бўлди:

— Мени сўраб нима қиласан... Ўзинг гапир, саёҳатинг, мулкларингда қилган ишларинг тўғрисида гапирсанг-чи.

Пьер қилган хайрли ишларида ўз иштирокини мумкин қадар яширишга тиришиб, ўз мулкларида қилган ишлари тўғрисида гапира кетди. Князь Андрей Пьер қилган ишлар худди кўпдан бери маълум ишлардай, унга бир неча мартаба лўқма ташлади; унинг сўзларига на фақат қизиқмасдан, ҳатто Пьер шу сўзларни айтиб ўтирганидан номус қилаётгандай бўлиб қулоқ солди.

Пьер дўстининг олдида ўнғайсизланиб, ҳатто мустар бўлиб қолди. У жим бўлди.

Князь Андрейга ҳам меҳмоннинг суҳбати малол келди шекилли:

— Менга қара, дўстим, — деди, — мен бу ерда кўчманчидай турибман, — фақат ишлардан хабар олгани келган эдим. Шу бугун синглимнинг олдига қайтиб кетаман, сени улар билан таништириб қўяман. Ҳа, айтгандай, сен таниш эдинг шекилли, — деди князь Андрей меҳмонга бир нима дейиш учунгина. — Овқатдан кейин жўнаймиз. Қўрамни айланиб кўришга ҳафсаланг борми? — Иккови ташқарига чиқди ва қалин ошналардай снёсий янгилликлар танишбилишлари тўғрисида сўзлашиб, овқатгача айланиб юришди. Князь Андрей ўзининг қўраси ва солаётган иморатлари тўғрисидагина ҳафсала билан ва бир оз жонланиб гапирди, лекин шунда ҳам сўрида туриб келажакда ҳовлиси қандай бўлишини тасвир қилаётганида сўзининг ўртасида бирдан

тўхтаб,— қўй, бу ерда қизиқарли нарса йўқ, юр, овқат-лашиб жўнайлик,— деди. Овқат вақтида Пьернинг уйланишидан гап очилди.

— Мен бу гапни эшитиб жуда ҳайрон бўлиб эдим,— деди князь Андрей.

Пьер шу тўғрида гап очилганда ҳаммавақт қизарганидай, қизариб кетдию шошиб:

— Буни қандоқ бўлганлигини мен сизга бирон вақт айтиб бераман. Лекин биласизми, бу нарса абадий узил-кесил бўлиб кетган.

— Абадий? — деди князь Андрей,— ҳеч нарса абадий бўлмайди.

— Бу ишнинг охири нима билан тамом бўлганини биласизми? Дуэлни эшитдингизми?

— Ҳа, сенинг бошингга шу ҳам келди.

— Худога минг қатла шукурки, мен ўша одамни ўлдирмадим,— деди Пьер.

— Нега? — деди князь Андрей. — Қопағон итни ўлдириш ҳатто савоб.

— Йўқ, одам ўлдирши яхши эмас, ноинсофлик бўлади.

— Нима учун ноинсофлик бўлади? — деди князь Андрей.— Инсоф ва ноинсофлик тўғрисида ўйлаш одамларнинг иши эмас. Одамлар ҳамма нарсадан ҳам кўра инсофни ноинсофликдан ажратиш тўғрисида бир умр адашган ва бундан кейин ҳам адашади.

Пьер келганидан буён князь Андрейнинг энди очилиб гапираётганини сезиб:

— Бировга нисбатан қилинган ҳар бир ёвузлик ноинсофлик бўлади,— деди мамнун бўлиб. У нима бўлиб ҳозиргидай ўзгариб қолганини батафсил айтиб беришни хоҳлар эди.

— Сен нимани бировга нисбатан ёвузлик деб биласан?

— Ёвузликми? Ёвузлик?— деди Пьер,— ўзимизга нисбатан қилинган ёвузлик нима эканлигини ҳаммамиз ҳам биламиз-ку.

— Ҳа, биламиз, лекин мен ўзим учун ёвузлик деб билган нарсани бировга қилмайман,— деди князь Андрей ҳаётга янгича қарашини Пьерга айтиб беришни истаб, тобора жонланиб. У французча гапирди. *Je connais dans la vie que deux bien réels: c'est le remord et la maladie.*

Il n'est de bien que l'absence de ces maux.¹ Мана шу икки фалокатга чап бериб, ўзим учун яшаш менинг ҳозирги маслагимдир.

— Ўз яқинингга муҳаббат, фидокорлик қаёққа кетди?— деди Пьер,— йўқ, мен бу фикрингизга қўшилмайман. Ёвузлик қилмаслик, пушаймон бўлмаслик учугина яшаш кифоя қилмайди. Мен илгари шундай, ўзим учунгина яшаб ҳаётимни барбод қилдим. Мен энди бошқалар учун (Пьер камтарлик важдан «яшаб» демади) яшашга ҳаракат қилиб, бахт-саодат нима эканлигини билдим. Йўқ, мен бу фикрингизга қўшилмайман. Бу гапларни ўзингиз ҳам тил учидан айтаётипсиз.

Князь Андрей индамасдан Пьерга қаради ва истехзо билан кулимсираб қўйди.

— Мана, ҳозир синглим княжна Марьянинг олдига бораётипмиз. Икковларинг чиқишасизлар,— деди у,— эҳтимол сен ўз нуқтаи назарингда ҳақлидирсан,— деди у бир оз жим қолгандан кейин давом этиб,— лекин ҳар ким ўз билганича яшайди: мана сен ўзим учун яшаб ҳаётимни барбод қилаёздинг, деяпсан; бошқа учун яшабгина бахт-саодат нима эканлигини билибсан. Мен аксини бошдан кечирдим. Мен шон-шараф учун яшадим. (Шон-шараф нима ўзи? Бу ҳам бошқаларни севиш, ўшалар учун бирон яхшилик қилиш, уларнинг мақтовига сазовор бўлиш деган гап). Мен мана шу хилда бошқалар учун яшаб ҳаётимни барбод қилаёздинг эмас, балки буткул барбод қилдим. Ўзим учун яшай бошлаганимдан буён хийла тинчландим.

— Киши қандай қилиб фақат ўзи учунгина яшайди?— деди Пьер қизишиб,— ўглингиз, синглингиз, отангиз-чи?

— Буларнинг ҳаммаси менинг ўзим деган гап,— деди князь Андрей,— бошқалар, княжна Марья икковларинг *le prochain*,— деб атаганларинг гумроҳлик ва ёвузликнинг асосий манбандир. *Le prochain* деганинг, сен яхшилик қилмоқчи бўлган ўша киевлик мужикларинг.

У Пьерга мазах қилгандай кулимсираб назар ташлади. Афтидан Пьернинг қитиғига тегмоқчи эди.

— Ҳазиллашаётипсиз,— деди Пьер борган сайин жонланиб,— наинки менинг эзгулик қилишни истаганим, озмоз бўлса ҳам ҳар нечук эзгулик қилганим гумроҳлик ва

¹ Мен ҳаётда фақат икки нарсани чинакам бахтсизлик деб билман: виждон азоби ва хасталик. Мана шу икки нарса бўлмаслигининг ўзи хушбахтликдир.

ёвузлик бўлса? Ўзимизга ўхшаган инсон бўлмиш бахтсиз мужикларимиз, онадан туғилиб ўлгунча худо ва ҳақиқатни бир маросим ва маъносиз ибодат дебгина билган кишилар охират борлигига, тортган азобларининг ажру мукофоти, тасаллиси борлигига эътиқод қилиб, ўзларини овутсалар ёмон бўлар эмишми? Одамлар хасталикдан ожиз бир аҳволда ўлиб кетаётипти, ҳолбуки буларга моддий ёрдам бериш анчайин гап ва мен уларга табиб, касалхона ва чолларга бошпана бераман, бунинг нимаси ёвузлик ва гумроҳлик? Кечаю кундуз тинмай ишлайдиган мужикка, ёш болали хотинга дам олиш ва истироҳат қилишга имконият туғдирганим хийла катта хайрли иш эмасми? — деди Пьер шошиб ва тиши тушган кишидек ши-шилаб. — Мен шундай қилдим ҳам, оз бўлса-да, ўргатилмаган бўлсам ҳам шу йўлда унча-мунча иш қилдим. Бу қилган ишим яхши эмаслигини исбот қилиш у ёқда турсин, ўзингиз ҳам шу тўғрида ўйламаганингизга мени ишонтиролмайсиз. Ҳаммадан муҳими шуки, — деди Пьер давом этиб, — мен шуни биламан ва шунга аминманки, ҳаётда энг яхши бахт шу эзгулик лаззатидир.

— Тўғри, агар масала шундай қўйилса, бу бошқа гап, — деди князь Андрей, — мен иморат солаётибман, боғ қилаётибман, сен эсанг касалхона солаётибсан. Мен қилаётган иш ҳам, сен қилаётган иш ҳам бир эрмак. Нима инсофдан, нима эзгуликдан эканлиги тўғрисида биз гапирмайлик, буни биладиган одамларга ҳавола қил. Сен баҳслашимоқчимсан, — деди у яна, — хўп, баҳслашамиз. — Иккови эшик олдидаги айвончага чиқди.

— Қани, баҳслашайлик бўлмаса, — деди князь Андрей, сен мактаб дейсан, — деди у бармоғини букиб, — амри-маъруф ва ҳоказо дейсан, яъни сен ана уни, — деди князь Андрей бошидан шапкасини олиб, салом бериб ўтиб кетаётган мужикни кўрсатиб, — ҳайвонлик ҳолатидан чиқариб, унда маънавий талаблар вужудга келтирмоқчи бўласан. Менимча, унинг бирдан-бир бахти ҳайвонлик бахтидир, сен эсанг уни шу бахтдан маҳрум қилмоқчисан. Мениннг унга ҳасадим келади, сен эсанг мендаги имкониятларни унга бермасдан туриб ундан мен — князь Андрей ясамоқчисан. Сен яна уни оғир меҳнатини енгил қилмоқчи бўласан. Менимча, бизнинг учун ақлий меҳнат қанчалик зарурат бўлса, унинг учун жимсоний меҳнат ҳам шунчалик зарурат ва ҳаётининг матлабидир. Сен ўйламасдан туролмайсан. Мен кечаси соат учларда ётаман, бошимга минг хил

фикрлар келади, уйқум қочади, у ёқдан-бу ёққа ағдариламан, ўйлайман ва ўйламасдан туролмаганим учун тонг отгунча ухлай олмайман; у ҳам ер ҳайдамасдан, ғалла ўрмасдан туролмайди, бўлмаса ё қовоқхонага боради ёки касал бўлиб ётади. У қиладиган жисмоний меҳнатни мен қилсам бир ҳафтада ўламан, у агар менга ўхшаб жисмоний меҳнат қилмаса, юрагини ёғ босиб ўлади ҳам. Учинчиси нима эди?

Князь Андрей учинчи бармогини букди.

— Ҳа, айтгандай, касалхона, дори-дармон, дединг. У бошига қон уриб, ўладиган бўлганда сен қон олдириб уни тузатасан. У ҳаммага ошиқча юк бўлиб, ўн йил судралиб юради. Унинг ўша вақтда ўлиб кетгани ўзига ҳам қулай, ҳам тинч бўлар эди. У ўлса, бошқаси тугилади, уруғи кўп. Сен бир хизматкорим камайди деб ачинсанг (мен унга шу кўз билан қарайман) бошқа гап эди, сен эсанг муҳаббат юзасидан уни даволайсан ахир. Бунақа муҳаббатнинг унга ҳеч кераги йўқ. Яна бу ёғи ҳам бор: медицина бирон вақт бировни тузатипти, деб ким айтди сенга? Ўлдиришга ўлдирган!—деди у жаҳли билан қовоғини солиб ва Пьердан юзини ўгириб.

Князь Андрей ўз фикрларини шу қадар очиқ-равшан айтар эдики, унинг бу тўғриларда кўп ўйлаб юрганлиги билиниб турар ва бу гапларни худди узоқ вақт гапирмай юрган кишидай, камоли иштиёқ билан ва тез-тез гапирар эди. Унинг муҳокамалари нақадар ноумидона бўлса, нигоҳи шу қадар тетиклашар эди.

— Кўп ёмон, кўп оғир,— деди Пьер,— шундай фикрлар билан яшаб бўлар эканми? Яқиндагина Москвада, йўлда мен ҳам шундай кайфиятга тушган эдим. Бундай вақтларда менинг руҳим шу қадар тушиб кетадики, дунё кўзимга кўринмайди, ҳамма нарсадан, ҳатто ўзимдан ҳам безор бўламан. Бундай вақтларда томоғимдан овқат ҳам ўтмайди, ювинишга қўлим ҳам бормайди... Хўш, сиз-чи?

— Нега ювинмайди киши, мурдорлик бўлади бу,— деди князь Андрей.— Аксинча, киши ҳаётини мумкин қадар яхшироқ ўтказишга ҳаракат қилиши керак. Дунёда турганим учун мен гуноҳкор эмасман, шундай бўлгандан кейин умримни дурустроқ, бировга халал бермасдан ўтказишим керак.

—Шундай фикрлар билан яшашга сизни нима мажбур қилади. Киши қимрламасдан бир жойда ўтирса, ҳеч нарса қилмаса...

— Ҳаёт бусиз ҳам тинч қўймайди. Кошки бекор ўтирсам эди. Бу ернинг дворянлари илтифот кўрсатиб, мени оқсоқолликка сайлайдиган бўлишди, зўрга қутулдим. Улар бу иш менинг қўлимдан келмаслигини, оқсоқол бўлиш учун зарур бўлган олғирлик, риёкорлик менда йўқлигини билишмайди. Ундан кейин, тинчгина яшагани бир бош-панага эга бўлиш учун мана бу иморатни битказиш керак эди. Энди мана халқ лашкарлари деган гап чиқиб қолди.

— Нега армияда хизмат қилмайсиз?

— Аустерлицдан кейин-а? — деди князь Андрей таъби хира бўлиб.—Йўқ, қуллуқ. Мен минбаъд ҳаракатдаги рус армиясида хизмат қилмайман деб аҳд қилганман. Хизмат қилмайман. Бонапарт башарти Лисие Горига таҳдид қилиб Смоленск остонасида турган тақдирда ҳам рус армиясида хизмат қилмайман. Мен сенга айтиб эдим,— деб давом этди князь Андрей ўзини босиб,—энди халқ лашкарлари деган гап чиқиб қолди, отам учинчи округнинг бош қўмондони. Ҳарбий хизматдан менинг қутулишим учун бирдан-бир чора отамнинг қўл остида бўлишимдир.

— Демак, хизмат қилаётган экансиз-да?

— Хизмат қилаётибман,— деди князь Андрей ва бир оз жим қолди.

— Нега хизмат қиласиз бўлмаса?

— Хизмат қилишимнинг сабаби шу: отам ўз асрининг энг яхши одамларидан бири. Лекин қариб қолаётипти. Уни бағритош деб-ку бўлмайди, бироқ жонсарак одам. Унинг чекланмаган ҳокимиятга ўрганганлиги, мана энди бу ҳокимият устида, шаҳаншоҳ томонидан халқ лашкарларига бош қўмондон қилиб берилган ҳокимият устида турганлиги ёмон бўлди. Бундан икки ҳафта бурун агар мен икки соат кечиксам Юхновода мирзони осиб юборар эди,— деди князь Андрей табассум қилиб; — отамга мenden бошқа ҳеч кимнинг гапи ўтмаганлиги учун хизмат қилаётибман, унга баъзан кейинчалик ўзи пушаймон бўладиган ишларни қилишига йўл қўймайман.

— Мана, кўрдингизми!

— Ҳа, *mais ce n'est pas comme vous l'entende*,¹ — деди князь Андрей давом этиб.— Мен мирзога, халқ лашкарларидан бирини этигини ўғирлаган бу аблаҳга зиғирдай ҳам эзгулик қилмоқчи эмас эдим; осилса, қайта хурсанд бўлар эдим, лекин отамга, яъни, яна ўзимга ачиндим.

¹ Лекин бу сен ўйлаганча эмас.

Князь Андрей борган сайин очилмоқда эди.

— Бу ишни қилганимда ҳеч қачон одам боласига эзгулик қиламан деган ниятим йўқ эди,— деб Пьерга уқдира бошлаганда кўзлари чақнаб борар эди.

— Мана, сен деҳқонларни озод қилмоқчисан,— деди у давом этиб,— жуда яхши, яхши-ку, лекин бунинг сенга (мен ўйлайманки, сен ҳеч кимни урдирганинг ҳам йўқ, Сибирь қилганинг ҳам йўқ), хусусан деҳқонга яхшилиги йўқ. Деҳқонлар урилса, калтакланса, Сибирь қилинса, менимча, бундан деҳқонлар ҳеч зарар кўрмайди. Деҳқон Сибирда ҳам шу ҳайвонча кунини кўради, баданидаги калтак жароҳати битиб кетади ва илгаригидай хурсанд бўлиб юраверади. Бу ишни маънавий жиҳатдан ҳалок бўлаётган, қилмишларига пушаймон бўлаётган, бу пушаймонлик туйғусини босаётган ва бўлар-бўлмасга жазо бериш имкониятига эга бўлганлари учун бағритош бўлиб бораётган одамлар қилишсин. Мен мана шу одамларга ачинаман, деҳқонларни мана шундай одамлар озод қилсин, дейман. Сен, эҳтимол, кўрмагандирсан, лекин мен яхши одамлар, чекланмаган ҳокимиятнинг мана шу таомилларидан тарбияланган яхши одамлар йилдан йилга феъли айниб, бағритош ва дағал бўлиб бораётганини, бунини билди туриб ўзларини қўлга ололмай, тобора бахтсизроқ бўлаётганларни кўрганман.

Князь Андрей бу гапларни шундай мароқ билан гапирар эдики, Пьер беихтиёр унинг бундай фикрга келишига отаси сабаб бўлган деб ўйлади. У индамэди.

— Мен мана шу одамларга ачинаман, мен у деҳқонларни ҳар қанча урсанг, ҳар қанча калтакласанг ҳам ўзгармайдиган елка ва пешоналарини эмас, инсонлик қадрқимматини, виждон осудалигини, покликни қадрлайман.

— Йўқ, йўқ! Мен сизнинг фикрингизга ҳеч қачон кўшилмайман,— деди Пьер.

XII

Князь Андрей билан Пьер кечқурун коляскага тушиб Лисие Горига жўнашди. Князь Андрей ҳар замон Пьерга қараб сўз қотар ва бу сўзлари унинг кайфи чоғ эканлигини кўрсатар эди.

У Пьерга далаларни кўрсатиб, ўз хўжалигини такомиллашгани ҳақида сўзлар эди.

Пьер унинг сўзларига қисқа-қисқа жавоблар бериб, шумшайиб жим ўтирар фикр-хаёлга чўмгандай кўринар эди.

Пьер князь Андрей бахтсиз эканлиги, гумрохликка тушганлиги, ҳақ-ҳақиқатни билмаганлиги, унга ёрдам бериш, ҳақиқатни англатиши ва уни оёққа бостириши кераклиги тўғрисида ўйлар эди. У нимадан ва қандай қилиб гап бошлаш тўғрисида бир қарорга келиши биланоқ князь Андрей бир оғиз сўз, бир далил билан унинг бутун таълимотини пучакка чиқариб қўйишини сезар, шунинг учун гап бошлашдан, ўзи муқаддас деб билган нарсани унга калака қилдириб қўйишдан қўрқар эди.

— Йўқ, нега бундай деб ўйлайсиз, — деди бирдан Пьер сузмоқчи бўлган ҳўкиздай бошини қўйи солиб гап бошлаб.— Нега бундай деб ўйлайсиз? Қўйинг бу ўйларингизни.

— Қанақа ўйларимни? — деди князь Андрей ҳайрон бўлиб.

— Ҳаёт тўғрисидаги, инсоннинг везифалари тўғрисидаги ўйларингизни. Бундоқ бўлиши мумкин эмас. Бир вақтлар мен ҳам шундай деб ўйлар эдим, лекин биласизми, мени нима қутқазиб қолди? Масонлик қутқазиб қолди. Йўқ, сиз кулманг. Масонлик ўзим ўйлагандек диний мазҳаб эмас экан. Масонлик инсониятнинг энг яхши хислатларини ифода қиладиган мазҳаб.— У князь Андрей масонликни ўзи тушунганча баён қила бошлади. У, масонлик давлат ва дин кишанларидан озод бўлган христианлик таълимоти, тенглик, биродарлик ва одам боласига муҳаббат ҳақидаги таълимот, деб айтди.

— Фақат бизнинг муқаддас биродарлигимизгина ҳаётда чин маънога эгадир; бошқа ҳамма нарса бир туш демакдир, дер эди Пьер.— Шунинг биланги, дўстим, бу иттифоқдан хориж ҳаммаёқ ёлгон ва ноҳақликка тўла; ақлли ва эгу кишига ўзингиздек, ўзгаларга халал бермасдан, ўз умрини тамом қилишдан бошқа нарса қолмайди деган фикрингизга қўшиламан. Бизнинг асосий эътиқодларимизни ўзлаштиринг, бизнинг жамиятимизга киринг, ўзингизни бизга топширинг, сизга йўлбошчилик қилишимизга рухсат этинг, шунда дарҳол ўзингизни мен каби бу буюк, кўзга кўринмайдиган ва ибтидоси кўнгилда пинҳон бўлган заنجирнинг бир қисми деб ҳис қиласиз.

Князь Андрей индамасдан, рўпарасига қараганича, Пьернинг сўзларига қулоқ солар эди. У араванинг тақиртуқурида эшитилмай қолган сўзларини бир неча марта сўраб олди. Князь Андрейнинг чақнаётган кўзларидан, индамасдан қулоқ солиб ўтирганидан Пьер сўзлари бекорга

кетмаётганлигини, князь Андрей унинг сўзини бўлмаслигини ва бу сўзлардан кулмаслигини англади.

Булар тошиб ётган дарё бўйига келишди, дарёдан кемада ўтишлари керак эди. От-арава жойлаштирилгунча кемага чиқишди.

Князь Андрей кеманинг панжарасига суяниб, ботиб бораётган қуёшнинг нурида ярқираб турган тошқинга жимгина қараб турар эди.

— Хўш, бу тўғрида қандай фикрдасиз? — деб сўради Пьер. — Нега индамайсиз?

— Қандай фикрда бўлар эдим? Гапларингни эшитдим. Хўш, шундоқ экан, — деди князь Андрей, — сен бизнинг жамиятимизга киргин, биз сенга ҳаётнинг маъносини, инсонлик вазифасини ва оламни идора қиладиган қонунларни кўрсатиб берамиз, дейсан. Биз деб кимларни айтаётисан? Одамларними? Нима учун сизлар ҳамма нарсани билар экансизлар? Сизлар кўрган нарсани нима учун фақат мен кўрмас эканман? Сизлар ер юзида эзгулик ва ҳақиқат ҳукмрон эканлигини кўрасизлар, аммо мен буни кўрмайман.

Пьер унинг сўзини бўлди.

— Сиз охиратга ишонасизми, йўқми?

— Охиратгами? — деб қайтарди князь Андрей, лекин Пьер жавоб қилгани унга фурсат бермади ва унинг даҳрий эканлигини билгани учун бу саволни қайтаришини инкор қилиш деб тушунди-да, сўзида давом этди:

— Сиз ер юзида эзгулик ва ҳақиқат ҳукмрон эканлигини кўролмайман, дейсиз. Агар ҳаётимизга борлиқнинг интиҳоси шу деб қаралса, ер юзида эзгулик ва ҳақиқат ҳукмрон эканлигини мен ҳам кўрган эмасман ва буни кўриш ҳам мумкин эмас. Ер юзида, мана шу ер юзида (Пьер далани кўрсатди) ҳақиқат йўқ — ҳаммаёқ ёлгон ва ёвузликдан иборат, лекин оламда, бутун оламда ҳақиқат ҳукмронлиги мавжуддир, биз энди ер болалари, абадан эса бутун олам болаларимиз. Шу буюк, мутаносиб бир бутун нарсанинг бир қисми эканлигимни наинки мен сезмасам? Қудрати илоҳи намоян бўлган шу сон-саноксиз махлуқотнинг бири, энг қуйи босқичидаги махлуқ билан энг юқори босқичидаги махлуқ орасида бир босқич эканлигимни наинки сезмасам? Моломики, ўсимликдан инсонга олиб чиқадиган бу босқични кўрар эканман, очиқ-равшан кўрар эканман, нима учун бу босқич тобора юқориламасдан мен билан тамом бўлади деб фараз қиламан? Шунини сезманки, оламда ҳеч нарса буткул йўқолиб кетмагани каби

мен ҳам йўқолиб кетмаймангина эмас, балки ҳаммавақт мавжуд бўламан ва ҳаммавақт мавжуд эдим. Мен шуни сезаманки, мендан ташқари, менинг тепамда руҳлар яшайди ва бу дунёда ҳақиқат бор.

— Ҳа, бу Гердернинг таълимоти,— деди князь Андрей,— лекин, дўстим, мени бу эмас, ҳаёт ва ўлим ишонтиради, билдингми? Жонингдан азиз, сенга чамбарчас боғланган кишинг бўлса, сен унинг олдида гуноҳкор бўлиб, бу гуноҳингни ювиш умидида юрсангу (князь Андрей овози қалтираб кетганда юзини ўгирди) бу кишинг бирдан азобуқубат чекса ва оламдан кетса... Нега оламдан кетади? Бу саволга жавоб бўлмаслиги мумкин эмас! Жавоб борлигига мен аминман... Мени мана шу ишонтиради, мана шу ишонтирди,— деди князь Андрей.

— Тўғри, тўғри,— деди Пьер,— мен ҳам шуни айтаётиман-ку!

— Йўқ. Мен фақат шуни айтаманки, охиратнинг зарурлигига далил, исботлар эмас, балки ҳаётда қўл ушлашиб бораётган кишингнинг бирдан шу *бетагистонга* йўқолиб кетиши ва сен ўзинг бу чоҳ олдида тўхтаб, шу чоҳга кўз ташлашинг ишонтиради. Мен бу чоҳга кўз ташладим...

— Хўп, кўз ташлаб нимани кўрдингиз? У ёқда нима борлигини ва *кимдир* борлигини биласизми? — У ёқда охират бор. «*Кимдир*» — худо демакдир.

Князь Андрей жавоб бермади. От-арава аллақачонлар нариги қирғоққа чиқарилиб қўшилган, офтобнинг ярми уфққа ботган, кечки изғиринда ўтқал олдидаги кўлмак сувларнинг юзи игна-игна бўлиб музлаган, Пьер билан князь Андрей эса, лакей, кучер ва кемачиларни ҳайратга солиб, ҳамон кемадан тушмай, гаплашиб турар эди.

— Агар худо ва охират бўлса, у вақтда ҳақиқат ҳам бор, эзгулик ҳам ва инсоннинг энг юксак саодати мана шуларга эришмоққа қўшиш қилмоқдир. Яшаш керак, севиш керак ва шунга ишониш керакки,— деди Пьер,— бу бир парча ерда фақат бугун яшаётганимиз йўқ, балки яшаганмиз ва у ёқда (у осмонни кўрсатди) абадий яшаймиз.

Князь Андрей кеманинг панжарасига суяниб, Пьернинг сўзларига қулоқ солар экан, ботаётган қуёшнинг нуридан қизғиш бўлиб ярқираб турган тошқиндан кўзини олмас эди. Пьер жим бўлди. Теварак-атрофни сукунат босган эди. Кема аллақачонлар қирғоққа етиб тўхтаган, сув тўлқинлари кеманинг остига аста-секин урилиб шилпиллар эди. Тўлқиннинг шилпиллаши князь Андрейнинг

қулоғида худди Пьернинг сўзларини тасдиқлаб «тўғри, шунга ишон» деяётгандай бўлар эди.

Князь Андрей уф тортди ва Пьернинг мамнуниятдан қизариб кетган, лекин ўзидан устун турган дўсти олдида ҳануз тортинаётгани кўриниб турган юзига маъсумона, мулойим назар ташлади.

— Ҳа, кошки шундоқ бўлса эди,— деди у.— Қани, юр, аравага чиқайлик,— деди князь Андрей яна.— У кемадан тушаётиб Пьер кўрсатган осмонга қаради-да, Аустерлиц даштида чалқанча ётиб кўргани ўша баланд, бепоён осмонни Аустерлиц воқеасидан бери энди биринчи марта кўрди: бу нарса аллақачонлар сўниб кетган энг яхши туйғуларни бирдан уйғотдию қалбини хурсандлик ва ёшлик ҳисларига тўлдирди. Князь Андрей яна одатлаги турмуш шаронтига кириши билан бу туйғу яна ғойиб бўлди, лекин ўстира олмагани бу туйғу кўнглининг бир чеккасида мудо турганлигини билар эди.

Пьер билан учрашиш князь Андрей учун зоҳиран ҳамон эскича бўлса ҳам, лекин унинг ички оламида тамоман янги бўлган бир ҳаётнинг бошланиш даври бўлди.

XIII

Пьер билан князь Андрей Лисне Горидаги ҳовлининг катта дарвозаси олдида келганларида қош қорайган эди. Шу пайтда князь Андрей жилмайиб, орқа эшик олдида турган одамларнинг шошиб қолганларига Пьернинг диққатини жалб қилди. Халта кўтарган, букчайган бир кампир билан қора кийган, сочлари узун, паст бўйли бир киши кириб келаётган аравани кўриб орқага, дарвозага томон қочишди. Буларнинг кетидан иккита хотин югуриб чиқди ва тўрттови аравага қараб-қараб, ўтлари ёрилгудай бўлиб, орқа эшикка кириб кетишди.

— Бу Машанинг дарвишлари,— деди князь Андрей.— булар бизни отам деб ўйлашди. Маша фақат шу хусусдагина отамга итоат қилмайди: отам бу дарвишларни ҳайдаб юбор деса ҳам, Маша буларга йўл беради.

— Дарвиш деганингиз нима ўзи? — деди Пьер.

Князь Андрей унинг саволига жавоб бергани улгуролмади. Хизматкорлар чиқиб, уларни қарши олди. Князь Андрей улардан отаси қаерда эканлигини ва қачон келишини сўради.

Кекса князь ҳануз шаҳарла бўлиб, ана келади-мана келади, деб туришган эди.

Князь Андрей келишга ҳаммавақт тахт турган ўз бўлмасига Пьерни олиб кирди ва ўзи ўғлининг олдига борди.

— Юр, опамнинг олдига кирамиз, — деди князь Андрей қайтиб келиб Пьерга. — Мен ҳали уни кўрганим йўқ, у дарвишлари билан уйда беркиниб ўтирипти. Шу қилганига бостириб кириб ҳижолат қиламиз. Сен дарвишларни кўриб оласан. *C'est curieux, ma parole!*¹ — Дарвиш деганингиз *qu'est-ce que c'est que?*² — деб сўради Пьер.

— Мана ҳозир кўрасан.

Булар кириб келганда княжна Марья дарҳақиқат хижолатдан қизариб кетди. Унинг киотлар олдига чироклар ёқиб қўйилган дилкаш уйда, диванда, самоварнинг орқасида, княжна билан бирга бурни ва сочи узун, монах кийими кийган бир ёш йигитча ўтирар эди. Буларнинг олдидаги креслода афти буришган, озгин, ҳалим ва маъсумдай кўринган бир кампир ўтирар эди.

— *André, pourquoi ne pas m'avoir prévenu?*³, — деди княжна Марья ўпкалаброқ ва дарҳол, худди курк товуқ жўжаларини ҳимоя қилгандек дарвишларининг олдини тўсди.

— *Charmée de vous voir. Je suis très contente de vous voir!*⁴, — деди княжна қўлини ўпаётган Пьерга. Пьерни болалигидан билгани, ҳозир унинг Андрей билан дўстлиги, хотинидан куйганлиги, ҳаммадан ҳам кўра унинг эзгу ва тўпорилиги княжнани унга яқинлаштирди. У Пьерга шазло ва нур сочиб турган кўзлари билан боқар экан, худди «мен сизни жуда ҳурмат қиламан, лекин зинҳор менинг бу дарвишларимдан кулманг» деяётгандай эди. Кўришиб бўлишлари биланоқ улар ўтиришди.

— Ие, Иванушка ҳам шу ерда экан-ку, — деди князь Андрей кулимсираб ёш дарвишчага ишора қилиб.

— Андрей! — деди княжна Марья ёлворгансимон.

— *Il faut que vous sachiez que c'est une femme!*⁵, — деди князь Андрей Пьерга.

— *André, au nom de dieu!*⁶, — деди яна княжна.

¹ Жуда қизиқ бўлади-да.

² Нима ўзи?

³ Андрей, нега олдинроқ мени хабардор қилмадинг?

⁴ Хуш келибсиз, хуш келибсиз.

⁵ Бу йигитчани биласанми, бу хотин.

⁶ Андрюша, худо ҳаққи!

Князь Андрейнинг дарвишларга ҳазил-мазахомуз муносабати ва княжнанинг фойдасиз тарафгирлиги булар орасида одат тусига кириб қолган бир муносабат эканлиги кўриниб турар эди.

— Mais, ma bonne amie,— деди князь Андрей,— vous devriez au contraire m'être reconnaissante de ce que j'explique à Pierre votre intimité avec ce jeune homme.¹

— Vraiment?²,— деди Пьер кўзойнаги орқали Иванушкага синчиклаб жиддий назар ташлаб, (унинг бу жиддиятидан княжна Марья жуда миннатдор бўлди), Иванушка эса ўз тўғрисида сўз бораётганлигини англаб, ер остидан ҳаммага бир-бир кўз ташлаб қўйди.

Княжна Марья ўз дарвишлари туфайли бекорга изза тортган эди. Дарвишлар пинагини ҳам бузмади. Кампир бошини қуйи солиб, кирганларга кўз қирини ташлаб, пиёласини ликобчага тўнтариб ва тишлаган қандини унинг ёнига қўйиб, яна чой қўйиб беришармикин деб ўз кресло-сида баҳузур ўтирар эди. Иванушка ликобчадан чой ҳўплар экан, ёш йигитларга манглай остидан муғомбир, хотинча кўзлари билан қарар эди.

— Киевга борганмидинг? — деб сўради князь Андрей кампирдан.

— Ҳа, отагинам,— деди дарҳол кампир,— рождество кўни азизларга қўл бериб, тавоф қилиб, гуноҳларимдан пок бўлиб келдим. Ҳозир Колязиндан келаётибман, отагинам, у ерда катта мўъжиза юз берипти...

— Иванушка ҳам сен билан юриптимми?

— Йўқ, мен ўзимча, валинеъматим,— деди Иванушка йўғон овоз билан гапиришга тиришиб,— Пелагеюшка билан Юхновдагина ҳамроҳ бўлдик...

Пелагеюшка кўрганларини айтиб беришини хоҳлади шекилли, ҳамроҳининг сўзини бўлди:

— Колязинда, отагинам, катта мўъжиза юз берипти.

— Яна қанақа мўъжиза экан? — деди князь Андрей.

— Қўйсанг-чи, Андрей,— деди княжна Марья.— Қўй, гапирма Пелагеюшка.

— Вой... нега, онагинам, нега гапирмас эканман? Мен бу кишини яхши кўраман. Яхши одам, художўй одам. Менга ўн сўм хайр қилган эдилар, эсимдан чиққани йўқ.

¹ Азиз дўстим, бу йигитча билан сирдошлигингни Пьерга тушунтирганам учун мендан миннатдор бўлишинг керак.

² Шундоқми?

Киевга боршим билан Кирюшани кўрдим, дарвиш одам — қишин-ёзин яланг оёқ юради. Ўша менга, бу ерларда нима қилиб юрибсан, Колязинга боргин, у ерда катта мўъжиза юз беришти деди. Шундан кейин азизлар билан видолашиб йўлга чиқдим...

Ҳамма жим ўтирар, фақат зиёратчи хотин чуқур-чуқур нафас олиб, бир қиёмда сўзлар эди.

— Колязинга борсам, отагинам, одамлар, буюк мўъжиза юз берди:— Биби Марьямнинг юзларидан мушк ёғи томаётпти, дейишди.

— Хўп, бўпти, бўпти кейин гапириб берасан,— деди княжна Марья қизариб.

— Мумкинми, бу кишидан бир нарсани сўрасам,— деди Пьер.— Сен ўз кўзинг билан кўрдингми?

— Бўлмаса-чи, ўз кўзим билан кўрдим. Юзларидан шундоқ нур ёғилиб турипти, ёноқларидан томчи-томчи ёш оқаётпти Биби Марьямнинг.

Зиёратчи хотиннинг сўзларига диққат билан қулоқ солиб турган Пьер:

— Булар ҳаммаси алдамчилик! — деди соддадиллик билан.

— Астаффирулло дегин, отагинам; — деди Пелагеюшка ўти ёрилгундай бўлиб ва княжна Марьяга ҳимоя сўраб қаради.

— Халқни алдашади,— деди Пьер яна.

— Ё Исо Масеҳ! — деди дарвиш хотин чўқиниб,— астаффирулло дегин, отагинам, бир анарал ҳам ишонмасдан «монахлар алдамчи» деган эди, шу гап оғзидан чиқиши биланоқ кўр бўлди қолди. Унинг тушига Биби Печерская кириб, «Менга ихлос қўй, кўзингни очаман» дептилар. Шундан кейин анарал «Мени ўша кишининг олдиларига олиб бор-чи, олиб бор» деб туриб олипти. Бу гапларимнинг ҳеч ёлғони йўқ, ўз кўзим билан кўрганман... Кўрни у кишининг олдиларига олиб келишди. У оёқларига йиқилиб, «Кўзимни очинг, подшоҳ менга инъом қилган нарсаларнинг барисини сизга бераман» деди. Ўз кўзим билан кўрганман, отагинам, Биби Печерскаяга юлдуз ўрнатиб қўйилган. Анаралнинг кўзи дарров очилди. Шак келтириш гуноҳ. Худонинг ғазабига қолади киши,— деди кампир Пьерга насиҳатомуз.

— Санамда юлдуз нима қилади? — деб сўради Пьер.

— Санамга ҳам генераллик унвонини беришиптими? — деди князь Андрей ҳам кулимсираб. Пелагеюшка бирдан ранг-қути ўчиб, ағрайиб қолди.

— Вой, отагинам, куфрга бормагин-а, ўғлинг бор,— деди дарвиш кампир ва унинг оқарган юзи бирдан қипқизариб кетди.— Нима деяпсан ўзинг, отагинам, худо ўзи кечирсин.— Кампир чўқиниб олди.— Худоё, ўзинг кечир. Бу қандоқ гап, онагинам,— деди у княжна Марьяга қараб ва ўрнидан турди-да, йиғлагундай бўлиб халта-хултасини йиғиштира бошлади. Шундоқ куфр гап оғзидан чиқадиган кишиларни паноҳ тортганидан ҳам қўрққанлиги, ҳам мустар бўлганлиги ва минбаъд бу хонадоннинг лутф-марҳаматидан маҳрум бўлишига ачинганлиги унинг афтидан кўриниб турар эди.

— Шу ҳам гап бўлдимми? — деди княжна Марья.— Нега ҳам менинг олдимга кирдиларинг?

— Йўғе, мен тегишдим, Пелагеюшка,— деди Пьер,— *Princesse, ma parole, je n'ai pas voulu l'offenser.*¹ Мен омади гапни айтдим. Кўнгилга олма, тегишдим,— деди у илжайиб, ўз гуноҳини ювиш учун.

Пелагеюшка ишонқирамай тўхтаб қолди, лекин Пьернинг юзида шундай самимий, пушаймонлик аломати бор эди ва князь Андрей гоҳ Пелагеюшкага ва гоҳ Пьерга шундай ювош қарар эдики, бунни кўрган дарвиш кампир бир оз таскин топди.

XIV

Дарвиш хотин таскин топди ва яна гапга тушиб, ҳатто кўлидан исриқ анқиб турган даражада валий бўлган Амфилохий ҳазрат тўғрисида, Киевга сўнгги марта борганида таниш монахлари бир ғорнинг калитини берганлари ва тўша-талқон олиб икки кечани ўша ғорда азиз-авлиёлар билан бирга ўтказганлиги тўғрисида узоқ гапирди. «Ҳали бир авлиёни тавоф қиламан, ҳали бошқасини тавоф қиламан. Озгина пинакка кетаману яна туриб тавоф қиламан. У ер шундай соқит, шундай фароғатки, ёруғ дунёга чиққунг келмайди».

Пьер унинг сўзларига диққат ва эътибор билан қулоқ берди. Князь Андрей ташқарига чиқди. Унинг кетидан княжна Марья дарвишларга чой қуйиб бериб, Пьерни меҳмонхонага олиб чиқди.

— Хўп, эзгу одамсиз,— деди княжна Марья Пьерга.

¹ Мен уни ранжитмоқчи эмас эдим, княжна.

— Ростдан ҳам мен бу кампирни ранжитмоқчи эмас эдим, мен бунақа одамларни ҳурмат қиламан ва жуда қадрлайман.

Княжна Марья унга жимгина қаради-да, мулоғимгина табассум қилди.

— Биласизми, мен сизни кўпдан бери биламан ва ўз укамдай яхши кўраман,— деди княжна.— Назарингизда Андрейнинг саломатлиги қалай? — деди у шошиб, навозишкор сўзларига Пьер бир нима деб жавоб беришга улгурмасдан,— ундан жуда ташвишдаман. Қишда соғлиги бир оз дуруст бўлади, лекин ўтган баҳор яраси очилди, доктор муолижа қилдиргани кетсин деб маслаҳат берди. Унинг феъл-ағворидан ҳам хавотирман. У биз хотинларга ўхшаш ғам-ғуссани кўз ёши билан чиқариб ташлайдиган эмас. Нима бўлса ичига солади. Бу кун таъби очилган, кайфи чоғ, лекин бунга сизнинг келишингиз сабаб бўлди. У камдан-кам шундай очилиб юради. Сиз уни чет элга кетгани кўндирсангиз жуда яхши бўлар эди-да! У бирор нарса билан машғул бўлиши керак, бу бир хилдаги, жимгина ҳаёт майиб қилади уни. Буни бошқалар пайқашмайди, лекин мен кўриб турибман.

Соат тўққизларда хизматкорлар кекса князнинг извоши келаётганлигини унинг қўнғироғидан билиб, эшикка югуриб чиқишди. Князь Андрей ҳам Пьер билан бирга зинага чиқди.

Кекса князь извошдан тушар экан, Пьерни кўриб:

— Ким бу? — деб сўради.

— Э, хуш келибсан, хуш келибсан! Ўп! — деди у Пьерни таниб.

Кекса князнинг кайфи чоғ эди, шунинг учун Пьерни эркалади.

Кечки овқат олдида князь Андрей отасининг кабинетига кирганида кекса князь билан Пьернинг қизгин баҳслашиб ўтиргани устидан чиқди. Пьер шундоқ бир вақт келадики уруш деган нарса бўлмайди, деб исбот қилмоқчи бўлар эди. Кекса князь эса, аччиғи келмасдан, лекин калака қилиб, тортишар эди.

— Томирлардан қонни чиқариб ташлаб, ўрнига сув қуйсанг, ўшанда уруш бўлмайди. Хотинлар сафсатаси, хотинлар сафсатаси,— деди у,— лекин шундоқ бўлса ҳам, Пьерни эркалаб, унинг елкасини силтаб қўйди-да, князь Андрей ўтирган столнинг олдига келди: князь Андрей гапга аралашини истамаган бўлса керак, отаси шаҳар-

дан келтирган қоғозларни кўриб ўтирар эди. Кекса князь унинг олдига келиб, ишлари ҳақида гапира кетди.

— Дворянлар оқсоқоли граф Ростов одамларнинг ярмини юбормапти. Шаҳарга келсам, мени овқатга чақирмоқчи бўлаётпти. Мен уни шундай адабини бердимки, овқати бурнидан чиқди... Мана бу қоғозни ҳам қара... Аммо лекин,— деди князь Николай Андреич ўғлига, Пьернинг елкасига қоқиб,— ўртоғинг чакки эмас, менга маъқул бўлиб қолди! Юрагимга ўт солди. Баъзи одамлар жуда оқилона гаплар гапирса ҳам қулоқ солгинг келмайди киши, лекин бу ёлгон гапирса ҳам мен чолнинг юрагимга ўт солди. Хўп, боринглар, боринглар,— деди у,— балким кечки овқат вақтида олдиларнингга чиқиб, бир оз ўтирарман. Тагин баҳслашаман. Менинг овсарим княжна Марья билан дўст бўл,— деди у Пьерга эшикдан қичқириб.

Пьер энди, Лисие Горига келганидан кейингина князь Андрей билан нақадар қалин эканлигини англади. Бу қалинлик князь Андрейнинг ўзи билан бўлган муносабатидан ҳам кўра унинг бутун хонадони билан бўлган муносабатда ёрқинроқ кўринар эди. Пьер бадқовоқ кекса князь ва жасоратсиз ҳамда ҳалим княжна Марья билан гарчи буларни яхши билмаса ҳам, қадрдон дўстдай бўлиб қолди. Булар ҳам Пьерни яхши кўриб қолишди. Дарвишларга қилган илтифоти туфайли ихлоси ортган княжна Марья унга жилмайиб қарадигина эмас, балки бир ёшли, бобоси айтмоқчи, князь Николай ҳам унга кулиб қарар ва қўлига борар эди. Пьер кекса князь билан гаплашаётган вақтларида Михаил Иванович билан m-Ne Воугіенне унга қувноқ табассум билан қараб туришар эди.

Кекса князь Пьер келиши муносабати билан бўлса керак кечки овқатга чиқди. Пьернинг Лисие Горига икки кунлик меҳмонлиги давомида кекса князь унга ҳаддан ташқари меҳрибон бўлди ва ҳатто унинг яна келишини сўради.

Пьер кетиб, онла аъзолари йиғилганда, одатда янги одам келиб кетганда бўладигандай, ҳамма унинг тўғрисида гапирди, лекин ҳамма ҳам унинг ҳақида фақат яхши гаплар айтар эдики, бу ҳол жуда кам бўлар эди.

XV

Ростов Денисовга ва бутун полкка нечоғли ўрганиб қолганлигини бу сафар отпускадан қайтиб келганидагина сезди.

У полкка яқинлашиб келар экан, Поварскаядаги ўз уйига яқинлашиб бораётган вақтидаги сингари ҳаяжонга тушди. У мундирининг тугмалари ечилиб кетган бир гусар ҳамполкини кўрганда, малла Дементьевни кўриб таниганда, саман отлар боғлаб қўйиладиган ғовга кўзи тушганда, Лаврушка ўз хўжасини кўриб қувониб «граф келди» деб қичқирганида, уклаб ётган Денисов сочлари тўзиганича ер тўладан югуриб чиқиб уни қучоқлаганида ва офицерлар унинг атрофини ўраб олишганида Ростов худди уйига борганида ота-онаси, опа-сингиллари, қучоқлаган пайтидаги сингари хурсандликдан кўзига ёш келдию гапиролмай қолди. Унинг учун полк ҳам худди ўз уйидай, ўз ота-онасининг уйидай эди.

Полк командири ҳузурига кириб, илгариги эскадронга тайинланиши тўғрисида қоғоз олиб, навбатчилик қилиб ва отларига ем-хашак олгани бориб келиб, полкнинг бутун икир-чикирларини ўзлаштириб, ўзини эркинликдан маҳрум ва тор бир доирага тушиб қолган ҳис қилиб Ростов ўз ота-онасининг уйидагидек хотиржам бўлди, тинчиди, ўз ўрнини топди. У ўзига ўрин тополмаган, икки йўлдан бирини танлашда янглишиб юрган бурунги такасалтанг ҳаёт энди йўқ эди; Соня ҳам йўқ, у билан очикчасига гаплашайми-гаплашмайми, деган ўй-хаёл ҳам йўқ. Ана у ерга бориш-бормаслик имконияти ҳам йўқ; минг хил номаъқулчиликлар билан ўтказиш мумкин бўлган суткасига 24 соат бўш вақт ҳам йўқ, биронтаси яқин ҳам бўлолмайдиган, биронтаси узоқ ҳам бўлолмайдиган сон-саноксиз у одамлар ҳам йўқ; отаси билан пул тўғрисида бўлган мужмал муомалалар ҳам йўқ, Долоховга ютқизганлиги тўғрисидаги таъна ҳам йўқ! Бу ерда, полкда, ҳамма нарса очик-ойдин ва жўн. Бу ерда бутун дунё иккиси тенг бўлмаган икки бўлакка бўлинган: бири—бизнинг Павлоград полкимиз, иккинчиси — қолган бутун олам, мана шу қолган бутун олам билан унинг ҳеч бир иши йўқ. Полкда ҳамма нарса: ким поручик, ким ротмистр, ким яхши, ким ёмон, ҳаммадан муҳимроғи ким ўртоқ — ҳамма нарса муайян. Маркитант насияга ишониб нарса беради, ҳар тўрт ойда бир марта ойлик олинади, ундоқ қийлайми, бундоқ қилайми деб ўйлаб ўтиришга ўрин йўқ: Павлоград полкида номаъқул деб топилган ишни қилмасанг бас. Бирон ёққа юборишса, буйруқда очикравшан айтилган ишни қилсанг ҳамма иш жойида бўлади.

Ростов полк ҳаётининг муайян режасига кириб олиб,

чарчаган киши дам олгани чўзилганида фароғат қилганидай, ҳузур ва ҳаловат топди. Бу кампанияда полк ҳаёти шунинг учун ҳам кўнгилли эдики, у Долоховга ютқизганидан кейин (ота-онасининг шунча берган тасаллисига қарамадан бу гуноҳини ўзи сира кечиролмас эди), ўз гуноҳини ювиш учун минбаъд жуда яхши хизмат қилишга энг яхши ўртоқ ва офицер бўлишга, яъни бебаҳо одам бўлишга аҳд қилган эди; бу нарса граждандлик ҳаётида жуда қийин кўринган бўлса-да, полк ҳаётида жуда осон бўлиб қолди.

Ростов ютқизганидан кейин бу қарзни ота-онасига беш йил давомида тўлашга қарор қилди. Унга ҳар йили ўн минг сўм юборишар эди, энди у шу пулдан фақат икки мингини олиб, қолганини қарзини тўлаш учун ота-онасига қолдирадиган бўлди.

Бизнинг армиямиз кўп чекинишлар, хужумлар ва Пултук билан Прейсиш-Эйлау жангларидан кейин Бартенштейн ёнига тўпланди. Ҳамма подшоҳнинг армияга келишини ва янги кампания бошланишини кутар эди.

Армиянинг 1805 йил юришида иштирок этган қисми ҳайъатида бўлган Павлоград полки ўз сафини Россияда тўлдирган бўлиб, кампаниянинг дастлабки жангларига етиб боролмади. Бу полк Пултук жангида ҳам, Прейсиш-Эйлау жангида ҳам иштирок қилолмади, кампаниянинг иккинчи ярмида ҳаракатдаги армияга қўшилиб, Платов отрядига ўтказилди.

Платов отряди армия доирасидан ташқарида — ўзи мустақил ҳаракат қилар эди. Павлоградчиларнинг айрим-айрим қисмлари душман билан бир неча марта отишдилар, асирлар олдилар, бир куни ҳатто маршал Удинонинг фойтуини қўлга туширдилар. Павлоградчилар апрель ойи ичи бир неча ҳафтани кули кўкка совурилган бир немис қишлоғи олдида туриб ўтказишди.

Ҳаволар юмшаб, лойгарчилик бошланди, дарёларда муз кўчди, йўллар юриб бўлмайдиган бўлиб қолди: бир неча кунлаб отларга ем-хашак, одамларга овқат берилмади. Атрофдан озиқ-овқат келтириш мумкин бўлмай қолгандан кейин одамлар тўзиб, харобазор ва ҳувиллаб қолган қишлоқларга картошка ахтариб кетишди, лекин арзигудай картошка ҳам топишолмас эди.

Қишлоқларда тишга босгундай нарса қолган эмас, одамлар қочиб кетган, қолган одамлар ҳам гадойдан хароб бўлиб, тортиб олгудай ҳеч нарсалари йўқ, ҳатто унча-мунча

раҳмдил солдатлар кўпинча улардан бирон нарса таъма қилиш ўрнига ўзларининг сўнги нарсаларини беришар эди.

Павлоград полки жанглarda фақатгина иккита ярадор солдатини йўқотди: лекин очлик ва касалликдан одамларнинг ярмиси нобуд бўлди. Госпиталда ўлим шу қадар муқаррар бўлиб қолган эдики, ёмон овқатдан безгакка дучор бўлган ва шишган солдатлар касалхонага боришдан кўра минг машаққат билан бўлса ҳам милтиқ кўтариб юришни афзал кўришар эди. Баҳор келиши билан солдатлар ердан бош кўтарилган сарсабил тусли ўтни, негадир Машканинг чучук томири деб (қолбуки бу томир аччиқ эди), қидирадиган, шу чучук томирни излаб ўтлоқ ва далаларга чиқиб кетадиган, бу зарарли ўтни емоқ ман қилинганлигига қарамасдан, қилнчлари билан қазиб олиб ейдиган бўлиб қолишди. Баҳорда солдатлар орасида янги касаллик пайдо бўлди: одамларнинг қўл-оёғи ва юзи шишиб кетди. Докторлар буни ўша ўтнинг истъемол қилинишидан деб билишди. Ман қилинганлигига қарамасдан Денисов эскадронининг павлоградчи солдатлари нуқул чучук томирни ейишар эди; чунки қолган-қутган сухарини икки ҳафтадан бери камкам, киши бoshiга ярим қадоқдан берилар, кейинги дафъа келтирилган картошкалар эса музлаган ва кўкариб қолган эди.

Отларнинг куни ҳам икки ҳафтадан бери томларнинг похолига қолган, ҳаммаси ҳам ўласи бўлиб, чала-ярим тулаб, жунлари осилиб турар эди.

Аҳвол шундай оғир бўлишига қарамасдан солдат ва офицерлар бурунгидай кун кечиришар, ранглари оқарган, юзлари шишинқираган, мундирлари жулдур бўлиб кетган гусарлар ҳозир ҳам машқ қилишар, у ёғ-бу ёғини тозалани чикишар, отларни қашлашар, кийим-кечакларини тозалашар, отларга хашак ўрнига томлардан похол келтиришар, овқат егани қозон бошига боришар ва овқатга тўймасдан расво овқатларини ва ўзларининг очликларини кулги қилишар эди. Солдатлар ҳамон бурунгидай, хизматдан бўш вақтларида гулхан ёқишар, ўтга яланғоч танларини товлашар, тамаки чекишар, кўкариб қолган ва чиригач картошкалардан унча-мунча эса бўладиганини териб олиб пиширишар, Потёмкин ва Суворовлар юриши ҳақида ҳикоя ёки Алёша-айёр ва попнинг қароли Микола тўғрисида эртаклар айтишар эди.

Офицерлар ҳам одатдагича ярим хароба уйларда икки-

тадан, учтадан бўлиб туришар эди. Старший офицерлар похол, картошка ва умуман озиқ-овқат топиш ҳаракатини қилишар, младший офицерлар эса, одатдагича, бири карта ўйнар (озиқ-овқат бўлмаса ҳам лекин пул кўп эди), бири городки ва свайка сингари эрмак ўйинлар билан машғул бўлар эди. Урушнинг умумий бориши тўғрисида кам гапиришар эди, чунки бир жиҳатдан тайинлик бир нарсани билишмаса, иккинчи жиҳатдан, умуман урушнинг яхши кетмаётганини тахмин қилишар эди.

Ростов бурунгидай Денисов билан бирга турар, булар орасидаги дўстлик алоқаси отпускага бориб келганидан кейин яна ҳам мустаҳкамроқ бўлиб қолган эди. Денисов Ростов хонадони тўғрисида ҳечқачон оғиз очмаса ҳам, лекин командир ўз офицерига кўрсатаётган меҳрибонликдан бечора гусарнинг Наташага бўлган муҳаббати дўстлик алоқасининг мустаҳкамланишида катта хизмат қилаётганини Ростов англай эди. Денисов, афтидан, иложи борича Ростовни хавф-хатарли ишларга камроқ буюришга, уни эҳтиёт қилишга тиришар ва ҳар бир жангдан кейин уни соғ-саломат кўрганида бениҳоят хурсанд бўлиб қарши олар эди. Ростов бир гал озиқ-овқат келтиргани командировкага борганида вайрон-валангор бир қишлоқда ёш болалик қизи билан қолган қари бир полякни кўриб қолди. Оила буткул оч, яланғоч бўлиб, имконияти бўлмагани учун қишлоқдан чиқиб кетолмаган эди. Ростов буларни ўз қароргоҳига олиб келиб уйдан жой берди ва чол ўзига келгунча боқиб турди Ростовнинг ўртоғи хотинлар тўғрисида гапириб туриб Ростовга тегишди: «Сен хўп ҳам айёрсан-да, нима бўлар эканки олиб келган гўзал поляк қизинг билан бизни ҳам таништириб қўйсанг» деди. Бу ҳазил Ростовга ҳақорат бўлиб тушди-да, у қони қайнаб, офицерга шундай ёмон гаплар айтдики, Денисов икковини дуэлдан зўрға тутиб қолди; офицер кетгандан кейин Ростовнинг поляк қизига бўлган муносабатидан беҳабар Денисов уни «тезлик»да айблаган эди у:

— Нима дейсан, ахир... — деди. — Бу қиз менга бир сингилдай, унинг гапи менга қанчалик алам қилганини сенга айтиб беролмайман... чунки... шунинг учунки...

Денисов унинг елкасига қоқди-да, Ростовга қарамасдан тез-тез нари-бери юра бошлади. У ҳаяжонланган вақтларида шу ҳолатга тушар эди.

— Минг лаънат Ростовлар уругига! — деди у ва Ростов унинг кўзларидан ёш чиққанини кўрди.

Апрель ойида подшоҳ армияга келар эмиш, деган хабарни эшитиб қўшинларга жон кирди. Подшоҳ Бартенштейнда қўшинларни кўриктан ўтказганини кўриш Ростовга муяссар бўлмади, чунки павлоградчилар Бартенштейндан анча олдинда, аванпостда туришар эди.

Булар очик ҳавода муваққат бошпаналар қуриб олишган эди. Денисов билан Ростов солдатлар қазиб, устига шох ва чим босиб берган ертўлада туришар эди. Бу ертўла ўша вақтда расм бўлган усулда ясалган бўлиб, эни бир ярим газ, чуқурлиги икки, узунлиги уч ярим газлик зовурдан иборат эди. Унинг бир томонидан зина қўйилган. Зовурнинг ўзи уй бўлиб, эскадрон командирига ўхшаган толеи баланд одамлар турадиган бу ертўланинг тўрига иккита қозик қоқиб, устига тахта қўйилган, бу стол эди. Зовурнинг икки томони бир газдан ўйиб олинган бўлиб, бу икки каравот ва икки диван хизматини ўтар эди. Ертўланинг томи шундоқ ёпилганки, ўртада тикка туриш, каравотда эса, агар столга яқинроқ борилса, ҳатто ўтириш мумкин. Жуда ҳашаматли турадиган Денисовнинг (эскадроннинг солдатлари уни яхши кўришар эди) ертўласи олдига тахта қоқиб, унга ямоқ ойналар ўтқазилган. Ҳаво совуқ бўлган вақтларда солдатларнинг гулханларидан тунукада чўғ келтириб зина супасига (Денисов бу ерни қабулхона деб атар эди) қўйишар, шунда ертўла шу қадар исиб кетар эдики, Денисов билан Ростов ертўласида йиғилган офицерлар кўйлакчан ўтиришар эди.

Апрель ойида Ростов навбатчи бўлди. Кечаси ухламай эрталаб соат еттиларда ертўлага келган Ростов чўғ келтиришни буюрди-да, ёмғирда увиган ички кийимини алмаштирди, чўқинди, чой ичди, исинди, ётадиган жойи ва столини йиғиштирди ва қўлини бошининг остига қўйиб, кўйлакчан чўзилди. Унинг юзи шамолда қуруқшаган, қорайган эди. У сўнгги дафъа разведкага бориб келганлиги учун яқин ўртада янги унвон олиши тўғрисида ширин хаёлларга борар ва қаергадир чиқиб кетган Денисовни кутар эди. У Денисов билан гаплашишни истар эди. Ертўла орқасидан Денисовнинг бўғилиб бақирган товуши эшитилди. Ростов кимга бақираётипти экан деб ойнадан қараб вахмистр Топчеенкони кўрди.

— Мен сенга ўша зорманда чучук томирни егани қўймагин демовдимми? — деб бақирарди Денисов.— Лазарчук даладан олиб келаётганики ўз кўзим билан кўрдим.

— Мен еманглар деб буюрган эдим, жаноблари, қулоқ солишмайди,— деб жавоб берди вахмистр.

Ростов яна каравотига чўзилди-да, мамнуният билан: «Ташвиш торгса тортаверсин, мен ўз ишимни қилиб келдим, ҳузур қилиб ётибман» деди ўзича. Девор орқасидан вахмистрдан ташқари Денисовнинг айёр ва уддабуро хизматкори Лаврушканинг ҳам товуши эшитилар эди. Лаврушка озиқ-овқат келтиргани борганида йўлда кўргани аллақандай аравалар, сухари ва ҳўкиз тўғрисида гапирмоқда эди.

Яна ертўладан узоқлашиб бораётган Денисовнинг бақиргани ва «Отни эгарла, иккинчи взвод!» деган сўзлари эшитилди.

«Қаёққа боришаркин?» деди Ростов ичида.

Беш минутдан кейин Денисов ертўлага кирди, лой оёқлари билан каравотига чиқди, жаҳл билан трубка чекди, нарсаларини ҳар томонга улоқтирди, қамчисини олди, қиличини тақди-да, ертўладан чиқа бошлади. Ростовнинг «Қаерга кетаётибсан?» деган саволига жаҳл билан «иш бор» деб дўнгиллади.

— Худо ҳам, шаҳаншоҳ ҳам ғазабига олаберсин мени,— деди Денисов ер тўладан чиқаркан. Ростов ертўла орқасида отларнинг шилпиллаб лой кечганини эшитди. Ростов Денисовнинг қаёққа кетганини суриштиргани ҳафсала ҳам қилмади.

У ўз каравотида кўрпага ўраниб, уйқуга кетганича, қош қорайгандагина ертўладан чиқди. Денисов ҳануз қайтмаган эди. Оқшом жуда кўнгилли, қўшни ертўла ёнида икки офицер юнкер билан қизишиб свайка ўйнашар эди. Ростов келиб ўйинга қўшилди. Ўйин қизиган вақтда офицерлар шу томонга қараб келаётган араваларни кўришди: ориқ отларга минган ўн бештача гусар араваларни кузатиб келмоқда. Гусарлар олдига солиб келаётган аравалар от боғланадиган ғов олдига келиб тўхтади, гусарлар араваларни ўраб олишди.

— Денисов бўғилиб юрган эди,— деди Ростов,— мана, озиқ-овқат ҳам келди.

— Шуни айт! — дейишди офицерлар.— Солдатларнинг ҳам энди жони кирди.

Гусарлардан бир оз кейинроқда Денисов икки пиёда

аскар офицери билан нима тўғридадир гаплашиб келмоқда эди. Ростов унга қарши борди.

Ориқ, пакана, афтидан жаҳли чиққан бир офицер:

— Мен сизни огоҳлантираман, ротмистр,— дер эди.

— Бермайман дедим, бермайман,— деди унга жағобан Денисов.

— Бу қилган ишингиз учун жавобгар бўласиз, ротмистр, сиз безорилик қилаётибсиз, одам деган ўз кишиларининг ҳам аравасини тортиб оладими! Одамларимиз икки кундан бери оч.

— Менинг одамларим икки ҳафтадан бери оч,— деди Денисов.

— Бу қилган ишингиз қароқчилик, жавобгар бўласиз жаноб! — деди яна пиёда аскарлар офицери пўлиса қилиб.

— Нега мунча менга ёпишдингиз? А? — деб бақириб берди Денисов бирдан жаҳли чиқиб.— Сиз жавобгар эмас, мен жавобгар бўламан. Дабдала бўлмаганингизга шукур қилинг-у, кўп минғилламанг. Марш! — деб бақирди офицерларга.

— Хўп, бўпти! — деди пакана офицер писанд қилмасдан ва ўрнидан қимирламасдан.— Қароқчиликни мен сизга...

— Йўқол, дейман, марш, дабдала бўлмасдан,— деди Денисов отининг бошини офицерга томон буриб.

Офицер ҳам дўқ қилиб:

— Хўп, хўп,— деди ва отини йўрттирганича эгарда лўкиллаб, жўнаб кетди.

— Девор минган ит, девор минган ит! — деди Денисов унинг кетидан (суворилар отга минган пиёда аскарни қаттиқ масхара қилганда шундоқ дейишар эди) ва Ростовнинг олдига келиб, қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Пиёда аскарлардан озиқ-овқат аравасини тортиб олдим, зўрлаб тортиб олдим,— деди у.— Нима қилайлик, очликдан ўлсинми одамлар?

Бу аравалар пиёда аскарлар полкига бориши керак эди, лекин аравалар ёлғиз кетаётганлигини Лаврушкадан эшитиб, Денисов ўз гусарлари билан йўлини тўсиб, тортиб олди. Солдатларга сухарини истаганича беришди, ҳатто бошқа эскадронлар билан баҳам кўришди.

Эртасига полк командири Денисовни чақирди ва кўзига панжасини тутиб, шундай деди: «Мен бу ишга шундай қарайман: оқ туя кўрдингми — йўқ, лекин сенга маслаҳат

шу: штабга бориб, озиқ-овқат бўлимига учра, ведомостларни тўғрила, агар иложи бўлса, «мунча овқат олдим» деб қўл қўй; акс ҳолда, талабнома пиёда аскарлар полки номидан ёзилган, бу иш қўзғалиб қолса, оқибати ёмон бўлади».

Денисов полк командири олдидан чиқиб, унинг маслаҳатини чин кўнглидан бажо келтириш учун тўғри штабга борди. У кечқурун ертўлага шундай бир кайфиятда кириб келдики, Ростов шу чоққача дўстини бу ҳолатда кўрмаган эди. Денисов гапиришга мажоли йўқ, антикар эди. Ростов «сенга нима бўлди» деб сўраган эди, у хириллаб, зўрға командир сўқди, деди холос.

Денисовни бу аҳволда кўриб, кўрқиб кетган Ростов унга «кийимингни еч» деди-да, дарҳол докторга одам юборди.

— Мени қароқчиликда айбласалар-а! Оҳ, тагин сув бер, айбласа айблайверсин, мен бу муттаҳамларнинг қовурғасини синдираман дедим, синдираман, шаҳаншоҳга ҳам арз қиламан. Муз бер, муз! — деди у.

Полк доктори келиб кўриб «қон олдириш керак» деди. Денисов жуи босган қўлидан бир коса қон-қора қон олингандан кейин бир оз енгил тортиб, нима бўлганини гапириб берди.

— У ерга бориб,— деди у,— «Қани бошлиқларинг?» дедим. Кўрсатишди. «Бирпас сабр қилмайсизми» дейишди. «Мен хизматдаги одамман, ўттиз чақирим йўлдан келдим, кутишга фурсатим йўқ, кириб айт» дедим. Шундан кейин ўғрибошининг ўзи чиқиб, менга таълим бермоқчи бўлиб, «Бу қароқчилик» деди. «Озиқ-овқатни олиб ўз солдатларига бериш қароқчилик эмас, озиқ-овқатни олиб ўз чўнтагига солиш қароқчилик бўлади» дедим. «Хўп. Комиссионернинг олдига кириб қўл қўйинг, сизнинг ишингиз ўз полкингизга юборилади» — деди. Комиссионернинг олдига кириб қарасам... Биласанми, ким ўтирипти? Буни қара-я! Бизни очликдан ким ўлдираётгани дегин,— деб Денисов қон олдириган қўли билан столни шундай қаттиқ урдик, стол ағаянаёзди-ю, устидаги стаканлар сакраб кетди, — Телянин! «Ҳа-ҳа, бизни очликдан ўлдираётган сенмисан ҳали?» деб тумшугига боплаб солмайманми... «Ҳа, сен фалон, писмадон» деб сўкиб кетди. Лекин нима бўлса ҳам мен аламинини олдим,— деб суюниб қичқирди Денисов қон-қора мўйлаблари орасидан оппоқ тишларини кўрсатиб.— Одамлар орага тушмаганда ўлдирар эдим.

— Ҳой, мунча бақирасан, ўзингни бос,— деди Ростов.— Мана тагин қон оқди, шошма, бошқатдан боғлаш керак.

Унинг қўлини бошқатдан боғлаб ётқизишди. Эртасига таъби очилиб, кайфи чоқ бўлиб, уйғонди.

Бироқ қиём вақтида полк адъютанти жиддий ва хафа бир алфозда Денисов билан Ростовларнинг ертўласига келди ва полк командири майор Денисовга ёзган қоғозини кўрсатди; бу қоғозда полк командири кечаги воқеанинг тафсилотини сўраган эди. Адъютант бу ишнинг оқибати ёмон бўлишини, ҳарбий суд комиссияси тайинланганлигини, бу иш ҳозир талончилик ва ўзбошимчаликка қарши қаттиқ кураш бораётган бир вақтга тўғри келганлиги учун осон қутилган тақдирда унвонидан маҳрум бўлишини айтди.

Даъвогарлар ишни шундай қилиб кўрсатган эди: майор Денисов араваларни тортиб олгандан кейин, маст ҳолда озиқ-овқат бўлими бошлиғи олдига кириб, сабабсиз уни ўғри деган, уйдан чиқариб ҳайдашганда у канцелярияга кириб, икки чиновникни уриб, бирининг қўлини чиқарган.

Денисов Ростовнинг бошқа саволларига кулиб: ўларидан ҳам жиндай қўшиптилар, лекин булар ҳаммаси икки пулга арзимади, мен ҳеч қандай суд-пуддан қўрқмайман, агар бу аблаҳлар дарҳақиқат менга тегмоқчи бўлсалар, мен ҳам оналарини кўрсатаман,— деди.

Денисов бу ғалвалар тўғрисида писанд қилмасдан гапирар, лекин Ростов дўстини жуда яхши билганлиги учун унинг суддан қўрқаётганини ва оқибати ёмон бўлишига кўзи етиб, нчдан азоб чекаётганини пайқади. Турли маълумотлар сўраб, суддан ҳар куни қоғоз кела бошлади ва 1 майда Денисов эскадронни ўзидан каттароқ кишига топшириб, ўзбошимчалик қилгани тўғрисида озиқ-овқат комиссиясига жавоб бериш учун дивизия штабига бориш ҳақида буйруқ олди. Шундан бир кун бурун Платов икки казак полки ва икки гусар эскадрони билан душман мавқеини разведка қилган эди. Денисов одатдагича довиораклигини кўрсатмоқчи бўлиб цепнинг олдида борди. Француз ўқчилари отган ўқлардан бири унинг сонига тегди. Бошқа вақтда эҳтимол Денисов бунақа енгил ярадор бўлганида полқдан кетмас эди. Лекин ҳозир у шундан фойдаланди-да, дивизияга боришдан бош тортиб, госпиталга кетди.

Июнь ойида Фридланд жанги бўлиб, бу жангда павлоградчилар иштирок этолмади ва бунинг кетидан яраш бўлди.

Дўстининг хумори тутиб юрган; кетгандан буён ундан ҳеч қандай хат-хабар ололмаган, унинг иши нима бўлди, яраси қандай бўлди деб хавотир тортиб юрган Ростов ярашдан фойдаланиб Денисовни кўргани госпиталга кетди.

Госпиталь икки марта рус ва француз қўшинлари томонидан таланган кичкинагина прусс қишлоғида жойлашган эди. Ёз фасли бўлиб, дала жуда чиройли бўлгани учун бу кўрғонча емирилган тому деворлари, жулдур кийинган аҳоли, касал ҳамда маст солдатлар санқиб юрган ифлос кўчалари билан айниқса кўнгилсиз кўринарди.

Госпиталь ромлари синган, ойналари тешилган гиштин бир бинода жойлашган бўлиб, ҳовли атрофи деворлари батомом вайрон бўлиб кетган эди. Ҳовлида яралари бойланган, ранглари сарғайган ва юзлари шишган бир неча солдат кезиб юрар ва офтобда ўтирар эди.

Ҳовлига кириш билан Ростовнинг димоғига мурда ва касалхона ҳиди кирди. У зинада сигар чекиб тушиб келаётган рус ҳарбий докторини ва унинг кетидан келаётган рус фельдшерини кўрди.

— Ўзимни мингга тақсим қилолмайман ахир,— дерди доктор,— кечқурун Макар Алексеевичнинг олдига келгин, мен ўша ерда бўламан.— Фельдшер ундан яна нимадир сўради.

— Э! Билганингни қилавер! Барибир эмасми? — Докторнинг кўзи зинадан чиқаётган Ростовга тушди.

— Нима қилиб юрисиз бу ерда, тўрам? — деди доктор.— Нима қилиб юрисиз? Ё ўқ тегмади, деб терламага гирифтор бўлмоқчимисиз? Бу ер моховхона.

— Нега? — деб сўради Ростов.

— Терлама, отагинам. Қадам босган одам ўлади. Фақат биз, Макеев иккаламиз (фельдшерга ишора қилди) ҳозирча омонмиз. Аллақачон беш доктор ўлди. Янги доктор келди дегунча, бир ҳафта ўтмай қарайсизки тамом,— деди у хийла мамнуният билан.— Прусс докторларини чақирдик. Иттифоқчиларимизнинг ҳуши йўқ.

Ростов докторга шу ерда ётган гусар майори Денисовни кўрмоқчи эканини айтди.

— Билмайман, хабарим йўқ, отагинам. Битта ўзим уч госпиталь, 400 дан ортиқ касалга қарайман! Ҳали ҳам шу-

курки, савоб талаб прусс хонимлари бизга ойида икки қадоқдан кофэ билан тивит юборишиб туради, бўлмаса ҳолимиз хароб бўларди.— У илжайди.— 400 та-я, отагинам. Яна ҳар куни менга янгидан-янги касал юборишади. 400 тача бор? А? — деди у фельдшерга қараб.

Фельдшер жуда чарчаган кўринарди. У лақма доктор қачон кетаркан, деб хуноб бўлиб ўтирганга ўхшарди.

— Майор Денисов,— деди яна Ростов,— Молитенда ярадор бўлган эди.

— Ўлди шекилли. А? Makeев,— деди лоқайдлик билан доктор фельдшердан сўраб.

Бироқ фельдшер докторнинг сўзини тасдиқ қилмади.

— Бўйи узун, ўзи саригроқ кишими? — деб сўради доктор.

Ростов унга Денисовнинг қиёфасини тасвирлаб берди.

— Бор эди шунақа бир киши,— деди доктор худди суюниб кетгандай — ўлди шекилли, майли, мен аниқлайман, менда рўйхат бор эди. Рўйхат сендами, Makeев?

— Рўйхат Макаар Алексеевичда эди,— деди фельдшер,— офицерлар палатасига марҳамат қилинг, ўзингиз кўрасиз,— деб илова қилди Ростовга қараб.

— Кирмай қўя қолинг, отагинам! — деди доктор: — яна ўзингиз бу ерда қолиб кетманг.— Лекин Ростов докторга таъзим қилди-да, фельдшердан кузатиб кўйишини сўради.

— Яна мenden ўпкалаб юрманг,— деди доктор зина тагидан чинқириб.

Ростов фельдшер билан йўлакка кирди. Бу тим қоронғи йўлакда касалхона ҳиди шу қадар анқир эдики, Ростов буринни маҳқам ушлаб, қайси томонга борай, деб ўйлаб қолди. Ўнг томондаги эшик очилиб, ундан иккала қўлида қўлтиқ-таёқ, ориққина, ранглари сарғайиб кетган, яланг оёқ ва кўйлакчан бир киши чиқди. У ёндарига суяниб, чақнаётган ҳасадли кўзлари билан ўтиб кетаётганларга қараб қолди. Эшикдан уйга қараб Ростов касал ва ярадорлар полда, похол ва шинеллар устида ётганини кўрди.

— Қириб кўриш мумкинми? — деб сўради Ростов.

— Нимасини кўрасиз? — деди фельдшер. Лекин Ростов бу ерга киришини фельдшер истамагани учун солдатлар палатасига кирди.

Боя йўлакда димоғи ўрганиб қолган ҳид бу ерда яна ҳам кучлироқ эди. У ҳид бу ерда бошқачароқ — сассиқроқ бўлиб, ташқаридаги ҳидлар шу ердан чиққанлиги билиниб турар эди.

Катта деразаларидан қуёш тушиб турган бу узун уйнинг икки томонида, касал ва ярадорлар девор томонга бош қўйиб, оёқ томондан ўтишгагина йўл қолдириб ётишарди. Буларнинг кўпи беҳуш бўлгани учун кирганларга эътибор қилмади. Эс-ҳуши жойида бўлганлар ўрнидан турди, баъзилари озиб, сарғайиб кетган юзини кўтариб қаради; ҳаммасининг нигоҳида ёрдам умиди, ўпка ва бировнинг соғлигига ҳасад ифодаси бўлиб, Ростовдан кўзини олмас эди. Ростов уйнинг ўртасига келди ва эшиги очиқ турган нариги уйга қараб, у ерда ҳам икки томонида шу хилда ётган касалларни кўрди-да, тўхтаб индамасдан атрофига қаради. У шундай ҳолатни кўраман деб ўйламаган ҳам эди. Худди оёғи остида, ўртадан қолдирилган йўлда, полда (казак бўлса керак, сочи айланмасига қирқилган эди) бир касал деярли кўндаланг ётарди. Казак йўгон қўл ва оёқларини тарвайтириб, чалқанча ётган эди. Унинг юзи кўкариб кетган, кўзлари олайиб, фақат оқинга қолган, қўл ва оёқларининг қизил томирлари чилвирдай бўртиб чиққан эди. У бошини полга уриб, хириллаб алланима дедию кейин ўша сўзини такрорлайверди. Ростов унинг сўзига қулоқ бериб, нима деяётганини англади. У: «Ташнаман-ташнаман!» — дерди. Ростов уни ўрнига ётқизиб, сув берадиган одам бормикин, деб у ёқ-бу ёққа қаради.

— Ким бу ерда касалларга қарайди? — деб сўради у фельдшердан. Шу вақтда нариги уйдан касалхона хизматкори — фургончи солдат чиқди-да, оёғини тап-тап ерга уриб, Ростовнинг олдига келиб ғоз турди.

Солдат Ростовни касалхона бошлиғи гумон қилди шекли:

— Жаноби олийларига соғлиқ тилайман! — деб қичқирди кўзларини катта очиб.

— Олгин буни бу ердан, сув бер бунга, — деди Ростов казакни кўрсатиб.

Солдат кўзларини ҳалигидан ҳам каттароқ очиб, бўйинини чўзиб, мамуният билан:

— Жоним билан, жаноби олийлари, — деди-ю, лекин жойидан қимирламади.

Ростов ичида: «Йўқ, бу ерда ҳеч нарса қилиб бўлмайди» дедию ерга қараб чиқиб кетмоқчи бўлган эди, бироқ ўнг томонда биров тикилиб турганини пайқаб, унга қаради. Озиб, скелетга ўхшаб қолган, ранг-рўйи сарғайган, оқарган соқоли ўсиб кетган кекса бир солдат бурчакда, шинель устида Ростовга тикилиб ўтирар эди. Унинг ёнида ўтирган

бир солдат Ростовни кўрсатиб, шивирлаб, унга нимадир дерди. Ростов чол бир нима сўрамоқчи эканини англади. У яқинроқ бориб чол бир оёғинигина буклаб ўтирганини ва иккинчи оёғи эса тиззадан юқори кесилганлигини кўрди. Чолнинг иккинчи томонида, ундан анча нарида бошини орқага ташлаб, ҳаракатсиз ётган касал ёшгина солдат бўлиб, ранги мумдай сарғимтир, бурни пучуқ, юзини сепкил босган ва кўзлари ичига тортиб кетган эди. Ростов бу пучуқ солдатга қараган эди, бутун вужуди жувиллашиб кетди.

— Э, бу, ахир...— деди у фельдшерга.

— Шунча айтдик, жаноблари,— деди кекса солдат жағи титраб.— Эрталабоқ ўлган эди. Итмас, одам-ку, ахир...

— Ҳозир одам юбораман, олиб кетади, олиб кетади,— деди фельдшер шошиб-пишиб.— Марҳамат, жаноблари.

— Кетдик, кетдик,— деди дарров Ростов ва ерга қараганича тикилиб турган бу ҳасадли ва таънакор кўзлардан тезроқ йироқлашишга ҳаракат қилиб, қимтиниб уйдан чиқди.

XVIII

Фельдшер йўлакдан ўтиб Ростовни эшиклари очиқ турган уч уйдан иборат офицерлар палатасига олиб кирди. Бу уйларга каравотлар қўйилган, касал ва ярадор офицерлар шу каравотларда ётган ва ўтирган эди. Буларнинг баъзилари касалхона халатида уйларни айланиб юрарди. Офицерлар палатасининг биринчи уйида даставвал Ростовнинг кўзи кичкинагина, озғин, бир қўли йўқ, бошида қалпоқ ва эғнида касалхона халати, трубка чекиб юрган кишига тушди. Ростов қаерда кўрганини эсламоқчи бўлиб, бу одамга синчиклаб қаради.

— Худо шу ерда кўришишни насиб қилган экан-ла,— деди кичкина киши,— Тушин, Шенграбенда сизни аравага тушириб олиб борган Тушин эсингиздами? Биз ҳам қўлни топширдик, мана...— деди ва кулимсираб халатининг бўш егини кўрсатди.— Василий Димитрич Денисовни қидириб юрибсизми? Ҳамхонангиз! — деди у, Ростов кимни қидираётганини фаҳмлаб,— шу ерда, шу ерда,— деди ва Ростовни кулги товўшлари чиқаётган бошқа уйга олиб кирди.

Ҳали солдатлар госпиталида димоғига кирган ўлик ҳиди ҳануз кетмасдан, ўша ҳасадли кўзлар кузатаётганини

хануз сезиб ва кўзлари ичига тортиб кетган ёш солдат кўз ўнгидан нари кетмасдан Ростов ичида: «Қандай қилиб шу ерда яшаб, ҳатто кулишиб ўтиришипти?» — деб қўйди.

Соат 11 дан ошган бўлса ҳам Денисов хануз кўрпага ўраниб ётган эди.

— Э, Ростов-ку! Бормисан, бормисан! — деб қичқирди ўша полкдаги сингари қувноқлик билан; лекин Ростов Денисовнинг гап оҳангидан ва сўзларидан бу одатдагича такаллуфсизлик ва хушҳоллик тагида алланечук ёмон яширин бир туйғу борлигини сезиб, унга ачинди.

Унинг яраси анчайин бўлишига қарамай, олти ҳафтадан бери битмаган эди. Госпиталда ётган бошқа касалларга ўхшаб унинг юзи ҳам заҳил ва шишинқираган. Лекин Ростовни бу нарса эмас, балки Денисов уни кўриб худди хурсанд бўлмаганга ва сохта табассум қилганга ўхшагани ҳайратда қолдирди. Денисов на полк тўғрисида бир нарса сўради ва на урушнинг умуман бориши тўғрисида. Ростов шу ҳақда гапирганда ҳам Денисов қулоқ солмади.

Ростов ҳатто шуни пайқадик, полкни ва умуман госпиталдан ташқари ўша бошқа эркин ҳаётни эслаш Денисовга малол келаяпти. У бурунги ҳаётни эсдан чиқаришга тиришгандай, озиқ-овқат бўлим мудирин билан бўлган можаро ҳақидаги ишигагина қизиққандай кўринар эди. Ростов ўша иш тўғрисида сўраган эди, у дарров ёстиғи остидан комиссиядан келган қоғозни ва унга ёзган жавобининг ҳали кўчирилмаган нусхасини олди.

У ёзган жавобини ўқиркан, жонланиб кетди ва ўз душманларига қанақа заҳарли сўзлар айтганини Ростовга жуда билдирмоқчи бўлди. Денисовнинг госпиталдаги ўртоқлари Ростовни — ёруғ дунёдан келган одамни энди ўраб олмоқчи бўлишган эди, Денисов қоғозларини ўқий бошлаши билан яна тарқалиб кетишди. Ростов уларнинг башарасидан бу воқеани эшитавериб зерикканларини фаҳмлади. Фақат уларнинг ёнидаги каравотда ўтирган семиз суворий офицери қовоғини солиб, трубка чекиб каравотида ўтираверди ва қўлсиз, кичкина Тушин бош чайқиб қулоқ солаверди. Хат ярим бўлганда суворий офицери Денисовни тўхтатди.

— Менимча,— деди у Ростовга қараб,— тўғридан-тўғри шаҳаншоҳдан афв сўраш керак. Энди мукофот ҳам кўп бўлармиш, балки афв этар.

— Шаҳаншоҳдан мен афв сўрайман! — деди Денисов илгаригидай овозга қизгинлик ва салобат бериб, лекин

барибир товушидан фойдасиз асабиятгина акс этди.— Нима деб? Мен қароқчи бўлсам эди, афв сўрардим. Қароқчиларни фош қилганим учун мени айблайптилар. Суд қилса, қилаверсин, мен ҳеч кимдан кўрқмайман. Мен шаҳаншоҳга, ватанга ҳалол хизмат қилдим, ўғирлик қилганим йўқ. Мени унвондан маҳрум қилиш ва... Мана, мен уларга очикдан-очик шундай деб ёздим: «агар мен ўғри бўлсам эди...»

— Хатни-ку қотирибсиз-а,— деди Тушин,— лекин гап бунда эмас, Василий Димитрич,— деди у ҳам Ростовга қараб,— бўйинга олиш керак, аммо Василий Димитрич кўнмаяпти. Аудитор ҳам, ишингиз чатоқ демадими, ахир?

— Чатоқ бўлса бўлаверсин,— деди Денисов.

— Аудитор ёзиб берган ўша илтимосномага қўл қўйиб,— деди давом этиб Тушин,— булардан бериб юбориш керак. Буларнинг (у Ростовга ишора қилди) штабда албатта ёрошнолари бордир. Бундан қулайроқ фурсатни тополмайсиз.

— Қилмайман бунақа аблаҳликни, демадимми,— деб Денисов унинг сўзини бўлди-да, яна қоғозларни ўқийверди.

Ростов гарчи Тушин ва бошқа офицерлар бераётган маслаҳат тўғри эканлигини ва агар Денисовга ёрдам қилиш қўлидан келса, ўзини жуда бахтли ҳисоблашини билса ҳам, бироқ Денисовни кўндиришга журъат қилмади: у Денисовнинг ўз қарорида қатъий эканлигини ва дарғазаб бўлишга ҳақли эканини биларди.

Денисов заҳарли сўзлардан иборат хатларини бир соатдан ортигроқ ўқиб тамом қилганидан кейин Ростов ҳеч нарса демади ва Денисовнинг яна тўпланган госпиталдаги ўртоқлари суҳбатида кўрган-билганлари тўғрисида гапириб, бошқаларнинг ҳикояларига қулоқ солиб, куннинг қолган қисмини хафа бир ҳолда ўтказди. Денисов бутун оқшом қовоғини очмади ва гапирмади.

Ростов ярим кечаси кетмоқчи бўлиб ўрнидан турди-да, «Бирон топшириқ йўқми?» — деб Денисовдан сўради.

— Ҳа, тўхта,— деди Денисов ва офицерларга бир қараб қўйиб, ёстиғи остидан қоғозларни олди-да, сиёҳдон турган деразанинг олдига бориб хат ёзгани ўтирди.

— Афтидан, қамчи билан қозиқ қоқиб бўлмайдиганга ўхшайди,— деди катгакон конвертни Ростовга узатаркан. Бу шаҳаншоҳ номига аудитор ёзиб берган илтимоснома бўлиб, бунда Денисов озиқ-овқат маҳкамасининг айби хусусида ҳеч нарса демасдан, фақат афв сўраган эди.

— Бериб қўй, афтидан...— дедию уёғини айтмай, иржайиб қўйди.

XIX

Ростов полкка қайтгач, Денисовнинг иши ҳақида полк командирига маълумот берди ва кейин шаҳаншоҳ номига ёзилган хатни олиб Тильзитга жўнади.

13 июнда француз ва рус императорлари Тильзитга келишган эди. Борис Друбецкой ўзининг бошлиғи бўлмиш каттакон бир зотдан, мени ҳам Тильзитга борадиган мулозимлар қаторига қўшинг, деб илтимос қилди.

— Je voudrais voir le grand homme¹,— деди у Наполеон тўғрисида гапириб. У ҳам бошқалардек Наполеонни ҳамма вақт Буонапарте дер эди.

— Vous parlez de Buonaparte²,— деди унга кулумсираб генерал.

Борис ўз генералига савол назари билан қаради-да, унинг тегишиб сўраганини дарҳол фаҳмлади.

— Mon prince, je parle de l'empereur Napoléon³ — деди у. Генерал жилмайиб унинг елкасига қоқиб:

— Катта одам бўласан,— деди ва Тильзитга ўзи билан бирга олиб кетди.

Императорлар учрашган куни ўша бир неча киши жумласида Борис ҳам Неманда эди; у вензелли солни, Наполеоннинг нариги қирғоқдан, француз гвардиячилари олдидан ўтиб кетганини, Неман бўйида Наполеоннинг келишини кутиб, ошхонада ўтирган император Александрнинг ўйчан юзини, иккала император қайиққа тушганини, солга олдин етиб келган Наполеон тез-тез қадам ташлаб бориб, Александрни қаршилаб, унга қўл берганини ва иккала император павильонга кириб кетганини кўрди. Борис олимақомлар донрасига киргандан буён атрофда бўлаётган ҳодисаларни диққат билан кузатишга ва дафтарчасига ёзиб қўйишга ўрганиб қолган эди. Тильзитда бўлган учрашув вақтида Борис Наполеон билан бирга келган одамларнинг номини, улар кийиб келган мундирларни сўраб олди ва катта одамларнинг оғизларидан чиққан сўзларга диққат билан қулоқ солди. У императорлар павильонга кириб

¹ Мен буюк кишини кўриш орзусидаман.

² Буонапартени айтаётисизми?

³ Князь, мен император Наполеонни айтаётиман.

кетган вақтда соатга қараган эди, Александр павильондан чиққанда ҳам соатига қарашни эсдан чиқармади, суҳбат бир соату эллик уч минут давом этди: Борис тарихий аҳамиятга эга деб билгани бошқа фактлар қаторида буни ҳам ўша оқшом ёзиб қўйди. Императорнинг мулозимлари унча кўп бўлмаганлиги учун мансабпараст кишига императорлар суҳбати вақтида Тильзитда бўлиш жуда катта гап эди, шунинг учун ҳам Борис Тильзитга борганидан кейин ўзини хийла кўзга кўринарлик бўлиб қолган сезди. Одамлар уни танийдиганига эмас, ҳатто унга қарайдиган ва этибор қиладиган бўлиб қолди. У икки марта топшириқ билан шаҳаншоҳ ҳузурига борди, шунинг учун шаҳаншоҳ ҳам уни таниб қўйди, энди бутун сарой аҳли ундан бурунгидай бегонасирамайдиган, амалдорлар орасида кўринмаса, ҳатто ҳайрон қоладиган бўлиб қолган эди.

Борис бошқа бир адыютант — поляк графи Жилинский билан ҳамхона эди. Парижда тарбия кўрган поляк Жилинский бадавлат одам бўлиб, французларни жуда яхши кўрар, Тильзитда у билан Бориснинг уйига деярли ҳар куни нонушта ва тушлик қилгани гвардиядан ва бош штабдан француз офицерлари келишар эди.

24 июнда кечқурун Бориснинг ҳамхонаси граф Жилинский француз ошналарини зиёфат қилди. Бу зиёфатда жуда азиз меҳмон бўлган Наполеоннинг бир адыютанти, француз гвардиясининг бир нечта офицери, кўҳна француз аристократияси уругидан бўлган бир ёш бола — Наполеоннинг маҳрами бор эди. Мана шу куни Ростов биров танимасин деб кечаси фуқаро кийими кийиб Тильзитга келди ва Борис билан Жилинскийнинг уйига тушди.

Бутун армия сингари Ростов ҳам душмандан дўстга айланиб қолган Наполеон ва французларга нисбатан бош квартира ва Борисда юз берган ўзгаришга тушуниб етмаган эди. Бонапарт ва французларга қарши армияда ғазаб, нафрат ва қўрқувдан иборат мураккаб бир ҳис ҳануз кучли эди. Ростов яқиндагина Платов полкидан бўлмиш бир казак офицер билан гаплашганида, агар Наполеон асир олинса, унга шаҳаншоҳ деб эмас, жинояткор деб муомала қилар эдик, деб баҳслашган эди. Яқиндагина Ростов йўлда бир ярадор француз полковнигини учратиб, қонуний подшоҳ билан жинояткор Бонапарт орасида ҳеч қандай сулҳ бўлиши мумкин эмас, деб қизишиб гапирган эди. Шунинг учун Ростов Бориснинг квартирасида француз мундиридаги офицерларни кўриб ҳайрон қолди, чунки жанг май-

донда бу мундирларга тамоман бошқача қарашга ўрганиб қолган эди. Эшикдан бошини чиқариб қараган француз офицерини кўриши биланоқ душманни кўрганида ҳамиша пайдо бўладиган ўша уруш ҳисси, душманлик ҳисси унинг бутун вужудини қамраб олди. У бўсағада тўхтади-да, русчалаб Друбецкой шу ерда турадими, деб сўради. Борис даҳлиздан бегона овозни эшитиб югуриб чиқди. Ростовни кўргани замон унинг юзида, аттанг, дегандай бир ифода пайдо бўлди.

— Э, сенмисан, хуш келибсан, хуш келибсан,— деди у ҳарқалай жилмайиб, сўнгра Ростовга яқин борди. Бироқ Ростов унинг дастлабки кайфиятини пайқади.

— Бемаврид келдим, шекилли,— деди Ростов,— келадиган эмас эдим-ку, лекин бир иш чиқиб қолди.

— Йўқ, мен полкдан қандай қилиб чиқиб келганингла ҳайрон бўлаётиман — «*Dans un moment je suis à vous*»¹— деди у ичкаридан чиққан товушга жавобан.

— Бемаврид келганга ўхшайман, — деди Ростов яна.

Бориснинг юзидаги аттанг ифодаси йўқолди: у афтидан нима қилиш тўғрисида ўйлаб бир қарорга келди шекилли, ўзгача бир осудалик билан Ростовни иккала қўлидан ушлаб, бошқа уйга олиб кирди. Унинг Ростовга осудалик билан қараётган кўзларини гўё алланечук бир парда, шу ҳаётнинг кўк кўзойнаги қоплаб турар эди. Ростовга шундай кўринди.

— Қўйсанг-чи, наинки сенинг келишинг бемаврид бўлса,— деди Борис. У Ростовни стол ростлаб қўйилган уйга олиб кирди. Унинг исм ва фамилиясини, ҳарбий хизматда бўлиб, гусар офицери ва ўзининг қадрдон дўсти эканлигини айтиб, меҳмонлар билан таништирди — Граф Жилинский *le comte N. N., le capitaine S. S.*²— деди у меҳмонларни Ростовга таништириб. Ростов қовоғини солиб французларга қарар экан, истар-истамас таъзим қилиб, индамай қўя қолди.

Жилинский суҳбатига яна бир рус аралашганини ёқтирмади шекилли, Ростовга индамай қўя қолди. Борис янги одам меҳмонларга малол келганлигини сезмагандай Ростовни қандай хуш алфозда қабул қилган бўлса, ҳануз ўша алфозда ва ҳамон кўзларини ўша парда қоплаган ҳолда

¹ Лаббай, ҳозир.

² Граф Н.Н., капитан С.С.

ўтириб, суҳбатни қизитишга тиришар эди. Французлардан бири чурқ этмай ўтирган Ростовга юзланиб, французларга хос одоб билан: — Тильзитга императорни кўраман деб келгандирлар-да,— деб сўради.

— Йўқ, ўзимнинг ишим бор эди,— деб қўя қолди Ростов.

Бу жавоб Борисга ёқмаганлигини пайқаб Ростовнинг таъби хира бўлди ва одатда таъби хира бўлган одамга туюлгандек худди ҳамманинг кўзига ёмон кўринаётгандай, ҳаммага халал бераётгандай, назарида, бўлди. Ҳақиқатан ҳам у ҳаммага халал бериб, яна бошланган суҳбатга қўшилолмайдир чеккада ўтирар эди. Меҳмонларнинг ҳар бир қараши унга «бу ерда нима қилиб ўтирипти», деяётгандай бўлар эди. У ўрнидан туриб, Бориснинг олдига келди.

— Мен сени сиқиб қўйдим,— деди у секин,— юр, айтадиган гапимни айтиб, кейин кета қолай.

— Йўғ-э, ҳеч ҳам,— деди Борис.— Агар чарчаган бўлсанг, юр, менинг уйимга кириб чўзил, дам ол.

— Ҳа, ростдан ҳам...

Иккови кичкинагина уйга, Бориснинг ётоғига кирди. Ростов ўтирмасдан худди Борис бир гуноҳ қилиб қўйгандай тажанг бўлиб, Денисовнинг ишини гапириб берди ва ундан «Генералинг орқали Денисов тўғрисида шоҳдан кечирим сўраш ва хатни унга етказиш қўлингдан келадими» деб сўради. Иккови холи қолганда Ростов Бориснинг кўзига қарай олмаслигига биринчи марта ишонч ҳосил қилди. Борис оёғини чалмаштириб, чап қўли билан ўнг қўлининг ингичка бармоқларини силаб, худди қўл остидаги кишининг бераётган маълумотига қулоқ солаётган генералдай гоҳ атрофга боқиб, гоҳ ўша парда қоплаган кўзлари билан Ростовга тикка қараб, унинг сўзларини тинглар эди. Ростов ҳар гал кўз кўзга тушганда ҳижолат бўлиб ерга қарар эди.

— Шунақа бир иш бўлганлигини эшитган эдим, лекин шунга биламанки, подшоҳ бу хусусда жуда қаттиққўл. Буни зоти олийга билдириш керак эмас, деб ўйлайман. Менимча, тўғридан-тўғри корпус командирига илтимос қилиш яхшироқ. Умуман, менимча...

— Ёрдам қилгинг келмаса, тўғриси айтиб қўя қол,— деди Ростов Бориснинг кўзига қарамай, деярли қичқириб.

Борис кулимсиради.

— Аксинча, қўлимдан келган ёрдамни қиламан, лекин мен ўйлаган эдимки...

Шу чоқ нариги уйдан Жилинский Борисни чақирди.
— Хўп бор, бор...— деди Ростов. У зиёфатга ҳам чиқмай, кичкина бўлмада ёлғиз ўзи анчагача нари-бери юриб, французларнинг нариги уйдан чиқаётган говур ва кулгисига қулоқ солди.

XX

Ростов Денисовнинг иши тўғрисида гаплашиш учун Тильзитга ноқулайроқ бўлган бир кунда келди. У фрак кийганлиги ва Тильзитга бошлиғидан ижозатсиз келганлиги учун навбатчи генерал ҳузурига ўзи киролмас, Борис эса, истаган тақдирда ҳам бу ишни Ростов келган куннинг эртасига қилолмас эди. Шу куни, 27 июнда, ярашнинг дастлабки шартлари имзоланган эди. Императорлар бир-бирига орден берди: Александр фахрий Легион ордени, Наполеон эса биринчи даражали Андрей орденини олди ва француз гвардияси батальонининг Преображенский батальонига берадиган зиёфати ҳам шу кунга тайинланган эди. Шаҳаншоҳлар шу зиёфатга келишлари керак эди.

Ростов Бориснинг олдига келиб, шу қадар ўнғайсиз аҳволда қолди ва ундан шунчалик ихлоси қайтдики, меҳмонлар кетгандан кейин Борис кирганида ўзини уйқуга солди ва афтини кўрмайин, деб эртасига эрталаб чиқиб кетди. Ростов эғнида фрак, бошида шляпа, французларни ва уларнинг мундирларини, рус ва француз императорлари турган кўча ва ҳовлиларни кўриб, томоша қилиб, шаҳарда айланиб юрди. У зиёфатга ҳозирлик кўриб майдонга столлар қўйилаётганини, кўчаларда рус ва француз байроқлари рангидаги матоларга катта қилиб А N туғролари ёзиб қўйилганлигини кўрди. Уйларнинг деразаларига ҳам байроқ ва туғролар осиб қўйилган эди.

«Борис ёрдам қилишни истамади, мен ҳам ундан ёрдам сўрамайман. Шу гап — гап,— деди Николай ўзича.— Орамиз очиқ, аммо мен Денисовнинг иши тўғрисида қўлимдан келганича ҳаракат қилмасдан, ҳаммадан ҳам кўра муҳими, хатни шаҳаншоҳга бермасдан бу ердан кетмайман. Шаҳаншоҳга!! Шаҳаншоҳ шу ерда!» — деди Ростов Александр тушган ҳовлига беихтиёр яқин келиб.

Шоҳнинг чиқишига тайёргарлик кўрилаётган бўлса керак, мулозимлар келишмоқда, ҳовлининг олдида отлар турар эди. «Шаҳаншоҳни албатта кўраман,— деди Ростов

пчида,— шу хатни ўз қўлим билан бериб, ҳамма гапни айтиб бера олсам эди... Наҳотки фрак кийганим учун мени қамаб қўйишса? Йўғ-е! Шаҳаншоҳ ким ҳақли эканини билиб қўяр эди. У ҳамма нарсага тушунади, ҳамма нарсани билади. Ундан одилроқ ва олижаноброқ одам борми? Хўп, бу ерда турганим учун мени қамаб қўйишса нима бўлипти,— деди ўзича шаҳаншоҳ турган ҳовлига кириб кетаётган офицерга қараб.— Мана, одамлар кираётипти-ку! Ҳаммаси беҳуда гап. Тўғри кираману хатни шаҳаншоҳга тутаман: мени шунга мажбур қилган Друбескойга ёмон бўлади». Ростов чўнтагидаги хатни пайпаслаб кўриб, ўзи ҳам кутмаган бир дадиллик билан шаҳаншоҳ турган ҳовлининг эшигига томон йўналди.

«Йўқ, энди Аустерлицдагидай фурсатни қўлдан бермайман,— деди у шаҳаншоҳнинг ҳозир чиқиб қолишини кутиб ва энтикиб.— Оёғига йиқилиб арз қиламан. У мени тургазиб, арзимни тинглайди, ҳатто ташаккур айтади». Ростов шаҳаншоҳ менга: «Бировга яхшилик қилсам, кўп хурсанд бўламан, лекин адолатсизлик ўрнига адолат ўрнатиб буюк бир бахтдир, дейди» — деб хаёл қилар эди. Шаҳаншоҳ турган ҳовлининг эшиги олдида Ростовга «ким экан бу» дегандай қараб турган одамларни четлаб ичкарига кириб кетди.

Эшикдан кирибоқ, кенг зинадан юқорига чиқилар, ўнг томонда бир ёпиқ эшик, зинанинг остидаги эшикдан пастки қаватга тушилар эди.

— Ким керак? — деди кимдир.

— Зоти олийга хаг, илтимоснома бермоқчиман,— деди Николай қалтироқ товуш билан.

— Илтимоснома бўлса, навбатчига беринг, марҳамат, мана бу ёққа,— унга пастдаги эшикни кўрсатишди.— Лекин қабул қилинмайди.

Ростов бу лоқайд товушни эшитиб, ўз қилмишидан қўрқиб кетди: шаҳаншоҳга ҳар чоқ рўпара келиб қолишим мумкин, деган фикр уни шу қадар васвасага солар ва шунинг учун бу фикр шу қадар қўрқинчли эдики, у қочиб кетишга ҳам тайёр эди, бироқ уни қарши олган камер-фурьер навбатчи турган эшикни очди ва Ростов ичкарига кирди.

Уйда ўрта бўйли, семиз, ўттиз ёшларга борган, оқ чолвор ва қўнжи узун этик, оқ батист кўйлак (ҳозиргина кийган бўлса керак) кийган бир киши турар, камердинер унинг орқасида туриб ипак кашта тикилган чиройли подтяжкасини тугмаламоқда эди. Ростовнинг кўзи негадир шу под-

тяжкага тушди. Бу одам нариги уйдаги ким биландир сўзлашмоқда эди.

Ростов кирганда у:

— *Bien faite et la beauté du diable*¹,— деяётган эди. Ростовни кўриб, гапдан тўхтади ва қовоғини солиб:

— Хўш, нима дейсиз, илтимоснома? — деб сўради.

— *Qu'est-ce que c'est?*²,— деб сўради нариги уйдаги киши.

— *Encore un petitionnaire*³,— деб жавоб берди подтяжкали киши.

— Айтинг, бошқа вақтда келсин. Ҳозир чиқадилар, жўнаш керак.

— Кейин, кейин, эртага келинг... Ҳозир фурсат йўқ...

Ростов чиқиб кетмоқчи бўлган эди, подтяжкали киши тўхтатиб:

— Илтимоснома кимдан? Сиз ким бўласиз? — деб сўради.

— Майор Денисовдан,— деб жавоб берди Ростов.

— Сиз ким бўласиз? Офицермисиз?

— Мен поручик, граф Ростов бўламан.

— Жасоратни кўринг-а! Аризани ўз командирингизга беринг. Боринг, боринг,— деди ва камердинер тутган мундирини кия бошлади.

Ростов қайтиб даҳлизга чиққанда, эшик олдида тўла парад формасидаги бир қанча офицер ва генераллар турган эди. Николай шуларнинг олдидан ўтиб кетиши керак эди.

Ростов дадиллигим ҳам қурсин деб, ҳарчоқ шаҳаншоҳга рўпара келиб қолишдан ва унинг олдида шарманда бўлиб, соқчи билан жўнатилишидан қўрқиб, жуда хунук иш қилиб қўйганини англаб, ерга қараганича эшикдан чиқиб, ўзларига оро берган мулозимлар орасидан ўтиб кетаётган эди, таниш бир овоз уни чақирди ва бир қўл йўлини тўсди.

— Сиз, отагиниам, фрак кийиб бу ерда нима қилиб юрибсиз? — деб сўради йўғон бир товуш.

Бу одам шу урушда шаҳаншоҳнинг айрим марҳаматига сазовор бўлган суворий генерали бўлиб, Ростов хизмат қиладиган дивизиянинг собиқ бошлиғи эди.

Ростов, у-бу деб амал-тақал қила бошлаган эди, бироқ

¹ Қад-қомати келишган, яхши нарса.

² Нима ўзи?

³ Яна биттаси арзга келипти.

генералнинг очик чеҳра билан илжайиб турганини кўриб четга чиқди-да, ҳаяжон ичида бутун воқеани айтиб берди ва генералдан ўзи биладиган ўша Денисовнинг ишига аралашини сўради. Генерал Ростовнинг сўзларини эшитгандан кейин жиддий равишда бош чайқади:

— Аттанг, аттанг, яхши йигит эди; қани хатни бер-чи.

Ростов хатни бериб, Тенисовнинг бутун ишини айтиб беришга улгурар-улгурмас, шпорларини жиринглашиб, зинадан тез-тез тушиб келаётган кишиларнинг қадам товуши эшитилди. Генерал зинага яқинроқ бориб турди. Шаҳаншоҳнинг мулозимлари зинадан тушиб отларга томон боринди. Аусгерлицга борган ўша жиловдор Эне шаҳаншоҳнинг отини олиб келди ва зинадан енгил қадам товуши эшитилди, бу қадам товушини Ростов дарров билди. Ростов биров таниб қолиши хавфини ҳам унутиб бир неча томошабин аҳоли билан бирга эшик олдига яқин борди ва ҳурмат қилиб юргани ўша юзни, ўша ангорни, ўша кўзни, ўша рафторни, ўша буюклик ва ҳалимлиқ тажассумини икки йилдан кейин яна кўрди. Шаҳаншоҳга нисбатан бўлган муҳаббат ва мафтунлик туйғуси унинг қалбида яна бурунгидай аланга олди. Преображенскийчилар мундири, оқ лос терисидан тикилган шим, қўнжи узун этик кийган, Ростов билмайдиган юлдуз таққан (бу фахрий легион ордени эди) шоҳ шляпасини қўлтигига қистириб, йўлакай қўлқоп кийиб эшик олдига чиқди. У тўхтаб кўз қараши билан ҳаммаёқни мунаввар қилиб, атрофга назар солди, баъзи генералларга бир неча оғиз сўз айтди, Ростов хизмат қиладиган дивизиянинг собиқ бошлигини таниб кулимсиради ва чақирди.

Барча мулозимлар йўлни бўшатишди, Ростов генералнинг шоҳга нима тўғридадир узоқ гапирганини кўрди.

Шоҳ генералга бир неча оғиз сўз айтдию отига томон бир қадам босди. Мулозимлар ва томошабинлар (Ростов ҳам шуларнинг орасида эди) шоҳни ўраб олди. Шоҳ эгарнинг қошини ушлади-да, суворийлар генералига қараб, ҳаммага эшиттириб, баланд овоз билан:

— Қўлимдан келмайди, генерал, чунки қонун мендан кучлироқ,— дедию оёғини узангига қўйди. Генерал таъзим қилиб бош эгди. Шоҳ отига миниб чоптириб кетди. Ростов хурсандлигидан ўзини унутиб, аламон билан бирга унинг кетидан чопти.

Шоҳ кетган майдонда, ўнг томонда преображенский-чилар батальони, сўл томонда папоқ кийган француз гвардия батальони юзма-юз саф тортиб турар эди.

Шоҳ милтиқ кўтариб салом вазиятида турган бир батальон қанотига яқинлашганда нариги томондаги қанотга бошқа отличлар от қўйиб келишди ва Ростов уларнинг олдида келаётган Наполеонни таниди. Бу албатта, ўшанинг ўзи эди. Наполеон бошида кичкина шляпа, Андрей лентасини елкасидан ўтказиб олган, оқ камзули устидан кийган кўк мундирининг олди очиқ, устига тўққизил зардўзи жул ташланган зотли кўк араб отини чоптириб келмоқда эди. У Александрнинг олдида келганида, шляпасини кўтариб салом берди, шунда суворий Ростов Наполеоннинг эгарда ўнғайсиз ва зўрға ўтирганини пайқади. Батальонлар «ура» ва «Vive l'Empereur!»¹ деб қичқирди. Наполеон Александрга бир нима деди. Иккала император отдан тушиб бирига қўл берди. Наполеон ёқимсиз, сохта табассум қилиб турар эди. Александр мулойимгина жилмайиб унга алланима деди.

Француз жандармларининг отлари томошабинларни босиб олай дейишига қарамай, Ростов император Александр билан Наполеондан кўзини олмай, уларнинг ҳар бир ҳаракатини кузатиб турар эди. Уни худди кутилмаган ҳодисадек, шу нарса ҳайратда қолдирдики, Александр ўзини Бонапарт билан тенг тутар, Бонапарт ҳам Александр билан бу яқинлашуви табиий ва одатдаги бир ҳолдек рус шоҳи билан ўзини баробар тутиб, бемалол муомала қилар эди.

Александр билан Наполеон орқаларидан мулозимларини эргаштириб, томошабинларга томон бостириб келиб, Преображенский батальонининг ўнг қанотида тўхтади. Аламон императорларга тўсатдан шундай яқин бўлиб қолдики, томошабинларнинг олдинги қаторида турган Ростов «Мени таниб қолмасин тагин» деб қўрқиб кетди.— *Sire, je vous demande la permission de donner la légion d'honneur au plus brave de vos soldats*²,— деди баланд бир овоз жуда бурро қилиб.

Бу гапни паст бўйли Бонапарт юқорига, Александр-

¹ Яшасин император!

² Шоҳ, солдатларингиздан энг ботирига фахрий легион ордени тақдим этишга рухсат беринг.

нинг кўзига қараб айтаётган эди. Александр бу сўзларга диққат билан қулоқ солиб, бош эгдию ёқимли табассум қилди.

Наполеон қаршисида ҳамон ғоз туриб олқишлаётган ва қимир этмай ўз императорларига қараб турган рус солдатлари сафига Ростовнинг ғашига тегадиган бир ғурур билан керилиб назар ташлар экан, дона-дона қилиб яна илова қилди:

— *A celui qui s'est le plus vaillamment conduit dans cette dernière guerre.*¹

— *Votre majesté me permettra-t-elle de demander l'avis du colonel?*² — деди Александр ва батальон командири князь Козловскийга томон шошиб бир неча қадам қўйди. Бу орада Бонапарт кичкина, оппоқ қўлидан қўлқопини ечиб олдию йиртиб ташлади. Адъютант орқадан югуриб келиб, қўлқопни ердан олди.

— Кимга бериш керак? — деб сўради секин император Александр Козловскийдан русчалаб.

— Зоти олийлари кимга буюрсалар:

Шоҳ энсаси қотиб, қошини чимирди-да, орқасига қайрилиб: — Унга жавоб бериш керак ахир! — деди.

Козловский бир қарорга келгандай солдатлар сафига назар ташлади, Ростов ҳам шу томонда турган эди.

«Мени ахтармаётиптимикин?» — деди Ростов ичида.

— Лазарев! — деб команда берди полковник қовоғини солиб. Сафда турган биринчи солдат Лазарев югуриб олдинга чиқди.

— Қаёққа? Мана бу ерда тур! — дейишди қаёққа боришини билмай турган Лазаревга шивирлаб. Лазарев ўти ёрилиб, полковникка кўз қири билан қараганича тўхтади ва саф олдига чиқарилганда солдатнинг ранги қандай ўчса, бунинг ҳам ранги шундай бўзариб кетди.

Наполеон бошини бир томонга сал буриб, бир нарсани олмоқчи бўлгандай оппоқ ва семиз қўлини орқага чўзди. Унинг мулозимлари император нимага қўл чўзганини фаҳмлаб шошиб қолишди, бир нарсани бир-бирларига узатишиб шивирлашди; Ростов кеча Бориснинг уйида кўрган маҳрам бола югуриб бориб дарҳол Наполеоннинг қўлига қизил лентали орденни одоб билан берди. Наполеон қарамасдан орденни икки бармоғи билан олди. Наполеон ўз

¹ Бу урушда ҳаммадан кўпроқ ботирлик кўрсатган солдатга.

² Зоти олийлари, рухсат эгадиларми, полковникнинг фикрини сўрасам.

императоригагина бақрайиб қараб турган Лазаревнинг олдига келди ва бу қилаётган ишим фақат ўз иттифоқчим учун, демоқчи бўлгандай император Александрга кўз ташлади. Орден ушлаган кичкина оппоқ қўл солдат Лазаревнинг тугмасига тегди. Наполеон гўё шуни билар эдики, бу солдатнинг умрбод бахтиёр бўлиши, мукофотланиши ва ҳамманингичида ажралиб туриши учун ўзининг, яъни Наполеоннинг муборак қўли унинг кўкрагига тегиши керак. Наполеон орденни Лазаревнинг кўкрагига тегиши билан худди крест солдатнинг кўкрагига ёпишиб қолишини билгандай дарров қўлини туширдию Александрга қаради. Крест ҳақиқатан ҳам ёпишиб қолди.

Хизматга тайёр турган рус ва французлар крестни илиб олиб, мундирга қадаб қўйишди. Лазарев қаршисида бир нима қилаётган, қўллари оппоқ ва ўзи кичкинагина кишига қовоғини очмай бир кўз ташлади-ю, ҳамон ғоз туриб яна Александрга тикилди. Унинг бу қараши Александрдан гўё тура турайки ё сафга киришимни буюрасизми ёки яна бирон гап борми, деб сўраётгандай эди. Бироқ унга ҳеч қандай буйруқ бўлмади ва у шу ҳолатда анчагача тек туриб қолди.

Императорлар отланиб жўнашди. Преображенскийчилар сафларини бузиб, француз гвардиячилари билан аралаш-қуралаш бўлиб, ростлаб қўйилган столларга ўтиришди.

Лазарев тўрда ўтирар эди; уни ҳамма қучоқлар, табриклар рус ва француз офицерлари қўлини сиқишар эди. Офицерлар ва томошабинлар аламони Лазаревни бир кўриш учун ёпирилиб келар эди. Столлар қўйилган майдонни рус, француз ғовури ва қаҳқаҳаси босиб кетган эди. Юзлари қип-қизил ва ниҳоятда хурсанд икки офицер Ростовнинг ёнидан ўтиб кетди.

— Зиёфатни қара-я. Барча идиш-товоқлар кумушдан-а. Лазаревни кўрдингми? — деди бири.

— Кўрдим.

— Эртага преображенскийчилар уларни зиёфат қилишар эмиш.

— Лазаревни айт-а, омадини қара-я! Умрбод энди 1200 франк пенсия олади!

— Шапкани кўр-а-а! — деб қичқирди преображенскийчилардан бири француз повоғини кийиб.

— Аломат-а, аломат!

— Эшитдингми? — деди гвардиячи офицер иккинчиси-

га,— ўтган кун Napoleon, France, bravoure,¹ эди; кеча Alexandre, Russie, grandeur² бўлди, бир кун бизнинг шоҳ уларни мақтайди, бир кун Наполеон. Эртага шоҳ француз гвардиясининг энг ботир солдатига Георгий крести беради. Бермасдан бўладими? У бергандан кейин, бу ҳам бериши керак-да.

Борис ҳам ўз ўртоғи Жилинский билан преображенский-чилар зиёфатини томоша қилгани келган эди. Қайтишда Борис муюлишда турган Ростовни кўриб қолди.

— Ростов! Салом, бугун кўришганимиз ҳам йўқ,— деди Борис ва Ростовнинг хафа ва паришонлигини кўриб,— сенга нима бўлди? — деб сўради.

— Ҳеч нарса,— деди Ростов.

— Уйга кирасанми?

— Ҳа, кираман.

Ростов муюлишда туриб, базм қуриб ўтирганларни узоқдан анчагача томоша қилди. Унинг бошига минг хил фикр-хаёллар келар эди-ю, лекин биронтасини ҳам охирига етказолмас эди. У ёмон хаёлларга борар эди. Гоҳ унинг кўз олдига буткул ўзгариб кетган ва шумшайиб қолган Денисов, қўл-оёғидан ажралганлар, касаллар ётган ифлос госпиталь келар эди. Унинг димоғига касалхонанинг сассиқ ҳиди шунчалик ургандай бўлдики, бу ҳид қаёқдан чиқаётганини билмоқчи бўлиб атрофга қаради. Гоҳ унинг эсига ҳозир император бўлиб турган ва император Александр яхши кўрадиган, ҳурмат қиладиган, қўллари оппоқ, мағрур Бонапарт тушар эди. Нима учун одамлар оёғидан, қўлидан ажради, ўлиб кетди? Гоҳ унинг кўз олдига мукофот олган Лазарев ва жазо берилган, гуноҳи кечирилмаган Денисов келар эди. У шундай ғалати фикр-хаёлларга борганини пайқаганида ўзи ҳам қўрқиб кетди.

Преображенскийчилар еяётган овқат ҳиди ва очлик уни ўзига келтирди. Йўлга чиқишдан олдин бирон нарса еб олиши керак эди. У эрталаб кўрган меҳмонхонасига борди. Меҳмонхона ўзига ўхшаш фуқароча кийим кийиб келган офицерлар ва бошқа одамлар билан шу қадар тўлган эдики, Ростовга зўрға овқат тегди. Ўз дивизиясидан бўлган икки офицер унинг ёнига келиб ўтиришди. Гап, табиий, сулҳ тўғрисида кетди. Ростовнинг ўртоқлари бўлмиш бу офицерлар ҳам армиянинг кўпчилик қисми сингари, Фридланд

¹ Наполеон, Франция, ботирлик.

² Александр, Россия, буюклик.

урушидан кейин бўлган бу сулҳдан норози эди. Яна туриб берилса, Наполеон хароб бўлар эди, чунки қўшинлари су-харисиз, ўқ-дорисиз қолган эди, дейишарди. Николай индамасдан овқат ер ва кўпроқ ичар эди. У ёлғиз ўзи икки шиша вино ичди. У хаёлини банд қилаётган нарсаларнинг тагига ета олмасдан қийналар, бу хаёлларга берилиб кетишдан қўрқса ҳам, лекин ўзидан йироқлаштира олмас эди. Бир офицер «Французларни кўрганда кишининг алами келади»— деганида, Ростов тўсатдан бекордан-бекор шу қадар ға-забланиб бақирдики, офицерлар ҳайрон бўлишди.

— Ундоқ қилса яхши бўлар эди, бундоқ қилса яхши бўлар эди, дейишни сизга ким қўйипти! — деб бақирди Ростов бирдан қизариб,— шоҳ қилган иш тўғрисида у-бу дейишга сизнинг нима ҳаққингиз бор? Биз шоҳнинг мақсад ва муддаосини қаёқдан биламиз!

— Мен шоҳ тўғрисида оғиз очганим йўқ-ку,— деди офицер Ростовнинг бу қизишуви мастлик оқибати эканини тушуниб.

Лекин Ростов унинг сўзига қулоқ солмади.

— Биз дипломат чиновниклари эмас, фақат солдатмиз холос,— деди у давом этиб,— ўлгин, деса ўладиган одамлармиз. Жазо беришса, демак, гуноҳкормиз; у-бу деб ўтиришни бизга ким қўйипти! Императоримиз Бонапартени эътироф қилиб у билан иттифоқ тузиптими, демак шундоқ бўлиши керак экан. Биз ҳар бир ишни муҳокама қилиб ўтирсак, унда подшоҳнинг амри вожиблиги қаёқда қолади? — У столни муштлади,— унда биз худони ҳам танимаган бўламиз, бошқасини ҳам,— деди. Унинг бу сўзи ўртоқларининг наздида ўринсиз бўлса ҳам, лекин ўзининг шу топдаги ҳолатига кўра ўринли эди.

— Бизнинг ишимиз ўйлаш эмас, ўз бурчимизни адо этиб, қилич уришдир, вассалом,— деб бақирди Ростов.

— Ҳам ичиш,— деди бир офицер сўзни қисқа қилишни истаб.

— Тўғри, ичиш,— деди Ростов ҳам.— Ҳой, яна бир шиша бер!

УЧИНЧИ БУЛИМ

I

1808 йилда император Александр Наполеон билан яна учрашиш учун Эрфуртга борди. Петербург олимақомлари доирасида бу тантанали учрашувнинг буюклиги ҳақида жуда кўп шов-шув бўлди.

1809 йилда икки шоҳи жаҳоннинг (Наполеон билан Александрни шундоқ деб аташарди) яқинлиги шу даражага етдики, Наполеон шу йили Австрияга уруш эълон қилганда, рус корпуси ўзининг собиқ иттифоқчиси бўлган Австрия императорига қарши урушда ўзининг собиқ душмани Бонапартга ёрдам бериш учун чет элга қараб жўнади; бу яқинлик шу даражага етдики, олимақомлар доирасида Наполеон император Александрнинг сингилларидан бирини олса эҳтимол деган гап-сўзлар бўлди. Лекин ўша кунларда рус жамоатчилигининг диққат-эътибори, ташқи сиёсий мулоҳазалардан ташқари, давлат идорасининг барча тармоқларида ўтказилаётган ички ўзгаришларга ҳам айрим эътибор билан қаратилган эди.

Бу орада кишиларнинг ҳаёти, соғлиқдан, касалликдан, меҳнатдан, истироҳатдан, фикрдан, илмдан, поэзиядан, музикадан, муҳаббатдан, дўстликдан, душманликдан ва эҳтирослардан иборат бўлган ҳақиқий ҳаёти Наполеон Бонапарт билан сиёсий яқинлик ё душманликдан қатъий назар, бўлаётган ўзгаришлардан четда, одатдагича ўз йўли билан ўтмоқда эди.

Князь Андрей икки йил қишлоқдан чиқмади. Пьер ўз мулкларида қилмоқчи бўлган, лекин унисини қўйиб бунисини бошлаб, биронтасини ҳам охирига етказа олмаган иш-

ларнинг ҳаммасини князь Андрей овозасиз-несиз осонгина бажарди қўйди.

Пьер қанчалик ношуд, ноуддабуро бўлса, князь Андрей шунчалик уддабуро ва тиришқоқ эди. Ундаги шу хислатларнинг ўзи ошиқча оврагарчиликсиз ишни олдинга сураверар эди.

Унинг бир мулкидаги уч юз деҳқон эркин ғаллакорга айлантирилди (бу Россияда биринчи ҳодиса эди), бошқа мулкларидаги деҳқонлар эса баршчинадан оброкка ўтказилди. Туғадиган хотинларга қараш учун Богучаровога унинг ҳисобидан ўқиган доя хотин олиб келинди, бир руҳоний ундан ойлик олиб, деҳқонлар ва хизматкорларнинг болаларини ўқита бошлади.

Князь Андрей вақтининг бир қисмини Лисие Горида, отаси ва ҳануз энагасининг қўлида бўлган ўғли билан бирга, қолган қисмини эса отаси Богучарово монастири деб атаган ўз қишлоғида ўтказар эди. У Пьерга ўзини дунёнинг барча ташқи ҳодисаларига қизиқмайдиган қилиб кўрсатган бўлса ҳам, ҳақиқатда, жуда қизиқар эди. У кўп китоб олар, ўзи ёки отасининг олдига ҳаёт қайнаб турган Петербургдан одамлар келганда, бу одамларнинг ички ва ташқи сиёсатдан ўзи, яъни қишлоқдан икки йил чиқмаган одамга қараганда хийла орқада қолганликларини кўриб, ҳайрон бўлар эди.

Ўз мулкларига доир ишлар билан шуғулланиш, турли-туман китоблар ўқишдан ташқари, шу вақтларда князь Андрей мағлубиятга учраган сўнгги икки кампаниямизни таъкидий таҳлил этиш, ҳарбий устав ва тартиб-қоидаларини ўзгартириш лойиҳасини тузиш билан ҳам машгул бўлиб юрар эди.

1809 йилнинг баҳорида князь Андрей ўғлининг Рязандаги ўз назоратида бўлган мулкига борди.

Князь Андрей ердан энди бош кўтарайтган ўт-ўланларга, қайин дарахтининг ёзилайтган япроқларига, кўм-кўк осмонда суза бошлаган ошноқ баҳор булутларига қараб, кўк-лам қуёшида исиниб, коляскада кетиб борар эди. У ҳеч нарсани ўйламасдан, баҳри очилиб, атрофни томоша қилиб бормоқда эди.

Бултур Пьер билан суҳбатлашиб ўтгани — ўша кечудан, ифлос бир қишлоқдан, хирмон жойлардан, майсазорлардан, кўприги ёнида ҳали ҳам қор ётган нишабликдан, қор ва ёмғир ювиб кетган тепаликдан, кузда ғалласи ўриб олинган ва онда-сонда буталар кўриниб турган далалардан

Ўтиб, қайинзорга кирди. Ўрмон хийла иссиқ, шабада йўқ, кўм-кўк ёпишқоқ япроқлар қоплаб ётган қайин қимир этмайди: хазон тагидан барра майсалар ва бинафшалар бош кўтармоқда. Қайинзорда онда-сонда кўкариб турган абадий кўк арчалар кўзга хунук кўриниб, қишни эслатар эди. Отлар ўрмонга кирганда пишқирди, хийлагина терлаган эди.

Лакей Петр кучерга бир нима деган эди, кучер бош ирғитиб қўя қолди. Бироқ кучернинг бош ирғитиб қўйгани кифоя қилмади шекилли, Петр ўтирган ерида қайрилиб хўжасига юзланди.

— Тўрам, одам ҳузур қилади-да, — деди у одоб билан табассум қилиб.

— Нима?

— Одам ҳузур қилади, дейман.

Князь Андрей ичида: «Бу нима деяпти? Ҳа, кўкламни айтаётипти шекилли» деди атрофга қараб.— «Ҳаммаёқ кўм-кўк... дарров-а? Қайин ҳам, шумурт ҳам, ольха ҳам дарров... Лекин дуб ҳали куртакламапти. Мана дуб».

Йўл бўйида бир туп дуб турар эди. Ўрмондаги қайин дарахтларига қараганда, афтидан, ўн баравар қари бўлган бу дуб улардан ўн баравар йўғон ва икки баравар баланд эди. Бу баҳайбат, икки қучоққа сиғмайдиган дарахтнинг кўп шохлари, афтидан, аллақачонлар синиб тушган, пўстлоқлари кўчиб, ўрнини чўр босган. Бесўнақай, эгри-бугри қўл ва панжа сингари шохлари билан бу қари дуб яшнаб турган қайин ниҳоллари орасида кўзга жуда хунук кўринар эди. Фақат шугина кўклам латофатига берилмай, на баҳорни кўрар эди, на қуёшни.

«Баҳор, муҳаббат, бахт-саодат! — дер эди гўё бу дуб, — ҳамон бир хилдаги беҳуда, маъносиз алдов ҳеч кўнгилларингга урмас экан-да! Ҳамон ўша гап, уша алдов! Зотан баҳор ҳам йўқ, қуёш ҳам йўқ, бахт-саодат ҳам йўқ. Ана, ўликдай бўлиб турган ғариб арчаларга қаранг: мана, менга қаранг, орқамданми, ёнимданми, қаеримдан чиққан бўлмасин, эгри-бугри қўлларимни кериб турибман, қандай ўсган бўлсам, шундай турибман, сизларнинг орзуларингга ҳам ишонмайман, умидларингга ҳам».

Князь Андрей ўрмондан ўтиб борар экан, худди бир нарсани кутгандай дубга бир неча марта қайрилиб қаради. Унинг остида ҳам гул ва майсалар ўсган, лекин дуб буларнинг ўртасида ҳамон шумшайиб, қовоғини солганича қимир этмасдан турар эди.

«Ҳа, бу дуб жуда ҳақ гапни айтаётти,— дер эди ичида князь Андрей,— бу алдовга бошқалар, ёшлар ишонсин, биз кўпни кўрганмиз, пистонимиз чақилган!» Шу дуб дарахти князь Андрейнинг кўнглига, умидсиз бўлса ҳам, лекин бир талай янги ёқимли ҳазин фикрларни келтирди. Князь Андрей шу саёҳати давомида ўзининг бутун ҳаётини гуё бошқатдан ўйлаб кўрди-ю, ҳеч қанақа иш бошламасдан, ёмонлик қилмасдан, ҳеч нарсанинг ташвишини тортмасдан ва ҳеч нарсани орзу қилмасдан қолган умримни бир нав қилиб ўтказишим керак, деган ўша эски умидсиз хулосага келди.

II

Князь Андрей Рязандаги мулкининг васийлик ишлари тўғрисида уезд дворянлар оқсоқоли билан учрашуви керак эди. Уезд дворянлар оқсоқоли граф Илья Андреич Ростов эди. Князь Андрей май ойининг ўрталарида унинг олдига жўнади.

Баҳорнинг иссиқ кунлари бошланган. Ўрмон аллақачон кўклам либосини кийган, кўчалар чанг, кун шу қадар иссиқки, сувни кўрганда кишининг чўмилгиси келар эди.

Князь Андрей оқсоқолдан нималарни сўраши кераклигини ўйлаб, хаёлга чўмгани ҳолда хиёбондан ўтиб, Ростовларнинг Отрадноедаги ҳовлисига келиб қолди. Ўнг томондан, дарахтлар орасидан хотинларнинг қийқириғи эшитилди ва бир тўда қизлар югуришиб, унинг йўлини кесиб ўтишди. Ҳаммадан олдинда чопиб бораётган қора соч, қора кўз, нозиккина бир қизча коляскага яқин келиб қолди. Унинг эғнида сариқ чит кўйлак бўлиб, бошидаги оқ рўмолчасининг тагидан соч толалари чиқиб турар эди. У бир нима деб қичқириб келаётган эди, бироқ бегона одамга дуч келиб, унинг афтига ҳам қарамасдан, хохолаб кулиб, орқасига қайтди.

Князь Андрейга нимадир қаттиқ тегди. Кун шундай яхши, қуёш шундай ёғду сочиб турмоқда, теваарак-атроф кишининг баҳрини очади, лекин бу нозик-ниҳол гўзал қиз унинг дунёда борлигини ҳам билмайди, билишни ҳам истамайди, у ўзининг айрим, тўғриси, беҳуда, лекин қувноқ ва бахтли ҳаётдан масъуд ва мамнун. «Нимага мунча хурсанд экан? Нимани ўйлаётган экан? Ҳарбий устав тўғрисида, Рязандаги деҳқонларни оброкка ўтказиш тўғрисида ўйламаётгандир-ку? Нима тўғрида ўйлаётган экан?

Нимадан мунча мастуд экан?»— дер эди князь Андрей бенхтиёр ўзича.

Граф Илья Андреич 1809 йилда Отрадноеда ҳамон илгаригидай яъни, бутун губерниядан келадиган одамларни қабул этиб, овга чиқиб, театрға бориб, зиёфатлар бериб, музыка эшитиб яшар эди. У ҳар бир янги меҳмон келганда қувонганидек, князь Андрейнинг келганига хурсанд бўлди ва уни, жон-ҳолига қўймай, ётгани олиб қолди.

Совуққина меҳмондорчилик давомида катта мезбонлар ва муҳтарам меҳмонлар (яқинлашиб келаётган имениналар муносабати билан кекса графнинг уйи меҳмонга тўла эди) князь Андрейни гапга солиб ўтираркан, Болконский нимагадир кулиб ўтирган, бошқа ёшлар орасида кўпроқ шўхлик қилаётган Наташага бир неча мартаба қараб ўзича: «Нимани ўйлаётган экан бу қиз? Нимадан мунча хурсанд экан?» — деб сўрар эди.

У кечаси бегона жойда ўзи якка қолиб, анчагача ухлай олмади. Китоб ўқиди, кейин шамни ўчирди, яна ёқди. Ички дарпардалар ёпиқ бўлгани учун уй исиб кетди. Князь Андрей керакли қоғозлар шаҳарда, ҳали олиб келингани йўқ, деб уни кечаси қолишга мажбур қилган нодон чолни (у Ростовни шундай дер эди) койиди, унинг гапига кириб, кечаси ётиб қолгани учун ўзидан хафа бўлди.

Князь Андрей ўрнидан турди ва деразани очмоқчи бўлиб борди. Дарпардани очиши биланоқ ой нури, худди ташқарида кўпдан бери шуни кутиб тургандай, лип этиб уйга кирди. Князь Андрей деразаларни ҳам очиб юборди. Тун салқин, ҳаммаёқ жим-жит ва сутдай оппоқ. Дераза остида каллакланган бир қатор дарахт бўлиб, буларнинг бир томони қоп-қора, иккинчи томони эса кумушдек ярқирай эди. Дарахтларнинг тагида япроқ ва шохчаларининг у ербу ери кумушдай оқаришиб кўринган барра, нам, жингалак аллақандай бир ўсимлик бор эди. Қоп-қора дарахтларнинг у томонида шудринг милтиллаб турган том, унинг ўнг томонида тана ва шохлари оқариб кўринган каттакон садасимон дарахт, унинг тепасида оқаришиб турган, деярли юлдузсиз баҳор осмонида тўлин ой. Князь Андрей деразага тирсакланиб, осмонга қараб қолди.

Князь Андрей ётган бўлма иккинчи қаватда бўлиб, юқори қаватдагилар ҳам ҳали ухламаган эди. Юқоридан аёлларнинг овози эшитилди.

— Яна бир марта,— деди бир аёл. Князь Андрей бу товушнинг таниди.

— Қачон ухлайсан ахир? — деди бошқа бир аёл.

— Ухламайман, уйқум келмаса нима қилай! Яна бир марта.

Иккала аёл қандайдир бир куйнинг охирги бандини айтди.

— Хўп яхши-да! Мана энди бўлди, ухлаймиз.

— Сен ётавер, менинг уйқум келмаётипти,— деди биринчи овоз деразага яқин келиб. У деразадан бошини чиқариб энгашди шекилли, кўйлагининг шитирлаши ва ҳатто нафас олиши эшитилди. Ҳаммаёқни жимлик босди, ой ҳам, унинг шуъласи ҳам, сояси ҳам қотиб қолди. Шу ерда турганимни билиб қолмасин, деб князь Андрей ҳам қимирлагани кўрқиб қолди.

— Соня! Соня! — деди яна ўша биринчи овоз,— ухлаб бўладими! Буни қара, қандай чирсийли! Вой, қандай гўзал! Турсанг-чи, Соня! — деди йиғлагудай бўлиб.— Бундай чиройли кеча ҳеч қачон бўлган эмас.

Соня истар-истамас алланима деди.

— Йўқ, бир қарагин, ой ҳам шундоқ бўладими! Вой, мунча чиройли бўлмаса! Жонгинам, ширингинам, кел бу ёққа! Кўрдингми? Мана шундай чўнқайиб ўтириб, иккала тизсамни маҳкам қучоқлаб, бор кучим билан толпиниб учсам-кетсам. Мана шундай!

— Қўйсанг-чи, йиқилиб тушасан.

Икковининг тортишгани ва Сонянинг аччиғи келиб:

— Ахир соат бирдан ошди-ку,— дегани эшитилди.

— Ҳамма вақт менга шунақа қиласан-а! Бор! Бор!

Яна жимлик чўкди, лекин князь Андрей унинг ҳамон ўша ерда турганини сезар, баъзан секин қимирлаганини ва хўрсиниб қўйганини эшитар эди.

— Оббо, қўймадинг қўймадинг-да! — деди у бирдан кичкириб,— ухласам ухлай қолай! — деб деразани ёпди.

Князь Андрей негадир «менинг тўғримда бирон нарса демасмикки» деб кўрқиб, унинг сўзига қулоқ солар экан, ичида: «Менинг бор-йўқлигим билан нини ҳам йўқ! Яна ўша! Худди жўрттага қилаётгандай!» — деди. Унинг қалбида бутун ҳаётига қарама-қарши бўлган, кутилмаган бир ёшлик туйғуси ва умиди бирдан уйғониб кетди-да, ҳолатини англашга ўзи ҳам ожизлик қилиб, дарров уйқуга кетди.

III

Князь Андрей эртасига фақат граф билангина хайрлашиб, хонимларнинг чиқишини кутмай, уйига жўнаб кетди.

Июнь ойнинг бошлари эди. Князь Андрей уйга қайтар экан, яна қайинзорга кирди. Уни ҳайратда қолдирган кекса ва қинғир-қийшиқ ўша дуб дарахти ҳали ёдидан чиқмаган эди. Дўғадаги қўнғироқлар ўрмонда бундан бир ярим ой бурунгидан кўра босиқроқ жиринглар, ҳаммаёқ кўм-кўк ва соя-салқин. Ўрмондаги яккам-дуккам арчалар ҳам ёз латофатига доғ солмасдан, ўрмонга мос тушиб, барра новдалари кўм-кўк тусга кирган эди.

Кун жуда иссиқ, момақалдиروқ ҳавоси бўлса ҳам, бир парча қора булут чангиб ётган йўл ва барра япроқларга тўрттагина ёмғир ташлади холос. Ўрмоннинг чап томони соя — қоронғи; ўнг томони ҳўл, қуёшда милтирлаб, шабададан хиёл тебраниб турар эди. Ҳаммаёқ гуллаган, гоҳ яқиндан, гоҳ узоқдан булбуллар навоси эшитилиб турар эди.

«Ҳа, мен билан ҳамфикр бўлган дуб шу ўрмонда эди, — деди князь Андрей ичида. — Қани ўзи». У йўлнинг чап томонига қараб ўша дубни кўрди, лекин ахтараётган дуби шу эканини билмасдан, уни томоша қилди. Қари дуб буткул ўзгариб, кўм-кўк барра япроқларга бурканиб, кечки қуёш нурида тебраниб турар эди. Қинғир-қийшиқ қўлларидан, танасидаги чурлардан, илгариги умидсизлик ва қайғудан асар ҳам қолмаган эди. Тошдай қаттиқ, юз йиллик пўстлоқдан, шундай барра, шундай чиройли япроқлар чиққан эдики, бу япроқлар шу қари дарахтдан чиққанига киши ишонмас эди. «Ҳа, бу ўша дуб» — деди князь Андрей ва бирдан қулфи дили очилиб, баҳор наъъасига тўлди. Ҳаётида бўлиб ўтган энг яхши дамлар тўсатдан эсига тушди. Осмон баланд Аустерлиц ҳам, хотинининг ўпкалагандай кўринган жонсиз юзи ҳам, кемада ўтирган Пьер ҳам, тун гўзаллигидан ҳаяжонланган қиз ҳам, оппоқ ойдни кеча ҳам — ҳаммаси бирдан кўз олдига келди.

«Йўқ, ўттиз бир ёшда ҳаёт تامом бўлмайти, — деди князь Андрей бирдан узил-кесил қарорга келиб. — Ўзимда бўлган хислатларни ўзимгина билишим кифоя қилмайти, бошқалар ҳам билсин; Пьер ҳам, қуш бўлиб осмонга учиб кетмоқчи бўлган анаби қиз ҳам мени, бир ўзим учунгина яшамётганлигимни билсин, улар мендан йироқда яшамасни, менинг ҳаётим бошқаларга ҳам таъсир қилсин, ҳаммаси мен билан ҳамнафас бўлсин».

Князь Андрей сафардан қайтиб келгандан кейин, кузда Петербургга кетмоқчи бўлди ва бунга кўп важлар ўйлаб топди. Петербургга бориш ва у ерда ҳатто хизматга кириш учун минг хил бамаъни ва мантиқли сабаблар тайёрлаб қўйди.

У бундан бир ой бурун, кишлоқдан кетиш хаёли бошига келишини тасаввур қилмагани каби ҳозир нечук бир вақтлар ўзини ҳаётдан четга тортиб юрганига ҳатто тушуна олмас эди. Унга шу нарса очиқ-равшандай эдики, агар у ҳаёт тажрибасини ишга тадбиқ қилмаса, ҳаётда яна фаол қатнашмаса, бутун тажрибалари бекорга кетади ва маъносиз бўлиб қолади. У илгари нечук бўлиб шунақа арзимас сабабларга кўра ҳаётдан олган шунча сабоқларидан кейин ҳам яна бирон фойда келтириш, бировга муҳаббат қўйиш ва бахтли бўлиш тўғрисида ўйлашни тубанлик бўлар, деб юрганига энди ҳатто тушуна олмас эди. Энди ақл-идрокуни тамоман бошқа нарсага даъват қилар эди. Шу сафаридан кейин князь Андрей кишлоқда зериқадиган, илгариги машғулотлари энди қизиқтирмайдиган бўлиб қолди. У кабинетда кўпинча ёлғиз ўтирар экан, дам-бадам ўрнидан туриб ойна олдига борар ва афтига узоқ қарар, кейин ойнадан юзини ўгириб, зулфини *à la grecque*¹ тараб ташлаган, зарҳал рамкада мулойимгина табассум қилиб турган марҳума Лизанинг суратига тикилар эди. Лиза энди эрига бурунгидай таънаомуз сўзлар айтмасдан, шундай кулибгина мароқ билан боқиб турар эди. Князь Андрей қўлини орқасига қилиб, гоҳ қоғоғини солиб, гоҳ жилмайиб Пьерга, шуҳратга, деразада турган қизга, дубга, ҳаётини буткул ўзгартириб юборган хотин латофати ва муҳаббатига боғлиқ бўлган номаъқул ва сўз билан ифода қилиб бўлмайдиган жиноятдек махфий фикрлар тўғрисида ўйлаб, нари-бери юрар эди. Мана шундай пайтларда агар унинг олдига биров кирса, малол келиб, чўрт кесар бўлиб, дағал муомала қилар эди.

Княжна Марья шундай пайтларда кириб:

— *Mop cher*², Николушкани ҳозир ташқарига чиқариб бўлмайди. Ҳаво жуда совуқ,—деб қолса князь Андрей мантиқан тўғри бўлса ҳам, лекин ниҳоят даражада совуқ жавоб қайтариб:

— Ҳаво иссиқ бўлса, бола кўйлакчан ҳам чиқар эди, совуқ бўлгани учун иссиқроқ кийинтириш керак, иссиқ кийимни шунга чиқарган-да, ахир. Ҳаво совуқ бўлса, шундоқ қилади киши, наинки болани соф ҳаводан маҳрум қилиб уйда олиб ўтирилса! — дер ва шу билан гўё кўнглидан ўтаётган яширин мантиқсиз гапларнинг аламнини

¹ Грекча.

² Азиз дўстим.

Бировдан олар эди. Княжна Марья бундай пайтларла ақлий меҳнат эркакларни хўп чўрткесар қилиб қўяди-да, деб ўйлар эди.

IV

Князь Андрей Петербургга 1809 йилнинг август ойида келди. Бу кунлар ёш Сперанскийнинг шуҳрати ва у қилаётган ўзгаришлар айти авжига чиққан вақт эди. Мана шу август ойида шоҳ коляскада бораётганида коляска ағдарилиб, оёғи майиб бўлди ва уч ҳафта Петергофда туриб, ҳар куни фақат Сперанский билан учрашиб турди. Мана шу вақтларда сарой мансабларини бекор қилиш, колледжский ассессор ва статский советник мансаблари учун имтиҳон бериш тўғрисидаги жамоатчиликни ташвишга солган икки машҳур фармондан ташқари, давлат кенгашидан тортиб, давлат маҳкамасигача суд, маъмурият, молия тартиботини, бутун Россия усули идорасини ўзгартиш керак бўлган бутун бошлиқ давлат конституцияси ҳам тайёрланмоқда эди. Император Александр тахтга чиққанида қўнғлига туккан, лекин ҳали унча аниқ бўлмаган либерал орзуларини ўз ёрдамчилари бўлмиш Чарторижский, Новосильцев, Кочубей ва Строгановлар ёрдами билан (Александр ҳазиллашиб буларни *comité du salut publique*¹ дер эди) энди рўёбга чиқармоқда эди.

Энди бу ёрдамчиларнинг ўрнини фуқаро ишлари бўйича Сперанский, ҳарбий ишлар бўйича Аракчеев эгаллади. Князь Андрей келганидан кейин кўп ўтмай камергер сифатида саройда ҳозир бўлди ва қабул маросимида иштирок қилди. Шоҳ уни икки марта кўрди-ю, лекин бирон оғиз сўз ҳам лойиқ кўрмади. Князь Андрей илгари ҳам мудом «Шаҳаншоҳнинг менга хуши йўқ, менинг юдузим унга ҳам тўғри келмайди» — деб юрар эди. Шоҳнинг бундай совуқ, эътиборсиз қараши унинг ўша тахминини тасдиқлади. Сарой аҳллари шоҳнинг бу илтифотсизлигини князь Андрейга изоҳлаб: «1805 йилдан бери хизмат қилмаганингиз учун зоти олийлари сиздан норозилар», — дейишди.

«Бировни ёқтириш ёки ёқтирмаслик кишининг ўз иродасига боғлиқ эмаслигини ўзим биламан, — деди ичида князь Андрей, — шунинг учун ҳарбий устав тўғрисидаги мактубимни шоҳга ўз қўлим билан беришимнинг ҳожати

¹ Ижтимоий нажот комитети.

йўқ, бу ишнинг нақадар муҳим эканлиги ўз-ўзидан маълум бўлади». У ўз мактуби ҳақида отасининг қадрдон дўсти, кекса фельдмаршални хабардор қилди. Фельдмаршал бир вақтни белгилаб, уни жуда яхши қабул қилди ва мактубни шоҳга етказиш тўғрисида ваъда берди. Бир неча кундан кейин князь Андрейга, ҳарбий министр граф Аракчеев ҳузурига кирар эмишсиз, деб хабар қилишди.

Тайинланган куни эрталаб соат тўққизда князь Андрей граф Аракчеевнинг қабулхонасида ҳозир бўлди.

Князь Андрей Аракчеевни шахсан билмас ва уни танимас эди, лекин унинг тўғрисида эшитган гаплари ундан ихлосини қайтарган эди.

Князь Андрей бошқа катта-кичик одамлар қатори граф Аракчеевнинг қабулхонасида кутиб ўтирар экан, «Бу одам ҳарбий министр, шаҳаншоҳнинг ўнг қўли, унинг шахсий хислатлари билан кимнинг иши бор, модомики менинг мактубимни кўриш шунга топширилиптими, демак унинг қандай ҳал бўлиши шу одамга боғлиқ»,— деб ўйлар эди.

Князь Андрей хизматда, кўпроқ адъютантлик хизматида бўлган вақтларида катта кишиларнинг қабулхоналарини кўп кўрган эди, шунинг учун ҳам қабулхоналарнинг ҳамма икир-чикирларини яхши билар эди.

Граф Аракчеевнинг қабулхонаси бошқа бир характердаги қабулхона эди. Навбат кутиб ўтирган кичик одамларнинг юзидан қимтинганликлари, итоаткорликлари кўриниб турар, каттароқ мансабдорларнинг юзида эса такаллуфсизлик, ўзидан, ўз ҳолати ва кутиб турилган кишидан кулиш ниқоби остига яширилган ўнғайсизлик аломати бор эди. Буларнинг баъзи бирлари ўйчан нари-бери юрар, баъзилари шивирлашиб кулишар, князь Андрейнинг қулоғига: «Сила Андрейич» деган *sobriquet*¹ ва «амакинг кўрсатади» деган сўзлар чалинди, бу сўзлар ҳаммаси граф Аракчеевга қаратилган эди. Бир генерал (катта бир шахс) кўп кутиб қолганига нафен койиб, оёғини чалмаштирганча ўзидап-ўзи тиржайиб ўтирар эди.

Бироқ эшик очилиши билан ҳамманинг юзидан фақат бир нарса — қўрқув аломати акс этди. Князь Андрей навбатчига менинг келганимни яна бир айтиб қўйинг, деган эди бошқалар заҳарханда қилиб, навбатингиз ўз вақтида келади, дейишди. Адъютант министрнинг кабинетига бир

¹ Лақаб.

неча кишини олиб кириб, олиб чиққандан кейин бу даҳшатли эшикка бир офицерни киргизди. Офицернинг юзидаги ҳақирлик ва қўрқув аломати князь Андрейни ҳайратда қолдирди. Офицер ичкарида узоқ туриб қолди. Баногоҳ ичкаридан бақирди эшитилдию рапп-кути ўчган офицер лаблари пирпираган ҳолда чиқди-да, бошини ушлаганича одамларнинг олдидан ўтиб кетди.

Шундан кейин князь Андрейни эшик олдига ўтқизишди ва навбатчи секин унинг қулоғига: «Ўннга, дераза томонга»,— деди.

Князь Андрей унча ҳашаматли бўлмаган, лекин озода кабинетга кириб, стол кетида бели узун, боши узунчоқ, сочи калта қилиб қирқилган, юзини йирик ажин босган, хунук кўк кўзлари устидаги қошлари чимирилган, қипқизил бурни қайрилган қирқ ёшлардаги бир одамни кўрди, Аракчеев бошини князь Андрейга томон буриб, унинг юзига қарамасдан;

— Хўш, нима арзингиз бор? — деб сўради.

— Менинг ҳеч қандай арзим йўқ, жаноби олийлари,— деди князь Андрей секин. Аракчеев унга қаради.

— Ўтиринг, князь Болконский,— деди у.

— Менинг ҳеч қандай арзим йўқ, лекин император ҳазратлари менинг мактубимни жанобларига ҳавола қилган эканлар.

— Маълумлари бўлсинки, азизим, мактубингизни ўқиб кўрдим,— деб Аракчеев унинг сўзини бўлди ва гапни юмшоқлик билан бошлаган бўлса ҳам яна унинг юзига қарамасдан, борган сайин дўнғиллаб давом этди.— Янги ҳарбий қонунлар таклиф қилмоқчимисиз? Қонун кўп, ҳали эскилари ҳам бажарилаётгани йўқ. Ҳозир ҳамма ҳам қонун ёзадиган бўлган, чунки қонунни бажаришдан кўра, ёзиш осонроқ.

— Мен мактубининг оқибатини билиш учун жанобларининг ҳузурларига шаҳаншоҳнинг амрлари билан келдим,— деди князь Андрей одоб билан.

— Мактубингизга резолюция қўйиб комитетга юбордим. Мен маъқул кўрмайман,— деди Аракчеев ёзув столнинг тортмасидан қоғозни олар экан.— Мана! — деди қоғозни князь Андрейга узатиб.

Қоғознинг бир бурчига қалам билан бош ҳарфга ҳам, имлога ҳам, тиниш белгиларига ҳам риоя қилинмасдан шундай деб ёзилган эди:

«Юзаки тузилган қайсики француз ҳарбий уставига тақ-

лидан кўчирилган ҳарбий қонун-қоидадан эҳтиёжсиз четга чиққан».

— Мактуб қайси комитетга юборилган? — деб сўради князь Андрей.

— Ҳарбий устав комитетига юборилган, жанобларини аъзо қилиб олиш тўғрисида мен томондан тавсия қилинди. Лекин маошсиз.

Князь Андрей кулимсиради.

— Менга кераги ҳам йўқ.

— Маошсиз аъзо,— деди Аракчеев яна.— Гап шу. Ҳой, чақир, ким бор яна? — деб бақирди у князь Андрейга таъзим қилар экан.

V

Князь Андрей комитет аъзолигига тайин қилинишини кутиб, эски танишлари билан, айниқса сўзлари ўтадиган ва бирон фойдалари тегишига кўзи етадиган танишлари билан яна ошначилик қила бошлади. Князь Андрей бир вақтлари, жанг арафасида, жонсарак бир мароқ ҳол-жонига қўймай уни миллионларнинг тақдири боғлиқ бўлган, келажакни ҳал қиладиган олимақомлар доирасига тортган вақтларда қандай ҳисни бошдан кечирган бўлса, ҳозир, Петербургда шундай ҳисларни бошдан кечирмоқда эди. У қарияларнинг тажанглигидан, хабардор бўлмаганларнинг қизишидан, хабардор бўлганларнинг сғирлигидан, ҳамманинг ҳовлиқиши ва ташвишмандлигидан, мавжудлигидан энди воқиф бўлаётган сон-саноксиз комитет, комиссиялардан шуни сездики, ҳозир 1809 йилда шу ерда, Петербургда жуда катта ўзгаришга тайёргарлик кўриляётгани ва бу ўзгаришга у танимайдиган ва назарида ажойиб гениал киши бўлиб кўринган Сперанский саркардалик қилмоқда, ўзи дурустроқ тасаввур эта олмаган ўзгаришга ҳам, бу ўзгаришнинг асосий ташаббускори бўлган Сперанскийга ҳам князь Андрей шу қадар қизиқдики, ҳарбий устав иши тез кўнда унинг учун унча муҳим иш бўлмай қолди.

Князь Андрей бир мавқе тутган эдики, унинг учун Петербургнинг ўша замондаги барча турли-туман ва олимақом доираларига кириши жуда осон эди. Ўзгаришчилар доираси князь Андрейни хурсандлик билан қарши олиб, ўзига тортмоқчи бўлди, чунки у, биринчидан, ақл-идрокли ва ўқимишли бўлиб ном чиқарган бўлса, иккинчидан, деҳ-

қонларни озод қилиш билан либералликда ном чиқарган эди. Норози қариялар доираси эса ўзгаришни ёмонлаб, ундан отасининг ўғли сифатида хайрихоҳлик кутиб, унга мурожаат қилишди. Хотин-халаж олимақомлар доираси эса шунинг учун ҳам уни яхши қабул қилишдики, у бадавлат ва донгдор куёв, урушда ўлди деб овоза бўлган ва хотинининг фожиали ўлими билан ҳамманиннг оғзига тушиб кетган эди. Бундан ташқари, уни илгари танийдиган одамларнинг ҳаммаси бир оғиздан: князь беш йил мобайнида яхшиликка томон ўзгарипти, хушфёълроқ бўлипти, етилипти, илгариги риекорлиги, мағрурлиги, кибр ҳавоси қолмай, унда ёши улғайиши билан кишида пайдо бўладиган оғирлик пайдо бўлипти, дейишар эди. У ҳамманиннг оғзида, ҳамма унга қизиқадиган, уни кўришга орзуманд бўлиб қолган.

Князь Андрей граф Аракчеевнинг ҳузурига кирганидан кейин, эртасига кечқурун граф Кочубейнинг олдида борди. У графга Сила Андреич (Кочубей Аракчеевни мазах қилиб шундай деб атар эди. Князь Андрей буни ҳарбий министрининг қабулхонасида пайқаган эди) билан учрашганини айтиб берди.

— Mon cher,¹ ҳатто шу ишни ҳам Михаил Михайловичсиз битира олмайсиз. C'est le grand faiseur.² Мен унга айтаман. Кечқурун келаман деган эди...

— Сперанскийнинг ҳарбий уставга нима алоқаси бор?— деб сўради князь Андрей.

Кочубей кулимсираб, Болконскийнинг гўллигига ҳайрон бўлгандай, бош чайқади.

— Икковимиз яқинда сизнинг тўғрингизда, сизнинг озод деҳқонларингиз тўғрисида гапиришган эдик,— деди Кочубей давсм этиб.

— Э, мужикларни озод қилган сизмисиз, князь,— деди Екатерина замонасидан қолган бир мўйсафид Болконскийга нафратомуз қараб.

Князь Андрей чолни бекорга тажанг қилмаслик учун:

— Ўзи ҳам даромад бермайдиган кичкинагина бир мулк эди,— деб важ қилди ва шу билан чолниг олдида ўзини бир қадар оқламоқчи бўлди.

— Vous craignez d'être en retard,³— деди чол Кочубей-

¹ Азизим.

² У корчалон одам.

³ Орқада қолмай деб қўрқингизми?

га қараб,— мен бир нарсага тушунмайман,— деди давом этиб,— улар озод қилинса, ерни ким экади? Қонун ёзиш осон, лекин идора қилиш қийин. Худди шунингдек, граф, ҳамма имтиҳон берадиган бўлса, палатага ким бошлиқ бўлади?

— Имтиҳондан ўтганлар бошлиқ бўлади деб ўйлайман,— деди Кочубей оёғини чалмаштириб, чолга қарар экан.

— Менинг қўл остимда ишлайдиган Пряничниковни олинг, ўзи баҳоси йўқ одам, лекин ёши олтмишга борган, шу ҳам бориб имтиҳон берсинми?

— Ҳа, ҳақиқатан бу қийин нарса, чунки илм-маърифат уруғи жуда кам сепилган, лекин...— граф Кочубей сўзини тамом қилмасдан ўрнидан турди ва князь Андрейнинг қўлидан ушлаб, эшикдан кирган новча, сочи малла, тепакал, пешонаси кенг, чўзиқ юзи ғайри-табiiй оппоқ, қирқларга кирган бир кишига қарши борди. У кўк фрак кийган, бўйнига крест, чап кўкрагига орден таққан киши—Сперанский эди. Князь Андрей уни кўриш биланоқ таниди ва ҳаётининг энг муҳим лаҳзаларида бўладиган сингари юраги шув этиб кетди. Бу ҳурмат қилганиданми, ҳасадданми, бирон нарса кутганликданми — ўзи ҳам билмас эди. Сперанский қандай одам эканлиги афт-ангоридан билиниб турадиган одамлар тоифасидан эди. Князь Андрей ўзи аралашиб юрган кишилар орасида бесўнақай ва дағал ҳаракатлари бундай осуда ва мағрур, қисиқ ва ёшланиб турган кўз қараши, бундай қатъий ва шу билан бирга мулойим, ҳеч қандай маънони ифода қилмайдиган табассуми бундай кескин, товуши бундай майин ва ёқимли, юзи бунчалик оқ, бир оз катта қўллари оппоқ ва сўлқилдоқ одамни кўрмаган эди. Князь Андрей госпиталда узоқ ётиб қолган солдатларнинг юзи шунақа оқариб кетганини кўрган эди. Бу одам давлат секретари Сперанский бўлиб, шохнинг ўнг қўли, Эрфуртда Наполеон билан биринчи марта учрашиб суҳбатлашганида бирга бўлган ҳамроҳи эди.

Киши суҳбатга кирган вақтида, одатда, беихтиёр ҳаммани бир-бир кўздан кечиради, лекин Сперанский суҳбатга кирганида ҳеч кимга қарамас ва гапирришга шошилмас эди. У одамлар қулоқ солишларига ишонган ҳолда секин гапирар ва гапирётган одамигагина қарар эди.

Князь Андрей Сперанскийнинг ҳар бир сўзи ва ҳаркатини айрим диққат билан кузатар эди. Ўз атрофидаги одамларни менсимайдиган кишилар сингари князь Андрей янги одам билан, хусусан Сперанскийдай овозасини кўп

эшитган одам билан учрашар экан, ундан ҳамиша инсоний камолатнинг чўққисини излар эди.

Сперанский Кочубейга, афсуски вақтли келолмадим, саройда тутилиб қолдим, деди. Шоҳ мени тутиб қолдилар, демади. Князь Андрей бу сохта камтарликни дарров пайқади. Кочубей князь Андрейнинг отини айтганда, у ҳамон ўша табассум билан индамасдан Болконскийга қаради.

— Сиз билан танишганимдан жуда хурсандман, сизни мен ҳам эшитганман, — деди у.

Аракчеев Болконскийни қабул қилгани ҳақида Кочубей бир неча оғиз сўз айтди. Сперанский кўпроқ табассум қилди.

— Ҳарбий уставлар комиссиясининг директори жаноб Магницкий менинг яқин дўстим, — деди у ҳар бир ҳижо ва ҳар бир калимани бурро-бурро айтиб, — агар хоҳласангиз, мен сизни у билан таништириб қўяман. (У жумлани тугатиб, бир оз жим қолди). Ҳар қандай хайрли ишда сизни қўллар ва ёрдам берар, деб умид қиламан.

Сперанский атрофига дарров одам тўпланди, ўз чиновниги Пряничников тўғрисида гапирган бояғи чол ҳам Сперанскийга савол билан мурожаат қилди.

Князь Андрей гапга аралашмасдан, кечагина ҳеч ким назарга илмайдиган семинарист бўлиб, ҳозир эса, Болконскийнинг ўйлашича, бутун Россиянинг тақдирини мана шу оппоқ, сўлқилдоқ қўлларида тутиб турган Сперанскийнинг бутун ҳаракатларини кузатиб турар эди. Сперанскийнинг чолга фавқулодда, нафратангиз осудалик билан жавоб бериши князь Андрейни ҳайратда қолдирди. Сперанский гўё осмон эди-ю, бу чол ер. Чол қаттиқроқ гапира бошлаган эди, Сперанский кулимсираб, шоҳ маъқул кўрган ишнинг фойда-зарари тўғрисида муҳокама юргизгани менинг ҳаддим сизмайди, деди.

Сперанский даврада ўтирганлар билан бир оз гаплашганидан кейин ўрнидан турдию князь Андрейнинг олдига келиб, уни уйнинг бир чеккасига олиб борди. У Болконский билан гаплашишни лозим кўрганлиги кўриниб турар эди.

— Муҳтарам мўйсафид бошлаган қизғин суҳбат билан овора бўлиб, сиз билан гаплашолмадим, князь, — деди у тиржайиб. Унинг бу тиржайиши гўё ҳозир гаплашган одамларимиз қанчалик майда одам эканлигини икковимиз ҳам биламиз, деган маънони англатар эди. Унинг бу муомаласи князь Андрейга ёқиб тушди. — Мен сизни кўпдан бери биламан: биринчидан, деҳқонларингиз борасида қилган

ишингизни эшитган эдим, бу ишингиз кўпларга ибрат бўладиган ва диққатни жалб этадиган иш; иккинчидан, сиз муңчалик дув-дув гапга сабаб бўлган сарой мансаблари тўррисидаги янги фармондан хафа бўлмаган камергерлардан бири бўласиз.

— Ҳа, — деди князь Андрей, — отам менинг бу ҳуқуқдан фойдаланишимни истамас эди, мен хизматни кичкина мансабдан бошладим.

— Қиблагоҳингиз эски одам бўлсалар ҳам ҳозирги замон кишиларидан, мана бу табиий ҳаққониятни тиклайдиган тадбирни қоралаётган одамлардан юқори турсалар керак.

— Бу қоралашлар тагида бирон асос бордир дейман, — деди князь Андрей Сперанскийнинг салобати босаётганини сезиб ва бунга қарши курашмоқчи бўлиб. Сперанскийнинг ҳамма сўзларига қўшилиш унга малол келар эди, шунинг учун ҳам унинг гапига эътироз қилмоқчи бўлди. Одатан гапга жуда чечан бўлган князь Андрей Сперанский билан гаплашганида гап тополмай қолди. Унинг бутун фикри-хаёли бу машҳур одам билан банд эди.

— Нафсониятни кўзда тутилганда, асос бўлса бордир, — деб қистириб қўйди Сперанский секин.

— Қисман давлатни кўзда тутилганда ҳам, — деди князь Андрей.

— Сизнинг фикрингизча қалай? — деди Сперанский ерга қараб.

— Мен ҳам Montesquieu тарафдориман, — деди князь Андрей. — Унинг *le principe des monarchie est l'honneur, me paraît incontestable. Certains droits et privilèges de la noblesse me paraissent être des moyens de soutenir ce sentiment.*¹

Сперанскийнинг оппоқ юзида табассумдан асар қолмади ва бундан унинг истараси иссиқроқ бўлди. Князь Андрейнинг бу гапи, афтидан, унга қизиқ кўринди.

— *Si vous envisages la question sous ce point de vue,*² — деб гап бошлади Сперанский. У французчани қийналиб, русчадан кўра товлаброқ гапирса ҳам, лекин буткул осуда гапирмоқда эди.

¹ Монархия шарафига асослангандир, деган гапи менимча ҳақ гап. Дворянларга берилган баъзи бир ҳуқуқ ва имтиёзлар назаримда, мана шу туйғуни сақлаш воситаси бўлса керак.

² Агар бу ишга сиз шу нуқтан назардан қарасангиз.

— Шарафни, l'honneur, — деди у, — ишга зарари етadиган имтиёз билан сақлаб қолиб бўлмайди, шараф, ножўя иш қилмаслик ёки шу шарафни ифода қиладиган бирон таҳсин ва мукофотга сазовор бўлиш мусобақасига маълум бир манба демакдир.

У келтираётган далил-исботлар қисқа, содда ва равшан эди.

— Шу шарафни, яъни мусобақа манбаини ҳимоя қиладиган қонун-қоида буюк император Наполеоннинг «L'Égion d'honneur»¹ ига ўхшаш ишнинг муваффақиятига путур етказмайдиган, балки ёрдам берадиган қонун-қоидадир. Бу табақа ёки сарой аҳлларининг имтиёзи эмас.

— Мен бу тўғрида баҳслашмайман, лекин сарой аҳллари-нинг имтиёзи ўша муддаога эришганини инкор қилиб бўлмайди, — деди князь Андрей, — ҳар бир сарой аҳли ўз мартабасига лойиқ бўлишни ўз бурчи деб билади.

Сперанский ҳамсуҳбати учун ноқулайроқ бўлган бу баҳсни назокат билан тамом қилмоқчи бўлганини кўрсатиб:

— Ўзингиз бундан истифода қилишни истамадингизку, — деди кулимсираб, — агар чоршанба куни менинг ҳузуримга қадам ранжида қилсангиз, — деди у яна, — мен унгача Магницкий билан гаплашиб, сиз қизиққан нарса-ларни гапириб бераман ва бундан ташқари, сиз билан муфас-салроқ суҳбатлашниш шарафига ноил бўламан.

У кўзларини юмиб таъзим қилди, à la française,² ҳеч ким билан хайрлашмасдан, киши билмас залдан чиқиб кетди.

VI

Князь Андрей Петербургга дастлаб келган кунларида, хилватда яшаган вақтларида вужудга келган фикр-ўй-лари, Петербургда ўзини қамраб олган икир-чикир ғами билан буткул бўталиб кетганини ҳис қилди.

У кечқурунлари уйга келиши биланоқ дарров хотира дафтarchасини олиб, бориши зарур бўлган тўрт-бешта жойни ёки маълум соатга белгиланган учрашувни ёзиб қўяр эди. Ҳаёт механизми, ҳамма ерга ўз вақтида етиб бориш зарур-лигининг ўзи ҳам уни хийла чарчатиб қўяр эди. У ҳеч иш қилмас, ҳеч нарса тўғрисида ўйламас, зотан ўйлагани

¹ Фахрий легиони.

² Француз таомилча.

фурсати ҳам бўлмасди, у фақат гапирар, илгари қишлоқда ўйлаб қўйган нарсаларнигина яхшилаб гапирар эди.

Князь Андрей баъзан бир гапни бир куннинг ўзида бир нечта ўтиришда гапирганини пайқаб таъби хира бўлар эди. Лекин князь Андрей кундузлари шу қадар банд бўлар эдики, ҳеч нарса тўғрисида ўйламас, ўйлашга ҳам фурсати йўқ эди.

Сперанский биринчи марта Кочубей уйида учрашганда ҳам, кейин чоршанба кuni ўз уйида Болконскийни қабул қилиб, у билан узоқ ва самимий равишда холи гаплашганида ҳам князь Андрейда қаттиқ таассурот қолдирди.

Князь Андрей талай одамларни ҳақир ва тубан ҳисоблаб, эришиш орзусида бўлган ўша камолатнинг тирик тимсолини бирон кишида кўришни истаб юрар эди, шунинг учун ҳам Сперанскийни кўрганида ўша ақлу идрок ва фазилат эгаси шу деб дарров ишона қолди. Агар Сперанский ҳам князь Андрей доирасидан бўлиб, ўша хилда тарбияланган ва хулқ-атвори ҳам ўшанга ўхшаш бўлганда князь Андрей унинг инсонга хос заиф томонларини дарров топган бўлар эди, бироқ унинг учун жуда галати бўлган бу одамни дурустроқ билмагани сабабли уни ҳурматга сазовор деб билар эди. Бундан ташқари, князь Андрейнинг қобилиятига баҳо берганиданми, ёки уни ўз томонига тортишни лозим кўрганиданми, Сперанский ўзининг холис ва осуда идрокини кўрсатиб, унинг диққатини ўзига тортар ва очиқ айтмаса ҳам бошқаларнинг ҳамоқатини ўз фикрларимизнинг мувофиқ ва чуқурлигини сиз тушунасиз-у, мен тушунаман, деган маънода тилёғламачилик қиларди.

Чоршанба кuni кечқурун бўлган узоқ суҳбатда Сперанский бир неча мартаба: «Бизда эскидан одат бўлиб қолган доирадан чиқадиган ҳамма нарсага «э» деб қарашади», ёки жилмайиб: «Лекин биз сиз ҳам куймасин, кабоб ҳам деймиз...», ёнки: «Улар бунга тушунинмайди...» деди ва бу гаплар: «Биз, яъни сиз билан мен уларнинг нималигини ва ўзимизнинг кимлигимизни биламиз»,—деган маънода эди.

Сперанский билан бўлган бу биринчи узоқ суҳбат князь Андрейда уни дастлаб кўрган вақтида пайдо бўлган ҳиссини яна ҳам кучайтирди. У Сперанскийни ўз ғайрати ва матонати соясида ҳокимиятни қўлга киргизган ва бу ҳокимиятни Россиянинг бахт-саодати учунгина ишлатадиган ақл-идрокли ва заки киши деб билди. Сперанский князь Андрейнинг назарида, барча ҳаёт ҳодисаларини ақл-идрок билан изоҳлайдиган, ақл-идрокка мувофиқ нарсалар-

нигиша эътироф қиладиган, ҳамма нарсага ақл-идрок билан баҳо берадиган кишидай кўриндики, князь Андрейнинг ўзи шундай одам бўлишни истар эди. Сперанский ҳамма нарсани шундай жўн, шундай равшан қилиб айтиб берар эдики, князь Андрей беихтиёр унинг фикрига қўшилар эди. Агар у бирон тўғрида эътироз билдирса ва баҳслаша ҳам жўрттага, ўз фикри борлигини ва унинг ҳамма фикрларига қўшилавермаслигини кўрсатиш учунгина шундай қилар эди холос. Ҳамма нарса жойида, ҳамма яхши, лекин Сперанскийнинг илтифотсиз, дилидагини акс этмайдиган нигоҳи ва оппоқ, сўлқилдоқ қўллари унинг кўнглига ғашлик солар эдики, бу қўлларга князь Андрей кишилар одатан ҳукмрон одамларнинг қўлига қарагандай беихтиёр қараб қўяр эди. Бу нигоҳ, бу оппоқ ва сўлқилдоқ қўллар негадир князь Андрейнинг ғашига тегар эди. Бунинг устига яна Сперанскийнинг одамларни ҳақир кўриши, ўз фикрларининг тўғрилигига турли-туман йўллар билан далиллар кўрсатиши князь Андрейнинг жиғига тегар эди. У муқоясадан ташқари, барча тафаккур воситаларини ишлатар, князь Андрейнинг назарида, бир воситадан иккинчи воситага жуда дадил ўтар эди. У гоҳ амалий иш арбоби бўлиб хаёлпарастларни қоралар, гоҳ сатирик бўлиб душманларни калака қилар, гоҳ ниҳоят даражада мантиққа асосланар, гоҳ бирданига метафизика кўкига кўтарилар эди. (У мана шу сўнгги исбот воситасини кўпроқ ишлатар эди). У масалани метафизика кўкига кўтарар, макон, замон ва тафаккурни таърифлашга ўтар ва қарши далиллар топиб, яна баҳо-мунозарага киришар эди.

Умуман Сперанский идрокининг князь Андрейни ҳайратда қолдирган энг муҳим хислати, идрок кучи ва унинг қонунлигига бўлган комил ва метин ишончи эди. Сперанскийнинг бошига ҳеч қачон князь Андрей учун энг оддий бўлган фикр, — яъни кўнгилга келган ҳамма нарсани ҳар қалай айтавериш ярамайди, деган фикр келмагани, мен ўйлаган ва эшитган нарсалар беҳуда эмасмикин, деган шубҳага сира бормагани кўриниб турар эди. Сперанский идрокининг мана шу томонлари князь Андрейни ўзига тортар эди.

Сперанский билан танишган дастлабки кунларда князь Андрей бир вақтлар Наполеонга мафтун бўлганидек, унга мафтун бўлиб қолган эди. Сперанский руҳонийнинг ўғли бўлгани, бемаъни одамлар унга ишратпараст руҳонийзода деб нафрат билан қарашлари мумкин эканлиги ва

кўп одамлар шундай деб қараётганлиги князь Андрейни унга нисбатан бўлган ўз туйғуларини эҳтиёт қилишга ва бу туйғуларни ўзида беихтиёр кучайтиришга мажбур қилар эди.

Болконский унинг ҳузурда ўтказган ўша биринчи оқшомда Сперанский қонун чиқарадиган комиссия тўғрисида гапириб туриб, кинояомуз сўзлар билан князь Андрейга: «Бу комиссия эллик йилдан бери мавжуд, миллионлар сарф қилинган бўлса ҳам бир пуллик иш кўрсатгани йўқ, Розенкамф қиёсий қонунларнинг ҳамма моддаларига ёрлиқ ёпиштирди холос»,— деди.

— Давлат мана шунга миллион-миллион пул сарф қилди,— деди у,— биз Сенатга янги суд ҳокимияти бермоқчимиз, лекин қонун йўқ. Шунинг учун ҳам, князь, сиздай одамларнинг хизмат қилмаслиги гуноҳ.

Князь Андрей бунинг учун юридик маълумот керак, менда бундай маълумот йўқ, деди.

— Тўғри, бундай маълумот ҳеч кимда ҳам бўлмаса нима дейсиз? Бу *sigulus viciosus*,¹ бундан зўр билан чиқиш керак.

Бир ҳафтадан кейин князь Андрей ҳарбий устав тузадиган комиссиянинг аъзоси ва тўсатдан қонун тузадиган комиссия бўлимнинг бошлиғи бўлиб қолди. Сперанскийнинг сўровига кўра, у тузилаётган граждан қонунлари мажмуасининг биринчи қисмини олди, *Code Napoléon* ва *Justiniani*² ёрдами билан шахс ҳуқуқлари бўлимини тузишга киришди.

VII

Бундан икки йил муқаддам, 1808 йилда ўз мулкларини кўриб Петербургга қайтиб келганидан кейин Пьер бенхтиёр Петербург масонларига бош бўлиб қолди. У ошхоначар ва ложалар ташкил қилар, янгидан-янги одамларни аъзоликка тортар, турли ложаларни бирлаштириш ва асл актларни қўлга киргизиш учун ҳаракат қилар эди. Ўз пулига у ибодатхоналар барпо этар, кўп аъзолар хасислик қилиб ионани кам ва вақтида бермаганликлари учун камини қўлидан келганча ўзи тўлар эди. Жамият томонидан

¹ Сехрли доира.

² Наполеон кодекси ва Юстиниан кодекси.

Петербургда очилган фақирлар уйининг бутун харажати деярли унинг ўзи кўтарар эди.

Унинг ҳаёти эса ҳамон илгаригидай кайф-сафо ва айшишрағда ўтар эди. У ичкилик ичишни ва нафсга бино қўйишни ахлоқсизлик ва разиллик деб билса ҳам, яхши овқатни ва майни ҳушлар, бўйдоқларнинг ишратларидан ўзини торта олмас эди.

Пьер ўз машғулоти ва дилхушлигига авжи берилиб кетган чоғида, масонлик замида мустаҳкам туришга қанчалик уринса, бу замин шунчалик оёғи остидан ўпирилиб кетаётганлигини замон ўтган сайин сеза бошлади. Шу билан бирга Пьер бу замин қанчалик ўпирилиб кетаётганини сезса, шунчалик унга беихтиёр боғланиб бораётганини ҳис қилар эди. У масонликка кирганида ўзини ботқоққа бежавотир оёқ босган кишидай сезган эди. Оёқ қўйиб ботиб кетди. Оёғи остидаги замин юмшоқми, қаттиқ эканини билмоқчи бўлиб, иккинчи оёғини қўйган эди, яна ҳам чуқурроқ чуқди-да, беихтиёр тиззасигача ботди.

Иосиф Алексеевич Петербургда йўқ эди. (У кейинги вақтларда Петербургдаги ложалар ишидан четланиб, Москвада туриб қолган эди). Ложа аъзоси бўлмиш барча одамларни Пьер аввалдан танир, шунинг учун ҳам бу одамларга князь Б. эмас, Иван Васильевич Д. эмас, балки фақат ҳаммазҳабим масон деб қараши қийин, буларнинг кўпчилиги имони султ кишилар эканлигини ҳам илгари билар эди. Масонлик фартуғи ва нишонлари остида буларнинг турмушда уришиб, қўлга киргизган мундир ва орденларини Пьер кўриб турар эди. Пьер ярми ўзига ўхшаш бадавлат бўлмиш ўн аъзонинг даромад дафтарига қайд қилинган ва кўпи нася бўлган 20-30 сўмлик йона берганини кўриб, ҳар бир аъзо ўзининг барча молини ўз яқинига хайр қиладиган масонлик қасамини эслар, шунда шубҳага тушар, лекин бу шубҳанинг мағзини чақмасликка тиришар эди.

Пьер ўзи танийдиган барча масонларни тўрт гуруҳга бўлар эди: биринчи гуруҳга ложа ишларига ҳам, одам болаларининг турмушини яхшилашга ҳам фаол қатнашмасдан, фақат тариқат илмининг ҳикматлари билан, яъни худонинг уч унвони ёки мавжудотнинг уч нарса — сера, меркурий, туздан иборатлиги ёки Сулаймон маъбадининг квадрати ва барча шакллариининг моҳияти масалалари билан машғул бўладиган одамларни киргизар эди. Пьер кўпроқ кекса аъзолар кирадиган бу гуруҳни ҳурмат қилар ва бунга

ўзича, Иосиф Алексеевични ҳам қўшар, лекин буларнинг фикрига қўшилмас, чунки масонликнинг мистика томонлари кўнглига унча ўтиришмас эди.

Иккинчи гуруҳга Пьер ўзини ва ўзига ўхшаган жўяндлар, иккиланиб юрганлар, масонликдан бирон тайинлик йўл тополмаган бўлсалар ҳам, топиш умидида бўлган кишиларни қўшар эди.

Учинчи — энг катта гуруҳга у масонликни ташқи бир кўриниш ва маросимдан иборат деб биладиган, мана шу маросимларга қаттиқ риоя қилса ҳам, унинг мазмуни ва аҳамияти билан иши бўлмайдиган одамларни қўшар эди. Вилларский ва ҳатто асосий ложанинг буюк пири ҳам шу тўпга кирар эди.

Ниҳоят тўртинчи гуруҳга ҳам кўп кишилар, айниқса сўнги вақтларда масонликка кирган аъзолар кирар эди.

Пьернинг мушоҳадасига кўра бу одамлар ҳеч нарсага эътиқод қилмайдиган, масонликнинг ҳеч бир томони билан иши бўлмаган, жамият кўпчилигини ташкил қиладиган бадавлат, донгдор ва катта одамлар билан яқин алоқада бўлган йигитларга яқинлашниш мақсадидагина масонликка кирган кишилар эди.

Пьер ўз фаолиятига қаноат қилмай қўйди. Масонлик, хусусан ўзи аъзо бўлиб юрган бу ердаги масонлик унинг назарига худди ташқи кўринишга асослагандай кўринди. У масонликка шак келтирмаса ҳам рус масонлиги ўз манбадан четга кетиб гумроҳликка тушмадимикин, деб ўйлар эди. Шунинг учун ҳам Пьер тариқатнинг олий ҳикматларини ўрганиш учун йилнинг охирида чет элга сафар қилди.

1809 йилнинг ёзида Пьер яна Петербургга қайтди. Масонларимизнинг чет эл масонлари билан бўлган ёзишмаларидан Пьер чет элда кўп катта одамларнинг ишончига сазовор бўлгани, кўп ҳикматларнинг тагига етгани, олий даражага кўтарилгани ва Россия масонларининг ишларни яхшилаш учун кўп йўл-йўриқлар олиб келаётгани маълум эди. Петербург масонлари хушомадгўйлик қилиб унинг зиёратига келишди. Пьер ҳамманинг назарида худди бир нарсани яшираётгандай ва бир ишни бошлагандай кўринди.

Иккинчи даражали ложанинг тантанали мажлиси тайинланди. Пьер бу мажлисда тариқатнинг буюк пирлари айтган гапларни Петербург масонларига сўзлаб беришни ваъда қилди. Мажлисга ҳамма йиғилди. Одатдаги маросимдан кейин Пьер ўрнидан туриб ваъз бошлади:

— Муҳтарам маслакдошлар, — деди у ёзилган нутқини қўлида тутган ҳолда қизариб ва дудуқланиб. — Ложа хилватхонасида ўтириб маросимларни адо этиш кифоя қилмайди, амалий иш керак... иш. Биз гафлатдамиз, ҳолбуки амалий иш қилишимиз керак. — Пьер дафтарини олиб ўқий бошлади:

«Соф ҳақиқатни ёйиш ва эзгулик тантанаси учун, — деб ўқиди у, — одамларни бидъатдан халос қилишимиз, замона руҳига тўғри келадиган қонун-қоидаларни тарқатишимиз, ёш авлоднинг тарбиясига мутасадди бўлишимиз, ғоят катта ақл-идрок эгалари билан алоқа риштасини маҳкамроқ боғлашимиз, хурофот, имонсизлик ва нодонликни жасорат ва ақл-идрок билан енгишимиз, бир маслак бирлаштирган, ҳокимият ва куч эгаси бўлмиш бизга содиқ кишиларни уюштиришимиз керак.

«Мазкур мақсадларга эришмоқ учун эзгулик қусурдан устун келиши керак, шунга тиришмоқ керакки, ҳалол одам қилган эзгуликлари бадалига шу дунёда абадий мукофотга эришсин. Лекин шу буюк мақсадга эришиш йўлида бизга энг катта нарса — ҳозирги сиёсий тузум монелик қилмоқда. Бас, шундай экан, нима қилмоқ керак? Революцияга йўл очайликми, ҳаммаёқни ағдар-тўнтар қилайликми, кучни куч билан даф этайликми? Йўқ, биз бу фикрдан жуда узоқмиз. Ҳар қандай мажбурий ислоҳот мазамматга сазовардир, чунки, одамлар шу куйча қолаберса, ислоҳот ҳеч қандай яхшилик келтирмайди, чунки ақл-идрок жабрга муҳтож эмас».

«Тариқатнинг бутун иши иродаси мустаҳкам, эзу ақидаларининг бирлиги билан бир-бирига боғланган одамларни бирлаштиришга асосланмоғи керак: бу ақида қаерда бўлмасин, бор кучи билан қусур ва нодонликни таъқиб қилмоғи, истеъдод ва эзгуликка хомий бўлмоғи — одамлар орасидан муносибларини териб олиб, уларни бизнинг жамиятимизга бирлаштирмоғи керак. Тариқатимиз ўшандагина ҳукмрон бўла оладики, агар у боши бузуқларнинг қўлини секин боғлаб, ўзларига билдирмасдан, уларни идора қила олса. Хуллас, шундай бир ҳукмрон усули идора таъсис қилиш керакки, бу усули идора ижтимоий тартиботни бузмасдан бутун дунёга тарқалсин ва бунда барча давлат тузумлари ўз ҳолича қолиб, тариқатимизнинг буюк мақсадига, яъни эзгуликни қусурдан ғолиб келишига монелик қиладиган ишлардан бошқа ҳамма нарсани қилаверсин. Христиан динининг ҳам мақсади шундан иборат. Христиан

дини ақл-идрок эгаси ва эзгу бўлишни, ўз манфаатлари учун энг яхши ва заки зотларнинг панд-насиҳатларига қулоқ осишни таълим бериб келди».

«Олам зулумот қучоғида бўлган чоқларда фақат ваъз-насиҳатнинг ўзи кифоя қилар эди, чунки ҳақиқатнинг янгилиги унга куч бағишлар эди, лекин ҳозир эса бошқа кучлироқ бир восита топиш керак. Энди ўз туйғулари ҳукмида бўлган киши эзгуликда ҳиссий бир гўзаллик кўра билиши керак. Одам боласининг кўнглидан эҳтиросни чиқариб ташлаб бўлмайди; бу эҳтиросни фақат олижаноб мақсадларга томон йўналтириш керак, шунинг учун ҳам ҳар бир киши ўз эҳтироси нафсини эзгулик доирасида қондириши ва бизнинг тариқатимиз мана шунга воситалар топиб бериши лозим».

«Агар ҳар бир давлатда бизнинг бир нечта ишончли кишиларимиз бўлса, буларнинг ҳар бири ёнига ўзига ўхшаш яна икки кишини тортса, буларнинг ҳаммаси чамбарчас алоқада бўлса, ана унда инсониятнинг бахт-саодати учун ҳозир ҳам кўп ишлар қилиб қўйган тариқатимиз учун ҳамма имконият пайдо бўлади».

Пьернинг бу ваъзи катта таъсир қилибгина қўймай, балки ложадагиларни ҳаяжонга солди. Бу ваъзнинг тагида иллюминат¹ларнинг хатарли нияти бор деб билган кўпчилик масонлар унинг нутқини хуш қабул қилмай, Пьерни ҳайратда қолдирди. Пири аъзам Пьерга эътироз билдира бошлади. Пьер ўз фикрларини жон-жаҳди билан яна ҳам ривожлантира бошлади. Анчадан бери бунақа қизгин мажлис бўлмаган эди. Мажлис аҳли икки гуруҳга бўлинди. Бир гуруҳи Пьерни иллюминатликда айблади, иккинчи гуруҳ эса, унинг фикрларига қўшилди. Пьер бу мажлисда биринчи мартаба одамларнинг фикри бу қадар турли-туман бўлишини ва бир ҳақиқат икки кишига икки хил бўлиб кўринишини кўриб ҳайрон қолди. Унинг фикрига қўшилгандай кўринган масонлар ҳам ҳатто бу сўзларни маълум бир доирада, ўзларича тушунишар, Пьер эса бунга рози бўлмас, чунки бу фикрларни ўзи қандай тушунган бўлса, бошқаларга ҳам худди шундай тушунтиришни истар эди.

Мажлис тамом бўлгандан кейин пири аъзам Безуховга истеҳзо ва киноя билан гапириб, қизиққонлик қилдинг,

¹ И л л ю м и н а т л и к — Европада бўлган, кейинчалик масонларга қўшилган баъзи бир диний-сиёсий жамиятларнинг номи.

бу мунозарала фақат эзгуликка бўлган муҳаббатнинггина эмас, нафсониятни ҳам ўртага солдинг, деб танбеҳ қилди. Пьер унинг сўзига жавоб бермади ва қисқагина қилиб, менинг таклифим қабул қилинадими-йўқми, деб сўраб қўя қолди. Унга, қабул қилинмайди, деб жавоб беришди. Пьер мажлисининг одатдаги расмиятларини кутмасдан, ложадан чиқиб уйига кетди.

VIII

Пьер яна ғуссага тушди, ўзи ҳам мана шундан қўрқиб юрар эди. Ложада нутқ сўзлаганидан кейин у уч кун ҳеч кимни қабул қилмасдан ва ҳеч қаёққа чиқмасдан уйда — диванда ётди.

Бу орада у хотинидан хат олди. Хотини мактубида бир учрашишни жуда-жуда сўраб, уни соғинганлигини, бутун умрини унга бағишламоқчи эканини ёзган эди.

Мактубнинг охирида хотини шу бир-икки кун ичида чет элдан Петербургга қайтмоқчи эканлигини билдирган эди.

Шу хатни ўқиб бўлгандан кейин Пьернинг хилватхонасига у кўпда ёқтирмайдиган масонларнинг бири кириб келди ва маслаҳат тариқасида хотинига нисбатан қилаётган қаттиққўллиги инсоф юзасидан эмаслигини, тавба қилган одамларнинг гуноҳини кечирмаслик билан масонликнинг биринчи шартини бузаётганини айтди. Шу вақт қайнонаси — князь Василийнинг хотини, муҳим бир иш тўғрисида гаплашмоқчиман, менинг олдимга бирров келиб кетинг, деб илтимос қилиб киши юборди. Пьер бу гаплардан, буларнинг ҳаммаси тил бириктириб, хотини билан яраштирмоқчи бўлаётганларини англади ва бу нарса унга ҳозирги кайфиятида ҳатто малол келди. Унинг учун барибир: Пьер ҳаётда ҳеч нарсага муҳим иш деб қарамас, ўзини қамраб олган ғусса таъсири остида ўз эрки ҳам, хотинини жазолаш тўғрисидаги аҳдида қаттиқ туриб олиш кераклиги ҳам кўзига кўринмас эди.

«Ҳеч ким ҳақли, ҳеч ким гуноҳкор бўлмагандан кейин, демак, у ҳам гуноҳсиздир-да», — дер эди Пьер ўзича.

Агар Пьер хотини билан ярашгани дарҳол розилик билдирмаган бўлса, бунга сабаб фақат ғуссадан юрагига қил сизмай, бирон чора кўришдан ожиз бўлиб ўтиргани эди. Ҳозир хотини кириб келса, у ҳайдаб чиқармас эди. Ҳозир унинг хаёлини банд қилаётган нарса олдида хотини

билан ярашиш-ярашмаслик масаласи нима деган гап, бари-бир эмасми?

Пьер хотинига ҳам, қайнонасига ҳам жавоб қайтармасдан, бир куни кечқурун йўлга ҳозирланиб, Иосиф Алексеевич билан кўришмоқ мақсадида Москвага жўнаб кетди. У хотира дафтарига шундай деб ёзди.

«Москва, 17 ноябрь.

Ҳозиргина пирим ҳузурларидан келдим ва кўрган-кечирганларимни шошиб-пишиб ёзаётгиман. Иосиф Алексеевич фақирликда умр кечиради ва уч йилдан бери қаттиқ қовуқ касалига мубталодир. Ҳеч ким ҳеч қачон унинг оҳ-воҳини, ёки нолишини эшитган эмас. Фақирона овқатини ейдиган соатларидан бошқа ҳамма вақтини — эрталабдан ярим кечагача илм билан машғул бўлиб ўтказади. У мени хуш қабул қилиб, ўзи ётган каравотга ўтқизди: мен унга шарқ ва Қуддуси Шариф рицарларининг ишорасини қилдим, у ҳам менга шу ишора билан жавоб берди ва кулумсираб, Пруссия ва Шотландия ложаларида нималарни кўриб ва нималарни ўрганиб келганимни сўради. Мен ҳаммасини билганимча ҳикоя қилдим, Петербургдаги ложамизда таклиф қилган нарсаларимни, ложада мени ёмон қарши олишганини, масонлар билан орам бузилганини айтиб бердим. Иосиф Алексеевич хийла ўйлаб кўрганидан кейин бу тўғрида менга ўз фикрларини баён қилди. Шу ондаёқ бутун ўтмишим ва келажакдаги йўлим кўзимга яққол кўринди қолди. У, тариқатимизнинг уч аъмоли эсингда борми, деб сўраб, мени ҳайратда қолдирди ва кейин ўзи буларни бирма-бир баён қилди; бу аъмолнинг биринчиси: маросимларни англаш учун ва кўнгилда сир тутиш; иккинчиси: шу маросимларни қабул қилиш учун дилни поклаш ва тўғри йўлга тушиш; учинчиси: мана шу хилдаги покликка интилиш билан инсониятни тўғри йўлга солишдир. Шу уч аъмолдан қайси бири муҳимроқ ва асослироқ? Албатта, дилни поклаш ва тўғри йўлга тушини асосдир. Биз ҳар қандай шарт-шароитда ҳам фақат мана шу мақсадга томон интилишимиз мумкин. Шу билан бирга бу мақсад биздан жуда кўп меҳнат талаб қилади, шунинг учун ҳам биз мағрурлик орқасида гумроҳликка тушиб, бу мақсадни назардан қочирамизда, ё дилимизни пок қилмасдан туриб маросимни ҳаром-ҳариш адо қилишга киришамиз ва ёки ўзимиз разолат ва фисқ-фужурнинг тимсоли бўла туриб, бани башарни тўғри йўлга солмоқчи бўламиз. Илломинатчилик ижтимоий ишлар билан шуғуллангани ва ғурурга берилгани учун

ҳақиқий таълимот бўла олмайди. Мана шу асосда Иосиф Алексеевич нутқимни ҳам, бутун фаолиятимни ҳам қоралади. Мен унинг бу фикрига ич-ичимдан қўшилдим. Оилавий турмушимдан гап очилганда, у шундай деди: «Ҳақиқий масоннинг вазифаси, мен сизга айтгандай, ўз-ўзини такомиллаштиришдан иборат. Лекин биз кўпинча ҳаётимизнинг барча қийинчиликларини ўзимиздан четлатсак, шу мақсадга тезроқ эришамиз деб ўйлаймиз; аксинча, султоним, деди у менга, кундалик турмуш ғалаёнлари ичидагина биз қуйидаги уч асосий мақсадга эриша олишимиз мумкин: биринчиси — ўз-ўзини билиш, чунки инсон ўзини фақат муқояса йўли билангина билиши мумкин; иккинчиси — ўз-ўзини такомиллаштириш, бунга фақат кураш натижасида эришилади; учинчиси — асосий эзгуликка эришиш, бунга фақат ўлимга муҳаббат қўйиш билан муваффақ бўлиш мумкин. Ҳаётнинг фонийлиги унинг беҳудалигини кўрсата олади ва ўлимга азалий муҳаббат қўйишимизга ёки янги ҳаёт учун қайта тирилишимизга ёрдам бера олади». Бу сўзлар шунинг учун ҳам қийматлики, Иосиф Алексеевич қаттиқ жисмоний азоб тортаётганига қарамасдан, ҳеч қачон ҳаётдан нолимайди, ўлимни эса севади, лекин дили пок ва олижаноблигига қарамасдан, ўзини ўлимга етарли даражада тайёр сезмайди. Кейин пирим коинотнинг буюк квадратининг моҳиятини менга тушунтириб, уч нарса ва етти рақами ҳар бир нарсанинг асосини ташкил этишини айтиб берди. У менга Петербург масонларидан узоқлашмаслигимни, ложада фақат иккинчи даражали вазифани ўтаб, масонларни мағрурлик гидробидан қутқазиб, уларни ўз-ўзини билиш ва такомиллаштириш йўлига бошлашга ҳаракат қилишни маслаҳат берди. Бундан ташқари, у менга биринчи навбатда ўзимга ҳушёр бўлишимни айтиб, мана шу дафтарни берди. Мен бундан кейин ҳар бир қилган ишим ва ҳар бир қўйган қадамимни шу дафтарга ёзиб юраман».

«Петербург, 23 ноябрь.

Яна хотиним билан бирга турибман. Қайнонам олдимга йиғлаб келди ва Элен шу ердалигини, унда гуноҳ йўқлигини, мен уни ташлаб, бахтсиз қилганимни айтиб, икки оғизгина сўзига қулоқ солишимни илтимос қилди. Агар Элен билан рўпара келиб қолсам, сўзини қайгара олмаслигимни билар эдим. Кўнглимдаги шубҳалар борасида кимдан маслаҳат ва ёрдам сўрашимни ҳам билмай қолдим. Пирим шу ерда бўлсалар, бу тўғрида менга маслаҳат берар эдилар. Ўз бўлмамагга кириб, Иосиф Алексеевичнинг хатини ўқиб,

унинг сўзларини эслаб, шу хулосага келдим: ёрдамимга муҳтож одамнинг илтимосини қайтармаслигим, ҳар кимга, айниқса, менга шунчалик боғланиб қолган одамга ёрдам қўлимни чўзишим, муқаддас бурчимни ўташим керак. Эзгулик туфайли унинг гуноҳини кечирар эканман, у билан ярашишим фақат маънавий бир муддао бўлсин. Мен шу қарорга келдим ва Иосиф Алексеевичга шундай деб ёздим. Хотинимдан бутун ўтган гапларни унутишини сўраб, агар менадан ўтган бўлса кечир, лекин сен кечирадиган гуноҳ қилганинг йўқ, дедим. Шу сўзларни унга айтиш менинг учун жуда қувончли эди. У билан рўпара бўлишим менга нақадар оғир эканлигини билмай қўя қолсин. Катта ҳовлининг болаҳонасига кўчиб чиқдим, янгилик дилимни ёритиб юборди».

IX

Одатдагидай ўша вақтларда ҳам олимақомлар доираси саройда ва балларда бирга йиғилишаркан, ҳар қайсисининг ўзига хос томони бўлган бир неча даврага бўлинар эди. Шу давранинг энг каттаси Наполеон иттифоқчиси бўлмиш граф Румянцев билан Caulaincourt нинг¹ француз давраси эди. Элен эри билан ярашиб, Петербургга кўчиб келиши биланоқ шу даврада энг кўзга кўринарли ўринни эгаллади. Унинг уйига француз элчихонасининг маъмурлари, Наполеон иттифоқи оқимига қарашли бўлган ҳамда ўз фаросат ва назокатлари билан шуҳрат қозонган кўп кишилар келиб туришар эди.

Элен иккала императорнинг машҳур учрашуви чоғида Эрфуртда бўлиб, Наполеоннинг Европадаги диққатга сазовор одамлари билан танишиб келган эди. Эрфуртда у ҳаммани мафтун қилган эди. Наполеоннинг ўзи ҳам Эленни театрда кўриб, бу ким, деб сўраган ва унинг ҳусн-жамолига қойил қолган эди. Соҳибжамол танноз хотин сифатида Элен ҳамманинг оғзини очириб қўйгани Пьерни ҳайратда қолдирмас эди, чунки Элен ёши улғайган сайин очилиб бормоқда эди. Лекин уни ҳайратга солган нарса — хотинининг шу икки йил мобайнида «d'une femme charmante, aussi spirituelle que belle² бўлиб танилганлиги эди. Машҳур prince de Ligne³ унга хат ёзса саккиз саҳифа ёзарди.

¹ Коленкур.

² Қанчалик гўзал бўлса, шунчалик ақлли, жонон хотин.

³ Князь де Линь

Билибин ўзининг mots¹ биринчи марта графиня Безухова суҳбатида айтиш учун сақлаб юрар эди. Графиня Безухованинг салонига кира олиш ақл дипломи ҳисобланар эди; Эленнинг зиёфатига борадиган ёшлар суҳбатда гапиргани гап бўлсин деб кечаси билан китоб ўқиб чиқишар, элчи хона мирдалари ва ҳатто элчилар унга ишониб, дипломатия сирларини айтишар, қисқаси Эленнинг маълум даражада таъсири бор эди. Хотинининг ўта аҳмоқлигини билладиган Пьер унинг сиёсат, поэзия ва фалсафадан сўз очиладиган зиёфат ва меҳмондорчиликларида баъзан иштирок қилар экан, энсаси қотиб ўтирар эди. Бу ўтиришларда Пьер фокусчи ҳозир алдамчилигининг миси чиқиб қолишидан хавотир олгандай, ҳамиша хавотир тортиб ўтирар эди. Бироқ шундоқ салонга бош бўлиш учун аҳмоқлик керак бўлганиданми ёки алданаётганлар шу алданишдан бирон завқ олишаётганиданми, бу алдамчиликнинг тағи очилмас эди ва Елена Васильевна Безухова шу қадар d'une femme charmante et spirituelle² деб ном чиқарган эдики, у нақадар бетамиз ва бемаза гаплар айтмасин, ҳамма унинг ҳар бир сўзига қойил қолар ва бу сўзларнинг остидан унинг ўзи хаёлига ҳам келтирмаган чуқур маъноларни излашар эди.

Бу гўзал кибор хотинга Пьердай бир эр керак эди. У паришонхотир-телбанамо бир одам, ҳеч кимга халал бермайдиган, суҳбатларнинг баландпарвоз руҳига зиёни тегмайдиган grand seigneur³ эргина эмас, балки хулқан ўз хотинининг латофати ва адаб-одобига қарама-қарши бўлиши билан уни бошқаларнинг кўзига янада яққолроқ кўрсатишга хизмат ҳам қилар эди. Пьер шу икки йил мобайнида маънавий нарсаларга буткул берилиб кетганлиги ва ҳамма бошқа нарсага чин нафрат кўзи билан қараганлиги натижасида хотинининг ҳеч қизиги бўлмаган суҳбатларда ўзини лоқайд, бепарво ва ҳаммага хайрихоҳ тутадиган бўлиб қолган эдики, бунга сунъий равишда эришиб бўлмас ва бу нарса Безуховни беихтиёр ҳурмат қилишга мажбур этар эди. У хотинининг меҳмонхонасига худди театрда киргандай кирар, ҳаммани танир, ҳамманинг келганига бир хилда хурсанд бўлар ва ҳаммага бир хилда лоқайд қарар эди. Баъзан у ўзи қизиққан гапга қўшилар ва шунда les messi-

¹ Ўткир сўзларини

² Чиройли, ақлли хотин

³ Гран — сенъиор.

eurs de l'ambassade¹ бор-йўқлигига ҳам эътибор қилмасдан ямланиб, шу пайтда суҳбатга буткул мос келмайдиган фикрларини айтар эди. Бироқ de la femme la plus distinguée de Pétersbourg² тентак эри деган фикр одамларнинг миясига шундай ўрнашиб қолган эдики, унинг бу қилиқларига ҳеч ким au sérieux³ қарамас эди.

Эленнинг уйига кунда келиб кетадиган йигитлар орасида Борис Друбецкой ҳам бор эди. Борис ҳарбий хизматда ўзини анча ўнгариб олган ва Элен Эрфуртдан қайтиб келгандан кейин Безухов оиласида жуда яқин киши бўлиб қолган эди. Элен уни топ раге⁴ деб атар, уни гўдак ўрнида кўрар эди. Элен бошқаларга қандай жилмайса, Борисга ҳам шундай жилмаяр, лекин бу жилмайиш баъзан Пьерга малол келар эди. Борис Пьерга айрим, унга муносиб ва маънос бир эҳтиром билан муомала қилар эди. Унинг бу хилдаги эҳтироми ҳам Пьерга ёқмас эди. Пьер бундан уч йил бурун хотинининг қилган ҳақоратидан шу қадар азоб чеккан эдики, энди биринчидан, Эленни ўз хотини ҳисобламаслик, иккинчидан, кўнглидан шубҳага ўрин бермаслик билан ўшандай ҳақоратланиш эҳтимолидан ўзини четда тутар эди.

«Йўқ, bas bleu⁵ бўлиб, илгариги енгилтаклигидан қайтгандир,— дер эди Пьер ичида — ҳеч қачон bas bleu бировга кўнгили қўйган эмас» — дер эди у, қаердандир олинган бу қонда-қонунга сўзсиз ишониб. Бироқ шуниси қизиқки, хотинининг меҳмонхонасида Борисни кўриши (Борис деярли доим шу ерда эди) Пьерга жисмоний таъсир этар, унинг бутун қўл-оёғини боғлаб қўяр, лоқайдлиги ва эркин ҳаракатига барҳам берар эди.

«Ажабо, уни нега бунақа хушламай қўйдим,— дер эди Пьер ичида,—илгари ҳатто менга жуда маъқул эди».

Киборлар назарида Пьер катта бой, машҳур хотиннинг кўрнамо ва қулунч эри, эсли тентак, ҳеч иш қилмайдиган, лекин бировга зиёни тегмайдиган кўп яхши ва одамохун эди. Шу вақтларда Пьернинг қалбида эса унга кўп нарсаларни очиб берган, уни кўп маънавий шубҳаларга солган ва унга шодлик бағишлаган жуда мураккаб ва мушкул ички тараққиёт юз бермоқда эди.

¹ Элчихона маъмурлари

² Петербургда энг дилбар хотиннинг

³ Жиддий

⁴ Менинг маҳрамин

⁵ Кўк пайпоқ. (Илмга берилиб кетган хотинларга истеҳзо тариқасида берилган от.)

Пьер ўз хотира дафтарини давом этдириб, шу вақт ичида мана шуларни ёзди:

«24 ноябрь.

Соат саккизда туриб, Китоби Муқаддас ўқидим, кейин хизматга (Пьер ўз пирининг маслаҳатига кўра, комитетлардан бирига хизматга кирган эди) бордим. Тушликка қайтиб келдим, ўзим ёлғиз тушлик қилдим (Графинянинг уйида менга ёқмайдиган меҳмонлар кўп эди), меъёри билан еб, меъёри билан ичдим, тушликдан кейин масонларучун пьесалар кўчирдим. Кечқурун графинянинг олдига кириб Б. тўғрисида қизиқ воқеани айтиб бердим, ҳамма қаҳқаҳа уриб кулгандагина бу нарсани чакки айтганимни билдим».

«Таъбим очилиб, хотиржам бўлиб ётдим. Э худойи карим, менга ўзинг кўрсатган йўлдан юришга, яъни 1) қаҳр-газабнинг бир қисмини оғирлик ва пурбардорлик билан, 2) нафсни қаноат ва нафрат билан енгишга, 3) узлатни ихтиёр қилишга, лекин: а) давлат хизматидан, в) оилага ғамхўрлик қилишдан, с) дўстона муносабат ва д) иқтисодий машгулотлардан четланмасликка ёрдам бер».

«27 ноябрь.

Кеч турдим, вақтли уйғонган бўлсам ҳам тургани эриниб, тўшақда узоқ вақт ётдим. Худоё худовандо! Мени ўзинг қўлла. Ўз йўлингдан юришга ёрдам қил. Китоби Муқаддасни ўқидим, лекин лозим бўлган туйғу билан ўқиганим йўқ. Масон Урусов келди. Фоний дунё тўғрисида гаплашдик. Шаҳаншоҳнинг янги ниятларини айтиб берди. Мен энди мазаммат қилмоқчи бўлган эдим, бироқ ўз қондамни ва пирининг «ҳақиқий масон лозим бўлган вақтда фаол давлат арбоби бўлиши, аралашмоғи лозим бўлмаган нарсани фақат кузатибгина туриши керак» деган сўзларини эслаб, индамай қўя қолдим. Тилим — душманам. Масонлардан Г. В. ва О. лар келишди. Бир одамни масонликка қабул қилиш тўғрисида суҳбатлашиб олдик. Булар менинг зиммамга риторлик вазифасини юклашди. Мен бу ишга ўзимни ожиз ва номуносиб сезаман. Кейин маъбаднинг 7 устун ва зиналарининг шарҳи тўғрисида сўз кетди. 7 илм, 7 эзгулик, 7 қусур, муқаддас руҳнинг 7 эҳсони Масон О. гапга жуда чечан эди. Кечқурун қабул маросими бўлди. Бинога янги тдан берилган зеб-зийнат бу маросимнинг дабдабасини ошириб юборди. Борис Друбецкой масонликка қабул қилинди. Уни мен тавсия қилдим ва ўзим

ритор бўлдим. У билан қоронғи маъбадда турган вақтимда аллақандай бир туйғу мени ҳаяжонга солди. Уни ёмон кўришимни сезиб қолдим ва бу туйғуни енгинига уришиб ҳам кўрдим. Шунинг учун мен уни фалокатдан қутқазиб, ҳақиқат йўлига солишни истадим, лекин унинг тўғрисидаги ёмон фикрлар кўнглимдан нари кетмади. Унинг жамиятга киришдан мақсади одамлар билан яқинлашиниш ва бизнинг ложаимиздаги кишиларнинг ҳимояси остида бўлишдан иборат деб ўйладим. Менинг шундай фикрга келишимга, биринчидан, унинг мендан бир неча марта «ложаларингизда N. ва S. лар борми?» (албатта, мен бунга жавоб беролмас эдим), деб сўрагани сабаб бўлса, иккинчидан, муқаддас тариқатимизга ихлоси йўқдай кўрингани сабаб бўлди, менимча у инсоннинг ташқи томони билан кўпроқ машғул бўлган ва шу билан қаноатлангани учун маънавий жиҳатдан ўзини яхшилашга фурсати йўқ эди. Бироқ у, назаримда, мунофиқдай кўринди, қоронғи маъбадда юзма-юз турган вақтимизда менинг сўзларимга таҳқиромуз кулаётгандай бўлди. Шунинг учун унинг яланғоч кўкрагига ўқталиб турган қиличимни тикиб юборгим келди. Мен кўнглимдаги шу шубҳаларимни масонларга ва буюк бирга удалаб айта олмадим. Э, халлоқи олам! Ёлгон гирдобидан қутулиш учун ҳақ йўлни топишга мадад қил».

Шу сўзлардан кейин хотира дафгаридан уч саҳифа ташланиб, қуйидаги сўзлар ёзилган эди.

«Масон В. билан узоқ холи ўтириб, таълим бўладиган гаплар гаплашдик. У менга масон А. нинг кетидан қолма, деб маслаҳат берди. Билишга лойиқ бўлмасам ҳам кўп нарсалар менга аён бўлди. Адонаи — халлоқ оламнинг номи. Элоим — подшоҳи оламнинг номи. Учинчи ном, ифола қилиб бўлмайдиган, *Борлиқ* маъносидадир. Масон В. билан қилган суҳбатларим эзгулик йўлида менга малад беради, мени бардам қилади ва мени бу йўлла барқарор қилади. У билан бирга ўтирилган вақтда шак-шубҳага ўрни йўқ. Бизнинг муқаддас ва ҳамма нарсани ўзини оладиган таълимотимиз билан ижтимоий фанларнинг фарб таълимоти орасидаги фарқ кўзимга яққол кўришиб қолди. Дунёвий фан англамоқ учун ҳамма нарсани бўлақларга бўлади, ўрганмоқ учун ҳамма нарсани ўлдирди. Тариқатнинг муқаддас илми ҳамма нарсани муттаҳид, ҳамма нарсани бир бутун ва тирик ҳолда ўрганади. Учлик — сера, меркурий ва туз бўлиб, бутун коинот шулардан вужудга келади. Серада зайтун ва олов хоссаси бор; у туз билан қўшилганда

олов хусусиятига эга бўлгани сабабли, унда катта куч туғдиради ва шу куч воситаси билан меркурийни тортади, маҳкам тутиб туради ва у билан қўшилишиб айрим жисмлар вужудга келтиради. Меркурий суюқ, учиб кетадиган маънавий бир моҳиятга эга — Масеҳ, муқаддас руҳ, худо демакдир».

«3 декабрь.

Уйқудан кеч уйғондим, китоби Муқаддасни ўқидим, лекин туйғусиз ўқидим. Кейин чиқиб залда айланиб юрдим. Фикр қилмоқчи эдим бироқ ундан тўрт йил бурун бўлиб ўтган бир воқеа эсимга тушди. Жаноб Долохов дуэлдан кейин мени Москвада кўриб: «Хотинингиз олдингизда бўлмаसा ҳам энди кўнглингиз буткул таскин топгандир»,— деди. Мен ўшанда унга ҳеч нарса демаган эдим. Ҳозир ўша учрашувнинг бутун тафсилотини хаёлимдан кечириб, ичимда унга энг қаттиқ сўзлар айтиб, қаттиқ ботадиган жавоблар бердим. Ҳазабим энг авжига чиққанда ўзимга келиб, бу фикрлардан воз кечдим; лекин пушаймонлигим лозим даражада бўлмади. Кейин Борис Друбецкой келди ва турлитуман олди-қочдилар тўғрисида гапириб ўтирди; мени унинг келишидан феъллим айнаиди-ю, унга бадҳазмроқ бир нима дедим. У ҳам мenden қолишмади. Мен, аччиғим келиб, унга бир талай дағал ва бўлмағур гапларни айтдим. У индамади. Мен эса фурсат ўтгандагина ўзимга келдим. Ё раббим, мен у билан сира муомала қилолмайман. Бунга менинг иззати нафсим сабаб. Мен ўзимни ундан юқорироқ тутганим учун ундан минг марта пастроқ бўламан, чунки у менинг дағалликларимни кўтаради, мен эса, аксинча, уни кўргани кўзим йўқ. Ё раббим, сендан тилайман, мен унинг олдида ўз қабоҳатимни кўпроқ кўрай ва шундай ишлар қилайки, сундан унга бир фойда етсин. Тушликдан кейин ухладим, кўзим уйқуга кетганда кимдир чап қулоғимга баралла: «Сенинг» кунинг деб айтди.

Туш кўрдим, тушимда қоронғида кетаётган эканману бирдан итлар қуршаб олипти, лекин кўрқмасдан борар эмишман; кичикроқ бир ит тўсатдан чап оёғимни тишлаб, ҳеч қўйиб юбормас эмиш, мен уни қўлим билан боса бошладим. Уни итқитиб ташлашим билан ундан каттароғи ёпишди. Мен уни кўтардим, кўтарганим сайин ит каттароқ ва оғирроқ бўлаверди. Шу пайт масон А. пайдо бўлиб қолди-да, мени қўлтиқлаб бир биконинг олдига олиб келди; бу бинога кириш учун энсиз бир тахтадан ўтиб бориш керак эмиш. Мен оёқ қўйишим билан тахта эгилиб тушиб кетди, мен

зўрға қўлим етадиган деворни ушлаб чиқа бошладим, минг машаққат билан деворга чиқдим у бошим бир томонда, оёғим бир томонда бўлиб осилиб қолдим. Орқамга қайрилиб қарасам, масон А. девор устида ўтириб, менга хиёбон билан боғни кўрсатиб турипти, боғда ҳам ажойиб муҳташам бир иморат бор экан. Уйғониб кетдим. Худоё худовандо! Халлоқи олам! Менга тирмашган итдан, яъни эҳтиросларимдан, бурунги ҳамма эҳтиросларимнинг кучини ўз ичига олган сўнги эҳтиросимдан халос бўлишга, тушимда кўрганим эзгулик маъбадига киришга ёрдам бер».

«7 декабрь.

Туш кўрсам, Иосиф Алексеевич менинг ҳовлимда ўтирипти, мен жуда суюниб уни зиёфат қилмоқчи эмишман. Мен бошқа бир одамга гап сотаётган эмишману, тўсатдан, бу қилиғим унга маъқул бўлмаслиги эсимга тушиб, унинг олдига бормоқчи ва уни қучоқламоқчи бўлибман. Бироқ олдига бориб қарасам, юзи ўзгариб ёшариб қолипти. У менга тариқатимизнинг таълимотидан алланимани секин-секин гапираёттипти, мен унинг гапини эшитолмаётиман. Кейин ҳаммамиз уйдан чиққан эмишимиз, шу ерда ғалати бир ҳодиса рўй берипти, Биз полда ўтирган ёки чўзилиб ётган эканмиз. У менга бир нима деди. Мен эсам ўзимнинг хассослигимни унга кўрсатмоқчи бўлибман ва унинг сўзларига қулоқ солмасдан ўзимнинг ички ҳолатимни ва худонинг менга насиб қилган лутф-марҳаматини кўз олдимга келтирибман. Кўзларимга ёш келипти ва унинг шу ҳолатимни пайқаганидан хурсанд бўлибман. Бироқ у афтимга таассуф билан қараб, сўзини чала қўйиб, ирғиб ўрнидан турган эмиш. Мен чўчиб, айтилган сўзлар менга тааллуқлими, деб сўрабман. У эса саволимга жавоб бермасдан, мулоҳимгина қарабди ва шундан кейин икковимиз тўсатдан менинг қўш каравот турган ётоғимга кирибмиз. У каравотнинг бир четига чўзилди, мен унга эркалангим келиб ёнига ётмоқчи бўлибман. У менга гўё: «Ростини айгинг, энг яхши кўрган нарсангиз нимадир? Шун билганмисиз? Билгандирсиз, деб ўйлайман»,— деган эмиш. Мен бу саволдан хижолат бўлиб, энг яхши кўрган нарсам ялқовлик дебман. У ишонқирамасдан бош чайқабди. Мен яна ҳам кўпроқ хижолат бўлиб, сизнинг маслаҳатингизга кўра, хотиним билан бирга турсам ҳам, лекин унга эр эмасман, дебман. У эътироз қилиб, хотинингизни ўз навозишингиздан маҳрум қилмаслигингиз керак, дебди ва бу менинг бўйнимдаги бурчим эканлигига ишора қилибди. Бироқ мен

«Йўқ, бундан мен номус қиламан»,— деб жавоб қайтарибман ва тўсатдан ҳамма нарса кўзимдан ғойиб бўлди. Уйғониб кетсам Китоби Муқаддаснинг бу сўзларини ўйлаб ётган эканман: «Абадий ҳаёт инсон учун нурдир, нур қоронғиликда нур сочади ва қоронғилик уни ниҳон қилолмайди» Иосиф Алексеевич юзи яшарган ва нуроний эди. Шу куни пиримдан мактуб олдим, у ўз хатида эр-хотинлик бурчлари тўғрисида ёзипти».

«9 декабрь.

Кўрган тушимдан юрагим ўйнаб уйғондим. Мен Москвадаги ҳовлимда катта истироҳат бўлмасида ўтирган эмишман ва меҳмонхонадан Иосиф Алексеевич чиқиб келипти. Мен унда қайта бино бўлиш жараёни вужудга келганини дарҳол пайқаб, уни қарши олгани югурибман. Мен унинг қўлларини ўпар эмишман, у эса мендан «Юзим ўзгариб кетганини пайқадингми?» — деб сўраган эмиш. Мен уни қучоғимдан қўймай, афтига қарабман, унинг юзи ёшарган, лекин бошида сочи йўқ, қиёфаси буткул ўзгарган эмиш. Мен унга: «Сизни тасодифан кўриб қолсам ҳам танир эдим»— дер эмишман ва ичимда: «Шу гапим ростми?» дер эканман. Бирдан қарасам, пирим ўликдай ётипти; лекин аста-секин ўзига келди ва икковимиз катта кабинетга кирдик. Унинг қўлида қалин қоғозга ёзилган катта китоб бор эмиш. Мен унга: «Бу китобни мен ёздим»,— дер эмишман. У менинг бу сўзимга бош эгиш билан жавоб берди. Мен китобни очиб қарасам, унинг ҳамма саҳифаларида чиройли суратлар чизилган эмиш. Бу суратлар руҳнинг ўз маъшуқаси билан бошдан кечирганлари эканини билар эмишман. Бу саҳифаларда шаффоф баданига ҳарир кийимлар кийиб, булутларга томон парвоз қилаётган соҳибжамол қизнинг тасвирини кўрибман. Бу қиз Кўшиқлар Кўшиғининг тасвиридан бошқа нарса эмаслигини билар эмишман. Бу суратларга қараб ноҳўя иш қилаётганимни сезар эмишману, лекин бу саҳифалардан кўзимни олишга ожиз эканман. Худоё худовандо, ўзинг сақла! Худоё худовандо, агар мени ўз ҳолимга ташлаб қўядиган бўлсанг, бу сенинг хоҳишингдир, агар бунга ўзим сабабчи бўлсам, ўзинг йўл кўрсат. Агар ўзинг қўллагансанг, бу фосиқликда ҳалок бўламан».

XI

Ростовларнинг пул жиҳатидан тортаётган қийинчиликлари қишлоқда ўтказилган икки йил давомида ҳам барҳам топмади.

Гарчи Николай Ростов ўз ниятида қаттиқ туриб, узоқ бир полкда хизмат қилиб, пулни эви билан сарф қилса ҳам Отрадное ҳаёти шундай бир тарзда ва хусусан Митинька ишни шундай олиб борар эдики, қарз йилдан йилга кўпайиб бормоқда эди. Кекса графнинг назарида бу аҳволдан қутқазадиган бирдан-бир чора хизматга кириш бўлиб кўринди-да, хизмат ахтариб Петербургга келди: бу ерда ҳам иш ахтармоқчи ва ҳам, ўзи айтмоқчи сўнгги дафъа қизларини хурсанд қилмоқчи эди.

Ростовлар Петербургга кўчиб келгандан кейин орадан кўп ўтмай Берг Веранинг қўлини сўради, бунга унинг отанаси розилик берди.

Ростовлар гарчи Москвада олимақомлар доирасига мансуб бўлсалар ҳам буни ўзлари билмай ва қайси доирага мансуб эканликлари тўғрисида ўйламай, Петербургда уларнинг доираси аралаш ва нотайин эди. Ростовлар Петербургда провинциал бўлиб қолишди. Москвада Ростовлар қайси доирага мансуб эканлигини суриштирмай, боқиб юрган одамлари энди бу ерда ўзларини Ростовлардан юқори тутушар эди.

Ростовлар Петербургда ҳам Москвадаги сингари меҳмондўст бўлиб, буларнинг уйларига турли-туман одамлар: Отрадноедаги қўшинлари, ўртаҳол кекса помешчиклар ўз қизлари билан, фрейлина Перонская, Пьер Безухов, уезд почта мудирининг Петербургда хизмат қиладиган ўғли келиб туришар эди. Эркаклардан Ростовлар хонадонига тез кунда яқин бўлиб қолганлар Борис, кекса граф кўчада учратиб уйига олиб келган Пьер, куни бўйи Ростовларникида ўтириб катта графиня Верага худди куёв бўлиш ниятида бўлган йиғитдай муомала қиладиган Берг эди.

Берг Аустерлиц жангида ярадор бўлган ўнг қўлини атайин ҳаммага кўрсатар ва ҳеч кераклиги бўлмаган қиличинини чап қўлида ушлаб юрар эди. У Аустерлиц воқеасини шу қадар кўп ва шундай писанда қилиб ҳикоя қилар эдики, эшитган одамлар унинг бу қилмиши мувофиқ ва муносиблигига ишонди ва натижада Берг шу жангда катнашгани учун икки мукофот олди. Финляндия урушида ҳам у иш кўрсатишга муваффақ бўлди. Бош қўмондон адъютантини граната осколкеси ўлдиради ва Берг шу осколкани кўтариб бошлиғига олиб боради. Берг бу воқеа тўғрисида ҳам Аустерлиц воқеаси сингари, шу қадар кўп ва шу қадар писанда қилиб гапирдики, бунга ҳам ҳамма ишониб унинг қилмишини маъқуллади ва Финляндия уруши

учун ҳам икки мукофот олди. 1809 йилда у орденли, гвардия капитани бўлиб, Петербургда алланечук бир қулай жойда хизмат қилар эди.

Бергнинг фазилатлари тўғрисида гапирилганда баъзи бир шаккоқлар кулишса ҳам унинг яхши ва жасур офицер эканлигини, катталар унинг ҳақида яхши фикрда эканликларини, ўзи боадаб ва бориб-бориб катта мартабага эга бўлажагини ва жамоат олдида зўр эътибор қозонажагини инкор қилиб бўлмас эди.

Бундан тўрт йил бурун Берг Москва театрининг партеридида бир немис ўртоғини учратганида унга Вера Ростовани кўрсатиб, немисчалаб: «Das soll mein Weib werden»¹ деган ва шу минутдан бошлаб унга уйланмоқчи бўлган эди. Петербургда Ростовларни ва ўзининг ҳолатини чамалаб кўриб, энди фурсат етди, деган мулоҳаза билан Веранинг қўлини сўради.

Бергнинг таклифи аввал уларнинг энсасини қотирди: наҳотки нотайин бир Лифлянд дворянининг ўгли графиня Ростованинг қўлини сўраса! Бироқ Берг характерининг асосий хусусияти шундай маъсум худбинликдан иборат эдики, Ростовлар беихтиёр модомики ўзи бунинг яхши ва ҳатто жуда-жуда яхши эканлигига бу қадар қаттиқ ишонибди, демак яхши бўлар экан, деган қарорга келишди. Шуни ҳам айтиш керакки, Ростовларнинг иши чатоқлигидан куёв беҳабар деб бўлмасди, ундан ҳам муҳимроғи Вера йигирма тўртга кирган, катталар қатори ҳамма ерга борадиган бўлган бўлса ҳам соҳибжамол ва фаросатли қиз бўлишига қарамай, шу чоққача ҳеч ким унга киши қўймаган эди. Бергнинг таклифига розилик билдирилди...

— Мана, кўрдингизми, — деди Берг ўзининг ўртоғига (ҳамманинг ҳам дўсти бўлишини билгани учунгина уни дўстим деб атар эди). — Кўрдингизми, мен ҳаммасини ўйлаб кўрганман, ўйлаб кўрмаган бўлсам ва бу ишнинг бирон чакки томони бўлса, уйланмас эдим. Мана энди, аксинча, ота-онам таъмин бўлишди, мен уларга Остзей ўлкасидан жой ижара олиб бердим, ўзим эса бейўриқ сарф қилмайдиган одамман. Оладиган шу ойлигим ва хотинимнинг давлати билан Петербургда туришим мумкин. Яхши туришим мумкин. Мен пул деб уйланаётганим йўқ, буни пастлик деб биламан, лекин турмуш бўлгандан кейин ҳар қалай, эр-хотин ўз ҳиссасини қўшиши керак. Мен хизмат қиламан,

¹ Мана шу қизни оламан.

унинг таниш-билишлари, унча-мунча давлати бор. Замо-
намизда шунинг ўзи ҳам катта гап эмасми? Ҳаммадан му-
ҳими шуки, унинг ўзи чиройли, одобли қиз, мени яхши
кўради...

Берг қизариб илжайди.

— Мен ҳам уни яхши кўраман, чунки фаҳм-фаросатли,
жуда яхши қиз. Мана унинг синглисини олинг, иккови бир
қориндан тушган бўлса ҳам кичкинаси буткул бошқа, феъл-
атвори ҳам совуқ, ақли ҳам бир тарзи... бадҳазм... менинг
қаллигим эса... у бизникига... «овқатланишга келасиз» де-
моқчи бўлган эди-ю, яна айниб «чой ичгани келасиз»
деди-да, оғзидан папирос тутунини ҳалқа-ҳалқа қилиб
чиқарди. Бу тутун ҳалқаларида унинг бахт тўғрисидаги
ширин хаёллари аке этар эди.

Бергнинг таклифидан аввал энсаси қотган Ростовлар
оиласи кейинчалик шундай мавридларда бўладиган син-
гари шод-хуррам бўлди, лекин бу шод-хуррамлик самимий
эмас, юзаки эди. Бу тўйдан Веранинг ота-онаси гаранг ва
хижолатда эканлиги сезилиб турар эди. Булар Верани
худди унча яхши кўрмаганликларидан, куёв чиққанда
икки қўллаб топшираётганларидан хижолат бўлаётгандай
эдилар. Ҳаммадан ҳам кекса граф кўпроқ хижолат эди. У
нима сабабдан хижолат бўлаётганлигини эҳтимол ўзи ҳам
айтолмас, лекин бунинг сабаби пул масаласи эди. У қўлида
қанча пул борлигини, қарзи қанча эканлигини, Верага сеп
қилиб нима бера олишини мутлоқ билмас эди. Иккала қизи
туғилганда ҳар қайсисининг сепига уч юзтадан крепостной
деҳқон ишлайдиган мулк аталган эди: бироқ бу мулклардан
бири сотилиб кетди, иккинчиси эса, гаровга қўйилган бўлиб,
гаров муҳлати аллақачонлар ўтиб кетган ва сотилиши ке-
рак, шунинг учун бу мулкни бериш тўғрисида ўйлаш ҳам
мумкин эмас эди. Пули ҳам йўқ эди.

Берг билан Вера унзирилганига бир ойдан ошган, тўйга
бир ҳафта қолган бўлса ҳам граф ҳануз сеп тўғрисида бир
қарорга келгани ва бу тўғрида хотини билан гаплашгани
йўқ. Граф гоҳ Верага Рязандаги мулкнинг бир қисмини
бермоқчи, гоҳ ўрмонини сотмоқчи гоҳ вексель бериб, пул
қарз олмоқчи бўлар эди. Тўйга бир неча кун қолди деганда
Берг бир куни эрталаб барвақт графнинг кабинетига кирди
ва мулойимгина жилмайиб, бўлажак қайнотасидан одоб
билан графиня Веранинг сепига нима берилишини сўради.
Шундай савол берилишини кўпдан бери кутиб юрган граф

шу қадар гангиб қолдики, ўйламай-нетмай, оғзига келган гапни айтди қўйди:

— Яхши қилдинг, сўрадинг, сени рози қиламан...

У Бергнинг елкасига қоқиб, гапни қисқа қилиш мақсадида ўрнидан турди. Бироқ Берг мулойимгина жилмайиб, «Верага берадиган сепингиз нима эканини билмасам ва учидан бир нима олмасам, қизингизни олмасликка мажбур бўламан», — деди.

— Чунки, ўзингиз ўйлаб кўринг, граф, оиламни таъмин қилиш учун қўлимда нақд пул бўлмай туриб уйлансам, разиллик қилган бўламан.

Гап шу билан тамом бўлди: граф ўзининг олний ҳимматлигини кўрсатмоқчи бўлиб ҳамда Бергнинг яна бирон нарса сўраб қолишидан қўрқиб, саксон минг сўмга вексель берадиган бўлди. Берг тавозе билан жилмайиб графнинг елкасидан ўпди-да, ундан жуда миннатдор эканлигини билдириш билан бирга шу пулдан ўттиз мингини нақд олмай туриб уйлана олмаслигини айтди.

— Ҳеч бўлмаса йигирма мингини беринг, граф, — деди у яна, — унда фақат олтмиш минг сўмга вексель берасиз.

— Хўп, хўп, — деди граф шошиб-пишиб, — лекин кечирасан, дўстим, йигирма минг нақд бериб яна саксон мингга ҳам вексель бераман. Қани, ўп мени.

XII

Наташа ўн олти ёшга кирган, 1809 йил, яъни Наташа Борисни ўпгани ва иккови йилини бармоғи билан санаганига тўрт йил бўлган эди. У ўшандан бери Борисни кўргани йўқ, Сонянинг олдида ҳам, онасининг олдида ҳам Борисдан гап очилиб қолса, Наташа ўтиб кетган иш, худди бу гаплар бир болалик эди, ҳозир буни эслаб ўтиришнинг ҳожати йўқ, дегандай жуда эркин гапирар эди. Лекин Борисга берган ваъдам ҳазилмиди ёки мени унга боғлайдиган чинакам ваъдамиди, деган ўй унинг қалбини тирнар эди.

Борис 1805 йилдан бери, Москвадан армияга кетганидан бери Ростовлар билан кўришгани йўқ. У бир неча марта Москвага келиб, Отрадное яқинидан ўтган бўлса ҳам Ростовларникига кирмади.

Наташа баъзан «мени кўргиси йўқдир-да» деб ўйлар ва катталарнинг Борис тўғрисида маҳзун бир оҳангда гапиришлари унинг бу тахминини тасдиқлар эди.

— Бу замонда меҳр-оғибат ҳам кетиб қолган,— дер эди графиня Борисдан гап очилганда.

Кейинги вақтларда Ростовларникидан оёғи тортилиброқ қолган Анна Михайловнанинг димоғи хийла шишган эди, у келган вақтларида ўглининг фазилатлари ва ҳозир эришган мартабаси тўғрисида қувончдан энтикиб гапирар эди. Ростовлар Петербургга келганда Борис кўргани келди.

У Ростовларникига келар экан, қалбини ҳаяжондан холи деб бўлмас эди. Наташа ҳақидаги хотирот Бориснинг энг нафис хотироти эди. Лекин шу билан бирга болалик чоқларидаги муносабат ўзи учун ҳам, Наташа учун ҳам мажбурият бўлолмаслигини унинг ўзига ҳам, ота-онасига ҳам очиқ билдиришни қасд қилган эди. У графиня Безухова билан жуда яқин бўлиб қолганлиги туфайли, киборлар доирасидан жуда яхши мавқени эгаллаган, мўлтабар бир зотнинг ишончига сазовор бўлганлиги туфайли хизматда ошиғи олчи бўлиб қолган эди, унинг нияти Петербургнинг энг бой қизларидан бирига уйланиш эдики, бу ниятни амалга ошириш ҳозир осон эди. Борис Ростовларнинг меҳмонхонасига кирганида Наташа ўз бўлмасида эди. У Бориснинг келганини эшитиб, қизариб, гул-гул очилиб, югуриб меҳмонхонага чиқди.

Наташа деганда Бориснинг кўз олдига бундан тўрт йил бурунги Наташа — калтагина кўйлак кийган, жингалак сочлари остидан қора кўзлари чақнаб турадиган, қиқир-қиқир куладиган қиз келар эди, шунинг учун ҳам ўзгариб, буткул бошқача бўлиб кетган Наташа кирганда унинг оғзи очилиб қолди. Наташа унинг бу ҳолатини кўриб, ўзида йўқ хурсанд бўлди.

— Ҳа, шўх ўртоқчангни танидингми? — деди графиня. Борис Наташанинг қўлини ўлди ва унинг бунчалик ўзгариб кетганига ҳайрон қолганини айтди.

— Жуда ҳам очилиб кетибсан.

— Бўлмаса-чи, — дерди Наташанинг шўх кўзлари.

— Ладам қариптиларми? — деб сўради Наташа ундан. Наташа ўтирди ва Борис билан графинянинг гапларига аралашмай, болалигидаги кўёвни бошдан-оёқ кўзатиб чиқди. Борис унинг мулоимгина тикилиб ўтирганини сезиб, ўнғайсизланар ва ҳар замон унга бир қараб қўяр эди.

Бориснинг мундири, шпори, галстуги, причёсткаси — ҳаммаси *comme il faut*¹ эди. Буни Наташа ҳозир пайқади.

¹ Жойида.

Борис графинянинг ёнидаги креслода ёнбошроқ ўтириб, чап қўлидаги жуда тоза, юпқа ва ялтироқ қўлқопини ўнг қўли билан дам-бадам тортиб қўяр экан, Петербург олимақомларининг кайф-сафоси ҳақида оғзининг таъмини олиб гапирар, Москвада ўтказилган эски даврлар ва таниш-билишларни мийиғида кулиб эслар эди. У олимақомлар тўғрисида гапириб туриб, элчи берган бални, бу балда ўзи қатнашганини NN билан SS нинг уйига таклиф қилганлигини ҳам, Наташанинг сезишича, атайлаб айтиб ўтди.

Наташа ер остидан унга қараб жим ўтирар эди. Унинг бу нигоҳи Борисни тобора кўпроқ безовта ва хижолат қилар эди. У тез-тез Наташага қараб гапдан тўхтар эди. Ун минутча ўтиргандан кейин у ўрнидан туриб хайрлашди. Ҳалиги мароқли, беибо ва бир қадар истеҳзоли кўзлар ҳануз унга тикилиб турар эди. Борис шу биринчи келишидан кейин ўзига-ўзи: «Наташа менинг учун ҳали ҳам бурунгидай жозибали, лекин мен бу ҳисга берилмаслигим керак, чунки бунақа мол-дунёсиз қизга уйлансам, мавқеим барбод бўлади, уйланиш ниятим бўлмагандан кейин аввалги муносибатни тиклаш одамгарчиликдан эмас», — деб қўйди. Борис Наташа билан учрашмасликка аҳд қилди-ю, лекин бир неча кундан кейин яна келди ва шундан кейин тез-тез келиб, эртадан кечгача ўтирадиган бўлиб қолди. Наташа билан холи гаплашиш, эски гапларни эсдан чиқариш керак, ҳар қандай бўлганда ҳам мен сизни ололмайман, чунки мендақа мол-дунёсиз йигитга сизни беришмайди, дейиш унга зарурдай туюлар эди. Бироқ бунга ҳеч муваффақ бўлолмас ва бу гапларни айтишга тили бормас эди. У кундан-кун чалкаш ҳолатга тушиб бормоқда эди. Онаси ва Сонянинг фаҳмлашича, Наташа Борисни ҳамон илгаригидай яхши кўрадиганга ўхшар эди. У Бориснинг энг яхши кўрадиган ашулаларини айтиб берар, альбомни кўрсатар, қистаб альбомига бирон нарса ёздирар, ҳозирги дамлар қандай яхши, деганга ишора қилиб, эски гапларни эслгани қўймас эди. Шунинг учун ҳар куни Борис айтмоқчи бўлиб келган гапларини айтолмасдан, нима қилганини, нима учун келганини, бу ишларнинг оқибати нима бўлишини ўзи ҳам билолмасдан, чучмал бир аҳволда қайтиб кетар эди. Борис Эленнинг уйига бормай қўйди, ундан ҳар куни гина қилиб ёзилган хатлар олиб турса ҳам, барибир кунини Ростовларникида ўтказар эди.

Бир куни кечқурун кекса графиня ишқиллаб-инқиллаб бошида кулўта, эгнида кофточка, уламасини олиб қўйиб, битта қилиб ўрган қисқа ва сийрак сочлари қалин сурфдан тикилган кулўтаси остидан чиқиб турган ҳолда, гиламча устида кечки ибодатни адо қилиб ўтирган эди, шу чоқ уйнинг эшиги гийқ этиб очилди-ю, пайпоқсиз туфли кийган, онасига ўхшаш эгнида кофточка, жингалак қилиш учун сочини қоғоз пилталарга ўраган Наташа югуриб кирди. Графиня ўгирилиб қизига қаради ва қовоғини солди. Графиня: «Наҳот шу ўрним ўлим тўшагим бўлса?» — деб сўнгги оятни ўқиб, ибодатини тамом қилаётган эди. Графинянинг ибодати бузилди. Қизариб кетган, кайфи чоғ Наташа онаси ибодат қилаётганини кўриб, бирдан тўхтади ва ўтирди-да, ўзига ўзи таҳдид қилиб беихтиёр тилини чиқарди. Онаси ибодатини давом эттираётганини пайқаб оёқ учида чопқиллаганича каравот олдига борди, сёқчаси билан туфлиларини ечиб, графиня тагин шу менинг ўлим тўшагим бўлмасин, деб хавотир олаётган ўринга чиқди. Бу ўрин баланд, парқу тўшаклардан иборат бўлиб, бири биридан кичик бешта ёстиқ қўйилган эди. Наташа ирғиб ўрнига чиқиши билан парқу тўшакка ботиб кетди ва девор томонга ағанади-да, тиззасини қучоқлаб оёқларини уйнатиб, пиқир-пиқир кулиб, гоҳ бошини кўрпага буркаб, гоҳ чиқариб онасига қараб ётар эди. Графиня ибодатини тамом қилгандан кейин, қовоғини очмай, ўрин ёнига келди, лекин Наташа бошини кўрпага буркаб олганини кўриб, одатдагича мулойимгина жилмайиб:

— Хўш, хўш, — деди.

— Ойи, гаплашиб ўтирсам майлими? — деди Наташа. — Бир марта томоғингиздан ўпай, яна бир ўпай, бас, — у онасининг бўйинидан қучоқлаб, бағбақасидан ўпди. Онаси билан муомалада Наташа зоҳиран қўпол кўринса ҳам аслида шу қадар ҳушёр ва элчил эдики, онасини қандай қучоқламасин, унга ҳеч қачон озор ҳам етмас, малол ҳам келмас, ноқулай ҳам бўлмас эди. Графиня ёстиққа бошини қўйди, Наташа бир-икки ағанаб, бошини ёстиққа қўйиб, қўлини кўрпадан чиқариб жиддий қиёфага киргандан кейин:

— Қани, нима гапинг бор? — деб сўради онаси.

Наташанинг мана шундай кечалари, отаси клубдан келгунча графиня олдига кириб, гаплашиб ўтириши онаболанинг энг севган лаззатли дамлари бўлар эди.

— Нима демоқчи эдинг? Мен сенга...

Наташа қўли билан онасининг оғзини ушлади.

— Борис тўғрисида гапирмоқчисиз, ўзим биламан,— деди у жиддий,— ўзим ҳам шунинг учун кирган эдим. Гапирманг, ўзим биламан. Йўқ, айтинг! — У қўлини онасининг оғзидан олди.— Айтинг, ойи, Борис яхши йигит-а?

— Қизим, сен ўн олтига кирдинг. Сенинг ёшингда мен эрга теккан эдим. Сен Боряни яхши йигит дейсан. Ҳа, жуда яхши йигит. Мен ҳам уни ўз ўғлимдай яхши кўраман. Хўп, сен нима демоқчисан?.. Муддаонг нима? Сен унинг бошини буткул айлантириб қўйдинг, кўриб турибман...

Графиня шу гапларни айтиб, қизига қаради. Наташа узала тушиб, қимир этмай каравотнинг бурчакларидан биридаги қизил ёғочдан ўйиб ясалган сфинкс¹га қараб ётар, шунинг учун ҳам графиня қизини ёнламасигагина кўрар эди. Графиня унинг юзидаги жиддият ва чуқур фикр ифодасини кўриб ҳайратда қолди. Наташа ҳам онасининг сўзларига қулоқ солар ҳам ўйланиб ётар эди.

— Хўш, нима бўлипти? — деди Наташа.

— Унинг бошини айлантириб нима қиласан? Бундан мақсад нима? Унга тегишинг мумкин эмаслигини-ку биласан.

— Нима учун? — деди Наташа ҳамон ўша вазиятда ётиб.

— Шунинг учунки, у ҳали ёш, камбағал, ўзимизга қариндош... Ўзинг ҳам уни яхши кўрмайсан.

— Сиз бунга қаяқдан биласиз?

— Биламан. Бу яхши эмас, қизим.

— Шуни хоҳласам-чи.

— Беҳуда гапларингни қўй,— деди графиня.

— Шуни хоҳласам-чи...

— Наташа, мен жиддий...

Наташа онасини гапиргани қўймай, унинг каттакон қўлини тортди-да, қўлининг орқасидан, кафтидан, қўлини яна айлантириб, бармоқларининг юқориги бўғинларидан, кейин бўғинларнинг орасидан ўпди, кейин шивирлаб: «Январь, февраль, март, апрель, май» — деб яна бармоқларининг юқориги бўғинидан ўпа бошлади.

— Гапиринг ойи, нега индамайсиз? Гапиринг,— деди Наташа онасига қараб. Унга меҳр билан тикилиб турган

¹ Сфинкс — ярми одам, ярми шер ҳайкал.

онаси гўё нима демоқчи бўлганини ҳам унутгандай кўри-
нар эди.

— Бу яхши эмас, жонгинам. Сизларнинг болалик муно-
сабатларингни ҳамма ҳам билавермайди, уйимизга келади-
ган бошқа йигитлар унинг сенга бунчалик яқинлигини
кўришса, сенинг тўғрингда кўнгилларига бирон гап келиши
мумкин, бундан ҳам муҳимроғи, бу муносабат Бориснинг
ўзини ҳам қийнаб қўяди. Эҳтимол Борис ўзига муносиб
бойроқ қизни топгандир, мана энди у девона бўлиб юрипти.

— Девона бўлиб юрипти? — деди Наташа онасининг
сўзини такрорлаб.

— Ўзимдан қиёе. Менинг бир Сопп-им бор эди...

— Биладан, Крилла Матвеич, у чол-ку?

— Унинг ёш чоқлари ҳам бўлганди. Менга қара, қизим,
мен Борис билан гаплашаман. Бунақа ҳар куни келавер-
масин...

— Келгиси келса нима учун келмасин?

— Чунки бунинг оқибати яхши бўлмайди.

— Қаёқдан биласиз? Қўйинг, ойи, индаманг. Шу ҳам
гап бўлдимми! — деди Наташа худди бир нарсасини биров
тортиб олаётгандай. — Хўп, тегмайман, икковимиз ҳам
шунга хурсанд эканмиз, келаверсин.

Наташа жилмайиб онасига қаради.

— Тегмайман, *шундай келиб-кетиб юради.*

— Бу қандай бўлади, қизим?

— *Шундай келиб-кетиб юради,* аммо тегмайман.

— Шундай келиб-кетиб юради, — деди графиня қизи-
нинг сўзини такрорлаб ва бирдан бутун гавдасини силки-
тиб, кампирона кулди.

— Бас, кулаверманг, — деб шовқин солди Наташа. —
Бутун каравотни силкитиб юбордингиз, худди менга ўх-
шаган сиз ҳам серкулгисиз... Шошманг... — У онасининг
иккала қўлини ушлаб, бир бўғинини ўпди. — Июнь, июль,
деб бир қўлни, август деб бошқа қўлнинг бўғинини ўпди. —
Ойи, у мени жуда яхши кўрадими? Сизнинг назарингизда
қалай, сизни ҳам шунақа яхши кўришганмиди? Жуда-
жуда яхши йигит, лекин менинг дидимдаги йигит эмас.
У меҳмонхонадаги соатга ўхшаш ингичка, узун... — Тушу-
наяпсизми? Ингичка, биласизми, кулранг, оқ...

— Нега бўлмаган гапни гапирасан? — деди графиня.
Наташа давом этди:

— Наҳот тушунмасангиз? Николинька бўлса тушунар
эди. Безухов кўк, қизил аралаш тўқкўк, тўрт бурчак.

— Сен унга ҳам ғамза қилиб юрибсан,— деди графиня кулиб.

— Йўқ, у франмасон, билиб олдим. Ўзи яхши, қизил аралаш тўққўк. Сизга қандоқ қилиб тушунтирсам экан.

Шу чоқ ташқаридан графнинг:

— Графиня,— деган товуши эшитилди.— Ухлаганинг йўқми? — Наташа ирғиб ўрнидан турди-да, туфлисини қўлига олиб, яланг оёқ ўз бўлмасига қараб чопди.

Унинг уйқуси келмади. У, нега мен тушунган нарсани ҳеч ким тушунолмайди, нега менинг кўнглимдагини ҳеч ким англолмайди, деб, ўйлаб ётар эди.

«Соня-чи? — деди Наташа ичида, мушукчадай ухлаб ётган, сочлари узун Соняга қараб.— Йўқ, бу қаёқдан билсин? Бу яхши қиз. Николинькага кўнгил қўйгани қўйган, бошқа ҳеч нарса билан иши йўқ. Ҳатто ойим ҳам тушунмайдилар. Ажабо, мунча ҳам ақлли бўлмасам... «Наташа шундай яхши қизки,— деди у ўзи тўғрисида худди бу гапни жуда ақлли, энг яхши бир эркак айтаётгандай тасаввур қилиб...— Ҳамма, ҳамма жиҳатдан у мукамал қиз,— дер эди шу эркак,— у ниҳоят даражада ақлли, дилкаш ва ундан кейин чиройли, ниҳоят даражада чиройли, эпчил, сузишга ҳам, от минишга ҳам уста, овози-чи, овози! Аломат овози бор дейиш мумкин!» У Херубиниев операсидан энг яхши кўрадиган бир сатрини айтди-да, ўзини тўшакка ташлади ва уйқуси келаётганидан хурсанд бўлиб, шамни ўчиргани Дуняшани чақирди, Дуняша чиқиб кетмасданоқ у бошқа, бундан ҳам яхшироқ, ҳаётдагидай ҳамма нарса осон ва гўзал бўлиб, фақат ҳаётдагидан кўра бошқароқ бўлгани учун яна ҳам яхшироқ бўлган уйқу оламига кетди.

Эртасига графиня Борисни чақириб гаплашди ва шу кундан бошлаб у Ростовларникидан оёғини тортди

XIV

1810 йил арафаси, 31 декабрда Екатерина мансабдорларидан бирининг уйида *le réveil*¹, бал бўлди. Бу балга дипломатия корпуси ва подшоҳ келиши керак эди.

Ўша мансабдорнинг Инглиз соҳилидаги маълум ва машҳур ҳовлиси сон-саноксиз чироқлар билан порлаб турар эди. Қизил мовутдан пойандоз солинган дарвозахонада полиция ва жандармларгина эмас, балки полицмейстер ва ўиларча полиция офицерлари ҳам туришар эди. Дарвоза-

¹ Тунги зиёфат

хона олдидан извошчилар жўнаб турар, махсус лакейлар ва шляпасига пат таққан лакейлар билан янгидан-янги извошлар келиб тўхтар эди. Извошлардан мундир кийган, орден ва лента таққан эркаклар тушар, атлас ва сухсур пўстин кийган хонимлар тарақлаб очилган пиллапоярлардан секин тушиб, дарвозахонага солинган мовут пойандозлардан шарпасиз тез-тез қадам босиб ўтишар эди.

Дарвозахона олдига ҳар гал извош келиб тўхтаганда оломон шивирлар, одамлар шапкаларини бошларидан олишар эди.

— Подшоҳми?.. йўқ, министр... Шаҳзода... элчи.. жиғасини кўрмаётибсанми? — дейишар эди ўзаро одамлар. Бошқалардан кўра яхшироқ кийинган бир киши, ҳаммани таниса керак, ўша даврадаги машҳур мансабдорларнинг ҳаммасини номма-ном айтар эди.

Меҳмонларни учдан бири аллақачон балга келган бўлса ҳам Ростовлар уйдан келадиганлар ҳали ҳам шошиб-пишиб ясан-тусан қилмоқда эди.

Ростовлар оиласида бу бал тўғрисида кўп гап-сўз бўлди, кўп тайёрлик кўрилди, бордию таклифнома юборилмаса, бордию кўйлак битмаса, бордию ҳамма нарса кўнгилдагидай бўлмай қолса, деб кўп ташвиш тортишди.

Балга Ростовлар билан бирга графинянинг дугонаси ва қариндоши бўлмиш Марья Игнатьевна Перонская ҳам борадиган эди, бу озгин, ранг-рўйи сариқ хотин эски саройнинг фрейлиnasi бўлиб, Петербург олимақомлари доирасида провинциал Ростовлар оиласига бошчилик қилар эди.

Ростовлар кечқурун соат ўнда фрейлинани бирга олиб кетгани Таврида боғига келишлари керак эди, ҳозир соат беш минут кам ўн бўлса ҳам, қизлар ҳануз кийиниб бўлишмаган.

Наташа бунақа катта балга умрида биринчи бориши. У шу кунни эрталаб соат саккизда уйқудан туриб, бутун кунни ташвиш-тарадуд билан ўтказди. Эрталабдан бошлаб унинг бутун фикр-ёди фақат ўзи, онаси ва Сонянинг яхшироқ кийиниб боришида бўлди. Соня билан графиня ҳамма ихтиёрни унга қўйиб беришди. Графиня тўқ қизил бархат кўйлак, иккала қиз ипак пушти ички кўйлак (чехол), устидан белига қизил гул тақилган оқ ҳарир кўйлак киймоқчи эди. Причёскалари à la grecque¹ бўлиши керак эди.

¹ Юнонча.

Энг муҳим ишлар қилиб бўлинди: оёқлар, қўллар, бўйинлар, қулоқлар алоҳида эътибор билан ювилди, атир сепилди, упа қўйилди; нафис гулли шоҳи пайпоқ, бантикли оқ атлас бошмоқлар кийилди, причёскалар ҳам қарийб тайёр бўлди. Соня ҳам, графиня ҳам кийиниб бўлишди; лекин ҳамманинг ташвишни тортаётган Наташа ҳали кийиниб бўлмаган эди. У озғин елкаларига пеньюарини ташлаб, ойна олдида ўтирар эди. Кийиниб бўлган Соня уйнинг ўртасида ўтириб, нозик бармоғи билан қаттиқ қисиб сўнгги лентани тақмоқда эди.

— Ундай эмас, ундай эмас,— деди Наташа бошини ўгириб ва оқсоч қиз қўйиб юборишга улгурмаган сочини маҳкам ушлаб.— Бант бунақа бўлмайди. Бу ёққа кел.

Соня келиб энгашди. Наташа лентани бошқача қилиб тақиб қўйди.

Наташанинг сочини ушлаб турган оқсоч қиз;

— Шошманг, хоним, бундай қилманг,— деди.

— Оббо, қўя туринг! Мана энди дуруст бўлди, Соня.

— Бўлаёздиларингми? Соат ўн бўлиб қолди,— деди графиня нариги уйдан.

— Ҳозир, ҳозир, сиз бўлдингизми, ойн?

— Фақат шляпа кийсам бўлди.

— Ўзим кийгизиб қўяман, сиз киёлмайсиз,— деди Наташа.

— Соат ўн бўлиб қолди-ку.

Балга соат ўн яримда етиб борадиган бўлишган, бироқ Наташа ҳали кийиниб бўлмаган, яна Перонскаяни олиб келиш учун Таврида боғига ҳам бориш керак эди.

Наташа причёскасини қилиб бўлгандан кейин Сонянинг олдига келиб, унинг у ёқ-бу ёғига кўз ташлади-да, кейин югуриб онасининг олдига чиқди. У онасининг бошини ўзига ўгириб, унинг оқ сочларидан наридан-бери ўпиб, яна чопқиллаганича юбкасини тикаётган қизлар олдига келди.

Ҳамма Наташанинг юбкасини битишига қараб қолган, юбка жуда узун бўлгани учун икки қиз шошиб-пишиб ипни тишлари билан узиб, юбкани тикишмоқда: учинчи қиз, лаби ва тишида тўғнағич, графиня билан Соня орасида чопиб юрмоқда: тўртинчиси, қўлини баланд кўтариб, ҳарир қўйлакни тутиб турмоқда эди.

— Мавруша, бўла қол, чироғим!

— Ўймоқни беринг, хоним.

— Бўлаёздиларингми ахир,— деди графиня эшикни очиб.— Мана атир. Перонская маҳтал бўлиб қолди.

Оқсоч қиз этаги қайтарилган ҳарир кўйлакни иккала бармоғи билан кўтариб, пуфлаб, силкитиб, шу билан қўлида ушлаб турган нарсасининг нафислигини кўрсатар экан:

— Битди, хоним,— деди.

Наташа кўйлагини кия бошлади.

— Ҳозир, ҳозир кирманг, дада,— деди у эшикни очган графга ҳарир кўйлак ёқасидан бошини чиқаришга улгурмай. Соня эшикни ёпди. Бир дақиқадан кейин графни киргизишди. Граф кўк фрак, пайпоқ ва бошмоқ кийган, атир сепган ва ўзига оро берган эди.

— Вой, дада, бирам чиройли бўлиб кетибсизки! — деди Наташа уйнинг ўртасида туриб кўйлагининг бурмаларини тузатар экан.

— Қимирламанг, хоним, қимирламанг,— деди чўккалаб, кўйлакнинг у ёқ-бу ёғини тортиб тузатаётган оқсоч қиз лабидаги тўғнағични тили билан у ёқдан-бу ёққа суриб.

— Ихтиёр ўзингда-ку, лекин яна узунроқ,— деди Соня Наташанинг кўйлагига қараб, афсусланиб.

Наташа катта ойнага қарамоқчи бўлиб, нарироқ борди. Кўйлак дарҳақиқат узун эди.

— Худо ҳақи, бекач, узун эмас,— деди полда унинг кетидан эмаклаб юрган Мавруша.

— Узун бўлса, букамиз. Бирпасда букамиз-да,— деди Дуняша ва кўкрагидаги рўмолчадан игна олиб, полда ўтирганича ишга киришди.

Шу пайт бархат кўйлак ва шляпа кийган графиня тортиниб-қимтиниб, секин қадам босиб уйга кирди.

— Ўҳў! Гўзалим! — деб қичқирди граф,— ҳаммаларингдан ўзи чиройли!..

У графиняни қучоқламоқчи бўлган эди, графиня қизариб, кийиним гижим бўлмасин деб, ўзини орқага тортди.

— Ойи, шляпангизни ёнбошироққа кийинг, келинг, бошқатдан ўзим кийгизиб қўйй,— деб Наташа онасига қараб югурган эди, унинг этагини тикиб ўтирган қизлар кетидан чопишга улгуришмади-ю, ҳарир кўйлакнинг бир парчаси уларнинг қўлларида қолди.

— Вой, худо! Бу қандай бўлди! Худо ҳақи билмабман.

— Майли, майли тикиб қўяман, билинмайди,— деди Дуняша.

— Гўзалим! Гўзалим! — деди эшикдан кириб келган момо, — Соняни қаранглар-а, баракалла!..

Ниҳоят соат ўндан чорак ўтганда каретага тушиб жўнашди. Лекин ҳали Таврида боғига ҳам бориш керак эди.

Перонская тап-тайёр бўлиб ўтирган экан. Қари, ўзи хунук бўлишига қарамай у ҳам Ростовлар сингари лекин унчалик шошилмасдан (чунки кунда ясан-тусан қилиб ўрганиб қолган эди) тайёрлик кўрган, буришган-тиришган баданини яхшилаб ювган, атир сепган, упа қўйган, ўшалар сингари қулоқларининг орқасини яхшилаб ювган эди; сариқ кўйлак кийиб, туғро тақиб, меҳмонхонага чиққанда унинг ҳам кекса оқсочи Ростовларнинг момоси сингари бекасининг ясан-тусанини кўриб завқи келди. Перонская Ростовларнинг ясан-тусанини мақтади.

Ростовлар унинг дидини, ясан-тусанини мақташди, причёска ва кўйлаklarини авайлаб, соат ўн бирда кареталарига тушиб жўнашди.

XV

Наташа шу куни эрталабдан бошлаб бирон дақиқа ҳам бўш вақти бўлмагани учун балда нималар бўлишини ўйлагани қўли ҳам тегмаган эди.

Энди рутубатли совуқ ҳавода, чайқалиб бораётган тор ва ғира-шира каретада ўтираркан, Наташа биринчи марта балда, чароғон залда нималар бўлишини кўз олдига келтирди: музыка, гуллар, танца, шаҳаншоҳ, Петербургнинг энг яхши ёшлари. У кўз олдига келтирган нарсалар шу қадар ажойиб эдики, шундай бўлишига ўзи ҳатто ишонмас, бу ажойиб нарсалар тор ва қоронғи каретадаги таассуротга сира ҳам мос келмас эди. У балда нималарни кўришини, қизил мовут пойандоз солинган йўлқадан ўтиб, даҳлизга кириб, пўстинни ечиб, икки томонига гуллар қўйилган ёруғ залдан Соня билан онасидан олдинроқда бораётганида билди. У мана шундагина ўзини балда қандай тутиши кераклигини эслади ва балга келган қиз ўзини қандай тутиши зарур деб ўйлаган бўлса, ўзини шундай улугвор тутишга тиришди. Бироқ, хайриятки, бу нарсаларни кўриб кўзлари ўйнаб кетганини ўзи сезиб қолди, у ҳеч нарсани аниқ кўролмас, юраги гупиллаб урар эди. У ўзини кулгили кепатага соладиган рафтор қилолмас ва юраги орзиқиб, ҳаяжонини яширишга бор кучи билан тиришиб борар эди. Унинг мана шу рафтори ўзига жуда ярашар эди. Буларнинг

олдида, кетида шулар сингари бал кўйлаги кийган меҳмонлар ҳам шулар сингари секин-секин гаплашиб кириб боришмоқда эди. Зинадаги катта ойнада оқ, ҳаворанг, пушти кўйлақлар кийган, очиқ бўйин, билакларига марварид ва бриллиантлар таққан хонимларнинг акси кўринар эди.

Наташа ойнага қаради ва ўз аксини бошқалардан ажрата олмади. Ҳамма аралаш-қуралаш бўлиб, ажойиб бир намоёйишга айланган эди. Биринчи залнинг эшиги олдида бир қиёмдаги ғовур, қадам товуши, салом-алик садолари Наташанинг қулоғини қоматга келтирди, зиё ва жило унинг кўзларини қамаштирди. Ярим соатдан бери эшик олдида меҳмонларга *chaginé de vous voir*¹, деб турган эр-хотин уй эгалари Перонская билан Ростовларни ҳам шу сўзлар билан қарши олишди.

Оқ кўйлақ кийган, қора сочларига бир ҳилда гул таққан икки қизча бараварига бир хилда таъзим қилганда уй бекаси нозик ниҳол Наташага беихтиёр тикилиб қолди. У меҳмонларни табассум билан қарши олар экан, Наташага қараб бошқача табассум қилди. Бека Наташага қараб, афтидан ўтиб кетган олтин қизлик даврини ва биринчи мартаба кўрган балани эслади. Унинг эри ҳам Наташани кўзи билан кузатиб, графдан, қайси бири сизнинг қизингиз, деб сўради.

— *Charmante*²,— деди у бармоқларининг учини ўпиб.

Меҳмонлар шохни кутиб, залнинг эшиги олдида тиқилиб туришар эди. Графиня шу одамларнинг олдинги сафидан жой олди. Наташа бир неча киши, бу қиз ким экан, деб сўраганини ва қараганини сизди. У сўраётган одамларга маъқул бўлганини билиб кўнгли жойига тушди. «Бизга ўхшаганлар ҳам бор, баттарлари ҳам бор»,— деди у ичида.

Перонская балга келган энг катта одамларни графиняга ном-баном айтиб берди.

— Мана бу Голландия сафири, кўраётисизми, мўйсафид,— деди Перонская бир тўда хотинларни кулдириб турган қалин, жингалак оқ сочли кишини кўрсатиб.

— Ана у Петербург маликаси графиня Безухова,— деди у эшикдан кириб келаётган Элеени кўрсатиб.

— Қаранг-а! Марья Антоновнадан қолишмайди. Уни қаранг, ёшу қари ҳамманинг кўзи шунда. Ҳусндан ҳам,

¹ Хуш келибсизлар.

² Гўзал.

ақлдан ҳам берган... шаҳзода шунга... шайдо бўлиб юрган эмиш. Ана у иккала хотин атрофида хунук бўлишига қарамай эркак ундан ҳам кўпроқ.

Перонская хунуккина қизи билан бирга залдан ўтиб кетаётган бир хонимни кўрсатди.

— Мана бу миллионер қиз,— деди Перонская,— ана улар шунинг харидорлари.

— Ана, у Безухованинг укаси — Анатолий Курагин,— деди у кеккайиб, хонимлар оша қаёққадир қараб ўтиб кетаётган, чиройли кавалергард йигитни кўрсатиб.— Жуда ҳам чиройли-а! Нима ледингиз? Шу миллионер қизга уйлантириб қўйишмоқчи эмиш. Сизнинг cousin-нингиз Друбецкой ҳам бу қизга осилиб юрипти. Миллион-миллион пули бор эмиш. Ким бўлар эди, Франциянинг элчиси-да,— деди у графинянинг саволига жавобан. — Қаранг, худди пошшога ўхшайди.— Коленкурни кўрсатиб, давом этди у.— Ҳар қалай дилкаш, французлар жуда дилкашда, суҳбат учун булардан дилкаши бўлмайди. Э, ана, Марья Антоновна! Ҳали ҳам ҳаммадан ўзи чиройлик-э! Одми кийинганини қаранг. Ажойиб!

— Ана у кўзойнаклик, семиз, машҳур франмасондир,— деди Перонская Безуховни кўрсатиб.— Хотинига солиштириб қаранг, унинг олдида бу бир пандавақи.

Пьер йўғон гавдасини лапанглатиб, худди бозорда юргандай одамларни туртиб-суриб, ўнг-сўлга пала-партиш ва очиқ чеҳра билан бормоқда эди. У, афтидан, одамлар орасида кимнидир қидирмоқда эди.

Наташа таниши Пьерга, Перонская айтмоқчи, бу пандавақиға суюниб қаради; у билардики, Пьер одамлар орасидан буларни, айниқса Наташани ахтариб юрипти. Пьер, балга бораман ва сизни йигитлар билан таништираман, деб Наташага ваъда берган эди. Бироқ Пьер буларга томон келаётиб оқ мундир кийган, қорачадан келган, ўрта бўйли, чиройли бир йигит олдида тўхтади. Бу йигит дераза олдида туриб лента ва орденлар таққан — узун бир киши билан гаплашмоқда эди. Наташа шундай қараши биланоқ ўрта бўйли, оқ мундир кийган йигитни таниди. Бу йигит Болконский бўлиб, Наташанинг кўзига яшаргандэй, хушҳолроқ бўлгандай ва очилиб кетгандай кўринди.

— Ана, яна битта танишимиз, Болконский, кўраётиб-сизми, ойи? — деди Наташа князь Андрейни кўрсатиб.— Эсингизда борми, Отрадноеда турганимизда келиб, ётиб кетган эди.

— Сиз уни танийсизми? — деди Перонская. — Афтини кўргани тоқатим йўқ. Il fait à présent la pluie et le beau temps.¹ Шунча ҳам кеккайганки, асти қўйинг. Отасига торган. Сперанский билан қалин бўлиб олган, иккаласи аллақанақа лойиҳалар ёзаётпти. Хотинларга қилаётган муомаласини қаранг! Ана у хотин гапирётпти-ю, у тескари қараб турипти, — деди Перонская князь Андрейни кўрсатиб. — Шу хотинларга қилаётган муомаласини менга қилса, роса боғлар эдим.

XVI

Тўсатдан ҳамма қимирлаб қолди, ғовур кўтарилди, халойиқ эшикка томон интилди, кейин икки томонга чекинди, орадан музыка садоси остида подшоҳ залга кириб келди. Унинг кетидан эр-хотин уй эгалари келишмоқда эди. Подшоҳ ўннга, сўлга бош ирғатиб, худди шу таъзим-тавозедан тезроқ қутула қолай дегандай, жадаллаб борар эди. Музикачилар подшоҳга аталган тексти билан ўша вақтда машхур бўлган полькани чалишди. Бу текст шундай бошланар эди: «Александр, Елизавета, бизни мифтуи қилдингиз...» Подшоҳ меҳмонхонага кирди, ҳамма эшикка ёпирилди; афт-ангори ўзгарган бир неча киши ёпишиб-пишиб уйга кирди-ю, яна қайтиб чиқди. Халойиқ эшик олдидан яна чекинди; ичкарида уй бекаси билан гаплашаётган подшоҳ кўринди. Гангиб қолгандай кўринган бир йигит хотинларнинг эшик олдидан нарироқ туришларини сўради. Баъзи хотинлар олимақомлар доирасининг адаб-одобларини унутган бир қиёфада, пардоз-андозларини бузиб бўлса ҳам эшик олдида тиқилишиб туришар эди. Эркаклар полькага танца қилгани хонимлар олдига келиб жуфт-жуфт бўлишди.

Халойиқ йўл очди, подшоҳ жилмайиб, уй бекасининг қўлидан ушлаб, музыка мақомига эътибор қилмай, жўн юриб меҳмонхонадан чиқди. Унинг кетидан М. А. Нарышкина билан уй эгаси, булардан кейин элчилар, министрлар, турли-туман генераллар чиқишди. Перонская буларнинг номини графиняга айтиб турар эди. Хонимларнинг ярмидан кўпи кавалер топган бўлиб, танца қилмоқда ёки танца қилгани тайёрланмоқда эди. Наташа ўзи, онаси ва Соня билан бирга девор остига қисиб қўйилган ва танцага так-

¹ Ҳозир ҳамма унинг шайдоси.

лиф қилинмаган озчилик хотинлар қаторида қолганини сезди. У нозик қўлларини осилтириб, бўртиб қолган кўкраги бир маромда кўтарилиб тушиб, энтикиб, жуда зўр хурсандликка ҳам, катта бахтсизликка ҳам тайёр турган бир алфозда жавдираётган чиройли кўзларини олға тиккан эди. Унинг кўзига на подшоҳ кўринар эди ва на Перонская кўрсатаётган катта кишилар — унинг бутун фикр-ёди бир нарсада эди: «Наҳотки ҳеч ким менинг олдимга келмаса, наҳотки шу тўпда танца қилолмасам, наҳотки ҳозир, афтидан, мени кўрмаётган шунча эркакнинг кўзи менга тушмаса ва тушган тақдирда ҳам худди: «Э, бу эмас, унга қарашнинг нима ҳожати бор, деб ўйласа? Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас. Булар мен танцага қанчалик иштиёқманд эканлигимни, танцага нақадар моҳир эканлигимни, мен билан танца қилишса, қанчалик хурсанд бўлишларини билишларни керак ахир».

Узоқ давом этган полька Наташанинг қулоғига ҳазин бўлиб, хотиротдай эшитила бошлади. Унинг ўпкаси тўлди. Перонская буларнинг олдидан нарироқ кетди. Граф залнинг нариги томонида, графиня, Соня ва Наташа эса ҳеч кимга кераксиз, ортиқча бўлиб, бу бегона одамлар орасида, худди ўрмонда якка ёлғиз қолгандай туришар эди. Князь Андрей бир хоним билан буларнинг олдидан ўтиб кетди-ю, афтидан, буларни танимади. Чиройли Анатолий илжайиб, ёнидаги хоним билан гаплашиб ўтиб борар экан, Наташага худди деворга қарагандай қаради. Борис буларнинг олдидан икки марта ўтди, лекин ҳар икки гал юзини тескари ўтирди. Танцага тушмаган Берг хотини билан буларнинг олдига келди.

Оилавий икир-чикир тўғрисида гаплашгани балдан бошқа жой қуриб кетгандай, буларнинг шу ерда бир жойга йиғилишлари Наташага жуда малол келди. У яшил кўйлагини тўғрисида нимадир деяётган Веранинг гапига ҳам қулоқ солмади, афтига ҳам қарамади.

Подшоҳ ниҳоят, сўнгги марта бирга танца қилган хоними олдида тўхтади (у уч хотин билан танцага тушди), музика тинди; ташвишманд адъютант югуриб келиб, Ростовлар девор тағида туришган бўлса ҳам яна нарироқ туришларини сўради, яна босинқи, одамнинг зўвқини келтирадиган ёқимли вальс садоси авжга минди. Подшоҳ табассум қилиб, залга қаради. Бир минут вақт ўтди, лекин ҳеч ким танца бошламади. Танца мутасаддиси адъютант графиня Безухованинг олдига келиб, уни танцага таклиф

қилди. Графиня жилмайиб қўлини кўтарди-ю, унинг афтига қарамасдан, елкасига қўйди. Ўз ишига моҳир адъютант-мутасадди хонимнинг белидан маҳкам ушлади-да, шонилмасдан, аввал давранинг четидан бир глиссадда юрди, залнинг бурчагига борганда хонимнинг чап қўлидан ушлаб айлантира бошлади; тобора жадалроқ чалинаётган музика садоси орасидан адъютантнинг чаққон ва енгил сёқларидаги шпорларининг бир қиёмда шиқир-шиқир қилиши эшитилиб турар, ҳар уч мақомда бир айланган вақтда хонимнинг бархат кўйлагининг этаклари ёйилиб, яшнаб кетгандай кўринар эди. Наташа буларга қараб, нима учун вальснинг биринчи доирасида мен танца қилмадим, деб йиғлагундай бўлди.

Князь Андрей эғнида суворийлар полковниги княдиган оқ мундир, оёғида пайпоқ ва бошмоқ, кайфи чоқ, биринчи сафда, Ростовлардан салгина нарида тикка турар эди. Барон Фиргоф Давлат Кенгашининг эртага мўлжалланган биринчи мажлиси тўғрисида у билан гаплашмоқда эди. Князь Андрей Сперанскийга яқин бўлгани ва қонун чиқарадиган комиссиянинг ишларида қатнашиб юргани учун ҳар хил минг-мишлар тарқалган бу мажлис тўғрисида аниқ маълумот бера олинми мумкин эди. Лекин у Фиргофнинг гапига қулоқ солмасдан, гоҳ шоҳга, гоҳ танца қилмоқчи бўлсалар ҳам даврага киргани ботинолмай турган кавалерларга қараб турар эди.

Князь Андрей полшоҳ олдида танца қилгани бетламай турган кавалерларни, танцага қачон таклиф қилинар эканман, деб ҳиқиллаб турган хонимларни кузатар эди.

Пьер князь Андрейнинг олдида келиб, унинг қўлини ушлади.

— Сизнинг танцага ҳушнингиз бор, шу ерда меннинг protégée,¹ кичкина Ростова юрпти, танцага таклиф қилинг, — деди у.

— Қаерда? — деб сўради Болконский. — Кечирасиз, — деди у баронга қараб, — бу тўғрида кейин гаплашамиз, балда танца қилиш керак, — у Пьер кўрсатган томонга қараб қадам босди. Князь Андрей тарвузи қўлтиғидан тушиб, суратдай қотиб қолган Наташани кўриб қолди. У Наташани таниди, дилидан нималар ўтаётганини сезди, бунақа жойга биринчи марта келганини англади, дераза тубида ўти-

¹ зеҳинга ёқадиган

риб айтган гапларини эслади-да, хушҳол чеҳра билан кулимсираб графиня Ростованинг олдига келди.

— Рухсат этинг, сизни қизим билан таништирай,— деди графиня қизариб.

— Жоним билан, агар графиня мени эсдан чиқармаган бўлсалар, кўп хурсанд бўламан,— деди князь Андрей ва Перонскаянинг «Болконский дагал» деган гапига мутлақо хилоф ўлароқ одоб ва тавозе билан Наташанинг олдига келди ва таклиф қилиб, айтган сўзини тугатмасданоқ, унинг белидан ушлади. У вальсга бир давра танца қилишни таклиф этди. Наташанинг ноумидликка ҳам, қувончга ҳам тайёр турган чеҳраси бирдан очилиб, миннатдорлик ифода этди ва маъсум табассум қилди.

Қўрққан ва қувониб кетган Наташа қўлини кўтариб, князь Андрейнинг елкасига қўяр экан, йиғи аралаш пайдо бўлган табассуми билан гўё: «Мени мунча интизор қилдинг», — дер эди. Булар танца қилгани даврага кирганларнинг иккинчи жуфти эди. Князь Андрей ўз даврининг танцага моҳир одамларидан бири эди. Наташа ниҳоят даражада яхши танца қилди. Унинг балга хос атлас бошмоқ кийган нозик оёқлари ерга тегмас, юзи эса хурсандлигидан гулгул очилган эди. Унинг очиқ бўйин ва билаклари озгин, хунук эди. Эленнинг елкаларига қараганда унинг елкалари озгин, кўкраги билинар-билинемас, қўллари ингичка эди, бироқ Эленнинг очиқ билак ва елкаларини кўравериб, одамларнинг кўзи қотиб қолган, Наташа эса умрида биринчи марта билак ва елкаларини очган, агар шундай бўлиши зарур деб уни кўндиришмаганда, шу алфозда одамларнинг кўзига кўрингани номус қиладиган бир қизчадай кўринар эди.

Князь Андрей танца қилишни яхши кўрар эди, одамларнинг сиёсий ва баландпарвоз гаплар билан мурожаат қилишларидан тезроқ қутулиш, подшоҳ шу ерда бўлганлигидан вужудга келган тортиниш кайфиятига барҳам бериш учун танца қилмоқчи бўлиб, Наташани танлади, чунки аввало шу билан танца қилгин деб Пьер айтди, ундан кейин бошқалар орасида кўзига шу яхшироқ кўринди. У Наташанинг позик ва хипча белидан ушлаши биланоқ Наташа унга шу қадар яқин туюлди, шу қадар яқин бўлиб жилмайдики, унинг гўзаллигидан князь Андрей маст бўлди. У танца қилиб бўлиб, нафасини ростлаганидан кейин, танчачиларга қарар экан, ўзини бардам ва яшаргандай сезди.

Князь Андрейдан кейин Наташани танцага таклиф қилгани Борис, бални бошлаб берган адыютант ва яна бир неча йигитлар келишди, Наташа ўзидан ортган кавалерларни Соняга бериб, ниҳоят хурсанд бўлиб ва қизариб, бал тамом бўлгунча танца қилди. Бу балда одамларнинг диққатини нима тортаётганини Наташа пайқамади ҳам, кўрмади ҳам. У подшоҳнинг француз сафири билан узоқ гаплашганини ҳам, бир хоним билан айрим илтифот кўрсатиб сўзлашганини ҳам, фалон шаҳзода фалон-фалон деганини ҳам, Элен қанча одамларни мафтун қилиб, фалончининг айрим илтифотига сазовор бўлганини ҳам пайқамади. У ҳатто подшоҳни ҳам пайқамади, унинг кетганини ҳам танца қизиб кетганидангина билди холос. Тамаддидан олдин чалинган бир шўх куйга князь Андрей яна Наташа билан танца қилди. У Наташа билан биринчи дафъа Отрадное хиёбонида икки мартаба учрашганини, Наташа ойдин кечада ухломмаганини, ўзи унинг товушига беихтиёр қулоқ солганини эслатди. Наташа бу сўзларни эшитиб қизариб кетди ва князь Андрейни беихтиёр қулоқ солишга ундаган ҳис худди уятли бир нарса бўлгандай ўзини оқлай бошлади.

Князь Андрей киборлар ичида ўсган барча кишилар сингари, киборлар доирасида киборлар таъсиридан холи бўлмаган одамлар билан кўришишни ҳушлар эди. Наташанинг ҳар нарсага ҳайрон қолиши, ҳар нарсадан хурсанд бўлиши, тортиниб туриши ҳатто французчани хато гапириши князь Андрейга ёқиб қолди. У Наташага назокат ва айрим эътибор билан муомала қилар эди. Наташа билан энг оддий ва анчайин гапларни гапиришиб ўтирар экан, князь Андрей унинг айтаётган гапларидан эмас, балки ички хушбахтлигидан қувониб, порлаган кўзларини ва табассумини кўриб завқ қилар эди. Наташа таклиф қилинганда табассум билан ўрнидан туриб, залда танца қилиб юраркан, князь Андрей унинг айниқса тортиниброқ қилган гўзал ҳаракатларини мароқ билан томоша қилар эди. Куй ярим бўлганда Наташа танцанинг бир фигурасини тутатиб, ҳансираганича жойига бориб ўтирди. Уни яна бир кавалер танцага таклиф қилди. Чарчаган ва ҳансираган Наташа йўқ демоқчи бўлди шекилли-ю, лекин дарҳол қўлини кўтариб кавалернинг елкасига қўйди-да, князь Андрейга жилмайиб қаради.

У шу жилмайиши билан: «Мен-ку жон деб дам олиб сиз

билан ўтирар эдим, ўзим ҳам чарчаганман, лекин кўрмайсизми, мени қўйишмаяпти, бунга бениҳоят хурсанд ва бахтсизман, мен ҳаммани яхши кўраман ва буни иккаламиз ҳам тушунамиз» ҳоказо ва ҳоказолар демоқчи бўлар эди. Танца қилган кавалери кетгандан кейин Наташа фигура ўйнамоқчи бўлиб, иккита хонимни олиб келиш учун зал бўйлаб чошиб кетди.

«Агар Наташа аввал аммаваччасининг, кейин ана у хотинининг олдига борса, менинг хотиним бўлади»,— деб қўйди князь Андрей Наташага қарар экан беихтиёр. Наташа аввал аммаваччасининг олдига борди.

«Қишининг хаёлига баъзан хўп беҳуда нарсалар келади-да,— деди князь Андрей ичида,— лекин бу қизнинг бунчалик дилбар, бунчалик гўзаллигига тан бериш керак, бундай жойларда бир ой танца қилишга улгурмай эрга тегеди... Бундоқ қиз бу ерда жуда кам топилади»,— деди князь Андрей ўзича Наташа корсажидаги гулни тўғрилаб унинг ёнига ўтирар экан.

Машқнинг охирида кўк франкли кекса граф буларнинг олдига келди. У князь Андрейни ўз уйига таклиф қилди ва қизидан: «Хурсандмисан?» — деб сўради. Наташа жавоб ўрнига жилмайиб қўйди, унинг бу жилмайиши гўё ўпкалаб: «Наҳотки шуни сўраб ўтирсангиз?» — деганга ўхшар эди.

— Умримда бунчалик хурсанд бўлган эмасман! — деди Наташа ва отасини қучоқламоқчи бўлиб ориқ қўлларини кўтарди-ю, лекин дарров туширди. Буни князь Андрей пайқади. Наташа умрида бундай хурсанд бўлган эмас, у шундай хурсанд эдики, киши бундай вақтларда жуда эзгу ва меҳрибон бўлиб, дунёда ёвузлик, бахтсизлик ва ғам-ғусса деган нарсалар борлигига ишонмай қўяди.

Пьер биринчи марта шу балда хотинининг олимақомлар доирасида тутган мавқедан ўзини таҳқирланган сизди. Унинг қовоғи солиқ, хаёли паришон эди. Пешонасини тириштириб, дераза олдида кўзойнак орқали қараб турар экан, ҳеч нарсани кўрмас эди.

Наташа овқатга бораётиб унинг ёнидан ўта бошлади.

Пьерни ғам босиб турганини кўриб Наташа ҳайрон қолди ва унинг қаршисида тўхтади. Унинг Пьерга ёрдам қилгиси, ўз хурсандлигидан унга ҳам пича юқтиргиси келди.

— Хўп хурсандчилик қилдик-да, граф, шундай эмасми? — деди у Пьерга.

Пьер унинг нима деяётганига тушунмади шекилли, анграйиб, кулимсиради.

— Ҳа, кўп хурсандман,— деди у бир оздан кейин.

«Наҳотки шулар, айниқса Пьер Безуховдай яхши одам бирон нарсадан норози бўлиши мумкин бўлса»,— деди Наташа ичида. Наташанинг назарида балга келган одамларнинг ҳаммаси эзгу, дилбар, бир-бирига меҳрибон ва яхши кишилар бўлиб, ҳеч ким ҳеч кимни хафа қилмайдиган, шунинг учун ҳам ҳаммаси хушбахт кишилар эди.

XVIII

Эртасига князь Андрей кечаги бални эслади-ю, лекин бу тўғрида узоқ ўйламади. «Ҳа, бал жуда яхши бўлди. Бундан ташқари... Ҳим, Ростова жуда дилбар қиз. Унда қандайдир бир янгилик, ўзига хос, петербургликларда учрамайдиган, уни бошқалардан ажратиб турадиган бир нарса бор». Кечаги бал тўғрисида князь Андрей фақат шунингина ўйлади-ю, чой ичганидан кейин, ишга ўтирди.

Бироқ чарчаганиданми ёки кечаси уйқудан қолганиданми, шу кунни унинг иши барор топмади: ишламасдан, одатдагича, қилган ишларини бекорга чиқарди ва биров келганини пайқаб хурсанд бўлди.

Келган киши турли комиссияларда хизмат қилмайдиган, Петербург олимақомларининг суҳбатларидан қуруқ қолмайдиган, янги ғоя ва Сперанскийнинг мухлиси ва Петербургнинг тинимсиз жарчиси Бицкий бўлиб, бу одам маслакни кўйлак сингари модага қараб танлайдиган ва шунинг учун ҳам бир маслакнинг қизгин тарафдори бўлиб кўринадиган кишилардан эди. У ташвишманд бир алфозда шляпасини бошидан олиши биланоқ югуриб князь Андрейнинг олдига кирди-да, дарҳол гап бошлади. У Давлат Кенгашини подшоҳнинг ўзи очган шу бугунги мажлиси тафсилотидан ҳозиргина хабардор бўлиб, шу тўғрида шавқ билан гапира кетди. Подшоҳнинг нутқи жуда фавқулодда нутқ экан. Бу нутқ фақат конституцион монархлар сўзлайдиган нутқлардан эмиш. «Подшоҳ тўғридан-тўғри айтдики, Кенгаш билан Сенат давлат табақасидир. У айтдики, давлат идораси зулмга эмас, балки мустақкам асосга таяниши керак. Подшоҳ айтдики, молия ишлари ҳам қайта тузилиши ва ҳисобот ишлари ҳам эълон қилиниши керак»,—

деди Бицкий маълум сўзларни таъкидлаб ва кўзларини катта очиб.

— Шундай, ҳозирги воқеа бутун бир даврни, тарихини энг буюк даврни ташкил қилади,— деди Бицкий сўзининг охирида.

Князь Андрей Давлат Кенгашининг очилишини сабр-сизлик билан кутиб, унга жуда катта аҳамият бериб юрган эди, бироқ унинг очилгани ҳақидаги хабарни эшитганидан кейин бу ҳодисага жуда лоқайд қараганига, кўзига анчайин бир нарса бўлиб кўринганига ҳайрон қолди. У Бицкийнинг бунчалик шавқ билан айтаётган гапларига жимгина, кулумсираб қулоқ соларкан, бошига энг оддий бир фикр келди: «Подшоҳнинг кенгашда нима дегани билан Бицкий икковимизнинг нима ишимиз бор? Бу нарсалар мени хушбахтроқ ва яхшироқ қилармиди?»

Мана шу оддий мулоҳаза князь Андрейнинг юз бераётган ўзгаришларга бўлган бутун аввалги қизиқишларини маҳв этди қўйди. Шу куни князь Андрей Сперанскийникида, мезбоннинг ибораси билан айтганда «en petit comité»¹ тушлик қилиши керак эди. Мафтун қилиб юрган кишининг уйида ва дўстлари суҳбатида тушлик қилишга князь Андрей илгари жуда қизиқиб юрган, бундан ташқари шу вақтгача Сперанскийни ўз уйида кўрмаган эди. Бироқ ҳозир унинг уйига боргиси келмай қолди.

Князь Андрей ҳарқалай, белгиланган соатда Сперанскийнинг Таврида боғидаги унча катта бўлмаган ҳоелисига етиб борди. Князь Андрей салгина кечикиб, соат бешдан кейин монахларга хос жуда ҳам озода, паркет полли меҳмонхонага кирганида Сперанскийнинг жонажон дўстларидан иборат petit comité, йиғилиб ўтирган эди. Меҳмонхонада Сперанскийнинг ўзига ўхшаган чувак юзли кичкина қизчаси ва унинг мураббиясидан бошқа аёл йўқ эди. Меҳмонлар Жерьве, Магницкий ва Столипинлардан иборат эди. Князь Андрей даҳлизга кириши билан баланд овозлар ва саҳна кулгисига ўхшаш сохта, қаттиқ кулги товушини эшитди. Сперанскийнинг товушига ўхшаган бир товуш хахолаб кулмоқда эди. Князь Андрей Сперанскийнинг кулгисини ҳеч қачон эшитмаган, шунинг учун ҳам давлат арбобининг бу хилда баланд, ингичка овоз чиқариб кулиши уни ҳайратда қолдирди.

Князь Андрей меҳмонхонага кирди. Меҳмонлар икки

¹ Дўстлар суҳбатида.

дераза ўртасида, пишлоқ билан тўла чоғроқ стол ёнида турар эди. Сперанский орденларини тақиб, кулранг фрак, афтидан Давлат Кенгашининг машҳур мажлисига кийиб борган ўша оқ жилет, оқ галстуғида, хушҳол кайфиятда стол ёнида турар эди. Меҳмонлар уни қуршаб олишган. Магницкий Михаил Михайловичга қараб латифа айтмоқда. Сперанский Магницкийнинг айтадиган гапига олдиндан кулиб қулоқ солмоқда. Князь Андрей меҳмонхонага кирган пайтда кулги Магницкийнинг товушини босиб кетди.

Пишлоқ билан нон кавшаётган Столипин йўғон овоз билан, Жарьве ҳиҳилаб, Сперанский ингичка товуш билан қаттиқ кулишмоқда эди.

Сперанский ҳамон кулар экан, князь Андрейга оппоқ ва нозик қўлини узатди.

— Хуш келибсиз, князь, — деди у. Сўнгра Магницкийга мурожаат қилиб, унинг сўзини бўлди. — Бир дақиқа... Бугун ишдан оғиз очмай, фақат чақчақлашиб ўтираминиз, деб аҳд қилганмиз. — У яна латифагўйга қараб хахолаб кулди.

Князь Андрей умиди пучга чиққан киши сингари кулаётган Сперанскийга таажжубланиб қараб турар эди. Унга бу Сперанский эмас, бошқа бир одамдай туюлди. Шу дамгача бунинг бир кўришда билиб бўлмайдиган хислати бор, нимасидир кишини ўзига тортади, деб юрган князь Андрей ҳозир Сперанскийдан ихлоси қайтди қолди.

Гап-сўз бир лаҳза ҳам тинмас ва бутун суҳбат худди латифагўйликка ўхшар эди. Магницкий ҳали ҳикоясини тугатмасдан яна бошқа бир киши бундан ҳам қизиқроқ бир нарсани айтиб бермоқчи бўлди. Бу латифаларнинг кўпи хизмат олами тўғрисида бўлмаса ҳам хизмат қиладиган кишилар тўғрисида эди. Гўё суҳбат аҳли бу кишиларнинг пастлиги тўғрисида узил-кесил бир фикрга келган-у, буларнинг бу кишиларга бўлган муносабатлари фақат мазах-масхарадан иборат эди. Сперанский бугун эрталаб бўлган кенгаш мажлисида бир кар тўрадан, сизнинг фикрингиз қалай, деб сўраганида, у мен ҳам ўша фикрдаман, деб жавоб берганини айтди. Жерье тафтиш тўғрисида бутун бошлик бир ҳикоя айтиб берди, бу ишнинг шоён диққат бўлган жойи тафтиш ҳайъатининг бетутуруқлиги экан. Столипин дудуқланиб гапга аралашди-да, авзоидан суҳбатга жиддий тус берадиган бўлиб, бурунги тартибдаги сунистеъмоллар ҳақида қизғин гапира кетди. Магницкий Столипиннинг қизиққонлигидан кулди. Жерье бир ҳазил

қолди, шу билан суҳбат яна боягидай хушчақчақ тус олди.

Сперанский, афтидан, ишдан кейин дўстлари суҳбатда дам олиб хурсандлик қилишни яхши кўрса керак меҳмонлар буни билиб, уни хурсанд қилиш ва шу билан ўзларини ҳам хурсанд қилишга тиришар эдилар. Бироқ бу хурсандчилик князь Андрейга оғир ва малол келди. Сперанскийнинг ингичка товуши унинг қулоғига ёқмас, унинг тинмай сохта кулиши негадир князь Андрейнинг тўйгуларини ҳақорат қилар эди. Князь Андрей кулмас, менинг ўтиришим суҳбат аҳлига малол келмасмикин, деб хавотир олиб ўтирар эди. Бироқ, унинг кайфияти суҳбатга мос келмаётганини ҳеч ким пайқамади. Ҳамма хурсанд кўришар эди.

Князь Андрей бир неча марта гапга аралашмоқчи бўлган эди, бироқ унинг сўзлари ҳар гал сувдан отилиб чиққан нуқтакдай суҳбатга ботмади, буларнинг ҳазил-мутойибасига қўшилолмади.

Булар гапириб ўтирган гаплар ёмон гаплар ҳам эмас, ўринсиз ҳам эмас, ҳаммаси ҳам ўткир ва қизиқ бўлиши мумкин; лекин хурсандчиликка маза киргизадиган нимадир етишмас ва булар эса шундай нарса борлигини ҳатто билишмас эди.

Тушликдан кейин Сперанскийнинг қизи мураббияси билан ўрнидан турди. Сперанский оппоқ қўли билан қизини эркалаб сийпади ва ўпди. Унинг бу иши князь Андрейга қалбакидай кўринди.

Эркаклар инглизларнинг таомилини қилиб, столдан туришмади ва портвейн ичиб ўтиришаверди.

Наполеоннинг Испанияда қилган кирдикори тўғрисида кетаётган гапнинг ўртасида (суҳбат аҳли бу кирдикорларни ёқлашар эди) князь Андрей буларга эътироз қила бошлади. Сперанский кулимсираб, гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлди шекилли, бу гапга ҳеч алоқаси бўлмаган бир латифа бошлади. Ҳамма бир неча дақиқа жим қолди. Сперанский стол кетида ўтириб, винолик шишанинг тиқинини тиқар экан: «Ҳозир яхши винолар жуда азиз бўлиб қолган»,— деди-ю шишани хизматкорга бериб ўрнидан турди. Бошқалар, ҳам ўринларидан туриб, ғовур-ғувур гаплашиб меҳмонхонага чиқишди. Сперанскийга курьер қўйиб кетган иккита хатни беришди. У хатни олиб кабинетига кирди. Сперанский чиқиши билан ғовур босилди, меҳмонлар ўзаро секин-секин гаплаша бошлади.

— Мана энди декломацияга ўтдик! — деди Сперанский кабинетидан чиқиб.— Ажойиб талант! — деди у князь Андрейга қараб. Магницкий дарров ғўдайиб, Петербургнинг баъзи машҳур кишилари шаънига ёзган французча ҳажвий шеърларни ўқий бошлади. Шеър ўқиш давомида унга бир неча марта чапак чалишди. Шеър тамом бўлгандан кейин князь Андрей Сперанскийнинг олдига келиб, хайрлашгани унга қўл берди.

— Ҳа, дарров кетасизми? — деди Сперанский.

— Биров кечага таклиф қилган эди,— деди князь Андрей.

Жим бўлишди. Князь Андрей унинг ойнадай акс этиб, ботинини кўришга имконият бермайдиган кўзларига яқиндан қараб кулгиси қистади: қандай бўлиптики, умана шу Сперанский ва унга боғлиқ бўлган ўз фаолиятдан бирон нарса чиқади деб ўйлаб юрган экан? Нечук шу Сперанский қилаётган барча ишларга бунчалик катта аҳамият бериб юрган экан? Князь Андрей у ердан жўнаб кетгандан кейин ҳам узоқ вақт Сперанскийнинг сохта ва совуқ кулгиси қулогидан кетмади.

Уйинга келгандан кейин князь Андрей шу тўрт ой ичида Петербургда кечирган ҳаётини худди бир янги нарсдай эслай бошлади. Ўзи тузган ҳарбий устав лойиҳасини, бу уставни тузиш учун кўп овора бўлганини, қанчадан-қанча китоб кўрганини, бошқа бир бемаъни устав ёзилиб, подшоҳга тақдим қилинганлиги учунгина бу уставни фақат маълумотга олиб, бу ҳақда ҳеч ким оғиз очмасликка ҳаракат қилганини эслади: Берг аъзоси бўлган комитетнинг мажлисларини эслади, бу мажлисларда комитет мажлисларини қай тартиб ва қандай формада ўтказилишига доир ҳамма масалалар ҳар томонлама ва узоқ муҳокама қилинганлигини, ишнинг моҳиятига алоқадор масалаларни эса мумкин қадар четлаб ўтишга ва қисқароқ муҳокама қилишга уринганликларини эслади. Князь Андрей қонун чиқариш соҳасида қилган ишларини, Рим ва француз қонунлари мажмуасидаги моддаларни бош кўтармай ўтириб таржима қилганини хотирлади ва ўзи ўзидан хижолат тортди. Сўнгра Богучаровони, у ерда нималар билан шуғулланганини, Рязанга борганини, мужикларни, оқсоқол Дронни ва параграфларга бўлиб, уларга шахс ҳуқуқи берганини эслади ва шунча вақтни шунақа бекорчи ишлар билан ўтказганига таажжубланди.

Эртасига князь Андрей шу вақтгача бормай юрган жойларига, шу жумладан, кейинги балда учрашиб яна ошнагарчилик бошлаган Ростовларникига борди. Князь Андрей Ростовларникига одамгарчилик юзасидангина эмас, балки тасаввурда гўзал хотирот қолдирган ўша шўх ва дилкаш қизни ўз уйида кўриш учун ҳам бормоқчи эди.

Ҳаммадан олдин уни Наташа қарши олди. Наташа уйда жўнгина кўк кўйлак кийиб юрган экан, князь Андрейнинг назарида Наташа бал кўйлагидан кўра бу кўйлакда чиройлироқ кўринди. Наташа ҳам, Ростовларнинг бутун хонадони ҳам князь Андрейни қадрдон одамдай очиқ юз билан қарши олишди.

Илгарилари князь Андрейнинг бу оилага унчалик шуши йўқ эди, энди эса буларнинг ҳаммаси кўзига яхши, содда ва меҳрибон кўринди. Петербургда кекса граф шу қадар меҳмондўст ва меҳрибон бўлиб қолган эдики, князь Андрей тушликни ташлаб кетишни ўзига эп кўрмади, «Ҳа, булар меҳрибон, ажойиб одамлар,— деб ўйлади Болконский,— лекин улар Наташалари қанчалик бебаҳо қиз эканлигини тушунмайдилар, албатта, аммо улар бежирим қувноқ бу гўзал қизнинг яна ҳам ажралиб туриши учун жуда мувофиқ бир муҳит ташкил қиладиган меҳрибон одамлар!»

Князь Андрей авваллари Наташа сиймосида ўзига буткул ёт бўлган, бегона бир олам борлигини сезар эди; бу олам унга маълум бўлмаган севинчлар билан тўла бўлиб, Наташани Отрадное хиёбонида учратган ва ойдин кечада деразадан овозини эшитган маҳалида унинг ғашига теккан эди. Ҳозир эса бу олам унинг ғашига ҳам тегмас, унинг учун бегона ҳам эмас, аксинча, энди унинг ўзи шу оламга қириб, янги бир лаззат топмоқда эди.

Тушликдан кейин Наташа князь Андрейнинг илтимоси билан клавиборд чалиб, ашула айтиб берди. Князь Андрей дераза олдида туриб, хонимлар билан сўзлашар экан, Наташанинг ашуласига қулоқ соларди. Князь Андрей сўзлаб туриб бирдан жим бўлди ва ўпкаси тўлганини сезди, у ҳеч қачон шу ҳолатга тушмаган эди. Князь Андрей ашула айтаётган Наташага қарадию юрагида аллақандай янги ва ёқимли бир ҳис пайдо бўлди. У хушбахт ва шу билан бирга

маҳзун, йиғлагудай ҳеч нарса бўлмаса ҳам йиғлашга тайёр эди. Нима учун йиғлаши керак? Илк муҳаббати учунми? Кичкина княгиня учунми? Орзу-армонлари ушалмай қолгани учунми?.. Қелажакка бўлган умидлари учунми?.. Бу саволларга «ҳа» деса ҳам бўларди, «йўқ» деса ҳам. У асосан бир нарса учун йиғлагиси келарди. Бу ҳам бўлса ўзида бўлган аллақандай ниҳоят даражада азим ва мубҳам бир нарса билан ўзидай ва ҳатто Наташадай кичик ва жисмоний нарса ўртасидаги даҳшатли қарама-қаршилиқни тўсатдан сезиб қолганлиги эди. Мана шу қарама-қаршилиқ Наташа ашула айтаётган вақтда уни ҳам изтиробга солар, ҳам хурсанд қилар эди.

Наташа ашулани айтиб бўлиши билан князь Андрейнинг олдига келди, овозим сизга ёқдим, деб сўради. У сўрашга сўради-ю, кейин буни сўрашнинг ҳожати йўқлигини сезиб хижолат бўлди. Князь Андрей Наташага қараб табассум қилди ва унинг ашуласи ҳам бошқа ҳамма ишлари сингари ёққанини айтди.

Князь Андрей Ростовларникидан кечаси хийли бевақт қайтди. У ётмоқчи бўлиб, ўринга кирдию қарасаки, уйқуси келадиган эмас. У гоҳ шам ёқиб тўшағида ўтирар, гоҳ ўрнидан турар, уйқуси қочгани малол келмай яна чўзилар, худди дим уйдан ёруғ дунёга чиққандай таъби очиқ ва дили равшан эди. Ростовани яхши кўриб қолгани ҳаёлига ҳам келмас ва уни ўйламас эди ҳам. У Наташани ҳаёлидагина тасаввур қилар ва шунинг учун ҳам бутун ҳаёти кўзига буткул бошқача бўлиб кўринар эди. «Ҳаёт барча севинчлари ила менинг қаршимда ўз қучоғини очиб турганда мен нимадан кўрқиб ўтирибман, нима учун бутор ва берк рамкада ташвиш тараддуд билан овора бўлиб юрибман?» — дер эди ўзича. У хийла вақтдан бери биринчи марта келажак учун қувончли режалар туза бошлади: У ўз-ўзича, ўғлининг тарбияси билан машғул бўлиш, мураббий топиб, ўғлини унга топшириш, кейин истеъфога чиқиб, чет элга бориш, Англия, Швейцария, Италияни томоша қилиб келишга қарор қилди. «Модомки ўзимни шунча бардам ва ёш сезарканман, ўз эркимдан фойдаланишим керак, — дер эди ўзича. — Бахтли бўлиш учун бахтга ишониш керак, деб Пьер тўғри айтган эди; мана энди мен шунга ишондим. Ўлганларни ўликлар кўминисин, тирик бўлгандан кейин яшамоқ, хушбахт бўлмоқ керак», — деб ўйларди князь Андрей.

Бир куни эрталаб полковник Адольф Берг Пьер ҳузурига келди. У оҳорли мундир кийган, подшо Александр Павловичга тақлид қилиб қўйилган чекка сочлари мойланган эди. Пьер Москва ва Петербургда ҳаммани таниганидек буни ҳам танир эди.

— Мен ҳозиргина рафиқангиз графиня ҳузурларига кирган эдим. Илтимосимни рад қилганларига кўп хафа бўлдим. Сиз рад қилмассиз деган умиддаман, граф,— деди у кулумсраб.

— Қандай илтимос экан, полковник? Буюринг.

— Мен, граф, янги ҳовлига кўчиб, буткул жойлашиб олдим,— деди Берг, афтидан, бу хабар бошқаларга ҳам ёқади деган ўйда,— шунинг учун ҳам истардимки, ўзим ва оилам таниш-билишларини чақирсам. (У яна ҳам мулойимроқ жилмайди). Мен сўрар эдимки, графиня икковларингиз лутф кўрсатиб, уйимга бир пиёла чой ва кечки тасмга ташриф буюрсаларингиз...

Фақат графиня Елена Васильевнагина аллақайдаги Бергларникига боришни ўзига муносиб кўрмай, шундай таклифни бағри қаттиқлик билан рад қила оларди. Берг нима учун беш-олтита кўзга кўринган кишиларни таклиф қилаётганини, нима учун буларнинг боришидан хурсанд бўлишини, нима учун картабозлик ва шунга ўхшаш бе-маза ишлардан пулни аяса ҳам, яхши одамлар учун борини аямаслигини шундай бир тарзда гапирдики, Пьер унинг таклифини рад қила олмади ва боришга ваъда берди.

— Агар ҳаддим сиғса, айбга буюрмасинлар айтиб қўяй, граф, ўнта кам саккизда етиб борсангиз, ўтириш ёмон бўлмас, менинг генералим ҳам келади. У менга жуда меҳрибон. Овқатланамиз, граф. Илтифотингизни дариф тутманг, граф.

Пьер одатда бирон жойга борса, ҳамиша кечикиб борарди, лекин бугун ўнта кам саккиз ўрнига, Бергларникига чоракам саккизда етиб борди.

Берглар зиёфат ҳозирлигини кўриб, меҳмонларни қабул қилишга тайёр бўлиб ўтиришган эди.

Янги мебеллар қўйиб, кичкина-кичкина ҳайкал ва картиналар билан безатилган янги, озода ва ёруғ кабинетда Берг хотини билан ўтирган эди. Янгигина мундир кийган Берг хотини ёнида ўтириб унга, ҳамиша ўзингдан юқори-роқ одамлар билан ошначилик қилишинг мумкин ва шундай

қилиш керак, чунки ўшандагина бу ошначилиқнинг нашъ-аси бўлади, деб тушунтирарди.

— Бирон нарса ўрганасан, бирон ҳожатингни чиқарасан. Мана, қара, мансабга дастлаб қадам қўйганимдан буён қандай яшаб юрибман. (Берг умрини йил билан эмас, балки олган олий мукофотлари билан санарди). Ўртоқларим ҳали ҳеч нарсада йўқ, мен бўлсам бугун-эрта полк командири бўламан. Мана, сизга эр бўлиш шарафига ноил бўлдим (у ўрнидан туриб, Веранинг қўлини ўпди ва энгашиб гиламнинг қат бўлиб қолган бурчини тузатди). Мен буларга қандай қилиб эришдим? Асосан ким билан ошна бўлишни билишим орқасида. Турган гап, баҳиммат ва пишиқ бўлиш керак.

Берг заиф хотиндан устун эканлигига мағрур бўлиб, кулумсиради ва дилкаш хотинининг ҳарқалай эркакларни эркак қиладиган фазилат нимадан иборатлигини тушунмайдиган заиф бир аёл эканини ўйлаб жим бўлди, Вера ҳам ўз навбатида яхши ва баҳиммат эридан устун эканлигига мағрур бўлиб кулумсиради. Веранинг назарида Берг ҳам бошқа эркаклар сингари ҳаётни янглиш тушунарди. Берг ўз хотинига қиёс қилиб ҳамма хотинларни заиф ва ақли калта деб ҳисобларди. Вера эса ўз эрига қиёс қилиб ҳамма эркаклар фақат ўзларини ақлли деб ҳисоблашади-ю, лекин аслида эса балони ҳам билишмайди, гердайган, худбин бўлишади, деб ўйларди.

Берг ўрнидан турди-да, катта пулга сотиб олган тўр рўмоли ғижим бўлмасин деб хотинини жуда эҳтиёт билан қучоқлади ва лабининг қоқ ўртасидан ўпди.

— Фақат шунга эҳтиёт бўлиш керакки, дарров бола бўлиб қолмасин,— деди у фикрини беихтиёр давом этдириб.

— Ҳа,— деди Вера,— мен ҳам буни сира истамайман. Жамият учун яшамоқ лозим.

— Княгиня Юсупованинг рўмоли ҳам худди шунақа эди,— деди Берг хушҳол табассум билан тўр рўмолни кўрсатиб.

Шу чоқ, граф Безухов келди, деб хабар қилишди. Эрхотин ҳар қайсиси, ўзича граф меннинг рўй-хотирим учун келди, деб ўйлаб бир-бирига мағрур табассум билан қаради.

«Мана, ошна-оғайни орттира билишнинг шарофати,— деб ўйлади Берг,— мана, ўзини тута билиш шарофати!»

— Фақат сендан илтимос,— деди Вера,— мен меҳмонларни овунтириб ўтирганимда, сен гапимни бўлма,

чупки мен кимни нима билан овунтиришни, қандай суҳбатда нима гап гапиришни ўзим биламан.

Берг ҳам кулумсиради.

— Унақа бўлмайди-да, баъзан эркакларга эркакча гап ҳам керак бўлади ахир,— деди у.

Пьерни янгигина бир меҳмонхонага олиб киришди. Меҳмонхона жуда озода, стол-стуллар эса шундай симметрия билан қўйилган эдики, бу симметрияни бузмасдан бирон жойга ўтиришнинг иложи йўқ эди. Шунинг учун ҳам Берг бу симметрияни ўзи бузишга кўзи қиймади шекилли, диванга ва креслога ўтириш билан бу симметрияга нуқсон етказиш ихтиёрини азиз меҳмоннинг ўзига ҳавола қилди. Пьер симметрияни бузиб, стулни берироқ сурди. Шундан кейин Берг билан Вера бир-бирларига сўз бермай, меҳмонни гапга солиб, зиёфатни бошлаб юборишди.

Пьерни француз элчихонаси тўғрисида гапга солиш керак деган ўй билан Вера дарров шу тўғрида гап бошлади. Берг эркакча гап ҳам лозим деган мулоҳаза билан хотинининг сўзини бўлиб, Австрияга қарши урушдан гап очдию умумий гапни қўйиб, беихтиёр ўзига доир гапга ўтди: у Австрия юришига иштирок қилиш тўғрисидаги таклифни, бу таклифни нима учун рад қилганини айтиб берди. Гарчи сўзлар бир-бирга қовушмаётган, Вера эрининг суҳбатга аралашганидан жаҳли чиқаётган бўлса ҳам меҳмоннинг битта бўлишидан қатъий назар, эр-хотин зиёфатимиз яхши бошланди, бизнинг зиёфат ҳам айнан бошқа зиёфатларга ўхшайди: мана, чой ичиб, туппа-тузук суҳбат қуриб, шам ёқиб ўтирибмиз, деб бениҳоя хурсанд эди.

Қўп ўтмай Бергнинг қадрдон ўртоғи Борис келди. У Берг ва Вера билан муомалада ўзини юқори ва каттароқ тутарди. Борисдан кейин бир хоним билан полковник, ундан кейин генералнинг ўзи ва ундан кейин Ростовлар келишди-ю, зиёфат расмана зиёфатлардай бўлиб қолди. Берг билан Вера меҳмонхоналарида мунча одам йиғилганини кўриб, ғовур-ғувурни, кўйлаklarнинг шитирлашини эшитиб, таъзим-тавозеларни кўриб, лабларидан табассум аримасди. Зиёфат ҳақиқий зиёфатнинг ўзи эди; айниқса уйни мақтаган, Бергнинг кифтига қоқиб қўйган, карта ўйнайдиган столни ўрнаштириброқ қўйиш учун оталарча амр берган генерал ҳам киройи генерал эди. Генерал меҳмонлар ичида ўзидан кейин энг мўътабар меҳмон — граф Илья Андреичнинг ёнига келиб ўтирди. Қариялар қариялар билан, ёшлар ёшлар билан суҳбатда, уй бекаси эса Панин-

ларнинг зиёфатидаги сингари кумуш саватчада печенье қўйилган чой столи ёнида ўтирар, хуллас, бу зиёфат бош-қаларнинг зиёфатидан сира қолишмас эди.

XXI

Пьер энг муҳтарам меҳмонлардан бири сифатида карта столига Илья Андреич, генерал ва полковник билан бирга ўтириши керак эди. Пьер Наташа билан рўпара ўтириб қолди ва балдан буён унинг қанчалик ўзгарганини кўриб ҳайрон бўлди. Наташа хомуш ўтирар эди: у балга борган кундагидай гўзал эмас, ўзини ҳамма нарсага нисбатан бунчалик ювош ва лоқайд тутмаса, эҳтимол хунук ҳам бўлиб кўринарди.

«Нима бўлдийкин унга?» — деди ўзича Пьер Наташага қараб. Наташа чой столи олдида, опасининг ёнида ўтираркан, ёнига келиб ўтирган Бориснинг саволларига юзига ҳам қарамай, истар-истамас жавоб берар эди.

Устма-уст бир нечта мос карта ташлаб ва ҳарифининг толеига кўпроқ карта кўтаришга мажбур бўлиб қолган Пьер босилган карталарини йиғиштириб оларкан, биров уйга кирганини ва саломлашаётганини эшитиб яна Наташага қаради.

«Нима бўлдийкин бу қизга?» — деди яна ҳам кўпроқ таажжубланиб.

Қириб келган киши князь Андрей эди. У Наташанинг рўпарасида навозишли меҳрибон бир қиёфада туриб, унга алланима дейётган эди, Наташа бошини сал кўтарган, қипқизариб кетган, афтидан, ички ҳаяжонини яширишга уриниб, князь Андрейга қараб турарди. Унинг қалбида илгари сўнган ўт яна ёна бошлади. У яна бутунлай ўзгариб кетди. Яна ўша балдаги сингари очилиб, чиройли бўлиб қолди.

Князь Андрей Пьернинг олдида келди. Пьер дўстининг юзида илгари бўлмаган бир ёшлик ифодасини кўрди.

Пьер карта ўйнаётганида бир неча марта жойини алмаштириб, гоҳ Наташага орқасини ўгириб, гоҳ рўпарама-рўпара ўтирди ва олти ўйин давомида Наташа ва дўстини кузатди.

«Буларнинг ўртасида катта бир гап бўлаётганига ўхшайди» — деган ўй Пьернинг кўнглидан ўтди, севинчли, шу билан бирга аламли ҳис уни ҳаяжонга солди ва ўйиндан хаёлини олиб қочди.

Олти ўйиндан кейин генерал: «Шу ҳам ўйин бўлдими?»

деб ўрнидан турди-ю, Пьер қутулди. Наташа бир чеккада Соня ва Борис билан суҳбатлашиб ўтирган эди. Вера назокатли жилмайиб, князь Андрей билан алланима ҳақида гаплашаётган эди. Пьер дўстининг олдига келди-да, гапларнинг махфий эмасми, деб сўрагандан кейин, улар ёнига ўтирди. Вера князь Андрейнинг Наташага қараётганини пайқаб, зиёфатда, ҳақиқий зиёфатда ишқ-муҳаббат тўғрисида имо-ишоралар бўлиши шарт, деган мулоҳаза билан князь Андрейни холи топиб, умуман муҳаббат ҳақида ва ўз синглиси ҳақида гап бошлади. Вера шундай ақлли(князь Андрейни у шундай ақлли деб биларди) меҳмон билан гаплашганда ўзининг бутун дипломатик санъатини ишга солиши керак эди.

Пьер буларнинг олдига келганида Вера мамнуният ва мароқ ила гап сотиб ўтирар, князь Андрей эса уялинқи-рагандай (уни бу ҳолатда жуда кам учратиш мумкин эди) кўринарди.

— Сиз бу ҳақда нима дейсиз? — дер эди Вера хиёл табассум билан.— Сиз одамни бир кўришда танийсиз, князь. Натали тўғрисида қандай фикрдасиз? Бир кишига абадий кўнгил қўя қолармикин, бошқа хотинларга ўхшаш (Вера ўзини кўзда тутарди) бировни бир марта яхши кўриб, ўлгунча ўшанга содиқ бўла олармикин? Мен шундай севгини ҳақиқий севги деб биламан. Сиз нима дейсиз, князь?

Князь Андрей истехзоли табассум билан:

— Мен синглингизни яхши билмайман,— деб жавоб берди ва шу табассум билан ўзининг уялинқи-раганини яширмоқчи бўлди.— Шунинг учун ҳам бундай нозик саволга жавоб беришдан ожизман. Мен шу нарсани пайқадим: хотин киши эркакка қанчалик камроқ ёқса, шунчалик содиқроқ бўлади,— деб илова қилиб қўйди ва шу пайт олдига келган Пьерга қаради.

— Ҳа, рост айтасиз, князь, замонамизда,—деб давом этди Вера (ўзларини замонимизнинг хусусиятларини билган ва унга баҳо берган, замонамиз деган сўзни такрорлашни яхши кўрадиган ва замон ўтиши билан одамларнинг хислати ўзгаради деб гумон қилган маҳдуд кишилар сингари замонамизни эслаб), замонимизда қизнинг эрки шунчаки, *le plaisir d'être courti sée*¹ кўпинча унинг ҳақиқий муҳаббатини босиб кетади. *Et Nathalie, il faut l'avouer,*

¹ Бифовнинг диққатини жалб этиш истаги.

у est très sensible.¹ Веранинг яна Наташадан гап очгани князь Андрейга ёқмади, афтини буриштириб, ўрнидан турмоқчи бўлган эди, бироқ Вера яна ҳам позикроқ табассум билан гапини давом эттираверди.

— Менимча, ҳеч бир қизга шунчалик кўп киши хуштор бўлмагандир, — дерди Вера. — Лекин шу кунгача унга ҳеч ким унча ёққан эмас. Сизнинг хабарингиз бор-а — деди у Пьерга қараб, — *entre nous*,² ҳатто *dans le pays du tendre*³ шундай суйкумли *cousin* Борис ҳам унга ёқмайди.

— Сиз Борис билан дўстсиз-а? — деди князга Вера.

— Ҳа, мен уни танийман...

— У болалигида Наташани яхши кўриб қолганини сизга айтган ҳамдир?

— Болаликда бир-бирларини яхши кўришганмиди? — деб сўради князь Андрей тўсатдан қизариб.

— Ҳа. *Vous savez entre cousin et cousin et cousine cette intimité mène quelquefois à l'amour: le cousinage est un dangereux voisinage. N'est-ce pas?*⁴

— Шубҳасиз, шундай, — деди князь Андрей ва тўсатдан гайри-табiiй жонланиб Пьерга: «Сен ҳам Москвадаги эллик ёшли аммаваччаларингдан ҳушёр бўл», — деб ҳазиллаша бошлади ва ҳазиломуз сўзлар ўртасида уни қўлтиқлаб, бир четга олиб кетди.

Дўстининг бирдан жонланиб кетганлигига ажабланган ва ўрнидан тураётганида Наташага назар ташлаганини пайқаган Пьер:

— Хўш, нима гап ўзи? — деб сўради.

— Мен сен билан бир нарса ҳақида гаплашмоқчи эдим, — деди князь Андрей. — Сен бизларнинг заифона қўлқопимиздан хабардорсан (у масонлик қўлқопи ҳақида гапирмоқчи эди. Бу қўлқоп масонлик жамиятига янги аъзо бўлиб кирган кишиларга ўзлари севган хотинларга тақдим қилишлари учун берилади). Мен... Қўй, кейин айтаман... — У кўзлари бежо, ўзи бссаранжом бир ҳолда Наташанинг олдига борди ва унинг ёнига ўтирди. Пьер князь Андрей

¹ Шунини эътироф этиш керакки, Наталья бу хусусда жуда ҳассосдир.

² Гап орамизда қолсин - ку.

³ Назокат оламида бўлган.

⁴ Биласизми, аммаваччаю - холавачча ўртасидаги дўстлик кўпинча муҳаббатга айланади ҳам. Аммаваччаю-холаваччалик хавфли нарса, Шундай эмасми?

Наташадан бир нима сўраганини ва Наташа қизариб жавоб бераётганини кўриб турарди.

Бироқ шу онда Берг Пьернинг олдига келди ва Испания тўғрисида генерал билан полковник ўртасида бўлаётган баҳсу мунозарага қўшилишини сўраб, уни ҳол-жонига қўймади.

Берг ўзида йўқ, хурсанд ва хушбахт, оғзи қулоғида эди. У бераётган зиёфат жуда яхши ва ўзи кўрган бошқа зиёфатларга айнан ўхшарди. Хонимларнинг нозик суҳбатлари ҳам, карта ўйини ҳам, ҳар замон баланд овоз билан гапириб қўйиб, карта ўйнаб ўтирган генерал ҳам, самовар ҳам, печенье ҳам, хуллас, ҳаммаси ҳам бўлак зиёфатларга ўхшарди; лекин бошқа зиёфатларда кўриб юрган ва таассуф қилмоқчи бўлган бир нарсагина етишмас эди холос. Бу ҳам бўлса эркакларнинг ўзаро баланд овоз билан суҳбатлашишлари ва бирон муҳим ва бамаъни нарса ҳақида баҳсу мунозара қилишлари эди. Ниҳоят генерал шундай суҳбатни бошлади ва Берг Пьерни худди шу суҳбатга тортди.

XXII

Князь Андрей эртаси граф Илья Андреичнинг таклифи билан Ростовларникига тушликка борди ва бутун кунни ўша ерда ўтказди.

Князь Андрей ким туфайли келганини ҳамма сезиб турарди, у ҳам тортинмасдан куни бўйи Наташа билан бирга бўлишга ҳаракат қилди. Чўчиган, шу билан бирга хурсанд ва хушнуд бўлиб кетган Наташанигина эмас, балки бутун уйдагиларнинг юраги бўлажак аллақандай муҳим ишдан гўлгулага тушган эди. Князь Андрей Наташа билан суҳбатлашиб ўтирганда графиня уларга маҳзун ва жиддий назар ташлар, мабода князь Андрей қарагудек бўлса, дарров ўзини ҳеч нарсани пайқамаганга солиб, арзимаган бирон гапни бошлаб юборар эди. Соня Наташанинг олдидан кетгани ботинолмас ва шу билан бирга унинг князь Андрей билан гаплашиб ўтиришига халал беришдан қўрқар эди. Наташа князь Андрей билан бирпас ёлғиз қолса, унинг бирон нарса дейишидан қўрқиб, ранг-қути ўчарди. Князь Андрей ўзининг жасоратсизлиги билан Наташани ҳайратда қолдирди. Наташа князь Андрей бир нима демоқчи бўлаётганини, лекин айтишга тили бормай, жасоратсизлик қилиб ўтирганини сезар эди.

Кечкурун, князь Андрей кетгандан сўнг, графиня Наташа олдига келди ва шивирлаб сўради:

— Хўш, нима бўлди?

— Ойижон, худо ҳақи, қўйинг, ҳозир мендан ҳеч нарса сўраманг. Буни айтиб бўлмайди,— деди Наташа.

Бироқ шундай бўлса ҳам шу кеча Наташа дам ҳаяжонга тушиб, дам қўрқиб, кўзларини бир нуқтага тикиб онасининг тўшагида узоқ ётди. Онасига гоҳ князь Андрей мақтаганини, гоҳ чет элга бормоқчиман деганини, гоҳ бу ёз қаерда турасиз, деб сўраганини, гоҳ Борис тўғрисида савол берганини гапирди.

— Лекин мен ҳеч қачон... ҳеч қачон бундай ҳолатга тушмаган эдим! — дерди у.— Унинг олдида мени сур босади, унинг олдида мени ҳамиша ваҳима босади. Нега бундай бўларкинман? Ўшанақа бўлганда, шунақа бўлармикин-а? Ойи, ухладингизми?

— Йўқ, жонгинам, мени ҳам ваҳима босаяпти,— деди онаси.— Бор, ёт!

— Барибир уйқим келмайди. Ҳозир ухлаб бўларканми? Ойи, ойижон, ҳеч қачон бу аҳволга тушмаган эдим-ку! — деди Наташа ўзида пайдо бўлган ҳиссиётдан таажжубланиб ва қўрқиб.— Ҳеч хаёлимизга келганмиди?..

Наташа князь Андрейни илк дафъа Отрадноеда учратган чоғидаёқ яхши кўриб қолгандай бўлган эди. У шундай кутилмаган ва ажойиб бахтдан, яъни ўшанда танлаган (бунга амин эди) кишисини яна учратганидан ва назарида унга ҳозир ёқиб қолгандай бўлганидан гўё қўрқарди. «Биз шу ердалигимизда Петербургга келиб қолганини қара-я! Балда учрашиб қолганимизни қара-я! Тақдир экан-да, тақдир. Бу ишларнинг ҳаммаси тақдири азалдан, ўшанда, биринчи марта кўрганимда юрагим жиз этган эди».

— Яна нималар деди? Бу қанақа шеър экан? — деди графиня хаёл суриб, князь Андрей Наташанинг альбомига ёзган шеърни эсларкан.

— Ойи, у бева-ку, айб бўлмасмикин?

— Қўйсанг-чи бунақа гапларни, қизим, худо дегин, *Les mariages se font dans les cieux.*¹

— Ойижон, азизим, меҳрибоним, мен сизни қандай яхши кўраман, мен қандай хушбахтман! — деб Наташа ҳаяжон ва хурсандлигидан йиғлаб, онасини қучоқлади.

Худди мана шу пайт князь Андрей Пьернинг уйида На-

¹ Эр-хотинлик худонинг иродаси.

ташага бўлган муҳаббатини ва уни олишга жазм қилганлигини дўстига сўзлаб ўтирарди.

Шу кунги графиня Елена Васильевна уйида тантанали катта зиёфат бўлиб, бу зиёфатга француз элчиси, яқин кунлардан бери графинянинг уйига серқатнов бўлиб қолган шаҳзода, яна бир қанча маълум ва машҳур хоним ва эркаклар келишган эди. Пьер пастда эди. У залларни айланиб, ўзининг ўйчан-паришонлиги ҳамда кайфсизлиги билан меҳмонларнинг ҳаммасини ҳайратда қолдирди.

Пьер балга борган кундан буён ўзини оғир бир умидсизлик чулғаб олаётганини сезар ва бор кучи билан бунга қарши курашишга тиришар эди. Шаҳзода унинг хотинига яқинлаша бошлаган пайтданоқ Пьер тўсатдан камергерлик рутбасига кўтарилади ва шу кундан эътиборан у киборлар суҳбатида бош кўтара олмайдиган, номус қиладиган, дунё ўзи фоний деган илгариги кўнгилсиз ўйлар тез-тез хаёлига келадиган бўлиб қолди. Айни замонда у иззат қилиб юрган Наташа билан князь Андрей орасидаги муносабат, ўз аҳволи ва дўстининг бунга тамоман қарама-қарши бўлган аҳволи унинг кўнгилсиз кайфиятини яна ҳам кучайтириб юборди. Пьер ўз хотинини қанчалик ўйла-масликка тиришса, Наташа билан князь Андрейни ҳам шунчалик ўйла-масликка тиришарди. Унинг назарида яна абадиятга нисбатан ҳамма нарса пуч, бебақо кўринар, унинг қаршисида яна: «нечув» деган савол турар эди. Шунинг учун ҳам у мана шунақа кўнгилсиз хаёлларни ўзидан узоқлаштириш умидида кечаю-кундуз масонларга оид ишлар билан шуғулланарди. Соат ўн бирларда Пьер графинянинг ётоғидан чиқиб, эгнида эски халат, папирос тутунига тўлиб кетган пастаккина болохонада, ёзув столи кетига ўтириб Шотландия масонларига оид актларини кўчираётганда кимдир кириб келди. Бу одам князь Андрей эди.

Пьер малюл келгандай:

— Э, сазмисиз! — деди паришонлик билан. — Мен ишлаб ўтирибман, — деб дафтарини кўрсатди. Унинг авзойи ўз ишига дунёнинг кулфатидан овунай деб қараган бахтсиз кишиларга ўхшарди.

Князь Андрей гул-гул очилган, бениҳоят хурсанд ва ҳаёт шавқидан яшарган чехра билан дўсти қаршисида турдида, ўз бахтига фарқ бўлгани учун Пьернинг қайғули кайфиятини ҳам пайқамай, унга табассум қилди.

— Биласанми, дўстим,— деди у,— кеча мен сенга бир гап айтмоқчи эдим, бугун шунинг учун келдим. Мен ҳеч қачон шундай ҳолатга тушмаган эдим. Ошиқман, дўстим, ошиқ.

Пьер бирдан чуқур хўрсиндию оғир гавдасини князь Андрей ёнидаги диванга ташлади.

— Наташа Ростовагами, а? — деди у.

— Ҳа, кимга бўлардим бўлмаса? Мен ҳеч қачон бунга ишонмас эдим, бироқ бу ҳис мени енгди. Кеча мен азоб ва изтироб чекдим, лекин шу азоб ва изтиробимни дунёда ҳеч нарсага алиштирмайман. Илгариги ҳаётим ҳаёт эмас экан. Энди кўраётибман, лекин усиз бу ҳаёт ҳаёт эмас. Аммо у мени сева олармикин? Мен ундан хийла каттаман... Нега индамайсан?..

— Менми? Менми? Мен сизга айтмовдимми,— деди бирдан Пьер ва ўрнидан туриб, нари-бери юра бошлади.— Мен ҳамма вақт шуни ўйлаб юардим... Бу шундай гўзал ва бебаҳо қизки... Бунақа қиз оламда йўқ... Мен сизга айтсам, дўстим, у-бу деб ўтирмасдан, шу қизга уйланинг, уйланаверинг. Мен амниманки, дунёда сиздан бахтли одам бўлмайди.

— Наташа нима деркин?

— Наташа сизни севади...

— Бўлмаган гапларни қўй...— деди князь Андрей Пьернинг кўзларига табассум билан боқиб.

— Севади, биламан,— деди Пьер қаҳр билан бақриб.

— Шошма, аввал сўзимга қулоқ сол,— деди князь Андрей унинг қўлидан ушлаб, гапдан тўхтатар экан:— Сен менинг ҳолатимга тушунаёпсанми? Юрагимдаги бор нарсани ҳозир бировга айтиб бермасам бўлмайди.

— Ҳа, хўп, хўп, айтинг, кўп хурсанд бўламан,— деди Пьер. Дарҳақиқат унинг юзи ўзгариб, ажинлари йўқолди ва хурсандлик билан князь Андрейнинг сўзларига қулоқ солди. Князь Андрей аввалги князь Андрей эмас, у ўзгарган ва тамоман бўлак одам бўлиб қолгандай эди. Қани унинг бурунги қайғу-ҳасратлари, ҳаётга нафрат ва умидсизликлари? Князь Андрей сирини ботиниб айтиши мумкин бўлган бирдан-бир одам Пьер эди, шунинг учун ҳам у юрагида бор гапни дўстига бирма-бир айтиб берди. У гоҳ узоқ келажакни ўйлаб, дадил ва осон режалар тузар, отасининг инжиқлигини деб ўзини бахт-саодатдан маҳрум қилолмаслиги, шу никоҳга ва хотинини ҳурмат қилишга отасини қандай кўндириши, ёки ундан розилик сўраб ўтир-

масдан уйланавериш тўғрисида гапирар, гоҳ ўзига боғлиқ бўлмаган аллақандай бу янги туйғуга ҳайрон бўларди.

— Агар биров, сен шунчалик яхши кўриб қолишинг мумкин, деса ишонмас эдим,— дерди князь Андрей.— Бу аввалги ҳисларимга сира ўхшамайди. Бутун дунё менинг учун ҳозир икки бўлакка бўлинган: бир бўлагиди — Наташаю у билан бирга бутун бахт-саодат, умид-орзу, ёруғлик; иккинчи бўлагиди, у бўлмаган бўлагиди — бутун умидсизлик, маъюслик ва зулумот...

— Қоронғилик ва зулмат,— деди Пьер такрорлаб.— Рост, рост, мен бунга тушунаман.

— Мен ёруғликни севмасдан туролмайман, қандай қилай! Мен бунга жуда хурсандман. Гапимга тушунаёпсанми? Менинг бахтимдан хурсанд эканлигингни билиб турибман.

— Ҳа, шундай, шундай,— деди юрак-бағри эзилган Пьер дўстига маҳзун боқиб. Пьернинг кўзига князь Андрейнинг бахти шунчалик ёруғ кўринса, ўз бахти шунчалик қора кўринар эди.

XXIII

Уйланиш учун отасининг розилигини олиши керак эди, шунинг учун князь Андрей эртасига отаси олдига жўнаб кетди.

Отаси юзаки вазминлик билан бўлса ҳам, ичдан унинг сўзларига қаҳру газаб билан қулоқ солди. Қари князь умри тугаб қолган чоғда биров ҳаётини ўзгартирмоқчи ва бу ҳаётга бирон янгилик киргизмоқчи бўлаётганини сира тасаввур қилолмас эди. «Шу қолган умримни ўз истагимга мувофиқ ўтказишга қўйсалару, мендан кейин истаганларини қилаверсалар бўлмас эканми?— дер эди ўзинча чол. Лекин ўғли билан гаплашганда жуда муҳим бўлган вақтлардагина ишлатадиган дипломатиясини ишга солди. Ўзини хийла оғир тутиб, ҳамма нарсани муҳокама қилди.

Биринчидан, Ростовлар оиласи асл-насаби, мол-мулки ва иззат-обрўйига қараганда князь Андрейга муносиб эмас эди. Иккинчидан, князь Андрейнинг бу ёшлиги илк ёшлиги эмас ва саломатлиги ҳам заиф (чол буни жуда таъкидлади), қиз эса жуда ёш. Учинчидан, боласи бор, уни ёшгина бир қизнинг қўлига топшириб қўйиш жуда жабр. Тўртинчидан, ниҳоят, деди чол ўғлига истеҳзоли назар

ташлаб, «Илтимосим шуки, шу ишни бир йил кейинга қолдириб, аввал чет элга бор. Даволан, князь Николга бирон немис мураббий топиб кел, буни ўзинг ҳам орзу қилиб юрар эдинг, ана ундан кейин, агар муҳаббатнинг, эҳтиросинг ҳеч қўймаса кучли бўлса, майли, уйлан. Менинг сўнгги сўзим шу, билиб қўй...» — қари князь ўз қарориди қағий эканлигини кўрсатадиган бир оҳанг билан сўзини тамом қилди.

Чол бу гапларни айтганда икки нарсани: ё бу муҳаббат бир йилга тоб беролмаслигини, ёки унгача ўзи ўлиб кетишни кўзда тутиб айтганини князь Андрей билиб туради, шунинг учун ҳам отасининг хоҳишини бажо келтиришга қарор берди: Наташанинг қўлини сўраб, тўйни келаси йилга қолдирмоқчи бўлди.

Князь Андрей Ростовларникига сўнг дафъа борганидан кейин уч ҳафта ўтгач, Петербургга қайтди.

Наташа онаси билан сўзлашган кунининг эртаси куни бўйи. Болконскийга кўз тутди, лекин ундан дарак бўлмади. Эртасига, индинига кутди, князь Андрей келмади. Пьер ҳам келмади. Наташа князь Андрейнинг отаси олдига борганидан беҳабар, унинг бедарак бўлиб кетишига ҳайрон эди.

Уч ҳафта шу зайлда ўтди. Наташа бирон ёққа боришни истамас эди. У кўнгли гаш, худди бир нарсасини йўқотгандай хонама-хона юрар, кечалари эса онасининг ҳам олдига бормасдан яшириқча йиғлар эди. У ҳар нарсага қизариб-бўзариб кетар ва аччиғи келарди. Назарида ҳамма унинг умидлари пучга чиққанини билгандай, шунга кулаётган ва унга ачинаётгандай туюларди. Унинг ички лард алами нақадар зўр бўлса ҳам мана бу нафсоният алами унинг бир дардини минг лард қилаётган эди.

Бир куни у графиня олдига кириб, бир нима демоқчи бўлди-ю, бирдан йиглаб юборди. Унинг кўз ёшлари нима учун таъзир еганини билмаган ва кўнгли тўлиб кетган гўдакнинг кўз ёшига ўхшар эди.

Графиня Наташани овута бошлади. Наташа онасининг сўзларига аввал жим қулоқ солиб ўтирган эди, кейин тўсатдан унинг сўзини бўлди.

— Қўйинг, ойи, мен уни ўйлаётганим ҳам йўқ. Ўйлашни ҳам истамайман! Шундай келиб юрган эди, келмай қўйди холос...

У овози қалтираб кетиб, бир йиғлағудай бўлди-ю, лекин ўзини қўлга олди ва осудалик билан давом этди:

— Мен ҳеч эрга тегмоқчи ҳам эмасман. Ундан қўрқаман.

Энди сира, сира эсимга келмайди...

Шу гаплардан кейин эртасига Наташа эрталари хурсандлик бағишлагани учун ўзига ёқиб, эсида қолган эски кўйлагини кийди ва балдан буён тарк қилган ҳаёт йўсунини бошлаб юборди. Чой ичиб бўлгандан кейин у кучли акс садо бергани учун яхши кўриб қолган залига кирди ва ашула машқ қила бошлади. Биринчи дарсни тамом қилгандан кейин залнинг ўртасига келиб тўхтади ва ўзига жуда ёқиб қолган бир мусиқий парчани такрорлади. Бўш зални тўлдириб юбориб, кейин аста-секин бу қўнғироқдай (ўзи учун эса ногаҳоний туюлган) овозга суюниб қулоқ солди ва тўсатдан хурсанд бўлиб кетди. «Бу тўғрида мунча ўйлашнинг ҳожати йўқ, шундай ҳам яхши» — деди у ичида ва ғижирлайдиган паркет полда оддий қадам ташламасдан дам пошнаси ва дам оёғи учида (оёғида яхши кўрадиган кавиши) залнинг у ёғидан-бу ёғига юра бошлади ва худди ўз овозига севиниб қулоқ солгандай товоннинг тапиллашига, оёқ учининг ғичирлашига хурсанд бўлиб қулоқ солди. Ойна олдидан ўта туриб, ойнага қаради. Унинг юзи ойнада гўё: «Мана мен! Кўп яхши! Менга ҳеч кимнинг кераги йўқ», — деб турарди.

Лакей кириб зални йиғиштирмоқчи бўлган эди, Наташа ижозат бермади, унинг кетидан эшикни беркитиб олиб, яна зал бўйлаб юра бошлади. Шу кундан бошлаб у янз илгариги ҳолатига, ўзини севадиган ва ўзига-ўзи мафтун бўладиган ҳолатига қайтди. Наташа учинчи бир шахс, эркак зоти номидан ўзига-ўзи: «Жуда гўзал қиз-да бу Наташа! Ўзи ёш, чиройли, хушовоз, ҳеч кимга халал бермайди, фақат уни ўз ҳолига қўйинглар!» — дер эди.

Бироқ уни нақадар ўз ҳолига қўйишмасин, у барибир ўзини тинчитолмас, буни ўзи ҳам дарҳол сезар эди.

Даҳлизнинг кўча эшиги очилиб, кимдир, «уйдаларми?»— деб сўради ва оёқ шарпаси эшитилди. Наташа ойнага қараб турган бўлса ҳам ўзини кўрмади. Даҳлиздаги товушга қулоқ солди. Ойнада ўзини кўрганида ранги оппоқ оқариб кетган эди. Келган киши *ўша* эди. Наташа гарчи эшик тирқишидан унинг товушини зўрға эшитаётган бўлса ҳам бу одам князь Андрей эканлигини аниқ биларди.

Ранги қутн ўчган ва кўрқиб кетган Наташа югуриб меҳмонхонага чиқди.

— Ойи, Болконский келди! — деди у. — Ойи, энди қандай бўлди, жуда ёмон бўлди-ку! Мен... азоб чекишни истамайман! Энди нима қилдим?

Графиня жавоб беришга улгуролмаган ҳам эдикй, князь Андрей меҳмонхонага кирди; унинг жиддий юзидан ҳаяжон аломати билиниб турарди. Наташани кўриши биланоқ чехраси очилиб кетди. Графиня билан Наташанинг қўлини ўпди ва диван ёнига ўтирди...

— Кўпдан бери сизни кўриш шарафидан маҳруммиз,— деб графиня сўз бошлаган эди, князь Андрей айтмоқчи бўлган сўзини тезроқ айтишга ошиқаётган бўлса керак, графинянинг сўзини бўлди.

— Келолмаганимнинг сабаби шуки, бир муҳим иштўғрисида гаплашмоқчи бўлиб, отамнинг олдига борган эдим. Кеча кечқурун қайтиб келдим,— деди у Наташага кўз ташлаб.— Сиз билан гаплашадиган гапим бор, графиня деди у бир минут жим қолгандан кейин.

Графиня чуқур хўрсиниб ерга қаради.

— Марҳамат, буюринг,— деди графиня.

Наташа чиқиб кетиши лозимлигини билса ҳам чиқиб кетолмади, унинг томонига бир нарса келиб тикилди ва тортинмасдан кўзларини катта-катта очиб князь Андрейга қараб қолди.

«Ҳозир-а? Шу дақиқада-я? Йўқ, ундоқ бўлмаса керак!»— деб ўйлади Наташа.

Князь Андрей яна Наташага қаради ва бу қарашдан Наташа янглишмаганига ишонди.— Ҳа, ҳозир, мана шу дақиқада унинг тақдири ҳал бўлаёттипти.

— Наташа, сен чиқиб тур, кейин чақираман,— деди графиня пичирлаб.

Наташа қўрққан ва ёлборган назар билан князь Андрей ва онасига қарадию ўйдан чиқиб кетди.

— Мен, графиня, қизингизнинг қўлини сўрагани келдим,— деди князь Андрей.

Графинянинг юзи бирдан қизарди-ю, лекин ҳеч нарса демеди.

— Сиз сўрасангиз...— деб аста-секин сўз бошлади графиня. Князь Андрей эса унинг кўзларига қараб, жим турарди.— Сиз сўрасангиз... (графиня хижолат тортди) жонимиз билан... бош устига, хурсандман. Эрим ҳам... аминманки... Лекин Наташанинг олдидан ўтиш керак...

— Сизнинг розилингизни олганимдан кейин Наташа билан сўзлашаман... розилик берасизми? — деди князь Андрей.

— Розиман,— деб графиня қўлини унга узатди ва князь Андрей ўпиш учун бошини эгганда, графиня ҳам қимтиниб-

тәртип, назокат билан унинг пешонасидан ўпди. Графиня бўлажак куёвини ўз ўғли каби севишни истаса ҳам, лекин уни бегона сезар ва ундан қўрқар эди.

— Мен аминманки, отаси бунга рози бўлар,— деди графиня — аммо сизнинг қиблагоҳингиз...

— Мен ўз режамни отамга айтдим. У киши рози бўлдилар, фақат шу шарт биланки, тўй бир йилдан кейин бўлсин, дедилар,— деди князь Андрей.— Мен мана шуни сизга айтмоқчи эдим.

— Дуруст, Наташа ҳали ёш-ку, лекин бир йил жуда узоқ.

— Бошқа чора йўқ-да,— деди князь Андрей хўрсиниб.

— Ҳозир Наташани юбраман,— деди графиня ва уйдан чиқиб кетди.

— Худоё худовандо ўзинг қўлла! — дер эди графиня қизини ахтараркан. Соня Наташа ўз ётоғида эканини айтди. Графиня унинг олдига кирди. Наташа ўз каравотида ўтириб ранги қути ўчган ва кўзларини санамга тикканича тез-тез чўқиниб алланима деб пичирлаётган эди. Онасини кўриши биланоқ ирғиб ўрнидан турди ва:

— Ойи, нима бўлди? Нима деди? — деб унинг бўйнига осилди.

— Бор, олдига чиқ. Қўлингни сўраяпти,— деди графиня. Бу сўз Наташага совуққина айтилгандай туюлди... Графиня югуриб чиқиб кетаётган қизнинг кетидан хафа бўлган, мазаммат қилаётган бир оҳангда:

— Бор, бор,— деди ва оғир хўрсинди.

Наташа меҳмонхонага қандай кирганини ҳам билмай қолди. Эшикдан кириб, князь Андрейни кўрдию тўхтади. «Наҳотки шу бегона одам энди менинг учун ҳаммадан яқинроқ бўлса» — деб ўзига савол берди ва дарҳол бу саволга ўзи жавоб қайтарди: «Ҳа, энди менинг ҳам жопиму жаҳоним шу одам».

Князь Андрей бошини қуйи солиб унинг олдига келди.

— Мен сизни биринчи дафъа кўришимдаёқ севиб қолганман. Сизнинг лутфингиздан умидвор бўлишим мумкинми?

Князь Андрей шу сўзни айтиб Наташага қаради ва унинг юзидаги жиддий ифодани кўриб, ҳайратда қолди. Наташанинг юзидаги бу ифода: бунини сўраб ўтиришнинг нима ҳожати бор? Ўзи билиниб турган нарсага шубҳа қилишнинг нима кераги бор? Туйғуни сўз билан ифода қилиб бўлмагандан кейин гапириб ўтириш нимаси, деб турар эди.

Наташа князь Андрейга яқинроқ келиб тўхтади. Князь Андрей унинг қўлини олиб ўпди:

— Сиз мени севасизми?

Наташа худди аламин келгандай:

— Ҳа, ҳа,— дедию чуқур нафас олди ва сўнг энтикиб йиғлаб юборди.

— Нега йиғлайсиз? Нима бўлди сизга? — деб сўради князь Андрей.

Наташа йиғи аралаш кулумсиради:

— Оҳ, мен қандай бахтлиман,— деб жавоб берди, унга яқинроқ бориб сал энгашди ва худди ўзидан шундай қилсам майлими, деб сўраётгандай бир лаҳза ўйлаб қолдию кейин князь Андрейни ўпиб олди.

Князь Андрей унинг қўлини ушлаб, кўзига қараб тураркан, ўз қалбида илгари Наташага бўлган севгини топмади. Унинг қалбида қандайдир ўзгариш юз берди: гўзал ва шоирона сирли орзулар йўқолиб, унинг ўрнига Наташанинг хотинлар ва гўдакларга хос заифлигига ачиниш, унинг садоқати ва ишончи олдида қўрқиш, ўзини Наташага абадий боғлайдиган бурчнинг оғирлиги ва шу билан бирга қувончли эканини эътироф қилиш ҳисси пайдо бўлди. Унинг юрагидаги ҳозирги муҳаббат гарчи илгаригидай гўзал ва шоирона бўлмаса ҳам, лекин аввалгидан кўра жиддийроқ ва кучлироқ эди.

Князь Андрей Наташадан кўзини олмай,— тўй бир йилдан кейин бўлишини айтдиларми? — деб сўради.

Наташа унинг саволига қулоқ бермай: «Наҳот мен кичкина қизча (ҳамма мени шундай дер эди) бўлсам? Наҳот мен шу дақиқадан эътиборан ҳатто отам каби бир киши ҳурмат қиладиган шу ёт, азиз ва ақлли одамнинг хотини бўлиб, у билан тенг бўлсам? Наҳот шу рост бўлса? Наҳот энди улғайган бўлсам? Наҳот энди ҳар бир қадамимни билиб қўйишим ва ҳар бир сўзимни ўйлаб айтишим керак бўлса? Ҳа, у мендан нима сўраётган эди?»

— Йўқ,— деб жавоб берди. Аммо ўзи князь Андрей нимани сўраганини билмас эди.

— Мени кечиринг,— деди князь Андрей — сиз ҳали жуда ёшсиз, мен эса ҳаётнинг аччиқ-чучугини кўп кўрганман. Сиз учун қўрқаётиман. Сиз ўзингизни билмайсиз.

Наташа унинг ҳар бир сўзига зўр диққат билан қулоқ солса ҳам, лекин маъносига тушунолмас эди.

— Менинг бахтимни пайсалга соладиган бу бир йилни ўтказиш мен учун нақадар оғир бўлса ҳам,— деб давом этди

князь Андрей — лекин сиз бу муддатда ўзингизни синаб кўрасиз. Бир йилдан кейин мени бахтиёр қилишингизни ўтинаман; лекин унганча эркингиз кўлингизда. Унашилганимиз ўртада қолади, агар сиз мени яхши кўрмаганингизга ишонч ҳосил қилсангиз ва ёки бошқа... — деди князь Андрей сохта табассум билан.

— Бу гапларнинг нима ҳожати бор? — деди унинг сўзини бўлиб Наташа. — Биласизми, мен сизни Отрадноега биринчи марта келганингиздаёқ яхши кўриб қолганман, — деди Наташа. У ҳақиқатни айтаётганига имони комил эди.

— Бир йил ичида сиз ўзингизни билиб оласиз...

— Бутун бир йил! — деб юборди Наташа тўй бир йилдан кейин бўлишини энди англаб. — Нега энди бир йилдан кейин? Нега энди? — князь Андрей бунинг сабабини Наташага тушунтира бошлади. Бироқ бу сўзлар Наташанинг қулоғига кирмас эди.

— Бошқа чора йўқми? — сўради Наташа.

Князь Андрей унинг саволига жавоб бермади. Лекин унинг юзидаги ифода бу қарорни ўзгартириш мумкин эмаслигини кўрсатиб турар эди.

— Бу кўп ёмон! Кўп ёмон! — деди тўсатдан Наташа ва яна йиғлаб юборди. — Мен бу бир йилни кута-кута ўламан! Йўқ, бўлмайти, бу жуда оғир! — у қаллиғининг юзига қараб, эзилаётганини ва эсанкираб қолганини кўриб: — Майли, майли, мен ҳаммасига қодирман, — деди тўсатдан Наташа йиғини қўйиб. — Мен кўп хушбахтман!

Граф билан графиня уйга киришди ва бўлажак куёв билан келинга фотиҳа беришди.

Шу кундан бошлаб князь Андрей Ростовларникига куёв сифатида келиб кетадиган бўлди.

XXIV

Фотиҳа ҳам бўлмади, Наташани Болконскийга унашилганлиги ҳам ҳеч кимга айтилмади, князь Андрейнинг ўзи шуни талаб қилди. Тўйни бир йил орқага суршига мен сабаб бўлдим ва унинг оғирлигини ҳам ўзим кўтаришим керак, деди князь Андрей. Мен шу берган сўзим билан ўз тақдиримни Наташа тақдирига абадий боғладим, лекин унинг бошини боғлаб қўйишни истамайман. Унинг эрки ўз қўлида бўлсин. Агар беш-олти ойдан кейин севмаганини сезиб қолса, унда рад қилишга ҳам ҳақли бўлади, деди князь Андрей. Албатта граф ҳам, графиня ҳам, Наташанинг ўзи

ҳам бу сўзларга қулоқ беришни истамасди, лекин князь Андрей сўзида туриб олди. У ҳар куни Ростовларникига келса ҳам Наташага ўз қаллиғидай қарамай, уни сизлар ва фақат қўлидангина ўпар эди. Унаштирилгандан кейин иккаласи орасида буткул бошқача, яқинроқ, жўн муносабат пайдо бўлди, бу уларнинг илгариги муносабатига сира ўхшамасди. Шу вақтгача улар гўё бир-бирини билмас эди. Иккови ҳам илгари ҳеч нима бўлмаганида бир-бирига қандай қараганини эслаб ўтиришни яхши кўрар эди. Иккови илгари ўзини самимий бўлмагандай, ҳозир эса буткул ўзгариб, самимий ва оддий кишилар бўлиб қолгандай сезарди.

Дастлабки кунларда Ростовлар оиласи князь Андрей билан муомалада бир ўнғайсизлик сезар, Болконский улар назарида бўлак олам кишисидай кўринарди. Шунинг учун Наташа уйдагиларни князь Андрейга эл қилиш учун кўп уриниб, ифтихор билан уларга: «У зоҳиран бошқа олам кишисидай кўринса ҳам ҳақиқатан ўзимизга ўхшаган бир одам, мен ундан сира тортинмайман, ҳеч ким ҳам тортинмаслиги керак» деб ҳаммани ишонтирар эди. Бир неча кундан кейин Ростовлар оиласи Болконскийга эл бўлиб қолди ва унинг олдида тортиниб-нетиб ўтирмасдан яна илгаригидай яшай берди.

Князь Андрей граф билан хўжалик, графиня ва Наташа билан зеб-зийнат, Соня билан альбом ва кашта ҳақида жуда яхши гаплаша билар эди. Баъзан оила аъзолари ўзаро ва князь Андрей олдида гаплашганда бу ишнинг қандай юз берганини ва бунинг шундай бўлиши олдиндан маълум бўлиб қолганини айтиб, ҳайрон қолишарди. Князь Андрейнинг Отрадноега келгани, Ростовларни Петербургга кўчгани, князь Андрей билан Наташанинг бир-бирига ўхшагани (буни Болконский биринчи марта Отрадноега келганида энага пайқаган экан), 1805 йилда Андрей билан Николайнинг сўзга бориб қолгани ва яна бир қанча ҳодисалар шу ишнинг бўлишидан дарак берган эмиш.

Графнинг ҳовлисида келин билан куёв бўлган уйларга хос шоирона бир дилгирлик ва сукунат ҳукмрон эди. Ҳамма бирга ўтирган вақтларда ҳам кўпинча ҳеч ким чурқ этмас эди. Бошқалар туриб кетиб, келин билан куёв ёлғиз қолганда ҳам жим ўтиришар эди. Улар келажак ҳаётлари тўғрисида камдан-кам гаплашарди. Князь Андрейнинг бу ҳақда сўз очгани на юраги бетлар эди, на тили борар эди. Наташа унинг бошқа туйғуларини ҳамиша билганидай

бунн ҳам билиб индамас эди. Бир куни Наташа унинг ўгли тўғрисида гап очди. Князь Андрей қизариб (у энди ҳар парсага қизарар ва бу Наташага жуда ёқар эди) ўғлим биз билан турмайди, деди.

— Нега? — деб сўради Наташа чўчиб.

— Мен бобосини ундан жудо қилолмайман, ундан кейин... — Наташа унинг мулоҳазасини англаб дарров:

— Вой, мен уни қандай яхши кўрар эдим! Лекин мен биламан; сиз, икковимизни ҳам айблашга баҳона топилмасин дейсиз,— деди.

Кекса граф баъзан князь Андрей олдига келиб, уни ўпар, Петянинг тарбияси ва ё Николайнинг хизмати ҳақида маслаҳат сўрар, кекса графиня эса буларга қараб уф тортиб ўтирар эди. Соня ҳамиша келин билан кувёга халал беришдан қўрқар, ҳеч лозим бўлмаган ҳолда ҳам уларни холи қолдириш учун ҳар хил баҳоналар топишга тиришар эди. Князь Андрей гапирётган чоғда (у гапга чечан эди) Наташа ифтихор билан қулоқ солар, ўзи гапирганда эса уни зўрдиққат билан кузатаётганини пайқаб ҳам юраги така-пука бўлар ва ҳам қувонар эди. У таажжуб билан ўз-ўзидан: «У мендан нимани излаяпти? Шу қараши билан мендан нимани топмоқчи бўлаёпти? Менда нима камчилик бор эканки, кўзлари билан шуни излаяпти»,— дея сўрар эди. Наташа баъзан ўзига хос бўлган бир қувноқ кайфиятга кирар ва шунда князь Андрейнинг кулгусига қулоқ солиш ва унга қарашни яхши кўрар эди. Князь Андрей камданкам кулар, лекин кулганда ҳам жону дили билан куларди. Наташа ҳар гал шунақа кулгидан кейин ўзини унга анча яқин сезар эди. Қаршисида турган ва яқинлашиб келаётган айрилиқ чўчитмаса, Наташа ўзини буткул бахтли ҳисоблар эди.

Князь Андрей Петербургдан кетишидан бир кун олдин Пьерни бирга олиб келди. Пьер балда бўлганидан буён Ростовларникига келгани йўқ эди. У паришонҳол ва хижолат кўринар эди. У графиня билан гаплашиб қолди. Наташа Соня билан шахмат столи олдига ўтирди ва шу билан князь Андрейни ҳам ўз ёнига чақирган бўлди. Князь Андрей келди.

— Сиз Безуховни кўпдан буён танирсиз-а? — сўради у Наташадан.— Маъқулми сизга?

— Ҳа, кўп яхши киши, лекин сал ғалатилиги бор-да,— деди Наташа. У Пьер тўғрисида гапираркан, одатдагича,

унинг паришонҳоллиги ҳақидаги латифаларни, ҳатто ўзлари тўқиган латифаларни айтиб берди.

— Биласизми, мен унга сиримизни айтдим,— деди князь Андрей.— Мен уни болалигидан биламан. Баҳоси йўқ одам. Сиздан илтимос шуки, Натали,— деди тўсатдан жиддий.— Мен кетаётиман, худо билади нималар бўларкин. Қўнглингиз совиб қолиши... Биламан, бу тўғрида гапирмаслигим керак. Лекин фақат шуни айтмоқчиманки, менинг йўқлигимда сизнинг бошингизга нима тушса...

— Нима тушарди?

— Қандай мусибат юз бермасин,— давом этди князь Андрей.— Сиздан илтимос шуки, m-lle Sophie қандай ҳодиса рўй бермасин, маслаҳат ва ёрдам сўраб шунгагина мурожаат қилинг. Паришонликка паришон ва ғалати одам бўлса ҳам, лекин баҳоси йўқ.

Бу айрилиқ Наташага бунчалик таъсир қилишини ота-онаси ҳам, Соня ҳам, князь Андрейнинг ўзи ҳам билмаган эди. Қип-қизариб кетган, ҳаяжонланган, дийдаси қотиб қолган Наташа худди айрилаётганини билмайдигандай шу куни уйда ивирсиб юрди. Князь Андрей у билан хайрлашиб, сўнгги марта қўлини ўпганда ҳам йиғламасдан фақатгина:

— Кетманг! — деди холос. Лекин бу сўзни у шундай бир товуш билан айтдики, князь Андрей ҳақиқатан ҳам қолсаммикин, деб ўйлашга мажбур бўлди ва кейинчалик ҳам бу сўз узоқ вақт эсидан чиқмади. Князь Андрей кетганда ҳам Наташа йиғламади; у бир неча кун йиғламасдан ўз хонасида ўтирди, ҳеч нарсага қизиқмади, фақат гоҳ-гоҳ «Оҳ, нима учун кетдийкин?» — деб қўяр эди.

Бироқ князь Андрей кетиб, орадан икки ҳафта ўтгач, Наташа тўсатдан маънавий хасталикдан тузалиб, аввалги ҳолатига қайтди, аммо унинг чеҳраси узоқ вақт қасал ётиб, энди тузалган боланинг чеҳрасига ўхшар эди.

XXV

Князь Николай Андреевич Болконскийнинг саломатлиги ва характери шу сўнгги йилда ўгли кетгандан кейин жуда заифланиб қолди. У илгаригидан ҳам асабийроқ бўлиб, бўлар-бўлмасга жаҳли чиқадиган ва ўзининг бутун заҳрини княжна Марьяга тўкадиган бўлди. У княжнага гўё яна ҳам қаттиқроқ руҳий азоб бериш учун энг заиф жойларини излар эди. Княжна Марья икки нарсага ҳирс қўйган

ва шунинг учун унинг қувончи ҳам шу икки нарса: бири-
жияни Николушка, иккинчиси-дин бўлиб, кекса князь мана
шу икки нарсага ёпишгани ёпишган эди. Нима тўғрида гап
очилмасин, князь албатта гапни қари қизларнинг мутаас-
сиблиги ва ёки болаларни эркалатиб бузиб қўйишларига
олиб борар эди. «Сен уни (Николушкани) ўзингга ўхша-
ган қари қиз қилмоқчимисан, бекорга уринма, князь Ан-
рейга қиз эмас, ўғил керак, ўғил» — дер эди. Ёки *made-
moiselle Bougienne* мурожаат қилиб, княжна олдида ундан:
«Бизнинг поплар ва иконлар сенга ёқадими»,— деб ундан
сўрар ва ҳазиллашар эди.

У ҳамиша княжна Марьяни таҳқир қилса ҳам қизи,
отамни кечирим керак, деган хаёлни кўнглига келтирмас
эди. Наҳотки отаси унинг олдида гуноҳкор бўла олса? На-
ҳотки шундай меҳрибон (княжна бунини ҳарқалай билар эди)
отаси ноҳақ бўла олса? Ҳақ деган гапнинг ўзи нима? Княж-
на ҳеч қачон «ҳақ» деган мағрур сўз ҳақида ўйлаган ҳам
эмасди. Инсониятнинг барча мураккаб қонунлари унинг
назаридан содда ва равшан бир қонундан иборат бўлиб, бу
ҳам бўлса севиш ва ўз жонини фидо этиш қонуни эди, бу
қонунни инсоният учун муҳаббат билан азоб чеккан ху-
донинг ўзи яратган. Бошқа одамларнинг ҳақ ва ноҳақлиги
билан унинг нима иши бор? У ўзи азоб чекиши ва севиши
керак ва шундай ҳам қилиб юрибди.

Қишда Лисие Горига князь Андрей келди. У хурсанд,
вазмин, ҳалим ва назокатли бўлиб, княжна кўпдан буён
уни шу кайфиятда кўрмаган эди. Княжна укасига бир нарса
бўлганини сездим, лекин князь Андрей ўз севгиси ҳақида
опасига сўз очмади. Кетадиган кунини князь Андрей отаси
билан нима тўғридадир узоқ суҳбатлашди ва жўнаётганида
княжна Марья иккаласи ҳам бир-биридан хафа эканлигини
пайқади.

Княжна Марья князь Андрей кетгандан кейин Лисие
Горидан Петербургга ҳамма қизлар сингари ўз укасига олиб
беришни орзу қилиб юрган дугонаси Жюли Карагинага мак-
туб ёзди, дугонаси шу кунлари Туркияда ҳалок бўлган
акасига мотам тутиб юрган эди.

«Азиз ва меҳрли дўстим Julie, ҳам-русса чекиш икка-
ламининг ҳам қисматимиз экан.

Сизнинг мусибатингиз шу қадар зўрки, мен бунини худо-
нинг сизга кўрсатган айрим марҳамати дебгина биламан.
Худойим шу билан сизни (яхши кўргани учун) ва азизу
меҳрибон онангизни синовдан ўтказмоқчи. Оҳ, дўстим,

дин, ёлғиз дин бизга тасалли берадигина эмас, балки умидсизликдан қутқаради. Инсон ўзининг ожиз ақли билан идрок қилолмайдиган нарсани фақатгина дин изоҳ қил-лади: нега, нима учун ҳаётда ўз бахт-саодатини топа оладиган, ҳеч кимга азоб бермайдиган ва ҳатто бошқаларнинг бахтли бўлиши учун ҳам зарур бўлган юксак туйғули, соф қалбли, яхши одамларни худойи таоло ўз даргоҳига чақиради-ю, бадфеъл, бировга икки пулли фойдаси тегмайдиган, зарарли ёки ўзига ҳам, бошқаларга ҳам юк тушадиган кишиларни қолдиради. Мен биринчи марта кўрган ўлик азиз келинимнинг ўлигидир. Мен бу ўликни ҳеч қачон эсдан чиқармайман ва шу ўлик менда шундай таассурот қолдирди. Худди сиз тақдири илоҳийдан, шундай яхши акам нега ўлиб кетди, деб сўраганингиздай мен ҳам, бировга зиёни тегиш у ёқда турсин, қалбида эзгулик қилишдан бошқа нияти бўлмаган бу беозор фаришта Лиза нима учун ўлиб кетди, деб сўраган эдим. Нима учун экан денг, дўстим, унинг ўлганига мана, беш йил бўлди. Мен ўзимнинг ноқис ақлим билан унинг нима учун вафот қилганига, бу ўлим парвардигори оламнинг чексиз лутфу марҳаматининг бир ифодаси эканлигига тушуна бошладим, худойи таолонинг барча кирдикори ўз бандаларига бўлган беҳадду ҳисоб муҳаббатининг кўринишидирки, биз бунга аксари тушуна олмаемиз. Мен кўпинча: Лиза фариштадай маъсум бўлгани учун барча оналик бурчини адо қилишга ожизлик қилдимкин, деб ўйлайман. Ёш хотин сифатида унинг ҳеч қандай камчилиги йўқ эди. Лекин она сифатида балки у шундай камчиликсиз бўла олмас эди. Энди бизга, айниқса князь Андрейга энг гўзал хотирот ва чуқур таассуф қолдирганидан ташқари у, эҳтимол, у ерда, мен орзу қилишга ҳам журъат қилолмаган жойга эга бўлса. Лиза худонинг бунчалик лутфу марҳаматига сазовор бўлганидан ташқари, бу беаҳал ва даҳшатли ўлим барча гам-гуссаларидан қатъий назар, менга ва укамга кўп яхши таассурот қолдирди. Лиза вафот қилган кунлари бу фикрлар бошимга кела олмасди. Келганда ҳам дарров ўзимдан йироқлаштирар эдим; аммо энди буткул аниқ ва равшан бўлиб қолди. Бу сатрларни сизга ёзишдан мурод, дўстим, менинг учун ҳаёт қонуни бўлиб қолган инжилнинг бир ҳақиқатига, яъни худонинг иродасисиз инсоннинг бошидан бир тола туки ҳам тушмайди, деган ҳақиқатига сизни ишонтириш холос. Унинг иродаси эса бизга бўлган чексиз муҳаббатига бўйсунди; шунинг учун ҳам бошимизга нима келмасин, ҳаммаси унинг неъма-

тидир. Сиз келаси қишни Москвада ўтказасизларми, деб сурабсиз. Гарчи дийдорингизни кўриш орзусида бўлсам ҳам, лекин Москвага боришни ўйламайман ва орзу қилмайман. Агар бунинг сабабкори Бонопарт десам, сиз ҳайрон бўласиз. Бунга сабаб қиблагоҳимнинг саломатликлари кундан-кунга заифлашаётгани: бу киши мунозарани кўтара олмайди, чунки жаззакни бўлиб қолган. Қиблагоҳимни ўзингиз биласиз, кўпинча сиёсий масалалар тажанг қилади. У киши Бонопартни бутун Европа подшоҳлари ва айниқса буюк Екатерина невараси бўлмиш шаҳаншоҳимиз билан ўзини тенг тутиб муомала қилаётганини сира-сира ҳазм қилолмайдилар. Мен ўзингизга маълум, сиёсий масалаларга ҳеч қизиқмайман, лекин қиблагоҳимнинг сўзларидан ва Михаил Иванович билан қиладиган суҳбатларидан дунёда нима ҳодисалар юз бераётганидан ва айниқса Бонопартга кўрсатилаётган иззату эҳтиромлардан хабардорман; менимча бутун ер юзида фақат шу Лисне Гориди уни на буюк киши деб танишади ва на француз императори деб. Отам мана шу нарсани кўтаролмайдилар. У киши назаримда, аксар сиёсий масалаларга бўлган ўз нуқтаи назарлари ва фикру мулоҳазаларини ўйлаб-нетиб ўтирмасдан айтaverишларини биллиб ва бунинг орқасида юз берадиган баҳс-мунозараларни сезиб, Москвага кўчишни унча истамаяптилар. Борган тақдирда ҳам муолажадан кўрган барча фойдалари Бонопартте тўғрисида бўладиган баҳсу мунозаралар орқасида чипакка чиқиб кетади ва мен бунга аминман. Ҳар ҳолда бу масала яқин ўртада ҳал бўлади. Оилавий ҳаётимиз аввалгидай! Фақат укам Андрей бу ерда йўқ холос. Кейинги кунларда укам жуда ўзгариб қолди, бу ҳақда мен сизга ёзган эдим. Бошига тушган мусибатлардан кейин у энди, шу йил руҳан ўзига келди. Болалик чоғида қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай: меҳрибон, назокатли ва жуда бебаҳо одам бўлиб қолган. Унинг учун ҳаёт ҳали тамом бўлмаганини, менимча, энди ўзи англади. Лекин руҳан бардам бўлиб қолган бўлса ҳам жисмоний томондан жуда заиф. У аввалгидан кўра озган, асабийроқ бўлиб қолган. Шундан ташвишдаман. Чет элга сафар қилиб, кўп яхши қилди. Докторлар ҳам кўпдан буён шуни маслаҳат бериб келган эди. Чет элдан тузалиб келар деб умид қилман. Сиз ўз хатингизда Петербургда князь Андрейни энг фаолиятли, ўқимишли ва ақлли йигитларнинг бири деб ҳисоблашади, дебсиз. Укамни мақтаганим бўлмасин-ку, мен ҳеч қачон бунга шубҳа қилган эмасман. Унинг бу

ерда, ўз мужикларидан тортиб дворянларга қадар қилган яхшиликларининг ҳадду ҳисоби йўқ. Петербургга бориб ҳам у фақат ўзига тегишли ишлар билангина шуғулланди. Мен бир нарсага ҳайронман: қандай қилиб бу миш-мишлар, айниқса сиз ёзган ўша ҳақиқатдан узоқ миш-мишлар Петербургдан Москвага боради? Князь Андрей кичкина Ростовага уйланармиш деган овозалар тамоман ёлгон. Андрейнинг бировга ва айниқса Ростовага уйланишига мен сира ишонмайман. Нима учун десангиз, биринчидан, гарчи у марҳум хотинидан камдан-кам гапирса ҳам, лекин, менинг билишимча, унинг кўксига доғ ҳали-бери кетмайди ва унинг ўрнига бўлак хотин олиб, фариштачамизни ўгай оналик қилишни истамайди. Иккинчидан, менимча, бу қиз князь Андрей ёқтирадиган хотинлар тоифасидан эмас. Князь Андрейни шу қизга уйланишига кўзим етмайди. Ростини айтсам, истамайман ҳам. Жағим очилиб қолди, иккинчи саҳифани ҳам ёзиб тўлдирдим. Хайр, азиз дўстим, сизни худога топширдим. Токи ўз пушти паноҳида сақласин. Менинг меҳрибон дугонам, mademoiselle Bourienne сизни ўпади».

XXVI

Ёзнинг ўртасида княжна Марья Швейцариядан, князь Андрейдан кутилмаган бир мактуб олди. Князь Андрей мактубида княжна учун кутилмаган бир хабарни — Ростовага уйланмоқчи бўлганлигини ёзган эди. Бу мактубда бошдан-оёқ икки нарса ёлқинлаб турар эди: бири—қаллиғига бўлган ўтли муҳаббат, иккинчиси—опасига бўлган меҳрибонлик ва ишонч. Князь Андрей ўз мактубида шу чоқ-қача ҳеч кимни шу даражада севмаганини, ҳаёт нима эканлигини энди билганини ёзиб, Лисие Горига келганида бу ҳақда отаси билан гаплашган бўлса ҳам княжнага ҳеч нарса демагани учун узр сўраган эди. Князь Андрей бу нарсани, агар княжнага айтсам, у отамга розилик беринг, деб илтимос қилиб кўрар, у кишини кўндиролмасдан бекорга жаҳлини чиқарар, кейин бунинг жафосини ўзи тортиб ўтирар, деган мулоҳаза билан айтмаган экан. Ундан кейин у вақтда ҳозиргидай қатъий қарорга келмаган экан. «Ўшанда отам менга бир йил муҳлат белгиладилар. Мана ҳозир ўша муҳлатнинг ярми, олти ойи ўтди ва мен ўз қароримда илгаригидан ҳам қатъийроқман. Докторлар муолажамнинг муддатини узайтирмаганда, аллақачон ўзим

Россияга қайтар эдим, энди яна уч ой шу ерда қоладиган бўлдим. Сен мени ҳам ва отам билан бўлган муносабатимни ҳам биласан. Мен у кишидан ҳеч нарса умидвор эмасман. Ҳамиша мустақил эдим ва ҳозир ҳам мустақилман. Лекин у кишининг хоҳишига қарши иш қилиш, умрининг охирида унинг ғазабига гирифтор бўлиш менинг бахтимнинг ирмини барбод қилади. Мен ҳозир отамга шу ҳақда мактуб ёзаяпман. Сендан илтимос шуки, кайфияти яхши бўлган бир вақтни топиб шу мактубни отамга бергин ва у кишини бу ишга қандай қарашидан, берган муҳлатини уч ойга қисқартира олиш-олмаслигидан мени огоҳлантиргин».

Княжна Марья узоқ иккиланиб, шубҳа ва тоату ибодатдан кейин хатни отасига берди; эртасига кекса князь осудалик билан деди:

— Укангга ёз, ўлгунимча сабр қилсин... озгина қолди. Яқинда қутуласизлар...

Княжна бир нима деб отасига эътироз билдирмоқчи бўлган эди, бироқ кекса князь унга бермасдан, борган сайин бақира бошлади:

— Уйлан, уйлан, ўғилгинам!.. Яхши қавм-қариндош орттирасан!.. Ақлли кишилар-а? Давлатманд кишилар-а? Ҳа. Николушка бинойидай ўғай онага эга бўлади! Ёз, менга қолса, эртагаёқ уйлансин. У Николушкага ўғай она бўлади, мен эсам Бурьёнга уйланаман!.. Ҳа, ҳа, ҳа! Ана ундан кейин уканг ҳам ўғай онали бўлади қолади! Фақат шунини айтиб қўйгинки, менинг бўсағамни бўлак хотин зоти босмасин! Уйланса уйланаверсин, лекин хотинини бу ерга олиб келмасин. Балки сен ҳам уканг олдига борарсан? — деди княжна Марьяга қараб.— Марҳамат, йўл очиқ... йўл очиқ... Марҳамат!

Шу можародан кейин князь бу ҳақда оғиз очмади. Лекин ўғлининг иродаси заифлик қилганига афсуслангани кизи билан бўлган муомалаларидан билиниб турар эди. Кекса князнинг қизига қиладиган илгариги пичингларига яна бир пичинг қўшилди, бу ҳам бўлса ўғай она гапи билан м-На Вогиенне қиладиган хушомадомуз сўзлари эди.

— Нега мен бунга уйланмас эканман? — дер эди қизига князь.— Туппа-тузук княгиня бўлади!

Дарҳақиқат кейинги кунларда кекса князь борган сайин француз аёлга ўзини яқин тута бошлади ва княжна Марья отасининг бу қилмишини кўриб, оқибати нима бўларкан деб ҳайратда қолди. Княжна укасига отаси хатни олиб нималар деганини ёзди, лекин бу нарсага балки отамни

кўндиришга муваффақ бўларман деган сўзлар билан ука-сига тасалли берди.

Княжна Марьянинг овунчоғи ва қувончи Николушка билан унинг тарбияси ва Андрей билан дин эди, лекин ҳар бир кишининг ўзига яраша орзу-армони бўлганидай, княжнанинг ҳам қалбида, ҳаётида унга бирдан бир тасалли берадиган бир орзу умиди бор эди. Бу тасаллини унга княздан яшириқча олдига келиб-кетадиган художўйлар — қаландар ва дарвишлар берар эди. Княжна Марья ҳаётнинг аччиқ-чучугини қанча кўп тортса, одамларнинг бу фоний дунёдан ўзларига бахт-саодат ва роҳату фароғат излаганларига, бу муяссар бўлмайдиган, пуч ва беҳуда бахту саодатга эришиш учун жон куйдириб, азобу уқубат чекиб, курашиб, бир-бирларига ёвузлик қилиб юрганларига шунча ҳайрон бўлар эди. «Князь Андрей хотинини севар эди, хотини ўлди. Энди у бу ҳам етмагандай, яна бошқа хотинга кўнгил қўймоқчи. Отам бунга рози эмаслар, чунки у киши Андрейни аслу насаби дурустроқ ва бадавлатроқ қизга уйланишини истайдилар. Улар бир кўз очиб юмгунча ўтиб кетадиган ҳаёт неъматини деб курашадилар, азоб, изтироб чекадилар, ўз қалбларини, ўлмас қалбларини хароб этадилар. Дунё фоний эканлигини ўзимиз билсак ҳам бунинг устига Исо ерга тушиб, бу ҳаёт икки кунлик гап, бу инсон учун бир синов деган бўлса ҳам, биз яна унга тиш-тирноғимиз билан ёпишамиз ва ундан ўзимизга бахту саодат излаймиз. Қандай бўлиптики, ҳеч ким бунга тушунмапти? — деб сўрар эди ўз-ўзидан княжна Марья.— Бунга фақат халталарини елкаларига кўтариб, князь кўриб қолмасин деб (князь сўкиб беришидан кўрқиб эмас, балки уни гуноҳ иш қилиб қўйишидан сақлаб) орқа эшикдан мени олдимга келадиган мана шу ҳақир қаландар дарвишлар тушунади холос. Хонумондан, диёрдан айрилиб, бирон нарсага илашиб қолмайин, деб ҳаётнинг барча нозу неъматидан кечиб, бўз жанда кийиб, бўлак ном билан элма-эл юриб, бировнинг кўнглига озор бермасдан, эшикларидан қувганлар учун ҳам, яхшилик қилганлар учун ҳам тоату ибодат қилиб юришдан бошқа юксак ҳақиқат ва юксак ҳаёт йўқи!»

Федосьюшка отли, 50 ёшларга бориб қолган, юзи чўтир, бўйи паст, бир кам гап аёл бор эди, бу аёл 30 йилдан бери яланг оёқ, белига занжир боғлаб дунёни кезар эди. Княжна Марья шу хотинни жуда яхши кўрар эди. Бир куни Федосьюшка биттагина лампадка ёритиб турган ғира-шира

уйда ўтириб ўз ҳаётини княжнага ҳикоя қилиб берди, шунда тўсатдан княжнанинг бошига: «Дунёда ёлғиз Федосьюшка ҳаётга тўғри йўл топибди»,— деган хаёл келдию ўзи дарвишлик қилмоқчи бўлди. Федосьюшка ухлагандан кейин княжна бу ҳақда жуда кўп ўйлади ва ниҳоят ўзи ҳам Федосьюшка каби дарвишлик қилишга қарор берди. У ўз ниятини ёлғиз Акинфея деган бир руҳоний монахга айтди ва руҳоний унинг бу ниятини мақбул топди. Княжна Марья дарвишларга ҳадя қилиш баҳонаси билан кўйлак, чорук, кафтан ва қора рўмол — хуллас дарвишлар киядиган нарсаларни ғамлаб қўйди. У кунда шу нарсалар турган жавон олдига келар, ниятимни амалга оширадиган пайт етмади-микин, деб ўйланиб қолар эди.

Княжна Марья кўпинча дарвишларнинг соддагина ҳикояларини эшитиб, шу қадар ҳаяжонга тушар эдики, ҳатто бир неча марта бутун бору йўғини ташлаб, уйдан қочиб кетишга тайёр бўлиб қолди. Ҳолбуки, княжна Марьяга чуқур маъноли туюлган бу сўзлар дарвишлар учун ёд бўлиб қолган оддий сўзлар эди. Княжна ўз хаёлида ўзини ҳасадни ҳам, инсоний муҳаббатни ҳам, орзу ҳавасни ҳам билмай, эғнида бўз кўйлак, елкасида халта, қўлида ҳасса, Федосьюшка билан бирга чанг йўлдан, у азизу авлиё олдидан бу азизу авлиё олдига бораётган ва ниҳоят ғаму ғусса, оҳу надоматдан узоқ бўлиб, абадий шодлик ва кайфу сафо олами бўлмиш жаннатга етгандай тасаввур қилар эди.

Княжна ўз-ўзича дер эди: «Бир ерга бориб, тоату ибодат қиламан, бу ерга ўрганмасдан туриб, бошқа жойга кетаман. Шундай қилиб, то оёқларимнинг дармони қуриб, йиқилиб ўлгунимча юраман ва охири ғаму ғусса, оҳу надоматдан узоқ бўлган сокит абадиият оламига кўчаман».

Бироқ отаси ва айниқса кичкина жияни Кокони кўргач, ўз ниятини амалга оширишга ожизлик қилар, кейин мен гуноҳкорман, чунки отам билан жиянимни худодан ҳам ортиқ кўраман, деб яшириқча йиғлар эди.

ТҮРТҮНЧИ БҮЛИМ

I

Инжилнинг ривоятига кўра, илк одам худонинг ғазабига гирифтор бўлиб жаннатдан ҳайдалганига қадар лаззат-фароғатни ишламасликдан, бекорчиликдан топган экан. Ҳайдалгандан кейин ҳам одамнинг ишламасликка бўлган ҳаваси йўқолмагги, лекин одам ишламасдан туролмайди, бунга сабаб фақат бир бурда нонимизни пешана тери тўкиб топишимиз керак бўлганлигигина эмас, балки ўзимизнинг маънавий хислатимизга кўра ишламасдан баҳузур юрломаслигимиздир. Ғойибдан келган бир нидо ишламасдан юрганинг учун гуноҳкорсан, дейди. Агар одам бекор ўтириб бир фойда келтира оладиган, ўз бурчини адо қила оладиган бир ҳолатни топа олса эди, унда у илк одам кўрган лаззат-фароғатнинг бир томонини қўлга киритган бўлар эди. Бизда бутун бир табақа — ҳарбийлар табақаси мана шу мажбурий ва ҳеч ким таъна қилолмайдиган бекорчиликдан баҳраманддир. Ҳарбий хизматнинг кишини ўзига тортадиган асосий томони ҳам мана шу мажбурий ва ҳеч ким таъна қилолмайдиган бекорчилик бўлиб келган ва бўлажак ҳам.

Николай Ростов 1807 йилдан кейин ҳам Денисовдан қабул қилиб олган эскадронда командир бўлиб, Павлоград полкида ўз хизматини адо этаркан, мана шу лаззат-фароғатдан беармон баҳраманд бўлиб юрар эди. Ростов москвалик таниш-билишлари кўрганда, салгина mauvais genre¹ бўлипти, дегудай қўполгина йнгит бўлиб қолган бўлса ҳам, лекин жўралари, қўл остидаги кишилар ва бошлиқлари уни яхши кўришар, ҳурмат қилишар, ўзи ҳам ҳаётидан

¹ Қўрсроқ.

хурсанд эди. Кейинги вақтларда, 1809 йида, онаси кўпинча хат ёзиб хўжалик ишлари кун сайин оғирлашиб кетаётганидан ниҳоят қилар, тезроқ келиб чол-кампир, ота-онасининг кўнглини тинчитишни, хурсанд қилишни сўрар эди.

Николай бу мактубларни ўқиркан, булар мени турмушнинг барча ташвиш-сараздудидан қутулиб, тинч ва осуда яшаб юрган муҳитидан мақрум қилимоқчилар, деб кўрқар эди. У эртаги кечми, яна елкасига олахуржун тушиб, гоҳ чалкашиб, гоҳ элақага мелаётган хўжалик ишлари, саркорнинг ҳисоб-китоби, жамжалу фитна, ташвиш-билишлик, ўтиришлар, Соёянинг муқаббати ва унга берган вадалари каби бир талай ижир-чикир билан тўла бўлган ҳаёт гидробига кириб қолишнинг сезар эди. Буларнинг қаммаси ниҳоят даражада мушкул ва тингал ишлар эди, шунинг учун у онасининг мактубларига қачон боргани қақида оғиз очмасдан, *Ma chère maman*¹ деган сўзлар билан бошланиб, *voire obéissant fils*² деган сўзлар билан тамом бўладиган классик услубда ёзилган совуққина мактублар билан жавоб қайтарар эди. 1810 йида ота-онасидан мактуб олди. Мактубда Наташа Болконскийга фотиҳа қилинганиги, кекса князнинг хоҳишига кўра тўй бир йилдан кейин бўлиши айтилган эди. Бу хатдан Николай ҳам хара бўйди ва ҳам ўзини таҳқирлаган сезд. Аввало Наташани эрга тегиб, уйдан кетиб қолишига кўнгли бўлмас эди, чунки уйдагиларнинг ҳаммасидан ҳам Наташани кўпроқ яқини кўрар эди. Иккинчидан, ўзининг гусарча нуқтаи назарига кўра шу кунлари уйда бўлмаганига афсусланди; уйда бўлса борми, улар билан қуда бўлиш унчалик катта шараф эмаслигини ўша Болконскийга кўрсатиб кўяр эди, чунки агар Наташани севса, савдон отасининг розилик бериш-бермаслигига қарамасдан, уйланиши мумкин эди. Николай отпускаи олиб, Наташани қаллиғ бўлиб қолганини бир кўриб келсамминкин деб ҳам ўйлади, лекин маневрлар яқинлашиб қолди. Соёя тўғрисида мулоҳаза, чалкашиб кетган хўжалик ишларининг ваҳимаси эсига тушиб, яна бормайдиган бўлди. Аммо ўша йилнинг баҳорида Николай онасининг графдан яшириқча ёзган мактубини олди ва шу мактубни ўқиб чиқишга мажбур бўлди. Онаси ўз мактубида, агар келиб хўжалик ишларини ўз қўлинига олмасанг, бутун молу мулк-

¹ Мушфиқ ва меҳрибон онамга.

² Сизнинг итоаткор ўглингиз.

дан айрилиб, ҳаммамиз кафангадо бўлиб қоламиз деб ёзган эди. Граф шу қадар заиф, Митинькага шу қадар ишонган, шу қадар сахий ва ҳамма уни шу қадар алдайдики, ишлар кундан-кунга ёмонлашаётти. «Агар мени ва бутун уй ичимизни бадбахт қилишни истамасанг, худо ҳақи, тезда етиб кел», — деб ёзган эди графиня.

Бу мактуб Николайга қаттиқ таъсир қилди. Унинг ақли бундай ҳолатларда нима қилиш кераклигига етар эди.

Энди истеъфо бериб бўлмаса ҳам отпускаи олиб уйга бориб келиши зарур бўлиб қолди. Лекин нима учун бориши зарурлигини ўзи билмас эди. Тушликдан кейин у ухлаб олиб, кўпдан буён минмаган Марс номли бўз асов айғирини эгарлатди-да, миниб чиқиб кетди. Бироқ терлаб, кўпиклаб кетган отда қайтиб келганидан кейин Лаврушкага (Денисовнинг хизматкори Ростовга қолган эди) ва кечқурун келган ўртоқларига отпускаи сўраб уйга кетаётганини айтди. Штабдан ротмистрлик унвонига ўтказилган ўтказилмаганлигини билмасдан (бунга жуда қизиқар эди), ёки сўнги маневр учун Анна нишонини олиш-олмаслигини эшитмасдан туриб кетишни ўйлаш унинг учун қанчалик қийин ва ажабланарли бўлмасин, граф Голуховский савдолашган ва Николай икки мингга сотаман деб гаров бойлаган саман тройкани поляк графига сотмасдан кетишни ўйлаш нақадар ажиб бўлмасин, ўз панналари Боржазовская шарафига зиёфат берган уланлар қасдига гусарларнинг ҳам панна Пшаздецкая шарафига бериладиган зиёфатлари усиз ўтишини ўйлаш нақадар ғалати кўринмасин — Ростов билардики, бу гўзал ва ёруғ оламини ташлаб, беҳудагарчилик ва чигалликдан иборат бўлган аллақандай бир оламга бориши керак. Бир ҳафтадан кейин унга отпускаи беришди. Полкдаги гусар ўртоқларигина эмас, балки бригададаги ўртоқлари ҳам киши бошига 15 сўмдан пул йиғиб Ростов шарафига зиёфат беришди, зиёфатда икки тўп музикачилар машқ қилишди, икки тўп хор ашула айтди; Ростов майор Басов билан трепака деган рус халқ куйига ўйнаб берди; маст офицерлар Ростовни қучоқлашди, кўтара-кўтар қилишди; ерга тушириб юборишди, учинчи эскадрон солдатлари яна кўтара-кўтар қилиб, ура! — деб қичқиришди. Зиёфат тамом бўлгандан кейин Ростовни чанага солиб, бир станцияга кузатиб қўйишди.

Йўлнинг ярмигача, яъни Кременчугдан Киевгача Ростовнинг хаёли одатдагича эскадронда бўлди, бироқ ярим йўлдан ўтгандан кейин саман отли тройкани ҳам, вахмистр

Дождьвейкуни ҳам эздан чиқариб, Отрадноедагилар нима бўлди, қай аҳволда экан, деб бетоқатлик билан ўз-ўзидан сўрай бошлади. Отрадноега қанча яқинлашса (гўё руҳий туйғу ҳам жозиба кучи масофа квадратига тескари нисбатда бўлган табиат қонунига бўйсунгандай), уй тўғрисида шунча кўпроқ ўйларди; Отрадноега бир станция қолганда у ямшикка уч сўм ароқ пули берди ва уйга етганда ёш бола сингари энтикиб эшикка қараб чопди.

Кўришиш шодлигидан ва «ошиқмасам ҳам бўлар экан, ўша ўзим кўрганларим-ку»,— деган ғалати бир норозилик туйғусидан кейин Николай уйнинг одатдаги ҳаётига кўника бошлади. Ота-онаси ҳам ўша аввалгидай, лекин сал қариган эди холос. Улардаги ўзгариш илгари бўлмаган алланечук бир ташвиш ва баъзан юз берадиган келишмовчиликдан иборат эдики, бу ҳам бўлса Николайнинг кейинчалик билишича, хўжалик ишларининг думи хуржунда бўлиб қолганлигидан келиб чиққан экан.

Соня йигирмага қадам қўйиб, энг чиройли бўлган вақтлари эди. Николай келганидан бери ундан бахт ва муҳаббат барқ урар эди, унинг мана шу соф самимий муҳаббати Ростовнинг ҳам баҳрини очиб юборди. Петя билан Наташани кўриб Ростов жуда ҳайратда қолди. Петя 13 га кириб, капкатта, чиройли, қувноқ, одобли, шўх бола бўлиб, овози ўзгариб қолган эди. Акаси Наташага ҳайрон бўлиб, узоқ қараркан:

— Бугунлай бошқача бўлиб кетибсан-ку,— деб кулди.

— Хунук бўлиб қолибманми? — деб сўради Наташа.

— Аксинча, лекин савлатли бўлиб қолибсан. Княгиня-да! — деди Николай шивирлаб.

— Албатта! — деди Наташа қувониб.

Наташа акасига князь Андрей билан ораларида бўлган ишқ-муҳаббатни, унинг Отрадноега келганини ҳикоя қилиб берди ва охириги хатини кўрсатди.

— Хурсандмисан ахир? — сўради Наташа акасидан.— Мен жуда хотиржам ва бахтиёрман.

— Жуда хурсандман,— деб жавоб берди Николай.— У одамларнинг сараси. Жуда севиб қолганмисан ахир?

— Нима десам экан,— деди Наташа акасининг саволига.— Бир вақтлари Борисни, муаллимни, Денисовларни ҳам яхши кўрган эдим. Лекин бу муҳаббатим тамоман бошқача. Хотирим жам, аминман. Биламанки, дунёда бундан яхшироқ киши бўлмайди, шунинг учун ҳам хотирим жам, кўнглим тўқ, димоғим чоғ. Ҳеч ҳам илгаригига ўхшамайди.

Николай тўйни бир йилдан кейин бўлишига норозилик баён қилди, бироқ Наташа: «Бўлак илож йўқ эди. Отасининг розилиги бўлмасдан туриб, менинг ўша оилага киришим яхши бўлмас эди, буни ўзим хоҳладим»,— дея жон куйдириб Николайга тушунтира кетди.

— Сен ҳеч ҳам, ҳеч ҳам тушунмайсан,— деди Наташа. Николай жим қолди ва синглисининг фикрига қўшилди.

Акаси Наташага қараб кўпинча ҳайрон қолар эди. Наташа севгили ёридан айрилиб, изтироб чекиб юрган қизга сира ўхшамас эди. У аввалгидай осуда, тинч ва қувноқ эди. Бу нарса Николайни ҳайратда қолдирди ва ҳатто Наташани Болконскийга унаштириб қўйганларига шубҳа кўзи билан қарашга мажбур қилди. У Наташанинг ўшанга тегиши аниқ эканлигига ишонмади, чунки князь Андрей билан Наташани бирга кўргани ҳам йўқ эди, шунинг учун ҳам у бўлажак тўйга аллақандай бир шубҳа билан қарарди.

«Нега тўйни қолдиришипти? Нега фотиҳа қилишмапти?» — деб ўз-ўзига савол берарди Николай. Бир куни Николай синглиси ҳақида онаси билан гаплашди ва онасини ҳам бўлажак тўйга баъзан ишонгиси келмаслигини англаб, ҳам таажжубланди ва ҳам суюнд.

Графиня қизини эрга берадиган оналарга хос бир норозилик билан князь Андрейдан келган хатни ўғлига кўрсатаркан:

— Мана, декабрдан олдин келолмайман деб ёзипти,— деди.— Қанақа ишн чиқиб қолди экан? Қасалдир-да! Соғлигининг мазаси йўқ. Наташага айтма. Унинг хурсандлигига ишонма: бу қизлик даврининг сўнгги кунлари. Мен ҳар гал ундан хат келганда қай аҳволга тушишини яхши биламан. Худо нешанасини очсин, балки ҳаммаси яхши бўлар,— дер эди ҳамиша графиня сўзини тамом қилар экан. Ўзи баҳоси йўқ одам.

II

Николай келган кунлари жиддий ва ҳатто индамас бўлиб юрди. Бу зор қолгур хўжалик ишига аралашиш зарурати уни қийнар, аралашмасликка иложи йўқ, чунки онаси уни шунинг учун чақиртирган эди. Бу ошиқча юкдан тезроқ қутулиш мақсадида у келганига уч кун бўлди деганда, қаерга боряпсан, деган саволга жавоб ҳам бермасдан, қовоғини солганича тўғри Митиньканинг филигелига борди ва ундан ҳаммасининг ҳисобини сўради. Бу ҳаммасининг ҳисоби нямдан иборатлигига қўрқиб, ўти ёрилган

Митенькадан кўра Николайнинг ўзи камроқ тушунарди. Митенька билан сўзлашиш ва ҳисоб-китоб узоққа чўзилмади. Флигель даҳлизда кутиб ўтирган саркор, оқсоқол ва земский ёш графнинг борган сайин баландроқ бўлаётгандай туюлган овози аввал қандай гудурланганини ва кейин чинқирганини кўрқув ва мамнуният билан эшитди, бирин-кетин оғзидан чиқаётган ҳақорат ва дашном сўзларига қулоқ солишди.

— Ўғри! Кўрнамак! Қаллангни кесамаи сен итнинг... Мен сенга отам эмасман... беҳонумон қилдинг-ку... — ва ҳоказо. Кейин булар кўзлари қонга тўлиб, ўзи қип-қизариб кетган ёш граф Митенькани ёқасидан ушлаб, судраб чиққанини, сўкаётган чоғида бошлаб уни кетига тепиб: «Йўқол. Иккинчи сен аблаҳни қадамнинг бу ерларга тегмасин!» — деб қичқирганини яна ҳам кўпроқ мамнуният ва кўрқув билан кўришди.

Митенька олти зинали зинапоядан учиб тушдию гулзор ичига кириб кетди (Отрадноеда ким бир гуноҳ қилиб қўйса, шу гулзорга кириб қутулар эди. Митеньканинг ўзи ҳам шаҳардан маст бўлиб келиб, шу ерга беркинар эди. Митеньканинг қўлидан қочган кўп отрадноедагилар бу гулзорнинг халоскор кучини билишар эди).

Митеньканинг хотини билан қайнсинглиси кўрқиб, уйнинг эшигини очиб даҳлизга чиқишди, даҳлизда ярқиратиб ювилган самовар қайнаб ётар ва бир томонда хўжалик мудирининг қуроқ кўрпа ташлаб қўйилган баланд тўшаги кўриниб турар эди.

Ёш граф бўғилганича гурс-гурс қадам ташлаб, буларга эътибор қилмасдан, ёнларидан ўтиб уйга кириб кетди.

Флигелда нима ҳодиса юз берганини ўшандаёқ қизлардан эшитган графиня, бир томондан, энди хўжалик ишларимиз ўнггарилиб кетар, деб кўнгли тинчиган бўлса, иккинчи томондан, ўғлим хафа бўлмадимикин деб ташвишга тушди. У бир неча марта оёқ учида Николайнинг уйи эшиги олдига келди ва устма-уст трубка чекаётганига қулоқ солди.

Эртасига кекса граф ўғлини бир чеккага чақирди ва мулойимгина кулумсираб:

— Отаси ўргилсин, бекорга қизишибсан! Митенька ҳаммасини айтиб берди, — деди.

«Шу бемазагарчилик оламида ҳеч нарсага тушунмаслигимни ўзим ҳам билар эдим», — деб ўйлади Николай отасининг сўзидан кейин.

— Сен бу 700 сўмни дафтарга ёзмапсан, деб аччиғланибсан. Ахир бу дафтарга транспортлаб¹ ёзилган эди. Сен иккинчи саҳифага қарамабсан.

— Дадажон, унинг ўзи аблаҳ ва ўғри одам, биламан, қиладиган ишимни қилдим. Агар сиз истамасангиз, мен аралашмайман ва унга ҳам ҳеч нарса демайман.

— Йўқ, ундоқ эмас, жигарим (граф ҳам хижолат эди. У хотинининг мулкини дурустроқ уддалолмаганини сезиб, болалари олдида ўзини гуноҳкор ҳисобласа ҳам лекин қандай қилиб йўлга қўйишни билмас эди). Ҳеч ким ундоқмас, ўзинг бош бўлишингни сўрайман, мен қариб қолдим. Ундан кейин мен...

— Йўқ, дадажон, агар сизни хафа қилган бўлсам кечиринг... Мен бу ишларни сизча билмайман.

«Мужиклари ҳам қурсин, пули ҳам, транспортлаб иккинчи саҳифа ёзилиши ҳам қурсин,— деди ичида Николай.— Бир вақтлари карта ўйинда транспорт нималигини билар эдим, лекин саҳифада транспортлатиб ёзишни сира тушунмайман,— деди ўзича ва шундан кейин бунақа ишларга аралашмай қўя қолди. Фақат бир куни графиня ўғлини чақириб, Анна Михайловнанинг икки минг сўмга берган вексели бор, шуни нима қиласан, деб сўраганида Николай:

— Нима қилар эдик; сиз бунинг ихтиёри сенда дедигиз; мен Анна Михайловнани ҳам, Борисни ҳам ёмон кўраман, лекин улар биз билан бир вақтлари дўст бўлган ва камбағал кишилар. Шунинг учун ҳам мана шундай қиламиз қўямиз-да! — деди-да, векселни йиртиб ташлади. Кекса графиня суюниб кетганидан ҳўнграб йиғлаб юборди. Шу воқеадан кейин ёш Ростов ҳеч қандай хўжалик ишига аралашмади ва катта шавқу ҳавас билан янги касбига берилиб, кунда отасининг сон-саноқсиз итларини олиб овга чиқадиган бўлди.

III

Совуқ тушиб қолган, куз ёмғири ивитган ерлар эрталабки изғириндан қотган. Кўм-кўк барра ўтлар моллар пайҳон қилган кулранг кузги буғдой ва қизғиш гречиха палаклари оралаган, оч-сарик баҳори анғиздан ажралиб турар эди. Августнинг охирларида қорайиб турган кузги экин ва

¹ Давомини иккинчи саҳифага ёзиш.

ангизлар орасида кўм-кўк оролдай бўлиб турган чўққи ва ўрмонлар энди, кўкариб қолган кузги буғдой орасида, сариқ ва оч-қизил оролга ўхшаб турипти. Товушқонлар тўлибган, тулки болалари ўрмалайдиган, ёш бўрилар ҳам итдан каттароқ бўлиб қолган. Айни ов вақти. Ёш, гайратли овчи Ростовнинг итлари овга уста бўлиб қолдигина эмас, балки овдан жуда чарчаган эди, шунинг учун овчиларнинг умумий кенгашида итларга уч кун дам бериб, 16 сентябрда йўлга чиқишга, овни бўри болалари тўлиб ётган Дубравадан бошлашга қарор қилинди.

14 сентябрда вазият мана шундай эди.

Бутун кун овга ҳозирлик кўриш билан ўтди; ҳаво совуқ ва изгирин эди. Бироқ кечга томон осмонни булут қоплаб, ҳаво исий бошлади. 15 сентябрда ёш Ростов эрталаб эгнила халат, ойнадан қараб кун ниҳоят даражада ов боп эканини кўрди: осмон худди эриб, аста-секин ерга тушаётгандай эди. Ҳавода юқоридан пастга секин-секин тушаётган ғубор заррачалари ёки тумандан бошқа ҳеч қандай ҳаракат йўқ. Богдаги яланғоч дарахтларнинг шохларида томчилар ярқирар ва эндигина тушган хазонлар устига томарди. Қировдан ярқираб турган кулранг полизлар сал нарироққа бориб туманинг қора пардаси остида кўздан йўқолар эди. Николай ҳўл ва лой айвончага чиқди, бу ердан чириган хазон ва ит ҳиди анқиб турарди. Қора кўзлари бўртиб чиққан Милка лақабли кети катта ола ит эгасини кўриб, ўрнидан турди, керишди, товушқонга ўхшаб чўзилди, кейин бирдан ирғиб турди-ю, Николайнинг бурун ва мўйловларини ялади. Яна бир този ит, эгасини кўргач, белини эгиб, гулзор йўлкасидан зинага қараб ўзини отди ва думини қилпиллатиб, Николайнинг оёқларига ўзини суркай бошлади.

Шу чоқ ҳеч ким тақлид қилолмайдиган, овчиларгагина хос ҳам йўғон ва ҳам ингичка овоз:

— О, ҳой! — деб қичқирди ва муюлишдан қўлида қамчи, сочи украинчасига қирқилган, юзини ажин босган ашаддий овчи-итбоқар мўйсафид Данило чиқди. У ҳамма нарсага овчиларга хос бир ўзбилармонлик ва менсимаслик билан қарарди. У хўжасини кўриб, бошидан черкесча папахини олди ва таҳқиромуз қаради. Унинг бу хилда таҳқиромуз қараши хўжасига малол келмас эди, чунки ҳеч нарсани назар-писанд қилмайдиган ва ҳаммадан ўзини устун тутадиган Данило Николайнинг ўз одами ва овчиси эди.

Николай овбоп ҳавони, шикороит ва овчини кўрганида маъшуқасини кўриб, илгариги ҳамма ниятларини унутган

кишидай, ов иштиёқида ёнаётганини ва юраги орзиқиб кетаётганини бeзиб:

— Данило! — деб қичқирди:

Протоднакон¹ овозига ўхшаган, итларни олқишлай бериб хириллаб қолган йўғон овоз:

— Лаббай тўрам! — деди ва чақнаган қора кўзлар жим турган хўжайинига ер остидан тикилди, бу кўзлар гўё «Ҳа, тоқатинг тоқ бўлятими» — деб туради.

— Ҳаво яхши-а? Ов ҳам қиламиз, от ҳам чоптирамиз-а? — деди Николай Милканинг бошини силаб.

Данило жавоб бермасдан, фақат кўзини қисиб қўйди.

— Хабар олиб келгин деб эрталаб Уваркани юборган эдим, — деди у бир оз жим қолгандан сўнг, — Отрадноедаги ўрмонга кўчипти, ўша ерда увиллашаётипти дейди. (Кўчипти дегани шуки, булар иккаласи кўзлаб юрган бўри ўз болалари билан Отрадное ўрмонига ўтипти, уйдан икки чақирим келадиган бу ўрмонзорни булар ов учун махсус ажратиб қўйган эди).

— Энди жўнасан ҳам бўлар? — деди Николай. — Бор, Уваркани айтиб кел.

— Бош устига!

— Отларга ем бермай тур!

— Хўп бўлади.

Беш минутдан кейин Данило Уваркани олиб, Николайнинг каттаков кабинетига кириб келди. Данило баланд бўйли бўлмаса ҳам мебель ва уй жиҳозлари орасида от ё айиқни кўриш кишида қандай таассурот қолдирса унинг кабинетда туриши ҳам шундай таассурот қолдирарди. Данилони ўзи ҳам сезиб, секин гапиришга, уйдаги бирон нарсани синдириб қўймайин деб қимирламай туришга ва сўзни қисқароқ қилиб бу қоронғи уйдан тезроқ ёруғ дунёга чиқиб кетишга тиришиб, одатдагича эшик олдида турди.

Николай савол-жавобдан кейин итларнинг ҳолатини Данилодан суриштириб билгач, (Данилонинг ўзи ҳам овга боришни истарди) отларни эгарлашни буюрди. Данило энди чиқай деб турганда югуриб Наташа, унинг кетидан Петя кирди. Наташа сочларини тарамасдан, кийинмасдан энаганинг каттаков рўмолини ўраб олган эди.

— Сен кетяпсанми? — деди Наташа, — ўзим ҳам билган эдим! Соня кетишмайди деди. Лекин шундай ҳавода ов қилмаслик мумкин эмаслигини билардим.

¹ Бутхона хизматчиси.

— Кетяпмиз, — деди Николай истар-истамас, чунки бугун овни каттароқ қилиш ниятида бўлганлиги учун Наташа билан Петяни олиб боргиси келмаган эди. — Лекин бўри овламоқчимиз, сен зерикиб қоларсан.

— Бўри овини қанчалик яхши кўришимни ўзинг биласан-ку, — деди Наташа. — Шу ҳам гапми, ўзи кеталиган бўлиб, отни эгарлатаётибди-ю, бизга индамайди!

— Русларга тўсиқ писанд эмас, борамиз! — деб қичқирди Петя.

Николай Наташага қараб:

— Э, айтгандай, сен бормагин, ойм бормасин дедилар, — деди.

— Йўқ, бораман, бораман дедим, бораман, — деди Наташа, — Данило, айт, бизга ҳам от эгарласин. Михайло менинг итларимни олиб борсин, — деди у бош итбоқарга.

Хўжасининг кабинетида Данило бусиз ҳам ўнғайсизланиб турган эди, оймқизнинг унга бевосита мурожаат қилиши буткул гангитиб қўйди. Шунинг учун у худди бу гапларга алоқаси бўлмагандай, оймқизнинг бирон жойига тегиб кетмайин деб қўрққандай, бошини қуйи солганича, тезроқ чиқиб кетишга ошиқди.

IV

Ҳамма вақт сон-саноксиз овчи ит сақлаб келган ва энди буларнинг ҳаммасини ўғлига берган кекса граф шу куни, 15 сентябрда, ҳафсаласи келиб, ўзи ҳам овга чиқадиган бўлди.

Бир соатдан кейин овчилар овга тайёр бўлиб, эшик олдига йиғилди. Николай алланима деб мурожаат қилмоқчи бўлган Наташа билан Петя ёнидан, худди майда гапларга қулоқ солгани фурсатим йўқ, дегандай қовоғини солиб ўтиб кетди. У овчи итлардан тортиб ҳамма нарсани кўздан кечирди, овчи билан бирга бир гала итни жўнатди, ўзи жийрон Дон отига миниб олди-да, итларига ҳуштак чалиб, гарамларни оралаб Отрадноедаги овгоҳга қараб йўл олди. Кекса графнинг Вифлянка лақабли ахта ўйноқи отини графнинг жиловдори етаклаб олди, графнинг ўзи дорожкага тушиб, унинг учун ажратиб қўйилган овгоҳга бориши керак эди.

Овга олиб чиқилган този итларнинг сони 54 та бўлиб, буларни 6 та тозиси¹ ва бош итчи идора қилиб борарди.

¹ Тозици - ов вақтида този итларни идора қиладиган овчи.

Хўжалардан бошқа яна 8 киши 40 дан ортиқ овчи итларни ҳайдаб бормоқда. Шундай қилиб, овга 130 та ит ва 20 та отлиқ овчи чиққан эди.

Ҳар бир ит ўз лақаби ва эгасини, ҳар бир овчи ўз вазифасини биларди. Қўрадан чиқиш биланоқ ҳамма ғовур-ғувур кўтармасдан, тартиб билан аста-секин Отрадное ўрмони йўлидан дала бўйлаб кетаверди.

Ҳамма даладан худди юмшоқ гилам устида юргандай жимгина борар, баъзан йўлдан ўтилганда отлар кўлмак сувларни кечиб шалоплатиб қўярди. Туман ҳамон аста-секин ерга тушмоқда, ҳаво сокит, илиқ ва жимжит. Аҳёнда бирон овчининг ҳуштак чалиши, отларнинг пишқириши, ўз галасидан четга чиққан итга урилган қамчи товуши ё итнинг вангиллаши эшитиларди холос.

Бирон чақиримча йўл босгандан кейин Ростовларнинг рўпарасидан, туман орасидан, бешта отлиқ итлари билан намоён бўлди. Олдинда мўйловлари оппоқ, чиройли бир мўйсафид келмоқда эди.

Чол яқин келганда Ростов:

— Салом, амаки,— деди.

— Кўп яхши. Ўзим ҳам билувдим,— деди чол (бу одам Ростовларнинг узоқ қариндоши, унча бой бўлмаган қўшниларидан эди),— ҳавони кўриб сабринг чидамаслигини билувдим, жуда яхши қилибсан. Кўп яхши! Тезроқ бўла қол, бўлмаса ҳаш-паш дегунча кўз олдиндан бўри болаларини овлаб кетишади.

— Ўзим ҳам ўша ёққа боряпман. Нима қилдик, галани кўшиб юбормайликми? — деб сўради Николай.— Қўшашайлик...

Този итларнинг ҳаммасини бир галага қўшиб юборишди. Чол билан Николай ёнма-ён кетишди. Рўмолга бурканиб олган ва хурсандликдан кўзлари оловдай ёниб турган Наташа буларга етиб келди. Наташа билан бирга опасидан сира айрилмайдиган Петя, овчи Михайло ва энагаси қўймасдан Наташага қўшиб юборган брейтор¹ ҳам бор эди. Петя негадир кулар, отини урар ва жиловидан тортарди. Наташа Арабчик номли қора отида баҳазур ўтираркан, отни усталик билан жиловлаб борар эди.

Чол Наташа билан Петяга ҳўмрайиб қаради. У ов каби жиддий бир ишга бундай енгил-елпи қарашни ёмон кўрарди.

¹ От минишни ўргатадиган муаллим.

— Салом, амакижон, биз ҳам кетяпмиз,— қичқирди Петя.

— Саломга-ку салом-а, лекин итларни босманглар,— деди чол жиддий тарзда.

— Николенка, Трунила хўп ажойиб ит-да! Мени таниди,— деди Наташа яхши кўрадиган този ит ҳақида.

«Трунила аввало жўн ит эмас, този» — деди Николай ичида ва синглисига жиддий бир тарзда қаради ва бу қараш билан шу пайт ўзи билан Наташа орасида қанчалик катта фарқ борлигини унга билдирмоқчи бўлди. Наташа буни фаҳмлади.

— Булар бировга халал беришади деб ўйламанг, амаки,— деди Наташа.— Биз бир чеккада қимир этмай тура-миз.

— Жуда яхши қиласизлар, графинечка,— деди амаки.— Лекин эҳтиёт бўлинглар, тагин отдан йиқилиб тушманглар.

Юз саржин нарида Отрадное ўрмони оролдай бўлиб кўриниб турарди. Овчи итларни идора қиладиган кишилар ўрмонга етишди. Николай този итларни қайси томондан овга солиб юбориш ҳақида амаки билан қатъий бир қарорга келгандан кейин Наташага бир чеккароқдан жой кўрсатди ва ўзи чуқурликнинг у томонига ўтиб кетди.

— Ҳа, жиян, бўрининг каттасини кўзлаяпсанми,— деди амаки,— ҳушёр бўл, тагин қўлдан чиқариб қўйма.

— Қанақаси тўғри келса-да,— деди Ростов — Қарай ҳид оляпти! — деди амакининг саволига жавобан. Қарай қари ва хунук бир ит бўлиб, катта-катта бўриларни ёлғиз ўзи тутиб ном чиқарган эди. Ҳамма жой-жойига бориб турди.

Кекса граф ўғлининг овга ишқибоз эканлигини билиб, кечикишдан кўрқди ва итчилар ҳали овгоҳга бориб етмасдан, қизариб кетган икки бетини лорсиллатиб қора отлар қўшилган дрожкада ўз овгоҳига етиб келди, пўстинини тузатиб, ов аслаҳаларини тақди, ўзига ўхшаб қариб қолган Вифлянка лақабли силлиқ, тўқ ва ювош отига минди. Дрожкани қайтариб юборишди. Овчи бўлмаса ҳам ов таомилини яхши биладиган граф Илья Андреич бутазорнинг четига чиқди, тизгинни йиғди, эгарга дурустрок ўрнашди-да, ўзини овга тайёр сезиб, жилмайиб қайрилиб қа-ради.

Графнинг ёнида камердинери — бир оз оғирлашиб қолган эски чавандоз Семён Чекмарь турарди. Чекмарь эгасига ва отига ўхшаб семириб кетган уч бўрибосар итни

ванжиридан ушлаб турарди. Иккита сезгир кекса ит занжирсиз чўзилиб ётарди. Юз қадамча нарида, ўрмоннинг четида графнинг яна бир жиловдори — ўтакетган чавандоз ва ашаддий овчи Митька турарди. Граф қадимги таомилга кўра овдан олдин кумуш қадаҳни тўлғазиб ов майи (запеканка) ичди, жиндайгина овқатланди ва бордо деган сеvimли виносидан ҳам ярим шиша ичиб олди.

Илья Андреич вино ичганидан ва отда юрганидан сал қизарган, намланган кўзлари йилтиллаб турар, ўзи пўстинга ўралиб, эгарда ўтираркан, кўчага олиб чиққани чоғланган гўдакка ўхшар эди.

Озрин юзлари буришиб қолган Чекмарь ишларини саришта қилиб бўлиб, ўттиз йилдан бери хизматини қилиб, бирга яшаган хўжасига қараб турар ва унинг димоғи чоғлигини сезиб, яхшигина бир суҳбат бошланишини кутарди. Ўрмоннинг орқасидан яна учинчи бир киши секин чиқиб (бу ов қондасини яхши биларкан шекилли) графнинг кетида тўхтади. Бу соқоли оппоқ хотинча капот, бошига узун қалпоқ кийиб олган чол қизиқчи Настасья Ивановна эди.

— Ҳой, Настасья Ивановна,— деди унга секин граф кўз қисиб: — Овни ҳуркистанг, Данило онангни кўрсади-я.

— Ўзим биламан ... — деди Настасья Ивановна.

— Тисс! — деди граф ва Семёнга қараб: — Наталья Илиничнани кўрмадингми? Қаерда у? — деб сўради.

— У киши Петр Ильич билан бирга Жаров бурганзориде қолдилар,— деди Семён кулумсираб.— Қиз бўлиб туриб, овни шунча яхши кўрадилар-а!

— От минганини айтмайсанми, Семён,— деди граф,— эркакни ҳам йўлда қолдиради.

— Ҳа, одам ҳайратда қолади. Жуда чаққон-а!

— Николушка қаёқда? Лядов ўрмонида юриптимикин? — деб сўради граф ҳамон шивирлаб.

— Ҳа, ўша ердалар. Овни қаердан бошлашни у киши яхши биладилар. Чавандозликни шунчалик ҳам сув қилиб ичиб юборганларки, баъзан Данило иккаламизнинг оғзимиз очилиб қолади,— деди Семён хўжасига бунақа сўзлар ёқишини билиб.

— Шунақа устами? Отга хўп ярашади-да!

— Худди эгарга қуйиб қўйгандай! Қайси куни Заварзин бурганзориде тулкини ҳуркитиб юбордик. Николлай Ильич шу от чоптириб қувладилар-э, асти қўйинг, не-не

чавандозларни кўрдиму, бунақасини кўрган эмасман! Бунақаси йўқ!

— Бунақаси йўқ! — деди граф Семённинг сўзи дарров тамом бўлганига афсуслангандай бўлиб. — Бунақаси йўқ, — деди у яна пўстинининг этагини қайириб тамаки қутисини оларкан.

— Қайси куни ҳаммамиз ибодатхонадан тартиб билан чиқиб келаётган эдик, бирдан Михайло Сидорич, — деб Семён яна сўз бошлаган эди, сокит ҳавода вовиллаб ов қувлаётган икки ё уч тозининг овози эшитилди. Семён қулоқ сола бошлади ва дамани чиқармасдан, хўжасига бармоғини силкитиб, шивирлади. — Бўри болалари устидан чиқиб қолишди... Тўғри Лядов ўрмонига қувлаб кетишаётипти.

Граф юзида табассум, қўлида тамакидон, тамаки ҳидлашни ҳам эсдан чиқариб, узоққа, икки ўрмон туташган жойга қараб қолди. Итлар ҳургандан кейин Данилонинг бўриларга бурғу чалгани эшитилди. Бу итлар ҳам аввалги уч итга қўшилиб ҳура кетди; бу ҳуриш итларнинг бўри қуваётганлигини кўрсатар эди. Итчилар энди итларни олқишламасдан қийқиришар ва бошқа овозларнинг ичидан Данилонинг гоҳ йўғон ва гоҳ чинқириб чиқаётган овози ажралиб турарди. Бу овоз гўё бутун ўрмонни тўлдириб ундан ҳам нарироққа чиқар ва узоқ-узоқ далаларга ёйилиб кетарди.

Бир неча дақиқа қулоқ солиб туришгандан кейин граф ва унинг жиловдори този итларнинг икки галага бўлинганини пайқади; жуда қаттиқ ҳураётган каттароқ бир гала узоқлаша бошлади, иккинчи гала эса, графнинг ёнидан ўтиб, ўрмон бўйлаб чопиб кетди. Данилонинг шу гала ичида қийқириб бораётгани эшитилиб турарди. Ҳар иккала галанинг ҳуриши бир-бирига қўшилишиб кетар ва яна узоқлашарди. Семён чуқур нафас олди ва ўралиб қолган ёш кўппакнинг занжирини тузатмоқчи бўлиб энгашди. Граф ҳам чуқур нафас олди ва қўлидаги тамакидонга кўзи тушиб, уни очди-да, бир чимдим тамаки олди.

— Орқанга қайт, — деб бақирди Семён ўрмон четига чиққан кўппакка қараб. Граф чўчиб кетиб, қўлидаги тамакидонини тушириб юборди. Настасья Ивановна отдан тушиб, тамакидонни ердан олди.

Граф билан Семён уни кузатиб туришарди. Тўсатдан итларнинг ҳуриши шу қадар яқинлашиб қолдики, итлар-

нинг акиллаши ва Данилонинг қийқириши уларнинг қулоғи тагидан эшитилаётгандай бўлди.

Граф қайрилиб қаради ва ўнг томонда Митькани кўрди. Митька кўзларини чақчайтириб графга қаради ва олға, ўнг томонга қаранг, деб шапкаси билан ишора қилди.

Митька:

— Қўйма! — деб шундай бақирдики, худди бу сўз кўпдан бери томонига текилиб турган-у, ҳозир тўсатдан чиқиб кетгандай туюлди. У итларни қўйиб юборди ва ўзи граф томонга от қўйди.

Граф билан Семён от чоптириб, ўрмон этагидан узоқлашди ва сўл томонда бўрини кўриб қолишди. Бўри лапанглаб, секин-секин сакраб, уларнинг сўлроғидан, боя граф билан Семён турган ўрмоннинг чеккасига қараб бормоқда эди. Ҳазабланган итлар қаттиқ ҳуриди ва тўзиб отларнинг оёғи остидан югуриб, бўрига ҳужум қилди.

Бўри тўхтади, нафас қисар касалига мубтало бўлгандай, дўнг пешана бошини зўрға буриб итларга бир қаради-да яна аввалгидай лапанглаб, бир-икки сакрадио думини ликиллашиб ўрмонга кириб кетди. Шу ондаёқ рўпарадаги ўрмон этагидан уч този йиғлаётгандек инграб, биринкетин отилиб чиқди ва буларнинг ҳаммаси бўри кириб кетган жойга қараб чопди. Итлар ўтиб кетгандан кейин қайрилиб қолган финдик ниҳоллари орасидан Данилонинг терга пишган, кул ранг оти кўринди. Данило бели узун отга қизариб, терлаб кетган пешанасидаги оппоқ сочлари тўзиган ҳолда, бошланг, олдинга энгашиб муштдайгина қапишиб ўтирарди.

— Ҳаю! Ҳаю! — деб қичқирарди у. Графни кўрганда унинг кўзлари чақмоқдай ёниб кетди.

— Аттанг, — деди у графга қараб, қамчинини кўтариб. — Бўрини қўлдан бериб қўйдиларинг, овчилар! — деди ва хижолат бўлган, чўчиб кетган граф билан ошиқча гаплашиб ўтиришга ҳафсаласи қолмагандай, ахта отининг терлаб кетган биқинига жаҳл билан қамчилаб, аламини шундан олди-ю, този итлар кетидан от қўйиб кетди. Граф худди таъзир егандай кулумсираб қаққайиб турар ва шу кулумсираши билан гўё ўз ҳолига Семённинг раҳмини келтирмоқчи бўларди. Бироқ Семён йўқ: у буталарни оралаб, бўри кетидан от қўймоқда эди. Овчи итлар ҳам бўрини қува бошлади, бироқ бўри буталар орасига кириб кетди ва ҳеч ким уни қўлга тушира олмади.

Николай Ростов бу орада йиртқичнинг ўрмондан чиқиб қолишини кутиб, ўз жойида турганди. У шовқин-суроннинг дам яқинлашуви ва дам узоқлашувидан, товушини танийдиган итларининг ҳуришидан, итчиларнинг дам яқиндан ва дам узоқдан эшитилаётган овозларидан оролда ҳозир нима бўлаётганини англади. Ростов оролда чўғи-бўри борлигини, този итлар икки галага бўлинганини, шу атрофда итлар олқишланаётганини ва бирон ёмон ҳодиса юз берганини биларди. У ҳар чоқ шу томондан бўри чиқиб қолишини кутарди. Бу бўрининг қайси томондан чопиб чиқиши ва итлардан қанақа қилиб қочиши ҳақида у минг хил тахминлар қилди. Кута-кута ҳафсаласи пир бўлди. Шу бўри менинг рўпарамдан чиқиб қолса нима бўларкан деб бир неча марта худога ёлворди. Арзимайдиган бир нарса учун зўр ҳаяжонга тушган кишилар худога қандай сиғинса бу ҳам шундай бир ихлос ва эҳтирос билан худога ёлворди. «Эй, худо, шуни шундай қилсанг нима бўларкин? Сенинг азимлигингни ва бунақа нарсани сендан сўраб ўтириш гуноҳлигини биламан, лекин ҳар нечук бўлса ҳам худо ҳақи, шундай қилгинки, она бўри менинг олдимдан чиқиб қолсину Карай ҳув анави ердан қараб турган «амаки»нинг кўз олдида бўрининг бўғзидан ғиппа бўғиб олсин». Шу ярим соат ичида Ростов жавдираётган кўзлари билан ўрмон этагида қад кўтариб турган камшоҳ икки дубга, қирғоғини сув ювиб кетган чуқурликка, ўнг томондан, дарахтлар орасидан кўриниб турган амакининг шапкасига минг марта қарагандир.

«Йўқ, бу бахт менга nasib бўлмас,— деди у ичида.— Насиб бўлса, нима қиларкан! Йўқ, бўлмас! Карта ўйинда ҳам, урушда ҳам ҳеч қачон омадим келган эмас». Шу лаҳзада кўзига Аустерлиц жангги ва Долохов кўриниб кетди. Николай жон-жаҳди билан ҳали ўнгга, ҳали сўлга қараб, итларнинг ҳуриши ва одамларнинг шовқин-суронига қулоқ соларкан, ўз-ўзига: «Умримда бир мартагина она бўри тутсам армоним қолмасди»,— деди. У яна ўнга қаради ва яйдоқ дала бўйлаб шу томонга бир нарса чопиб келаётганини кўрди. «Йўқ, бу бўри бўлмаса керак»,— деб ўйлади ва кўпдан бери орзу қилиб юрган нарсаси рўёбга чиққан кишидай енгил нафас олди. Унинг буюк орзуси — осонгина, шовқин-суронсиз, тантанасиз рўёбга чиқди қолди. Ростов кўзларига ишонмади ва унинг бу шубҳаси бир лаҳзадан сал

опиқ давом этди. Бўри даладан чопиб келаётиб, йўлидаги чуқурдан оғиргина сакраб ўтди. Бу йиртқич орқаси ола, қаппайган қорни қизғимтил она бўри эди. У мени ҳеч ким кўраётгани йўқ, деб ўйласа керак, аста-секин чопиб келмоқда эди. Ростов дамани чиқармай, итларга қаради. Итлар бўрини кўрмасдан, ҳеч нарсани пайқамасдан, баъзилари ётган ва баъзи бирлари тикка турганди. Кекса Қарай тиржайиб, сариқ тишларини шақиллатиб, ғазаб билан сонидан бурга ахтарар эди.

— Бос, ол! — деди Ростов шивирлаб. Итлар қулоқларини чимириб, занжирларини шиқирлатиб, сакраб туришди. Қарай бутини қашиб, ўрнидан турди-да, қулоқларини чимириб, бир тутам туки осилиб турган думини ликиллатди. Бўри ўрмондан узоқлашиб, шу томонга қараб чопиб келаётган чоғда Ростов ўзича: «Итларни қўйиб юборайми? Йўқми? — деб қўйди. Тўсатдан бўрининг афту башараси ўзгарди; умрида ҳеч қачон кўрмаган ва унга тикилиб турган одамзод кўзини кўриб, сесканиб кетди ва овчига томон бошини хиёл қийшайтириб, олға боришни ҳам, орқага қайтишни ҳам билмай тўхтаб қолди. Бўри ўзича: «Бор, нима бўлса бўлсин, олға!» — деди шекилли, ҳеч қаёққа қарамасдан лўкиллаб олға юрди.

Николай қаттиқ товуш билан:

— Бос!.. — деди ва унинг саман оти ўз-ўзидан шиддат билан тепаликка қараб чопаркан, чуқурдан ўтиб, бўрининг йўлини тўсди. Итлар ҳам шамолдай учиб, ундан ўзиб кетди. Николай на бақираётган товушини эшитар, на от чоптириб кетаётганини сезар, на итларни кўрар ва қаерга кетаётганини биларди; у фақат яна ҳам тезлаб, пастқамликдан тикка чопиб кетаётган бўрини кўрарди холос. Сағриси кенг ола ит Милька бошқа итлардан ўзиб кетди ва бўрига яқинлашиб қолди. Ана, етай деб қолди... Мана, етди ҳам. Бироқ бўри унга бурилиб қаради ва Милька, одатдагича, унга ҳамла қилиш ўрнига тўсатдан думини кўтарди-ю, олдинги оёғини тираб қолди.

— Бос! Бос! — деб қичқирди Николай.

Шу онда қизил този Любим Милькадан сакраб ўтдию бор кучи билан ўзини бўрига ташлаб, унинг сонидан тишлади. Бироқ қўрқиб кетгандай, бўрини қўйиб юбориб нарёққа ўтди. Бўри кетини ерга қўйди, тишларини тиржайтирди ва яна ўрнидан туриб, олға қараб югурди. Унинг кетидан бир аршин орқада итлар қувиб кетди.

«Кетиб қолади! Йўқ-е, худо урдими»,— деди ўзига Ни-

колай ҳамон хириллаган овоз билан итларни олқишларкан.

У кўзларини жавдиратиб, бирдан бир умиди бўлмиш қари ити Қарайни изларкан:

— Карай! Бос! — деб қичқирарди, Қари ит бор кучини йиғиб, иккала кўзи бўрида, унинг олдини тўсмоқчи бўлиб, ён томондан ҳалпиллаб чопарди. Бироқ бўрининг тез-тез сакраши билан итнинг ҳалпиллаб югуриши суръатига кўра, Қарайнинг мўлжали янглиш эканлиги кўриниб турар эди. Николай отини чоптириб ўрмонга яқинлашиб қолди, агар бўри шу ўрмонга кирса, қўлдан кетиши аниқ эди. Шу чоқ рўпарадан ити билан келаётган бир овчи чиқиб қолди. Демак, ҳали умид бор, Николайга бегона, бошқа бир галадан бўлмиш каттакон чипор ёш ит бир сакраб бўрининг олдини тўсди ва уни ағанатиб юборди. Бўри кутилмаган фавқулодда бир тезлик билан ўрнидан турдию чипор итга оғиз солди. Биқини ёрилиб, қонга беланган кўппак инграб муккаси билан йиқилди.

— Карайгинам! Отагинам!..— деб йиғлади Николай.

Сонида бир тутам жуни осилиб ётган қари Карай бўрининг бир лаҳзагина тўхтаганидан фойдаланиб, беш қадам наридан унинг йўлини кесиб чиқди. Бўри худди хавфни пайқагандай, думини қисиб, Карайга бир хўмрайиб қарадию яна аввалгидан ҳам тезроқ чопа кетди. Бироқ, шунда Николай қари ити Карайга бир нима бўлганини кўрди. Карай кўз юмиб очгунча ўзини бўрининг устига ташладию иккаласи думалаб, ўша ердаги чуқурга тушиб кетди.

Николай ит билан бўри чуқурда олишаётганини, итнинг остидан бўрининг оқ туки, узалиб ётган орқа оёғи, чимирилган қулоқлари ва энтикиб турган калласини (Карай бўрини бўғзидан тишлаб олган эди) кўрди; ўз сеvimли итини шу ҳолатда кўриш Николайнинг умрида энг бахтли лаҳзалардан эди. Николай энди эгарнинг қошидан ушлаб тушмоқчи ва бўрини ханжар билан чопиб ташламоқчи бўлаётган чоғида тўсатдан бўри итларнинг тагидан бошини кўтарди ва олдинги оёқлари билан чуқур лабига тармашди. Бўри тишларини тиржайтириб (Карай уни кўйиб юборган эди), икки орқа оёғи билан сакраб чуқурдан чиқди ва думини қисиб, итларнинг ҳужумидан қутулиб яна олға қараб югурди. Жувлари ҳурпайган Карай майиб ёки ярадор бўлган бўлса керак зўрға чуқурдан чиқди.

Николай умидсизлик билан

— Ё раббий! Нима ёмонлик қилувдим! — деб қичқирди.

Амакининг овчилари нариги томондан от қўйиб бўрининг йўлини тўсди ва итлари яна бўрини тўхтатиб ўраб олишди.

Ҳар гал бўри орқа оёғи билан ўтирганда Николай унинг жилвдори, амаки ва унинг овчиси бўри атрофида қийқирар, ҳайқирар, отдан тушмоқчи бўлар ва бўри қамалдан чиқиб қочмоқчи бўлганда яна от чоптирар эди.

Данило бу ҳайқириқларни эшитиши биланоқ ўрмон чеккасига чиққан эди; Қарай бўрини босганини кўриб, иш тамом бўлди, деб отини тўхтатди. Бироқ овчилар отдан тушмаганини, бўри яна қочиб қутулмоқчи бўлганини кўриб Данило бўрининг кетидан чопмай, Қарай сингари унинг олдини тўсиб чиқмоқчи бўлди ва амакининг итлари бўрини иккинчи марта тўхтатганда, бўрига етиб олди.

Данило, чап қўлида яланғоч ханжар, отига устма-уст қамчи бериб, жимгина чопиб келмоқда эди.

Қўнғир бир от ёнидан пишқириб ўтиб, биров отдан гурсиллаб ўзини ерга ташлагандан кейин Николай қараса, Данило итлар орасида узала тушиб, бўрининг қулоғидан ушламоқчи бўлаётти. Ишнинг тамом бўлгани итларга ҳам, овчиларга ҳам, бўрига ҳам маълум бўлиб қолди. Бўри қўрққанидан қулоғини чимириб, туришга уринган эди, итлар яна унга ёпишди. Данило ўрнидан сал турди-да, худди чўзилишга чоғланаётгандай олдинга қалқиб, бутун оғирлиги билан ўзини бўрининг устига ташлади ва унинг қулоғидан ушлаб олди. Николай ханжар билан бўрини ўлдирмоқчи бўлган эди, бироқ Данило шивирлаб: «Қўй, ўлдирма, тумшуғини бойлаб оламиз»,—дедию кейин вазиятини ўзгартириб, оёғи билан бўрининг бўйнидан босди. Бўрининг оғзига чўп қўйиб, танғиб олишди, оёқларини боғлашди ва Данило уни у ёқ-бу ёққа думалатиб кўрди.

Овчилар чарчашган бўлса ҳам, лекин шоду хуррам, каттакон тирик бўрини ҳуркиб пишқираётган отнинг устига ташлаб, бўрига қараб акиллаётган итлар билан биргалликда қароргоҳга жўнашди. Икки ёш бўрини този итлар, учтасини шикори итлар тутти. Овчилар ҳаммаси ўз овини олиб келди, қандай ов қилганини гапириб берди ва она бўрини томоша қилгани унга яқин келишди, бўри оғзида чўп, катта бошини осилтириб, қуршаб олган ит ва одамларга шиша сингари кўзлари билан қараб турарди. Одамлар қўл теккизганда бўри боғланган оёқлари титраб, ҳаммага ваҳшиёна ва шу билан бирга термилиб боқар эди.

Граф Илья Андреич ҳам етиб келиб, бўрига қўл теккизиб кўрди.

— Ҳу, буни қаранг-а! — деди у.— Жуда катга-ку, она бўрими? — деб сўради у ёнида турган Данилодан.

— Ҳа, она бўри, тўрам,— деб жавоб берди.

Граф бўрини қўлдан чиқариб юборганини ва Данило билан тўқнашганини эслаб:

— Лекин ёмон ашаддий овчи экансан.— деди.

Данило индамади, фақат уялинқираб маъсум ва ёқимли табассум қилди.

VI

Кекса граф уйига жўнади. Наташа билан Петя ҳам дарров етиб борамиз деб ваъда беришди. Вақт ҳали эрта бўлгани учун овчилар яна овни давом эттиришди. Тушдан кейин този итларни пастқамликдаги қалин чакалакка қўйиб юборишди. Николай анғизда туриб, барча овчиларини кўриб турарди.

Николайнинг қаршисида кўкаламзор бўлиб, унинг овчиси мана шу кўкаламзордаги финдиқ бутасининг нариги томонида, чуқурликда турган эди. Този итлар қўйиб юборилиши биланоқ Николай Волторин деган итнинг таниш овозини эшитди; бошқа итлар ҳам унга қўшилиб гоҳ жим бўлиб, гоҳ ҳуриб қува кетди. Бир дақиқадан сўнг тулки кўринди, деб оролдан товуш беришди ва итлар галаси пастқамликка тушадиган нишабликдан кўкаламзорга қараб чопди.

Николай пастқамликдаги чакалакзордан от чоптириб бораётган қизил телпакли итбон ва итларни кўриб турар, нариги томондаги кўкаламзорда ҳозир тулки кўринади, деб кутар эди.

Чуқурликда турган овчи қўзғалиб итларни қўйиб юборди ва Николай буталарни оралаб, думини ҳурпайтириб, қочиб бораётган қип-қизил, пастаккина ғалати бир тулкини кўрди. Итлар тулкига етай-етай деб қолди. Мана, етди ҳам. Тулки айёрлик қилиб, уларни ғафлатда қолдириш мақсадида, ўртада гир айлана бошлади ва пахмоқ думини ўйнатиб, борган сайин тез-тез айлана кетди. Кимнингдир оқ ити, ундан кейин қора бир ит ўзини тулки устига ташлади, итлар аралашиб кетди ва ниҳоят тулкини қуршаб, хиёл тебраниб туриб қолишди. Икки овчи от чоптириб итлар-

нинг олдига етиб келди, булардан бири қизил телпак, иккинчиси нотаниш, кўк кафтан кийган эди.

«Ўзи нима гап? — деди Николай ичида. — Бу овчи қаёқдан пайдо бўлди? Амакининг овчиси эмас-ку!»

Овчилар тулкини итлардан қутқариб олишди ва анча-гача уни отга ўнгармасдан туриб қолишди. Уларнинг олдида қантариб қўйилган отлар турар ва итлар эса чўзилиб ётар эди. Овчилар қўл силтар, афтидан тулкини бир нима қилаётганга ўхшар эди. Ўша ердан бурғу садоси эшитилди, бу ёқалашиш ишорати эди.

— Илагиннинг овчиси бизнинг Иван билан уришаётганга ўхшайди, — деди Николайнинг жиловдори.

Николай синглиси билан Петяни чақириб келгани жиловдорини юборди, ўзи дарров итчилар този итларни тўплаётган ерга борди. Бир неча овчи ёқалашаётган овчиларга томон от қўйиб кетди.

Николай отдан тушди, етиб келган Наташа ва Петялар билан бирга иш нима билан тамом бўлишини кутиб, този итлар олдида тўхтади. Ёқалашган овчи тулкини отига ўнгариб, ўрмон четидан чиқди ва ёш хўжаси олдига келди. У узоқдан шапкасини олиб, ҳурмат билан гапиришга уринган бўлса ҳам, лекин ранг-қути ўчиб ғазабдан энтикмоқда эди. Бир кўзини уриб кўкартирган бўлсалар ҳам, афтидан буни ўзи сезмаганга ўхшар эди.

— Ҳа, нима гап ўзи? — деб сўради Николай.

— Буни қаранг-а, бизнинг итлар овлаган овни у тортиб олар эмиш! Тулкини-ку, менинг кул ранг қанжигим босди. Ана гапу! Тулкини олар эмиш! Мен унга кўрсатиб қўйдим. Тулкини ўзим ўнгариб олдим. Мана бунга тобинг қалай? — деди овчи худди ҳали ҳам душмани билан гаплашаётгандай ханжарини кўрсатиб.

Николай овчига индамади, синглиси билан Петядан мени шу ерда кутиб туринглар, деб илтимос қилди-да, ўзи душманлари бўлмиш Илагиннинг овчилари турган жойга қараб кетди.

Ғолиб овчи бошқа овчилар олдига бориб отдан тушди ва сўзларига зўр мароқ ва хайрихоҳлик билан қулоқ солаётган кишиларга ўз ботирлигини ҳикоя қилиб берди.

Воқеа шундай бўлган эди: Ростовлар билан уришиб қолган ва судлашиб юрган Илагин Ростовларга қарашли ўрмонда ов қилиб юрган экан, ҳозир Ростовларни кўриб, буларнинг ити босган овга атайин ўз итини солдириб юборипти.

Николай ҳеч қачон Илагинни кўрган эмас, лекин ўз мулоҳаза ва муҳокамаларида одатан ўрта мавқе тута билгани учун, эшитган миш-мишларига кўра, бу помешчикни ниҳоят даражада ёмон кўрар ва уни ашаддий душмани деб ҳисоблаб юрар эди. У ҳозир қамчинини маҳкам ушлаб, ўз душмани билан дурустроқ ёқалашиш мақсадида қаҳр-газаб билан Илагинга томон от қўйиб кетди.

Ўрмондан чиқиши биланоқ қаршисидан қундуз телпак кийган, чиройли қора от минган семиз бир барин чиқиб қолди, уни икки жиловдор кузатиб келмоқда эди.

Николай душманам деб билган одами басавлат, хуштавозе ва айниқса ёш граф билан танишиш иштиёқида бўлган бир барин экан. Илагин Ростовга яқин келиб, эҳтиром юзасидан бошидан қундуз телпагини олди, овчилар ўртасида юз берган бу ҳодисага таассуф билдирди, бошқаларнинг ити овлаган овга ўз итини қўйган овчисига жазо беражagini айтди ва Ростовни ўзига қарашли ўрмонда ов қилишга таклиф қилди.

Наташа акам бирон ёмон иш қилиб қўймасин, деб ҳаяжон билан Николайдан сал орқароқда бормоқда эди, бироқ иккала душманни жуда қуюқ салом-алик қилганини кўриб, кўнгли жойига тушди ва буларнинг олдига келди. Илагин Наташани кўриб, қундуз телпагини яна ҳам баландроқ кўтарди ва жилмайиб, графиня ўз ҳусн латофатлари ва овга ишқибоз бўлганликлари билан Дианага ўхшаб кетадилар, мен бу кишининг гўзалликлари ҳақида кўп эшитганман, деди.

Илагин овчисининг гуноҳини ювмоқчи бўлиб, Николайнинг бу ердан бир чақирим нари, тепалик этагидаги ўрмонига бирга овга боришни жуда-жуда сўради. Айтишига кўра, у ерда қуён кўп, Илагин ўзи овламоқчи бўлиб асраб юрган экан. Николай унинг таклифини қабул қилди ва овчилар икки баравар кўпайишиб йўлга тушди.

Илагиннинг тепалик этагидаги ўрмонига даладан бориш керак эди. Овчилар қатор тизилишди. Хўжалар ёнма-ён кетишди. Амаки, Ростов, Илагин бир-бировининг итига суқланиб қарар ва кўзларини жовдиратиб бу итлар орасидан ўз ити билан рақобат қила оладиганни излар эди. Николай Илагиннинг итлари орасида кичкина ва ориққина бўлса ҳам лекин жуда чайир, тумшуги узун, қора кўзлари бўртиб чиққан олақанжиқ итни кўриб оғзи очилиб қолди. У Илагиннинг итлари кўп яхши деб эшитган эди, ҳозир бу чи-

ройли олақанжиқни кўриб, унинг ўз Милькаси билан рақобат қила олишига кўзи етди.

Илагин бу йилги ҳосилот тўғрисида суҳбатлашиб бораётган чоғда Николай унга олақанжиқ итини кўрсатиб, назар илмагандай:

— Итингиз чакки эмас, олғирми? — деди.

Илагин лоқайд товуш билан:

— Буми? Ҳа, ёмон эмас, олғир, — деб қўйди. Ерза деган бу итни у қўшнисидан ўтган йили уч хонадон уйи ити бадалига олган эди. — Бу йил бизда ҳам ҳосилнинг мазаси йўқ денг, граф, — деди Илагин давом этиб. Кейин ёш графнинг назокатига жавобан назокат кўрсатмоқчи бўлиб, унинг итларини кўздан кечирди ва семизлиги билан кўзга ташланган Милькани кўрсатиб:

— Сизнинг ҳам бу олачипорингиз чакки эмас! — деди.

— Ҳа, дуруст, ёмон чопмайди, — деди Николай. «Қани энди, ҳозир шу далада бир каттакон қуён кўринса-ю мен сенга бу ит қанақа ит эканлигини кўрсатсам», — деди ичида ва қайрилиб жиловдорига қаради, — ҳозир ким қуён топса, бир сўм бераман, — деди.

— Мен бир нарсага ҳайронман, — деб давом этди Илагин. — Нега баъзи овчилар бировларнинг ити ва овига ҳасад қилиб юришаркин? Мен бўлсам, граф, ов қилишдан кўра мана шунақа гашт қилиб юришга кўпроқ ишқибозман... Шундай кишилар билан бирга сайр-саёҳат қилиб юришдан яхши истироҳат борми (у Наташага қараб яна бошидан қундуз телпагини олди), қанча овладинг, деб терисини санаб ўтиришга ҳушим йўқ.

— Ҳа, албатта.

— Ёки нега менинг итим босмасдан фалончининг ити босди, деб куюб ҳам юрмайман, мен итларнинг ов қуваётганини томоша қилиб ўтирсам бас, нима дедингиз граф? Мен шундай деб ўйлайманки...

Шу чоқ орқада қолган бир итбоннинг:

— Ол-ол! — деган ҳайқириғи эшитилди. У анғизнинг баландроқ ерида тураркан, қамчисини кўтариб, «ол-ол!» деб қичқирарди. (Бу ҳайқириқдан ва қамчи кўтаришдан маълум бўлдики, у пусиб ётган қуёнга дуч келиб қолипти).

— Қуён кўриб қолди шекилли, — деди Илагин бепарволик билан. — Нима қилдик граф, овлаймизми?

Николай унинг саволига жавобан:

— Ҳа, ўша ёққа бориш керак... Бирга овлаймиз-да! — деди ва Ерза билан амакининг Ругай лақабли қизил итига

қаради. Унинг Милькаси бу иккала ит билан сира ҳам рақобат қилолмасди. У Илагин ва амаки билан бирга қуён кўришган томонга қараб бораркан, ўзича: «Хайр, энди бўлганича бўлди, булар Милькамни қулоғидан айирмаса гўрга эди» — деди.

Илагин қуённи кўриб, қолган овчининг олдига бориб:

— Жуда каттами? — деб сўради ва ҳаяжон билан Ермага қараб ҳуштак чалди.

— Сиз ов қилмайсизми? — деди у шумшайиб бораётган амакига қараб:

— Мен суқулиб нима қиламан,— деди амаки.— Сизнинг ҳар бир итингиз бир қишлоқ бадалига олинган, минг сўмлик ит. Сиз овга солаверинг, мен томоша қилиб тураман.

— Ругай! Маҳ, маҳ! — деб чақирди Илагин,— Ругаюш-ка! — деб юборди яна у беихтиёр, шу эркалаш билан бу итни яхши кўриши ва бутун умиди шу итда эканини ифода-далаб. Наташа иккала чолни ҳам, акасини ҳам ичдан ҳаяжонда эканини кўриб ўзи ҳаяжонга тушди.

Овчи тепаликда қамчисини кўтариб турган эди. Хўжалар ўша томонга аста-секин йўл олишди. Уфқда бораётган тозилар қуён ётган еридан бошқа томонга бурилди, хўжалари қолиб, овчилар ҳам ўша томонга бурилишди. Ҳамма аста-секин салобат билан бормоқда эди.

Николай қуённи кўриб қолган овчига юз қадам яқин борганда:

— Қайси томонга қараб ётипти? — деб сўради. Бироқ овчи жавоб беришга улгуролмай, эрта эрталаб қаттиқ совуқ бўлишини сезган қуён ётолмасдан ўрнидан сакраб турди ва қоча кетди. Бир гала този итлар ғуж бўлиб, ҳуришганича қуён кетидан қувлади. Бошқа шикорий итлар ҳам този итлар кетидан қуёнга қараб отилди. Аста-секин, товуш чиқармай бораётган барча овчи итбонлар: — Тўхта! — деб итларни суриб, този ва шикорий итларни олқишлаб, дала бўйлаб кетишди. Осойишта Илагин, Николай, Наташа ва амаки итлар билан қуёндан бўлак нарсани кўрмай, ов босаётган итларни бир лаҳза бўлса ҳам кўздан қочириб қўйишдан қўрқиб, шамолдай учиб боришмоқда эди. Қуён каттакон ва чаққон экан. У ўрнидан сапчиб туриши биланок қочмади, балки атрофдан эшитилаётган шовқин-сурон ва тапура-тупурга қулоқ солди. Итлар яқинлашганга қадар у ўн мартача секин сакради, ниҳоят хавфни сезиб, қулайроқ бир томонни кўзлаганидан сўнг қулоқларини чимириб, жони борица чопди. У анғизда ётган олд томон-

даги ўтлоқ лой эди. Қуённи пайқаб қолган овчининг бўлак итлардан олдинроқда бораётган икки ити ҳаммадан бурун ўзини қуёнга отди; бироқ бу икки итнинг етишига анча қолганда Илагиннинг олачипор Ерзаси булардан ўзиб кетди, қуён билан орасида бир қадам қолганда ўзини қуёнга ташлади ва думидан тишлаб олдим деб гумон қилиб, думбалоқ ошиб кетди. Қуён ўзини бир ўнглаб олди-ю, яна аввалгидан ҳам чаққонроқ чопди. Энди кети катта, олачипор Милька Ерзадан ўзиб қуёнга етай-етай деб қолди.

Шу онда қувониб кетган Николайнинг:

— Милюшка! Жигарим! — деган овози эшитилди.

Милька ҳозир қуёнга етиб, уни тишлаб олмоқчи эди, бироқ қуёнга етиб, ундан ўзиб кетди. Қуён тўхтади. Чиройли Ерза яна ўзини қуёнга отди ва худди бу гал хато қилмайин, дегандай думига тумшуғи тегаёзган бўлса ҳам оғиз солмади.

Илагиннинг ўзгарган, йиғламсираган товуши эшитилди:

— Ерзенка! Жоним!

Лекин Ерза унинг ёлворишини эшитмасди. Итлар босадиган чоғда қуён бир сакрадию ўзини анғиз билан ўтлоқ орасидаги увотга ташлади. Яна Ерза билан Милька қўш отга ўхшаб ёнма-ён югуриб, қуёнга яқинлашди; аммо уватда қуённинг югуриши осонлашди, шунинг учун итлар орқароқда қолди.

Шу чоқ яна бир овоз:

— Ругай! Ругаюшка! — деди ва амакининг Ругай лақабли қизил ва дўнгпешана ити бўйинини чўзиб, белини эгиб, олдинда баравар чопаётган иккала итга етиб олди, улардан ўтди, бор кучини йиғиб жуда тез суръат билан югуриб қуёнга етди-ю, уни йўлдан четлатиб, ўтлоққа қочирди ва тиззасигача лой кечиб, қаҳр-ғазаб билан унинг кетидан яна ҳам тезроқ чопа кетди ва қуён билан бирга думбалоқ ошиб лойга белангани кўринди. Итлар қуённи ўраб олишди. Бир дақиқадан сўнг овчилар ғуж бўлиб турган итлар олдига етиб келишди. Суюниб кетган амаки отидан тушдию қуённинг тўпигини кесди. У қони оқсин деб қуённи силкитаркан, атрофига бесаранжом кўз югуртирар, ўзини қандоқ тутишини ва нима дейишини билмай, ўзича: «Ана бу яхши бўлди... Мана бунини ит деса бўлади... бир сўмлигини ҳам, минг сўмлигини ҳам бир чўқишда қочирди. Кўп яхши!» — дерди у энтикиб ва худди бировни сўкаётгандай атрофига боқиб: гўё ҳамма унинг душмани, ҳамма уни алдаб келган эди-ю, ниҳоят ўзини кўрсатиш унга

энди муяссар бўлган эди. «Мана минг сўмликларинг! Кўп яхши!»

— Ругай, ма! — деди у қуённинг тупроққа беланган оёғини итга ташлаб.— Маҳ! Ош бўлсин! Кўп яхши!

Николай ҳам ҳеч кимнинг сўзига қулоқ солмай, ўзининг гапини ҳам биров эшитиш-эшитмаслигига эътибор қилмай:

— Меники ҳам болади, ёлғиз ўзи уч марта қуёнга етиб олди,— деб қичқирарди.

Илагиннинг жиловдори:

— Оббо, нима қипти, қуённинг ёнидан ўтиб кетди-ку! — деди.

— Қуён йўлдан тойгандан кейин ҳар қанақа жайдари ит ҳам боса олади-да,— деди қизарган, от чоптириш ва ҳовлиқишдан нафаси тиқилиб қолган Илагин. Шу пайт Наташа ҳам нафасини ростлаб олмасдан хурсандликдан шундай чинқириб юбордики, қулоқлар қоматга келди. Бошқа овчилар бир-бирига сўз бермай ифода қилаётган хурсандликни Наташа шу чинқирик билан ифодалади. Бу чинқирик шу қадар ғалати эдики, агар бошқа вақт бўлса ўзи ҳам бу ваҳшиёна товушдан мустар бўлар ва бўлак кишилар ҳам тааж-жубланарди. Амакининг ўзи қуённи боғлади, эпчиллик билан уни отининг сағрисига ташлади-да, худди шу билан ҳаммани мазаммат қилган ва сизлар билан гаплашиб ўтиргани фурсат йўқ, дегандай отига минди-ю жўнаб қолди. Ҳамманинг тарвузи қўлтиғидан тушиб таҳқирланган ҳолда жўнаб кетишди ва анчагача ҳеч ким аввалги ҳолатига келолмади. Булар анчагача лойга беланган, букри қизил Ругайга қараб кетишди. Ит занжирини шиқиллатиб, ғолибларга хос осудалик билан амакининг кетидан бормоқда эди.

Николайнинг назарида бу ит «ов босиш бўлмаса, мен ҳам бошқа итлар сингари бир итман, лекин овга келганда менга ета олмайсизлар» — деб турарди.

Хийладан кейин амаки Николайнинг олдига келиб, унга сўз қотганда Николайнинг боши осмонга етди, чунки Николай шунча ишдан кейин амаки мени назар-писанд қилмас, деб ўйлаган эди.

VII

Кечқурун Илагин Николай билан хайрлашиб, уйига кетди. Николай овга қизиқиб ўз ҳовлисидан жуда узоқ-

лашиб қолгани учун амакининг таклифига кўниб, овчилари билан бирга унинг Михайловка деган қишлоғида тунайдиган бўлди.

— Агар меникига борсаларинг, кўп яхши бўларди,— деди амаки уларга.— Кўряписизларми, ҳаво рутубатли. Меникида дам олардиларинг, графинюшкани дрожкада олиб боришарди.— Амакининг таклифи маъқул бўлди, дрожка олиб келгани бир овчи Отрадноега юборилди-да, Николай Наташа билан Петяни олиб амакиникига жўнаб кетди.

Катта-кичик хизматкорлардан беш киши хўжаларни қарши олгани кўча эшигига югуриб чиқди. Унларча ёшқари, хотин-халаж овчиларни томоша қилгани орқа эшикдан каллаларини чиқариб қарашди. Наташадай оймбека қизнинг от миниб келгани амакининг хизматкорларига шу қадар қизиқ туюлдики, улар ҳатто уялиб-нетиб ўтирмасдан Наташанинг олдига келишди, унинг кўзларига қарашди ва худди одам тилини билмайдиган, унинг ҳақида нима деса барибир тушунмайдиган бир ғалати нарсани кўраётгандай унинг ҳақида гапира кетишди.

— Аринка, буни қара, бир ёнлама ўтирипти! Ўзи ўтириптию этаклари осилиб ётипти!.. Қўлида бурғу ҳам бор-а!

— Ё алҳазар, пичоғини қара...

— Татар қизидир-да!

— Нечук думбалоқ ошиб тушиб кетмадинг? — деб сўради бир довюрак қиз Наташадан.

Амаки ёғочдан солинган ва дарахтлар ўртасида қолиб кетган чоғроқ қўраси олдига келиб, одан тушди-да, хизматкорларини кўздан кечириб бўлгандан кейин, меҳмонлар билан овчиларни қабул қилгани ҳамма нарсани тайёр қилинглари, ошиқча кишилар кетсин, деб бақариб амр-фармон берди.

Ҳамма ҳар томонга чошиб кетди. Амаки Наташани одан туширди ва қўлидан ушлаб, шалоқ пиллапоядан чиқариб қўйди. Ёғоч уйнинг деворлари шувалмаган, ичи унча тоза эмас, бу уйда турувчилар уйни тоза тутишга ҳафсаласи йўқлиги кўриниб турган бўлса ҳам, лекин уйни ифлос деб бўлмас эди. Даҳлиздан олма ҳиди анқиб турар, деворларга бўри ва қуён терилари осиб қўйилган эди.

Амаки меҳмонларни даҳлиз орқали стол ва қизил стуллар қўйилган кичкинагина залга, ундан кейин даврастол ва диван қўйилган меҳмонхонага, у ердан титилиб кетган

диван қўйилиб, ислиқи гилам тўшалган, деворларига Суворов, амакининг ота-онаси ва ўзининг мундир кийиб олдириган сурати осиб қўйилган кабинетига олиб кирди. Бўлмадан тамаки ва ит ҳиди анқиб турарди.

Бўлмада амаки меҳмонларга, баҳузур ёзилиб ўтиринглар, дедию ўзи чиқиб кетди. Ругай орқасидаги лойи ҳали тозаланмаган ҳолда, бўлмага кирди ва диванга ётиб, тили ва тиши билан ўзини тозалай бошлади. Бўлманинг эшиги йўлакка очилар, йўлакда эса пардалари йиртилиб кетган тўсиқ кўриниб турарди. Тўсиқнинг орқасидан хотин кишининг кулгиси ва шивирлаган товуши эшитиларди. Наташа, Николай ва Петя ечиниб диванга ўтиришди. Петя ёнбошлаб дарров ухлаб қолди. Наташа билан Николай жим ўтиришарди. Уларнинг юзлари чўғдай ёнар, қоринлари оч бўлса ҳам, кайфлари чоғ эди. Ака-сингил бир-бирига қараб ўтиришарди (овдан кейин бўлмада ўтириб, Николай сингисидан эркак сифатида афзал эканлигини кўрсатишни ошиқча деб билди); Наташа акасига қараб кўз қисди ва ака-сингил ўзларини тута олмай ва кулишга баҳона топгани ҳам улгура олмай хохолаб юборишди.

Кўп ўтмай, амаки казакин, кўк чолвор ва кичкинагина этик кийиб уйга кирди. Наташа илгарилари Отрадноеда амакини шу кийимда кўрганда кулиб, мазах қилган эди, ҳозир эса бу кийим назарига оддий сюртук ва фракдан қолишмайдигандай кўринди. Амакининг ҳам кайфи чоғ эди. У ака-сингилнинг кулгисига наинки хафа бўлди (у, менинг турмушимдан биров кулиши мумкин, деган гапни хаёлига ҳам келтирмас эди), балки буларнинг сабабсиз кулгисига ўзи ҳам қўшилди.

— Оббо, кичкина графиня-ей, мен сиздай қизни сира кўрган эмасман,— деди у ва узун чўбиқли бир трубкани Ростовга узатди, калтароқ кесилган бошқа биттасини одатдагича бармоқлари орасига қистирди.— Қуни бўйи эркак кишидай отда юриб чарчамади-я!

Амаки кирганидан кейин, ҳаял ўтмай, оёқ шарпасига кўра яланг оёқ бир қиз эшикни очди, уйга семиз, юзлари қип-қизил, қирқ ёшларга борган, бағбақалари осилиб турган, қалин лаблари қип-қизил чиройли бир аёл патнис кўтариб кирди. Хотин очиқ чеҳра ва жозибали бир ҳаракат билан меҳмонларга боқди ва таъзим қилди. Амакининг экономкаси бўлмиш бу хотин ўзи семиз, қорни ва кўкраги олдинга чиққан, боши орқага кетган бўлса ҳам енгил қадам босар эди. У келиб патнисни столга қўйди, оппоқ ва сўл-

қилдоқ қўллари билан шиша, газак ва таомларни столга апил-тапил териб бўлгач, эшик олдига бориб, жилмайиб турди. Бу хотин шу туриши билан Ростовга гўё: «Мана, кўрдингми! Амакинг қанақа киши эканлигини энди билдингми?» — деб турар эди. Нега билмасин, фақат Ростов эмас, балки Наташа ҳам Анисья Фёдоровна кирганида амакининг қоши нима учун чимирилганлигини, лабига хиёл ажин солган мамнун табассумнинг маъносини англаган эди. Патнисда салат, вино, кўзиқорин, қора ундан ёпилган ёғли нон, хом асал, асалдан қилинган ичимлик, чақилган ва чақилмаган ёнғоқ ва ёнғоқ ҳолва бор эди. Кейин Анисья Фёдоровна асал ва шакар мураббоси, чўчка пешноби ва ҳозиргина қовурилган товуқ келтириб қўйди.

Буларнинг ҳаммасини Анисья Фёдоровнанинг ўзи тайёрлаган ва ўзи пиширган. Буларнинг ҳаммасидан Анисья Фёдоровнанинг диди ва пазандалиги кўриниб турарди. Буларнинг ҳаммаси Анисья Фёдоровнанинг озодалиги, фаҳм-фаросати ва меҳмондўстлигини кўрсатиб турарди.

Анисья Фёдоровна столдаги емишлардан Наташа олдига олиб қўяркан:

— Қани, олинг, графиня! — деди, Наташа ҳамма нарсадан еди. У худди мунақа ёғли нон, асал, ёнғоқли мураббо ва товуқни ҳеч қачон кўрмаган ва умрида емангандай эди. Анисья Фёдоровна чиқиб кетди. Ростов ва амаки ўтган ва бўлажак ов тўғрисида Ругай ва Илагиннинг итлари ҳақида гаплашиб, олча наливка ичиб, тамадди қилиб ўтиришди. Наташа кўзларини милтиллатиб, диванда буларнинг сўзига қулоқ солиб ётарди. У бир неча марта бирон нарса есин деб Петяни ҳам уйғотмоқчи бўлди, бироқ Петя алланима деб ғуринглади-ю, уйғонмади. Наташа бу ерда шу қадар баҳри очилиб хурсанд бўлдики, ҳатто дрожканинг тез келиб қолишидан кўрқар эди. Тўсатдан чўкиб қолган жимликдан сўнг (одатдан ўз ёр-ошналарини биринчи марта чақирган кишилар уйда шундай бўлади) амаки меҳмоннинг хаёлига келиб турган сўзга жавоб бериб шундай деди:

— Мана шундай қилиб, умр кечириб юрибман... бир кун келиб, ўласан кетасан киши. Шундай бўлгандан кейин, ёмонлик қилиб нима қиласан?

Бу сўзларни айтаркан, амакининг юзи чуқур маънони ифода қилди ва ҳатто чиройли бўлиб кетди. Ростов шу оғотаси вақўшнларининг амаки ҳақидаги мақтовларини беихтиёр эслади. Амаки бутун губернияда беғараз ва олижаноб бир дарвиш сифатида ном чиқарган эди. Уни оилавий ма-

салаларни ҳал қилгани чақиришар, васий қилишар, унга ўз сир-асрорларини айтишар, уни суд ва бошқа ишларга сайлашар, бироқ у жамоат ишларидан ҳамиша ўзини тортиб, куз ва кўкламни ахта отига миниб дала айланиш, қиш-ни уйда ўтириш, ёзни эса тўқай бўлиб кетган боғида ён-бошлаб ётиш билан ўтказарди.

— Нега хизматга кирмайсиз, амаки? — деб сўради Ростов.

— Хизмат қилар эдим, ташладим. Ишдан чиқиб қолганман. Миямга ҳеч нарса кирмайди. Хизмат сизлардан-да, менинг ақлим ожизлик қилади. Ов бўлса — бошқа гап.

— Эшикни очиб қўйинглар! — деб бақирди у. — Нега ёпиб қўйдиларинг! — Амаки айтмоқчи «колидор»нинг охиридаги эшикдан овчи-хизматкорлар турадиган уйга кириларди. Яланг оёқ бир киши шапиллаб борди-ю, ўша уйнинг эшигини очиб қўйди. Йўлакдан музика садоси баралла эшитила бошлади: биров моҳирлик билан балалайка чалмоқда эди. Бу садога аллақачондан бери қулоқ солиб ўтирган Наташа дурустроқ эшитмоқчи бўлиб, йўлакка чиқди.

— Кучерим... Митька чаляпти... яхши балалайка олиб берганман. Жон-дилим музика,— деди амаки. Амаки овдан қайтиб келганда Митьканинг овчилар бўлмасида балалайка чалиши расм бўлиб қолган эди. Амаки шу музикани яхши кўрар эди.

Николай бу музика менга жуда-жуда ёқди, деса худди айб бўладигандай, бир менсимаслик билан:

— Яхши! Жуда яхши чаляпти,— деб қўйди.

Наташа бу сўзни акаси қай тарзда айтганини сезиб:

— Жуда яхши чаляпти дейсизми? Яхшигина эмас, ажойиб, гўзал чаляпти,— деди таънаомуз. Амакининг дастурхонига қўйилган қўзиқорин, асал ва наливкалар, дунёдаги энг яхши ноз-неъматлар бўлгани сингари, бу музика ҳам шу лаҳзада Наташага музика санъатининг энг чўққисидай туюлди.

Музика садоси тиниши билан Наташа эшикка қараб:

— Сўраймиз, яна бирон нарса чалиб беринг,— деди. Митька балалайкани созлади ва яна «Бариня» куйи янграб кетди. Амаки хиёл табассум билан бошини бир томонга қийшайтириб, музика садосига ҳузур қилиб қулоқ солиб ўтирарди. Бариня куйи бир неча марта қайтарилди. Балалайка бир неча марта созланди ва шу оҳанг яна қайтарилди. Эшитувчилар бу куйни эшитган сари эшитгиси келар эди.

Анисья Фёдоровна кирди ва барваста жуссаси билан кесакига суяниб турди.

— Эшитяпсизми чалишини,— деди у Наташага, айнан амакининг табассумига ўхшаш табассум билан.— Жуда боппайди-да.

— Ўх, ана шу жойини боппалмаяпти-да! — деди тўсатдан амаки қўл силтаб.— Бу жойини бошқачароқ чалиш керак, бошқачароқ!

— Вой, сиз ҳам чалишни биласизми? — деб сўради Наташа амакидан. Амаки индамай кулумсираб кўйди.

— Қара-чи, Анисьюшка, гитаранинг тори бутунми? Анчадан бери қўлимга олганим ҳам йўқ,— деди амаки.

Анисья Фёдоровна ўз хўжасининг амрини бажо келтиргани энгил-енгил одим отиб чиқиб кетди-ю, бирпасдан кейин гитарани олиб келди.

Амаки ҳеч кимга қарамасдан, гитаранинг чангини пуфлади, қоқ суякдан иборат бармоқлари билан унинг қорнига чертиб, созлади ва креслога дурустроқ ўрнашиб олди. У артистона бир ҳаракат билан гитаранинг бўғзидан ушлади ва Анисья Фёдоровнага кўз қисиб, торни бир чертди-да, «Бариня»ни эмас, «По улице мостовой» деган бир машҳур кўшиқни аста-секин қойил қилиб бошлади. Николай билан Наташанинг ҳам қалби (Анисья Фёдоровна қалби сингари) шу музыка мақомига жўр бўлди. Анисья Фёдоровна қизариб кетиб юзини рўмолча билан беркитди ва кула-кула уйдан чиқиб кетди. Илҳоми келиб кетган амаки боя Анисья Фёдоровна турган жойга қараб, ҳамон зўр диққат ва ҳафсала билан куйни чалмоқда эди. Куй авжига чиқиб, мақом тезлашганда амакининг юзида, айниқса оқарган муйловлари остида табассум аломатлари пайдо бўлди.

Машқ тамом бўлганда Наташа:

— Мунча гўзал, мунча гўзал! Яна бир нарса чалиб беринг, амаки, деб қичқирди ва ўрнидан дик этиб туриб, амакини қучоқлаб ўпди ва худди бу қандоқ бўлди дегандай «Николинька, Николинька!» деб акасига қаради.

Амакининг машқи Николайга ҳам жуда маъқул бўлди. Амаки бу куйни яна қайтарди. Гул-гул очилиб кетган Анисья Фёдоровна яна эшикда пайдо бўлди, унинг кетидан бошқа кишилар ҳам кўринди... Амаки кўшиқнинг «Муздай булоқ бошида, қиз тўхта деб қичқирар» — деган бандини чалди ва чаққон ҳаракат билан елкаларини ўйнатиб, гитаранинг қорнига бир чертдию тамом қилди.

Наташа ҳаёти худди шунга боғлиқ бўлгандай жон-дили билан:

— Яна битта, яна битта! — деб ялинди. Амаки ўрнидан турди. У гўё ҳозир икки кишидан иборат бўлиб, бири бу хушчақчақ кишига жиддий тарзда кулумсираб қўйди, хушчақчақ киши эса, соддалик ва салиқа билан барча қоидаларни ўрнига қўйиб, ўйинга ҳозирлана бошлади.

— Қани, жиян! — деб амаки гитара чалаётган қўли билан Наташага ишора қилди.

Наташа елкасидан рўмолини ташлади, югуриб амакининг олдига борди ва иккала қўлини белига қўйиб, ғамза қилди.

Муҳожир француз хотин тарбия қилган бу графинечканинг суяк-суягига қандай қилиб, нечук бўлиб рус табиати бунчалик сингиб кетибди, бу муқомларни у қаердан ўрганипти! Бу мақомни *pas de châte* аллақачонлари сиқиб чиқариб ташлаши керак эди-ку? Бироқ ўйиннинг руҳи ҳам, услуби ҳам, ўша амаки кутгандек таҳлит қилиб, ўрганиб бўлмайдиган, айнан соф рус руҳи эди. Наташа ўрнидан туриб, тантана ва ифтихор билан муғомбирона жилмайганда, шу куйга ўйнай олармикин, деб кўрқиб ўтирган Николай ва бошқалар, унинг ўйинини кўриб, кўнгиллари жойига тушди ва завқ билан томоша қилишди.

Наташа шу қадар ўхшатиб, шу қадар қойил қилиб ўйин туша бошладики, Анисья Фёдоровна ўйинга керакли рўмолчани унга дарров берди; нозик, зариф, шоҳи ва бархат кийиб ўсган, Анисьяга бегона бўлган Наташа Анисьянинг ўзига, унинг отасига, онасига, холасига ва ҳар бир рус кишисига хос бўлган нарсани туйганини кўриб, кулиб турган кўзларига ёш келди.

— Баракалла, графинечка, — деди амаки ўйнаб бўлгандан кейин хурсанд бўлиб кулиб. — Баракалла, жиян! Худо яхши эр берсин сенга.

— Аллақачон берган, — деди Николай кулумсираб.

Амаки ҳайрон бўлиб:

— А? — деди Наташага қараб. Наташа қувноқ табасум-ла бош иргитди.

— Яна қанақа денг! — деди Наташа. Бироқ шу гапни айтиши билан ҳаёлига тамоман бошқа, янги бир фикр келди. Нега Николай «Аллақачон берган» — деб кулумсираб қўйди? У шунга хафамикин, хурсандмикин? Менинг Болконским бунақа хурсандчиликларни хушламайди ва билмайди деб ўйлаяпти шекилли? Йўқ, бўлганда ҳаммасига

жуда яхши тушунарни. У ҳозир қаердайкин, деб ўйлади, Наташа ва тўсатдан юзи жиддий тусга кирди. Бироқ бу ҳолат фақат бир лаҳза давом этди холос. У ўзича «Бу тўғрида ўйлаш керакмас»,— деди-ю, яна кулумсираб амакининг ёнига ўтирди ва ундан тагин бирон нарса чалиб беришни сўради.

Амаки яна бир куй ва бир вальс чалиб берди, кейин пича жим туриб, бир йўталиб олгач, ўзи севадиган овчилар қўшиғини бошлади:

Кеча оқшомда илк бор
Ерни оппоқ қилди қор...

Амаки гап куйда эмас, сўзда, куй ўз-ўзидан келаверадиган нарса, сўзсиз куйнинг ўзи бўлмайди, куй фақат қўшиқнинг яхшироқ чиқиши учунгина хизмат қилади, деган содда халқ ақидаси билан куйлар эди. Шунинг учун ҳам қушларнинг сайрашига ўхшаш бу шуурсиз қўшиқ жуда чиройли ва ёқимли чиқарди. Наташа амакининг қўшиғига буткул мафтун бўлди. У арфа ўрганишдан воз кечиб, гитара ўрганишга жазм қилди. Наташа амакининг гитарасини сўраб олиб, ўша заҳоти бир куйни чалишга чоғланди.

Соат тўққиздан ошганда Наташа билан Петяни олиб кетгани линейка¹, дрожка ва буларни излагани чиққан уч отлиқ келди. Келган одамнинг айтишига қараганда граф билан графиня буларнинг қаёқда қолиб кетганини билолмай, жуда хавотир бўлишипти.

Петяни ўликдай кўтариб чиқиб линейкага ётқизишди. Наташа билан Николай дрожкага чиқишди. Амаки Наташани ўраб-чулғаб, зўр меҳр-муҳаббат билан хайрлашди. Амаки буларни кўприккача пиёда узатиб қўйди, кўприк бузуқ бўлганлиги учун сувдан кечиб ўтиш керак эди ва овчиларга фонус олиб олдинда боришни буюрди.

— Хайр, жиянгинам! — деди амаки қоронғида. Бу овоз Наташа илгари эшитган овоз эмас, балки «Кеча оқшомда илк бор» деган куйни куйлаган овоз эди.

Улар ўтиб кетаётган қишлоқда чироқлар милтиқлар ва тутун ҳиди келар эди.

— Хўп аломат киши-да, бу амаки! — деди Наташа катта йўлга чиқилганда.

— Ҳа, — деди Николай, — совқотаётганинг йўқми?

¹ Линейка - усти ёпиқ экипаж.

— Йўқ, мен жуда яхши боряпман, жуда яхши, — деди Наташа акасининг саволига таажжубланиб, иккови анча-гача жим боришди.

Тун қоронғи ва рутубатли, отлар кўринмайди, фақат лой кечганда уларнинг оёқ товушларигина эшитиларди.

Ҳаётнинг турли-туман таассуротларини мунчалик зўр шавқ-завқ билан сезиб ва бу қадар тез ўзлаштирадиган бу ҳассос маъсум қалбдан нималар ўтаётпти экан? Нечўк буларнинг ҳаммаси унинг қалбига сиғаётган экан? Наташа жуда хурсанд эди. Уйга озгина қолганда Наташа тўсатдан: «Кеча оқшомда илк бор» куйини куйлади. У йўл бўйи шу куйни эслашга тиришиб келган эди, ниҳоят эслади.

— Ахир эсладингми? — сўради Николай.

— Сен нимани ўйлаётган эдинг, Николенька? — деб сўради Наташа. Иккови бир-бирига шу саволни беришни яхши кўрарди.

— Менми? — деди Николай эслаб. — Мен аввал қизил ит Ругай тўғрисида ўйладим: Ругай амакининг ўзгинаси. Ругай одам бўлганида амакини ўз олдидан бир қадамнари жилдирмас эди, чавандозлиги учун бўлмаса ҳам яхши одам бўлгани учун. Жуда яхши одам-а? Шундай эмасми? Сен ўзинг нимани ўйладинг?

— Менми? Шошма, шошма. Ҳа, мен аввал шуни ўйладимки, мана биз ҳозир уйга боряпмиз. Худо биледи, бу қоронғида қайси томонга боряпмиз. Бордию Отрадноёга эмас, ажойиб-ғаройиб бир юртга бориб қолсак. Кейин яна шуни ўйладимки, йўқ, бўлак нарса ни ўйлаганим йўқ.

— Биламан, ана уни ўйладинг, — деди Николай кулумсираб. Наташа унинг кулумсираганини сездди.

— Йўқ, — деди Наташа гарчи шу онда бўлак нарсалар билан бирга князь Андрейни ва амакининг ашуласи унга маъқул бўлишини ўйлаётган бўлса ҳам. — Ҳа, яна йўл бўйи Анисьюшканинг қандай яхши ўйнаб берганини ўйлаб келдим, — деди Наташа. Николай Наташанинг ўзидан қиқирлаб кулиб юборганини эшитди.

— Биласанми, — деди Наташа тўсатдан, — мен шуни биламанки, бунақа хурсандчилик, бунақа яхши истироҳат бўлак муяссар бўлмайди.

— Бекор айтибсан-да, бўлмаган гап, — деди Николай ва «Хўпам синглим бор-да! Бундан бўлак бунақа дўстим ҳам, улфатим ҳам йўқ ва бўлмайди ҳам. Нега эрга тегяптикин? Доимо мен билан шунақа сайр-саёҳат қилиб юрса бўлмасмиди?» — деб ўйлади.

«Зап яхши одам-да Николай» — деди ўзича Наташа ҳам.

— Э! Меҳмонхонанинг чироғи ҳали ҳам ёниб туриптику, — деди Наташа тун қоронғисида шуъла сочиб турган деразани кўрсатиб.

VIII

Граф Илья Андреич дворянлар оқсоқоллигини ташлади, чунки бу жуда серчиқим иш эди. Лекин унинг хўжалик ишлари ҳали ҳам ўнғарилгани йўқ. Наташа билан Николай кунда ота-онасининг махфий гаплашганини кўрар ва ота-боболаридан қолган сердаромад ҳовли билан Москва ёнидаги мулкни сотиш тўғрисида қилаётган маслаҳатларини эшитишарди. Илья Андреич оқсоқолликни ташлагандан кейин келди-кетди камайиб, Отрадное ҳаёти илгаригига қараганда хийла тинч бўлиб қолган бўлса ҳам, ҳарқалай, катта ҳовли билан флигель одамга тўла, дастурхон ёзилганда лоақал 20 кишига ёзилар эди. Буларнинг ҳаммаси шу уйда яшаб, оила аъзосига айланган ёки графнинг ҳовлисида туриши зарурдай бўлиб қолган кишилар эди. Масалан, музикачи Диммлер ва унинг хотини, танца муаллими Фогель ва унинг бола-чақаси, шу уйда яшаб қариган қизкамбир Белова ва бошқалар; Петянинг муаллимлари, қизларнинг собиқ мураббиялари ва ўз уйларидан кўра графникида яшашни яхшироқ ва қулайроқ деб билган бирмунча одамлар. Аввалгидай унақа катта, меҳмондорчиликлар бўлмаса ҳам кундалик ҳаёт шундай ўтардики, граф билан графиня ҳаётни бусиз тасаввур қилолмас эди. Ов дов-даскасини Николай аввалгидан ҳам ошириб юборган, отхонада ҳали ҳам 50 та оту 15 та отбоқар, туғилган кунлар нишонланганда ҳали ҳам қимматбаҳо туҳфалар олинад, бутун уездга тантанали зиёфатлар берилади; граф Илья Андреич билан ҳариф бўлиб карта ўйнашга катта бир фойда чиқадиган иш деб қарайдиган қўшнилар билан кунда карта ўйналади ва юз сўмлаб ютқизилади.

Граф ўз ишларига ўргимчак уясига тушгандай ўралишиб қолган, лекин иши чалкашиб кетганига, борган сайин чалкашиб кетаётганига ишонмасликка ҳаракат қилар ва шу билан бирга бу ўргимчак уяни узиб ташлашга ҳам, ё бўлмаса қутулиш учун сабр билан буни бартараф қилишга ҳам ўзини ожиз сезарди. Графиня меҳрибон қалби билан

болалари хонавайрон бўлаётганини, айб графда эмаслигини, унинг хулқан шундоқ бўлишдан бошқа чораси йўқлигини, (гарчи яширса ҳам) графнинг ўзи ва болаларининг хонавайрон бўлаётгани учун азоб чекаётганини сезар ва ёрдам бериш учун чоралар излар эди. Графинянинг хотинларга хос нуқтаи назаридан қараганда бу аҳволдан қутулишнинг бирдан-бир чораси — Николайни бирон бой қизга уйлантириш эди. Графинянинг сўнгги умиди шу эди. Агар Николай онаси топган қизга уйланмаса у вақтда ишнинг ўнгарилишидан буткул умид узиш керак. Графинянинг топган қизи — Жюли Карагина эди. Жюли жуда олижаноб бир ота-онанинг фарзанди бўлиб, Ростовлар уни болалигидан танирди. Акалари ўлгандан кейин Жюли, ота-онасининг мол-дунёси ёлғиз ўзига қолиб, бой қиз бўлиб қолган эди.

Графиня ўғлини Карагинанинг қизига уйлантириш ниятида Москвага — Жюлининг онасига хат ёзиб, ундан жавоб олди. Карагина мактубида мен розиман, лекин у ёғи қизимга боғлиқ, деб жавоб қайтарган ва Николайни Москвага таклиф қилган эди.

Графиня бир неча марта ўғлига иккала қизимнинг ҳам бошини иккита қилдим, энди бирдан-бир мурод-мақсадим сени уйлантириб, келин кўриш деб кўз ёши қилди. Агар шу орзум рўёбга чиқса мен гўримда тинч ётардим, деди. Ундан кейин кўзлаб юрган бир нозанин қизи борлигини айтиб, уйланиш тўғрисида ўғлининг фикрини билмоқчи бўлди.

Гап келганда графиня Жюлини мақтаб қўяр ва Николайга байрам кунлари Москвага бориб ўйнаб келишни маслаҳат берарди. Николай бу сўзларнинг тагида нима борлигини фаҳмлаган эди. Шунинг учун бир куни, яна шундан гап очилгандан, онасини очиқроқ гапиришга даъват этди. Графиня ўғлига: «Энди ишларимизнинг ўнгарилиб кетиши сенинг Карагинага уйланишингга боғлиқ», — деди.

Николай ўзини олижаноб кўрсатмоқчи бўлиб:

— Э, агар мен бирон камбағал қизни яхши кўриб қолган бўлсам, сиз мол-дунё туфайли номусинг ва муҳаббатингдан кеч дермидингиз, ойижон? — деб сўради.

Бироқ Николай бу гап онасига қанчалик қаттиқ тегишини ўйламаган эди.

— Йўқ, сен менинг гапимга тушунмадинг, — деди ойиси гапини йўқотиб қўйиб. — Сен менинг мақсадимга тушунмадинг, Николенька. Мен бахтли бўлишингни истайман—

деди графиня яна, лекин бу гапни чин кўнглидан айтмаётганини сезиб, чулдираб қолди ва йиғлаб юборди.

— Ойижон, йиғламанг, агар истагингиз шу бўлса, рўйи рост айта қолинг. Сизнинг хурсандлигингиз учун мен ҳамма нарсадан, ҳаётимдан кечинимни ўзингиз биласиз,— деди Николай.— Мен сизни деб ҳамма нарсани ҳам, ҳатто севгимни ҳам қурбон қиламан.

Бироқ графиня масалани бундай қўймоқчи эмас эди: у ўғлининг қурбон бўлишини эмас, балки ўзи унга қурбон бўлишни истар эди.

— Йўқ, сен тушунмадинг. Кел, қўй бу гапни,— деди графиня кўз ёшини артиб.

«Бордию мен бир камбағал қизни яхши кўрсам,— деди ўзича Николай.— Нима, мол-дунё деб муҳаббатимдан, номусимдан кечарканманми? Шу гапларни менга айтишга ойимнинг тили қандай бордикин? Соня камбағал қиз бўлгани учун уни яхши кўролмас эканманми? Камбағал қиз бўлгани учун унинг соф муҳаббати ва садоқатини қабул қилолмас эканманми? Қўғирчоқ Жюлидан кўра мен шу Соня билан минг марта бахтлироқ бўларман. Қалбим менинг ихтиёримда эмас. Модомики Соняни яхши кўрар эканман, демак, муҳаббатим менинг учун ҳамма нарсадан кучлироқ ва юксакроқ».

Николай Москвага бормади ва графиня ҳам уйлантириш тўғрисида бўлак оғиз очмади. Лекин графиня ўгли сепсиз Соня билан кундан-кунга яқинлашиб бораётганини сезиб хафа бўлар ва баъзан жаҳли чиқарди. Ҳамиша Соняга дўнғиллаб юргани, ҳар баҳона билан унга ёпишгани, сизлаб, «жонгинам» деб унинг жонини олиб юрганига ўзини-ўзи койиса ҳам, лекин шундай қилмасдан тура олмас эди. Эзгу графиня ҳаммадан кўра бу камбағал, қора кўз жияни Сонянинг мунчалик ҳалимлиги, мунчалик меҳрибонлиги, ўз пушти паноҳларига мунчалик содиқ ва вафодор эканлигига, Николайни жону дили билан яхши кўришига, бирон тўғрида ҳам таъна қилгани ўрин йўқлигига жиғибийрон бўлар эди.

Николайнинг отпускази ҳам тамом бўлай деб қолди. Бўлажак куёв князь Андрейнинг Римдан тўртинчи марта мактуби келди. Князь Андрей ўз мактубида иссиқ иқлимда тўсатдан ярам очилиб қолмаганида аллақачон йўлга чиқардим, энди янги йилнинг бошларигача туришга мажбурман, деб ёзган эди. Наташа ўз қаллиғини ҳамон аввалгидай севар, бу севги ҳамон аввалгидай ҳассослик кўрсатарди.

Бироқ, тўртинчи ойнинг охирларида айрилиқ билиниб, баъзан маъюс бўла бошлади ва бу маъюсликка қарши курашишга ўзини ожиз сизди. Наташа ўзига-ўзи ачинар, шундай кунлари айшу ишратсиз ва ёру ҳамдамсиз бекор ўтиб кетаётганига ҳайфи келарди.

Ростовларнинг уйи кўнгилсиз бўлиб қолди.

IX

Святки¹ байрами ҳам келди. Лекин Ростовларникида катта ибодатдан, қўни-қўшни ва хизматкорларнинг тантанали ва шу билан бирга жонга тегадиган табрикларидан, янги сарпо кийишдан бўлак ҳайит шарафига ҳеч нарса бўлмади, 20 даражалик совуқ бўлган шамолсиз ҳаво, кўзни қамаштирадиган қуёшли кун, юлдузлар чарақлаган қишки тун эса шундай байрамни нишонлайдиган бир нарса бўлишини тақозо қилиб турарди.

Ҳайитнинг учинчи куни тушликдан кейин бутун хонадон уй-уйига тарқалди. Куннинг энг зериктирадиган маҳали эди. Эрталаб қўшниларикига бориб келган Николай истироҳат бўлмасида ухлаб қолди. Кекса граф ўз кабинетида дам олиб ётар, Соня меҳмонхонадаги давра столда кашта тиккани нусха солиб ўтирар эди. Графиня карта очмоқда эди. Қизиқчи чол Настасья Ивановна маҳзун қиёфада, дераза олдида икки кампир билан гаплашиб ўтирганди. Наташа уйга кирди, нима қиляпсан, деб Сонянинг олдига бориб, унинг қилаётган ишига қаради, кейин ойисининг олдига бориб индамай туриб қолди.

— Нега дайдиб юрибсан? — деди ойиси. — Нима керак сенга?

— *Ўша* керак менга, *ўша*... Ҳозир, шу топда керак менга, — деди Наташа табассумсиз, кўзларини порлатиб.

Графиня, бошини кўтариб, қизига тикилиб қаради.

— Қараманг ойи, қараманг, ҳозир йиғлаб юбораман.

— Ўтир, ўтир, — деди графиня.

— Ойи, ҳозир *уни* менга топиб беринг. Нима учун мен шу аҳволда хароб бўлиб кетяпман, *ойи*?.. — унинг дами ичига тушди, кўзларидан милдираб ёш оқди ва графиняга билинтирмаслик учун, лип этиб уйдан чиқиб кетди. У истироҳат бўлмасида бир оз ўйлаб тургандан кейин хизматкор

¹ Христианларнинг рождестводан бошлаб икки ҳафта давом этадиган диний байрами.

қизлар турадиган уйга кирди. У ерда қари оқсоч ташқаридан совқотиб, ҳансираб чопиб кирган қизчага алланима деб вайсаб ўтирган эди.

— Ҳайнаш ҳам эви билан-да,— дерди кампир.— Ҳар нарсанинг ўз вақт-соати бор.

— Қўй, Қондратьевна, ўйнасин,— деди Наташа.— Бор, Мавруша, ўйна!

Маврушага жавоб бериб, Наташа зал орқали даҳлизга чиқди. Даҳлизда бир қари ва икки ёш хизматкор карта ўйнаб ўтирганди. Наташа кириши билан улар ўйинни тўхтатиб ўринларидан туришди. «Буларга нима буюрсам экан?» — деди Наташа ичида.

— Никита, югуриб бориб!.. — «Қаёққа юборсамикин?» — Югуриб бориб, ҳовлидан хўрозни олиб кел! Миша, сен сули келтиргин.

— Озгина олиб келсам бўладими? — деди Миша жони кириб.

— Ҳа, бор, тезроқ бор,— деди чол.

— Фёдор, сен менга жиндай бўр топиб бер.

Наташа буфет ёнидан ўта туриб, гарчи чой вақти бўлмаса ҳам, самовар олиб киришни буюрди.

Ростовларнинг уйида буфетчи Фокадан баджаҳлроқ одам йўқ эди. Наташа ўз ҳукмини ўшанга ўтказишни яхши кўрар эди. Фока Наташанинг сўзига ишонмади ва дарҳақиқат самовар қўйиш керакмикин деб, сўрагани кетди.

— Бу ойимқиз-а! — деди Фока Наташага ёлғондан хўмрайиб.

Уйда ҳеч ким Наташа каби хизматкорларга мунчалик иш буюрмас ва уларни югуртирмас эди. У хизматкорларга лоқайд қарай олмас ва уларга иш буюрмасдан тура олмас эди. Шу иши билан Наташа гўё «қани, шундай қилсам хизматкорлар мендан хафа бўладими-йўқ», — деб уларни синаяб кўрмоқчи бўларди, бироқ хизматкорлар ҳеч кимнинг амрини Наташанинг амри сингари бажонидил бажаришмас эди. Наташа коридордан аста-секин бораркан: «Нима қилсамикин? Қаёққа борсамикин?» — дерди ичида.

— Настасья Ивановна, менга қаранг, мендан нима бино бўлади? — деб сўради Наташа рўпарасидан чиқиб қолган қизиқчи чолдан.

— Сендан бурга, игначи ва чигиртка бино бўлади,— деб жавоб берди қизиқчи чол.

«Э, худо-ей, ҳамон ўша гап-а! Ўзимни қаерга урсамикин-а? Ўзимни нима қилсамикин-а?» У чопқиллаб боло-

хонага чиқди. Болохонада Фогель хотини билан турарди. Фогелнинг уйида икки мураббий ўтирган, столга тарелкаларда ёнғоқ, бодом, майиз қўйилган эди. Мураббиялар Москвада арзончиликми, Одессада арзончиликми, деб нарху наво ҳақида гаплашиб ўтирар эди.

Наташа омонатгина ўтирди, қошларини чимириб, жиддий қиёфада уларнинг сўзига бирпас қулоқ солди-ю, кейин ўрнидан турди.

— Мадагаскар ороли,— деб қўйди Наташа. Ма-да-гаскар,— деди яна ва m-me Schossнинг «нима дедингиз?» деган саволига жавоб ҳам қайтармасдан чиқиб кетди.

Наташанинг укаси Петя ҳам болохонада эди. У кечаси мушак отмоқчи бўлиб, оғаси билан мушак ясамоқда эди.

— Петя! Петенька!— деди баланд овоз билан Наташа.— Мени пастга тушириб қўй.— Петя югуриб келиб, орқасини тутди, Наташа унинг бўйнидан маҳкам ушлаб орқасига минди ва Петя опасини опичлаб, лўкиллаб пастга туша бошлади.— Йўқ, керакмас, Мадагаскар ороли,— деди яна Наташа ва гурс этиб унинг орқасидан ўзини ташлаб, пастга тушиб кетди.

Наташа гўё қўл остидаги юртни айланиб, ўз ҳокимиятини синаб ва ҳамманинг фармонбардор эканлигига ишонч ҳосил қилгандай бўлса ҳам, ҳарқалай юраги сиқилаётганини сезди, залга кирди, гитарани қўлига олди, шкафчанинг орқасига, қоронғига ўтирди-да, Петербургда князь Андрей билан бирга кўрган операсидан эсида қолган бир парчани чалмоқчи бўлиб гитарани созлади. Сиртдан қулоқ солган киши бирон куйни динғиллатиб ўтиргандир-да, деб ўйлаши мумкин эди, бироқ бу садолар Наташанинг кўз олдида бир олам хотиротни гавдалантирар эди. У шкафчанинг орқасида, буфетнинг эшигидан тушиб турган ёруғликка тикилиб, гитара чалиб, хотиротга берилиб ўтирар эди. У хотирот гирдобига буткул ғарқ бўлиб кетди.

Соня қадаҳ кўтариб залдан буфетга ўтиб кетди. Наташа буфетнинг қия турган эшигидан Соняга қаради ва унинг ўтгани ҳам, қия эшикдан тушиб турган ёруғлик ҳам назарига хотиротдай кўринди. «Ҳа, айнан шундай бўлган эди»— деди Наташа ичида.

— Соня, шу қайси куй? — деди Наташа гитаранинг йўғон пардасини босиб.

Соня чўчиб кетиб:

— Вой, сен шу ердаминг! — деди ва келиб гитарага қулоқ солди.

— Билолмадим. Бўрон эмасмикин? — деди Соня като қилмадиммикин, деб кавофир олиб.

«Ҳа, ўшанда ҳам Соня айнан шунақа чўчиган, айнан шунақа келган ва тортишиб жолмайган эди, — деди ичида Наташа — ўшанда ҳам айнан шундай... бу қизга бир нарса етмайди, деб ўйлаган эдим».

— Йўқ, бу Водоносдаги хордай, фаҳмляяпсанми? — деди Наташа ва Соня дурустроқ тушунсин, деб хорнинг куйини куйлади.

— Қаёққа бординг? — деб сўради Наташа.

— Қадахнинг сувини янгилагани чиқувдим. Ҳозир нусха солиб бўламан.

— Сен ҳамиша бирон нарса билан бандсан. Мен ўзимни ҳеч нарса билан овунтира олмайман, — деди Наташа.

— Николенька қани?

— Ётипти шекилли.

— Соня, бор уйғот, — деди Наташа.

— Наташа ашула айтаман, деб чақиряпти дегин, — Наташа ўтириб нега шу ҳолатга тушиб қолганини ва бу қандай ҳолат эканини ўйлади-ю, бироқ бу саволга жавоб беролмасдан ва жавоб бера олмаганига афсус ҳам қилмасдан, яна у билан бирга юрган кунларини ва унинг эҳтиросли кўзлар билан қараганини эслади.

«Вой, кошки тезроқ келса экан. Ўша келадиган кун муяссар бўлмас, деб қўрқаман. Ҳаммадан ҳам кўра ёшлигим ўтиб кетаётганини айтмайсизларми! Ҳозирги латофатим унгача йўқолади. Балки у бугун-эрта келиб қолар, балки аллақачон келиб меҳмонхонада ўтиргандир. Балки кеча келгандиру, мен эсимдан чиқариб қўйгандирман». Наташа ўрнидан турди ва гитарани қўйиб меҳмонхонага чиқди. Ҳамма оила аъзолари — муаллимлар, мураббиялар ва меҳмонлар чой столида чой ичиб ўтирган эди. Хизматкорлар стол атрофида тикка турар, князь Андрей эса йўқ эди. Ҳаёт ҳамон ҳар кунгидай давом этмоқда эди.

— Э, мана Наташа келди, — деди Илья Андреич Наташани кўргач. — Қани кел, ёнимга ўтир.

Бироқ Наташа отасининг олдига бормасдан, онасининг олдида тўхтади ва худди бировни излаётгандай атрофга қаради.

— Ойи! — деди Наташа. — Ҳозир уни менга топиб беринг, тезроқ топиб беринг. — Шундай дедию зўрға ўпкасини тутди.

Наташа стол ёнига ўтирди-да, катталарнинг ва ҳозир

столга келиб ўтирган Николайнинг суҳбатига қулоқ солди.

«Вой тавба-е! Вой тавба-е! Ҳамон ўша одамлар, ўша гапу сўз. Дадам ҳам пиёлани худди ўшандагидай ушлаб, ўшандагидай чой пуфлаб ўтирибдилар!» — деди Наташа ичида, уйдагилар ҳамон бир хил, ўзгармай юргани учун юрагида пайдо бўлган нафратни сезиб.

Чой ичиб бўлгандан кейин Николай, Соња-ва Наташа ўзлари яхши кўрадиган уйга—истироҳат бўлмасига кириб кетишди; улар ҳамиша шу ерда бир-бирларига кўнгил сирларини айтиб ўтиришарди.

Х

Истироҳат бўлмасига кириб ўтиргандан кейин Наташа акасида сўради:

— Сенга ҳам баъзан шундоқ туюладими: гўё барча яхши ҳодисалар аллақачонлар бўлиб ўтиб кетгану энди ҳеч нарса бўлмайди. Ҳамма нарса одамни зериктирадигина эмас, балки гуссага солади.

— Туюлиш ҳам гапми! — деди Николай.— Менга ҳамма нарса жойида, ҳамма хурсанду, аммо буларнинг ҳаммасидан одамлар аллақачон тўйган ва энди ҳамма ўлиши керакдай туюлган эди. Полкда бир куни сайилга бормадим... У ерда музика чалинаётган эди... Шу қадар зерикдимки...

Наташа унинг сўзини оғзидан олиб:

— Ҳа, ҳа, бу ҳолатни биламан, биламан,— деди.— Мен кичкиналикимда шунақа бўлган эдим. Эсингдами, бир куни олхўри туфайли жазо беришган эди. Сизлар ҳаммаларинг танцага тушган эдиларинг, мен эсам дарсхонада йиглаб ўтирган эдим, ҳеч эсимдан чиқмайди: мен ҳам хафа бўлган эдим, ҳам ҳаммага ачинган эдим, ўзимга ҳам. Ҳаммага, ҳаммага ҳам ачинган эдим. Ҳаммадан ҳам шуниси алам қилган эдики, мен беғуноҳ эдим. Эсингдами? — деб сўради Наташа.

— Эсимда,— деди Николай.— Мен кейин олдинга бориб, сени оунтирмоқчи бўлган эдим. Биласанми, жуда куюнган эдим. Ҳаммамиз ҳам жуда ғалати эдик. Менинг битта ўйинчоғим бор эди, ўшани сенга бермоқчи бўлган эдим, эсингда борми?

— Сенинг ҳам эсингда борми,— деди Наташа ўйчан табассум қилиб,— бир вақтлари, кичкиналик чоғимизда, анови эски ҳовлимизда амаки бизларни кабинетига чақирган эди, қоронғи эди, кириб қарасак кабинетда...

— Барзанги турган экан,— деди Николай қувноқ та-
бассум билан Наташнинг сўзини оғзидан олиб.— Эсдан
чиқармиди? Мен ҳалигача билмайман, ўша ростдан ҳам
барзангимиди, ё биз уни тушимизда кўрганмидик, ёки
бизга ҳикоя қилиб беришганмиди?

— Ҳа, ўзи қора, тишлари оқ эди, бизга қараб турган
эди.

— Соня, сизнинг ҳам эсингиздами? — деб сўради Нико-
лай.

— Ҳа, ҳа, шунақа бир иш бўлган эди,— деди Соня тор-
тиниброқ.

— Мен дадам билан ойимдан ўша барзангини сўраган
эдим,— деди Наташа.— Улар, ҳеч қанақа барзанги йўқ
эди, дедилар. Мана, сенинг ҳам ёдингда экан-ку!

— Наҳот эсимдан чиқса, тишлари кўз олдимдан кет-
майди.

— Жуда ғалати, худди тушимда кўргандайман. Шунақа
нарсаларни яхши кўраман.

— Залда тухум юмалатиб ўйнаганимизда тўсатдан ик-
кита кампир келиб гиламда айлана бошлагани эсингдами?
Шунақа бўлганмиди? Хўп ўйнаган эдик-а?

— Эсимда. Ҳов дадам кўк пўстин кийиб, зинапояда
милтиқ отганлари сенинг ҳам эсингда туриптими? — Учови
кулумсираб, кўнгилсиз қарилик хотиротини эмас, балки
туш воқеликка аралашиб кетадиган, узоқ бир замонлар
бўлиб ўтган латиф ёшлик хотиротини шавқ-завқ билан
эслаб, нимагадир қувониб, кулиб қўйишар эди.

Соня, гарчи шулар билан бирга ўсган бўлса ҳам, одат-
дагича, буларга қўшила олмас эди.

Булар хотирлайдиган нарсаларнинг кўпини Соня эслай
олмас, эслай оладиган хотироти ҳам буларники сингари
унинг қалбида поэтик туйғулар уйғотмас эди. У фақат На-
таша билан Николайнинг шодлигига шод бўлар ва буларга
ҳамнафас бўлишга тиришар эди.

Соня биринчи марта буларнинг уйларига келганидан
гап очилгандагина у суҳбатга қўшилди. Сонянинг Николай-
дан кўрққанини, энага Николайнинг камзилчасидаги шнур-
ни кўрсатиб, сени шунга тикиб қўямиз деб кўрқитганини
гапириб берди.

— Ҳа, эсимда бор: сени карам остида туғилган деб
айтишган эди,— деди Наташа,— бу гап ёлғонлигини бил-
сам ҳам, ишонмасликка журъат қилолмаган эдим, хижолат
бўлган эдим.

Шу пайт оқсоч қиз эшикдан бошини тиқиб шивирлаб:

— Ойимқиз, хўрозни олиб келишди, — деди.

— Керак эмас, Поля, айт, олиб кетсин, — деди Наташа. Истироҳат бўлмасида бораётган суҳбат вақтида Диммлер уйга кирди ва бурчакда турган арфа олдига борди. У мовут филофни очаётганида арфа дириглаб садо берди.

Меҳмонхонадан графинянинг:

— Эдуард Карлич, мосье Фильднинг бир чалиб беринг, мен яхши кўраман, — деган овози эшитилди.

Диммлер чалишга ҳозирланди-да, Наташа, Николай ва Соняга қараб:

— Ёшлар, мунча ювош бўлиб ўтирибсизлар! — деди.

— Ҳа, фалсафа сотиб ўтирипмиз, — деди Наташа унга қайрилиб қараб. Суҳбат яна давом этди. Энди гап туш тўғрисида бораётган эди.

Диммлер арфа чала бошлади. Наташа секин, оёқ учида юриб, столдаги шамни ташқарига олиб чиқди ва қайтиб келиб яна ўз жойига астагина ўтирди. Уй, айниқса, улар ўтирган диван қол-қоронғи, лекин катта-катта деразалардан тўлин ойнанинг кумушдай шуъласи полга тушиб турар эди.

Диммлер чалиб бўлгандан кейин, арфани қўя қолишни ҳам, ёки яна бирон нарса чалишни ҳам билмай, секин-секин дириглатиб ўтирганда Наташа акаси билан Соняга яқинроқ силжиб деди:

— Биласанми, киши шунақа ўйлайверса, туғилмасдан бурун дунёда нималар бўлганини ҳам билиши мумкин дейман...

— Бу метампсихоза, — деди Соня. У ҳамма вақт яхши ўқир ва ўқиган нарсаларининг ҳаммасини эсида сақлар эди.— Мисрликларнинг ақидасига кўра, инсоннинг руҳи асли ҳайвонда экан-у, ўлганидан кейин яна ҳайвонга қайтар экан.

— Йўқ, мен бунга ишонмайман, наҳотки бизнинг руҳимиз ҳайвонда бўлса,— деди Наташа музыка тугаган бўлса ҳам шивирлаб.— Мен шуни биламанки, биз аллақерда фаришта бўлганмиз, дунёни кўриб кетганмиз, шунинг учун ҳам ҳозир ҳаммаси эсимизда...

Диммлер секин буларнинг олдига келиб:

— Мумкинми, мен ҳам суҳбатларингга қўшилсам,— деди ва ўтирди.

— Агар биз фаришта бўлган бўлсак, нима сабабдан

тубан тушибмиз? — деди Николай.— Йўқ, бундоқ бўл-
мас керак.

— Нега тубан тушибмиз, ким айтди сенга? Фаришта бўлган бўлмасак авваллари нима эканлигимни мен қайдан биламан? — эътироз билдирди Наташа.— Руҳ абадий-ку ахир... агар мен абадий яшасам, демак мен илгари ҳам яшаганман ва абадий яшайман.

— Лекин абадиятни тасаввур қилиш қийин,— деди Диммлер. У гарчи ёшларнинг олдига назари илмай келган бўлса ҳам, ҳозир худди шуларнинг ўзларидай секин ва жиддий гапира бошлади.

— Нима учун абадиятни тасаввур қилиш қийин экан?— деди Наташа.— Бугун яшаётимиз, эрта ҳам яшаймиз, ундан кейин ҳам яшаймиз, уч кун бурун ҳам яшаган эдик.

— Наташа! Энди сенинг навбатинг. Бирон нарса айтиб бер,— деди нариги уйдан графиня.— Нима, худди суиқасдчилардай ўтирибсизлар.

— Ойи! Ашула айтгим келмаяпти,— деди Наташа, лекин ўрнидан турди.

Ҳеч кимнинг ҳам, ҳатто қари Диммлернинг ҳам суҳбатни чала қолдириб, истироҳат бўлмасидан кетгиси келмади. Наташа ўрнидан тургандан кейин Николай клави-корд олдига ўтирди, Наташа одатдагича залнинг ўртасига бериб, овоз яхши садо берадиган ерда турди ва онасининг сеvimли куйни бошлади.

Ашула айтгим келмаяпти, деган бўлса ҳам у шундай яхши ашула айтиб бердики, аллақачонлардан бери шундай ашула айтган эмас, кейин ҳам узоқ вақт шундай ашула айтгани йўқ. Граф Илья Андреич ўз кабинетида Митенька билан галлашиб ўтирган эди, қизининг овозини эшитиб, ўйнагани ошиқиб дарсини наридан бери тугатган боладай, саркорга амру фармон бера туриб бирдан гапини йўқотиб қўйди ва ниҳоят жим бўлди. Митенька ҳам ашулага қулоқ бериб, граф олдида кулумсираб, тикка туриб қолди. Николай кўзини сингисидан олмай, у билан бирга нафасини ростларди. Соня ашулани тингларкан дугонаси билан ўзи ўртасида бўлган бир дунё фарқни, салгина бўлса ҳам дугонаси каби жозибали бўлиш жуда қийин эканлигини ўйлар эди. Кекса графиня, ҳам хурсандликдан ва ҳам маҳзунликдан кўзларига ёш олиб, жилмайиб ўтираркан, ҳар замонда бир бош чайқаб қўяр эди. Графиня қизи тўғрисида, ўзининг ёшлиги ҳақида, Наташанинг князь Андрей билан

Бўлажак тўйи алланечук ғайри табиий ва қўрқинчлидай бўлиб кўринганлиги тўғрисида ўйлар эди.

Диммлер графинянинг ёнида ўтириб, кўзларини юмиб ашула тинглар эди.

— Графиня, бу европача ашула айта оладиган талант, — деди ниҳоят Диммлер, — ўқитишнинг ҳеч кераклиги йўқ, ёқимлилигини, зарифлигини, кучини қаранг...

— Оҳ! Мен бу қизимдан жуда қўрқаман, жуда қўрқаман, — деди графиня ким билан гаплашаётганига эътибор ҳам қилмасдан. Унинг оналик туйғуси Наташада одамларда бўлмаган алланечук хислатлар борлигини ва шунинг учун ҳам бахтли бўлмаслигини айтиб турар эди. Наташа ашула айтаётган чоғда ўн тўрт ёшли Петя суюнганича югуриб кирди ва ниқобпўшлар келаётганини айтди.

Наташа бирдан ашулани тўхтатди ва укасига:

— Тентак! — деб қичқирди-да, югуриб бориб ўзини стулга ташлаб, йиғлаб юборди ва кейин анчагача ўзини тўхтата олмади.

— Ҳеч нарса бўлгани йўқ, ойижон, шундай ўзим. Петя мени қўрқитиб юборди, — деди Наташа кулумсирашга уриниб, лекин ҳамон кўзларидан ёш милдираб оқар, ўзи энтикар эди.

Айиқ, турк, майхоначи, оймбека ниқобини кийиб кулгили ва қўрқинчли бўлган хизматкорлар одамларни ҳам қўрқитиб ва ҳам хурсанд қилиб, аввал тортиниброқ даҳлизда қисилишиб туришди-да, кейин бирин-кетин залга киришди, аввал уялинқираб, кейин борган сайин очилиб бир варакайига ашула, ўйин-кулги ва тўполон қилишди. Графиня ниқоб кийганларни таниб, уларнинг афт-башарасини кўриб, кулиб меҳмонхонага чиқиб кетди. Граф Илья Андреич очилиб келиб, буларнинг ўйинларини томоша қилиб, залда ўтираверди. Наташа, Соня, Николай ва Петя ғойиб бўлиб қолди.

Ярим соат ўтгач, залда бошқа ниқобпўшлар орасида юбка кийган қари бир оймбека пайдо бўлди, бу Николай эди. Петя турк қизи, Диммлер — масхарабоз, Наташа — гусар, Соня кўмир билан қош ва мўйлов чизиб — черкас бўлиб олган эди.

Ниқобсизлар буларни хурсанд қилиш учун ўзларини ҳайрон бўлган ва танимаганга солиб, мақтаб юборганларидан кейин ниқобпўшлар ҳақиқатан ҳам кийимларимиз жуда яхши экан, яна бирон кишига кўрсатайликмикин, деган хаёлга боришди.

Ҳаммани ўз тройкасида айлангириб келишни истаб қолган Николай ниқобпўш хизматкорлардан ўнчасини олиб амакиникига боришни таклиф қилди.

— Вой, қўйсаларинг-чи, амакининг ўтини ёриб юборасизлар! — деди графиня, — кошки бир яйр: б ўтирадиган жой бўлса. Борсаларинг, мана, Мелюковаларникига бориңлар.

Мелюкова ҳам шунақа мураббий ва мураббия тутадиган сер бола-чақа бева хотин бўлиб, Ростовлардан тўрт чақирим нарироқда турар эди.

— Мана бу яхши маслаҳат, та сёге, — деди ҳафсаси келиб қолган кекса граф, — келинлар, болалар, мен ҳам ниқоб кийиб сизлар билан бораман. Пашетани ўзим ишга солмасам бўлмайди.

Лекин графиня кекса графга ижозат бермади, чунки шу кунлари граф оёқ оғриқ бўлиб юрган эди. Ҳамма графинянинг фикрига қўшилди ва Илья Андреич бормайдиган бўлди. Агар Луиза Ивановна (m-me Schoss) борса қизларни ҳам юборадиган бўлишди. Ҳамиша тортинчоқ ва журъатсиз бўлган Соня Луиза Ивановнага юринг, деб ҳаммадан кўпроқ ялинди.

Сонянинг кийими ҳамманикидан чиройли эди. Унинг кўмир билан чизган қошлари ва мўйлови ўзига жуда ярашган эди. Ҳамма уни мақтади ва у хурсандликдан ўзига хос бўлмаган хушнуд бир ҳолатга кириб, гул-гул очилиб кетди. Ички бир овоз унга: «Сенинг пешананг ё шу бугун очилади, ёки ҳеч қачон очилмайди», — дер ва у эркакча кийимда бугкул бошқа одамдай кўринар эди. Луиза Ивановна бирга боришга кўнди ва ярим соат ўтар-ўтмас, тўртга тройка кўнғироқларини жиринглатиб, музлаган қор устидан шувиллаб, эшик олдида ҳозир бўлди.

Бу байрамга ҳаммадан кўра Наташа қувноқ кайфият берди, бу қувноқ кайфият ундан бунга, бундан унга ўтиб, жуда кучайиб кетди ва ҳамма ташқарига чиқиб шовқинсурон кўтариб, ченаларга ўтирганда авжига чиқди.

Тройкалардан иккитаси кунда миниладиган оддий тройка бўлиб, учинчиси, ўртага зотли Орёл йўртоқ от қўшилгани кекса графники, тўртинчиси — ўртага пастаккина қора бароқ от қўшилгани Николайники эди. Николай кампир кийими устидан гусарча плаш кийиб олиб, қўлида тизгин, ўз ченасининг ўртасида турар эди.

Тун шу қадар ёруғ эдики, Николай отларнинг ой нурида товланиб турган гамгаларини ва отларнинг дарво-

захонанинг қоронғи айвонида шовқин-сурон кўтариб турган одамларга чўчигансимон қараётган кўзларини баралла кўриб турар эди.

Николайнинг ченасига Наташа, Соня ва яна икки қиз чиқишди. Кекса графнинг чанасига Диммлер, унинг хотини ва Петя чиқди; бўлак чаналарга эса ниқобпўш хизматкорлар чиқишди.

Йўлда Николай отасининг тройкасидан ўзиб кетишни мўлжаллаб графнинг кучерига:

— Қани, Захар, ҳайда! — деб қичқирди.

Кекса графнинг Диммлер ва бошқа ниқобпўшлар ўтирган тройкаси, худди музга ёпишиб қолгандай ғажиллаб, сон-саноқсиз қўнгироқларини жириглашиб ҳаммадан олдин йўлга тушди: шатакдаги отлар шотига жипслашиб, тошдай қаттиқ ва ярқираб турган оппоқ қорни ўпириб юриб кетди.

Николай биринчи тройка кетидан қўзғалди: унинг кетидан бошқа чаналар ҳам жангир-жунгир, шовқин-сурон кўтариб ҳаракат қилди. Тор йўлдан аввал отларни йўрттириб юришди. Боғни оралаб бораётганларида яйдоқ дарахтлар йўлга кўндаланг соялар солиб, ой нурини тўсиб турган эди, ялангликка чиқилгандан кейин эса олмосдай ярқираб, кўкимтир товланиб, ой нурига ғарқ бўлган поёнсиз кенглик очилиб кетди. Олдинда бораётган чана ўнқир-чўнқир йўлда кўтарилиб-кўтарилиб тушар; унинг кетидан бораётган чаналар ҳам худди шу ҳолда сахро сукунатини бузиб, бирин-кетин қатор тизилишиб борарди.

Сокит ва совуқ ҳавода Наташанинг:

— Қаранглар, қуён изи! Жуда ҳам кўп! — деган товуши эшитилди.

— Ҳа ойдинда баралла кўриниб турипти, Nicolas! — деди Соня ҳам. Николай қайрилиб Соняга қаради ва унинг юзини дурустроқ кўрмоқчи бўлиб энгашди. Савсар ёқали пальтосига ўраниб олган, қоши ва мўйлови қоп-қора Соня унинг кўзига тамоман бошқача, жуда латиф, жуда ширин, жуда яқин ва шу билан бирга жуда узоқ кўринди.

«Илгари шу Соня эди», — деди Николай ичида ва яқинроқдан унга қараб жилмайди.

— Ҳа, нега қараётибсиз, Nicolas? — деди Соня.

— Шундай, — деди Николай ва яна отига томон қайрилди.

Чаналар сийқа қилиб юборган, ой нурида тақалар изи кўриниб турган катта йўлга чиққандан кейин отлар жилов-

ларини силкита-силкита илдамроқ юриб кетди. Сўл томондаги шатак от бошини эгиб, ирғишлаб ён қайишнни тортар, ўрталагиси эса қулоқларини чимириб талпинар ва гўё «бошлайми, ё ҳали вақт борми?» деб сўрар эди. Сон-саноқсиз қўнғироқларини жиринглатиб анча узоқлашиб қолган Захарнинг тройкаси оппоқ қорда қорайиб кўринар. Ундаги кишиларнинг кулги ва қийғоси эшитилиб турар эди.

Николай тизгинни силтаб, қамчини кўтариб:

— Қани, шоввозлар! — деб бақирди. Тройканинг қай суръатда учиб бораётганини қаршидан эсаётган шамолнинг кучидан ва шатак отларнинг тобора тезроқ оёқ ташлашидан билиш мумкин эди.

Николай орқасига қайирилиб қаради. Бўлак тройкалар ҳам шовқин-сурон кўтариб, ўртадаги отларни қамчилаб етиб келмоқда эди. Николайнинг ўртага қўшилган оти чарчашни билмасдан, лозим бўлса яна ҳам тезроқ чопишга тайёр эканини кўрсатиб илдам чопиб бормоқда эди.

Николай биринчи тройкага етиб олди. Улар бир тепаликдан тушиб, анҳор бўйдаги каттакон йўлга чиқишди.

«Қаёққа келиб қолдик! — деди Николай ичида. — Косой луг бўлса керак. Йўқ, унга ўхшамайди. Бу Косой луг ҳам эмас, Дёмкина гора ҳам эмас, худо билади қаёққа келиб қолдик. Бу аллақандай сеҳрли жойга ўхшайди. Бор, қаер бўлса майли!» — деди ва отларига қичқириб биринчи тройкадан ўзмоқчи бўлди.

Захар отларнинг тизгинини тортди ва ўгирилиб қаради, унинг бутун юзи ва қошларини қиров босган эди.

Николай отларни қўйиб берди: Захар ҳам қўлларини кўтариб ҳайт-ҳайтлаб отларни югуртира кетди.

— Қани, ҳайданг, тўрам! — деди у Николайга. Тройкалар ёнма-ён елдай учиб кетди ва отларнинг тапир-тупири ҳам тезлашди. Николай бўлак тройкалардан ўза бошлади. Захар ҳамон қўлини чўзиб, тизгинни силтаб борарди.

— Ўтиб бўпсан, тўрам! — деди Захар Николайга қичқириб. Николай яна отларига қамчи босди-ю, ундан ўзиб кетди. Отлар тўзатиб юборган қуруқ қор ўпқинлари чанадагиларнинг юзларига урилар, сон-саноқсиз қўнғироқлар жиринглар, тапира-тупур шаталоқ отаётган отларнинг оёғи билан тройкаларнинг сояси бир-бирига қўшилишиб кетарди. Ҳар томондан шувиб бораётган чаналарнинг товуши ва хотин-халажнинг қий-чуви эшитилар эди.

Николай яна отларни тўхтатиб, атрофга разм солди.

Қор босиб ётган ва ой нурида мавж уриб турган ўша сеҳрли кенгликдан бўлак парса йўқ эди.

«Захар чапроққа бур, деб қичқиряпти, нима қиламан буриб? Ростдан ҳам Мелюковаларникига боряпмизми? Наҳот шу Мелюковка бўлса? Худо билади биз қаёққа боряпмиз, худо билан бизга нима бўлаёттипти — ғалати иш бўлаёттипти, лекин шундай бўлгани жуда яхши», — деди ўзига Николай. У қайрилиб чанага қаради. Чанада ўтирган ғалати кишилардан бири — мўйлов ва қошлари ингичка бир ноганиш киши:

— Қаранг, мўйлови ҳам, киприклари ҳам оппоқ бўлиб қолипти, — деди Николайни кўрсатиб.

«Бу Наташа шекилли, — деди Николай ўзича. — Буниси эса m-me Schoss, балки у эмасдир. Мана бу мўйловли черкасни танимаيمان-у, лекин яхши кўраман».

— Совқотаётганларинг йўқми? — деб сўради Николай. Улар жавоб бермай, кулиб юборишди. Орқадаги чанада ўтирган Диммлер, афтидан қизиқ бир нарсани айтиб қичқирди, лекин унинг нима деганини эшитиб бўлмади.

Бўлак овозлар унга:

— Ҳа, ҳа, — деб, кулиб жавоб қайтаришди.

— Ажойиб бир сеҳрли ўрмонга келиб қолдик-ку! Қора кўланкалари мавж уриб, ўзи олмосдай чақнаёттипти; қатор-қатор мрамор зиналари товланиб, сеҳрли биноларининг томлари кумушдай оқариб, йиртқичларининг овози қулоқни қоматга келтириб турипти. Агар шу Мелюковка қишлоғи бўлса, худо билади қайси ерларни айланиб келибмиз! — деб ўйлади Николай.

Дарҳақиқат бу Мелюковка эди. Оқсоч қизлар билан хизматкорлар, қўлларида шам, югуриб дарвозахонага чиқишди.

Дарвозахонадан кимдир:

— Ким келди? — деб сўради.

— Графнинг уйидан келган ниқобпўшлар бўлса керак, отлардан танидим, — деб жавоб беришди овозлар.

XI

Пелагея Даниловна Мелюкова барваста ва бағайрат аёл эди. У кўзида кўзойнак, эгнида халат, меҳмонхонада қизларини атрофига тўплаб, овунтириб ўтирган эди.

Улар аста-секин мум қўйиб, ҳосил бўлган ҳар хил шаклларга диққат билан қараб ўтирганда, даҳлиздан говур-гувор ва оёқ шарпаси эшитилди.

Гусар, ойимбека, ажина, масхарабоз ва айиқ бўлиб келганлар даҳлизда йўталиб, қиров босган юзларини артиб залга киришди; залда дарров шамлар ёқилди. Масхарабоз бўлиб олган Диммлер, ойимбека бўлиб олган Николай ўйин бошлаб юборишди. Болалар қий-чув кўтариб ниқобпўшларни ўраб олишди, ниқобпўшлар эса юзларини беки-тиб, овозларини ўзгартириб, мезбонга таъзим қилишди ва уйда қатор тизилишиб туришди.

— Вой, ҳечам таниб бўлмайди-я! Вой, Наташани кўринглар! Қимга ўхшаб қолипти! Ростдан ҳам аллакимга ўхшайди-я! Эдуард Карлич ҳам жуда чиройли бўлипти-да! Мен танимапман-а! Ўйинни ҳам болади-я! Вой, ўлай черкаси ҳам бор экан! Союшкага хўпам ярашиптими. Буниси ким экан? Бизларни хўп хурсанд қилдиларинг-да! Никита, Ваня, стол тузанглар! Биз жим-жит ўтирган эдик.

— Хо-хо-ха! Гусарни кўринглар, гусарни! Ўғил болага ўхшайди, мана оёқлари ҳам!.. Мен кўролмапман,— деган товушлар эшитилди.

Мелюкованинг қизлари яхши кўрадиган Наташа улар билан бирга нариги уйга кириб кетди. Нариги уйга пўк кўмири, ҳар хил халат, эркакча кўйлак олиб келиниши керак эди. Қизлар хизматкорлар узатган бу нарсаларни қия турган эшикдан яланғоч қўлларини узатиб олишди. Ун минутдан кейин Мелюкова оиласида бўлган барча ёшлар ниқобпўшларга қўшилишди. Пелагея Даниловна меҳмонлар учун жой, хўжа ва хизматкорлар учун овқат тайёрлаш ҳақида амр-фармон бериб бўлганидан кейин, кўзида кўзойнак, ўзини кулгидан зўрға тийиб, ниқобпўшлар орасида юраркан, ҳарчанд яқиндан қараса ҳам уларни танимас эди. У фақат Ростовлар билан Диммлернигина эмас, балки ўз қизларини ҳам, улар кийиб чиққан эркакча халат ва мундирларни ҳам танимас эди.

У мураббияга қараб:

— Э, бу ким экан? — деди Қозон татарни бўлиб чиққан кизини кўрсатиб. — Ростовлардан бири шекилли. Қани, жаноб гусар, сиз қайси полкда хизмат қиласиз? — деб сўради Пелагея Даниловна Наташадан. — Қани, бу туркка ширин чалпак бер, — деди у овқат ташиётган буфетчига. — Ширин чалпакни буларнинг шарияти ман қилмайди.

Пелагея Даниловна баъзан танца қилаётганларнинг (улар, биз ниқоб кийганмиз, бизни ҳеч ким танимайди деб ҳар хил муқомларни қиларди) ажойиб ва шу билан бирга кулгили муқомларига қараб, юзини рўмолчаси билан

беркитиб, бутун гавдасини силкитиб, қотиб-қотиб кам-пирона куларди.

— Сашинетамни кўринглар, Сашинетамни! — дер эди у.

Қўл ушлашиб, рус халқ ўйинини ўйнаб ва кўйларини кўйлагандан кейин Пелагея Даниловна хўжа ва хизматкорларни бирга тўплаб катта бир давра қилди; узук, каноп ва бир сўмлик пул келтиргандан сўнг умумий ўйин бошланиб кетди.

Бирон соат ўйналгандан кейин ниқобпўшларнинг кийимлари гижим бўлиб, тахи бузилди. Пўк кўмиридан чизилган қош ва мўйловлар ўйин-кулгидан қизариб, терлаганда ёйилиб кетди.

Пелагея Даниловна ниқобпўшларни таний бошлади, уларнинг кийимларига таҳсин ўқиди, бу кийимлар айниқса қизларга ярашипти, деб мақтади ва шунчалик хурсанд қилганлари учун ҳаммага ташаккур баён қилди. Меҳмонларни меҳмонхонага олиб кириб зиёфат қилишди, хизматкорларга эса залда овқат беришди.

Мелюковаларникида яшайдиган қари қиз овқат устида:

— Ҳаммомда фол очиш жуда қўрқинчли бўлади-да,— деб қолди.

— Нега? — деб сўради Мелюкованинг катта қизи.

— Ҳаммомга бориб фол очишга юрак керак...

— Мен бораман,— деди Соња.

— Ойимқиз, ҳаммомда фол очганда нима ҳодиса юз берганини айтиб беринг,— деди Мелюкованинг иккинчи қизи...

— Бу мана шундай бўлган эди,— деб сўз бошлади қари қиз.— Бир ойим қиз фол очмоқчи бўлиб бир хўроз ва икки кишилик овқат олиб ҳаммомга борипти. Бирпас ўтиргандан кейин қўнғироқларини жиринглатиб, чаналар келаётгандай бўлипти, сўнгра, бировнинг оёқ шарпаси эшитилипти. Бир вақт қараса, дуппа-дуруст одамга ўхшаган бир офицер кириб келиптию қизнинг ёнига, товоқчанинг олдига ўтирипти.

Наташа кўзларини олайтириб:

— А! А! — деб қичқириб юборди.

— Худди одамдай гапирар эканми?

— Ҳа, худди одамдай қизга ялина бошлапти. Қиз эса уни хўроз қичқиргунча, гапга тутиб туриши керак экан, у қўрқиб юзини қўли билан беркитиб олипти. Шунда ҳалиги одам қизга ёпишипти. Хайриятки, бошқа қизлар етиб келишипти...

— Кўйсанг-чи, буларни қўрқитиб нима қиласан! — деди Пелагея Даниловна.

— Ойижон, ўзингиз ҳам фол очардингиз-ку! — деди қизи.

— Омборда қанақа фол очишади? — деб сўради Соня.

— Ҳозир ҳам очса бўлади: омборга боришадию қулоқ солишади. Агар гурс-гурс қилган садо эшитилса, хосияти йўқ, агар бугдой шар этиб тўкилиб кетса — яхши бўлади, баъзан шундай ҳам бўладики...

— Сиз омборга борганда нима бўлган эди, ойи?

Пелагея Даниловна кулумсираб:

— Нима бўлгани эсимдан чиқиб кетипти... Барибир ҳеч қайсиларинг бормайсизлар-ку?

— Нега, мен бораман. Пелагея Даниловна, ижозат беринг, мен борай,— деди Соня.

— Ҳа, майли, қўрқмасанг бора қол.

— Луиза Ивановна, майлими борсам? — деб сўради Соня.

«Колечко» ўйналганда ҳам, «веровочка» ўйналганда, «рублик» ўйналганда ҳам, гаплашиб ўтирилганда ҳам Николай Сонянинг олдидан кетмади ва унга буткул бошқача кўз билан қаради. У худди шу бугун, мана шу пўк кўмиридан чизилган қош-мўйлов гуфайли Соняни дурустроқ билгандай бўлар эди. Соня ҳақиқатан ҳам шу кеча жуда хурсанд, гул-гул очилган ва ниҳоят даражада чиройли бўлиб кетган эди. Николай уни ҳеч қачон шундай кайфиятда кўрган эмас эди.

«Э, бу шунчалик чиройли экан-у, мен қайларда юрибман, нима қилиб юрган эканман!» — деди ўзича Николай Сонянинг ёнаётган кўзларига, мўйловлари остидан кўришиб турган кулдиргичларига қараб; у Сонянинг шунақа жилмайишини ҳам биринчи марта кўраётгандай бўлди.

— Мен ҳеч нарсадан қўрқмайман,— деди Соня.— Ҳовир борсам майлими? — у ўрнидан турди. Омбор қайси томонда эканлигини, жим туриб қандай қулоқ солиш кераклигини унга тушунтириши ва пўстин бериши. Соня пўстинни бошига олиб Николайга қаради.

«Бу қиз жуда офатижон-ку,— деди Николай ичида.— Нега шу вақтгача анқайиб юрибман!»

Соня омборга бормоқчи бўлиб даҳлизга чиқди. Николай исиб кетдим деган баҳона билан шошиб-пишиб эшикка чиқди. Олам кўплигидан уй дарҳақиқат исиб кетган эди.

Ташқари ҳамон ўшандай совуқ, ўшандай ойдин, лекин

ёруғроқ эди. Тун шу қадар ёруғ, қор юлдузга ўхшаб шундай чақнар эдики, киши осмонга қарагиси келмас ва ҳақиқий юлдузларни пайқамас эди. Осмон қоронғи ва кўнгилсиз, ер юзи эса кишининг баҳрини очарди.

«Аҳмоқман, аҳмоқ! Шу вақтгача нимани кутиб юрган эканман,— деди Николай ичида ва югуриб ташқарига чиқди-да, ҳовлини айланиб, орқа зинага чиқиладиган йўлга қараб борди. Соня шу ердан ўтишини биларди. Йўл бўйига саржин қилиб қўйилган ўтинни қор босган ва унинг сояси ерга тушиб турар эди; япроқлари тўкилган қари арғувон шу ўтин оша қор ва йўлгага ёнбошдан кўланка солиб турар эди. Бу йўлка омборга томон борар эди. Омборнинг ёғоч девори, қор босиб ётган томи ойдинда худди қимматбаҳо тошдан ясагандай ярқираб турипти. Боғда дарахт қарсиллаб кетди, яна жимлик чўкди. Николай ҳаво билан эмас, балки абадий ёш бўлган алланечук куч ва шодлик билан нафас оларди.

Хизматкор қизлар турадиган уйнинг зинапоясидан оёқ товуши эшитилди, қор босиб ётган зинанинг сўнгги поғонаси гижирлади ва қари қизнинг:

— Мана шу йўлқадан тўппа-тўғри борасиз, ойимқиз лекин орқангизга қараманг! — деган овози эшитилди.

Соня унга жавобан:

— Мен кўрқмайман,— деди ва йўлқадан нафис бошмоқчалари билан қорни ғарчиллатиб, Николай турган томонга қараб келаверди.

Соня пўстинга ўралиб келмоқда эди, икки қадам берида Николайни кўриб қолди. Николай ҳам Сонянинг кўзига илгари ўзи билган ва унча-мунча ҳайиқиб юргани Николай эмас, балки бошқача кўринди. Николай заифона кўйлак кийган, сочлари тўзиган, лабларида Соня илгари ҳеч қачон кўрмаган қувноқ табассум. Соня дарров унинг олдига борди.

Николай Сонянинг ой шуъла сочиб турган юзига қараб: «Тамоман бошқача-ю, лекин ўшанинг ўзи»,— деди ичида. У пўстин остидан қўлини ўтказиб, Соняни қучоқлади, бағрига босди ва куюк пўк ҳиди келиб турган мўйловли лабларидан ўпди. Соня ҳам Николайнинг лабининг қоқ ўртасидан ўпди ва нозик қўлларини чиқариб, унинг икки бетидан ушлади.

Иккови фақатгина:

— Соня!.. Nicolas! — деди холос. Иккаласи омборга бирга боришдию қайтишда ҳар қайсиси ўзи чиққан эшикдан кирди.

Пелагея Даниловналарникидан қайтишда ҳамма нарсадан доимо хабардор бўлиб юрадиган зийрак Наташа шундай қилдики, Луиза Ивановна билан ўзи Диммлер ўтирган чанада, Соня билан Николай хизматкор қизлар ўтирган чанада кетишди.

Николай энди чаналардан ўзмасдан, бир маромда от ҳайдаб бораркан, ажойиб ой нурида ҳадеб Соняга қарар, унинг гоҳ соя ва гоҳ ёруғлик тушаётган мўйловли юзидан аввалги ва ҳозирги Сонясини изларди. Соняга қарар экан, минбаъд ундан айрилмасликка аҳд қилди. Аввалги ва ҳозирги Сонясини топганида бўса туйғуси билан аралашиб кетган пўк ҳидини эслаб, совуқ ҳавода қониб-қониб нафас олар, кўз олдидан ўтаётган ер ва чақнаётган осмонга қараб, ўзини яна сеҳрли олам кучоғида сезарди.

— Соня, сен яхши ўтирибсанми? — деб сўрар эди у ҳар замон.

— Ҳа, сен-чи? — деб жавоб берарди Соня.

Ярим йўлда Николай тизгинни кучерга берди ва ўзи бир минутгагина Наташаларнинг олдига келиб, синглисининг ёнига, чананинг четига ўтирди.

— Наташа,— деди секин французчалаб — биласанми, Соня ҳақида қатъий қарорга келдим.

— Ўзига айтдингми? — деб сўради Наташа бирдан гул-гул очилиб кетиб.

— Оҳ, бу қошу мўйлов билан жуда ғалати бўлиб кетибсан-ку, Наташа! Хурсандмисан, ахир?

— Вой, шу қадар хурсандманки, асти қўй! Шу иш туфайли сендан хафа бўлиб юрган эдим. Сенга айтганим йўқ, Соняга нисбатан яхши қилмовдинг. Соня олижаноб қиз. Жуда-жуда хурсандман. Баъзан жуда ёмон бўламан, аммо Сонясиз ёлғиз ўзим бахтли бўлишни виждоним қабул қилмас эди,—давом этди Наташа.— Мана энди муродимга етдим. Бўпти, бор, югур!

— Шошма, сабр қил. Жуда ғалатисан-да! — деди Николай. У синглисига тикилди ва унда кишини мафтун қиладиган алланечук фавқулодда ва латиф бир нарса борлигини энди пайқади.

— Афсоновий гўзал бўлиб кетибсан! А?

Наташа унга жавобан:

— Ҳа, жуда яхши қилдинг,— деди.

«Агар илгари унинг бундайлигини билсайдим,— деди

ичида Николай, — аллақачонлар нима қилай деб сўрар эдим ва нима буюрса шуни қилардим-у, олам гулистон бўлар эди».

— Сен хурсандмисан ахир, яхши қилдимми?

— Вой, жуда яхши қилдинг! Қайси куни шу тўғрида ойим билан уришиб қолдим. Соня сенинг бошингни айлантирган эмиш, ойим шундай дедилар. Шу ҳам гапми! Ойимни сўкиб беришимга сал қолди. Ҳеч қачон ҳеч кимга Соня ҳақида бирон оғиз ёмон сўз айтишга йўл қўймайман, чунки у қизларнинг сараси.

Наташа шу сўзларни чин қалбидан айтаётиптими, деб Николай яна синглисига қараб:

— Яхши қилдимми, ахир? — деб сўради ва кейин этигини гарчиллатиб чанадан ўзини ташлади ва ўз чанасига қараб югуриб кетди. Чанада савсар телпаги остидан кўзлари чақнаб турган ва хурсандлиги ичига сиғмай кетаётган мўйловли ҳалиги черкас — Соня ўтирар эди ва бу Соня албатта унинг бўлажак саодатли ва садоқатли рафиқаси эди.

Ўйга келгандан кейин ойимқизлар Мелюковаларникида қилган ўйин-кулгиларини оналарига айтиб бериб, ўз бўлмаларига кириб кетишди. Улар кийимларини ечиб, пўк кўмиридан чизилган мўйловларини артмасдан, ўз бахт-саодатлари ҳақида узоқ гаплашиб ўтиришди. Эрга теккандан кейин қандай яшашлари, эрлари қандай дўст бўлиши ва ўзлари қандай бахтли бўлишлари ҳақида гапиришди. Наташанинг столида кечаси Дуняша тайёрлаб қўйган ойналар турган эди.

— Шу кунлар қачон муяссар бўларкин? Ҳеч қачон муяссар бўлмас деб қўрқаман... Шу кунларга етсак, қандай яхши бўларди! — деди Наташа ўрнидан туриб, ойналарни олгани борар экан.

— Ўтир, Наташа, шояд суйганингни ойнада кўрсанг, — деди Соня. Наташа шамларни ёқиб, ўтирди.

— Мўйловли бир кишини кўряпман, — деди Наташа ўз афтини ойнада кўриб.

— Кулманг-да, ойимқиз, — деди Дуняша.

Наташа Соня ва оқсоч қиз ёрдами билан икки ойнани бир-бирига рўпара қилиб қўйди. Наташанинг юзи жиддий тусга кирди ва ўзи жим бўлди. У узоқ ўтириб, ойнада қатор бўлиб кўринган шамнинг аксига қарар экан, эшитган ҳикояларига кўра, шу хира ойнада тобутни, *уни*, яъни князь Андрейни кўрарман деб умид қиларди. Бироқ кичкина-

гина доғни ҳам одам ва ё тобут деб гумон қилишга қанчалик тайёр бўлмасин, барибир ҳеч нарсани кўролмади. У тез-тез киприк қоқиб, сйналарнинг олдидан туриб кетди.

— Нега бошқалар кўради-ю, мен ҳеч нарсани кўролмайман,— деди Наташа.— Қани, сен ўтир-чи, Соня: бугун албатта сен фол очишинг керак,— деди у. — Лекин менинг учун очгин... Бугун мени кўрқув босяпти!

Соня ўтирди, ойнани ўзига тўғрилаб қўйди ва қарай бошлади.

— Мана, ҳозир Софья Александровна албатта кўради-лар,— деди шивирлаб Дуняша.— Сиз нуқул куласиз.

Соня бу сўзларни ҳам, Наташанинг шивирлаб:

— Албатта кўради, мен ҳам биламан, Соня бултур ҳам кўрган эди,— деганини ҳам эшитди.

Уч минутча ҳамма жим ўтирди. Наташа «Албатта!» — деб шивирлади-ю, у ёғини айтмади... Соня тўсатдан олдидаги ойнани нари суриб, қўли билан кўзини ушлаб:

— Оҳ, Наташа! — деди.

— Кўрдингми? Кўрдингми? Нимани кўрдинг? — қичқирди Наташа ойнани ушлаб тураркан.

Соня ҳеч нарсани кўргани йўқ эди, у кўзини пилпиллатиб ўрнидан турмоқчи бўлганида, Наташанинг «албатта!» деган сўзи қулоғига кирди... У Дуняшани ҳам, Наташани ҳам алдашни истамасди, лекин шу ҳолатда ўтириш ҳам оғир эди. Қўли билан кўзини ушлаганида қандоқ қилиб ва нима учун қичқариб юборганини ўзи ҳам билмай қолди.

— Уни кўрдингми? — деди Наташа Соняни қўлидан маҳкам ушлаб.

— Ҳа, Шошма... мен... кўрдим,— деди Соня беихтиёр. Лекин Наташа «уни» деганда Николайни кўзда тутдими ё Андрейни кўзда тутдими — буни Соня билмас эди.

«Ҳа, кўрдим десам нима бўлади? Бошқалар кўради-ку? Мени кўрган-кўрмаганимни биров билиб ўтириптими?» — деган ўй лип этиб Сонянинг кўнглидан ўтди-ю:

— Ҳа, кўрдим — дея қолди.

— Қалай экан, қалай? Тикка туриптими, ё ётиптими?

— Йўқ, қарасам... Аввал ҳеч нарса кўринмади, кейин қарасам ёғипти.

— Андрей ётиптими? Касал эканми? — деди Наташа дугонасига кўзларини катта очиб.

— Йўқ, аксинча, аксинча, чехраси жуда очиқ эди, у менга қайрилиб қаради,— Соня шу гапларни айтаркан, худди шуларни ўз кўзи билан кўргандай бўлди.

— Ундан кейин-чи, Соня, ундан кейин-чи?

— Ундан кейин яхши кўролмадим. Кўк, қизил бир нарса...

— Соня, у қачон келаркан? Қачон дийдорини кўраман! Э, худоё! Ундан ҳам хавотирман, ўзимдан ҳам кўрқаман, ҳаммаси ҳам мени даҳшатга солади...— деди Наташа ва Сонянинг тасалли беришларига «миқ» этмасдан кўрпага кирди ва шам ўчирилгандан кейин ҳам анча вақтгача қимир этмай, музлаган ойнадан тушаётган ойнинг нурига қараб ётди.

XIII

Святки байрамадан кейин кўп ўтмай Николай онасига Соняни яхши кўришини, унга уйланишга қатъий қарор берганини айтди. Соня билан ўғли ўртасидаги бу муносабатни аллақачонлар пайқаган ва шу гапни кутиб юрган графиня Николайнинг сўзларига индамасдан қулоқ солди ва кейин, кимни олсанг ихтиёр ўзингда, лекин шунин билгинки, агар Соняни олсанг на мен фотиҳа бераман ва на отанг, деди. Николай биринчи марта онаси ундан норози эканлигини ва ўғлини қанчалик яхши кўрса ҳам бу раийдан қайтмаслигини сизди. Графиня қовоғини очмасдан ва ўғлининг юзига қарамасдан эрига одам юборди; граф келгандан кейин графиня икки оғиз сўз билан ўғли олдида бу масалани эрига айтмоқчи бўлди, бироқ ўзини тутолмай, алами келиб, ҳўнграб йиғлаб юборди ва уйдан чиқиб кетди. Кекса граф унча ботинолмай бўлса ҳам, ўғлини инсофга келтиришга ҳаракат қилди ва бу ниятингдан қайт, деб илтимос қилди. Николай, мен бу ниятимдан қайта олмайман, деб қолгандан кейин отаси уф тортди ва дами ичига тушиб, дарров гапни тўхтатдию графиня олдига чиқиб кетди.

Граф ҳар гал ўғли билан сўзга борганида хўжалик ишларни оқсоқланиб қолгани учун унинг олдида ўзи айбли эканини сезиб турарди, шунинг учун ҳам Николай бой қизга уйланишдан воз кечиб, сепсиз Соняни оламан, деганида ундан хафа бўлиши мумкин эмас эди, — бу суҳбат натижасида графга шу нарса яна ҳам яққолроқ аён бўлдики; хўжалик ишлари оқсоқлаб қолмаганда Николайга Сонядан мувофиқроқ хотин йўқ, хўжалик ишлари оқсоқлаб қолганига бирдан-бир сабаб унинг ўзи ва тарк этиши амримаҳол бўлган эски одати ва ҳамда жигаргўшаси Митенька эди.

Ота-онаси бу ҳақда Николайга бўлак огиз очмади; лекин уч-тўрт кун ўтгандан кейин графиня Соняни чақирди; ўзи ҳам, Соня ҳам кутмаган бир бағритошлик билан: «Ўғлимнинг бошини айлантиряпсан, кўрнамак»,— деб Соняни қийин-қасосга олди. Соня «лом» демай, бошини эгиб, графинянинг тиканли сўзларига қулоқ солди, лекин ундан нима истаётганларига сира тушуна олмас эди. Соня ўз пушт паноҳларига жонини фидо қилишга ҳам тайёр эди. Унинг бутун фикр-зикри шуларга жонини қурбон қилишдан иборат эди; лекин ҳозир ким туфайли ва ниманинг баҳридан кечиши кераклигини ҳеч билолмас эди. У графиня ва бутун Ростовлар оиласини яхши кўрмаслиги, шунингдек Николайни севмаслиги ва бахт-саодати шу севгига боғлиқ эканлигини билмаслиги мумкин эмас эди. Соня маънос ва ғамгин бўлиб, гап сўраганда ҳам жавоб бермайдиган бўлиб қолди. Николай бу аҳволни кўриб сабри чидамади ва дурустроқ гаплашгани онасининг олдига кирди.

Николай онасига Соня иккаламизнинг гуноҳимиздан ўтинг, розилик беринг, биз эр-хотин бўлайлик деб ялиниб ҳам кўрди, агар Соняга шунақа дағал муомала қилсангиз, сиздан яшириқча ҳозирнинг ўзидаёқ уйланаман, деб пўписа ҳам қилиб кўрди.

Графиня ўғлига шу чоққача ҳеч қачон кўрилмаган бир совуққонлик билан: энди балоғатга етдинг, мана, князь Андрей отасининг розилигига қарамасдан уйланыпти, сен ҳам уйланишинг мумкин, лекин шуни билиб қўйки, мен бу *интриганкани* ҳеч қачон келиним демайман, деб жавоб берди.

Интриганка сўзини эшитиб жон-пони чиқиб кетган Николай онасига бақириб, ўз туйғумни солишга мажбур қиласиз, деб ҳеч қачон ўйламаган эдим, деди, агар масала шундай бўлса, сўнгги дафъа айтайки... Бироқ Николай онаси ўғлининг авзойига қараб ваҳима билан кутган ва эҳтимол икки орада умр бўйи совуқ бир хотира бўлиб қоладиган қаттиқ сўзни айтишга улгуролмади, чунки шу онда эшик орқасида буларнинг можаросига қулоқ солиб турган Наташа ранг-қути ўчиб, уйга кирди ва акасининг овозини босиб юбориш учун:

— Николайка, бекорчи гапларни қўйсанг-чи! Бас қил, бас! Сенга айтяпман, бас қил,— деб қичқирди.

— Ойижон, ўзим айланай, бу ундоқ эмас... Ойижонгизнам, жоним,— деди у онасига қараб. Графиня ўғли билан муносабати буткул бузилиб кетишини сезиб ўти ёрилаёт-

ган бўлса ҳам, лекин ўжарлик ва жаҳл устида ён беришни истамас эди.

— Николенька, сен чиқ, ҳозир чиқ, кейин сенга тушунтириб бераман. Ойижон, ойижонгинам, менга қаранг,— деди Наташа ойсига.

Наташанинг сўзлари пойма-пой бўлса ҳам, лекин ўзи кўзлаган ўша натижани берди.

Графиня энтикиб, юзини қизининг кўкрағига қўйди, Николай эса ўрnidан турди ва бошини ушлаганича уйдан чиқиб кетди.

Наташа буларни яраштиришга бел боғлаб, ишни шу даражага етказдики, Николай келажақда Соняни хафа қилмаслик тўғрисида онасидан сўз олди ва ўзи ҳам онасидан яшириқча бирон иш қилмасликка ваъда берди.

Полкда ишларини тўғрилаш, истеъфо бериш, қайтиб келиб Соняга уйланишга қатъий қарор бериб, Николай, онаси билан ораси бузилганига кўнгли чўккан бўлса ҳам, лекин ўзини ошиқи беқарор сезиб, январнинг бошларида полкига жўнаб кетди.

Николай жўнагадан кейин Ростовлар уйдан файз кетди. Графиня руҳий ҳолати ёмон бўлиши орқасида касалдай бўлиб қолди.

Соня ҳижрон доғидан ҳам кўра графинянинг пичингларидан кўпроқ намгин эди. Граф ишлари чалкашланиб кетганига ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ ташвишманд, хўжалик ишлари эса бирон қатъий чора кўришини талаб қилар эди. Москвадаги ҳовли билан Москва ташқарисидаги боғни сотиш зарур бўлиб қолди, аммо бунинг учун Москвага бормаи илож йўқ эди. Бироқ графинянинг бетоблиги сафарни кундан-кун орқага суришга мажбур этмоқда эди.

Ўз ёридан айрилган биринчи кунларни кишига билин-тирмасдан, ҳатто хуш-хурсандлик билан ўтказган Наташа энди кундан-кунга ҳаяжонланиб, сабрсизлик қила бошлади. Ишқ-муҳаббатга бағишлашим мумкин бўлган шундай ёшлик чоғларим бекорга ўтиб кетяпти, деган ўй Наташани қийнамоқда эди. Князь Андрейдан келадиган мактублар кўпинча унинг аччиғини келтирарди. Мен кечаю кундуз танҳо, унинг ёди билан яшасам-у, у ёлғиз ўзи сайр-саёҳат қилиб, янги жойлар, янги одамларни кўриб, томоша қилиб юра берса, деган ўй унинг нафсониятига тегар эди. Князь Андрейдан келадиган мактублар қанчалик қизиқ бўлса, Наташанинг алами шунчалик ошар эди. Ёрига

ёзадиган мактублари наинки ўзига тасалли бермас эди, ҳатто кўнглига тегадиган ва сохта бир вазифадай кўринар эди. У мактуб ёзишга иўноқ, чунки овози, табассуми ва кўз қараши билан ифода қилишга ўрганган ўша нарсаларнинг мингдан бирини ҳам хатда ифода қила олмас эди. У нима ёзаётганига ўзи эътибор қилмай, классик услубда қуруқ-қуруқ мактублар ёзар, графиня эса имло хатоларини тузатиб берар эди.

Графиня хасталикдан ўнгарилмади. Лекин Москвага боришни орқага суриш ҳам энди мумкин бўлмай қолди. Наташанинг сепини гамлаш, ҳовлини сотиш керак эди. Бундан ташқари бу киши князь Николай Андреич Москвага кўчиб келган, шунинг учун князь Андрейни аввал Москвага келади деб кутишар, Наташа эса, аллақачон келгандир, деган қаноатда эди.

Графиня қишлоқда қолди, граф эса Соня билан Наташани олиб январнинг охирларида Москвага жўнади.

БЕШИНЧИ БУЛИМ

I

Наташа князь Андрейга унаштирилгандан кейин Пьер тўсатдан, ҳеч қандай сабабсиз, шу тарзда ортиқ ҳаёт кечира олмаслигини сезиб қолди. У ўз пири очиб берган ҳақиқатга нақадар қаттиқ ишонган бўлмасин, ўзини ботинан такомиллашга камоли иштиёқ билан берилган дастлабки кунларида нақадар хурсанд бўлган бўлмасин, Наташани князь Андрейга унаштирилгандан ва Иосиф Алексеевич ўлгандан кейин (бу ҳақда ўша кунлари хабар келган эди) бирдан аввалги ҳаётининг нашъаси бутунлай йўқолди. Энди илгариги ҳаётининг негизигина қолдики, у ҳам бўлса ҳовли-жойи, шу кунлари катга бир зот билан дон олишиб юрган хотини, бутун Петербург билан қиладиган ошна-оғайнигарчилиги ва кишини зериктирадиган расмиятлардан иборат бўлган хизматигина эди. Ўша аввалги ҳаёти барча ифлосликлар билан унинг кўз олдида тўсатдан гавдаланди. У хотира ёзмай қўйди, масон биродарлар суҳбатидан ўзини тортди, клубга қатнайдиган, кўп ичадиган бўйдоқ йигитлар билан улфатчилик қиладиган бўлиб, шундай йўлга кириб кетдики, графиня Елена Васильевна эрига қаттиқ танбەҳ беришни лозим кўрди. Пьер хотини ҳақ эканини сизди, унинг обрўйини тўкмаслик учун Москвага жўнаб кетди.

У ҳазон бўлган ва ҳазон бўлиб бораётган княжналар, беҳисоб хизматкорлар яшайдиган Москвадаги катта ҳовлисига келиши биланоқ шаҳарни айланиб, тиллакорлик ризалари олдида соң-саюқсиз шамлар ёқиб қўйилган Иверская бутхонасини кўриши биланоқ, қор босиб из тушмаган Кремль майдонини, Сивцева Вражка кўчасидаги фойтунлар ва кулбаларни, ёшларини яшаб, ошларини ошаб,

аста-секин умрини тугатаётган Москвалик чол-кампи-
ларни, Москва тўраларини, Москва балларини ва Москва
инглиз клубини кўриши биланоқ дарров ўз ўрнини, ўз
қароргоҳини топгандай бўлди. У Москвада тинчини топди,
эски ва ифлос бўлса ҳам, ўрганиб қолган иссиққина тўнини
кийгандай яйради.

Москвадаги ёр-ошналари, қариялардан бошлаб бола-
ларгача ҳамма уни худди кўпдан буён йўлига кўз тиккан,
дастурхонда ўрни ҳамиша йўқланган азиз меҳмондай қарши
олишди. Москва киборлари учун Пьер жуда дилкаш, са-
хий, ақлли, хушфеъл, хушчақчақ тентак бўлиб, паришси-
ҳол ва самимий эски рус тўраси эди. Унинг ҳамёни мудом
очиқ ва шунинг учун доимо бўш эди.

Бенефис ташкил қилиш, бемаза картина ва ҳайкаллар
сотиб олиш, хайрия ишлари жамиятига пул бериш, суҳ-
батга лўлиларни таклиф қилиш, мактабларга қараш,
зиёфат ва ичкиликлар ташкил қилиш, масонлар ва бутхо-
наларга ёрдам бериш, китоблар сотиб олиш — шуларнинг
ҳаммасига Пьер тайёр эди. Ундан жуда катта пул қарз
олган икки дўсти агар хабардор бўлиб юрмаса, у бутун
бор-йўғини одамларга бўлиб берарди. Клубда бўладиган
зиёфат ва ўтиришларнинг биронтаси усиз ўтмас эди. Икки
шиша марго ичиб ўз жойи — диванга ёнбошладими, дарров
ҳамма уни қуршаб олар, гап-сўз, мунозара ва ҳазил-му-
тўйиба бошланиб кетарди. Агар битта-яримтаси ўзаро қиза-
ришиб қолса, Пьер мулойимгина жилмайиши ва ўринли
ҳазили билан дарров яраштириб қўярди. Масонларнинг
ошхона ложалари Пьерсиз ўтса, албатта кўнгилсиз ва ланж
ўтар эди.

Ичкиликсиз ўтган зиёфатлардан кейин у қувноқ улфат-
ларининг илтимосини ерга қўялмай, улар билан бирон
жойга борадиган бўлиб, жилмайиб ўрнидан турса, ёшлар
хурсандликдан шовқин-сурон кўтаришарди. Балларда ка-
валер етишмай қолса у танцага тушарди. Жувонлар ва
қизлар шунинг учун ҳам уни яхши кўришардики, у ҳеч
кимга айрим илтифот қилмасдан, ҳаммага бир хилда меҳ-
рибонлик кўрсатар ва айниқса зиёфатдан кейин жуда
ширин сўз бўларди. Унинг тўғрисида «Il est charmant,
il n'a pas de sexe»¹ — дейишарди.

Пьер истеъфога чиқиб, қолган умрини Москвада ўтка-
зиб юрган юзларча камергернинг бири эди.

¹ У жуда олижаноб киши, унинг учун жинс деган нарса йўқ.

Агар бундан етти йил бурун, чет элдан келган кунлари биров унга ўзингни ошиқча уринтирмасанг ҳам бўлади, чунки сенинг келажак йўлинг азалдан муайян ва минг югурсанг ҳам сенинг мавқеингдаги кишилар нима бўлса сен ҳам ўшандай бўласан, деса ўти ёрилиб кетарди. Бу сўзга ишониши ҳам мумкин эмас эди. Ахир жон-дили билан гоҳ Россияни республикага айлантиришни, гоҳ Наполеон бўлишни, гоҳ файласуф, гоҳ саркарда бўлиб, Наполеонни мағлуб қилишни истаган шунинг ўзи эмасмиди? Башарият зотининг нуқсонларини билган ва уни ислоҳ этиш мумкинлигини англаган, ҳамда ўз-ўзини такомиллашни энг юксак даражага етказишни истаган шунинг ўзи эмасмиди? Мактаб ва касалхоналар очган, крепостной деҳқонларини озод қилган ҳам шунинг ўзи эмасмиди?

Оқибат нима бўлди денг? Оқибат бевафо хотиннинг бой эри, ейишни, ичишни яхши кўрадиган, керилиб ҳукуматни унча-мунча сўкадиган, истеъфога чиққан камергер, Москва инглиз клуби ва Москва жамиятининг севимли аъзоси бўлиб қолди холос. У, мен ҳам энди истеъфога чиққан москвалик бир камергер бўлиб қолдим, деган сўзга сира кўника олмас, чунки етти йил бурун шу хилдаги камергерларга ўзи нафрат билан қарар эди.

Баъзан ҳозир кечириб юрган ҳаётим муваққат ҳаёт деб, ўзига тасалли берар, лекин унга ўхшаган қанча кишилар бу ҳаёт ва бу клубга оғизлари тўла тиш, бошлари тўла соч билан кириб, бу ердан ўттиз икки тишлари тушиб, бошларида бир тола тук қолмай чиққанларини кўриб, ваҳимага тушар эди.

Пьер мағрур дамларида ўз мавқеи ҳақида ўйласа, назарида, истеъфога чиққан бўлак камергерларга сира ҳам ўхшамас эди. У ёмон кўриб юрган, бўлак камергерлар паст, аҳмоқ кишилар бўлиб, ўз мавқеларидан рози ва хурсанд эдилар. «Мен эсам ҳали ҳам ўз мавқеимдан рози эмасман, ҳали ҳам мен башарият учун бирон нарса қилиш ниятидаман, — дер эди у. Камтар бўлган дамларида эса ўз-ўзига: «Балки бошқа ҳамкасбларим ҳам ҳаётда бўлак йўл топиш учун менга ўхшаш ҳаракат қилган, жон кўйдиргандир? Лекин вазият, жамиятнинг инсон қарши тура билмайдиган кўр кучи уларни ҳам мени сурган томонга суриб қўйгандир?» — дер эди. Москвада бирмунча вақт яшагандан кейин Пьер ўзига ўхшаган ўртоқларидан ортиқ нафратланмай қўйди, ҳатто уларга ўрганди, уларни яхши кўрадиган, ҳурмат этадиган уларга ўзидэй ачинадиган бўлиб қолди.

Пьер ҳаётдан ноумид бўлиш, руҳсизликка тушиш, ҳаётга нафрат билан қараш каби эски одатларини ташлаган бўлса ҳам, лекин ялғари уни қамраб олган дард энди ничга урган ва бу дард бир дақиқа ҳам тинчитмас эди. У ҳаётда юз бераётган ҳодисаларнинг маъносини англаш учун бенхтиёр ўйланиб қоларкан, бир кунда бир неча марта тааж-жубланиб ўз-ўзидан: «Нима гап? Нега шундай бўляпти? Дунёда қандай ҳодисалар юз бераётти?» — деб сўрар ва бу саволларга жавоб йўқлигини тажрибадан билганлиги учун шоншиб-пишиб бу фикрларни ўзидан йироқлатишга тиришар, қўлига китоб олар, ё югуриб клубга борар, ёки шаҳар миш-мишларидан лақиллаш учун Апполон Николаевич олдига югурар эди.

«Ўз танига оро беришдан бўлак ҳеч бир нарсани билмайдиган ва дунёда энг аҳмоқ хотинлардан бири бўлган Елена Васильевна одамлар назарида энг ақлли ва нозик табиат кўринарди, ҳамма унинг олдида тиз чўкади, — деб ўйларди Пьер. Наполеон Бонапарт бир вақтлари буюк киши эди, ўшанда ҳамма унга нафрат билан қарарди, у разил ва дўттибоз бўлгандан буён император Франц ўз қизини унга рабриқонуний бўлса ҳам хотинликка бериш ҳаракатида юрипти. Испанияликлар 14 июнда французларга ғолиб келганликлари учун католик руҳонийлари орқали худога ҳамду сано юборадилар, французлар эса 14 июнда испанияликларни етганликлари учун яна ўша католик руҳонийлари орқали худога ҳамду сано юборадилар. Менинг масън биродарларим ўз яқинимиз учун жонимизни фидо қилишга тайёрмиз, деб қон билан қасамёд қилганлар, лекин фақир-бечоралар учун пул йиққанда бир сўм ҳам хайр қилмайдилар, Астрея ложани Изловчи Манна ложасига қарши уруштирадилар, ҳақиқий Шотландия масън гиламчаси ва маъноси ҳеч кимга маълум бўлмаган, ҳеч кимга кераги йўқ, акт тўғрисида жон куйдирадилар. Ҳаммамиз ҳам озор берган кишининг гувоҳини кечириш, ўз яқинини севиш ҳақидаги христиан дини қонунига эътиқод қиламиз ва шу қонунга биноан Москвада қирқ карра ибодатхона бино қилганмиз. Шундоқ бўлишига қарамасдан, кеча бир қочоқни қамчи билан савалашди, ўша севиш ва кечириш қонунини йўлида хизмат қиладиган поп ўлимга ҳукм қилинган солдатга ўлим олдида ўпгин деб хоч тутди». Пьер шу ўйларни бошдан кечирар ва бу умумий, ҳамма эътироф қиладиган рижкорликка қанчалиқ

ўрганиб қолган бўлмасин, ҳар гал янги бир нарса топгандай ҳайратда қоладди.

«Мен бу рижкорлик ва чалкашликни биламан. — дер эди Пьер ўзича, — лекин бу англаган нарсаларимнинг бари уларга қандоқ қилиб айтсам экан? Мен айтишга оғиз ўнглаганимда ҳамisha шуни пайқар эдимки, мен кўрган ва англаган нарсани булар ҳам кўришади-ю, лекин кўрмасликка ҳаракат қилишади. Демак шундай бўлиши керак эканда! Лекин мен ўзимни қасққа қўяй? Кўплар, айниқса руслар сингари эзгулик ва ҳақиқат бўлиши мумкин эканини кўриш ва шунга ишониш қобилиятига эга, лекин шу билан бирга, ёвузлик ва ёлгонни жуда яққол кўриб тургани учун ҳаётда жиддий бирон иш қилишдан ўзини оғиз сезар эди. Ҳар бир меҳнат соҳаси унинг кўзига ёвузлик ва алдамчиликка борлиқ бўлиб кўринар эди. У ким бўлишни истамасин, қайси ишга қўл урмасин, ёвузлик билан алдамчилик уни кўкрагидан итарар ва фаолият йўлини тўсар эди. Лекин пачораки, яшамок ва яшамок учун бирон иш билан шуғулланмоқ керак. Ҳаётнинг ҳал этилиши мумкин бўлмаган бу масалалари исканжасида эзилиш жуда даҳшатли, шунинг учун ҳам Пьер бу нарсаларни эсдан чиқариш мақсадида ўзини тўғри келган хурсандчилик қучоғига ташларди. У турли-туман йиғилишларга борар, ичкиликни беармон ичар, ҳар хил картиналар сотиб олар, бинолар солар ва айниқса кўпроқ китоб ўқирди.

У қўлига тушган китобни ўқир, шу қадар кўп ўқирдики, уйга келганда лакейлар уни ечинтираётганда ҳам кўзини китобдан олмас, қўлида китоб билан ухлаб қолар эди; уйқудан туриши биланоқ меҳмондорчилик ва клубга борар гап сотишдан кейин айшу ишрат, хотинбозликка ўтар, айшу ишратдан яна гап сотиш, китоб ўқиш ва вино ичишга кўчар эди. Вино ичиш унинг учун ҳам жисмоний ва ҳам маънавий бир талабга айланди. Докторлар гарчи семиз бўлганлиги учун унга вино ичиш зарарли эканлигини таъкидласалар ҳам барибир у ичкиликни ташламас эди. У ўзи пайқамасдан каттакон оғзига бир неча стакан вино қуйиб, тани яйраганда, одамларга меҳрибон, ақлли масаланинг моҳиятига тушунмай, ҳар нарсага ҳозиржавоб бўлгандагина ўзини жуда яхши сезарди. Фақат бир-икки шиша вино ичгандан сўнг Пьер илгари уни ваҳимага солган ҳаётнинг чигал ва даҳшатли тугуни унчалик кўрқинчли эмаслигини сал-пал идрок этарди. Боши ғувиллаган ҳолда гап созиб ўтирганида ҳам, одамларнинг гапига қулоқ солаёт-

ганида ҳам ёки тушлик ва кечки тамаддиқдан кейин китоб ўкиб ўтирганида ҳам ҳамиша шу тугуннинг бирон томонини кўриб турарди. Лекин винонинг таъсири остида у ўзига: «Ҳечқиси йўқ. Мен бу тугунни ечаман, мана ҳаммасини ўйлаб қўйганман. Лекин ҳозир фурсатим йўқ, кейин буларнинг ҳаммасини бир бошдан ўйлаб кўраман!» — дер эди. Лекин шу «кейин»нинг ҳеч вақт соати келмас эди.

Эрталаб, наҳорда, ўша саволлар шу қадар чувалиб, ҳал қилиб бўлмайдиган кўринардик, Пьер шошиб-пишиб қўлига китоб олар ва олдига биров келиб қолса ниҳоят хурсанд бўларди.

Пьер баъзан солдатлар урушда, душман ўқи остида беркиниб турган чоғларида хавф-хатарни сепсалтириш учун бирон нарса билан овунармиш, деган сўзни эслар эди. Унинг назарида одамлар ҳам ҳаётда шу солдатларга ўхшарди: биров иззатталаблик, биров картабозлик, биров қонун ёзиш, биров хотинбозлик, биров ўйинчоқ, биров сиёсат, биров ов, биров ичкилик, биров давлат ишлари билан шуғулланиб овунарди. «На аҳамиятли нарса бор, на аҳамиятсиз, ҳаммаси бир гўр, фақат шу ҳаётдан ўзимни обқоча билсам бўлгани, фақат шуни кўрмасам, шу мудҳиш ҳаётни кўрмасам бас!..» — деб ўйлар эди Пьер.

II

Қишнинг бошларида князь Николай Андреич Болконский қизи билан Москвага кўчиб келди. Ўтмиши, ақли-идроки ва оригиналлиги орқасида айниқса ўша кунларда император Александр салтанатининг шуҳрати пасайгани ҳамда Москвада французларга қарши ватанпарварлик оқими ҳукмрон бўлгани сабабли князь Николай Андреич дарров москваликларнинг ҳурматига сазовар бўлди ва ҳукуматга қарши оппозициянинг Москвадаги марказига айланди.

Князь шу бу йил жуда қариди. Унда қарилик аломатлари жуда яққол кўрина бошлади: ўтирган жойида тўсатдан ухлаб қоладиган, аллақачонги воқеалар эсида тургани ҳолда кечагина бўлиб ўтган ҳодисаларни унутадиган, Москва оппозициясининг бошлиғиман деб гўдакларча мақтанчоқлик қиладиган бўлиб қолди. Лекин, шундай бўлса ҳам, чол айниқса оқшом кезлари эгнида пўстин, бошида ула сепилган парик, чой ичгани чиққанида ўтирганларнинг биронтаси луқма ташлаб қўйиши биланоқ ўтмиш ҳақида

тўхтаб-тўхтаб ҳикоя қиларкан, ёки ҳозирги аҳвол тўғри-сида яна ҳам кўпроқ ўйлаб-ўйлаб, кескин тарзда ўз фикрини сўзларкан, ўтирган меҳмонларнинг ҳаммасида ўзига нисбатан катта ҳурмат ҳисси уйғотарди. Келадиган кишиларга бу қадимги уй катта-катти ойналари, бурунги замондан қолган мебеллари, уя сепган лакейлари, ўтган асрдан қолган тили заҳар ва ўзи мияли чол эгаси, унинг атрофида парвона бўлиб юрган ҳалим қизи, дилкаш француз аёли билан ҳашаматли ва ажойиб бўлиб кўринарди. Лекин келиб-кетадиган кишилар уй эгалари билан икки-уч соат ҳамсуҳбат бўлганда, суткада уйнинг ички ҳаёти ўтадиган яна 22 соат вақт борлигини ўйлашмас эди.

Сўнги вақтларда, Москвада, мана шу ички ҳаёт княжна Марьяя учун жуда оғир бўлиб кетди. Москвада княжна энг қувончли нарсаларидан — дарвешларининг суҳбати ва хилватда ҳаёт кечирибдан маҳрум бўлди, Лисие Гориде эса мана шу икки нарса унга тасалли берар ва кўнгилини кўтарарди. Унинг учун пойтахт ҳаётининг ҳеч қандай қизиғи ва хурсанд бўладиган томони йўқ эди. Княжна киборлар суҳбатига қатнашолмас эди. Чол ўзи бормаидиган жойга қизини ёлғиз юбормаслиги ва соғлиги ёмон бўлганлиги учун ўзи уйдан чиқмаслигини ҳамма билганлиги сабабли княжна Марьяяни зиёфат ва ўтиришларга таклиф қилишмас эди. Эрга тегиш орзусидан княжна бутунлай воз кечди. Баъзан уйларга келадиган ва княжнани олишлари мумкин бўлган йигитларни князь Николай Андреич қандай совуқ ва ғазаб билан қарши олганини ва ҳайдаб юборганини княжна кўриб турарди. Княжна Марьяянинг дўсти ҳам йўқ эди; шу гал Москвага келганида икки жонажон дўстидан ихлоси қайтди: илгари ҳам унча сирдош бўлмаган ҳозир кўзига ёмон кўринадиган ва баъзи сабабларга кўра княжна ундан узоқлашадиган бўлиб қолди; княжна беш йил муттасил хатлашиб юрган дугонаси Жюли билан Москвада шахсан учрашганида унинг буткул ўзгариб, бегона бўлиб қолганини сизди. Акалари ўлгандан кейин отасининг ёлғиз вориси бўлган, Москвадаги жуда бой қизлардан бири ҳисобланадиган Жюли шу кунлари киборлик нашъасини сурмоқда эди. Уни ёш-ёш йигитлар қуршаб олган, ўз фикрича, буларнинг ҳаммаси тўсатдан Жюлининг фазилатларига баҳо берадиган бўлиб қолган эди. Жюли ёшлиги ўтиб кетётган кибор қизларнинг шундай бир даврини бошдан кечирмоқда эдики, бу даврда шунақа қизлар ҳозир эрга тегсам тегдим, бўлмаса эрдан қолдим, деб ўйлайди. Княжна

Марья пайшанба кунлари хат ёзадиган бўлак одами қолмаганини эслаб маъсумгина жилмайиб қўярди, чунки илгари у хат ёзиб юрган Жюли ҳозир Москвада эди. Княжна ҳар ҳафта у билан учрашиб турса ҳам бу учрашишлар унга ҳеч қандай хурсандлик бағишламас эди. Княжна Марья оқшомларини бир неча йил бир хотинникида ўтказиб, кейин унга уйланишдан воз кечган қари муҳожир каби Жюлининг шу ерда эканлигига ва энди хат ёзадиган кишиси бўлмаганлигига афсусланар эди. Москвада княжна Марья галлашиб ўтирадиган, дард-ҳасрат қиладиган бир одами йўқ, ҳолбуки сўнгги вақтда унинг юраги янги ғаму ғуссаларга тўлиб кетган эди. Князь Андрейнинг чет элдан қайтадиган маҳали ва уйланадиган пайти яқинлашиб қолди, унинг отамни кўндириб қўй, деган илтимоси бажарилмадигина эмас, балки иш бутунлай чатоқ бўлгандай эди. Бусиз ҳам кўп вақт кайфи бузилиб юрган кекса князь графиня Ростованинг номини эшитишни билан жон-пони чиқарди. Кейинги кунларда княжна Марьянинг дарди устига янги дард бўлган нарса олти яшар жияни Николушкага берадиган дарси бўлди. Княжна жиянини ўқитаётган чоғларида, ўзи ҳам отаси сингари тажанг бўлиб қолганини сезиб, қўрқиб кегар эди.

Қизишмаслигим керак, деб минг ўзига таъкид қилса ҳам Николушкани ўқитиш ниятида қўлига хатчўп олиб, француз алифбесини очдими, ўзидаги билимни болага жуда тез, жуда осонгина бера қолгиси келарди, ҳозир аммамнинг аччиғи келади, деб қўрқиб ўтирган бола салгина эътиборсизлик кўрсатса, асабийланар, титрар, шошиб қолар, аччиғланар, бақирар, баъзан Николушкани қўлидан ушлаб силтаб қўяр ва жазо бериб уни бурчакка тикка турғизиб қўяр эди. Болани бурчакка тикка турғизиб қўйиб, ўзининг баджаҳллиги ва бадфёллигига ўзи йиғлар, Николушка аммасининг йиғлашини эрмак қилиб, рухсатсиз бурчакдан чиқар, княжна олдига келиб унинг кўз ёшидан ҳўл бўлган қўлларини юзидан олар ва овунтирар эди. Лекин княжна ҳаммадан ҳам кўпроқ отасининг феъли айниганига қайғурар эди. Кекса князь ҳадеб қизига ёпишадиган ва кейинги кунларда унга нисбатан бераҳмлик қиладиган бўлиб қолган эди. Агар отаси кечаси билан ухламай сажда қилиб чиқ деса, урса, ўтин ташигин, сув олиб келгин деб мажбур қилса — аҳволим оғирлашди деган сўз княжна Марьянинг хаёлига ҳам келмас эди; лекин ўз қизини жуда-жуда севадиган ва севгани учун ҳам ўзини ва ҳам қизини қийнай-

диган бу эолим ота қизини атайлаб ҳақорат қилиш, ерга уришгагина эмас, балки ҳамма ишда доимо сен айбли, деб исбот қилишга ҳам қодир эди. Кейинги кунларда кекса князь княжна Марьяни ҳаммадан ҳам кўра кўпроқ қийнайидиган янги бир қилиқ чиқарди — бу ҳам бўлса унинг m-lle Bourienne билан жуда яқинлашиб олганлиги эди. Ўғлининг уйланиши ҳақида ёзган хатини олганда кекса князь: «Агар Андрей уйланса мен ҳам Bourienneни оламан», — деб ҳазиллашган эди, шу ҳазили ўзинга маъқул бўлиб қолди шекилли, фақат княжнани ҳақорат қилиш учунгина кейинги кунларда зўр бериб (княжнага шундай кўринар эди). M-lle Bourienne меҳрибончилик қиладиган бўлиб қолди ва қизидан норозилигини билдириш учун Bourienneга хушомад қила бошлади.

Бир куни, Москвада, княжна Марья олдида, кекса князь (княжнага отаси атайлаб шундай қилгандай кўринди) m-lle Bourienneнинг қўлидан ўпди ва эркалаб бағрига босди. Княжна Марья қип-қизариб уйдан чопиб чиқиб кетди. Кўп ўтмай княжна Марья олдига қувноқ товуш билан алланималар деб жилмайиб m-lle Bourienne кирди. Княжна Марья шошиб-пишиб кўз ёшини артди-да, гур-гурс одим отиб Bourienne олдига борди ва француз аёлга бенхтиёр бақариб билдиради:

— Бу разиллик, бу пастлик, бировнинг заифлитидан фойдаланиб... — У оғзига келган сўзни айтмади. — Йўқоллинг, уйимдан чиқиб кетинг, — деб қичқирди ва йиғлаб юборди.

Эртасига князь қизига индамади; лекин княжна Марья шуни пайқадик, тушлик вақтида отаси аввал m-lle Bourienne олдига овқат қўйишни буюрди.

Тушликдан кейин буфетчи кофени одатдагича аввал княжна Марья олдига қўйган эди, бирдан князнинг жонипони чиқиб, ҳассасини буфетчи Филиппга отиб юборди ва ўша ондаёқ уни солдатликка юбориш ҳақида фармон берди.

— Қулоқларига гап кирмайди... Икки марта айтдим!.. Қулоқларига кирмайди! Менинг уйимда энг азиз одам шу: бу қиз менинг энг яхши дўстим, — деди князь бақариб. — Агар сен яна бир мартаба — бу ҳақда кекса князь биринчи марта қизига ғазаб билан мурожаат қилди — яна бир мартаба кечагидай ўзингни тутолмасанг, — уйнинг хўжайини ким эканлигини сенга кўрсатиб қўяман! Йўқол! Кўзимга кўринма! Уэр сўра!

Княжна Марья ҳам ўзи ва ҳам буфетчи Филипп учун (Филиппнинг илтимосига кўра) Амалья Евгеньевна ва отасидан уэр сўради.

Шундай пайтларда княжна Марьянинг қалбида ўзини қурбон қилишни истаган одамнинг ғурурига ўхшаш бир туйғу пайдо бўлар эди. Мана шундай кезларда княжна мазаммат қилиб ўтирган отаси олдида турган кўзойнагини кўрмасдан, тўсатдан пайпаслаб излар, ё ҳозиргина бўлган ишни эсдан чиқариб қўяр, ё дармони қуриган оёқлари билан дилдираб қадам босар, ёки заифлигимни биров пайқамадими, деб орқасига қайрилиб қарар ва ё энг ёмони шу эдики, тушлик вақтида гапга соладиган меҳмонлар бўлмаса, чол тўсатдан салфеткани тушириб юбориб, қалтироқ бошини тарелка устига эгиб пинакка кетар эди. «Отам қариб, заифланиб қолиптию мен яна уни мазаммат қилиб юрибман»,— дер эди княжна Марья ўзи-ўзидан нафратланиб.

III

1811 йилда, Москвада, тез донғи чиққан Метивье деган бир француз доктор яшарди; у узун бўйли, чиройли, французларга хос назокатли ва москваликларнинг айтишларига кўра, жуда омилкор доктор эди. Олимақомлар доираси уни доктор сифатида эмас, балки ўзларига тенг киши сифатида қабул қилишар эди.

Медицинадан кулиб юрадиган князь Николай Андреич кейинги вақтларда m-lle Bourieппенинг маслаҳатига кўра шу докторга ўз уйига йўл берди ва унга ўрганиб қолди. Метивье ҳафтада икки марта князь олдида келиб кетар эди.

Ҳазрати Николай куни, князни туғилган куни билан табриклагани эшиги олдида бутун Москва келди, лекин князь ҳеч кимни қабул қилгани ижозат бермади, у бир неча кишининг рўйхатини княжнага бериб, фақат шуларни тушликка чақиришни буюрди.

Эрталаб табрик этгани келган Метивье княжнага мен доктор сифатида de force la consigne¹ жўрват қилдим, деб князь ҳузурига кирди. Шу именина куни нима бўлдики, эрталабдан бошлаб кекса князнинг кайфияти ниҳоят даражада ёмон эди. У одамларнинг гапига тушунмаган ва

¹ Буйруқни куч билан бузишга.

уларга гап тушунтира олмагандай бўлиб, тушгача уйда хархаша қилиб юрди. Княжна Марья отасининг индамасдан, тўнғиллаб юриши, одатда, бир пақиллаб кетиш билан тамом бўлишини билар эди, шунинг учун бугун эрталабдан буён худди ўқлаб, тепкисини кўтариб қўйилган милтиқ олдида ана отилиб кетади, мана отилиб кетади деб кутиб тургандай хавотир олиб юрди. Кун доктор келганга қадар тинчлик билан ўтди. Докторни уйга киргизиб, княжна Марья қўлида китоб, меҳмонхона эшиги олдида ўтирди, чунки кабинетда бўлаётган ҳамма нарсани шу ердан эшитиш мумкин эди.

Княжна аввал ёлғиз Метивьенинг, ундан сўнг отасининг товушини эшитди, кейин ҳар иккала товуш барабар эшитилди-да, эшик очилиб, бўсағада кўрққан ва рангкути учган Метивьенинг қора кокилли келишган фигураси билан князь намоён бўлади; князь бошида қалпоқ ва эғнида халат, жаҳлдан афт-башараси ўзгариб, кўзлари олайиб кетган эди.

— Тушунмаяпсанми? — бақирар эди князь, — мен тушуниб турибман, француз жосуси, Бонапартнинг қулисан, йўқол менинг уйимдан, жосус, йўқол! — чол эшикни қаттиқ ёпди.

Метивье елкаларини қисиб, шовқинни эшитиб нариги уйдан югуриб чиққан *m-lle Bourienne* олдида борди.

— Князь касалнамо, — *la bile et le transport au cerveau*. *Tranquillisez-vous je repasserai demain*¹, — деди Метивье ва бўса маъносида бармоғини лабига қўйиб, шошиб-пишиб чиқиб кетди.

Эшик орқасидан туфли кийган оёқ шарпаси ва «жосуслар, хиёнаткорлар, ҳамма ёқни хиёнаткор босибди! Ўз уйимда ҳам мени бирпас тинч қўймадилар!» — деган шовқин эшитилар эди.

Метивье кетгандан кейин кекса князь қизини чақириб, бутун аламини ундан олди. Кекса князь нима учун жосусни менинг олдимга киргиздинг, деб княжнага ёпишди. У княжнага рўйхат тузиб бер, шу рўйхатда бўлмаган одамларни киргизмасинлар, деб қайта-қайта писанда қилмаганмиди. Нима учун энди бу аблаҳни киргизиптилар! Айб албатта княжнада! «Бу қиз мени бирпас ором олгани қўймади, хотиржам бўлиб ўлгани қўймади» — дер эди кекса князь.

¹ Сафро ва қон миясига урипти. Ташвиш тортманг, мен эртага келиб кетаман.

— Йўқ, онагинам, энди бўлди, чиқиб кетинг, чиқиб кетинг! Тоқатим тоқ бўлди,— деди кекса князь ва уйдан чиқиб кетди. Худди княжна бир амаллаб ўзини юпатиб кўйишидан қўрққандай яна қайтиб келди ва ўзини оғир тутишга тиришиб, илова қилди: «яна жаҳл устида айтди деб ўйламанг, ҳеч қанчалик жаҳлим чиққани йўқ, хўп ўйлаб кўриб айтдим; гап шу,— чиқиб кетинг, бўлак бошпана изланг!..» — Аммо чол ўзини тутолмади ва яхши кўрадиган одамларгагина хос бир ғазаб билан ўз қилмишидан ўзи азоб чекиб, титраб-қақшаб қизига бақирди:

— Кошки бирон каллаварам буни ола қолса экан!— у эшикни ёпди ва m-lle Вошгеппе ни кабинетига чақириб, жим бўлди.

Соат икки деганда тушликка чақирилган олти мўътабар зот келди. Булар машҳур граф Растопчин, князь Лопухин ва унинг жияни, кекса князнинг қадрдон дўсти генерал Чатров ва ёшлардан Пьер, Борис Друбецкой бўлиб, меҳмонхонада князни кутиб ўтиришарди.

Шу кунлари Москвага отпускаи олиб келган Борис князь Николай Андреич билан танишишни истади ва унинг йиғончига шунчалик сазовор бўлдики, ёшларга рўйхуш бермайдиган князь истисно тариқасида уни қабул қилди.

Князнинг ҳовлиси шаҳарга довриғи кетган катта даргоҳ бўлмаса ҳам, бу ерга желадиган меҳмонлар 5—6 кишидан ошмаса ҳам, лекин бу ҳовлида меҳмон бўлиш бир шараф ҳисобланар эди.

Борис буни бир ҳафта бурун англади, ҳазрати Николай куни бош кўмондон Растопчинни уйига таклиф қилганида Растопчин боролмаслигини айтиб, Борис олдида:

— Шу куни мен ҳамisha князь Николай Андреичнинг зиёфатига бораман,— деган эди.

— Э, шундайми,— деган эди бошқа кўмондон,— князь қалай?

Қадимги услубда ясатилган, кўҳна мебеллар қўйилган барҳаво, баланд меҳмонхонада, тушда йиғилишиб ўтирган бу кичкина давра суд маҳкамасининг тантанали мажлисига ўхшар эди. Ҳамма хомуш ўтирар, сўзлашганда ҳам оҳиста-оҳиста сўзлашар эди. Князь Николай Андреич меҳмонлар олдига хомуш ва жиддий алфозда чиқди. Княжна Марья ҳар кунгидан кўра соқит ва ювош кўринар эди. Шу топда унинг қулоғига гап кирмаслигини пайқаб, меҳмонлар унга ноилж сўз қотишар эди. Граф Растопчин гоҳ

шаҳардаги ва гоҳ сиёсат соҳасидаги сўнги янгиликлар ҳақида гапириб, суҳбатни ёлғиз ўзи қизитиб ўтирарди.

Лопухин билан кекса генерал ҳар замонда бир гапга аралашиб қўяр, князь Николай Андреич буларнинг суҳбатига худди докладга қулоқ солиб, ҳар замонда бир беш ирғитиш ва ё бирон сўз айтиш билан докладларингни маълумотга оламан, деган олий суд райси сингари қулоқ солиб ўтирар эди.

Суҳбатнинг боришидан сиёсат оламида бўлаётган ишларни ҳеч ким маъқулламаганлиги кўриниб турар эди. Гап афтидан, аҳвол кун сайин оғирлашиб бораётганини тасдиқлайдиган воқеалар ҳақида борар; лекин ҳар бир сўз ва муҳокаманинг ажабланарли томони шунда эдики, сўз шаҳаншоҳ оғизга олинадиган бир чегарага етиши билан ё гапираётган киши сўзини қисқа қилар ва ё бошқа биров унинг гапини бўлар эди. Тушлик устида сўнги сиёсий янгиликлардан, Наполеон Олденбург герцогининг мулкини босиб олганидан, Россия барча Европа саройларига Наполеонга душманона нота юборганидан сўз очилди.

— Қароқчи босиб олинган кемага қандай муносабатда бўлса, Бонапарт Европага шундай муносабат қиляпти,— деди граф Растропчин минг марта айтган сўзини яна такрорлаб.— Подшоларнинг сабру тоқатига ва ёки кўр бўлиб қолганига ҳайрон бўласан киши! Энди навбат папага келди, Бонапарт ҳеч қандай истиҳола қилмасдан, католик дини бошлиғини тахт-тожи билан яксон қилмоқчи бўлаётти ҳамки, ҳеч ким индамайди! Олденбург герцогининг мулкини забт қилганлиги ҳақида ёлғиз бизнинг подшоҳимиз эътироз билдирди холос. У ҳам бўлса...— граф Растропчин подшоҳ мазаммат қилинадиган чегарага келиб қолганини фаҳмлаб, дарров гапдан тўхтади.

— Олденбург герцоглиги ўрнига бўлак бир мулкни таклиф қилиштипти,— деди князь Николай Андреич.— Мен мужикларни Лисье Горидан Богучарово ва Рязанга кўчирганим сингари улар ҳам герцогларни бир жойдан иккинчи жойга кўчиришяпти.

Борис одоб билан гапга аралашиб:

— *Le duc d'Oldenbourg supporte son malheur avec une force de caractère et une résignation admirable*¹,— деди. У шунинг учун ҳам бу гапни айтдики, Петербургдан кела-

¹ Олденбург герцоги бошига тушган бу мусибатни зўр матонат ва сабру бардош билан кўтаряпти.

ётганида йўлакай герцогнинг ҳузурига кириш шарафига ноил бўлган эди. Князь Николай Андреич ёш йигитнинг бу гапига бир нима демоқчи бўлгандай унга бир қарадио ҳали гўдак ҳисоблаб индамай қўя қолди.

— Мен Ольденбург масаласи ҳақида ёзилган эътирозимизни ўқиб, унинг жуда ёмон услубда ёзилганлигига ҳайрон қолдим,— деди граф Растопчин беш бармоғидай яхши биладиган масала ҳақида бепарволик билан гапираётган кишига ўхшаб.

Пьер нотанинг ёмон ёзилганлиги нима учун бу кишини ташвишга солипти, деб Растопчинга анграйиб қаради.

— Граф, нотанинг мазмуни зўр бўлса унинг қай услубда ёзилганлигининг нима аҳамияти бор? — деди Пьер.

— *Mon cher, avec nos 500 mille hommes de troupes, il serait facile d'avoir un beau style* ¹,— деб жавоб берди граф Растопчин. Пьер нотанинг услуби нима учун Растопчинни ташвишга солаётганини энди англади.

— Мирза жуда сероб бўлиб қолган шекилли,— деди кекса князь,— Петербургда нотагина эмас, балки янги қонунлар ҳам ёзишяпти. Менинг Андрюшам у ерда Россия учун том-том қонунлар ёзди. Ҳозир ҳамма ёзадиган бўлиб кетган! — деди князь ва ғайритабиий кулди.

Бир дақиқача жимлик чўкди; кекса генерал йўталиб, бошқаларнинг диққатини ўзига жалб қилди:

— Петербургдаги сўнгги кўрикда бўлган бир воқеани эшитдиларингми? Франциянинг янги элчилари ўзларини қандай тутганларидан хабарларинг борми?

— Нима? Ҳа, қулоғимга чалингандай бўлган эди; зоти олийларининг ҳузурига бир беҳуда сўз айтипти.

— Зоти олийлари Франция элчисининг диққатини гренадер дивизияси ва тантана маршига жалб этиптилар,— давом этди генерал,— элчи ҳеч эътибор қилмапти ва ҳатто Францияда биз бунақа арзимайдиган нарсаларга аҳамият бермаймиз дейишга журъат қилипти. Подшоҳ бунга жавобан ҳеч нарса демаптилар. Кейинги кўрикда подшоҳ унга ҳеч эътибор қилмаптилар.

Ҳамма жим бўлди, подшонинг шахсига оид бўлган бу масала ҳақида ҳеч ким фикр юргизиши мумкин эмас эди.

— Беандишалар! — деди князь.— Метивьени биласизларми? Мен уни ҳали уйимдан ҳайдаб юбордим. Бугун шу

¹ — Эй, дўстим, 500 минг қўшин бўлганда яхши услубда ёзиш ҳам осон бўларди.

ерда эди. Менинг олдымга ҳеч кимни киргизманглар деб тайинлаган бўлсам ҳам уни киргизиштипти,— деди князь қизига газаб билан бир қараб; князь француз докторига нималар деганини ва Метивьенинг жосуслигига нима учун ишонганини гапириб берди. Князь кўрсатган далил-исботлар, гарчи етарли ва очиқ-ойдин бўлмаса ҳам, лекин ҳеч ким эътироз қилмади.

Қовурма билан шампан виноси келтирилди. Меҳмонлар қари князни табриклар, ўринларидан туришди. Княжна Марья ҳам отасининг олдига келди.

Князь қизига бир хўмрайиб қаради-да, кейин буришган, соқоли қирилган юзини унга тутди. Чолнинг бутун афт-ангори, эрталабки гап ҳали эсимда, мен ўз ниятимдан қайтганим йўқ, ҳозир фақат меҳмонлар туфайли бу ҳақда индамай турибман, деб турар эди.

Қаҳва ичгани меҳмонхонага чиқилганда чоллар бирга ўтиришди.

Князь Николай Андреич анча очилди ва бўлажак уруш тўғрисида ўз мулоҳазасини айтиб берди.

Модомики, деди князь, биз немис билан иттифоқчи бўлиш йўлини кўзларканмиз, модомики, Тильзит сулҳига кўра Европа масалаларига аралашарканмиз, Наполеонга қарши олиб борадиган урушимизнинг оқибати ёмон бўлади. Биз на Австрия тарафини олиб урушишимиз керак ва на Австрияга қарши. Биз барча сиёсатимизни Шарқда амалга оширишимиз керак, Бонапарт масаласига келганда, чегараларимизни қуролли кучлар билан таъминлашимиз ва қаттиқ сиёсат олиб боришимиз кифоя. Бонапарт ҳеч қачон еттинчи йилдагидек рус чегарасидан ўтишга журъат қилмайди.

— Э, князь, биз французлар билан урушиб бўлибмиз,— деди граф Растопчин.— Биз ўз устод ва худоларимизга қарши яроғ кўтаришга журъат эта олармидик? Ёшларимиз ва хонимларимизга қаранг. Ҳозир худомиз французлар-у, жаннатимиз Париж бўлиб қолган!

У, ҳамма эшитсин деб, атайлаб баланд овоз билан гапирди.

— Кийимда ҳам, фикрда ҳам, туйғуда ҳам французларга тақлид қиляптилар! Мана сиз, Метивьени француз ва аблаҳ бўлгани учун ҳайдаб юборибсиз, хонимларимиз эса унинг кетидан эмаклар юришади. Кеча бир зиёфатга борган эдим, ўтирган беш хонимдан учтаси католичка экан, булар папанинг ижозати билан якшанба кунлари ҳам

кашта тикармиш. Узлари эса, ҳаммом вивескасидаги хотинларга ўхшаб, гап келганда айтдим, кечирасизлар, сал бўлмаса қип-яланғоч бўлиб ўтиришипти. Ёшларни кўринг, князь, музейдан Буюк Петр калтагини олиб, русчасига бошлаб солгинг келади, токи бу аҳмоқлик бошларидан чиқиб кетсин!

Ҳеч ким индамади. Кекса князь кулумсираб Растопчинга қаради ва тасдиқ мақомида бош иргитди.

Растопчин ўзига хос бир чаққонлик билан ўрнидан турди ва князга қўл узатаркан:

— Хайр, жаноби олийлари, саломат бўлинг,— деди.

Кекса князь унинг қўлини ушлаб, ўптиргани юзини тутаркан:

— Сен ҳам омон бўл, дўстим, сенинг суҳбатингга ҳамма вақт муштоқман! — деди.

Растопчин билан бирга бўлак меҳмонлар ҳам туришди.

IV

Княжна Марья, меҳмонхонада чолларнинг муҳокама ва гап-сўзларига қулоқ солиб ўтирар экан, бу сўзлардан ҳеч нарса тушунмади; у фақатгина отамнинг менга қилаётган дағал муомаласини меҳмонлар пайқамаяптимикин деб ўйларди холос... Княжна Марья шу чоққача уйларига уч марта келиб кетишга улгурган Друбецкойнинг бутун тушлик давомида қилаётган айрим эътибор ва хушомадини ҳам пайқамади.

Князь меҳмонлар билан уйдан чиқиб кетгандан кейин, Пьер қўлида шляпа, кулумсираб княжна Марья олдига келди, княжна паришонҳол ва савол назари билан унга қараб турар эди.

Пьер княжнадан:

— Майлими яна бир оз ўтирсам? — деб сўради ва оғир гавдасини княжна ёнидаги креслога ташлади.

— Марҳамат, марҳамат,— деди княжна. Унинг кўзлари: «Сиз ҳеч нарсани пайқамадингизми?» — деб турар эди.

Пьернинг кайфияти жуда яхши эди, чунки тушликдан кейин ҳамиша хушҳол бўларди. У ерга қараб жилмайиб турарди.

— Бу йигитни кўпдан бери танийсизми, княжна? — деб сўради у.

— Кимни?

— Друбецкойни дейман.

— Йўқ, яқинда...

— Сизга ёқадими?

— Ҳа, анча ёқимли йигит... Нега сўраяпсиз? — деб сўради княжна Марья ҳамон отасининг эрталабки қилмишини ўйларкан.

— Негаки, мен бир нарсани билдим— бу йигит, одатан, Петербургдан Москвага бирон бой қизга уйланиш мақсадидагина отпуска олиб келади.

— Сиз шуни кузатиб юрганмидингиз?— деб сўради княжна Марья.

— Ҳа,— деди Пьер кулумсираб.— Ҳозир қаерда бир бой қиз бўлса бу йигитни ўша ерда кўрасиз. Мен унинг бу пиятини афту башарасидан биламан: У ҳозир икки орада қолган: Сизни танласамикан, mademoiselle Жюли Карагина танласамикан. *Il est très assidu auprès d'elle.*¹

— Жюлининг уйига бориб турадими?

— Ҳа, жуда тез-тез бориб туради. Ҳозир хушомад қилишда янги бир усул чиққанини биласизми? — деди Пьер қувноқ табассум билан. У афтидан, шўхлиги тутиб, одамларни мазах қилиб юрадиган бир кайфиятда эди ва шу қилиги учун кўпинча ўзининг хотира дафтарида сўкиб юрарди.

— Йўқ, билмайман,— деди княжна Марья.

— Энди Москва қизларига ёқиш учун *il faut être mélancolique. Et il est très mélancolique auprès de m-lle² Карагина*, — деди Пьер.

Княжна Марья ҳамон ўз қайғусини ўйларкан, меҳрибон Пьернинг юзига қараб:

— *Vraiment?*³— деб сўради ва ўзича деди: «Агар рози дилимни бировга айтгани журъат этсам юрагим анча бўшар эди. Айтсам ҳам фақат Пьергагина айтар эдим. Бу жуда меҳрибон ва олижаноб одам. Балким анча енгил тортар эдим. Балким у бирон маслаҳат берар эди!»

— Сиз ўшанга тегармидингиз? — деб сўради Пьер.

— Оҳ, граф! Шундай вақтлар бўладики, ким бўлмасин, барибир, тегишга рози бўлман,— деб юборди княжна Марья йиғламсираб.— Оҳ, яқин кишингни севиш ва унга

¹ Жюлига у астойдил хушомад қилиб юрипти.

² Маҳзу бўлиб юриш керак. У Жюли Карагина олдида ҳаминша ўзини маҳзун тутди.

³ Ростданми?

кулфатдан бошқа нарса келтира олмаслигини билиш... — давом этди княжна титроқли товуш билан — ва бошқа иложинг йўқлигини сезиш нақадар оғир! Шунда фақат бир чора қоладики, бу ҳам бўлса чиқиб кетиш, лекин мен қаерга кетаман?

— Княжна, нима деяпсиз, нима бўлди сизга?

Княжна Марья сўзини тугатмасдан, йиғлаб юборди.

— Бугун менга нима бўлганини ўзим ҳам билмайман. Менинг сўзларимга қулоқ солманг, айтганларимнинг ҳаммасини эсдан чиқаринг.

Пьернинг кайфи қочди. У зўр ташвиш билан княжнадан нима ҳодиса рўй берганини, юрагидаги аламини айтишни сўради; бироқ княжна, яна айтган гапларимни эсдан чиқаринг, нима деганимни ўзим ҳам эслолмайман, сиз биладиган битта ташвишдан бўлак ғамим йўқ, бу ҳам бўлса князь Андрейнинг уйланиш масаласидир ва мен шу масала устида ота-бола уришиб қолмасин, деб кўрқаман,— деди.

— Ростовлардан хабарингиз борми? — деб сўради княжна Марья гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлиб. — Яқинда кўчиб келишармиш. Ҳар кун кўзим Андрейнинг йўлида. Мен уларнинг шу ерда учрашишини истар эдим.

Пьер кекса князни назарда тутиб:

— Бу ишга у киши қандай қарайди? — деб сўради. Княжна Марья бош чайқади.

— Нима ҳам қилиш мумкин? Бир-икки ойдан кейин йил тўлади. Бунинг шундай бўлиши ҳеч мумкин эмас. Мен князь Андрейни биринчи дақиқада юз берадиган ҳудисалардан холос этмоқни истардим. Мен истар эдимки, тезроқ келишсин. Мен графиня Ростова билан кўришмоқ умидидаман... Сиз уларни кўпдан бери танийсиз,— деди княжна Марья,— бир нарсани сўрайман, лекин ростини айтинг, бу қиз қанақа қиз ва унинг тўғрисида қандай фикрдасиз? Лекин ҳақиқатни айтинг, чунки, биласизми, Андрей отамнинг хоҳишларига қарши шу ишни ихтиёр қилиб, катта хатарга йўл очяпти. Мен шуни билмоқчи эдимки...

Ноаниқ бир табиий туйғу Пьерга, бу писанда ва бор ҳақиқатни айтинг, деб ёлворишлар остида бўлажак келинига нисбатан княжна Марьяда бир норозилик ҳисси борлигини кўрсатиб турар эди. Княжна Марья князь Андрейнинг бу қизга уйланаётганини Пьер ҳам номаъқул ҳисоблашини истар эди, бироқ Пьер ўйлаганидан ҳам кўра кўпроқ сезганини гапирди.

— Билмадим, саволингизга қандай жавоб берсам экан,—

деди Пьер қизариб ва нима учун қизарганини ўзи ҳам билмай. — Бу қиз қанақа қиз эканлигини мен мутлақо билмайман; мен уни таҳлил этишдан ожизман. Мафтун қиладиган қиз. Лекин нимаси билан мафтун қилишини айта олмайман, унинг тўғрисида айтадиган гапим шу.

Княжна Марья бу сўзларни эшитиб хўрсиниб қўйди ва юзи: «Мен сиздан шуни кутиб, қўрқиб ўтирган эдим», — деб турар эди.

— Ўзи ақлли қизми? — деб сўради княжна Марья.

Пьер ўйлаб қолди.

— Менимча йўқ, — деб жавоб берди Пьер, — балким ақлли ҳамдир... унинг ақлли бўлиши шарт эмас... Йўқ, у фақат дилбар холос.

Княжна Марья норози тарзда бош чайқади.

— Оҳ, мен уни севишни истардим. Сиз агар у қизни мендан илгари кўрсангиз шуни айтинг албатта.

— Шу яқин орада кўчиб келишар эмиш, — деди Пьер.

Княжна Марья ўз ниятини Пьерга айтиб берди. У Ростовлар кўчиб келишлари биланоқ бўлажак келини билан танишиш ва кекса князни унга ром қилиш ниятида эди.

V

Борис Петербургда бой қизга уйлана олмаганидан кейин шу мақсад билан Москвага келди. Москвада у уйланиши мумкин бўлган икки бой қиз — Жюли Карагина билан княжна Марья эди ва Борис булардан қайси бирини танлашни билмай қолди. Княжна Марья, хунуклигидан қатъий назар, Бориснинг кўзига Жюлидан кўра жозибалироқ кўринган бўлса ҳам, негадир Болконскаяга хушомад қилиш унинг учун ўнғайсиз бўлди. Борис сўнгги марта кекса князнинг именинасида учрашганда княжнага бир неча марта муҳаббат изҳор қилмоқчи бўлди, аммо княжна унинг сўзига қулоқ солмаган эди шекилли, ҳар гал пойма-пой жавоблар қайтарди.

Жюли, аксинча, ўзига хос бир тарзда бўлса ҳам, унинг хушомадларини жон деб қабул қилар эди.

Жюли 27 ёшда. Акалари ўлгандан кейин у жуда бой қиз бўлиб қолган. У буткул хунук бўлиб қолган бўлса ҳам, лекин ўзини чиройлиқкина эмас, балки аввалгидан ҳам жозибалироқ ҳисоблар эди. Унинг ўзи тўғрисида нотўғри хулоса чиқаришига сабаб, биринчидан, бой қиз бўлиб қолиши бўлса, иккинчидан, ёши улғайган сайин эркаклар

ҳеч қандай мулоҳазага бормасдан у билан муомала қилишлари ва унинг уйида бўладиган кечки таом ва катта зиёфатлардан бўйинларига ҳеч қандай мажбурият олмасдан баҳраманд бўлишлари эди. Бундан ўн йил бурун бўйи етган, 17 ёшли қиз бўлган уйга ҳар куни бориш ва ўзини унга боғлаб қўйишдан қўрққан эркак, энди бежавотир кунда борар ва у билан муомала қилганда ўзини бўйи етган қиз билан эмас, балки ҳар қандай жинсга тааллуқли бўлмаган бир таниши билан муомала қилаётгандай тутар эди.

Қарагиналарнинг уйи шу қиш Москвада дилкаш ва меҳмондўст уйлардан бўлиб қолди. Бериладиган зиёфат, уюштириладиган кечалардан ташқари Қарагиналар уйида ҳар куни катта-катта суҳбатлар бўлар, келган меҳмонларнинг кўпи эркаклар бўлиб, улар кечаси соат 12 ларда овқатланиб соат 3 ларгача ўтириб қолишарди. Жюли бормаган бирон бал ҳам, томоша ҳам, театр ҳам йўқ. Унинг туалети ҳам ҳамиша энг янги мода туалети бўлар эди. Бироқ, шундай бўлса ҳам, Жюли ҳамма нарсадан ноумид бўлгандай кўринар, кўрган одамига, мен дўстликка ҳам, муҳаббатга ҳам, ҳаётнинг ҳеч қандай хурсандлигига ҳам ишонмайман, мен барча роҳатни у дунёдан кутаман, дер эди.

Жюли ўзини жула катта умидлари пучга чиққан, энг сеvimли кишидан айрилган ёки унинг қаттиқ алдовига тушган қизлардай тутар эди. Гарчи у бунақа нарсаларнинг яқинига бормаган бўлса ҳам, одамлар унга шунақа деб қарар ва ўзи ҳам мен ҳаётда кўп кулфатларни кўрдим, деб ишониб юрар эди. Унинг хурсандлик қилишига ҳалал бермаган бу маҳзунлик, уйига келган йигитларнинг ҳам у билан қиладиган ўйин-кулгиларига ҳалал бермас эди. Уларнинг уйига келган ҳар бир меҳмон аввал уй бекасининг кайфиятига мувофиқ ўзини маҳзун тутар, кейин дунёвий гаплардан гапирар, танца қилар, ақлий ўйинлар билан шуғулланар, баҳри байт айтишар эдики, бу Қарагиналар уйида расм бўлиб қолган эди. Фақат баъзи бир йигитлар ва шу жумладан Борис, Жюлининг маҳзун руҳий ҳолатига берилиб кетар, Жюли ҳам бунақа йигитлар билан дунёнинг бевафолиги ҳақида узоқ холий суҳбатлашиб ўтирар, уларга ҳар хил қайғули суратлар чизилган ҳикматли сўзлар ва шеър ёзилган альбомни кўрсатар эди.

Жюли Борисга хийла меҳрибон эди: унинг ҳаётдан бунчалик тез ноумид бўлганига афсусланар, ўзи ҳаётда кўп кулфатлар тортган киши бўлиб, унга дўстона тасалли берар ва ўз альбомини кўрсатар эди. Борис унинг альбомига

икки ниҳолни чизиб бундай деб қўйди: Arbres rustiques, vos sombres rameaux secouent sur moi les ténèbres est la mélancolie¹.

Бошқа бир жойга мақбара расмини чизиб, бундай деб ёзди:

La mort est secourable et la mort est tranquille.

Ah! contre les douleurs il n'y a pas d'autre asile.²

Бу байг Жюлига жуда ёқди.

— Il y a quelque chose de si ravissant dans le sourire de la mélancolie³,— деди Жюли китобдан айнан кўчириб олинган шу сўзларни такрорлаб.

C'est un rayon de lumière dans l'ombre, une nuance entre la douleur et le désespoir, qui montre la consolation possible.⁴

Бунга жавобан Борис шу шеърни ёзди:

Aliment de poison d'une âme trop sensible,

Toi, sans qui le bonheur me serait impossible,

Tendre mélancolie, ah! viens me consoler,

Viens calmer les tourments de ma sombre retraite

Et mêle une douceur secrète

A ces pleurs, que je sens couler.⁵

Жюли арфада энг ҳазин куйларни чалиб берди.

Борис ҳам унга «Бечора Лиза» ни ўйқиб берди ва ўқиётган вақтида ҳаяжондан бир неча мартаба энтикиб тўхтаб қолди. Катта ўтиришларда учрашганда Жюли билан Борис ўзларини дунёда бир-бирига лоқайд, бири иккинчисига тушунадиган кишилардай турар эди.

Қарагиналарникига тез-тез бориб турадиган ва бўлажак қудаси билан улфат бўлиб олган Анна Михайловна гап орасида Жюлининг сепига нималар берилишини аниқ билиб олди (Пензадаги икки мулк билан Нижегороддаги

¹ Қишлоқ ниҳоллари, сенинг қора шохларинг менинг устимга зулмат ва қайғу соясини солади.

² Ўлим халоскор эрур, ўлим осойиштадир.

Азобдан қутулмоқнинг йўқдир ўзга чораси.

³ Маҳзун табассумда мафтун этувчи чексиз бир нарса бор.

⁴ Бу кўланкага тушган нур, қайғу билан ноумидлик орасидаги бир нарса бўлиб, таскин топиш мумкинлигини кўрсатади.

⁵

Ўга нозик бир қалбнинг заҳаролуд таомин
Сен, о сенсиз кулмагай менинг бахтим - толеим.
Кел, эй овути кўнгилини, молихулё туйғуси,
Гўшанишин чоғимда азобларга барҳам бер!
Ва бир истакким яна; шашқатор кўз ёшимга
Омухта эт, омухта, сирли нашъаю сафол

ўрмонларни беришмоқчи эди). Анна Михайловна худонинг тақдирига тан бериб, ўғлининг тақдирини бой қиз тақдирига боғлаган бу латиф маҳзунликка катта ихлос билан қарар эди.

— *Toujours charmante et mélancolique, cette chère Julie,*¹ — дер эди у бўлажак келинига. — Уларнинг уйда киши роҳат қилади, дейди Борис. Ўғлим жуда кўп ноумидликларни кўрди, у жуда ҳассос, — дер эди бўлажак қудасига.

— Оҳ, дўстим, сўнги кунларда Жюлига шу қадар ўрганиб қолибманки, тасвир эта олмайман, — дер эди Анна Михайловна ўғлига. — Ҳа, уни севмасдан бўлар эканми, у фаришта-ку. Оҳ, ўғлим, ўғлим! — у бир дақиқа жим бўлди. — Унга шундай раҳмим келдики, асти қўявер! — деб давом этди Анна Михайловна. — Бугун Пензадан келган ҳисобот ва мактубларни кўрсатди (у ерда катта мулклари бор), бечора ҳаммасига ўзи бош қотириши керак. Уни шундай алдашадикки!

Борис онасининг бу сўзларига қулоқ соларкан, хиёл кулумсиради. У онасининг содда-муғамбирлигига ичида кулиб қўйса ҳам, лекин унинг сўзларига қулоқ солди ва ҳар замонда бир савол бериб, Жюлини, Пенза ва Нижегороддаги мулклари ҳақида баъзибир нарсаларни сўраб олди.

Жюли аллақачондан бери маҳзун хушторининг муҳаббат изҳор қилишини кутиб, унга тегишга тайёр бўлиб юрган эди; бироқ қачон эрга тегарман деб ҳиққиллаб юриши ва сохта ҳаракатлари Бориснинг ихлосини қайтариб қўйди ва Борис ҳақиқий муҳаббатдан бутунлай маҳрум бўлиш ваҳимаси билан бу ишни пайсалга соларди. Унинг отпускази ҳам тамом бўлай деб қолди. У ҳар куни Карагиналарникига келиб бутун вақтини шу ерда ўтказар ва ҳар келганида: «Эртага албатта муҳаббат изҳор қилиб қўлини сўрайман», — деб ўзига-ўзи сўз берар эди. Аммо Жюлининг рўпарасида ўтириб, унинг ҳамиша упа сепилган қип-қизил юзи ва иягига, сузилиб турган кўзлари ва ҳазинликдан эр-хотинлик даврини сургани ўташга тайёр турган афту башарасини кўриб, Борис, гарчи ўз хаёлида ўзининг Пенза ва Нижегороддаги мулкларининг эгаси ҳисоблаб ва бу мулклардан келадиган даромадларни ўзича тақсимлаб юрган бўлса-да, бу қатъий сўзни айтишдан

¹ Бизнинг дилкаш Жюлимиз ҳамон гўзал ва маҳзундир.

ўзини тўхтатар эди. Жюли Бориснинг иккиланиб юрганини кўриб, баъзан мен унга ёқмайман шекилли, деган хаёлларга борса ҳам, лекин ўзича: «Борис мени яхши кўргани учун ҳам шунақа тортинчоқлик қилиб юрипти»,— деган хотинча хом хаёллар билан ўзига тасалли берар эди. Аммо у тоқати тоқ бўлиб, маҳзунликдан асабиятга ўта бошлади ва Бориснинг кетиши олдида қатъий бир тадбир кўрди. Бориснинг отпускиси тамом бўлаётган кунлари Москвада, Карагиналар уйида, Анатолий Курагин пайдо бўлганда Жюли, тўсатдан маҳзунликни тарк этиб, жуда очилиб кетди ва Курагинга сер илтифот бўлиб қолди.

— Mon cher, — деди ўғлига Анна Михайловна, — je sais de bonne source que le prince Basile envoie son fils à Moscou pour lui faire épouser Julie¹. Мен Жюлини шу қадар яхши кўраманки, агар бу иш шундай бўлса мен жуда-жуда ачинаман. Сен нима дейсан, дўстим? — деди Анна Михайловна ўғлига.

Қизни қўлдан бериб, аҳмоқ бўлиб қолиши, Жюли уйида маҳзунлик билан ўтказган бир ойнинг бекорга кетиши, Пензадаги мулклардан олинадиган ва ўз хаёлида минг хил режалар тузиб, аллақачонлар сарф қилинган даромадлар бошқа бировнинг, айниқса Анатолий каби аҳмоқнинг қўлига ўтиши Борисга алам қилди. У Карагиналарникига бу гал қатъий ният билан, Жюлининг қўлини сўраш нияти билан кетди. Жюли хушҳол ва беғам кайфиятда уни қарши олди, кеча бўлиб ўтган балда қилган хурсандчиликларини шақиллаб гапириб берди ва унинг қачон кетишини сўради. Борис, гарчи муҳаббат изҳор қилиш ниятида келган ва ўзини мулоғим тутишга ҳаракат қилган бўлса ҳам, гаши келиб, хстинларнинг бевафолиги, уларнинг хафаликдан хурсандликка кўчиши осон эканлиги, хотинларнинг кайфияти ким хушомад қилишига боғлиқ экани ҳақида гапира кетди. Бу сўзлар Жюлига қаттиқ тегди ва у: «Ҳа, бу гапингиз рост, ҳадеб бир ошни ича бериш кишининг кўнглига тегади»,— деди.

— Шунинг учун ҳам сизга маслаҳат берар эдимки,— деб Борис бир жончиқар гап бошламоқчи бўлиб оғиз ростлади-ю, аммо шунча меҳнатим барбод бўлиб, Москвадан мақсадимга ета олмасдан кетаманми (у ҳечқачон бекорга бир қадам босган одам эмас), деган ўйга борди

¹ Дўстим, мен ишончли манбалардан шуни билдимки князь Василий ўғлини Жюлига уйлантириш мақсадида уларникига юборяпти.

ва ҳаялги алам қилган нарса эсига тушдию у гални тугатмасдан, Жюлининг ғазабдан ўзгариб кетган хунук юзини кўрмаслик учун ерга қаради ва шундай деди: «Мен сиз билан уриштани келганим йўқ. Аксинча... — У нарғини айтсам бўлармикин деб, Жюлининг авзонни билмоқчи бўлиб, юзига қаради. Бирпасда Жюлининг юзида асабиятдан асар ҳам қолмади. Унинг сузилиб турган кўзлари Борисга қараб жавдираб турар эди. «Мен бунинг дийдорини камроқ кўриш йўлини ҳамма вақт топишим мумкин, — деди ичида Борис. — Аммо бошланган ишни охирига етказиш керак!» У қизариб бошини кўтарди ва Жюлига қараб: «Менинг сизга бўлган муҳаббатимни ўзингиз биласиз!» — деди. Бундан бўлак сўзнинг ҳожати йўқ эди: Жюли гул-гул очилиб кетди; бироқ у Борисни шундай пайтларда айтиладиган гапларни айтишга, яъни «Мен сизни жуда яхши кўриб қолдим. Шу чоққача бирон хотинни шунчалик севмаган эдим», — дейишга мажбур қилди. Жюли билардики, Пензадаги мулки ва Нижегороддаги ўрмонлари бадалига шуни талаб этишга ҳадди сифади ва шу истагини қондирди.

Келиш билан куёв, бошларига зулмат ва ҳазинлик соясини соладиган дарахтларни ҳам унутиб, келажакда Петербургда ҳашаматли уй-жой қилиш, киборлардан кимларнинг уйига бориш, тантанали тўйга ҳозирлик кўриш ҳақида планлар тузишди.

VI

Граф Илья Андреич январнинг охирларида Наташа билан Соняни олиб Москвага келди. Графиня ҳамон хаста бўлгани учун бирга кела олмади ва унинг тузалишини кутиб тургани фурсат бўлмади: шу кечаю кундуз князь Андрей Москвага келиши керак, бундан ташқари Наташанинг сепи учун лозим бўлган нарсаларни олиш, Москва ташқарисидаги боғни сотиш, кекса князнинг Москвада эканидан фойдаланиб бўлажак келишини унга таништириш зарур эди. Ростовларнинг Москвадаги уйлари жуда совуқ эди; бундан ташқари Илья Андреич графинясиз бир неча кунгагина келгани учун кўпдан бери таклиф этиб юрган Марья Дмитриевна Ахрасимованикига тушишга қарор берди.

Ростовлар кўч-кўроллари билан тўрт арава бўлиб, кеч-қурун Марья Дмитриевнанинг Старая Конюшина кўчасидаги ҳовлисига кириб келишди. Марья Дмитриевна бир

ҳовлида ўзи ёлғиз турар, чунки қизи аллақачон эрга тегиб кетган, ўғиллари ҳарбий хизматда эди.

Марья Дмитриевна ҳали ҳам қоматини тик тутар, ўз фикру мулоҳазасини ҳали ҳам одамларнинг бетига шартта-шартта гапираверар, ҳали ҳам бутун вужуди билан гўё бошқаларни ҳар қандоқ заифлик ва ҳар қандай ҳирс-ҳавас учун сўқар (ўзи бу нарсаларни эътироф қилмас эди), саҳардан бошлаб поча-пўстинини кийиб, ўй-рўзгор юмушлари билан шуғулланар, ҳар байрам кун тушки ибодатга, бутхонадан чиқиб тўғри қамоқхона ва турмаларга борар (унинг бу ерда ҳамма вақт иши бўлиб, бу иш ҳақида ҳеч кимга оғиз очмас эди), бошқа кунлари эса кийиниб, ишлари тушиб келган ҳар хил одамларни қабул қилар, ундан кейин овқат қилгани ўтирар (ёғли ва мазали овқат вақтида ҳаминча 3—4 меҳмон ҳозир бўлар эди), дастурхон йиғиштирилгандан сўнг бир навбат карта ўйнар, кечалари эса бошқаларни газета ва янги китоб ўқиб беришга мажбур қилар, ўзи бунга қулоқ солиб, иш тикиб ўтирар эди. У уйдан жуда камдан-кам чиқар, чиққанида ҳам фақат шаҳарнинг энг муътабар одамлари уйигагина борар эди.

Ростовлар келганда Марья Дмитриевна ҳали ухламаган эди. Даҳлиз эшиги гич этиб очилди-ю, совуқ ташқаридан ичкарига Ростовлар ўз хизматкорлари билан киришди. Марья Дмитриевна кўзойнагини бурни устига тушириб қоматини баланд кўтариб, зал эшиги олдида тураркан, кираётганларга қовоғини солиб жиддий қиёфада қарарди. Агар Марья Дмитриевна шу он меҳмонларни юклари билан қайси уйга жойлаштириш ҳақида хизматкорларига амр-фармон бериб, гамхўрлик қилмаса, булар келиши унга ёқмади, ҳозир ҳайдаб чиқаради деб ўйлаш мумкин эди.

— Графникими? Бу ёққа олиб кел, — деди у ҳеч ким билан салом-алик қилмасдан чамадонларга ишора қилиб. — Қизларни бу ёққа, чап томонга! Ҳа, нега қаққайиб қолдиларинг! — деди хизматкор қизларга. — Дарров самовар қўйинглар! — Кейин совуқда иккала бети қип-қизил бўлиб кетган Наташанинг телпагидан тортиб: — Дўмбоққина бўлибсан, очилиб кетибсан-ку! — деди у. — Вой, музлаб кетибсан-ку, ечина қол тезроқ, — деб қичқирди у қўлини ўймоқчи бўлаётган графга. — Жуда совқотгандирсан! Чой билан ром беринглар! Союшка, — деди у Союга. Шу французча саломлашиш билан Союни унча назари илмганини ва шу билан бирга унга меҳрибон эканини кўрсатди.

Меҳмонлар тоза кийимларини кийиб, у ёқ-бу ёқларини тузатиб, чойга чиққанларида Марья Дмитриевна бир бошдан яна ҳаммани ўпди.

— Қадамларинг бош устига, меникига тушганларингга жуда-жуда хурсандман. Кўпдан буён кўз тутиб юрган одам, деди у Наташага маъноли қараб, — чол шу ерда, ҳар кун ўғлининг келишини кутади. У билан албатта танишмоқ керак. Хўп, бу ҳақда кейин гаплашамиз, — деди у Соняга бир қараб олиб. Унинг бу кўз қараши Соня олдида бу ҳақда гапиришни истамаганини кўрсатар эди. — Менга қара, — деди графга, — эртага нима ишинг бор? Кимни чақирмоқчисан? Шиншин бир, — Марья Дмитриевна бир-бир бармоғини букди, — йиғлоқи Анна Михайловна — икки. У ўғли билан Москвада юрипти. Ўғли уйланыпти! Кейин Безухов. У ҳам хотини билан шу ерда. Безухов хотинидан қочиб Москвага келган эди, хотини орқасидан етиб келди. Ўзи чоршанба куни меникида меҳмон бўлган эди. Буларни эса, — деди у қизларга қараб, — эртага Иверскаяникига олиб бораман, у ердан чиқиб Обер-Шальманикига кирамиз. Албатта янги сарпо тиктирсаларинг керак! Мендан ибрат олманглар, ҳозир кўйлақларнинг энги буткул ўзгариб кетган. Қайси куни кичкина княжна Ирина Васильевна келган эди, ишонасизларми, энги қўлига катта бочка кийиб олганга ўхшайди-я! Кунда янги мода чиқяпти! Хўп, ўз ишларинг қалай? — деди Марья Дмитриевна кекса графга қараб.

— Ишлар жуда тикилинч бўлиб кетди, — деб жавоб берди граф. — Бир томондан латта-путта олиш керак, иккинчи томондан ҳовлига, Москва ташқарисидаги боғга харидор топиш керак. Агар илтифот қилиб ижозат берсалар бир вақтни топиб, қизларни сизга топширар эдим у ўзим бир кунгагина Марьинскоега бориб келар эдим.

— Бўпти, бўпти, бу ҳақда ташвиш тортма, менинг уйимда қизларингга ҳеч нарса бўлмайти. Менинг уйим Васийлар Кенгашидан қолишмайди. Борадиган жойларига олиб бораман, керак бўлса уришаман, эркалайман, — деди Марья Дмитриевна каттакон қўли билан ўзининг суйкимлиси ва чўқинтирган қизи Наташанинг ёноқларини ушлаб.

Эртаси куни эрталаб Марья Дмитриевна қизларни Иверская ва Обер-Шальманинг уйига олиб борди. Обер-Шальма ундан жуда қўрқар эди, шунинг учун, тезроқ кета қолсин деб, нарсаларини унга ҳатто зарарига бўлса ҳам сотар эди. Марья Дмитриевна сепга нимаики керак бўлса ҳамма-

сини буюрди. Қайтиб келгандан кейин у Наташадан бўлак ҳаммани уйдан чиқариб, ўз суйкимлисини олдига чақирди.

— Қани, кел энди, гаплашайлик. Куёв қуллуқ бўлсин. Яхши йигитни топибсан! Жуда хурсандман. Мен уни мана шундайлигидан (у қўлини ердан биргаз кўтарди) биламан. — Наташа севинчдан қизариб кетди. — Мен уни ва бутун хонадонини яхши кўраман. Энди қулоқ сол. Чол князь Николай ўглининг уйланишига қарши эканлигидан хабардорсан. Бадфёълроқ чол! Албатта, князь Андрей ёш бола эмас, отасидан ижозат сўрамай, уйланиши ҳам мумкин, лекин ўша даргоҳга кирадиган бўлганиндан кейин чолнинг раъйига қарамаслигинг яхши эмас, орада розилик ва муҳаббат бўлиши керак. Сен ақлли қизсан, қандай қилиш кераклигини ўзинг биласан. Сен яхши йўл тут, ақл билан иш қил. Олам гулистон бўлади қолади.

Бу сўзларни эшитиб Наташа, Марья Дмитриевнанинг назарида уялганидан индамади, аммо, аслида эса, Наташа князь Андрей билан орасида бўлган ишқ-муҳаббатга бировлар аралашини ёқтирмас, назарида бу муҳаббат одамларнинг ҳеч бир ишига ўхшамас ва буни гўё ўзидан бўлак ҳеч ким тасаввур қила олмас эди. У князь Андрейни севар ва ёлғиз шуни билар, князь Андрей ҳам Наташани севар ва бугун-эрта келиб уни тўй қилиб олиши керак. Шундан бўлаги билан Наташанинг иши йўқ эди.

— Биласанми, мен чолни кўпдан бери танийман, қайинсинглинг Машенькани ҳам яхши кўраман. Қайинсингил бошга тўқмоқ бўлса ҳам, лекин бу пашшага ҳам озор бермайди. Келин билан мени таништириб қўйинг, деб мендан илтимос қилган эди. Эртага даданг билан бирга борасан, унга меҳрибонлик қилгин, сен кичиксан. Куёвинг келгунча сен опаси ва отаси билан иноқ бўлиб олсанг яхши бўлади. Нима дединг?

— Яхши бўлади! — леди истар-истамас Наташа.

VII

Эртаси кунни Марья Дмитриевнанинг маслаҳатига кўра, граф Илья Андреич қизини олиб князь Николай Андреичнинг уйига кетди. Граф Илья Андреич бумеҳмондорчиликка истар-истамас борадиган бўлди, чунки ҳеч оғи тортмас эди. Илья Андреич халқ лашкари йиғиб юрган кунларида кекса князь билан учрашгани ҳали-ҳали ёдида: граф Илья Андреич кекса князни ўз уйига таклиф қил-

ганида кекса князь, одамларни уз вақтида етказио берма-
динг, деб уришиб берган эди. Наташа эса энг яхши кўй-
лагини кийиб, боришга жуда иштиёқманд эди. «Хеч мумкин
эмаски, уларга ёқмасам,— дер эди ичида Наташа,— мен
ҳамиша ҳаммага ёқар эдим. Улар нимани истаса, ўшани
қилишга тайёрман. Бири отаси бўлгани учун, бири опаси
бўлгани учун севинишга ҳозирман. Наҳот улар мени сев-
маса!»

Улар каретага тушиб, князь Николай Андреевичнинг
Вздвиженко кўчасидаги эски ва бефайз ҳовлисига ке-
лишди.

— Э, худо, ўзинг мадад қил,— деди граф ярим ҳазил,
ярим жиддий, лекин Наташа отаси даҳлизга кирганида шо-
шиб қолганини, князь билан княжна уйдаи деб ботинол-
май сўраганини сизди. Буларнинг келиши ҳақида князь
билан княжнага хабар берилгандан сўнг хизматкорлар
орасида саросималик юз берди. Меҳмон келди деб чопиб
борган лакейни бошқа лакей залда тўхтатди ва иккаласи
нима тўғридадир шивирлашди. Бир оқсоч қиз залга югуриб
кирди ва княжнанинг номини айтиб, шошиб-пишиб алла-
нималар деди. Ниҳоят бир бадқовоқ лакей чиқиб, Ростов-
ларга «Князь қабул қилолмайдилар!» деди. Ҳаммадан
олдин меҳмонларнинг олдига m-lle Bougienne чиқди. У
ота-болани айрим назокат билан қарши олди ва буларни
княжна ҳузурига олиб кирди. Княжна ҳаяжонлангани ва
қўрққанидан қизариб-бўзариб кетган бўлса ҳам ўзини
шод-хуррам тутушга уриниб, меҳмонларни қарши олгани
югуриб келди. Биринчи кўришдаёқ Наташа княжнага ёқ-
мади. Княжнанинг назарига у жуда олифта, енгилтак ва
димоғдордай кўринди. Княжна Марья бўлажак келинини
кўрмасдан илгари унинг ҳусн-латофати, ёшлиги ва бахт-
саодатига беихтиёр ҳасад қилиб юрганини ва князь Андрей-
ни ундан қизганганини унутган эди.

Наташани ёқтирмагани устига княжна Марья яна шу-
нинг учун ҳам ҳаяжонга тушган эдики, Ростовлар келишди,
деб кекса князга хабар берилганда, князь кўзим учгани
йўқ, керак бўлса княжнанинг ўзи қабул қилаверсин, менинг
олдимга кирмасин, деб бақариб берди. Княжна Марья
Ростовларни қабул қилишга қилди-ю, лекин буларнинг
келганига тўни тескари бўлган князь яна бироқ дилсиёҳ-
лик қилмасин, деб юраги пўкиллаб турар эди.

— Мана, азиз княжна, ашулачи қизимни олиб келдим,—
деб граф таъзим қилди ва худди кекса князнинг кириб қо-

лишидан хавотир олаётгандай орқасига қаради.— Таниш-ганларингга ниҳоятда хурсандман... Афсус, минг афсуски, князь ҳали ҳам хаста эканлар. Агар рухсат этсангиз, княжна, мен чорак соатгина Наташани қўйиб, югуриб Собачья Площадкага, Анна Семёновна олдига бориб келмоқчи эдим.

Илья Андреич бу дипломатик айёрликни, аввало бўлажак келин билан қайинсингилни ҳоли қўйиш (кейин қизига буни айтган эди), иккинчидан, князь билан рўпара келиб қолмаслик учун ўйлаб чиқарди. У княздан қўрқарди. Илья Андреич кекса княздан қўрқишини Наташага айтмаган бўлса ҳам, лекин Наташа буни отасининг ваҳимага тушгани ва гангиб қолганидан пайқади ва хўрлиги келди. У отасининг бу қилмишидан қизарди ва қизаргани учун ўзидан яна ҳам хафа бўлди, сўнгра ўзини дадил тутиб, «мен ҳеч кимдан қўрқмайман» демоқчи бўлгандай княжнага беибо ва тик қаради. Княжна графнинг бу тадбирини жуда маъқуллади ва Анна Семёновнанинг уйида узоқроқ ўтиришини сўради. Илья Андреич кетди.

Mlle Bourienne гарчи княжна Марья ўз келини билан холи гаплашишни истаб, унга шунча кўзларини жавдиратиб қараса ҳам, уйдан чиқмади ва Москванинг кайфу сафоси ва театрлари ҳақида Наташа билан гаплашиб ўтираверди. Ҳали даҳлизда хизматкорлар орасида юз берган довдираш, отасининг хавотир тортаётгани, княжнанинг қабул қилганимга шукур қилсинлар, дейётгандай туюлган ғайритабиий ҳаракатлари Наташага қаттиқ тегиб кетган эди. Шунинг учун ҳам ҳамма нарса кўзига балодай бўлиб кўринди. Княжна Марья ҳам унга ёқмади. Княжна унинг назарида жуда хунук, риёкор ва тўнг кўринди. Наташа тўсатдан руҳан қунишиб кетди ва ғайриихтиёрий бир тарзда эътиборсизлик билан муомала қила бошлади, бу нарса княжнанинг яна ҳам ихлосини қайтарди. Беш минут давом этган оғир ва сохта суҳбатдан сўнг йўлакдан туфли кийган оёқ шарпаси эшитилди. Княжна Марьянинг авзойи ўзгариб, кайфи учиб кетди ва эшик очилиб оқ қалпоқ билан халат кийган князь кирди.

— Эҳ, ойимқиз,— деди кекса князь,— ойимқиз, графиня... Агар янглишмасам... графиня Ростовадирлар... авф этарсиз... Авф... Билмабман, ойимқиз. Худо ҳақи, қадам ранжида қилганингиздан хабарим йўқ. Шунинг учун ҳам шу кийимда кирдим. Авф этарсиз... Худо ҳақи, хабарим йўқ.— Бу сўзларни, айниқса худо сўзини князь шу

қадар ғайри табиий ва ёқимсиз оҳангда писанда қилдики, княжна Марья на отасининг юзига қарагани журъат қилар эди ва на Наташанинг. Наташа ҳам ўрнидан туриб, таъзим қилгандан кейин нима дейишини билмай қолди. Ёлғиз m-lle Bourienne ёқимли жилмайиб турарди.

— Авф этарсиз, авф этарсиз! Худо ҳақи билмабман,— деб чол гудурлади ва Наташани бошдан-оёқ кўздан кечириб, чиқиб кетди. Князь кетгандан кейин m-lle Bourienne сўз қотиб, чолнинг хасталиги ҳақида гапирди. Наташа билан княжна Марья индамай, бир-бирига қараб турар ва иккови айтадиган гапини айтмасдан бир-бирига қанчалик узоқ тикилса, бир-бири ҳақида шунчалик ёмон ўйларга борар эди.

Граф қайтиб келганда, Наташа княжна Марьяга нисбатан назокатсизлик қилиб, суюниб кетди ва дарров жўнай-диган бўлди, шу топда Наташанинг назарига бу қари ва тўнг княжна ҳаммадан ёмон кўринди, чунки у ҳам Наташани шундай ноқулай аҳволга қўйди ва ҳам ярим соат ўтириб князь Андрей тўғрисида оғиз очмади. «Ахир мен-ку бу француз аёл олдида биринчи бўлиб князь Андрейдан сўз оч олмас эдим» — дер эди Наташа ўзича. Шу онда княжна Марья ҳам айнан шу нарсани ўйлаб қийналаётган эди. У Наташага нималар демоқчи бўлаётганини билса ҳам, лекин m-lle Bourienne бунга халал берар ва ҳамда нима учундир князь Андрейни Наташага уйланиши ҳақида гапириш унга оғир туюлар эди. Граф хайрлашиб уйдан чиққандан кейин княжна Марья югуриб Наташа олдига келди-да, унинг қўлидан ушлади ва чуқур хўрсиниб: «Шошманг, мен сиз билан...» — деди. Наташа негадир княжна Марьяга кулиб қараб турарди.

— Азизим, Наталья,— деди княжна Марья,— укам ўз бахтини топганига жуда-жуда хурсандман...— Княжна Марья ёлғон гапираётганини сезиб тўхтади. Наташа нима учун княжна сўздан тўхтаганини пайқади ва бунинг сабабини англади.

— Менимча, княжна, энди бу ҳақда гапириш ўнғайсиз,— деди Наташа. Бу гапни Наташа зоҳиран ғурур билан энсаси қотиб айтган бўлса ҳам, лекин ўпкаси тўлганини сезди.

«Вой ўлай, нима дедим, нима қилдим!» — деди ўзига Наташа ташқарига чиқиши биланоқ.

Шу куни Наташа тушлик қилгани тезда чиқавермади. У ўз бўлмасида ўтириб ёш боладай энтикиб йиғлади. Соңя унинг тепасида тикка туриб сочларидан ўпаркан:

— Наташа, нега йиғлайсан? — дер эди. — Улар билан печа пуллик ишинг бор! Қўй, ҳечқиси йўқ!

— Йўқ, биласанми, одамга жуда алам қилади... Худди мен...

— Қўй, Наташа, айб сенда эмас-ку. Сенга нима? Кел, мени ўп,— деди Соня.

Наташа бошини кўтарди ва ҳўл юзини дугонасининг юзига қўйиб, уни ўпди.

— Нима десам экан, билмайман. Айб ҳеч кимда ҳам эмас, ўзимда,— деди Наташа. — Лекин одамга жуда алам қилади. Оҳ, кошки тезроқ келса экан!

Наташа тушликка кўзларини қизартиб чиқди. Марья Дмитриевна гарчи кекса князь буларни қандай қарши олганидан хабардор бўлса ҳам Наташанинг бу ҳолатини кўриб, ўзини билмасликка солди ва дастурхон устида граф ва бошқа меҳмонлар билан чақчақлашиб ўтираверди.

VIII

Ростовлар шу кунни кечқурун Марья Дмитриевна олиб келган билет билан операга кегилди.

Наташанинг боргиси йўқ эди, лекин бу меҳрибончиликни Марья Дмитриевна Наташа туфайли қилгани учун боришга мажбур бўлди. Наташа кийиниб, залда отасини кутиб турганида каттакон ойнага қаради ва ҳусини кўриб яна хафа бўлди, лекин бу хафалик ёқимли ва нашъали хафалик эди.

«Э худоё, агар у ҳозир шу ерда бўлганда мен илгаригидай тортиниб-қимтиниб эмас, балки бутунлай бошқачасига маҳкам қучоқлаб олардим-да, илгари қандай менга ҳирсу ҳавас билан қараб, қандай шавқу завқ билан кулган бўлса яна ўшандай қараш ва ўшандай кулишга мажбур қилар эдим. Унинг кўзлари кўз ўнгимдан кетмайди! — деб ўйлади. — Унинг отаси ва опаси билан неча пуллик ишим бор. Мен унинг ўзини, ўша юзи, ўша кўзлари, маъсум ва шу билан бирга мардона жилмайишларини яхши кўраман... йўқ, уни ҳозирча ўйламаганим, буткул эсдан чиқарганим яхшироқ. Бу интизорликдан ўлиб бўлдим. Ҳозир йиғлаб юбораман,— у зўрға ўзини тутиб, ойнанинг олдилан нари кетди. — «Қандай қилиб Соня Николайни шундай яхши кўриб туриб, шундай осудалик билан сабр-бардош қилиб юрипти экан!» — деди ичида Наташа, қўлида елпиғич, кийиниб келаётган Соняга қараб. «Йўқ, бу буткул бошқача. Мен бунақа бўлолмайман!»

Шу онда Наташанинг ўзи шундай эриб кетган, кўнгли

шундай юмшаб қолган эдики, унга ҳозир севиш ва сеvimли эканини билиш камлик қиларди: Шу топда у ўз ёрини қучоқлаб олгиси, у билан юрагида тўлиб-тошиб ётган ишқ-муҳаббат тўғрисида сўзлашгиси келди. У каретада, отаси ёнида ўтириб, музлаган ойнадан лип-лип этиб кўринаётган чироқларга хаёл суриб қараб бораркан, ўз ёрини яна ҳам кўпроқ яхши кўриб қолган ва ўзини яна ҳам маҳзун бўлиб кетган сизди-да, қаерга ва ким билан бораётганини унутди. Ростовлар каретаси сон-саноқсиз кареталар орасига кириб, гилдираги қорда аста-секин ғижирлаб, театрга етиб борди. Наташа билан Соня этакларини йиғиштириб, дарров каретадан тушишди; графни лакейлар тушириб қўйди ва учови эркак, аёллар ва афиша сотаётган кишилар орасидан ўтиб, пастки қаватдаги ложалар йўлагига қараб кетишди. Қия турган эшиклардан музика садоси эшитилмоқда эди.

— Nathalie, vos cheveux¹,— деди шивирлаб Соня. Капельдинер² одоб билан югуриб хонимлардан олдинга ўтди ва ложа эшигини очди. Бирдан музика садоси янгради бўйин ва билаклари очиқ хонимлар ўтирган ёруғ ложа ва хушбичим мундирлар кийган эркаклар ўтирган ёруғ партер порлаб кетди. Нариги ложага кираётган бир хоним Наташага, хотинларга хос ҳасад кўзи билан қаради. Парда ҳали очилмаган, оркестр увертюра чалмоқда эди. Наташа кўйлагини тузатди ва қаршидаги чароғон ложани кўздан кечириб Соня билан бир ўтирди. Кўпдан буён сезмаган туйғуси — юзларча кўз менинг яланғоч билакларим билан бўйнимга тикилиб турибди-ку, деган ҳам ёқимли ва ҳам ёқимсиз туйғу тўсатдан уни қамраб олди ва шу туйғуга мос келадиган бирталай хотирот, орзу ва ҳаяжон кўз олдида гавдаланди.

Бу иккала чиройли қиз — Наташа билан Соня ва кўпдан бери Москвада кўринмай кетган граф Илья Андреич ҳамманинг диққатини ўзига тортди. Бундан ташқари, Наташани князь Андрейга унаштирилганини ва Ростовлар ўшандан бери қишлоқда турганликларини одамлар унчамунча билишарди, шунинг учун ҳам Россияда энг бадавлат куёв — князь Андрейнинг қаллиғига ҳамма мароқ билан қарарди.

Наташа, одамларнинг айтишича, қишлоқда яшаб очи-

¹ Наташа, сочингга қара.

² Театрда билетларга мувофиқ жой кўрсатадиган киши—билетёр.

либ кетган эди, бу кеча эса ҳаяжонга тушгани учун яна ҳам чиройлироқ бўлиб кетди. Ҳаёт ва гўзаллик барқ уриб турганлиги, шу билан бирга одамларга лоқайд қараши билан у ҳаммани ҳайратда қолдирди. Унинг қора кўзлари ҳеч кимни изламасди, одамларга лоқайд қарар, тирсагидан юқорисигача очиқ бўлган нозик қўлларини духоба рампага қўйиб, афишани увертюра мақомига ёғимлаб ўтирар эди.

— Хув анави Аленинани кўрдингми? — деди Соня.—
Онаси билан ўтирипти шекилли.

— Ё тавба! Михаил Крилич яна ҳам семириб кетипти,— деди кекса граф.

— Уни қаранглар! Анна Михайловнанинг шляпасини кўринглар!

— Карагиналар! Жюли билан Борис ҳам шу ерда, худди куёв билан келиндай ўтиришипти.

— Друбецкой Жюлини олмоқчи экан! Ҳали анигини билдим,— деди улар ложасига кирган Шиншин.

Наташа отаси қараган томонга қараб йўғон ва қипқизил бўйнига (упа сепилганини Наташа биларди) марваридлар таққан Жюлини кўрди. Жюли гул-гул очилиб, онасининг ёнида ўтирар эди.

Буларнинг орасидан сочи силлиқ таралган Бориснинг чиройли калласи кўриниб турар эди. У қулоғини Жюлининг оғзига тутиб, жилмайиб турган эди. Борис Ростовларга ер остидан қараб ва жилмайиб қаллиғига бир нима деди.

Наташа ўзича: «Улар биз тўғримизда, мен билан унинг (князь Андрейнинг) тўғрисида гапирәетипти,— деб ўйлади. Жюли мenden рашк қиляпти-ю, Борис уни юпатыпти шекилли! Хавотир тортмаса ҳам бўлади! Кошки буларнинг биронтаси билан ишим бўлса экан!»

Жюли билан Бориснинг орқасида, бошида кўк шляпа худонинг тақдирига тан берган ва хуш-хурсанд бир алфозда Анна Михайловна ўтирар эди. Уларнинг ложасида Наташа билладиган ва яхши кўрадиган бир нашъа — келин-куёвлик нашъаси ҳукм сулар эди. Наташа булардан юзини ўгирди ва тўсатдан эрталаб кекса князь уйига борганда юз берган хунук воқеа эсига тушди.

«Мени ўз оиласига қабул қилмасликка унинг нима ҳақи бор экан? Ҳа, кел қўй, ўзи келгунча бу ҳақда ўйламаганим яхши!» — деди ўзича Наташа ва партерда ўтирган таниш-нотаниш кишиларга қарай бошлади. Партерда биринчи қаторда, ўртада, орқасини рампага бериб, қалин ва жингалак сочларини юқорига тараб, эронча костюм кийган Доло-

хов турар эди. У ҳамманинг диққатини ўзига жалб этишини билиб, театрнинг энг кўзга кўринарли жойида, худди ўз уйида тургандай бамайлихотир турган эди. Унинг атрофига Москванинг энг кўзга кўринган ёшлари тўпланган, лекин у ҳаммадан айрилиб турар эди.

Граф Илья Андреич кулиб, қизариб кетган Соняга аввалги хушторини кўрсатди.

— Танидингми? — сўради граф, сўнгра Шиншинга қараб:— Бу қаердан пайдо бўлиб қолди? Аллаққаёққа йўқолиб кетган эди-ку? — деб сўради.

— Йўқолиб кетган эди, — деди Шиншин. — Кавказда экан, у ердан ҳам қочипти. Эронда катта бир князга министр бўлган эмиш, ўша ерда шоҳнинг биродарини ўлдирипти: энди бутун Москва хонимлари унинг шайдоси бўлиб юришипти, Dolochoff le Persan¹, деб оғизларидан мой томади. Ҳозир ҳамманинг оғзида шу: ҳамма унинг олдида бош эгади, ҳамма унга сажда қилади, жуда тансиқтабаррук бўлиб қолган, — деди Шиншин. — Долохов, Анатолий Курагин деб хонимларимизнинг эси кетади.

Нариги ложага бўйи баланд, сочи узун, ўзи чиройли, икки шода катта-катта марварид таққан, бўйни билан очиқ турган елкалари момикдай оппоқ ва семиз бир хоним кирди, қалин шоҳи кўйлагини шалдиратиб узоқ ўрнашди.

Наташа унинг бўйни, елкалари, прическаси ва марваридига беихтиёр тикилиб қаради ва бу чиройли елка ва марваридга ҳаваси келди. Наташа иккинчи марта кўз ташлаганида бу хоним ҳам қайрилиб қаради ва кўзи граф Илья Андреичнинг кўзига тушгач, унга бош ирғитиб табассум қилди. Бу хоним Пьернинг хотини графиня Безухова эди. Киборлардан танимайдиган кишиси бўлмаган граф Илья Андреич энгашиб у билан сўзлаша кетди.

— Қачон келдилар, графиня? — деди Илья Андреич. — Кираман, кираман, кириб қўлларини ўпаман. Ишим чиқиб қолиб, мана, қизларимни ҳам бирга олиб келган эдим. Семёнова жуда яхши ўйнайди дейишади, — деди Илья Андреич. — Граф Петр Криллович бизни доим йўқлаб турадилар. У киши шу ердами?

— Ҳа, келмоқчи эди, — деди Элен ва диққат билан Наташага қаради.

Граф Илья Андреич яна ўз жойига ўтирди.

— Жуда чиройли-а? — деди у Наташага шивирлаб.

¹ Эронлик Долохов

— Чиройли ҳам гапми! — деди Наташа. — Ошиқ бўлишга арзийди! — Шу он увертюранинг сўнгги садоси янгради ва дирижёр чўпининг тиқиллагани эшитилди. Кечиккан бир неча эркак партерга кириб ўз ўринларига ўтиришди ва парда очилди.

Парда очилиши билан ложа ва партерда жимлик чўкди, мундир ва фрак кийган ёш-қари ҳамма эркакларнинг ҳам яланғоч бўйинларига дуру гавҳар таққан барча хотинларнинг ҳам диққат-эътибори саҳнада бўлди. Наташа ҳам саҳнага қаради.

IX

Саҳнанинг ўртасига текис тахталар ташланган, икки томонига дарахтлар сурати солинган картиналар қўйилган, орқада тахталарга полотно тортилган эди. Саҳнанинг ўртасида қизил корсаж ва оқ юбка кийган қизлар ўтирар эди. Оқ шоҳи кўйлак кийган бир семиз қиз пастаккина скамейкада ўтирар, бу скамейканинг орқа томонига кўк картон ёпиштириб қўйилган эди. Буларнинг ҳаммаси аллақандай бир ашулани айтмоқда эди. Ашула айтиб бўлгандан кейин оқ кўйлак кийган қиз суфлёр будкасига яқин келди ва унинг олдига тор шоҳи чолвор кийган, бошида жиға, белига ханжар таққан бир эркак келиб тўхтади ва қулочларини ёйиб ашула айта бошлади.

Аввал чолвори тор киши, ундан кейин қиз ашула айтди. Кейин иккаласи ҳам жим бўлди, музика янгради. Эркак киши оқ кўйлакли қизнинг қўлидан ушлади, афтидан бирга ашула айтмоқчи бўлиб, музика мақомини кутмоқда эди. Иккови бирга ашула айтди ва бутун зал қарсак чалиб шовқин кўтарди, саҳнада ошиқ-маъшукни тасвирлаб турган эркак билан хотин кулумсираб қўл қовуштирди ва таъзим қилди.

Наташа қишлоқдан келганлиги ва жиддий кайфиятдан бўлганлиги учун бу нарсаларнинг ҳаммаси унга ғалати ва ажиб кўринди. У операнинг мазмунини кузата олмади, ҳатто музикага ҳам қулоқ сола олмади: фақат бўялган картонларни, ғалати кийимлар кийиб, саҳнага тушиб турган, шуълада ғалати ҳаракатлар қилаётган, гапирётган, ашула айтаётган эркак-аёлларни кўрар, булар ниманидир тасвир қилаётганини билса ҳам, лекин ҳаммаси назарида шуқадар сохта ва шу қадар сунъий кўринар эдики, актёрларнинг қилмишига гоҳ уялар, гоҳ кулгиси келар эди. У бошқалар ҳам менга ўхшаш кулгиси қистаб, энсаси қотиб ўтирипти-

микин, деб атрофдаги томошабинларга қаради, — бироқ ҳамманинг диққат-эътибори саҳнада, ҳамманинг юзидан мафтунлик акс этар, аммо бу мафтунлик Наташанинг назарига сохта кўринарди. Наташа ҳеч нарсага тушунмай ўзича: «Шундай бўлиши керакдир-да!» деди. У ҳали партерда ўтирган бошлари ялтироқ кишиларни кўздан кечирар, ҳали ложада ўтирган бўйин ва қўллари яланғоч хонимларга, айниқса, нариги ложада қарийб қип-яланғоч бўлиб ўтирган Эленга қарар эди. Элен бутун зални ёритиб турган ёруғ шуъла ва одамларнинг ҳовуридан иситган илиқ ҳавода яйраб, мулойимгина табассум қилиб, саҳнадан кўз олмай ўтирар эди. Наташа кўпдан буён сезмаган сархушлик ҳолатига аста-секин кела бошлади. У ўзини ҳам, қаерда ўтирганини ҳам, кўз олдида нималар бўлаётганини ҳам унутиб қўйди. У хаёл суриб қараб ўтираркан, бир-бирига ҳеч қандай алоқаси бўлмаган минг хил фикру хаёллар тўсатдан бошига келарди. У гоҳ ирғиб рампа устига чиқиб, актриса айтган ашулани айтгиси келар, гоҳ яқинида ўтирган чолни елпигичи билан туртмоқчи бўлар, гоҳ энгашиб Эленни қитиқлагиси келар эди.

Янги бир ария бошланишини кутиб, саҳнада жимлик чўкканда Ростовлар ўтирган ложанинг эшиги ёич этиб очилди ва томошага кечиккан эркак кишининг оёқ шарпаси эшитилди. «Ана, Курагин келди!» — деди Шиншин шивирлаб. Графиня Безухова бу кирган кишига табассум билан қайрилиб қаради. Наташа графиня Безухова қараган томонга қараб, ниҳоят даражада гўзал бир адъютантни кўрди: у кибр ва назокат билан буларнинг ложасига томон келмоқда эди. Бу гўзал йигит Анатолий Курагин бўлиб, Наташа уни бир вақтлари Петербургда, балда кўрган эди. У ҳозир эпolet ва экселбант таққан, адъютант мундирида эди. У жуда сиполик билан битта-битта келиштириб қадам ташлаб келмоқда, агар шунчалик гўзал ва келишган бўлмаса унинг рафторига ҳамма куларди. Саҳнада ўйин бошланган бўлса ҳам у ханжар ва шипорларини шиқирлатиб, чиройли калласини баланд кўтариб, гилам тўшалган йўлқадан бамайлихотир бормоқда эди. У Наташага бир қараб олиб, синглисидан келди, ялтироқ қўлқоп кийган қўлини Элен ўтирган ложанинг четига қўйди, бошини бир силкитди ва энгашиб, Наташага ишора қилиб, синглисидан бир нимани сўради.

— Mais charmantel¹ — деди у, афтидан Наташа тўғри-

¹ Жуда-жуда гўзал-ку.

сида. Наташа буни эшитмаган бўлса ҳам, лекин лабларининг ҳаракатидан аяглади. Кейин Анатолий биринчи қаторга борди, бошқалар шунча эҳтиром билан муружаат қилаётган Долоховни ўртоқларча тирсаги билан туртиб, ёнига ўтирди. Долохов унга қараб кўзини қисиб қўйди ва оёғини рампага тиради.

— Ака-сингил жуда ҳам бир-бирига ўхшайди-я! — деди граф. — Иккаласи ҳам чиройли.

Шиншин Курагиннинг Москвадаги бир қилмишини графга шивирлаб айтиб берди. Наташа Курагиннинг *chante* деганини эшитгани учунгина унинг тўғрисидаги бу гапга қулоқ солди. Биринчи парда тамом бўлди, партерда одамлар бир-бирига аралашиб кетди, кирди-чиқди бошланди.

Борис Ростовлар ложасига келди, буларнинг табригини жуда оддий тарзда қабул этди, кейин қошларини кўтариб паришонҳол бир алфозда жилмайиб қўйди ва қаллиғи Наташа билан Соняни тўйга таклиф қилганини айтгач, чиқиб кетди. Наташа Борис билан кулумсираб, нозу карашма қилиб гаплашди ва бир вақтлари ўзи ошиқ бўлиб юрган ўша Борисни уйланиши муносабати билан табриклади. Наташа ҳозир шундай бир сархуш кайфиятда эдики, назарида ҳамма нарса жўн ва табиий кўринарди. Унинг ёнида ўтирган, елка ва билаклари яланғоч Элен ҳаммага бир хил кулумсирар эди. Наташа ҳам Борисга худди шундай кулумсираб қаради.

Элен ўтирган ложа ва ложанинг партер томони энг маълум ва машҳур одамларга тўлиб кетди, булар бир-бирига навбат бермай шундай гўзал хоним билан таниш эканликларини ҳаммага кўрсатишни истар эди.

Курагин бутун антракт давомида Долохов билан рампа олдида туриб, Ростовлар ложасидан кўзини олмади.

Наташа, Анатолий менинг ҳақимда гапирёттипти, деб ўйлар ва шунга қувониб ўтирарди. Наташа Курагин мени ён томонидан ҳам кўрсин деб қийшайиброқ ўтирди, назарида у ён томондан чиройлироқ кўринарди. Иккинчи парда бошланиши олдида партерда Пьер пайдо бўлиб қолди. Ростовлар қишлоқдан келганларидан буён уни кўришмаган эди. Пьер сўнгги марта Наташа кўрганидан бери семирган бўлиб, афтидан, хафа кўринар эди. У ҳеч кимга қарамасдан тўғри биринчи қаторга томон борди. Анатолий унинг олдида келди ва Ростовлар ўтирган ложага қараб, унга алланмалар деди. Пьер Наташани кўриши биланоқ очилиб

кетди ва стуллар орасидан шошиб ўтиб Ростовлар ложасига томон йўналди. Булар олдига келганда у, тирсагини рамплага қўйиб, Наташа билан узоқ гаплашди. Наташа Пьер билан гаплашиб ўтирган чоғида графиня Безухованинг ложасидан эркак кишининг овози эшитилди ва бу овозни негадир Курагиннинг овози деб ўйлади. У қайрилиб қараб, кўзи Курагиннинг кўзига тушди.

Курагин унинг кўзларига шундай шавқ-завқ ва меҳр билан кудумсираб тикилиб турар эдики, унга шу қадар яқин ўтириб, унга шундай қараб туриб, унга ёққанлигини била туриб, у билан таниш бўлмаслик жуда ғалати туюлди.

Иккинчи пардада ҳайкаллар тасвир этилган суратлар қўйилган, тўрдаги полотно тешилиб, ой шакли солинган, саҳна олдидаги чироқларнинг абажури кўтарилган эди. Карнай билан контрабас йўғон садо берди, ўнг ва сўлдан қора мантиялар кийган одамлар чиқди. Бу одамлар қўлларини силкитди (қўлларида ханжарга ўхшаш бир нарса бор эди), кейин яна аллақандай одамлар югуриб чиқди ва боя оқ, ҳозир эса кўк кийим кийиб чиққан қизни судрай бошлади. Улар қизни дарров судраб кетмасдан, аввал у билан бирга хийла ашула айтишди, кейин олиб кетишди ва саҳнанинг орқасида уч марта занг урилгандан сўнг ҳаммаси тиз чўкиб баравар дуо ўқишди. Шу кўринишда томошабинлар бир неча марта уввос кўтаришди.

Шу парда давомида Наташа бир неча марта партерга қараб Анатолини кўрди. Анатолий қўлини кресло суянчиғига ташлаб, Наташага қараб ўтирар эди. Наташа унинг мафтун бўлиб ўтирганини кўриб хурсанд бўлди ва бунинг бирон ноҳўя томони бордир, деган нарса хаёлига ҳам келмади.

Иккинчи парда тамом бўлгандан кейин графиня Безухова ўрнидан турди, Ростовлар ўтирган ложага қараб (унинг кўкраги буткул очиқ эди) қўлқопли бармоғи билан кекса графга имлади-да, ложасига кирган кишига эътибор ҳам қилмасдан кулумсираб граф билан сўзлаша кетди.

— Нозанин қизларингиз билан мени таништириб қўйсангиз-чи, — деди Безухова. — Бутун шаҳар шулар тўғрисида гапиради-ю, мен таниш эмасман.

Наташа ўрнидан туриб, соҳибжамол графиняга таъзим этди. Бу гўзал хонимнинг мақтови Наташага шу қадар ёқиб тушдики, у ҳатто хурсандлигидан қизариб кетди.

— Мен ҳам энди москвалик бўлмоқчиман! — деди Элен. Шундай қизларни қишлоқда олиб ўтиргани қандай кўнглингиз бўлди.

Графиня Безухова меҳригиёли хотин, дейишлари бежиз эмас эди. У оғзига келган гапни айтаверар ва айниқса бирровни мақтайдиган бўлса жуда ўринлатар эди.

— Қўйинг, ҳурматли граф, уч-тўрт кун мен қизларингизни ўйнатай. Ҳозирча мен шу ерда. Сиз ҳам шу ерда экансиз. Буларни бир хурсанд қилай. Мен Петербургда мақтовингизни кўп эшитганман ва сиз билан танишмоқчи бўлиб юрган эдим,— деди Наташага мудом бир ҳилдаги чиройли табассум билан.— Менинг маҳрагим Друбецкой ҳам сизнинг таърифингизни қилган эди, хабарингиз борми, у уйланыпти. Кейин эримнинг дўсти Болконский, князь Андрей Болконский ҳам сиз тўғрингизда гапириб берган эди,— деди ва унинг Наташага бўлган муносабатдан хабардор эканлигига ишора қилиб бу сўзни айрим эътибор билан айтди. У дурустроқ танишиш учун томоша тамом бўлгунча қизлардан биронтаси менинг ложага ўтсин, деб илтимос қилди ва Наташа унинг олдига бориб ўтирди.

Учинчи пардада сон-саноксиз шамлар ёқиб деворларига соқолли рицарлар сурати осиб қўйилган сарой кўрсатилди. Саҳнанинг ўртасида икки киши турар, булар, афтидан малика билан подшоҳ эди. Подшоҳ ўн қўлини силтади ва қўрққанидан бўлса керак, бир куйни жуда ёмон айтиб, тўққизил рангдаги тахтга ўтирди. Аввал оқ, кейин қўқ кийимда чиққан бояги қиз энди ич кўйлақда, сочлари тўзиган ҳолда, тахт ёнида тикка турган эди. Қиз маликага қараб аллақандай бир қайғули куйни айтди, бироқ подшоҳ жиддий қиёфада қўл силтади ва икки томондан яланг оёқ эркак-аёллар чиқиб ўйинга тушди. Кейин скрипкаларда шўх бир куй чалинди, оёқлари йўғон ва яланг қўллари нозик бир қиз бошқа қизлардан ажралиб, саҳна орқасига борди, корсажини тузатди-да ўртага келиб, тез-тез оёғини оёғига уриб сакрай бошлади. Партерда ўтирганларнинг ҳаммаси чапак чалиб, «офарин» деб қичқирди. Кейин бир эркак бурчакка бориб турди. Оркестрда симбал билан карнай қаттиқроқ янгради ва шу яланг оёқ эркак баланд-баланд сакраб ўйнай бошлади (Бу эркак шу санъати учун йилига 60 минг олар эди). Партер, ложа ва галёркаларда ўтирган томошабинлар жонининг борича чапак чалиб қичқирди ва ўйинчи эркак ўйинни тўхтатиб, кулумсираб халойиққа таъзим қилди. Кейин яна бошқа яланг оёқ эркак-аёллар ўйинга тушди, яна музыка садоси остида бир нима деб қичқирди ва яна ҳамма ашула бошлади. Лекин бирдан довул кўтарилди, оркестрдан хроматик гаммалар ва секинлаб

бораётган селтимлар аккоди эшитилди, яна ўйнаётганларнинг ҳаммаси шу ердати одамлардан биттасини олиб, саҳна орқасига югуриб олиб борди ва парда ёпилди. Томошабинлар яна шовқин-сурон кўтариб қичқиришди:

— Дюпор! Дюпор! Дюпорни сўраймиз.

Энди булар Наташага галати туюлмади. У ҳузур қилиб, хушҳол табассум билан теварак атрофига қарар эди.

— *N'est-ce pas qu'il est admirable-Duport?*¹ — деди Наташага қараб.

Oh, oui², — деб жавоб берди Наташа.

Х

Танаффус вақтида Эленнинг ложасига гур этиб совуқ кирди, эшик очилди, энгашиб, бирон кишига тегиб кетмай деб эҳтиёт бўлиб Анатолий қирди.

— Рухсат этинг, акамни сизга таништириб қўяй, — деди Элен гоҳ Наташага гоҳ Анаюлга бесаранжом назар ташлаб. Наташа ялангоч елкаси оша чиройли бошини гўзал йигитга томон буриб жилмайди. Анатолий узоқдан қандай чиройли кўринган бўлса, яқиндан ҳам шундай чиройли эди. У Наташанинг ёнига ўтирди ва Наришкин берган балда учратганидан бери Наташа билан танишиш орзусида юрганини айтди. Курагин эркаклар суҳбатидан кўра хотинлар суҳбатида ақллироқ ва соддароқ бўлар, хотинлар билан дадил ва оддий муомала қилар эди. Наташани шу нарса ҳайратда қолдирди ва унга шу нарса ёқдики, ёмон деб ном чиқарган бу одамда ҳеч қандай кўрқинчли нарса йўқгина эмас, аксинча, унинг юзида жуда мулойим, ҳалим ва қувноқ бир табассум бор эди.

Курагин Наташадан спектакль тўғрисидаги таассуротини сўради ва ўтган спектаклда Семёнова ўйин вақтида йиқилиб кетганини айтиб берди.

— Биласизми, графиня, — деди тўсатдан у Наташага худди эски ошнаси билан гаплашаётгандай. — Биз костюм-ли карусель ташкил қилмоқчимиз. Сиз ҳам иштирок қилсангиз жуда яхши бўларди. Ҳаммамиз Архароваларнинг уйига тўпланамиз. Марҳамат қилинг, келинг, келасиз-а? — деди у.

¹ Ҳақиқатан ҳам Дюпор ҳаммани қойил қолдирди-а?

² Нимасини айтасиз.

Анатоль шу сўзларни айтаркан, кулиб турган кўзларини Наташанинг юзи, бўйни ва очиқ билакларидан олмас эди. Наташа унинг маҳлиё бўлаётганини аниқ билди. Бу гарчи Наташага ёқса ҳам, лекин Анатолнинг шу ерда ўтириши негадир Наташани қисиброқ қўйди ва унга оғир тушди. Наташа ўзи қарамаган чоғда ҳам Анатоль елкаларига қараётганини сезар, кўзимга қарагани яхшироқ, деб беихтиёр унинг кўзига қарар эди. Аммо кўзи унинг кўзига тушгач, кўрқиб кетар, чунки бошқа эркаклар билан гаплашганида доимо ҳаё босгани ҳолда, Анатоль билан гаплашганида худди парда кўтарилгандай туюлар эди. У беш дақиқа ичида ўзини бу одамга ниҳоят даража яқин сезди ва бунинг нечук шундай бўлганини ўзи билмай қолди. У Анатолдан юзини ўгирганда яна очиқ билакларимдан ушлаб, бўйнимдан ўпмасин, деб ўти ёрилиб кетди. Улар энг оддий нарсалар ҳақида гаплашиб ўтираркан, Наташа унга жуда яқин бўлиб кетганини сезди. У эркак кишига ҳеч қачон бунчалик яқин бўлмаган эди. Наташа худди: «Бу қандоқ бўлди экан» дегандай отаси билан Эленга қаради, бироқ Элен бир генерал билан гаплашиб ўтиргани учун Наташанинг бу кўз қарашига жавоб бермади, отасининг кўз қараши эса одатдагича фақат: «Сен хурсанд бўлсанг мен ҳам хурсандман», — дер эди холос.

Бир ўнғайсиз жимлик чўкканда Анатоль бодомқовоқ кўзларини Наташага мулойимгина тикиб ўтирган эди, Наташа шу жимликни бузиш мақсадида ундан Москва сизга ёқадими, деб сўради. Наташа сўрашга сўрадиго қизариб кетди. У Анатоль билан гаплашганида ҳаминша бир ёмон иш қилаётгандай бўлар эди. Анатоль худди Наташага далда бермоқчи бўлгандай, кулумсираб қўйди.

— Аввал унча ёқмаган эди, чунки шаҳарга ким файз киргизади? *Ce sont les jolies femmes*,¹ нима дедингиз? Мана энди жуда ёқади, — деди у Наташага маъноли қараб. — Каруселга борамиз-а, графиня? Боринг, — деб Наташанинг гулдастасига қўл узатди ва секингина: *Vous serez la plus jolie. Venez, chère comtesse, et comme gage donnez moi cette fleur*,² — деди.

Наташа ҳам Анатолнинг ўзидай унинг нима деганига

¹ Чиройли хотинлар.

² Келсангиз ўйиннинг гули бўласиз. Келинг, азиз графиня, шу гулингизни унчага гаровга оламан.

тушунмади, лекин бу сўзларнинг остида бир эгри маъно борлигини сизди. У нима деъишни билмай қолди ва ўзини эшитмаганга солиб, юзини ўгирди. Лекин юзини ўгириши билан: «У орқамда, менга жуда яқин турипти»,— деб ўйлади.

Наташа ўзидан: «У нима ўйладикин? Хижолат бўлдимми? Аччиғи келдимми? Кўнглидан чиқариш керакдир?» — деб сўради ва ўзини тутолмасдан қайрилиб қарагач кўзи Анатолийнинг кўзига тушди. Унинг бунчалик яқин тургани, ишончи, мулойим ва меҳрибон табассуми Наташани мағлуб қилди. Наташа унинг кўзларига тик қараб Анатолий қандай табассум қилган бўлса, айнан шундай табассум қилди ва орадан парда кўтарилганини яна сезиб, юрагига ваҳима тушди.

Яна парда очилди. Анатолий осуда ва хушҳол кайфиятда ложадан чиқиб кетди. Наташа отаси ёнига келиб ўтирди, энди у берилиб кетган оламига буткул муте бўлиб қолган эди. Кўз олдида юз бераётган нарсаларнинг ҳаммаси энди унга табиийдай кўринди. Қаллиғи, княжна Марья, қишлоқда ўтказган ҳаёти эса худди аллақачонлар бўлиб ўтгандай, бирон марта ҳам хаёлига келмади.

Тўртинчи пардада бир шайтон кўринди. У оёғи остидаги тахта сурилиб ўзи пастга тушиб кетгунча қўлларини силкита-силкита ашула айтди. Наташа тўртинчи пардада фақат шуни кўрди холос. Нимадир уни ҳаяжонга солди, қийнади ва бунга сабаб Наташа беихтиёр кузатиб турган Анатолий эди. Театрдан чиққанда Анатолий уларнинг олдига келиб, кареталарини чақирди ва уларни ўтказиб қўйди. У Наташани ўтқазётган чоғида билагидан ушлаб қисиб қўйди. Наташа ҳаяжонга тушиб, қизариб-бўзариб унга қаради. Анатолий кўзларини чақнатиб, мулойим табассум билан унга қараб турар эди.

Наташа уйга келгандагина театрда бўлган воқеани дурустроқ ўйлаб кўрди ва тўсатдан князь Андрей эсига тушиб уни ваҳима босди; томошадан кейин ҳамма чой ичиб ўтирганда у бирдан баланд овоз билан оҳ чекди-ю, қип-қизариб, уйдан чопқиллаб чиқиб кетаркан, ўзича: «Вой худо! Хароб бўлдим! Қандай бўлиб мен шунга йўл қўйдим»,— деди. У қизариб кетган юзини иккала қўли билан қоплаб, нима воқеа бўлганини дурустроқ ўйлаб узоқ ўтирди, лекин на юз берган воқеанинг тагига етди ва на нима сезаётганини англади. Бўлиб ўтган барча воқеалар кўзига қоронғи, но-тайин ва ваҳимали бўлиб кўринди.

Наташа театрда, каттакон ёруғ залда ўтириб куртка-сига ялтироқ пистонлар қадалган, яланг оёқ Dupontning музыка садоси остида, нам тахтада сакраётганини, қизлар, чоллар ва елкалари бутунлай яланғоч Эленнинг мағрур табассум билан «офарин» деб қичқираётганини ўша ерда, — Элен соясида ўтириб томоша қиларкан, ҳамма нарса кўзига жўн ва «очичқ-ойдин кўринган эди, энди ўзи ёлғиз ўтирганда эса, бу нарсалар тушуниб бўлмайдиган бўлиб қолди. У ўзича: «Нима гап? Нима учун ундан кўрқдим? Нима учун энди виждон азобига тушаётиман?» — дер эди.

Наташа бу ўй-хаёлларини фақат кечаси тўшакка кириб, онаси кекса графиняга айта оларди холос. Агар бу гапларни Соняга айтса, Соня бунга жиддий бир нуқтаи назардан қараб, ё ҳеч нарса тушунмас, ёки Наташанинг шунга иқрор бўлаётганини эшитиб ҳайрон-ҳайрон қоларди. Шунинг учун ҳам Наташа бу қийнаётган нарсани ёлғиз ўзи бартараф қилмоқчи бўлди.

«Князь Андрейнинг муҳаббатидан маҳрум бўлдимми, йўқми? — деб ўзидан сўрар ва яна ўзига тасалли бериб. — Аҳмоқ бўлдимми, шуни сўраб ўтирибман. Менга нима бўлипти? Ҳеч нарса бўлгани йўқ. Мен уят бўладиган бирон иш қилибманми? Бу бўлган воқеани ким билиб ўтирипти, мен уни бўлак кўрмайман ҳам. Модомики шундай экан, демак ҳеч нарса бўлгани йўқ, бунинг нимасига пушаймон бўлиб ўтирибман. Князь Андрей мени шундай ҳам севади. Лекин бу шундай деганим қанақайкин? Вой худо! У шу ерда бўлса бўлмасмиди-я?» Наташа бир лаҳзагина таскин топар, кейин яна алланечук бир инстинкт унга: буларнинг ҳаммаси рост, ҳеч нарса бўлгани йўқ, лекин, князь Андрейга бўлган аввалги соф муҳаббатинг барбод бўлди, дер эди. Наташа Курагин билан ўзи орасида бўлган суҳбатни яна хаёлидан кечирар, чиройли ва жасур йигитни қўл сиқаётган вақтида қилган ҳаракати ва мулоийм табассумини кўз олдига келтирар эди.

XI

Анатолий Курагин Москвада турар эди, чунки бир йилда йнгирма минг сўмдан ортиқ пул сарф қилиб яна шунча қарздор ҳам бўлгани учун (қарз берган кишилар пулни отасидан қисташарди) отаси уни Петербургдан жўнатиб юборди.

Отаси ўғлига шундай деди: «Охирги мартаба қарзингни ярмини тўлайман, лекин шу шарт биланки, агар сен Москва-

га бориб бош қўмондонга адъютант бўлиб иниласанг (мен бу тўғрида гаплашиб келганман) ва ўзингга муносиброқ бир қизни топишга ҳаракат қилсанг». Кекса граф ўғлига княжна Марья билан Жюли Карагинани кўрсатди.

Анатоль отасининг бу шартига кўниб, Москвага кетди ва Пьернинг уйига тушди. Пьер аввал уни унча хуш қабул қилмади, лекин, кейинчалик унга ўрганди, баъзан унинг айш-ишрат мажлисларига борадиган, қарз баҳонаси билан унга пул берадиган ҳам бўлди.

Шиншин рост айтган эди: Анатоль Москвага келганидан бери Москва хонимларини шайдо қилган эди, уларни айниқса назарга илмаслиги ва афтидан, лўлиларни, ҳамда миш-мишларга кўра ошначилиги бўлган m-He Georges бошлиқ француз актрисаларини улардан афзалроқ кўриши билан шайдо қилган эди. У Данилов ва Москванинг бошқа беғамлари берадиган базмларнинг биронтасидан қуруқ қолмас, ичкиликда ҳаммани учириб қўяр ва киборлар берадиган барча зиёфат ва балларга борар эди. Одамлар унинг москвалик хонимлар билан бўлган бир неча можароси ҳақида гапиришар ва балларда у баъзи хонимларгагина хушомад қиларди холос, аммо қизларни, айниқса кўпчилиги хунук бўлган бой қизларнинг яқинига келмас эди, чунки у бундан икки йил бурун уйланган бўлиб, буни энг яқин дўстларидан бошқа ҳеч ким билмас эди. Бундан икки йил илгари Анатоль хизмат қилаётган полк Польшада турган вақтда унчалик бой бўлмаган бир помещчик ўз қизини олишга уни мажбур қилган эди.

Анатоль кўп ўтмай, хотинини ташлаган ва қайинотасига пул юбориб туриш шарти билан бўйдоқлик ҳуқуқини олган эди.

Анатоль ҳамиша ўзининг мавқеидан ҳам, ўзидан ҳам, бошқалардан ҳам рози эди. У бутун вужуди билан ҳозирги ҳаёти энг яхши ҳаёт эканлигига ва умрида бирон нолайқ иш қилмаганига амин эди. У ўз кирдикори ҳақида бошқаларнинг нима дейишини ҳам, бу ишнинг оқибати нима бўлишини ҳам ўйламас эди. У шу нарсага амин эдики, ўрдак ҳамиша сувда яшаш учун яратилгандай, уни ҳам худо бир йилда ўттиз минг сарф қилиш ва киборлар жамиятида энг юксак мавқени ишғол этиш учун яратган. Бу нарсалар Анатолнинг зеҳнига шу қадар ўтириб қолган эдики, унга қараб бошқалар ҳам ўзи шундай бўлиши керакдир деб ўйлар, киборлар доирасидан юксак мавқени ишғол этишига ҳам монелик қилмас, пулни ҳам ундан ҳеч ким аямас, Ана-

толь эса дуч келган одамдан қарз олиб, беришни, афгидан, ўйламас ҳам эди.

У картабозликни билмас, шунинг учун ҳам ўйнаганида ҳеч қачон ютишга умид боғламас эди. У шуҳратга қизиқмас эди. Одамлар унинг ҳақида нима ўйлайди, нима ўйламайди — бу билан иши йўқ эди. У иззатталаб ҳам эмас. У бир неча марта отасининг ғашига тегиб, ўз карьерасини бузган ва ҳар қанақа иззат-обрўйни масҳара қилган киши. У хасис эмас, ким нима сўраса, йўқ дейишни билмайди. Унинг бирдан-бир яхши кўрадиган нарсаси хурсандчилик билан хотинбозлик бўлиб, ақидасига кўра, бу ишларнинг ҳеч бир ёмон томони йўқ эди, аммо бу ишларнинг оқибати бошқаларга қандай таъсир қилиш-қилмаслигини ўйлаб кўришдан ожиз эди, қалбида эса ўзини энг нуқсонсиз ҳисоблаб, бошқа разил ва ёмон одамларга нафрат билан қарар ва парвойифалак бошини баланд кўтариб юрарди.

Худо ўзи кечиради, деган умид билан юрадиган аёл Магдалиналарга ўхшаш бу ишратпараст эркак магдалинларда ҳам биз гуноҳкор эмасмиз, деган бир ички туйғу бўлади. «Аёл Магдалинанинг гуноҳи кечирилади, чунки у кўп севган, эркак Магдалиннинг ҳам гуноҳи кечирилади чунки у кўп айш сурган».

Сургундан ва Эрон воқеасидан кейин яна бу йил Москвада пайдо бўлган, картабозлик ва айш-ишрат қилиб юрган Долохов пегербурглик эски ўртоғи Курагин билан тагин яқинлашиб олди ва ўз мақсад-муддаолари учун ундан фойдалана бошлади.

Анатоль Долоховни ақл-фаросати ва ботирлиги учун астойдил яхши кўрар эди. Долохов ўзининг картобозлик суҳбатларига бўлак кибор бойваччаларни тортиш мақсадида Анатолийнинг оқсуяклигидан, сертаниш-билишлигидан унинг ўзига билдирмасдан фойдаланар ва уни судраб юрар эди. Анатоль унга кўзлаган мақсадидан ташқари яна бировнинг изму ихтиёрини қўлига олишдан роҳатлангани, шунга ўрганиб қолгани ва бусиз туrolмагани учун ҳам керак эди.

Наташа Курагинга хийла ёқиб қолди. У театрдан кейин овқат еб ўтирган чоғида, Долоховга Наташанинг қўллари, бўйни, оёқлари ва сочларининг чиройлилигини заршунодай таърифлаб берди ва унинг кетига тушмоқчи эканини айтди. Бундан нима чиқишини ўйлашга Анатоль ожиз эди, чунки у ҳар қандай қилмишидан нима чиқиш ҳақида ҳеч қачон ўйламас эди.

— Яхши-ку, дўстим, лекин бизнинг бўйимиз етмайди, — деди унга Долохов.

— Синглимга айтаман, Наташани овқатга таклиф қилади, — деди Долохов. — Нима дединг?

— Яхшиси сабр қил, эрга тегсин.

— Биласанми, — деди Анатолий, — *j'adore les petites filles*¹, ҳозир дарров боши айланиб қолди.

Анатолийнинг уйланганидан хабардор бўлган Долохов:

— *Petite fille*² деб-ку бир марта қўлга тушган эдинг, энди ҳушёр бўл! — деди.

— Кўр ҳассасини бир марта йўқотади! А? — деди Анатолий мулойимгина жилмайиб.

XII

Театрга борган куннинг эртаси, Ростовлар ҳеч ёққа боришмади, уларникига ҳам ҳеч ким келмади. Марья Дмитриевна, Наташадан яшириқча, нима тўғридадир отаси билан гаплашди. Наташа булар кекса князь ҳақида гапиришганини ва нима тўғридадир маслаҳатлашганини пайқади. Бу нарса Наташани ташвишга солди, унга қаттиқ ботди. У князь Андрей йўлида кўзи тўрт бўлиб ўтирган эди, шу куни келмадимикин деб, икки марта қоровулни Вдвигенкага юборди. Аммо князь Андрей келгани йўқ эди. Наташа шу кунлари дастлабки келган кунларидан кўра кўпроқ изтироб чекар эди. Ҳижрон доғига яна княжна Марья ва кекса князь билан учрашганининг ёқимсиз хотираси, сабабсиз бир қўрқув ва ташвиш қўшилиб кетди; назарида ё князь Андрей ҳеч қачон келмайдигандай ёки у келгунча ўзига бирон ҳодиса бўладигандай туюлди. У илгаригидай ёлғиз ўтириб унинг тўғрисида осудалик билан узоқ ўйлай олмас эди: Князь Андрейни ўйлаши биланоқ унинг ҳақидаги хотирасига кекса князь, княжна Марья, сўнгги спектакль ва Курагин ҳақидаги хотиралари қўшилиб кетарди. Мен айбли эмасманми, князь Андрейга берган аҳдимни бузмадимми, деган саволлар унинг олдида яна кўндаланг бўлиб турар ва у яна кўнглида алланечук мужмал ва қўрқинчли бир туйғу туғдира олган бу йигитнинг ҳар бир сўзини, ҳар бир ҳаракатини, юзининг ҳар бир ифодасини барча тафсилоти билан эсларди. Уйдагиларнинг кўзига

¹ Жон-дилим ёш-ёш қизлар.

² Ёш қиз.

Наташа ҳар кунгидан кўра хурсандроқ кўринса ҳам, лекин илгаригидай осуда ва бахтиёр эмас эди.

Якшанба куни эрталаб Марья Дмитриевна меҳмонларини Могильцидаги Успения ибодатхонасига ибодатга таклиф қилди.

— Серҳашам бутхоналарга ҳушим йўқ, — деди у, афтидан эркин фикрли эканлигига фахрланиб. — Ҳамма жойда худо бир. Бизнинг попимиз жуда дилкаш нуроний чол, ибодатни ҳам ўрнига қўяди. Дьяконимиз ҳам ёмон эмас. Меҳробда концерт бўлса савоби каттароқ бўладими? Ҳушим йўқ, булар ҳаммаси бекорчи эрмак!

Марья Дмитриевна якшанба кунларини яхши кўрар ва байрам қилишни ҳам билар эди. Шанба кунлари унинг уйи озода, тоза: ўзи ва хизматкорлари ишламас, ҳамма ясаниб, албатта ибодатга борар эди. Байрам кунлари хўжаларнинг тушлиги ранг-баранг бўлар, хизматкорларга ароқ, қовурилган ғоз ёки чўчқа гўшти берилар эди. Бироқ бу ҳовлида ҳеч кимнинг юзидан Марья Дмитриевнанинг япалоқ ва жиддий юзидаги сингари байрам руҳи акс этиб турмас, бунақа кунларда у эртадан кечгача тантанали бир қиёфага кирар эди.

Ибодатхонадан келиб, кресло ва диванларидан жилдлар олинган меҳмонхонада қаҳва ичиб ўтирилганда Марья Дмитриевнага карета тайёр, деб хабар қилишди ва Марья Дмитриевна меҳмонга борадиган вақтлардагина ўрайдиган катта рўмолини ўраб, ўрнидан турди-да, князь Николай Андреич олдига бориб, Наташа тўғрисида гаплашиб келишни айтди.

Марья Дмитриевна кетгандан кейин Ростовлар олдига мадам Шальма юборган машиначи — модистка келди ва Наташа меҳмонхонанинг нарёғидаги уйнинг эшигини беркитиб, зўр ҳафсала билан янги кўйлаklarини ўлчай бошлади. У кўклаб қўйилган ва енглари ҳали ёпиштирилмаган кўйлакни кийиб, орқасини ойнага солиб, қайрилиб қараётган чоғида меҳмонхонадан отаси ва яна бир хотиннинг бидирлаб гапиришадиганини эшитди ва қизариб кетди. Бу Эленнинг товуши эди. Наташа ўлчаётган кўйлагини ечишга улгурмай эшик очилди ва уйга ширин табассум билан графиня Безухова кирди. У ёқаси тўқ бинафша бархат кўйлак кийган эди.

— Ah, ma délicieuse!¹ — деди у қизариб кетган Ната-

¹ Оҳ, менинг дилбарим!

шага. — Charmante!¹ Йўқ, дўстим граф, бу иш эмас, — деди у орқасидан қирган графга. — Наҳот одам Москвада туриб уйдан чиқмаса? Йўқ, мен сизни қўймайман! Бугун кечқурун меникида m-lle Georges декламация ўқиб беради, беш-олти киши келмоқчи, агар сиз m-lle Georges ҳам йўлда қолдирадиган гўзал қизларингизни олиб келмасангиз, сиздан юз ўгираман. Эрим бу ерда эмас. Тверга кетган, бўлмаса сизларни олиб кетгани юборар эдим. Соат тўққизларда албатта, албатта келинг. — У таъзим қилган таниш модисткага бош иргитиб қўйди ва бархат кўйлагининг жимжимасини жуда чиройли қилиб ёзиб, ойна ёнидаги креслога ўтирди, Элен Наташанинг ҳусн-жамолини тинимсиз мақтаб, гап сотиб ўтирди. У Наташанинг кўйлақларини кўрди, мақтади, ўзининг ҳам Париждан олинган *en gaz métallique*² янги кўйлагини мақтади ва Наташага ҳам шунақа кўйлақ тиктиришни маслаҳат берди.

— Лекин, барибир, сизга ҳаммаси ҳам ярашади, гўзалим, — деди у.

Наташанинг лабларидан хурсандлик табассуми аримасди. Наташа илгари жуда мутакаббир ва димоғдор деб ўйлаган, ҳозир эса шунчалик меҳрибон бўлиб қолган бу дилкаш графиня Безухованинг мақтовларини эшитиб, қувониб кетди. У гул-гул очилиб бу меҳрибон, гўзал хотинга ошиқ бўлиб қолгандай бўлди. Элен ҳам Наташанинг ҳуснига маҳлиё ва уни хурсанд қилишга орзуманд бўлиб қолди. Анатолий мени Наташа билан учраштириб қўй, деб илтимос қилган ва Элен шу мақсад билан Ростовлар олдига келган эди. Акасини Наташа билан учраштириш фикри уни анча қизиқтириб қўйган эди.

Элен бир вақтлари, Петербургда, Наташа мендан Борисни тортиб олди, деб хафа бўлиб юрган бўлса ҳам ҳозир буни унутди ва чин қалбидан ўзича унга яхшилик қилмоқчи бўлди. У кетаётганида ўз *protégée* сини бир четга чақириб шундай деди:

— Кеча акам бизникида тушлик қилган эди, кулавериб эсимиз кетди... Томоғидан ҳеч нарса ўтмайди. Фикри хаёли фақат сизда, гўзалим. *Il est fou, mais fou amoureux de vous, ma chère.*³

¹ Қандай гўзал!

² Металл газдан тикилган.

³ У сизга ошиқи беқарор бўлиб қолган, ошиқи беқарор.

Наташа бу сўзларни эшитиб қизариб кетди.

— Ma délicateuse¹ қизарганини кўринг, қизарганини! — деди Элен.— Албатта келинг. Si vous aimez quelqu'uni ma délicateuse, ce n'est pas une raison pour se cloître. Si même vous êtes promise, je suis sûre que votre promis aurait désiré que vous alliez dans le monde en son absence plutôt que de déperir d'ennui.²

«Демак, менинг қаллиг эканимни бу билар экан, демак, эри Пьер билан, ўша одил Пьер билан иккаласи бу ҳақда гапиришган, демак, гапириб кулишган экан. Демак, ҳеч қиси йўқ»,— деб ўйлади Наташа ўзича. Илгари қўрқинчли кўринган нарса Эленнинг сўзларини эшитганидан кейин назарига оддий ва табиий бўлиб кўринди. «Бу шунчали *grande dame*³, шунчали меҳрибон киши, афтидан, мени чин қалбидан севади»,— деб ўйлади Наташа.— Уч-тўрт кун ўйнасам нима бўпти? — деди у ичида, кўзларини катта очиб Эленга қарар экан.

Марья Дмитриевна тушда қайтиб келди. Кекса князга сўзини ўтказа олмаган бўлса керак, дами ичига тушган ва қовоғи солинган эди. У бўлиб ўтган воқеани осудалик билан гапира олмади, чунки чол билан тўқнашиб қолганидан ниҳоят даража ҳаяжонда эди; графнинг саволларига ҳеч нарса бўлгани йўқ, тинчлик, эртага гапириб бераман, деб қўя қолди.

Графиня Безухованинг келганини ва кечага таклиф қилганини эшитиб, Марья Дмитриевна:

— Безухова билан ошначилик қилишни маъқул кўрмайман ва маслаҳат бермайман; ваъда берган бўлсанг, майли боргин, сал очилиб келасан,— деди Наташага қараб.

XIII

Граф Илья Андреич қизларини олиб графиня Безухованинг уйига кетди. Кечада бутун жамоат жам эди. Бироқ буларнинг ҳеч қайсисини Наташа танимади. Граф Илья Андреич келганига пушаймон бўлди, чунки бу ерда ўтирган эркак-аёлларнинг кўпчилиги табиатан енгил деб ном

¹ Гўзалимнинг.

² Агар сиз бировни яхши кўрсангиз, гўзалим, бу уйдан чиқмаслигингизга сабаб бўлмайди. Қаллиг бўлганингиз тақдирда ҳам аминманки, куёвингиз уйда зеркиб ўтиришингиздан кўра киборлар орасига киришингизни кўпроқ истар.

³ Мўътабар хоним.

чиқарган кишилар эди. M-lle Georges меҳмонхонанинг бурчида, ёшлар орасида турган эди. Меҳмонлар ичида бир неча француз, шу жумладан, Метивье ҳам бўлиб, у Элен келгандан бери кунда ўшанинг уйида эди. Граф Илья Андреич карта ўйнагани ўтирмади, қизларининг олдидан нари жилмасликка ва Georges нинг ўйини тамом бўлиши биланоқ кетишга қарор берди.

Анатоль эшик олдида Ростовларнинг келишини кутиб турган экан. У граф билан саломлашиб, дарров Наташанинг олдига келди ва унинг кетидан борди. Анатолни кўриши биланоқ Наташа, театрдаги сингари, унга ёқиб қолдим, деб талтайиб кетди ва шу билан бирга орадан яна парда кўтарилганини сезиб, ваҳимага тушди.

Элен Наташани жуда хурсандлик билан қарши олди, унинг хусн-жамоли ва кийимига мафтун бўлганини айтди. Орадан кўп ўтмай, m-lle Georges кийимини алмаштирмоқчи бўлиб уйдан чиқди. Меҳмонлар стулларни четга суриб ўтиришди. Анатоль стулини Наташа ёнига суриб ўтирмоқчи бўлган эди, бироқ қизидан кўзини узмай ўгирган граф Наташанинг ёpidан жой олди. Анатоль ноилож орқага ўтирди.

M-lle Georges сўлқилдоқ билакларини очиб, бир елкасига қизил рўмолини ташлаб, креслоларни суриб, бўша-тиб қўйилган жойга келиб ғайритабiiй бир вазиятда турди. Ҳар томондан шивирлаб уни мақташаётган товушлар эшитилиб турар эди.

M-lle Georges жиддий қиёфада, қошини чимириб, одамларни кўздан кечирди ва ўз фарзандига бўлган ҳаром муҳаббати ҳақида ёзилган бир шеърни француз тилида ўқий бошлади. У баъзан овозичи қўйиб юборар, баъзан тантанали равишда бошини кўтариб шивирлар, баъзан эса тўхтар ва бақрайиб хириллаб қолар эди.

— Adorable, divin délicieux!¹,— деган садолар эшитилди.

Наташа семиз Georges га қараб ўтирар экан ҳеч нарса қулоғига кирмас, кўз олдида бўлаётган ҳодисаларнинг биронтасини ҳам кўрмас ва англамас эди; у ўзини яна аввалги ҳаётидан жуда узоқ бўлган ғалати ва ажойиб бир олам қучоғига абадий кириб кетаётганинигина сезарди холос; бу ғалати оламда эса на нима яхши, нима ёмонлигини билиб бўлар эди ва на нима ақлликдан, нима беақлликдан эканини англаб бўлар эди. Унинг орқасида Анатоль ўтирар ва На-

¹ Қандай гўзал, қандай дилрабо.

таша уни яқингинасида ўтирганини сезиб, бир нарса бўлишини қўрқиб кутар эди.

Биринчи монологдан сўнг ҳамма ўзининг мафтун бўлганини билдириб, ўрнидан турди ва m-lle Georgesни ўраб олди.

Бошқалар қатори Наташа ҳам ўрнидан турди ва одамларни оралаб актирисага томон бораркан, отасига қараб:

— Мунча ҳам чиройли! — деди.

— Сиз бор жойда уни гўзал деялмайман,— деди Наташанинг орқасидан бораётган Анатоль. Бу сўзни Анатоль шундай бир вақтда айтдики, буни Наташадан бўлак ҳеч ким эшитмади.— Сиз жуда-жуда гўзалсиз... Сизни кўрганымдан бери бирон лақиқа ҳам...

— Кетдик, кетдик, Наташа,— деди қизини олиб келган граф.— Жуда гўзал экан!

Наташа индамай отаси олдига келди ва унга ҳайратомуз савол назари билан қаради.

Бир неча номер декломациядан кейин m-lle Georges кетди ва графиня Безухова меҳмонларни залга таклиф қилди.

Граф кетмоқчи бўлган эди, бироқ Элен бехосдан бўлган балимни бузманг, деб ялинди ва Ростовлар қоладиган бўлишди. Анатоль Наташани вальсга таклиф қилди ва вальс вақтида Наташанинг бели ва биллагидан ушлаб, сиз жуда ravissante¹, мен сизни яхши кўраман, деди. Экосез гақтида Наташа яна Анатоль билан танца қилди ва шунда, холи қолган маҳалда, Анатоль индамай Наташага қаради. Наташа вальс вақтида эшитган сўзим тушиммиди, ўнгимми, деб шубҳага тушди. Танцанинг бир мақоми тугаган чоғда Анатоль яна Наташанинг қўлини қисиб қўйди. Наташа қўрқиб кетиб Анатольга қаради, бироқ унинг мулойим, ёқимли ва жилмайиб турган юзига кўзи тушиб, айтмоқчи бўлган сўзини айтолмади ва ерга қаради.

— Бунақа сўзларни айтманг, мен бошқа бир йигитни яхши кўраман, мени ўшанга унаштиришган,— деди Наташа шошиб-пишиб. У Анатольга қаради. Анатоль бу сўзни эшитиб хижолат ҳам бўлмади, парво ҳам қилмади.

— Бу тўғрида менга гапирманг. Бу билан менинг нима ишим бор? — деди Анатоль.— Мен сизни жуда-жуда яхши кўриб қолганимни айтаётибман. Сиз шунақа дилбар бўлсангиз мен нима қилай?.. Танцани давом эттирайлик.

¹ Жозибали.

Жонланиб кетган ва ҳаяжонга тушган Наташа кўзлари олазарак атрофга қарар экан, одатдагидан кўра хурсандроқ кўринар эди. Шу кеча нималар юз берганини Наташа деярли билмас эди. Экосез ва грос-фатерга танца қилишди, отаси энди кетайлик деганда, у яна бир оз ўтиришни илтимос қилди. Наташа қаерда бўлмасин, ким билан гаплашмасин, Анатолий кузатиб турганини сезар эди. Яна шу нарса эсида бор: кўйлагимни тузатиб келай деб, отасидан ижозат сўраб ташқарига чиққанида Элен кетидан чиқди ва кулакула акаси ошиқ бўлиб қолганини айтди, Наташа кичкина истироҳат бўлмасида яна Анатолга дуч келди, шунда Элен қаёққадир ғойиб бўлди, иккаласи яна ёлғиз қолди ва Анатолий унинг қўлидан ушлаб ёқимли овоз билан:

— Мен сизнинг олдингизга боролмайман, наҳот бундан кейин сизни кўролмасам? Мен сизни жула-жуда яхши кўраман, наҳот бўлак кўролмасам? — деди Наташанинг йўлини тўсиб, юзини юзига яқинлаштирди.

Анатолийнинг чақнаб турган шахло кўзлари Наташага шу қадар яқин эдики, Наташа шу кўзлардан бўлак ҳеч нарсани кўролмас эди.

Анатолийнинг шивирлаб:

— Натали? — деган товуши эшитилди ва кимдир Наташанинг қўлини қаттиқроқ қисди. — Натали?!

Наташанинг кўз қарашини: «Ҳеч тушуна олмайман гапирадиган гапим ҳам йўқ», — деб турар эди.

Иссиққина лаблар Наташанинг лабига тегди ва шу ондаёқ Наташа яна ўзини эркин сезди. Шу он Эленнинг қадам товуши ва кўйлагининг шитирлаши эшитилди. Наташа Эленга қайрилиб қаради, кейин қизариб, қўрқиб Анатолга савол назари билан қаради-да эшикка томон йўналди.

— Un mot, un seul, au nom de dieu!¹, — деди Анатолий.

Наташа тўхтади. Анатолий айтмоқчи бўлган шу сўзни эшитиши зарур бўлиб қолди, чунки бу сўз ҳозир нима ҳодиса рўй берганини изоҳлар ва бунга Наташа жавоб қайтара олар эди.

Анатолий афтидан, нима дейишини ўзи ҳам билмас керак:

— Nathalie, un mot, un seul!² — деб Элен олдига келгунича шу сўзни такрорлай берди.

¹ Бир оғиз сўзим бор, фақат бир оғиз, худо ҳақи.

² Натали, бир оғиз сўзим бор, бир оғиз.

Элен Наташани олиб яна меҳмонхонага чиқди. Ростовлар овқатга қолмасдан жўнашди.

Уйга қайтиб келгач, Наташа кечаси билан ухлолмай чиқди: ҳал этилиши мумкин бўлмаган бир савол — Анатолини яхши кўраманми, князь Андрейними,— деган савол уни жуда қийнади. У князь Андрейни чин қалбидан яхши кўришини аниқ билар эди. Бироқ у, шубҳасиз, Анатолини ҳам яхши кўрар эди. «Яхши кўрмаганимда шундай бўлармиди? — деди у ўзича.— Модомики шундан кейин ҳам у билан хайрлашиб, табассумига табассум қилибман, модомики шунгача йўл қўйибман, демак, биринчи кўришимдаёқ уни яхши кўриб қолибман. Демак, у шундай меҳрибон, олижаноб ва яхши одам эканки, севиб қолибман-да, бўлмаса севармидим. Ҳам буни ва ҳам уни яхши кўриб қолган бўлсам нима қилай?» — дер эди Наташа ўзича, бу қўрқинчли саволларга жавоб тополмай.

XIV

Тонг ёришди, яна ўша ташвиш-тараддуд бошланди. Ҳамма ўрнидан турди, қўзғалди, говур-ғувур бошланди, яна модисткалар келди, яна Марья Дмитриевна чиқди ва ҳаммани чойга чақирди. Наташа худди бир кўз қараш билан ҳаммани бирдан кўрмоқчи бўлгандай, ҳаммага кўзларини катта-катта очиб, ҳаммага бесаранжом назар солар ва ўзини илгаригидай тутишга ҳаракат қилар эди.

Марья Дмитриевна нонуштадан кейин (бу Марья Дмитриевнанинг энг севадиган маҳали эди) креслога ўтирди ва Наташа билан кекса графни чақирди.

— Қани, ўтиринглар, дўстларим, ҳаммасини ўйлаб кўрдим, сизларга бирдан-бир берадиган маслаҳатим шу,— деди у гап бошлаб.— Кеча, хабарларинг бор, князь Николайнинг уйига борган эдим; у билан гаплашиб кўрдим... У менга бақирди. Мен ҳам бўш келмадим! Мен айтадиган гапимнинг ҳаммасини тўкиб солдим!

— Э, у нима деди? — сўради граф.

— Нима дер эди? Мия қолиптими унда... Қулоқ солгиси келмайди. Бечора қизгинани ҳали ҳам қийнаб қўйди, деди Марья Дмитриевна,— маслаҳат шу: ишларни биткизиб, уйга — Отрадноега қайтинглар. Ўша ерда кутинглар...

— Вой! Йўғел! — деб қичқириб юборди Наташа.

— Йўқ, кетиш керак,— деди Марья Дмитриевна.—

Уша ерда кутиш керак. Куёв келган тақдирда ҳам бу иш энди жанжалсиз бўлмайди. Ўзи отаси билан холи гаплашиб, кейин олдиларингга боради.

Илья Андреич бу таклиф оқилона таклиф эканини англаб, дарров рози бўлди. Агар чол феълидан тушса, кейинроқ унинг олдига — Москвагами, ё Лисие Горигами бориш маъқулроқ, агар феълидан тушмаса у вақтда унинг розилигисиз фақат Отрадноеда никоҳ қилиш мумкин.

— Бу жуда маъқул гап, Наташани унинг олдига олиб борганимга ҳам пушаймонман, — деди кекса граф.

— Нега пушаймон бўласан? Шу ерда туриб иззатини қилмасанг бўлмас эди. Қабул қилмаган бўлса ўзи билади, — деди Марья Дмитриевна сумкасидан ниманидир ахтарар экан. — Мана, сеп ҳам тайёр бўлди, яна нимани кутасизлар, агар бирон нарса битмаган бўлса кейин юбораман. Кетишларингга кўнглим бўлмаса ҳам, борганларинг маъқул — деди ва сумкадан излаётган нарсасини топиб, Наташага берди. — Бу княжна Марьянинг мактуби эди. Сенга ёзипти. Бечора жуда-жуда азоб чекаётипти. Графиня Ростова мени ёмон кўраркан демасин, леб кўрқиб ўтирипти.

— Мени ёмон кўриши турган гап, — деди Наташа.

— Бўлмаган гап, қўй бунақа гапларни, — деб Марья Дмитриевна бақриб берди.

Наташа хатни оларкан, ўйламай-нетмай:

— Ҳеч кимга ишонмайман; биламан, у мени ёмон кўради! — деди ва юзида ғазаб аломати пайдо бўлди, Марья Дмитриевна буни кўриб, Наташага тикилиб қаради ва қовоғини солди.

— Сен, онагинам, бунақа дема, — деди у. — Мен ҳақиқатни айтаётиман. Хатига жавоб ёз.

Наташа индамади ва княжна Марьянинг хатини ўқигани ўз бўлмасига қараб кетди.

Княжна Марья ўз хатида икки орада юз берган англашилмовчиликдан ниҳоят даража хафа эканини ёзган эди. «Отам сизга қандай қарамасин, сиз шунга ишонингки, — деган эди княжна Марья хатида, — мен сизни яхши кўраман. Модомики ўз жонимдан ортиқ кўрадиган укам сизни танлабди, сизни яхши кўрмаслигим мумкин эмас».

«Ҳа, айтгандай, — деб ёзган эди княжна — отангиз мени ёқтирмади деб ўйламанг, у киши қари ва ҳам касалманд одам, шунинг учун ҳам сўзларини кўнглингизга олманг; аслида у киши жуда меҳрибон ва олижаноб одам, ўглини хушбахт қиладиган қизни яхши кўрмай иложи йўқ». Княж-

на хатда Наташа билан кўришмоқчи эканини билдириб, бирон вақтни белгилашини сўраган эди.

Хатни ўқиб бўлгандан кейин Наташа жавоб ёзиш учун ёзув столига ўтирди ва ўйлаб ўтирмасдан, беихтиёр: «Chère princesse»¹, деб бошлаганидан сўнг тўхтаб қолди. «Кечаги ҳодисадан кейин нима ҳам ёза олар эдим? Ҳа, ўшанда шундай бўлган эди, энди ундоқ эмас»,— деди ичида Наташа хатдан бошини кўтармай. «Князь Андрейга тегмайман дейиши? Шундоқ дейиш керакми? Бу кўп ёмон гап-ку!» Наташа бу қўрқинчли фикрларни ўзидан йироқлаштирмоқчи бўлиб Соњянинг олдига борди ва у билан нусха танлай бошлади.

Тушликдан кейин Наташа ўз бўлмасига кириб княжна Марьянинг мактубини яна қўлига олди. «Наҳот ҳаммаси тамом бўлган бўлса? — деб ўйлади у. Наҳот бу нарса шунча тез юз бериб, илгаригисини маҳв этган бўлса?» У князь Андрейга бўлган аввалги муҳаббатини эслади ва шу билан бирга Курагинни яхши кўриб қолганини ҳам сездди. У князь Андрейга хотин бўлишини, у билан бирга бахтли ҳаёт кечиришини (бу тўғрида Наташа жуда кўп ўйлар эди), кўз олдига келтирди ва шу билан бирга ҳаяжондан ёниб, кеча Анатолий билан учрашганини барча тафсилоти билан эслади.

«Иккови ҳам бўлса нима бўлар экан? — дер эди баъзан Соши қотиб.— Ўшанда мен буткул бахтли бўлар эдим, мана энди танлаб ўтиришим керак, лекин иккаласи бўлмагунча бахтли бўлолмайман. Лекин бу ҳодисани князь Андрейга айтишим ҳам мумкин эмас, айтмаслигим ҳам. Бу ҳозирча ҳеч нарса бўлгани йўқ. Наҳот князь Андрейнинг муҳаббатидан абадий маҳрум бўлсам? Наҳот шунча тақтдан бери муҳаббати билан яшаган кишимдан маҳрум бўлсам?»

— Ойимқиз,— деди уйга кирган хизматкор қиз махфий шивирлаб.— Шуни биров бериб кетди,— хизматкор қиз бир хат узатди.— Лекин худо ҳақи...— деди яна қиз Наташа хатни олиб беихтиёр ўқиркан. Бу хат Анатолийнинг муҳаббат изҳор қилиб ёзган хати эди. Наташа бу хат яхши кўрадиган йигити Анатолийнинг хати эканлигидан бўлак нарсага тушунмади. «Ҳа, шу йигитни севаман, бўлмаса шундай бўлармиди? Бўлмаса, Анатолийнинг муҳаббат изҳор қилиб ёзган хати менинг қўлимда нима қилади?»

¹ Азизим княжна.

Анатолнинг Долоховга ёздирган бу мактубни Наташа титроқли қўллари билан ушлаб ўқир экан, ўзи сезган нарсаларнинг ҳаммаси шу мактубда акс этгандай бўлди.

Мактуб шундай бошланган эди: «Ўтган оқшомдан бери менинг ҳаёт-мамотим сизнинг қўлингизда: ё мени севиб бахтли қиласиз, ёки ўлимга маҳкум этасиз. Бўлак чора йўқ». — Кейин Анатолий яна шу нарсаларни ёзган эди: «Мен биламан, ота-онангиз сизни менга бермайди, бунга бир махфий сабаб бор ва буни ёлғиз ўзингизга айтишим мумкин, лекин агар сиз ҳам мени яхши кўрсангиз ва Шунга иқрор бўлсангиз, икковимизнинг бирга бўлишимизга ҳеч қандай куч халал беролмайди. Муҳаббат ҳамма нарсани енгади. Мен сизни ўғирлаб дунёнинг у четига олиб кетаман».

«Ҳа-ҳа, мен ҳам уни яхши кўраман!» — деди ўзича Наташа мактубни қайта-қайта ўқиб ва унинг ҳар бир сўзидан алманечук бир чуқур маънони излаб.

Шу оқшом Марья Дмитриевна Архаровларнинг уйига бормоқчи эди, қизларни ҳам, бирга юринглар, деб таклиф қилди. Наташа бош оғриқ баҳонаси билан уйда қолди.

XV

Меҳмондорчиликдан жуда кеч қайтган Соня Наташанинг бўлмасига кириб ҳайрон бўлди: Наташа ечинмасдан диванда ухлаб ётган, унинг олдида, столда, Анатолийнинг хати турган эди. Соня хатни олиб ўқиди. У хатни ўқиб, кўзларига ишонмай, ухлаб ётган Наташага, ўзи нима гап, деган маънода қаради. Бироқ Наташанинг юзида бу саволга жавоб бўладиган ҳеч нарса йўқ эди. Наташа осуда, маъсум ва масъуд ётган эди. Соня нафаси тикилиб, кўкрагини ушлади, кўрқув ва ҳаяжондан қалтираб, ранг-қути учиб, креслога ўтирди ва юм-юм кўз ёши тўкиб йиғлади.

«Нима бўлиб мен пайқамай қолибман? Қандай бўлиб иш шу даражага бориб етипти? Наҳот бунинг князь Андрейдан кўнгли совиган бўлса? Нечук бўлиб Курагинга шу даражага етгунча йўл берипти? Ахир у бир алдамчи ва ярамас одам, буни ҳамма билали-ку. Nicolas нима қилади, энди азиз ва меҳрибон Nicolas бу хабарни эшитса нима дяркин? Уч кундан бери, кеча ҳам, бугун ҳам ҳаяжонга тушиб, феъли айниб юрганининг сабаби шу экан-да? — деди Соня ўзича, — Анатолий яхши кўриб қолиши ҳеч мумкин эмас! Бу хат кимдан келганини билмасдан очган бўлиши мумкин. Бу хат балки Наташанинг ўзига ҳам жуда қаттиқ

теккандир. Наташанинг бунга йўл қўйиши ҳеч мумкин эмас!»

Соня кўз ёшини артиб Наташанинг олдига борди ва яна унинг афтига қаради.

— Наташа! — деди у эшитилар-эшитилмас.

Наташа уйғонди ва Соняни кўриб:

— Э, келдингми? — деди.

Наташа уйқудан уйғонган лаҳзалардагина бўладиган бир меҳр билан дугонасини маҳкам қучоқлади. Бироқ Сонянинг юзидаги изтиробни кўриб, кўнгли ғаш бўлди ва шубҳага тушди.

— Соня, сен мактубни ўқидингми?

— Ҳа, ўқидим, — деди Соня секин.

Наташа завқ қилиб кулди.

— Йўқ, Соня, сендан энди яшира олмайман — деди у. — Сенга айтмай туролмайман. Биласанми, биз бир-бирровимизни яхши кўрамиз! Соня, жонгинам, у ёзиптики... Соня...

Соня худди ўз қулоғига ишонмаётгандай кўзларини катта очиб Наташага қаради.

— Болконский нима бўлади? — деди Соня.

— Оҳ, Соня, қанчалик бахтли эканлигимни билсанг экан! — деди Наташа. — Сен ҳали муҳаббат нима эканини билмайсан...

— Наташа, наҳот ўша муҳаббатинг тамом бўлган бўлса?

Наташа, худди Сонянинг саволига тушунмагандай, унга шаҳло кўзларини тикди.

— Нима, князь Андрейга тегмайман дейсанми? — деди Соня.

— Оҳ, сен ҳеч нарсага тушунмадинг, тушунмадинг-да, қўй шунақа бемаза гапларни, сўзимга қулоқ сол, — деди Наташа дугонасидан ранжиб.

— Йўқ, мен бунга сира ишонмайман, — деди яна Соня. — Ҳеч тушунмаяпман. Бир одамни бир йилдан буён яхши кўриб келиб, нечук энди тўсатдан... Ахир сен Анатолни бор-йўғи уч мартагина кўрдинг холос-ку. Наташа, бу гапингга ишонмайман, ҳазилингни қўй. Уч кун ичида киши шунчалик муҳаббатини унутиб...

— Уч кун, — деди Наташа. — Лекин мен Анатолни худди юз йилдан бери севиб келгандайман. Мен ҳеч қачон ҳеч кимни шунчалик севмаган эдим. Сен буни англолмайсан. Соня, шошма, ўтир бу ерга. — Наташа дугонасини қучоқлаб ўпди. — Менга муҳаббат шунақа бўлади дейишган эди, сен ҳам эшитгандирсан, лекин бунақа муҳаббатни

мен энди кўряпман. Бу илгариги муҳаббатимга ҳеч ҳам ўхшамайди. Бир кўришда уни ўз султоним ва ўзимни эса унинг чўриси сездим. Уни яхши кўрмаслигим мумкин эмас. Ҳа, бутунлай унга чўри бўлдим қолдим. У нима деса ўшани қилишга тайёрман. Сен буни тасаввур ҳам қилолмайсан. Нима қилсам экан? Нима қилсам экан, Соня? — дерди Наташа хурсанд бўлиб ва шу билан бирга қўрқиб.

— Нима қилаётганингни ўйлагин, — деди Соня. — Мен буни шундай қўймайман. Бу махфий хатларни... Қандай бўлиб сен унинг шу даражагача етишига йўл қўйдинг? — деди Соня ўти ёрилиб ва нафратини зўрға яшириб.

— Иродам йўқ деб сенга айтмовдимми? — деди Наташа. — Наҳот шунга тушунмасанг: мен уни севаман!

— Мен бунга йўл қўймайман, мен ҳаммасини айтаман, — деб қичқирди Соня кўзларидан ёш чиқиб.

— Вой, сенга нима бўлди, худо ҳақи... Агар оғзингдан чиқарсанг душманим бўласан, — деди Наташа. — Сен бадбахт бўлишимни истайсанми, сен истайсанки, бизни бир-биримиздан жудо қилишсинми?

Соня дугонасининг бунчалик қўрқиб кетганини кўриб юраги ачиди ва йиғлаб юборди.

— Хўп, ораларингда нима ўтди, — сўради Соня. — У сенга нима деди? Нега ўзи бу ерга келмайди?

Наташа дугонасининг бу саволларига жавоб бермади.

— Худо ҳақи, Соня, оғзингдан чиқарма, мени қийнама, — деб ялинди Наташа. — Шуни билгинки, бунақа ишларга аралашиб бўлмайди. Мен сенга юрагимни очдим...

— Бу яшириқча ишларнинг маъноси нима? Нега ўзи уйимизга келмайди? — сўради Соня. — Нима учун очиқдан-очиқ сенинг қўлингни сўрамайди? Ахир ҳақиқатан ҳам яхши кўриб қолган бўлсанг, князь Андрей ихтиёрингни ўзингга бериб кетган-ку. Лекин мен бунга сира ишонмайман. Наташа, қанақа *махфий сабаблар* бўлиши мумкин эканини ўзинг ўйлаб кўрдингми?

Наташа ҳайрон бўлиб Соняга қаради. Афтидан, бу савол шу вақтгача унинг хаёлига ҳам келмаган эди, шунинг учун нима деб жавоб беришини билмай қолди.

— Қанақа сабаблар бўлишини билмайман. Бирон сабаб бордир-да!

Соня оҳ чекди ва ишонмай бош чайқади.

— Агар сабаби бўлганда... — давом этди Соня, бироқ Наташа дугонасининг шубҳасини пайқаб, қўрқиб кетди ва сўзини бўлди.

— Соня, шубҳага ўрин йўқ, шубҳаланма, шубҳаланма, тушуняпсанми? — деб қичқирди.

— У сени яхши кўрадимми?

— Яхши кўрадимми? — такрорлади Наташа дугонасининг бефаҳмлигига афсус билан жилмайиб. — Ахир хатини ўқиб кўрдинг-ку! Ўзини кўрганмисан?

— Бордиро паст йигит бўлса-чи?

— Йўғ-е! Паст? Сен уни билмайсан! — деди Наташа.

— Агар у олижаноб йигит бўлса ё мақсадини очиқ айтиши керак ё сен билан учрашмаслиги керак эди; агар сен шундай деб ёзишни истамасанг ўзим ёзаман, дадамга айтаман, — деди Соня жаҳл билан.

— Мен усиз туролмайман! — қичқирди Наташа.

— Наташа, сенга тушунолмай қолдим. Нима деяпсан ўзи? Дадангни ўйла, Nicolasни ўйла!

— Менга ҳеч ким керак эмас, ундан бўлак ҳеч кимни яхши кўрмайман! Наҳот сен уни паст йигит десанг? Яхши кўришимни билмайсанми? — қичқириб юборди Наташа. — Соня, тур кет, сен билан уришишни истамайман; кет, худо ҳақи кет! Нақадар азоб чекаётганимни кўрмаяпсанми? — деб қичқирди Наташа газабини зўрға босиб. Соня йиғлаб уйдан чиқиб кетди.

Наташа стол ёнига бориб ўтирди ва ўйлаймай-нетмай княжна Марьянинг мактубига жавоб ёзди (эрталабдан буён жавоб ёзолмай юрган эди). Наташа қисқача қилиб княжна Марьяга шундай ёзди: «Орамизда ўтган англашилмовчиликлар тамом бўлди, князь Андрей кетаётганида, олижаноблик қилиб, ихтиёримни ўз қўлимга бериб кетган эди, энди мен ўша ҳуқуқимдан фойдаланиб, сўрайман: ўтган гапларнинг ҳаммасини эсдан чиқаринг, агар мен бирон гуноҳ қилиб қўйган бўлсам авф этинг, мен князь Андрейга тегмайман». Шу онда буларнинг ҳаммаси Наташанинг назарида жуда жўн ва осон кўринди.

Жума куни Ростовлар қишлоққа жўнашмоқчи эди. Чоршанба куни граф Москва ташқарисидаги мулкига харидор олиб кетди.

Граф кетадиган куни Наташа билан Соняни Курагинлар катта зиёфатга таклиф қилишди ва Марья Дмитриевна буларни олиб ўша ёққа кетди. Шу зиёфатда Наташа яна Анатолий билан учрашди. Соня дугонаси Анатолий билан нима тўғридадир махфий гаплашганини ва бутун меҳмондорчилик давомида дугонасини илгаригидан кўра кўпроқ

ҳаяжонланганини пайқади. Уйга қайтиб келганларидан кейин Наташа дугонаси сўрамоқчи бўлиб ўтирган гапни айтди.

— Соня, сен унинг тўғрисида ҳар хил бўлмаган гапларни айтган эдинг,— деди Наташа маъсум бир овоз билан, (катталардан мақтов эшитишни истаган болалар шу тарзда гапиришади.)— Бугун биз очиқ гаплашиб олдик.

— Хўш, нима бўлди, нима? У нима деди? Наташа, мендан ранжимаганингга жуда хурсандман. Ҳаммасини айт, ростини айт, у нималар деди?

Наташа ўйлаб қолди.

— Оҳ, Соня, уни менчалик билсанг эди! У айтдики... У Болконскийга қанақа сўз берганимни сўради. Болконскийга тегиш-тегмаслик ўз ихтиёримда эканлигини эшитиб суюниб кетди.

Соня чуқур хўрсиниб қўйди.

— Ахир сен Болконскийга тегмайман деганинг йўқ-ку ҳали? — деди Соня.

— Аллақачон деган бўлсам-чи! Болконскийдан айниган бўлсам нима дейсан? Нега энди менинг тўғримда бунақа ёмон ўйларга бораётибсан?

— Мен ҳеч нарса ўйлаганим йўқ, мен фақат бир нарсага тушунмаяпман...

— Сабр қил, Соня, ҳаммасини тушунтириб бераман. У қанақа йиғит эканлигини кўрасан. Менинг тўғримда ҳам, унинг тўғрисида ҳам ёмон хаёлларга борма.

— Мен ҳеч кимнинг тўғрисида ҳам ёмон хаёлга бормайман. Мен ҳаммани севаман ва ҳаммага ачинаман. Хўш, нима қилай бўлмаса?

Соня дугонасининг ширин сўзларидан ийиб кетмади. Наташа қанчалик юмшоқ сўзлар билан Сонянинг териси орасига киришга ҳаракат қилса, Соня шунчалик ўзини жиддий тутди.

— Наташа,— деди Соня.— Сен бу ҳақда оғиз очма деган эдинг, шунинг учун индамовдим. Мана энди ўзинг гап очдинг. Наташа, мен унинг гапларига ишонмайман. Бу яшириқча ишлардан мурод нима?

— Яна! Яна бошдан тушдинг! — унинг сўзини бўлди Наташа.

— Наташа, бу ишингдан кўрқаяпман.

— Нимадан кўрқасан?

— Ўзингни ўзинг ҳалок қиласан деб кўрқаман,— деди Соня жеркиб, лекин айтган сўзидан ўзи кўрқиб кетди.

Наташа яна тажанг бўлди.

— Ҳалок қиламан ўзимни, ҳалок қиламан, иложи бўлса тезроқ ҳалок қиламан. Нима ишларинг бор! Қийин бўлса сизларга эмас, ўзимга қийин бўлади. Қўй мени, қўй, кўзимга ёмон кўриняпсан.

— Наташа! — кўрқиб ялиндди Соня.

— Қўй, кўзимга ёмон кўриняпсан! Сен абадий душмансан!

Наташа югуриб уйдан чиқиб кетди.

У Соня билан бўлак гапиршмади ва ундан ўзини олиб қочадиган бўлди. У ҳамон кўрқув аралаш дами ичига тушиб, уйларни айланиб юрар, ҳали у ишга, ҳали бу ишга қўл урар, лекин дарров ташлаб кетар эди.

Дугонасини шу аҳволда кўриш Соня учун қанчалик оғир бўлмасин, у кўзини дугонасидан узмай, уни кузатиб юрди.

Граф келишидан бир кун бурун Соня дугонаси Наташа эрталабдан бошлаб, бир нарсани кутаётгандай, меҳмонхонанинг деразаси олдида турганини ва кўчадан ўтиб кетган бир ҳарбийга (Соня бу ҳарбийни Анатолий деб гумон қилди) аяланчुक ишора қилганини пайқади.

Соня дугонасини яна ҳам кўпроқ диққат билан кузатиб, тушлик вақтида ҳам, кечки пайтда ҳам ўзгариб қолганини пайқади. (Берилган саволларга Наташа пойма-пой жавоб берар, бир гапни бошлаб охирига етказмас, ҳамма нарсага кулар эди).

Соня чойдан кейин Наташанинг бўлмасига киргани журъат этолмай, эшик олдида турган оқсоч қизни кўрди. Соня оқсоч қизни киргизиб юбориб, ўзи эшикдан қулоқ солди ва яна Наташага хат келганини пайқади. Тўсатдан Сонянинг бошига, Наташа шу кеча бир балони бошламасин, деган фикр келди ва эшикни тақиллатди. Наташа Соняни киргизмади.

«Бу Анатолий билан қочмоқчи, — деди Соня ичида. — Бу қиз ҳеч нарсадан қайтмайди. Бугун авзои ҳам хийла бузуқ эди. Амаким билан хайрлашганда ҳам йиғлаб юборган эди. Ҳа, бу аниқ. Анатолий билан қочмоқчи. Энди нима қиламан? — деди Соня Наташанинг бир балони бошламоқчи бўлганидан далолат берадиган қилмишларини эслаб. — Граф бу ерда эмас. Энди нима қилдим? Курагиннинг ўзига хат ёзиб, ўзидан изоҳ сўрайми? У жавоб берармикин? Ё Пьерга хат ёзайми, князь Андрейнинг ўзи бирон ҳодиса юз берса ўшанга мурожаат қилинглар, деб тайинлаган эди-ку? Болконскийга тегмайман деб эҳтимол хат ёзган.

дир? (Наташа кеча княжна Марьяга хат юборган эди).
Кошки амаким шу ерда бўлса экан!»

Бундан Марья Дмитриевнани огоҳлантиришга Сонянинг юраги дов бермади, чунки Марья Дмитриевна Наташани бунчалик деб ўйламас эди.

Соня қоронғи коридорда турар экан, ўзича: «Мен бу хонадоннинг нон-тузини ҳурмат этишимни ва Николайни севишимни исбот қилишим керак. Уч кун ухلامасдан бўлса ҳам бу коридордан жилмайман ва ҳар қандай бўлганда ҳам бу хонадоннинг обрўйини ер билан яксон қилишга йўл қўймайман», — деди ичида.

XVI

Анатоль сўнги кунларда Долоховнинг уйига кўчиб келган эди. Ростовани олиб қочиш планини Долохов бир неча кун олдин ўйлаб, пишиқтириб қўйди. Бу план Соня дугонасининг бўлмаси эшигидан қулоқ солиб, уни қўриқламоқчи бўлган ўша куни кечаси амалга ошириладиган эди. Кечқурун соат ўнда Анатоль орқа эшикдан келиши ва Наташа унинг олдига чиқиши керак эди. Курагин Наташани тайёрлаб қўйилган уч отли фойтунга ўтқазиб, Москвадан олтмиш чақирим узоқдаги Каменка деган қишлоққа олиб кетиши ва у ерда руҳонийликдан чиқиб қолган бир поп буларни никоҳ қилиши керак эди. Кейин Каменкада тайёрлаб қўйилган отлар буларни Варшава йўлига олиб бориши ва у ердан почтахона отларига миниб чет элга қочишлари керак эди.

Анатоль паспорт, йўлда почта отларидан фойдаланиш учун ҳужжат тайёрлаб қўйиб, синглисидан уч минг, Долохов орқали ўн минг қарз олди.

Икки гувоҳ Долоховнинг уйда чой ичиб ўтирар эди. Булардан бири Долоховнинг югурдаги бўлиб қолган собиқ мунций Хвостиков ва иккинчиси эса Анатолни чин кўнглидан яхши кўрадиган, оқкўнгил ва лапашанг, истейфога чиққан гусар Макарин эди.

Долохов деворидан шифтигача эрон-гиламлари, айиқ терилари ва ханжарлар билан безатилган каттакон кабинетида, эгнида сафар камзули, оёғида этик, счёт ва пул солинган сандиқ олдида турар эди. Анатоль мундиринини ёқалари очиқ, гувоҳлар ўгирган уйдан ўтиб француз хизматкори бошқа хизматкорлар билан юк бойлаётган нариги

уйга дам-бадам кириб чиқар, Долохов пулларни санаб ёзиб ўтирар эди.

— Менга қара,— деди у Анатолга,— Хвостиковга икки минг бериш керак.

— Ҳа, беравер,— деди Анатолий.

— Макаркини (иккови Макаркини шундай атар эди) рози қил, у сендан жонини ҳам аямайди. Мана, ҳисоб-китоб ҳам битди,— деди Долохов унга ёзувни кўрсатиб.— Шундай эмасми?

Анатолий Долоховнинг сўзига қулоқ солмаётган бўлса керак, лабидан аримаган табассум билан:

— Ҳа, албатта шундай,— деб жавоб берди.

Долохов тақ этиб сандиқни ёпди ва Анатолга истехзоли жилмайиб:

— Ҳой, қўй, шу ишнинг баҳридан ўт, ҳали ҳам вақт бор — деди.

— Жинни бўлдингми! — деди Анатолий.— Қўй бемаза гапларни. Агар билсанг эди... Сўз билан таърифлаб бўлмайди.

— Ростдан ҳам қўй шу ишни,— деди Долохов.— Мен сенга чин кўнглимдан айтаётиман. Бу қилаётган ишинг ҳазил иш эмас.

— Яна, яна қитиғимга тегяпсанми? Йўқол, кўзимга кўринма! — деди Анатолий афтини буриштириб.— Ҳозир сенинг совуқ ҳазилларинг қулоғимга кирмайди,— деди ва уйдан чиқди.

Долохов Анатолийнинг кетидан таҳқиромуз кулиб қўйди.

— Менга қара,— деди у Анатолийнинг кетидан.— Мен ҳазиллашаётганим йўқ, гапнинг ростини айтаётиман, бу ёққа кел!

Анатолий уйга қайтиб кирди ва диққатини бир нуқтага йиғмоқчи бўлиб Долоховга қаради, унинг Долоховга беихтиёр бўйсунмаётгани кўриниб турар эди.

— Гапимга қулоқ сол, сўнгги марта айтаман. Мен сен билан ҳазиллашмоқчи эмасман! Мен бирон вақт сенинг гапингни қайтарганмидим? Бу ишларни ким тўғрилади, попни ким топди, паспортни ким олиб келди, пулни ким топди? Ҳаммасини мен топдим, мен тўғриладим.

— Ҳа, хўп, раҳмат. Миннатдор бўлмайди деб ўйлапсанми?— Анатолий чуқур уф тортди ва Долоховни кучоқлади.

— Ёрдам қилишга ёрдам қилдим, лекин ҳар ҳолда, сенга гапнинг ростини айтишим керак: бу жуда хавфли

иш, Дурустроқ ўйлаб қараганда жуда беҳуда иш. Ҳа, хўп олиб қочдинг ҳам, шу билан иш тамом бўлади дейсанми? Бу ишдан хабардор бўлишади, хотининг борлигини билишади, сени айбдор қилиб судга беришади ахир.

— Э, қўй шу аҳмоқона сўзларингни! — деди Анатолий яна афтини буриштириб. — Ахир айтдим-ку сенга! А? — У тез хулоса чиқаришни яхши кўрадиган зеҳни хит кишилар сингари, минг марта айтган сўзини Долоховга яна такрорлади. — Ахир, айтдим-ку сенга, агар бу никоҳ бекор қилинса, — деди у бармоғини букиб, — демак айб менда бўлмайди, агар шу никоҳ бўлиб қолса, чет элда бунинг тагини ким суриштиради? Шундай эмасми? Йўқ, гапирма, гапирма.

— Қўй шу ишни дейман, қўй! Нима қиласан бошингни балога қўйиб...

— Бор, жонимга тегдинг, — деди Анатолий ва бошини ушлаб нариги уйга чиқдию яна дарров қайтиб кирди ва Долоховнинг ёнидаги креслога ўтирди. — Ҳеч шундай бўлган эмас эди! А? Қара, қандай ураяпти! — У Долоховнинг қўлини олиб юрагига босди — Ah! quel pied, mon cher, quel regard! Une déesse!¹ А?

Долохов тиржайиб ва чиройли беибо кўзларини чақнатиб Анатолийга қаради; у, афтидан, яна Анатолийнинг жигига тегмоқчи эди.

— Ҳа, хўп, бу пуллар тамом бўлса кейин нима қиласан?

— Кейин нима қиламан? А? — деб такрорлади Анатолий ростдан ҳам келажаги ҳақида ваҳимага тушиб. — Унда нима қиламан? Лекин унда нима қилишимни билмайман... Ҳа, кел, қўй шу бемаза гапларни! Бир гап бўлар-да! — У соатига қаради. — Вақт ҳам бўпти!

Анатолий нариги уйга чиқди.

— Қани, бўлдиларингни? Мунча ивирсидиларинг! — бақирди у хизматкорларга.

Долохов пулларни йиғиштириб олди, йўлга чиқадиганларга овқат ва ичимлик олиб келишни буюрди-да, ўзи Хвостиков билан Макарин ўтирган уйга чиқди.

Анатолий кабинетда, қўлини боши остига қўйиб, диванда чўзилиб ётар экан, хаёл суриб жилмаяр ва алланималар деб ўзинча шивирлар эди.

¹ Оҳ, оёқчаларини, кўз қарашларини айтмайсизми, дўстим! Хур-а, хур!

— Бор, бирон нарса егин! Хеч бўлмаса бирон қултум ичгин! — деб қичқирди жариги уйдан Долохов.

Анатоль ҳамон юзида табассум:

— Егим келмаса нима қилай! — деб жавоб берди.

— Тургин, Балага келди.

Анатоль ўрнидан туриб ошхонага чиқди. Балага машҳур извошчи эди. У Анатоль ва Долоховни олти йилдан бери билар, ўз трөйкаси билан буларнинг хизматини қилар эди. У Анатолийнинг (полки Тверда турган вақтда) бир неча марта кечқурунлари Твердан олиб, саҳарда Москвага еткизган ва эртаси яна трөйкасида Тверга элтиб қўйган эди. Балага Долоховни бир неча марта таъқибдан ҳалос этган, неча-неча марта икковини лўли қизлар ва ойимчалар (Балага шунақа деб атар эди) билан шаҳар айлантирган. Бу одам шулар туфайли бир неча марта Москва кўчаларида одам босган ва извошларни ағдариб юборган ва ўзи айтмоқчи, хўжайинлари уни бир неча марта можаролардан қутқазган. Шулар туфайли у бир неча отнинг бошини еган. Булар неча марта уни калтаклаган, неча-неча унга шампанский билан мадера (у мадерани жуда яхши кўрар эди) ичказиб маст қилишган. Балага буларнинг ўрнига бошқа одам бўлса аллақачон Сибирь қилинадиган катта-катта жиноятларини ҳам билар эди. Булар базмларига Балагани тез-тез чақириб туришар, уни ичишга ва лўлилар олдида ўйнаб беришга мажбур қилишар эди. Долохов билан Анатолийнинг минг-минг пуллари шунинг қўлидан ўтар эди. Буларнинг хизматини қилиб, Балага йилида йигирма марта ўз жонини хавф-хатар остида қолдирар, бир неча отни ишдан чиқарар, аммо улардан оладиган пули эса кўрган зарарини ҳам қопламас эди. Лекин, шундай бўлса ҳам, Балага буларни яхши кўрар, извошларни ағдариб, одам босиб, Москва кўчаларида соатига ўн саккиз чақирим йўл босиб елдай от чоптиришни севар эди. Балага извошда ўтираркан, орқасида шусиз ҳам елдай учиб бораётган отларга қараб: «Чу! Чу!» деб бақираётган маст товушни эшитса жони кирар, шусиз ҳам ўти ёрилиб четга чиқаётган мужикларнинг буйинига қамчи билан туширса ҳузур қиларди, у ўзича: «Хўжайин деган мана бундай бўдти!» — деб кўяр эди.

Анатоль билан Долохов ҳам Балагани маҳорати, булар яхши кўрган нарсаларни яхши кўргани учун севишар эди. Балага извош кира қиладиганлар билан савдолашар, икки соат айлантиргани учун 25 сўм олар, бошқаларни ўзи кам-

дан-кам олиб юриб, кўпинча йигитларини юборар эди. Лекин ўзи айтмасқчи, хўжайинлари билан ҳамиша ўзи юрар ва хизмати учун ҳеч қачон бир нарса сўрамас, лекин буларнинг қўлига пул тушганини камердинерлари орқали билгандагина, бир неча ойга бир марта, эрталаб ҳушёр келиб, таъзим қилиб пул сўрар эди. Хўжалари ҳам ҳеч қачон ундан илтифотларини дариг тутишмас эди.

— Мени фалокатдан қутқаринг, отагинам Фёдор Иванович, ёки тўрам,— дер эди у.— Отсиз қолдим, бозорга боряпман, озроқ қарз бериб туринг.

Анатоль билан Долохов қўлларида пул бўлган вақтда минг сўмлаб, икки минг сўмлаб пул беришар эди.

Балага сариг, юзи ва айниқса йўғон бўйни қип қизил, ўзи пакана, бурни пучуқ, кичкина кўзлари бежо, соқоли қисқа, йигирма етти ёшларга кирган мужик эди. У нимча пўстини устидан шоҳи астарли кўк чакмон кийиб олган эди.

У даҳлизнинг бурчагидаги санамларга қараб чўқинди ва Долоховга калта қўлини чўзиб:

— Салом, Фёдор Иванич! — деди таъзим қилиб.

— Салом, биродар! Мана ўзи ҳам келди.

— Салом, тўрам,— деди у кирган Анатолга қўл бериб.

— Балага! — деди Анатоль унинг елкасига қўлини ташлаб. Айт, мени яхши кўрасанми, йўқми? А? Қани энди бир хизмат қил... Қайси отларни қўшиб келдинг? А?

— Юборган кишингизнинг айтганига мувофиқ, сиз яхши кўрадиган отларни қўшиб келдим.

— Менга қара, Балага! Отларинг ўлса ўлсинки, уч соатда еткиз. Тушундингми?

— Э, отлар ўлса нима билан борамиз? — деди Балага кўзларини ўйнатиб.

— Хой, тумшугингни ёраман-а! Ҳазиллашма! — Анатоль бирдан кўзларини олайтириб бақирди.

— Ҳазиллашганим йўқ,— деди яна извошчи кулиб.— Мен бирон марта отларимни сизлардан аяганмидим? Отларни жони борича чоптираман.

— Шундай дегин-да! — деди Анатоль.— Қани ўтир бўлмаса.

— Ўтирсанг-чи! — деди Долохов.

— Тикка туравераман, Фёдор Иванич.

— Нозингни қўй, ўтир, ич,— деди Анатоль ва катта стаканга мадера қуйиб берди. Винони кўриб извошчининг жони кирди. У кўнгил учун аввал «йўқ-йўқ» деди-ю, кейин

паққос кўтарди ва шапкасига қистириб қўйган қизил шоҳи рўмолчани олиб лабини артди.

— Қачон жўнаймиз бўлмаса, тўрам?

— Мана (Анатоль соатига қаради) ҳозир жўнаш керак. Ҳушёр бўл, Балага! А? Ета оласанми?

— Сафаримиз бахайр бўлса нега етмас эканмиз? — деди Балага.— Тверга етти соатда еткиза олардим-ку? Эсингда бўлса керак, тўрам.

— Биласанми, мен бир куни, Рождествога Твердан чиққан эдим,— деди Анатоль табассум билан ўтмишни эслаб ва икки кўзини Курагиндан олмай ўтирган Макаринага қараб.— Шу қадар ҳам чоптирган эдики, отларнинг оёғи ерга тегмади десам ишон, Макарка. Бир обозга тўқнашиб икки араванинг устидан ўтиб кетсак бўладими! А?

— Отлар ҳам от эди-да! — гапга қўшилди Балага.— Мен ўшанда шатакка саман тойларни қўшган эдим,— деди у Долоховга қараб.— Ишонасанми, Фёдор Иванович, 20 чақирим чопди-я; ҳаво совуқ, тизгин ушлаган қўл қовушмайди. Ҳа, эҳтиёт бўлинг, тўрам, деб тизгинни қўйиб юбордим у ўзимни ченага ташладим. «Чу» дейиш нари турсин, бориб етгунча тизгинни ушлаш иложи ҳам бўлмади, уч соатда етдик, фақат битта чеккадаги от ўлди холос.

Анатоль уйдан чиқди ва бир оздан сўнг пўстини устидан кумуш камар боғлаб, савсар телпагини қийшайтириб кийиб (бу телпак унинг чиройли юзига жуда ярашар эди) яна қайтиб кирди. У ойнага қаради ва ойнада ўзини қандай кўрган бўлса, Долохов олдида шундай вазиятда туриб, стакандаги винони олди.

— Хайр, Федя, яхши қол қилган яхшиликларингга раҳмат,— деди Анатоль...— Хайр, жўралар, ўртоқлар... — у ўйлаб қолди...— бирга ўсган ўртоқларим... хайр,— деди у Макарин ва бошқаларга қараб.

XVII

Анатоль гарчи буларнинг ҳаммаси ўзи билан бирга борадиган ўртоқлари бўлса ҳам, бу ҳайрлашишдан бирон таъсирли-тантанали кайфият туғдирмоқчи эди, шекилли. У қоматини кўтариб, бир оёғини ўйнатиб, баланд овоз билан салмоқлаб гапирди.

— Қани, олинглар стаканларни! Балага, сен ҳам ол! Хайр, ўртоқлар, ёшлик давримнинг ҳамдамлари, бирга ўсган, бирга ўйнаган, бирга кайфу сафо қилган дўстла-

рим. Шундай эмасми? Энди шу билан яна қачон кўришар эканмиз? Мен чет элга кетаётиман. Хайр, бирга ўсган жўраларим! Соғлиқларинг учун! Ура!— У станни кўтарди ва кейин ерга уриб синдирди.

— Соғ бўл,— деди Балага ҳам майни ичиб рўмолчаси билан лабини артар экан. Макарин, кўзларида ёш, Анатолни қучоқлади.

— Э, князь сендан айрилиш менга жуда оғир,— деди у.

— Кетдик, кетдик!— қичқирди Анатолий.

Балага уйдан чиқаётган эди, Анатолий:

— Йўқ, шошма,— деб уни тўхтатди.— Эшикларни ёп, ўтиринглар, ҳа ана шундай.— Эшикларни ёпиб ҳамма ўтирди.

— Мана энди кетдик, болалар!— деди Анатолий ўрнидан туриб.

Лакей Анатолга муска билан қилич берди ва ҳамма даҳлизга чиқди.

— Э, пўстинни олмапмиз-ку?— деди Долохов.— Ҳой, Игнатка! Бор, Матрёна Матвеевнага айт, савсар пўстинни берсин. Мен қизни қанақа олиб қочилишини эшитганман,— деди Долохов кўзини қисиб.— Қизгина, жонини қўлига олиб, уйда қандай юрган бўлса, шу кийимда чиқади, сал ивирсиб қолдингми, отам қолди, онам қолди, деб кўз ёши қилади ва совуқ қотдим, қайт-чи, қайт, деб туриб олади. Йигит деган уни дарров пўстинга ўрайдию чанага солиб кетаверади.

Лакей почапўстинни олиб чиқди.

— Ҳой, каллаварам, савсар пўстинни олиб кел демовдимми? Ҳой, Матрёшка, савсар пўстинни олиб чиқ! — деб Долохов шу қадар қаттиқ бақирдики, овози бутун уйлardan ўтиб кетди.

Елкасига катта рўмол ташлаб олган, қора кўзлари оловдай ёниб турган, қора сочлари жингалак, ўзи нозик ниҳол ва чиройли бир лўли қиз савсар пўстинни олиб чиқди.

— Мана, ол, керак бўлса, сендан аярмидим? — деди қиз, афтидан ҳам пўстинга ачиниб ва ҳам хўжасидан ҳайиқиб.

Долохов лўли қизга жавоб бермай, пўстинни олди-да, Матрёшанинг устига ташлаб, уни пўстинга ўради.

— Аввал бундай қиласан,— деди Долохов.— Кейин мана бундай очиб қўйиб, пўстиннинг ёқасини кўтарди.— Кейин мана бундай қиласан, кўрдингми? — У Анатолининг.

калласини пўстиннинг ёқасига яқин келтирди, ундан Матреша ширингина жилмайиб турар эди.

Анатоль Матрешани ўлиб:

— Хайр, Матреша,— деди.— Мана, беғам кунларим ҳам тамом бўлди. Стёпкага мендан салом дегин. Ҳай, хайр, Матреша, менга бахт тила.

— Худо бахтингни берсин, князь, бахтли бўл,— деди Матреша лўлича талаффуз билан.

Эшик олдидаги икки тройкани икки важоҳатли извошчи ушлаб турган эди. Балага олдиндаги тройкага чиқди ва тирсақларини баланд кўтариб, тизгинни шошилмасдан олди. Унинг тройкасига Анатоль билан Долохов чиқди. Иккинчи тройкага Макарин, Хвостиков билан лакей ўтиришди.

— Бўдилларингми? — сўради Балага.

— Чух! — бақирди у тизгинни қўлига ўраб. Тройка Никита хиёбонига қараб йўл олди.

Балага билан иккинчи извошчи йигитнинг:

— Чух, жонвор! Чух,— деб қичқираётган товушларигина эшитиларди.

Арбат майдонида тройка бир каретага тўқнашиб, бир нарса шарақлаб кетди, дод овози эшитилди ва тройка яна Арбат кўчасидан шамолдай учиб кетди.

Балага Подновникка етганда тизгинини икки томондан тортиб, отларни тўхтатди ва бир оз орқага тисариб, Старая Конюшена чорраҳасига бурди.

Извошчи ирғиб тушиб тизгинни ушлади, Анатоль билан Долохов тройкадан тушиб тротуардан кетди. Дарвозахонага етганда Долохов ҳуштак чалди, ҳуштакка ҳуштак билан жавоб берилгандан сўнг оқсоч қиз югуриб чиқди.

— Ҳовлига киринглар, ҳозир чиқади,— деди оқсоч қиз.

Долохов дарвозахонада қолди. Анатоль оқсоч қизнинг кетидан ҳовлига кирди ва муюлишдан бурилиб зинага қараб чопди.

Марья Дмитриевнанинг Гаврило деган махсус аравакаш — лакейи йўғон гавдаси билан Анатолийнинг йўлини тўсиб:

— Хоним ҳузурларига марҳамат қилинг,— деди.

— Қанақа хоним ҳузурига? Қимсан ўзинг? — сўради Анатоль энтикиб ва шивирлаб.

— Киринг, фармон шу.

— Курагин! Қайт! — қичқирди Долохов.— Сир очилпти! Қайт!

Долохов дарвозахонада Анатолининг кетидан дарвозани қулфлаб олмоқчи бўлган қоровул билан олишди. Бор кучини йиғиб қоровулни итариб юборди ва қочиб келган Анатолни қўлидан ушлаб, иккаласи эшикдан чиқиб тройкага томон чопди.

XVIII

Марья Дмитриевна йиғидан кўзлари қизарган Соняни кўриб қолди ва воқеани бир бошдан айтиб беришга уни мажбур қилди. Марья Дмитриевна Наташа ёзган хатни Сонядан олиб ўқиди, кейин бу хатни кўтариб Наташанинг олдига кирди.

— Беномус, шарманда! — деди у Наташага. — Садқайи одам кет! — Марья Дмитриевна ҳайратомуз қараб турган Наташани ичкарига итариб, устидан эшикни қулфлаб олди, қоровулга кечаси келадиган одамларни киргизиб, эшикни қулфлаб олишни буюрди, лакейга шу келган кишиларни менинг олдимга олиб кир, деб тайинлади ва ўзи қароқчиларни кутиб, меҳмонхонада ўтирди.

Келган кишилар қочди деб Гаврило хабар бергандан сўнг Марья Дмитриевна қовоғини солиб, ўрнидан турди ва қўлини орқасига қилиб, уйда узоқ вақт ўйлаб нари-бери юрди. Кечаси соат 12 бўлганда Марья Дмитриевна чўнтагидаги калитни пайпаслаб кўриб Наташанинг бўлмасига томон борди. Соня йўлакда йиғлаб ўтирган эди.

— Марья Дмитриевна, худо ҳақи, ижозат беринг мен кирай? — деди Соня. Марья Дмитриевна унинг сўзига қулоқ солмасдан эшикни очиб кирди. «Бу раствогарчилик бу шармандалик, менинг ҳовлимда-я! Беномус, шарманда қиз! Отасига ачинаман, отасига!» — деди Марья Дмитриевна ғазабини босишга тиришиб. «Минг оғир бўлса ҳам айтаман, ҳеч ким оғзидан чиқармасин, графдан ҳам яшираман». — Марья Дмитриевна шахдам қадам ташлаб уйга кирди. Наташа қўли билан юзини беркитиб, қимирламасдан диванда ётган эди. Наташа ҳали Марья Дмитриевна эшикни қулфаб кетганда қандай вазиятда ётган бўлса, ҳали ҳам шундай вазиятда ётган эди.

— Яхши, жуда яхши! — деди Марья Дмитриевна. — Менинг уйимда ўйнашбозлик қиласанми? Ўзингни подонликка солма! Менга қара, мен сенга гапиряпман! — Марья Дмитриевна унинг енгидан тортди. — Қулоқ сол гапимга дейман! Сен ўзингни ўзинг шарманда қилдинг! Мен-ку,

адабингни берар эдим-а, лекин отанга раҳмим келади. Шунинг учун ҳам ундан яшираман энди,—Наташа вазиятни ўзгартирмай ётаверди, лекин унинг бутун гавдаси овоз чиқармай, энтикиб йиғлаётганидан силкинар эди. Марья Дмитриевна Соняга бир қараб олгандан кейин Наташанинг ёнига, диванга ўтирди.

— Хайрият қочиб қутулди, лекин барибир уни топаман,— деди Марья Дмитриевна йўғон товуши билан.— Ҳой, гапираётган гапларимни эшитяпсанми? — У каттакон қўли билан Наташанинг юзини ўзига томон бурди. Наташанинг афтини кўриб Марья Дмитриевна билан Соня ҳайрон бўлишди: унинг кўзлари қуруқ оловдай ёниб турар, лаблари қисик, ёноқлари сўлиган эди.

— Қўйинглар... менга... мен... ўламан,— деди Наташа жаҳл билан ва яна Марья Дмитриевнанинг қўлидан чиқиб ўзини диванга ташлади.

— Наталья! — деди Марья Дмитриевна.— Мен сенга фақат яхшиликни истайман. Ёт, ёта бер, мен сенга тегмайман, лекин менга қулоқ сол... Сенинг қанчалик гуноҳқор эканлигингни айтиб ўтирмайман. Ўзинг биласан. Отанг ҳам эртага келади, мен унга энди нима дейман? А?

Яна Наташанинг гавдаси йиғидан силкинди.

— Мана энди даданг ҳам, аканг ҳам, куёвинг ҳам буни эшитади!

— Куёвим йўқ менинг, жавобини бердим,— қичқирди Наташа.

— Барибир,— деди яна Марья Дмитриевна.— Улар эшитса, шундай қўйишади дейсанми? Мен дадангнинг феълини биламан, бордию уни дуэлга чақирса яхши бўладими? А?

— Оҳ, қўйсангиз-чи, ҳамма ишни расво қилдингиз! Нега? Нега? Ким сизни аралашинг деб сўради? — Бақирди Наташа дивандан бошини кўтариб ва Марья Дмитриевнага жаҳл билан қараб.

Марья Дмитриевна яна дарғазаб бўлиб:

— Ҳа, нима қилмоқчи эдинг? — бақириб берди — Сени уйга қамаб қўйганмидик? Рўй-рост келса, биров унга халал берармиди? Нега сени лўли қизга ўхшатиб олиб қочмоқчи бўлибди? Ҳа, хўп олиб қочди ҳам, уни тополмасдик, деб ўйласанми? Отангми, акангми, ё куёвингми топар эди! У аблаҳ, малъун, разил!

— Ҳаммаларингдан у яхшироқ,— деб қичқирди Наташа бошини дивандан кўтариб.— Сиз халал бермаганин-

гизда... Ё раббим, нима гувоҳ қилган эдим? Соня, нега шундай қилдинг? Кетинглар!..— У шу қадар куюниб йиғладики, фақат ўз қайғусига ўзи сабаб бўлган кишиларгина шундай йиғлаши мумкин. Марья Дмитриевна яна гапирмоқчи эди, бироқ Наташа: «Кетинглар, кетинглар, ҳаммаларинг ҳам мени ёмон кўрасизлар, мендан нафратланасизлар»,— деб қичқирди ва яна ўзини диванга ташлади.

Марья Дмитриевна яна бир неча дақиқа Наташани инсофга келтирмоқчи бўлиб, бу ишни графдан яшириш керак, агар сен буларни эсдан чиқариб, ҳеч нарса бўлмагандай бўлиб кўринсанг, ҳеч ким ҳеч нарса билмайди, деб унга тасалли бера бошлади. Наташа бу сўзларга индамади. Йиғламаётган бўлса ҳам, лекин уни энди титроқ босаётган эди. Марья Дмитриевна унга ёстиқ қўйиб берди, устига икки қават кўрпа ёпди, ўзи бориб арғувон гулидан чой дамлаб келди. Бироқ Наташа Марья Дмитриевнанинг сўзларига жавоб бермади.

— Ҳа, майли, ухласин,— деди Марья Дмитриевна уйдан чиқар экан. У Наташа ухлаб қолнпти, деб гумон қилган эди. Лекин Наташа уйгоқ эди; у ранг-қути ўчиб, бир нуқтага тикилиб ётар эди. Наташа кечаси билан ухламади ҳам, йиғламади ҳам, тўшагидан туриб бир неча марта олдига келган Соняга гапирмади ҳам.

Эртасига граф Илья Андреич ваъдасига мувофиқ, нонушта маҳалида Москва ташқарисидаги боғидан қайтиб келди. Унинг димоғи чоғ эди: харидор билан келишган, энди соғиниб юрган графинядан узоқда яшашга ҳеч қандай эҳтиёж қолмаган эди. Марья Дмитриевна уни қарши олди ва кеча Наташанинг тоби қочиб қолди, докторга одам юбордим, бугун бир оз дурустроқ деб айтди. Наташа бугун ўз бўлмасидан чиқмаган эди. У лаблари ёрилган, кўзлари қизарган, дераза олдида кўчадан ўтиб кетаётганларга қараб ўтирган эди. Уйга кирган кишига у ташвишманд назар ташлади. Афтидан, Наташа Анатолдан бирор хабар кутар, ўзи ва ё хати келар, деб кўз тутар эди.

Граф кираётганда Наташа эркак кишининг қадам товушини эшитиб, кўзларини жовдиратиб қайрилиб қаради ва унинг юзи яна аввалгидай совуқ ва ҳатто ғазабли бир тусга кирди; отасини кўриб ҳатто ўрнидан ҳам турмади.

— Нима бўлди сенга, фариштам, тобинг йўқми? — сўради граф.

Наташа дарров жавоб бермади.

— Ҳа, тобим йўқ,— деди у.

Графнинг эсанкираб, сенга нима бўлди, нега хаёлинг паришон, ё куёвингга бирон нарса бўлдимми, деб берган саволларига Наташа ҳеч нарса бўлгани йўқ, сира ташвиш тортманг, деб жавоб берди. Марья Дмитриевна ҳам ҳеч нарса бўлгани йўқ, деб Наташанинг сўзини тасдиқлади. Граф қизининг ёлғон касаллигидан, унинг паришонқоллигидан, Марья Дмитриевна билан Солянинг мустар-мулзам кўринганидан ўзи йўқлигида бир ҳодиса юз берганини тахмин қилган бўлса ҳам, лекин, бир томондан, суйкумли қизи бирон уятли иш қилиб қўйганини ўйлаш унинг учун жуда кўрқинчли бўлгани, иккинчи томондан, беғамликни яхши кўргани учун нима гап бўлди, деб тагини суриштириб ўтиришдан ўзини олиб қочгани учун ҳеч нарса бўлгани йўқ, деб таскин топишга уринди ва Наташанинг касал бўлиб қолгани сабабли қишлоққа кетиши кейинга қолганига бир оз хафа бўлди холос.

XIX

Пьер хотини Москвага келган кундан бошлаб унинг дийдорини кўрмаслик учун бирон ёққа кетиш тараддудига тушди. Ростовларнинг Москвага келиши ва Наташа қолдирган таассуротдан кейин Пьер ўз ниятини тезроқ амалга оширишга тиришди. У марҳум пири Иосиф Алексеевичнинг хотини олдига — Тверга кетди. Бу хотин эридан қолган қоғозларини Пьерга беришни кўпдан бери ваъда қилган эди.

Пьер Москвага қайтиб келганида унга Марья Дмитриевнадан келган хатни беришди. Марья Дмитриевна ўз хатида Андрей Болконский билан унинг қаллиғига тегишли бир муҳим иш тўғрисида гаплашиш учун Пьерни ўз уйига таклиф қилган эди. Пьер Наташадан ўзини тортар эди. Унинг Наташага бўлган муносабати, назарида хотинли кишининг ўз дўсти қаллиғига бўлган муносабатидан фарқ қилар, лекин негадир мудом у билан учрашишга тўғри келар эди.

«Нима ҳодиса юз бердикин? Мени чақириб нима қиларди экан?» — деди ўзича Пьер Марья Дмитриевнанинг олдига бориш учун кийинар экан. «Князь Андрей тезроқ келиб тўйини қила қолса бўлар эди!» — деди ўзича Пьер Ахросимоваларникига борар экан.

Твер хиёбонида кимдир Пьерни чақирди.

— Пьер! Қачон келдинг? — қичқирди бир таниш овоз. Пьер бошини кўтариб қаради. Анатолий икки чопқир кўк

от кўшилган чанада, айрилмас ўртоғи Макарин билан ўтиб кетмоқда эди. Анатоль кундуз ёқасини баланд кўтариб, хиёл бўйинини эгиб, олифта ҳарбийларга ўхшаб ўтирар эди. Унинг юзи қип-қизил, жиға таққан шляпасини қийшайтириб кийгани учун қорда оппоқ бўлиб турган жингалак сочи чиқиб турган эди.

«Мана буни ақлли деса бўлади! — деди ичида Пьер. — Қилаётган хурсандчилигидан бўлак ҳеч нарса билан иши йўқ, ҳеч нарсанинг ташвишини тортмайди, шунинг учун ҳам ҳаминша димоғи чоқ, ҳаётдан рози ва хоотири жам. Агар шундай бўла олсам нима истасалар берар эдим!» — деди ичида Пьер унга ҳасад қилиб.

Ахросимованинг даҳлизидида лакей Пьернинг пўстинини еча туриб: «Марья Дмитриевна ўз ётоқларига киришингизни сўрайдилар», — деди.

Пьер залнинг эшигини очиб, дераза олдида ранг-қути ўчган ва озиб қолган Наташани кўрди. Наташа қайрилиб Пьерга қаради ва қоғоғини солиб, совуқ кибр билан уйдан чиқиб кетди.

— Нима ҳодиса бўлди? — деб сўради Пьер Марья Дмитриевнанинг олдида кирар экан.

— Жуда яхши ҳодиса бўлди! — деди Марья Дмитриевна. — Эллик саккиз ёшга кириб бунақа шармандагарчиликни кўрмаган эдим. — Марья Дмитриевна ҳеч кимга айтмасликка Пьердан сўз олганидан кейин Наташа, отонасидан рухсатсиз, куёвига рад жавоби берганини, бунга Анатоль сабабчи эканини, Пьернинг хотини Наташани Анатоль билан таништириб қўйганини ва Наташа отаси йўқлигида у билан қочмоқчи ва унга яшириқча тегмоқчи бўлганини айтиб берди.

Пьер елкаларини қисиб, оғзи очилиб, Марья Дмитриевна сўзларини тинглар экан, ўз қулоқларига ишонмас эди. Князь Андрей бутун вужуди билан севадиган, илгари бу қадар яхши қиз бўлган Наташа Ростова эндиликда Болконскийдай одамни ҳам аҳмоқ, ҳам уйланган (Пьер бу сирдан хабардор эди) Анатолга алиштирамоқчи бўлганини, уни шу қадар яхши кўриб, ҳатто у билан қочишга рози бўлганини Пьер ҳеч ақлига сиғдиролмас, тасаввур қилолмас эди.

Пьер Наташани ёшлигидан билгани ва унинг тўғрисида буткул бошқа фикрда бўлгани учун ҳам ҳозир Наташанинг бу тубанлиги, аҳмоқлиги ва бағритошлигига ҳеч ишонгиси келмади. Пьер ўз хотинини эслади. «Буларнинг ҳаммаси ҳам бир-бирига ўхшайди», — деди ва ёмон хотин фа-

қат менинг пешанамга битмаган экан, деган нарсa хaёлига келди. Лекин у князь Андрейга, унинг ифтихорига ич-ичидан ачинди. У дўстига қанчалик ачинса, ҳали залда ёнидан, совуқ кибр билан ўтиб кетган Наташадан шунчалик ихлоси қайтди ва ҳатто ундан нафратланди. Аммо у Наташанинг юраги қайғуга тўлганини, уялганидан ерга кириб кетгудай бўлаётганини ва юзи совуқ кибр ифода қилганига ўзи айбли эмас эканлигини билмас эди.

— Қанақа қилиб Анатолга тегарди! — деди Пьер Марья Дмитриевнанинг сўзига. — У ололмас эди: хотини бор.

— Борган сайин миси чиқяпти,— деди Марья Дмитриевна,— йигит бўлмай ўлсин! Аблаҳ экан-ку! Наташа бўлса, икки кундан бери кўзи тўрт бўлиб уни кутиб ўтирипти. Бу гапни унга айтиш керак, ҳеч бўлмаса кўнглини узди-ку!

Марья Дмитриевна Анатолининг хотини борлигини Пьердан эшитганидан сўнг уни хўп қарғаб юрагини бўшатди ва кейин Пьерни нима мақсадда чақирганини айтди. Марья Дмитриевна кекса граф, ёки шу кунлари келиши мумкин бўлган князь Андрей Болконский (Марья Дмитриевна яширмоқчи бўлган) бу воқеани эшитиб Анатолини дуэлга чақиринмасин деб қўрқар эди, шунинг учун ҳам менинг номимдан қайнингга айт, тезда Москвадан кетсин ва кўзимга кўринмасин, деб Пьерга писанда қилди. Пьер Марья Дмитриевнанинг бу хоҳишини бажаришга ваъда қилди ва шу билан бирга кекса графга, Николайга ва князь Андрейга таҳдид қилаётган хавфни англади. Марья Дмитриевна ўз талабини қисқача ва очиқ қилиб тушунтирганидан кейин Пьерга ижозат берди ва меҳмонхонага томон йўналди.

— Ҳой, менга қара, графнинг бу ишдан хабари йўқ, тагин оғзингдан чиқмасин. Ҳеч нарсани билмагандай бўлиб ўтир,— деди у Пьерга.— Мен бориб Наташага айтай, бекорга интизор бўлиб ўтирмасин! Истасанг қол, бирга тушлик қиламиз,— деди Марья Дмитриевна чиқиб кетаётган Пьерга.

Пьер кекса граф билан учрашиб қолди. Граф ҳам хи-жолат ва ҳам хафа эди. Наташа, князь Андрейга тегмайман, деб ёзганини бугун эрталаб отасига айтган эди.

— Қийин, қийин экан, топ cher¹,— деди у Пьерга.— Қиз болани саришта қиладиган она экан-да! Келганимга

¹ Дўстим.

ҳам жуда-жуда пушаймонман. Сиздан яширадиган гапим йўқ. Эшитдингизми, ҳеч кимнинг олдидан ўтмасдан кувига «тегмайман» деб ёзиб юборибди. Аввало ўзим ҳам князь Андрейга тегишидан унча хурсанд эмас эдим. Унинг ўзи яхши йигит бўлса ҳам, лекин отасининг хоҳишига қарши иш қилиб бахтли бўлмас эди. Наташа ҳам эрсиз қолмайди. Лекин, ҳарқалай, шунча вақтдан буён кўнгил қўйиб юрган эди, бу қандоқ бўлдики, тўсатдан ота-онадан рухсатсиз, шундай қилса! Мана энди касал бўлиб ётипти, худо билади нима бўларкин? Ота-онанинг ўрнини босмас экан, граф... — Пьер графнинг юраги эзилиб кетаётганини кўриб, гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлган эди, бироқ граф яна ўз ҳасратини давом эттирди.

Соня ҳаяжонланган бир ҳолатда меҳмонхонага кирди.

— Наташанинг тоби йўқроқ; ўз бўлмасида ўтирипти. Сизни бир кўрмоқчи,—деди Соня Пьерга. Марья Дмитриевна ҳам ўша ерда, сизни чақиряптилар.

— Ҳа, айтгандай, Болконский билан сиз жуда яқинсиз, балки сиз орқали бирон нарса айтиб юбормоқчидир,—деди граф.— Ё раббим! Ё раббим! Қандай тинчгина юривдим! — У оқарган сийрак чакка сочини ушлаб, уйдан чиқиб кетди.

Марья Дмитриевна Анатолийнинг хотини борлигини Наташага айтиб беришти. Наташа бу гапга ишонмай, анигини Пьердан билмоқчи бўлишти. Бу гапни Соня йўлакда, Пьерни Наташанинг бўлмасига олиб бораётган чоғда айтди.

Наташа ранги оқарган, ўзи жиддий қиёфада Марья Дмитриевнанинг ёнида ўтирган эди. Пьер эшикдан кириши биланоқ унга жавдираётган кўзлари билан саволомуз қаради. У Пьерга кулумсирамасдан, бош ирғитмасдан, тик қараб турар эди. Унинг нигоҳи: сен Анатолга дўстмансан, ё бошқалар сизгари душманмансан, деб турар эди. Пьер ҳозир Наташага фақат шу жиҳатдан керак эди, холос.

Марья Дмитриевна Пьерга ишора қилиб:

— Мана, айтсин, бу ҳамма гапдан хабардор,—деди Наташага.— Мана, ўзи айтсин, мен рост гап айтибманми ёки йўқми.

Наташа ўқ еган ҳайвон яқинлашиб келаётган ит билан овчига қарагандай гоҳ Марья Дмитриевнага, гоҳ Пьерга қарар эди. Наташани кўриб Пьернинг раҳми келди ва шу билан бирга зиммасига тушган вазифадан нафратланди.

— Наталья Ильинична, — деб гап бошлади Пьер ерга қараб. — Бу гапнинг рост-ёлғонлиги сиз учун барибир, чунки...

— Унинг хотини борлиги ёлғонми, ахир?

— Йўқ, рост.

— Уйланганига кўп бўлганми? — сўради Наташа. — Ростини айтинг.

Пьер қасам ичди.

— Ўзи шу ердами ҳали? — сўради Наташа дарров.

— Ҳа, шу ерда, мен ҳозир кўрдим.

Наташа бўлак гапиришга мажоли қолмади шекилли, мени ўз ҳолимга қўйинглар, деб кўли билан ишора қилди.

XX

Пьер тушлик қилгани қолмай, дарров уйдан чиқди ва жўнади. У шаҳардан Анатолий Курагинни излаб топгани кетди. Курагин деганда унинг бутун қони қайнаб, энтикар эди. Уни тепаликдан, лўлиларнинг олдидан ҳам, Со-топено — ресторанидан ҳам топмади. Пьер клубга борди. Клубда, одатдагича тушлик қилгани келган кишилар дав-ра-давра бўлиб, шаҳар янгиликларидан гаплашиб ўтириш-ган эди. Улар Пьерни кўриб саломлашди. Пьернинг ода-тини ва ёр-ошноларини биладиган лакей салом-алик қилгандан кейин кичкина ошхонада жой тайёрлаб қўйил-ганини, князь Михаил Захарович кутубхонада эканини, Павел Тимофеевич ҳали келмаганини айтди. Пьернинг та-нишларидан бири обу ҳаво тўғрисида гапириб туриб Пьер-дан, шаҳарда Курагин Ростовани ўғирлапти, деган гап юрипти, шу ростмикин, хабарингиз йўқми деб сўради. Пьер кулиб, бу гапларнинг ҳаммаси бекорчи гаплар, мен ҳозир Ростовлар олдидан келяпман, деб жавоб берди. У клубдагилардан Анатолийни кўрмадиларингми, деб сўради. Бир киши, ҳали келгани йўқ, деб жавоб берди; иккинчи бир киши, тушликка келади, деди. Кўнглидан нималар ўтаётганидан беҳабар, беғам ва лоқайд ўтирган бу одам-ларга Пьер таажжубланиб қаради. У ҳамманинг келиши-ни кутиб залда айланиб юрди ва Анатолий келмагандан кейин тушлик қилмасдан уйига қайтди.

Пьер излаб юрган Анатолий шу кунини Долоховнинг уйида тушлик қилиб, чатоқ бўлган ишини ўнглаш ҳақида у билан маслаҳатлашиб ўтирар эди. Анатолийнинг назарига Наташа билан учрашиш зарурдай кўринди. У шу учрашишнинг

иложини топиш учун кечқурун синглисининг олдига борди. Пьер бутун шаҳарни қидириб, Анатолни тополмай, уйига қайтиб келганида камердинери князь Анатолий Васильевич графинянинг олдиларида ўтирибдилар деб хабар берди. Графинянинг меҳмонхонаси меҳмонга тўла эди. Пьер келгандан буён хотини билан ҳали кўришмаган бўлса ҳам у билан саломлашмасдан (ҳозир кўзига хотини илгаригидан ҳам ёмонроқ кўринаётган эди) меҳмонхонага кирди ва Анатолни кўриб, унинг олдига¹ борди.

— Ah, Pierre,— деди графиня эрининг олдига келиб.— Бизнинг Анатолнинг ҳолини сўрамайсан ҳам. .

Элен эрининг қуйи солган бошидан, бежо кўзларидан, шаҳдам қалам ташлаб келганидан унинг ғазаби тўлиб тошганини пайқади ва гапи оғзида қолди; Элен эрини Долохов билан дуэлга чиққанидан кейин шу ҳолатда кўрган эди.

— Сиз қаерда бўлсангиз, ўша ерда фисқу фужур бўлади,— деди у хотинига.— Анатоль юринг, сизга гапим бор,— деди у Анатолга французчалаб. Анатоль синглисига бир қарадию Пьернинг кетидан бормоқчи бўлиб индамай ўрнидан турди.

Пьер унинг қўлини ушлаб бир тортди ва эшикка томон йўналди.

Элен шивирлаб:

— Si vous vous permettez dans mon salon¹,— деб гап бошлаган эди, Пьер унинг сўзига қулоқ солмасдан чиқиб кетди.

Анатоль унинг кетидан одатдагича мардона қадам ташлаб бораётган бўлса ҳам лекин хавотир тортгани юзидан билиниб турарди.

Пьер кабинетга киргандан кейин эшикни беркитиб Анатолга қаради.

— Графиня Ростовага, сени оламан, деб сўз бердингизми? Уни олиб қочмоқчи бўлдингизми? — деб сўради.

— Дўстим,— деди Анатоль французчалаб (суҳбат француз тилида бораётган эди).— Мен бу тарзда қилинадиган сўроққа жавоб бергани мажбур эмасман.

Пьернинг бусиз ҳам оқариб, бўзариб кетган юзи ғазабдан ўзгариб кетди. У каттакон қўли билан Анатолни ёқасидан ушлади ва то унинг юзида қўрқув аломати пайдо бўлгунча силкитаберди.

¹ Агар сиз менинг меҳмонхонамда.

— Сиз билан гаплашадиган гапим бор, дедимми...— деди Пьер.

— Қўйинг, шу ҳам гапми? — деди Анатолий мундиринг таги билан узилиб тушган тугмасини пайпаслаб.

— Сиз ярамас ва аблаҳ одамсиз, мана шу билан каллангизни эзмай ўтирганимга ҳайронман! — деди Пьер, француз тилида гапираётгани учун сўзни мондалаб. У оғир преспапъени дағдаға билан кўтардию яна шошиб-пишиб ўрнига қўйди.

— Сени оламан деб Ростовага ваъда бердингизми?

— Мен, мен, мен буни ўйлаганим ҳам йўқ, ваъда ҳам берган эмасман, чунки...

Пьер унинг сўзини бўлди.

— Ростованинг хати қани? Қани Ростованинг хати? — деди Пьер Анатолийга дўғайиб.

Анатолий унга бир қаради-ю, дарров қўлини чўнтагига солиб ҳамёнини олди.

Пьер хатни олди, йўлида турган столни итариб юборди ва ўзини диванга ташлади.

— Je ne serai pas violent, ne craignez rien¹, — деди Пьер Анатолийнинг ўти ёрилганини кўриб. — Хат-бир, — деди Пьер худди дарс пишиқтираётгандай. — Иккинчидан, — деди у яна ўрнидан туриб нари-бери юрар экан, — сиз эртагаёқ Москвадан чиқиб кетинг.

— Ахир мен қандай...

— Учинчидан, — деб давом этди Пьер унинг сўзига кулоқ солмай... — Графиня билан ораларингда бўлган ишни иккинчи оғзингизга олманг. Буни ман қилишга ҳеч қандай ҳаққим йўқлигини биламан, лекин агар озгина виждонингиз бўлса... — Пьер бир неча дақиқа уйда нари-бери юрди. Анатолий стол кетида қовоғини солиб, лабини тишлаб ўтирар эди.

— Сизга айшу ишрат керак бўлса, бошқаларга бахтсаодат, тинчлик керак, наҳот сиз ўз хурсандлигингизни деб бошқаларнинг ҳаётини барбод қилсангиз! Сиз менинг хотинимга ўхшаган хотинлар тоифаси билан кайфу сафо қилинг! Сизга ўшалар муносиб, ўшалар сизнинг истагингизни қондиради. Улар худди сизнинг ўзингизга ўхшаш бузук, лекин бир бечора қизга сени оламан деб ваъда бериш... алдаш, олиб қочиш... Сизнинг бу қилган кирдикорингиз худди чол ва ё гўдакни ўлдиришдай разиллик!

¹ Қўрқманг, мен ҳеч нарса қилмайман.

Пьер жим қолди ва Анатолга ғазаб билан эмас, савол назари билан қаради.

— Мен буни билмайман. А? — деди Анатоль Пьернинг ғазаби босилган сари жонланиб. — Буни билмайман ва билишни ҳам истамайман, — деди у Пьерга қарамасдан, ияги хиёл титраб. — Лекин сиз менинг шаънимга разиллик ва шунга ўхшаш сўзларни айтдингиз. *Comme un homme d'homme*¹, мен бунақа сўзларни дейишга йўл қўймайман.

Пьер ҳайрон бўлиб унга қараб турар экан, унинг нима истаганини сира англай олмас эди.

— Тўппа-тўғри юзимга айтган бўлсангиз ҳам, — деб давом этди, Анатоль — лекин мен...

— Ҳа, дуэлга чақирмоқчимсиз? — деб сўради Пьер мазах қилиб.

— Ҳеч бўлмаса айтган сўзларингизни қайтиб олинг. А? Агар хоҳишингизни ижро қилишимни истасангиз гап шу. А?

— Қайтиб оламан, оламан, — деди Пьер. — Кечирасиз. — Пьер беихтиёр узилган тугмага қаради. — Агар йўлга пул керак бўлса, марҳамат. — Анатоль кулумсиради.

Хотинининг табассумига ўхшаган бу мулоим ва разил табассум Пьернинг жонини чиқариб юборди.

— Ҳа, риёкор, уруғларинг қурсин! — деди Пьер ва уйдан чиқиб кетди.

Эртасига Анатоль Петербургга жўнади.

XXI

Пьер Марья Дмитриевнанинг хоҳишини бажо келтириб, яъни Курагинни Москвадан чиқариб ҳайдаганидан кейин бу хабарни айтгани унинг олдига борди. Марья Дмитриевнанинг бутун уй ичи кўрқув ва ҳаяжонда эди. Наташа касал ва Марья Дмитриевнанинг секин айтишига кўра, у Анатолнинг хотини борлигини эшитган кечаси қаёқдандир заҳар топиб ичипти. У заҳардан озроқ ичипти-ю, кейин ўзи кўрқиб кетиб Соняни уйғотибди ва ҳодисадан уни хабардор қилипти. Уша ондаёқ заҳарга қарши чора кўрилиб, уни ўлим хавфидан қутқариштилар. Лекин, шундай бўлса ҳам, Наташа шу қадар заифланиптики, унинг қишлоққа бориши тўғрисида ўйлаш ҳам мумкин бўлмай қолипти, шунинг учун

¹ Мен ҳалол одамман.

онаси — графиняга одам юборишипти. Пьер гангиб қолган графни ва йигидан шишиб кетган Соняни кўрди-ю, лекин Наташани иўролмади.

Пьер шу куни клубда овқатланди ва Ростовани олиб қочмоқчи бўлишипти, деган овозаларни эшитиб, йўқ, бу бўлмаган гап, қайнағам Ростовани олмоқчи бўлиб оғиз солган эди, бироқ у тегмади — бўлган гап шу, деб ҳаммани ишонтирмоқчи бўлди. Бу воқеани бости-бости қилиш ва Ростованинг обрўйини тиклаш гўё Пьернинг вазифаси бўлиб қолган эди.

У князь Андрейнинг келишига ваҳима билан кўз тутар ва кунда унинг келган-келмаганини билиш учун кекса князнинг олдига борар эди.

Князь Николай Андреич шаҳарга тарқалган овозалар орқали эшитган ва Наташанинг мен укангизга тегмайман, деб княжна Марьяга ёзган хатини ўқиган эди. Князь одатдагидан кўра хурсандроқ кўринар ва ўғлининг келишини сабрсизлик билан кутар эди.

Анатоль жўнаб бир неча кун ўтгандан кейин Пьер князь Андрейдан хат олди. Князь Андрей бу хатида келганидан дўстини хабардор қилиб, унинг келишини сўраган эди.

Князь Андрей келиши биланоқ отасидан Наташанинг укангизга тегмайман деб княжна Марьяга ёзган хатини олиб ўқиди (бу хатни княжнадан ўғирлаб олиб князга берган эди) ва Наташани олиб қочиш воқеасини кекса князь ўғлига ўзидан пича қўшиб ҳикоя қилиб берди.

Князь Андрей кечкурун келган эди. Пьер эса эртасига эрталаб келди. Пьер князь Андрей ҳам Наташа сингари изтиробда бўлса керак, деб ўйлаган эди, шунинг учун ҳам меҳмонхонага кирганида князь Андрейнинг кабинетида ўтириб Петербургда бўлиб ўтган алланечук бир иғво ҳақида қизгин гапираётганини эшитиб ҳайрон қолди. Кекса князь билан яна бир овоз ҳар замонда унинг сўзини бўлмоқда эди. Княжна Марья Пьерни қарши олгани чиқди ва князь Андрей ўтирган уйга кўзи билан ишора қилиб ҳамдардлик изҳор қилгандай хўрсиниб қўйди, бироқ Пьер княжнанинг авзойидан бу юз берган воқеадан ҳам, бу хабарни укаси қандай қарши олганидан ҳам хурсанд бўлаётганини сезд.

— Укам, шундай бўлишини кутган эдим, дейди, — деди княжна. — Ўз ҳиссиётини билдиришга унинг иззати-нафси йўл қўймаслигини биламан, лекин, ҳар ҳолда, мен ўйлаганча куйинмади. Демак, шундай бўлиши керак экан...

— Наҳот шу билан буткул тамом бўлган бўлса? — деди Пьер.

Княжна Марья унга ҳайрон бўлиб қаради. У ҳатто буни сўраб ўтиришни ортиқча деб билар эди. Пьер кабинетга кирди. Князь Андрей хийла ўзгариб, афтидан, соғломланиб кетган, бироқ иккала қошининг ўртасига янги ажин тушган эди; у, эғнида фуқароча кийим, отаси билан князь Мешерский қаршисида ўтириб қизгин суҳбатлашмоқда эди.

Сўз Сперанский, унинг тўсатдан бадарға қилиниши ва шу кунлари Москвага овоза бўлган унинг уйдирма хиёнати ҳақида бораётган эди.

— Бир ой илгари унга (Сперанскийга) маҳлиё бўлганлар ва унинг мақсадига тушунгани ожизлик қилиб юрганлар энди уни қоралаб, гуноҳкор қилиб юришипти, — деяётган эди князь Андрей. — Бировни қоралаш, бошқаларнинг айбини унга тўнкаш жуда осон; мен шуни биламанки, агар ҳозирги салтанатда бирон яхши иш қилинган бўлса, бу ўшанинг хизмати!.. — У Пьерни кўриб гапдан тўхтади. Унинг юзи дарров ўзгарди. — Келгуси авлод уни қадрлайди, — деб сўзини тугатиб, Пьерга мурожаат қилди.

— Қалайсан? Семирганинг семирган, — деди у хурсандлик билан Пьерни қарши олиб, лекин пешанасида пайдо бўлган ажин яна ҳам чуқурлашди. Пьернинг саволига, ҳа, соғ-саломатман, дўстим, — деб жавоб берди ва заҳарханда қилди. Пьер унинг бу заҳархандаси: «Соғ-саломатман, лекин менинг соғ-саломатлигимнинг ҳеч кимга кераги йўқ», — деб турганини билди. Князь Андрей Польша чегарасидан бошлаб йўллар ёмон эканлиги, Швейцарияда Пьернинг танишларини учратгани, чет элдан Десаль деган жанобни ўнлига мураббий қилиб олиб келгани ҳақида Пьерга бир неча оғиз гапириб, яна иккала чолнинг суҳбатига қизгин суръатда қўшилди.

— Агар у хиёнат қилган ва Наполеон билан махфий алоқада бўлган бўлса, албатта, буни ҳаммага эълон қилишар эди, — деди у қизгинлик билан. — Мен шахсан Сперанскийни яхши кўрмас эдим ва яхши кўрмайман ҳам, лекин мен ҳаққоният тарафдориман. — Пьер энди ўз дўстининг ҳолатига яхши тушунди: князь Андрей ички оғир фикр-хаёлларидан ўзини сал бўшатиш учун ўзига буткул ёт бўлган иш ҳақида ҳаяжон билан мунозара қилмоқда эди.

Князь Мешерский кетгандан кейин князь Андрей Пьернинг қўлтиғидан олди ва уни ўз бўлмасига таклиф

қилди. Уйда синиқ каравот, оғзи очиқ чамандонлар ва санлиқлар турган эди. Князь Андрей чамандонларнинг биридан бир қутича олди ва ундан бир даста қоғоз чиқарди. Бу ишларни у индамай ва тезгина қилди, қоматини кўтариб йўталди, унинг қоғози солиқ ва лаблари қимтилган эди.

— Сенга ошиқча хизмат бўлса ҳам кечир...— Пьер дўсти князь Андрей Наташа тўғрисида гап очмоқчи бўлаётганини билди ва япалоқ юзида таассуф ва ачиғиш аломати пайдо бўлди. Князь Андрей унинг юз ифодасини кўриб ачиғи келди, баланд ва ёқимсиз овоз билан давом этди:— Графиня Ростова менга тегмаслиги тўғрисида хат ёзипти, эшитишимга кўра, сенинг қайнағанг унинг қўлини сўраган эмиш? Ростми шу гап?

— Ҳам рост, ҳам ёлғон,— деб Пьер гап бошлаган эди, бироқ князь Андрей унинг сўзини бўлди:

— Мана унинг хати ва суратлари,— деди ва қоғозга ўроғлиқ бир нарсани столдан олиб Пьерга берди.

— Агар графиняни кўриб қолсанг, бергин.

— Графиня қаттиқ бетоб,— деди Пьер.

— У ҳали ҳам шу ердами? — деди князь Андрей.— Князь Курагин-чи? — деб сўради шошиб-пишиб.

— У аллақачонлар кетган. Графиня ўладиган эди...

— Касал бўлгани чакки бўлипти,— деди князь Андрей ва отасига ўхшаш ёқимсиз заҳарханда қилди.

— Демак, жаноб Курагин графиня Ростовани олмапти-да? — деди князь Андрей ва бир неча марта сохта кулди.

— У уйлана олмас эди, чунки хотини бор,— деди Пьер.

Князь Андрей яна отасига ўхшаб ёқимсиз кулди.

— Ҳозир қаерда юрипти қайнағангиз, мумкинми билсак? — сўради князь Андрей.

— Петербургга кетди... Лекин билмайман ҳозир қаерда экан? — деди Пьер.

— Майли, бунинг фарқи йўқ,— деди князь Андрей.— Графиня Ростовага айтгин: ҳамиша боши очиқ эди, бундан кейин ҳам очиқ ва мен унинг бахтли бўлишини истайман.

Пьер ўроғлиқ қоғозларни олди. Князь Андрей худди, яна нима дейишим керак эди, деб ўйлаб қолган ва ёки, Пьер бирон нарса демоқчимикин, деб кутиб тургандай дўстига қараб қолди.

— Менга қаранг, Петербургда баҳслашганимиз эсингиздами? — деди Пьер.— Ҳалиги ўша...

— Эсимда,— деди князь Андрей.— Мен тубан тушган

аёни кечирин керак деган эдим, лекин мен, кечира олмаман, деганим йўқ. Мен кечира олмайман.

— Наҳот буни ўша билан тенг қилиб бўлса? — деди Пьер. Князь Андрей унинг сўзини бўлди ва шовқин солиб:

— Ҳа, яна қўл қовуштириб, унинг қўлини сўрайми?.. Ҳа, бу жуда олижаноблик бўлар эди-ку, лекин мен sur les brisées de monsieur¹ боришга ожизман. Агар менинг дўстим бўлсанг, бу ҳақда ҳеч қачон оғиз очма... Хайр. Обориб берасанми?..

Пьер унинг олдидан чиқиб, кекса князь билан княжна Марья олдига кирди.

Чол одатдагидан кўра таъби очилганроқ кўринди. Княжна Марья илгари қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай эди, лекин Пьер шуни пайқадикки, княжна укасига ачинаётган бўлса ҳам, лекин унинг тўйи бузилганига ич-ичидан хурсанд эди. Пьер буларга қараб, Ростовларни булар қанчалик ёмон кўришини, буларнинг олдида князь Андрейни бошқа кишига алмаштирмоқчи бўлган қизнинг номини ҳам тилга олиш мумкин эмаслигини англади.

Дастурхон устида аниқ яқинлашиб келаётган урушдан гап очилди. Князь Андрей тинмай гапирар, гоҳ отаси, гоҳ швейцарь—мураббий Десаль билан баҳслашар ва одатдагидан кўра очилган кўринар, лекин Пьер бу очилишнинг руҳий сабабини яхши билар эди.

XXII

Пьер дўстининг топширигини бажо келтириш учун шу оқшом Ростовлар олдига борди. Наташа тўшакда ётган, граф клубда экан. Пьер хатни Соняга бериб, Марья Дмитриевнанинг олдига кирди; Марья Дмитриевна князь Андрей бу хабарни эшитиб нима деганини билмоқчи эди. Ўн минутдан кейин Марья Дмитриевнанинг уйига Соня кирди.

— Наташа граф Петр Кирилловични кўрмоқчи, — деди у.

— Ие, графни ўша ёққа олиб кирайми? Уйлариинг йиғиштирилмаган эди-ку, — деди Марья Дмитриевна.

— Йўқ, Наташа кийиниб меҳмонхонага чиқди, — деди Соня.

Марья Дмитриевна фақат елкаларини қисди.

— Графиня қачон келар экан, жонимда жон қолмади.

¹ У жанобнинг изидан.

Сен ҳамма гапни Наташага айтма,— деди у Пьерга.— Қиз бечора бир аҳволда ётипти, уришгани тил бормаиди!

Наташа ранги оқариб, ўзи сўлиб, жиддий қиёфада (Пьер унинг юзида мустарлик аломатини кўрмади) меҳмонхонанинг ўртасида турган эди. Пьер эшикдан кириши биланоқ Наташа саросимага тушиб қолди, афтидан, Пьерни қарши олгани боришини ҳам, уни кутиб туришини ҳам билмай қолди.

Пьер шошиб унинг олдига келди. У, Наташа илгаригидай қўлини узатар, деб ўйлаган эди, бироқ Наташа Пьер олдига келганда оғир нафас олди ва қўлларини осилтириб тураверди; у ашула айтган залнинг ўртасига келиб, қандай вазиятда тўхтаса, ҳозир ҳам ўша вазиятда туриб қолди, лекин ҳозирги кайфияти тамоман бошқача эди.

— Петр Кириллич,— деди Наташа шошиб-пишиб.— Князь Болконский ҳаминча сиз билан дўст эди, ҳозир ҳам дўст,— деди у сўзини дарров тузатиб (Наташанинг назарида илгариги нарсаларнинг ҳаммаси ўзгаргандай кўринар эди).— Бир вақтлари у сизга мурожаат қилишимни маслаҳат берган эди...

Пьер пишиллаб, Наташага қараб турар эди. Шу вақтгача Пьер ўз қалбида Наташани айблар ва ундан нафратланар эди; аммо ҳозир Наташани кўриб, унга шу қадар раҳми келдики, юрагида уни мазаммат этишга ўрин қолмади.

— У ҳозир шу ерда, унга айтинг... кечирсин... мени кечирсин...— Наташа тўхтади, ўпкаси тўлган бўлса ҳам йиғламади.

— Хўп... мен унга айтаман,— деди Пьер.— Лекин... у нима дейишини билмай қолди.

Наташа Пьер айтиши мумкин бўлган гапдан кўрқди шекилли, дарров:

— Йўқ, мен биламан, орамизда ҳеч нарса қолгани йўқ,— деди,— энди буни тиклаб бўлмайди. Мен фақат унга ёмонлик қилганим учун қийналяпман. Унга айтинг, мени кечирсин, кечирсин, қилган қилмишларимни кечирсин...— унинг бутун вужуди силкинди, стулга ўтирди.

Пьер Наташанинг аҳволини кўриб, шу қадар ачиндики, ҳеч қачон, ҳеч кимга шунчалик ачинмаган эди.

— Мен ҳаммасини бориб айтаман, яна бир марта айтаман,— деди Пьер.— Лекин... мен бир нарсани билмоқчи эдим...

Наташанинг кўз қараши: «Нимани билмоқчи экан»,— деб турарди.

— Мен бир нарсани сўрамоқчи эдим: сиз уни... севармидингиз... — Пьер Анатолнинг номини аташга тили бормади ва уни ўйлаганда ҳатто қизариб кетди. — Сиз ўша ярамас одамни севармидингиз?

— Уни ярамас деманг, — деди Наташа. — Лекин мен ҳеч нарсани билмайман... — У яна йиғлаб юборди.

Пьер Наташага аввалгидан ҳам кўра кўпроқ ачинди, унга нисбатан кўнглида меҳр-муҳаббат туйғуси пайдо бўлди. Унинг кўзларидан ёш оқди, лекин Пьер кўзойнак остидан буни ҳеч ким кўрмайди деб ўйлади.

— Бу ҳақда бўлак гапирмаймиз, дўстим, — деди Пьер.

Пьернинг бу самимий, ҳалим ва ёқимли овози Наташага тўсатдан жуда ғалати туюлди.

— Бу ҳақда бўлак гапирмаймиз, дўстим, мен ҳаммасини унга бориб айтаман. Лекин фақат бир нарсани сўрайман, мени ўз дўстим деб билинг, агар сизга бирон маслаҳатчи керак бўлса ва ёки юрагингизни бўшатадиган бўлсангиз, албатта ҳозир эмас, қачон ўзингизга келсангиз, мени йўқланг, мен тайёрман. — У Наташанинг қўлини ўпди. — Агар сизга бирон ёрдам бера олсам ўзимни бахтиёр ҳисоблар эдим... — Пьер хижолат бўлди.

— Бундай деманг, мен сизнинг бу илтифотингизга арзимамайман! — деб Наташа қичқириб юборди ва уйдан чиқиб кетмоқчи бўлган эди, Пьер унинг қўлидан ушлади. Пьер Наташага яна бир нима дейиши зарур эканлигини билар эди. Лекин бу гапни айтганидан кейин ўзига ўзи таажжубланди.

— Ундоқ деманг, ундоқ деманг, ҳали минг гулингиздан бир гулингиз очилгани йўқ, — деди Пьер.

— Менингми? Йўқ! Мен очилмай хазон бўлдим, — деди Наташа уялиб ва хокисорлик билан.

— Очилмай хазон бўлдим? — деди Пьер унинг сўзини такрорлаб. — Агар мен мен бўлмай, чиройли ақлли ва йигитларнинг сараси бўлиб, шу билан бирга бошим очик бўлса эди, ҳозир оёғингизга бош қўйиб, сизнинг қўлингизни сўрар эдим.

Наташа шу сўнги кунларда биринчи марта кўнгли юмшаб миннатдорликдан кўз ёши қилди ва Пьерга бир қарадио уйдан чиқиб кетди.

Пьер ҳам ўз навбатида, юраги эзилиб, хурсандликдан ўпкаси тўлди, лекин ўзини тутиб, Наташанинг кетидан даҳлизга чиқди ва зўрга пўстинини кийиб, кўчага чиқди ва бориб чанага ўтирди.

— Қаёққа буюрадилар? — деб сўради извошчи.

«Қаёққа?» — деб сўради ўзидан Пьер. «Энди қаёққа борсаммикин? Наҳот клубга ёки меҳмондорчиликка борсам? Пьер ҳозир сезаётган меҳр ва муҳаббат олдида, Наташанинг ёшли кўз билан маъсум ва ташаккуромуз қараши олдида бошқа одамлар Пьерга ҳеч нарса бўлмай қолди.

Ҳаво ўн даража совуқ бўлса ҳам Пьер айниқ терисидан қилинган пўстиннинг тугмаларини ечиб, яйраб кетган кўкрагини очди.

— Уйга, — деди у.

Ҳаво очиқ ва совуқ. Фира-шира, ифлос кўчалар, қора томлар устидаги қора осмонда юлдузлар ярқирамоқда. Пьер осмонга қарар экан, ўз руҳи турган юксаклик олдида ердаги барча тубанликларни сезмас эди. Чана Арбат майдонига келганда юлдуз тўла кенг осмон Пьернинг кўз олдида намоён бўлди. Осмоннинг ўртасида, Пречистонск хиёбони устида, юлдузлар ўраб олган бўлса ҳам ерга яқинлиги, ёруғлиги, тепага кўтарилиб турган думи билан бошқа юлдузлардан ажралиб турган каттакон комета кўзга ташланиб турган эди. 1812 йилда шу комета ҳақида ҳар хил гаплар бўлган ва бу комета қиёмат-қойим бўлишини кўрсатади, деб айтишган эди. Бироқ думи нур сочиб турган бу юлдуз Пьернинг кўнглига ҳеч қандай ваҳима солмади. Аксинча, Пьер ёшли кўзлари билан бу порлоқ юлдузга қувониб қаради, бу юлдуз тасвир қилиб бўлмайдиган бир суръат билан поёнсиз масофадан ўқдай учиб қоронғи осмоннинг бир жойига санчилди ва думини кўтариб милтиллаб турган сон-саноқсиз бошқа юлдузлар орасидан ёлқинлаб шуъла соча берди. Пьернинг назарида бу юлдуз ўзининг янги ҳаёт орзусида, гул-гул очилаётган, юмшаган ва шу билан бирга бардам бўлиб қолган қалбига мос келгандай кўринди.